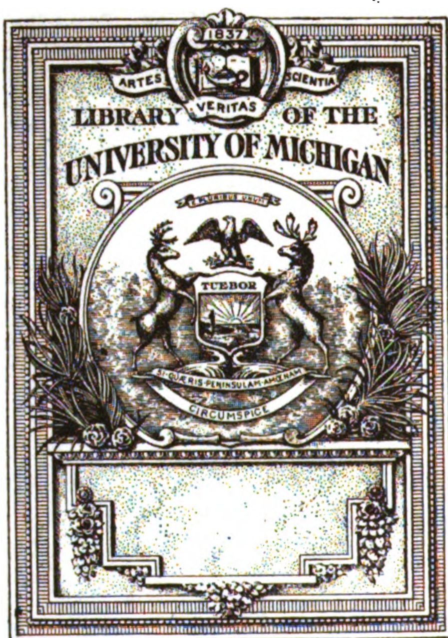

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

MEDEDEELINGEN

Tijdschrift voor Zendingswetenschap.

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP.

DRIE-EN-DERTIGSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN.
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1889.

INHOUD.

Land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië.

Dagboeken, Verslagen en brieven uit de Zending.

De Zendingwetenschap.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Uit het Koloniaal verslag van 1888.

(*Hoofdstuk* K. *Afd.* III).

EEREDIENST,

§ 1, *Christelijke godsdienst*,

a, Protestantsche eeredienst.

Predikanten, *enz*. Zooals reeds in 't verslag van 1886 is gemeld, is in dat jaar eene reorganisatie vastgesteld van het personeel voor den herderlijken dienst bij de Protestantsche Europeesche gemeenten in Indië en bij de tot het leger behoorende Protestantsche militairen, ten gevolge waarvan de formatie van 35 predikanten, 2 veldpredikers en 3 hulppredikers 1ste klasse (1) vervangen is door eene formatie van 39 predikanten of van zooveel predikanten minder als het getal bedraagt der nog in functie gebleven hulppredikers 1ste klasse. Deze reorganisatie, waartoe betrekking heeft het Koninklijk besluit van 1 Augustus 1886 n°. 16 (Indisch Staatsblad 1887 n°, 28) en het in 't vorig verslag bedoelde Indisch besluit dd. 27 April 1887 n°. 2/c (Javasche Courant van 6 Mei 1887) is in laatstgenoemde maand ten uitvoer gelegd. In de

(1) Onder de hulppredikers 1ste klasse is hier niet gerekend die te Depok (Buitenzorg), omdat deze gemeente (en de onderhoorige te Toegoe) grootendeels was te rangschikken onder de inlandsche Christengemeenten, waarom dan ook, toen de bedoelde hulpprediker in October 1887, na op verzoek bekomen eervol ontslag, 's lands dienst verliet, in zijne plaats een hulpprediker 2de klasse werd aangesteld. De weinige Europeesche gemeenteleden te Depok behooren tot het ressort van den predikant te Buitenzorg.

tot dusver bestaande organisatie waren begrepen 2 predikanten zonder vaste standplaats, ter beschikking van het Kerkbestuur te Batavia voor de waarneming van den dienst bij vacante gemeenten, en waren de 38 overige leeraren over 31 standplaatsen verdeeld. Thans is op predikanten zonder vaste standplaatsen niet meer gerekend (1) en zijn in 't geheel 32 standplaatsen ingesteld, zijnde die te Ambarawa en te Riouw komen te vervallen (de eerste is tot het ressort van den predikant te Salatiga, de andere tot dat van den predikant in de residentie Sumatra's Oostkust gebracht), terwijl daarentegen als nieuwe standplaatsen zijn aangewezen Bandong in de Preanger Regentschappen, Fort de Kock in de Padangsche Bovenlanden en Medan ter Sumatra's Oostkust. Onder de bedoelde 32 standplaatsen telt ook die te Bonthain (Zuid-Celebes), waar voorloopig nog een hulpprediker 1ste klasse in functie is (de eenige van deze categorie). In verband met het hooger gezegde zijn er dus niet 39, maar 38 predikantsplaatsen te vervullen, en van deze waren er op 31 December 1887 30 bezet, terwijl zich bovendien 4 predikanten met verlof buiten Nederlandsch-Indië bevonden. Op 31 December 1886 waren er 28 predikanten in funtie (hieronder begrepen de predikant, die toen als veldprediker in dienst was, doch niet de twee hulppredikers 1ste klasse te Depok en te Bonthain) en 6 met buitenlandsch verlof. Van de bedoelde 28 ontvielen er, in den loop van 1887, 3 aan den dienst, namelijk 1, die met buitenlandsch verlof vertrok en 2, die op verzoek eervol ontslag uit 's lands dienst erlangden. Daarentegen keerden 2 predikanten van verlof terug (2) en kwamen 3 nieuw benoemden uit Nederland aan.

21 van de 30 in functie zijnde predikanten waren geplaatst

---

(1) Bij het aangehaalde besluit van 27 April 1887, houdende eene nieuwe verdeeling van het dienstwerk der predikanten, zijn voor de waarneming van den dienst bij gemeenten, waar tijdelijk de predikant ontbreekt, aangewezen de predikanten te Batavia, telkens wanneer hun dit door het Kerkbestuur wordt opgedragen. Voor hen zijn dan ook geen vaste dienstreizen meer voorgeschreven.

(2) Er zouden dus nog 5 predikanten met verlof in Europa moeten zijn, maar 1 van hen, wiens verlof in 1887 verstreek, vroeg en verkreeg hier te lande een eervol ontslag uit 's lands dienst (Augustus 1887).

op Java (waarvan 9 op de drie hoofdplaatsen), terwijl de overigen gevestigd waren te Padang, Fort de Kock, Palembang, Medan, Kotta Rodja, Makasser, Menado, Amboina (hier slechts één van de twee, die er organiek moesten zijn) en Banda.

Zeven standplaatsen waren onvervuld, namelijk Rembang, Sumanap, Benkoelen, Pontianak, Bandjermasin, Ternate en Koepang. De dienst te Sumanap werd waargenomen door de predikanten van Soerabaija en die te Bandjermasin door den zendeling van het Rijnsche Zendelinggenootschap, die daarmede ook reeds in 1886 belast was. De gemeenten te Ternate en Koepang werden, evenals vroeger, bediend door de hulppredikers ten dienste der inlandsche Christengemeenten te Batjan (1) en Babauw, die daartoe tijdelijk op de genoemde hoofdplaatsen gevestigd bleven. Aan het gemis van een' tweeden predikant te Amboina werd in zoover te gemoet gekomen, dat den hulpprediker ten dienste der inlandsche Christengemeente te Allang werd opgedragen den aanwezigen predikant tijdelijk behulpzaam te zijn in den dienst bij de inlandsche Christengemeente ter hoofdplaats, waartoe hij zich tijdelijk aldaar vestigde. Voor Rembang, Benkoelen en Pontianak kon voorloopig geen voorziening worden getroffen. In den aanvang van 1887 volbracht echter de toen nog ter beschikking van het Kerkbestuur staande predikant eene dienstreis naar Pontianak en naar de verdere gemeenten ter Westkust van Borneo en op Billiton, terwijl sedert Februari jl. in den dienst te Benkoelen in zoover tijdelijk is voorzien, dat een in de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna van dit gewest verblijf houdende zendeling-leeraar op zich nam dien dienst viermalen 's jaars waar te nemen.

Gedurende de eerste vijf maanden van 1888 zijn onder de dienstdoende predikanten nog 2 plaatsen opengevallen (1 aan wien eervol ontslag uit zijne betrekking werd verleend als lijdende aan eene zielsziekte en 1 die buitenlandsch verlof

(1) Voor Ternate moest echter deze tijdelijke voorziening in 't laatst van 1887 voorloopig gestaakt worden, in verband met de overplaatsing van den voor Batjan aangewezen hulpprediker, in wiens plaats echter reeds in Februari jl. een ander werd benoemd.

kreeg wegens langdurig verblijf in Indië). Ter voorziening in het bestaande incompleet zijn intusschen sedert 1 Januari jl. weder 4 nieuw benoemde predikanten in Indië aangekomen.

Van de ten behoeve der inlandsche Christengemeenten toegestane 25 *hulpredikers 2de klasse* — welk aantal in 1887 met één voor de inlandsche Christengemeente te Depok en Toegoe werd vermeerderd (zie noot 1 op pag. 1) waren, blijkens het vorig verslag op 31 December 1886, 21 in functie, 1 afwezig met buitenlandsch verlof en 3 nog niet benoemd. In 1887 moest nog een dezer hulppredikers wegens ziekte Indië tijdelijk verlaten. zoodat op 31 December jl. 20 in functie en 2 met buitenlandsch verlof waren, terwijl toen in 4 plaatsen nog viel te voorzien. Op dien datum waren 5 (1) standplaatsen, waarvan 3 in Amboina, 1 in Menado en 1 in Ternate, onbezet, namelijk even als in ult. 1886, Wonreli, op Kisser en Wangil op Aroë, en verder Serwaroe (Letti), Koemelemboeai (Minahassa) en Batjan (Ternate). De standplaats Serwaroe raakte onbezet, doordien de titularis in September 1887 werd bestemd ter voorziening in de vacature te Boana. Vermits echter deze plaats door gebrek aan drinkwater ongezond is gebleken, werd bepaald, dat de hulpprediker voor de gemeenten, behoorende tot het ressort van Boano, voortaan zou gevestigd zijn te Lokki aan de Piroe-baai op Ceram. De plaatsen van hulpprediker voor Koemelemboeai en voor Batjan vielen open, de eerste door buitenlandsch verlof van den titularis, en de andere door overplaatsing naar de nieuwe standplaats Depok. Met de waarneming van den dienst te Koemelemboeai werd tijdelijk belast de hulpprediker te Amoerang.

Van de 20 in functie zijnde hulppredikers waren er bij het einde des jaars 3 niet op hun eigenlijke standplaatsen gevestigd, namelijk die van Babauw en van Allang, welke, zooals hooger is gezegd, tijdelijk te Koepang en te Amboina werkzaam waren, zoomede die van Hoetoemoeri (Amboina), die tijdelijk mede ter hoofplaats Amboina gevestigd was, als belast met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch

(1) Het nog aan te wijzen ressort (verg. het verslag van 1866 blz. 92) hier niet medegerekend.

leeraarsambt in de residentie van dien naam. De standplaatsen der 17 anderen waren: in de residentie Menado: Tanawangko, Ajer-Madidi, Maoembi, Ratahan, Tondano, Langowan, Tomohon, Amoerang en Sonder; in de residentie Amboina: Waai op Amboina, Saparoea, Haroekoe, Ameth (op Noessalaut), Amahey (op Ceram) en Lokki (mede op Ceram); in de residentie Timor: Baä (op Rotti) en eindelijk in de residentie Batavia: Depok.

In den aanvang van 1888 werd de hulpprediker te Maoembi (Menado) overgeplaatst naar Batjan (Ternate). Voorts werd in Februari jl. aan de hulppredikers te Langowan (Menado) en Babauw (Timor), aan den een wegens langdurigen onafgebroken dienst en aan den ander wegens ziekte, buitenlandsch verlof verleend. Het dienstwerk te Langowan werd daarop tijdelijk verdeeld onder de hulppredikers van Sonder, Ratahan en Tondano, terwijl de hulpprediker te Baä op Rotti werd overplaatst naar Babauw en tevens belast met den dienst bij de Protestantsche gemeente ter hoofdplaats Koepang. In April jl. kwamen 2 van hier uitgezonden hulppredikers 2de klasse (geëxamineerde kweekelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam) in Indië aan, waardoor zich de gelegenheid aanbood om de vacatures te Maoembi en Koemelemboeai weder aan te vullen. Sedert heeft nog de uitzending plaats gehad van een gewezen kweekeling van de Nederlandsche Zendingvereeniging te Rotterdam, die mede de acte van hulpprediker 2de klasse verworven had.

Van de in het verslag van 1884 vermelde machtiging om, bij ontstentenis van hulppredikers der 2de klasse, hun dienstwerk voor een deel aan inlandsche leeraars op te dragen, werd in het afgeloopen jaar in Amboina wederom gebruik gemaakt, Ook in de ressorten Hoetoemoeri en Babauw, waar de titularissen voor een deel aan hun dienstwerk onttrokken waren (zie boven) werd tijdelijk door inlandsche leeraars in de leemte voorzien.

De verschillende standplaatsen der hulppredikers 2de klasse (behalve Depok) moeten, ingevolge het hooger aangehaalde besluit van 27 April 1887 No, 2/*c*, twee malen 's jaars bezocht worden, ieder in zijn ressort, door de predikanten te Menado, Amboina, Ternate en Koepang.

Het aantal van landswege aangestelde *inlandsche leeraars* vermeerderde in 1887 met 8, daar, gelijk reeds in het vorig verslag werd aangeteekend, 2 gewezen hulpzendelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, die die tot dusver onder den te Koemelemboeai overgebleven zendeling gewerkt hadden, en 9 kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt, die reeds in 1886 een voldoend eindexamen hadden afgelegd, respectievelijk in Menado en Amboina tot inlandsch leeraar werden benoemd, terwijl daarentegen 3 inlandsche leeraars werden ontslagen (1 in Menado wegens ongeschiktheid en 2 in Amboina, waarvan de een wegens slecht gedrag en de andere op verzoek). Wel legden in 1887 weder 6 kweekelingen, thans te Menado, het eindexamen met gunstigen uitslag af, maar zij waren bij het eind van het jaar nog niet aangesteld. Het geheele aantal dezer inlandsche Christenleeraars bedroeg dus, op 31 December 1887, 71, namelijk in de residentiën Menado 46, Amboina 23, en Timor 2.

In de eerste drie maanden van dit jaar steeg hun aantal tot 77, vermits in Maart, krachtens vergunning van de Indische Regeering, ook de 6 kweekelingen werden benoemd, die in 1887 te Menado in het eindexamen waren geslaagd. Daar bij de begrooting slechts op 75 van deze leeraars gerekend is, geschiedde de aanstelling van 2 hunner op tijdelijken voet, voorloopig tot ult. 1888,

De in 't vorig verslag vermelde poging om door het zenden van inlandsche leeraars naar de Kei-eilanden (residentie Amboina) het Christendom op die eilanden te bevorderen, leverde geen resultaat op, aangezien geen enkele bekeerling gemaakt werd, waarom dan ook bedoelde inlandsche leeraars in den aanvang van 1888 van daar werden teruggeroepen, (Aan het denkbeeld van het Protestantsch Kerkbestuur om een' hulpprediker daarheen te zenden, ter voorbereiding van eene verdere evangelisatie, kon geen gevolg worden gegeven, daar de evangelisatie in nog niet tot het Christendom toegetreden streken niet het werk is der gevestigde Kerk, maar uitsluitend van de Zending; zie Indisch Staatsblad 1878 No, 224,)

Behalve met de 9 kweekelingen voor het inlandsch leeraars-

ambt, die in 1887 tot inlandsch leeraar werden benoemd, verminderde het aantal van 58 nog in in opleiding zijnde kweekelingen met 3 (2 uit Menado en 1 uit Timor), van wie er één overleed, terwijl de beide anderen werden ontslagen. Daarentegen werden 25 nieuwe aangenomen (14 in Menado, 9 in Amboina en 2 in Timor), zoodat het totaal op 31 December 1887 was gestegen tot 71. De hulpprediker van Tomohon in Menado had er 40 onder zijne leiding, die van Hoetoemoeri, (daartoe te Amboina verblijf houdende, 28, die van Batjan 1 (1) en die van Babauw 2. De vereenigde opleiding te Tomohon en te Amboina bleef zoo goed voldoen, dat de Indische Regeering besloot om te dien aanzien genomen maatregelen (zie de verslagen van 1885 en van 1886) te bestendigen. In den aanvang van 1886 verminderde het aantal kweekelingen met 6, door de benoeming tot inlandsch leeraar van hen, die in 1887 in het eindexamen waren geslaagd. Van een 5-tal kweekelingen in Ambon werd voorts in April jl. de opleiding gestaakt, terwijl een even groot aantal nieuwe aldaar werd aangenomen.

Openbare eeredienst; godsdienstonderwijs, enz. Aan de gemeenten te Salatiga en Willem I werden voor 1888, evenals in vroegere jaren, weder kleine maandelijksche tegemoetkomingen toegekend voor de kosten van den openbaren eeredienst.

Behalve de 35 Protestantsche gemeenten zonder eigen leeraar, aan welke blijkens het vorig verslag in 1887 toelagen voor het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke zedeleer waren verleend, kwamen daarvoor in den verderen loop van dat jaar nog de gemeenten te Bandjarnegara, Pontianak en Gorontalo in aanmerking, zoodat het aantal tot 38 steeg. Intusschen verviel de toelage al spoedig weder voor Bandong, Buitenzorg en Fort de Kock, in verband met de plaatsing aldaar van predikanten, tengevolge waarvan het aantal op deze wijze gesteunde gemeenten bij het eind van 1887 weder 35 bedroeg. Ook voor 1888 geldt dit getal, daar wel voor de

(1) Toen de hulpprediker van Batjan naar Depok werd overgeplaatst nam de titularis den door hem opgeleid wordenden kweekeling naar zijne nieuwe standplaats mede, hetgeen door het Kerkbestuur werd goedgekeurd.

gemeenten te Poerbolinggo, Ngawi en Padang Pandjang de toelage kwam te vervallen, maar daarvoor in de plaats kwamen die te Kraksaän (Probolinggo), Banjoewangi en Sitoebondo (Bezoeki).

Voor het godsdienstonderwijs bij inlandsche Christengemeenten werd in 1887 een bedrag van *f* 863 's maands beschikbaar gesteld, namelijk ten behoeve van die te Toegoe (Batavia) en Gorontalo (Menado) elk *f* 15 's maands, en voor zoodanige gemeenten in de residentie Amboina, waar geen uit 's lands kas bezoldigde Europeesche of inlandsche leeraar geplaatst is, *f* 833 's maands. Ook voor 1888 is dit bedrag, ten behoeve der Ambonsche gemeenten beschikbaar gesteld.

Zendelingen. De bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating werd in het afgeloopen jaar verleend, — behalve, zooals reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend, aan één zendelingleeraar der Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam, voor de afdeeling Buitenzorg, en aan één van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, voor het landschap Lintong ni Hoeta (residentie Tapanoli), — aan 2 andere zendeling-leeraren van laatstgemeld genootschap, namelijk aan één hunner voor de onderafdeeling Sipirok, mede in Tapanoli, en aan den anderen voor de Dajaksche streken der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; — verder aan één der Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland, voor de residentie Soerabaija en meer bepaaldelijk de hoofdplaats daarvan, en eindelijk aan 1 zendeling van de Ermelosche Zendelingvereeniging, voor de dessa Midjen en omstreken van de afdeeling Demak der residentie Samarang.

In den aanvang van 1888 werd de hierbedoelde toelating nog verleend aan 3 door het Java-comité te Amsterdam uitgezonden zendeling-leeraren voor de Sangi- en Talaut-eilanden (hun werd, met machtiging van het Opperbestuur, voor gouvernementsrekening overtocht verleend van Batavia naar Menado), en aan 1 zendeling van de Ermelosche Zendelingvereeniging voor de dessa Njemoh en omstreken in de afdeeling Salatiga der residentie Samarang. De drie eerstbedoelde zendelingen werden in het genot gesteld van de beschikbare toelage voor zendelingen óp genoemde eilanden.

Bij de aanvrage om toelating van 2 andere zendeling-leeraren dient eenigszins uitvoerig te worden stilgestaan. De eene aanvraag werd gedaan door het Nederlandsch-Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending te Amsterdam ten behoeve van den zendeling, die blijkens het vorig verslag zijn dienstwerk wenschte uit te oefenen onder de Passoemah-bevolking der residentie Benkoelen. De Indische Regeering meende aanvankelijk, dat hij nog niet definitief kon worden toegelaten, maar verleende hem in October 1887 vergunning om zich aldaar te vestigen, ten einde taal, land en volk te bestudeeren, onder dezelfde voorwaarde, die in April te voren aan den Roomsch-Katholieken geestelijke aldaar was gesteld (zie vorig verslag), dat hij zich voorshands van het geven van godsdienstonderwijs en het maken van propaganda zou moeten onthouden. Nadat door het Opperbestuur was gewezen op de aanspraken, die het Luthersch Genootschap kon doen gelden in verband met de vroegere vestiging van zijn eersten zendeling in Benkoelen (1), werd bij besluit van 19 Juni 1888 No. 16 de definitieve toelating verleend voor de afdeeling Manna Pasoemah Oeloe Manna van genoemde residentie. De andere aanvraag was die van een zendeling der Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam, om toelating tot uitoefening van zijn dienstwerk in de residentie Djokjokarta. De Indische Regeering achtte het evenwel niet raadzaam Christen-zendelingen in de vorstenlanden op Java toe te laten, en verklaarde het verzoek, bij besluit van 30 Augustus 1887, No. 1/c, niet vatbaar voor inwilliging. Nog onlangs, in Juli jl. werd bij die beschikking volhard, maar daarentegen werd aan bedoelden zendeling de toelating verleend voor de residentiën Banjoemas, Tagal en Pekalongan.

Naar aanleiding van klachten betreffende eene minder gunstige verhouding tusschen de bevolking van Nieuw-Guinea en sommige aldaar gevestigde zendelingen der Utrechtsche Zendingsvereeniging, werd door den resident van Ternate een onderzoek ingesteld, waaruit bleek, dat twee dier zendelingen niet altijd met de noodige bezadigdheid te werk gingen en

(1) In 1882 uitgezonden (verg. het verslag van 1883).

zich, meer dan wenschelijk was, in bestuursaangelegenheden mengden. Hiervan werd aan het bestuur der Zendigsvereeniging mededeeling gedaan, dat daarop het voornemen te kennen gaf, bedoelde zendelingen aan te schrijven zich voortaan uitsluitend aan het zendingwerk te wijden.

Aan elke beschikking op een verzoek om toelating als zendeling of Christenleeraar onder de inlandsche bevolking moet, ingevolge een Indisch besluit van 13 Juni 1876 een nauwgezet onderzoek vooráfgaan, waartoe ook de raadpleging der inlandsche hoofden gerekend wordt. Omtrent de juiste beteekenis dezer raadpleging heerschte verschil van meening bij de hoofden van gewestelijk bestuur, Deze hoofdambtenaren zijn nu aangeschreven (Indisch besluit dd. 14 Augustus 1887 No. 1) om de inlandsche hoofden slechts dan te raadplegen, wanneer een zendeling zich wenscht te vestigen in een gewest of in eene afdeeling, waar nog geene verkondiging van den Christelijken godsdienst onder de inlanders heeft plaats gehad, terwijl, indien eenmaal het verzoek tot uitoefening van zijn dienstwerk aan een' zendeling is toegestaan, bedoelde hoofden niet behoeven gehoord te worden nopens de toelating van hen, die den zendeling vervangen of ter zijde staan.

In opvolging van het bepaalde bij het Indische besluit dd. 26 April 1886 No. 4/*c* (Bijblad op het Indisch Staatsblad No. 4225), werd in 1887 aan 27 inlanders (8 hiervan waren reeds begrepen onder het in 't vorig verslag genoemde aantal van 45), die door hun werkkring in de termen vielen van art. 123 Regeeringsreglement, door de Indische Regeering toelating verleend tot uitoefening van hun dienstwerk in de bij de vergunning aangewezen grootere of kleinere kringen, namelijk aan 2 voor de hoofdplaats Soerabaija, aan 3 voor de afdeeling Joana (residentie Japara), aan 3 voor de residentie Bagelen, aan 7 voor grootere of kleinere gedeelten van de afdeeling Mandheling en Ankola (residentie Tapanoli), aan 6 voor een viertal standplaatsen op het tot dezelfde residentie behoorende eiland Nfas, aan 1 voor eene streek in de onderafdeeling Silindong van dezelfde residentie, aan 1 voor een viertal onderdistricten der afdeeling Dajaklanden van de residentie Zuider- en Ooster-

afdeeling van Borneo, zoomede aan 4 voor de afdeeling Masarete op Boeroe (residentie Amboina). In verband met de in een deel der genoemde afdeeling Dajaklanden geheerscht hebbende woelingen werd aan den aldaar toegelaten inlandschen hulpzendeling de verplichting opgelegd om, alvorens zich naar de onderdistricten Midden-Kapoeas en Midden-Kahaijan te begeven, zich steeds van eene vergunning van het hoofd van gewestelijk bestuur te voorzien.

Nader werd uitgemaakt (Indisch besluit dd. 26 September 1887 n°. 2), dat de besproken toelating niet vereischt wordt voor in dienst van de zending zijnde personen, die uitsluitend schoolonderwijs geven, ook al is daar onder godsdienst-onderwijs begrepen, noch ook voor hen die als leden der gemeente, bij ontstentenis van een geestelijke bij godsdienstoefeningen voorgaan. Overigens werd nog eene bedenking opgeheven door het straks reeds aangehaalde besluit dd. 14 Augustus 1887 n°. 1, waarbij bepaald is, dat de inlandsche hoofden niet behooren te worden gehoord omtrent de toelating der helpers van een' zendeling, wanneer de toelating niet verder strekt dan tot het ressort van den zendeling. Verder zijn nog, ingevolge Indisch besluit dd. 13 Juli 1888 n°. 16, voor zooveel noodig, maatregelen in overweging om te voorkomen, dat de inlandsche hoofden, door verkeerde toepassing van het voorschrift dat inlandsche helpers van zendelingen eene bijzondere toelating behoeven, het zendingwerk belemmeren of de inlandsche Christenen lastig vallen.

b. Roomsch-Katholieke eeredienst.

Terwijl 2 in Nederlandsch-Indië werkzame Roomsch-Katholieke geestelijken in 1887 overleden, werden in den loop van dat jaar twee nieuwe uitgezonden, zoodat in het aantal voor den dienst van het vicariaat aanwezige geestelijken, op ult. December 1886, 36 bedragende, geen verandering kwam. Uit den volgenden staat blijkt in welke ressorten deze 36 geestelijken geplaatst waren.

STANDPLAATSEN.	Pastoors.	Onder-Pastoors.	Hulppriesters (buiten bezwaar van den lande.)	Te zamen.
Batavia	*a*) 1	*b*) 3	1	5
Cheribon	–	–	*c*) –	–
Samarang	1	1	1	3
Ambarawa	1	–	–	1
Soerabaija.	1	1	2	4
Djokjokarta	1	–	1	2
Padang	1	*d*) 1	1	3
Kotta Radja (Atjeh) *e*) . .	1	–	–	1
Medan (Oostk. v. Sumatra) *f*) .	–	–	–	–
Soengeislan (Banka) . . .	1	–	1	2
Singkawang(W.-Afd.v.Borneo)	1	–	–	1
Kendari-baai (Zuid-Celebes) .	–	–	*g*) –	–
Menado	1	–	–	1
Larantoeka (Flores). . . .	1	1	5	7
Maumeri (idem).	1	1	2	4
Atapoepoe (Timor).	1	–	1	2
Te zamen. . .	*h*) 13	8	*i*) 15	36

a) Deze geestelijke (aartsbisschop van Sirace, apostolisch vicaris en pastoor van Batavia) is het hoofd der Roomsch-Katholieke missie in Nederlandsch-Indië.

b) Een dezer onderpastoors is waarnemend pastoor.

c) De op ult. 1886 aanwezige priester overleed in den loop van 1887. In zijne plaats was bij het einde des jaars nog niet voorzien.

d) Deze onderpastoor hield zich, krachtens eene regeeringsvergunning van April 1887, bij het einde des jaars tijdelijk op te Tandjong Sakti (Benkoelen) ter voorbereiding van eene missie onder de Pasoemah-bevolking aldaar.

e) De standplaats in Atjeh is slechts tijdelijk ingesteld.

f) Al sedert het begin van 1884 ontbreekt te Medan een vaste geestelijke.

g) De hulppriester, die sedert het najaar van 1885 aan de Kendaribaai werkzaam was, werd in den loop van 1887 naar elders overgeplaatst en was op het einde vvn het jaar nog niet vervangen.

h) Hieronder een geestelijke buiten bezwaar van den lande, zijnde de te Atapoepoe op Timor gevestigde pastoor-missionaris voor de landschappen Fialarang en Djeniloe in Midden-Timor. Daarentegen bevond zich sedert April 1886 een van landswege bezoldigd pastoor met verlof buiten Indië.

i) Ook een der in kolom 2 vermelde geestelijken geniet geen bezoldiging uit 's lands kas (verg. noot *h*).

In de reeds verloopen maanden van 1888 zijn weder een 6-tal geestelijken naar Indië vertrokken, doch de geestelijke die zich hier te lande met verlof bevond, heeft in Mei jl. ontslag uit den kerkelijken dienst bekomen en is sedert gepensioneerd. In Februari jl. moest weder een der van landswege bezoldigde geestelijken wegens ziekte Indië verlaten. Deze kwam kort daarop te overlijden.

Gedurende 1887 werden de vaste kerkelijke dienstreizen (die in de residentie Madioen werden in Juni 1887 van 4 op 8 per jaar gebracht) zooveel mogelijk overeenkomstig de daaromtrent bestaande bepalingen volbracht. Krachtens speciale vergunning van de Indische Regeering werden bovendien op 's lands kosten nog dienstreizen gedaan: in de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Soerakarta, Madioen, Djokjokarta, Bagelen en Soerabaja door den aartsbisschop; naar de noordelijke havens van Sumatra's Westkust door den pastoor te Kotta Radja (Atjeh); naar de residentie Oostkust van Sumatra door een' der geestelijken van Soengeislan (Banka); in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden door den hulppriester aan de Kendari-baai; in de residentie Benkoelen door den tijdelijk te Tandjong Sakti gevestigden onderpastoor van Padang, en, in afwachtng van eene regeling der dienstreizen in de statie Menado, naar de residentiën Amboina en Ternate en in het gewest Menado door den ter hoofdplaats Menadó gevestigden pastoor.

Bij Indisch besluit dd. 16 Augustus 1887 n°. 1/*c*, werd vergunning verleend tot plaatsing van een' Roomsch-Katholieken geestelijke op het eiland Soemba (residentie Timor), voorloopig om taal, land en volk te leeren kennen, als voorbereiding tot het missiewerk, onder voorwaarde, dat hij zich in de vlakte

van Memboro niet zou vestigen dan op zoodanige plaats als door het hoofd van gewestelijk bestuur voldoende veilig wordt geacht. Hoewel de zending-leeraar van de Christelijk Gereformeerde Kerk, die reeds op het eiland gevestigd was geweest, aantoonde dat hij niet voorgoed van daar vertrokken was, maar voornemens was er terug te keeren, werd genoemd besluit in September daaraanvolgende gehandhaafd, aangezien de vrees, dat verstoring van de openbare rust en orde het gevolg zou zijn van de toelating van zendelingen van verschillende kerkgenootschappen in dezelfde streek, door de ondervinding niet wordt gewettigd. In den loop van 1888 is door den Kerkvoogd als missionaris van Soemba aangewezen een der hulppriesters uit de statie Larantoeka. Deze zou zich te Laoera vestigen.

In verband met het hiervóór vermelde nopens de gestaakte poging om door inlandsche (Amboineesche) godsdienstleeraars eene evangelisatie op de Kei-eilanden (residentie Amboina) te doen voorbereiden, werd bij Indisch besluit dd. 16 Februari 1888 n°. 2 gunstig beschikt op eene aanvraag van den Kerkvoogd om van Roomsch-Katholieke zijde, buiten bezwaar van den lande, aldaar eene missie te doen beproeven. De Indische Regeering verklaarde tegen de plaatsing aldaar van één of meer geestelijken geen bezwaar te hebben, mits hun arbeidsveld zich zou bepalen tot de bestuursafdeeling Kei, omvattende Groot-Kei, de kleine Kei-eilanden en de westelijk gelegen Kei-, Tinimber-, Tiandoe- en Koor-eilanden. In Mei jl. zijn door den Kerkvoogd voor dit arbeidsveld twee hulppriesters aangewezen (dien uit de statie Soengeislau op Banka en één van die der statie Larantoeka). Beiden zouden zich naar Toeal (Klein-Kei) begeven.

Bij hetzelfde besluit dd. 19 Juni 1888, waarbij aan den zendeling van het Nederlandsch Luthersch Genootschap toelating was verleend tot uitoefening van zijn dienstwerk in de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna der residentie Benkoelen, werd ook aan den aldaar gevestigden Roomsch-Katholieken geestelijke, die zich reeds gedurende eenigen tijd voorbereidde om op te treden, vergund om een begin

te maken met het bekeeringswerk in diezelfde afdeeling.

In opvolging van het hooger vermelde Indisch besluit dd. 26 April 1886 n° 4/*c* werd door den Kerkvoogd de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde toelating gevraagd voor 3 inlandsche Christen-hulpleeraars in de Minahassa, waarvan 2 gevestigd te Tomohon en 1 ter hoofdplaats Menado, en voor 4 zoodanige hulpleeraars van Chineeschen landaard, waarvan 2 gevestigd op Banka (te Soengeislan en Blinjoe), 1 te Manggar op Billiton en 1 te Singkawang (Westerafdeeling van Borneo). Hunne werkzaamheden zouden bestaan, behalve in het verleenen van Christelijke hulp aan zieken en stervenden onder hunne geloofsgenooten, in het geven van godsdienstonderwijs, wat de laatsten betreft op hunne respectieve standplaatsen, en wat de hulpleeraars in de Minahassa betreft, in de negeryen waar zich Roomsch-Katholieke inlanders bevinden. De vier bedoelde Chineesche hulpleeraars kregen de gevraagde vergunning, ieder voor zijne standplaats (Indisch besluit dd. 12 November 1887 n°, 3/*c*). De 3 hulpleeraars in de Minahassa kregen allen toelating voor eenzelfde ressort, namelijk voor het geheele terrein waar de Roomsch-Katholieke Kerk in de Minahassa gemeenten bezit, uitgenomen een vijftal tot dat terrein (1) behoorende districten, waar het aantal Roomsch-Katholieke inlanders al te gering werd geacht.

Tegemoetkomingen uit 's lands kas in de kosten van den openbaren eeredienst werden over 1887 weder niet anders verleend dan aan de gemeente te Soerabaija.

---

(1) Volgens eene opgaaf van den resident van Juni 1887, omvatte dit terrein 12 van de 18 districten der Minahassa, doch slechts voor 7 districten, te zamen – op een zielental van 55846 Christenen en 4313 heidenen – tellende 3139 Roomsch-Katholieke inlanders (verdeeld over 34 negeryen), werd de toelating verleend. Het grootste aantal Roomsch-Katholieken in eenig district beliep 1135 (verdeeld over 11 negeryen van het district Tomohon-Sarongsong); het kleinste aantal 131 (allen in één negery van het district Langowan). De 5 andere der bedoelde districten waren, in rangorde naar het getal Roomsch-Katholieken, Tombariri, Menado, Kakaskassen, Sonder en Tonsea. In de vijf van de toelating uitgesloten districten, met namen Kakas-Rembokken, Kawangkoan, Tompasso, Tondano-Toelian en Tondano-Toelimambot, telde men – op een zielental van 45442 Christenen en 1358 heidenen – 145 Roomsch-Katholieke inlanders (verdeeld over 7 negoryen).

Eene rondreis op Noesa-laoet.

De hulpprediker hier is gewoon een paar keeren in het jaar eene rondreis te doen, ten einde Avondmaal te bedienen in zijne buitengemeenten. En nu moge zulk eene reis voor den prediker zelf niet altijd het opwekkende hebben, dat hij wenscht en dat anderen veronderstellen, en hem niet doen ontsnappen aan vermoeienis en onaangename ervaringen, voor de inlanders is zulk eene avondmaalsviering een der voornaamste evenementen in hun zoo weinig afwisselend bestaan. De komst van den resident of controleur moge op het uiterlijke van het dorp een' oogenblikkelijken indruk maken, en aanleiding geven tot het fatsoeneeren van onfatsoenlijke heggen, tot het begaanbaar maken van halsbrekende wegen en bouwvallige bruggen, de komst van den hulpprediker en den aankleve daarvan zijn zoovele gebeurtenissen, wier invloed zich doet gevoelen in de huizen en in de harten, aan kleêren en gewoonten.

Reeds eenigen tijd voor des pandita's komst valt er eene groote bedrijvigheid op te merken van bijzonderen aard. Men heeft houtbast gezocht, gestampt, met water gekookt en tot verfstof verwerkt; want het zwarte baadje des mans en diens broek, het zwarte eerste dito der vrouw en haar sarong van de zelfde kleur zijn in den loop der verloopen maanden ietwat grijzer geworden, en zullen een nieuw verfje erlangen. En de zoon en de dochter des huizes, die naar menschelijke berekening het lidmaat-

schap niet kunnen ontgaan, hebben de moeder druk werk verschaft met hun aanstaande zwarte kleêren, die op dit oogenblik onder de naald zijn, terwijl een zwarte sjerp met koralen bezet, die als teeken van het lidmaatschap de dochter zal versieren, al den trots dier dame opwekt, nu zij bedoelde sjerp door de handen laat gaan en aandachtig bekijkt. En dan de drukte in huis! Spinrag en stof worden verjaagd, en als de dag van des hulppredikers komst is aangebroken, zijn de erven netjes aangeveegd.

In de harten der goede zielen vooral is het woelig toegegaan, en die woeling zal nog eenigen tijd aanhouden. Mocht het zijn, dat op andere dagen hevige woordenwisselingen plaats grijpen, nu althans heerscht er in dat opzicht rust. En kunnen de alledaagsche dagen menschelijke zonden niet onderdrukken, deze dagen van zuivering zijn als van anderen aard. Alles daar buiten moet volgens de mistieken onder onze Amboneezen eene afbeelding zijn van de verzoening die aanstaande is. En als des avonds de ouderen, die reeds zoo gelukkig waren lidmaat te worden, de jongeren onderhouden over de plichten, die deze laatsten nu ook te vervullen hebben bij het waarnemen van het Avondmaal, dan geven zulke lessen geene aanleiding tot onaangenaamheden. Integendeel, met het grootste geduld oefenen de aanstaande lidmaten zich in het opzeggen der gevorderde gebedjes, en met evenveel geduld overhooren de ouders hen. En hoewel bedoelde gebedjes heel kort zijn, toch is hun aantal groot genoeg om betere dan inlandsche breinen in de war te brengen. Eindelijk weten ze het dan: één wanneer men 's avonds van huis gaat naar de kerk; één onderweg; één wanneer men de kerk binnentreedt; één wanneer men zijne plaats bereikt heeft; één wanneer men het brood aanneemt; één wanneer men den beker ontvangt; één wanneer men op-

staat; één wanneer men op zijne plaats terug gekomen is; één wanneer men huiswaarts gaat. En dan de zorg, die men te dragen heeft voor de gave, voor de houding aan tafel, opdat toch niet het een of ander gebeure; immers de gevolgen waren niet te overzien.

Vóór dat onze lidmaten van huis gaan, knielen zij neder in hunne binnenkamer, eene slechts door bladeren afgeschoten ruimte, doch waar binnen ook de Hemelsche Vader nabij is. Op een tafeltje vóór hen en gedekt met eenen witten doek, staat eene kom met de avondmaalsgave er in. Op de rustbank staat, of aan den bladeren wand hangt een lampje of kleine fakkel te branden en beschijnt met rooden gloed het magere aangezicht der vrouw, wier zorgen grooter in aantal zijn dan hare genoegens, of het gelaat van dien donker bruinen jongeling, die voor het eerst de tafel des Heeren zal naderen, of van de dochter, die angstig naar hare moeder gluurt, in de vreeze iets meê gedaan te hebben wat niet behoorde, of iets niet gevolgd te hebben wat er noodzakelijk bij behoort. Wel knielen de ouderen elken Zondag vóór het ter kerke gaan op deze stille plaats, doch de gewoonte ontnam er wel eens de beteekenis aan. Maar nu, onder zulke omstandigheden, al was het maar alleen de tegenstelling tusschen deze voorbereidende uren en de verloopen maanden in onnadenkendheid doorgebracht, nu zullen ze Gods heiligheid moeten gevoelen, vooral, daar ze binnen enkele oogenblikken zullen verschijnen voor Hem, die hen vernietigen kon met den adem Zijns monds, indien niet de troostrijke genade des Heeren hen beschermen wilde.

Wij hebben Avondmaal gevierd in de hoofdgemeente, en de gisteren aangenomen lidmaten staan voor de deur om ons te begeleiden naar de naastbij gelegen negery. Sommigen zullen den kleêrkoffer en de avondmaalsbenoodigd-

heden dragen, terwijl de anderen voor uitspanning medegaan en ons den tijd willen verdrijven met geestelijk gezang. Allen hebben wel den tijd, en wenschen gaarne eens vrij te zijn na de merkwaardige inspanning van gisteren. Wij gaan te voet, want een draagstoel is te vervelend. Trouwens de afstanden zijn klein, en de afwisseling op den weg is ons aangenaam.

Daar komt nog een diaken aan, en vraagt of mijnheer geen bezwaren heeft, wanneer hij mêegaat. Wij hebben geen bezwaar, en vinden 't zelfs aangenaam een groot gezelschap te hebben. Deze laatste uiting doet eene oude vrouw vragen, of zij ook meê mag, al is ze niet meer waard, zich bij het jongere geslacht te scharen; immers voor het bedienen van de tafel en de keuken kan ze nog veel meêdoen, en zoekt ze onder de jongeren haars gelijke. En bovendien heeft ze ontelbare vrienden en vriendinnen in de te bezoeken negeryen.

Daar gaan wij de lommerrijke laan van ons dorp af, en komen in het bosch. De dragers zijn al vooruit, hollen over den weg met merkwaardige vlugheid, om, wanneer ze ons ver vooruit zijn, op te houden en ons af te wachten. Al zullen zij slechts een plasdankje of een enkele sigaar ontvangen, ze doen hun werk als of ze heerendiensten verrichtten. Trouwens de gunst, die ze gisteren erlangden, en waarop ze zoo lang gehoopt hadden, maakt hen dankbaarder dan voor eene geldelijke belooning.

De weg slingert zich langs het bosch ter eener zijde, terwijl aan den anderen kant door het groen van sagopalmen de helder blauwe zee zich laat zien. Zoo nu en dan springt een leguaan, opgeschrikt door de naderende voetstappen, over den weg en verdwijnt tusschen gras en struiken. Zingende en tierende sprikhanen en torren doen hun scherp geluid hooren, en schijnen het bosch het be-

noodigde leven te willen bijzetten. Hoe aangrijpend en verheffend is de aanblik dier reusachtige stammen, wier toppen zich vereenigen met het azuur des tempels, en wier voet omstrengeld wordt door mossen en planten, als een oude van dagen door zijne tot hem opziende kleinkinderen. Hoe dringt zich het denkbeeld van onuitputtelijken rijkdom aan ons op, wanneer wij van der bergen top tot aan hun' voet geen grond kunnen ontdekken, omdat ieder plekje ingenomen is door nimmer verkwijnend groen! Hoe gevoelen wij de voortdurende en ontzagwekkende werkzaamheid dier schepping, nu wij steenen zien, omwikkeld met het schoonste groen, of als doorboord met doordringende wortels; nu wij zien, dat de plaats van een' verstervenden stam bij zijn heengaan onmiddellijk wordt ingenomen door een' anderen, en het graf van den eenen woudreus de wieg eens anderen is! En al ontbreekt het gevogelte hier bijna geheel, en al zullen ze straks, als de hitte des daags toeneemt, geheel zwijgen, toch hooren wij er nog enkelen tjilpen en sjirpen, terwijl zij onder het groene looverdak des wouds hunne morgenbijeenkomsten hebben. Zie, daar ginds voor ons uit werpt de zon hare gouden stralen door het groen van sago- en kokospalmen, en verlicht met gulden glans de witte stammen dier boomen aan onzen rechterkant, en speelt op de kabbelende golfjes van het kleine riviertje, dat borrelend van onder groen en tusschen steenen onzen voet voorbijhuppelt. Voorwaar de tropische natuur is schoon!

Plotseling als op een' wenk, houden de tierende en springende zangers van zoo even op, en het is alsof er iets ontbreekt aan deze natuur. Zij heeft iets zwaarmoedigs gekregen, nu wij niets hooren dan onze eentoonige voetstappen. Het bosch is als uitgestorven, en in plaats van het leven en werken der schepping, voelen wij niets

dan ons eigen leven en werken tot ons eigen ik teruggebracht. Wij zijn als aan onszelven overgelaten, en daarin laat de natuur ons alleen.

Onze begeleiders steken de hoofden bij elkaâr, halen voor zoover er aanwezig zijn, een psalmboek voor den dag, fluisteren elkander iets in, en te midden van de natuur klinkt het: „'t Hijgend hert der jacht ontkomen." Al zijn de stemmen ongeoefend, al zingen de achtersten van onzen optocht den regel ietwat later dan de voorsten, al dreigt hun gezang te verongelukken, als wij eene steile helling op moeten, toch laten wij ons beheerschen door het eeuwenoude lied, en door middel van die poëzie verheft zich ons hart tot Hem, die der menschen toevlucht is van geslachte tot geslachte, in het paradijs der tropen en in de woestijnen van eeuwig ijs, van het hooge noorden.

De laatste kromming van den weg zijn wij voorbij, en het gezang is uit. Gevelde sagopalmen, van daag niet bewerkt, verspreiden een ietwat muffen geur over den weg, en misschien is het aan deze omstandigheid te danken, dat de oude vrouw van zooeven ons op zijde komt en een heel klein verzoek heeft. Zij laat hare donkere oogen, die te meer uitkomen daar ze hol in hunne kassen liggen, terdege werken. „Och mijnheer, het riekt hier een beetje muf naar die zure sagolucht, zou u zoo goed willen zijn, mij een enkele sigaar te geven, want ik word bijna flauw?" „Zeker krijgt gij een sigaar, al was het alleen maar omdat ge mij op mijn verjaardag geholpen hebt." Ja, toen was die oude den ganschen dag in de weêr, en toen ze des morgens was gekomen, en mij reeds bijna buiten adem vond van de drukte, sprak zij: „aamborstig meneer! Maar dat belooft een' hoogen ouderdom." Binnen weinige oogenblikken rookt de oude als een Westfaalsche grasmaaier, laat den rook om hare ooren

walmen, en belooft ons te laten zien, dat ze even goed kringen kan blazen als haar zoon, die deze kunst leerde, toen hij in dienst was, en voortdurend lekkere sigaren kreeg van zijn' luitenant, bij wien hij oppasser was. De oude vertoont ons echter niet lang hare kunst; want wij zijn aan eene vreeselijke helling, die eene reusachtige stoep gelijk, naar de negery Akoon voert. Inderdaad, nu hebben wij al onzen adem noodig. Het zweet gudst ons over het gezicht; de zwarte baadjes der dragers zijn al lang uitgetogen en laten ontbloot chocolaadbruine schouders en ruggen zien, badende in zweet. Eindelijk zijn wij dan boven, en de negery Akoon ligt vóór ons.

Wanneer wij door het geboomte aan onze linkerzijde turen, dan worden wij een klein eilandje gewaar. Het heet Batoe-kapal, of schipsteen. 't Is lang, heel lang geleden, dat daar op die plek, die toen nog geen eiland vertoonde, een schip ankerde. De kapitein, een goddeloos mensch, die den ganschen dag vloekte, en er zijne dagtaak van maakte zijne manschappen ergerlijk te behandelen, stierf, toen hij het strand naderde, plotseling. En terwijl hij den laatsten adem uitblies, veranderde zijn schip in een' steen, tot een afschrikwekkend voorbeeld voor vloekende en negerende kapiteins, die hier mochten komen te ankeren. Het eilandje is een reusachtige koraalsteen, langwerpig van vorm, begroeid met boomen en ondoordringbare doornbosschen en lianen. Er is een graf op van een' vroegeren regent van Akoon, uitgehouwen in de rots en gedekt met een' gemetselden steen.

't Is een klein negerytje dat Akoon. Bijna de helft der bevolking is lidmaat, en ongeveer alle inwoners komen getrouw ter kerk. Daar komt ons de Voorganger begroeten met een' hoogen hoed op en een rok aan. 't Heeft hem moeite gekost, zulke deftige kleedingstukken

machtig te worden. Een pandita eindelijk, die nog al goedgeefsch was, verschafte hem de kleedingstukken, en nu is de man den prins te rijk, verschijnt voor den resident en den controleur, in de kerk en voor den pandita in dit zijn deftig gewaad, terwijl hij door den nieuwerwetschen vorm van dien hoed de afgunst van al zijne lot- en standgenooten in de buurt opwekt. Ondertusschen is de man ijverig in zijn ambt, en ziet er zijne kleeding beter uit dan de negery. Trouwens, de bewoners dragen daarvan niet alleen de schuld. Zie dien rotsachtigen grond, waarin kammen van koraalriffen uitsteken, die bij overvloedigen regen kuilen vormen, waarin het water alleen door uitgehouwen geulen te verwijderen zou zijn. Sommige huizen tegen de hellingen der rotsen opgebouwd loopen gevaar weg te spoelen, wanneer de sluizen des hemels zich openen en de watervloeden van de bergen komende, naar zee afdalen. En de huizen zijn niet slechter dan in de andere negeryen, doch de gewone woningen der Amboneezen zijn nu eenmaal ellendige krotten. Van boven tot beneden, dak en muren bestaan uit bladeren van den sagopalm, de stijlen zijn ruw gekapte takken, waaraan geen beschavend gereedschap zijn' ontheiligenden invloed heeft doen gelden. Geen venster geeft toegang voor het licht; want al heeft men een gat in den wand open gelaten, toch schijnen de bewoners zoozeer het licht te schuwen, dat ze ook die opening nog gesloten hebben met een bladeren luik. Binnen in heerscht dan ook egyptische duisternis, maar geen gevaar; want een blind paard loopt er niets stuk, dan de wanden van het huis zelf. Een hutje van boombladeren onder den eeuwig blauwen hemel van het oosten! 't Klinkt lief, maar het is ons toch aangenaam niet genoodzaakt te zijn er in te logeeren.

Wij gaan bij het negeryhoofd binnen, wiens huis half

van steen, half van hout gebouwd, allerliefst gelegen is, tamelijk goede kamers bevat en zelfs meubelen vertoont, afkomstig van eene vervallen grootheid en van oud Hollandsch maaksel. De burgemeester van het dorp is een deftig man; hij verwelkomt ons deftig, biedt ons sigaren en thee aan, geeft zijne wachtende wethouders op een' deftigen toon bevelen, zendt onze dragers op dezelfde wijze terug, en zegt ons, dat de aan te nemen lidmaten ongetwijfeld ons zullen brengen tot de volgende negery. Straks zal hij ons naar het bedehuis vergezellen, voorzien van zijn' burgemeestersstaf met gouden knop, en gekleed in laken broek, vest en rok. Doch in weerwil van zijne deftigheid kan hij vertrouwelijk zijn. Dan vertelt hij ons, hoe het hem spijt, dat in zijne negery, overigens zoo godsdienstig, zulke bijgeloovigheden heerschen. Ja, eens had iemand het avondmaalsbrood medegenomen om zijnen vischhengel in te wijden en den noodigen zegen te doen erlangen. En derhalve is het ons aangeraden toe te zien, dat er niet sommigen zijn, die het brood ongemerkt in hun' zakdoek stoppen en meênemen. Wij twijfelen niet aan de mogelijkheid van het verhaalde, en hebben straks als de Doop is afgeloopen de gelegenheid op te merken, hoe de diaken het water niet wegwerpt maar zorgvuldig medeneemt. Op onze vraag, wat er mede gedaan wordt, bekent hij ons met neêrgeslagen oogen, dat het per kopje verkocht wordt en gebruikt om rheumatische beenen, armen en lichamen te genezen. Ja het hoofd der gemeente zelf komt ons de naïve vraag doen, wanneer gezegd doopwater beter zal helpen, als de naam Mohammed er drie keer bij aangeroepen wordt, of de naam van Jezus. De man zelf is voor den naam Jezus, en de pandita haalt voor ditmaal de schouders op.

Vóór ons ligt de kerk en een weinig rechts de school,

beiden oude gebouwen, maar voldoende voor die kleine negery. Gelukkig dat het drooge tijd is, want de zee, die aan den voet der hoogte, waarop de kerk staat, kabbelt, zou ons onverstaanbaar maken bij harden oostewind. Zoo nu en dan komen er zwarte gedaanten voorbij, groeten met eene sierlijke buiging, en gaan het bedehuis binnen. Ouden van dagen, wier aantal kerkgangen niet groot meer zal zijn, en jongelui, die voor den eersten keer aan tafel zullen verschijnen, in het zwart gekleede moeders, die hare kinderen ten doop wenschen te houden, vaders met hooge hoeden en zonen met bloote hoofden, meisjes met het psalmboek in den witten zakdoek gewikkeld, allen kijken even naar des burgemeesters huis om hun' welkomstgroet te offeren.

De kerk is klein; op eene rollaag van een' halven meter dikte zijn de wanden van traliewerk opgetrokken; de preekstoel met figuren besneden staat op een gemetseld voetstuk. 't Is ietwat donker in dit gebouw des evangelielichts en het wordt er niet beter op, nu de kerk zich langzaam vult met zwarte gedaanten.

Het eenige wat hier schittert en helder is, zijn de oogen der aannemelingen en der moeders, die hare kleinen ten Doop zullen houden. Hoe zullen de eersten bij onze vragen hartstochtelijk ja knikken! Hoe zijn nog altijd de moeders in spanning, dat er iets tusschen beiden zou kunnen komen, waardoor de Doop verhinderd werd! En hoe glinsteren hare aangezichten, als ze na de plechtigheid tot hare plaatsen terugkeerende hare schreeuwende kleinen trachten te doen bedaren! En hoe komt er een heldere trek op het gelaat van allen, als ze op de avondmaalsvragen antwoorden! Immers zal dan het verledene vergeven en vergeten zijn, in weerwil van geschiedkundigen, die zoo gaarne het verledene oprakelen.

De weg van Akoon naar Aboeboe is tamelijk gelijk, en leidt ons langs prachtige sago- en klapperboomen, waartusschen voortdurend de helderblauwe zee glinstert. Een landpunt, in zee rotsachtig uitloopende, draagt den naam van Molaha en de volgende geheimzinnige geschiedenis wordt er aan verbonden. 't Is lang geleden, dat op het thans geheel christelijke Noesalaoet aan deze landpunt een mohammedaansch dorp was. En de christenen leefden met zijne bewoners in vrede en eendracht, langen tijd. Doch zie, er brak een twist uit over een stuk gronds. Al de christendorpen trokken ééne lijn, overvielen het mohammedaansche dorp, en moordden het geheel uit. Geen enkele der bewoners werd gespaard; maar zie, al waren de menschen dood, hunne zielen roepen tot den huidigen dag om wraak; want als des nachts de levenden rusten, dan hoort men nog immer de onzichtbare dorpsgong, die de geloovigen opriep naar de moskee. En op de bergen aan onzen rechterkant staan nog altijd de reusachtige kookpotten der negery, door geen sterveling meer aangeraakt. „Ja" zoo vervolgt de man, die ons met dit verhaal bezig houdt, „ik was nog maar een kind, toen ik op zekeren dag bij laag water aan het strand schelpen zocht. Ik was geheel alleen; plotseling hoorde ik kanonschoten als bij de uitbarsting van Krakatau. Ik keek op, in de meening, een schip in de buurt te zullen ontdekken, doch ik zag niets. Plotseling evenwel verscheen er aan het stand een reusachtig figuur, dat over de koraalriffen heen naar mij toesnelde. De schrik sloeg mij om het hart, ik viel van mij zelven van angst, en toen ik tot bewustzijn kwam en de oogen opsloeg, zag ik mijne moeder van het strand af naderen. Zij had ook het geluid gehoord, en was naar mij toe komen snellen. Zij was bijna buiten adem, en bracht hijgende uit: „kind, kind, hebt ge de

gong op Molaba gehoord? Er dreigt een ongeluk!" En ja wel, op het zelfde oogenblik hoorde ik de gong der verdwenen negery."

De verhaler zwijgt, en alhoewel we een zeer vertrouwelijk gezicht zetten, toch blikt hij ons aan, als wilde hij zeggen: „Jullie Europeanen gelooven niets anders dan wat je ziet." Wij zwijgen, en verhuizen het ontstaan en de uitwerking van het verhaal naar de oud Ambonsche poëzie, terwijl wij heel wat blijven gelooven van wat niet gezien wordt.

Het maakt een' aangenamen indruk op ons, nu wij de negery Aboeboe binnenkomen. Wel schijnen hier de kinderen langer naakt te loopen dan elders; wel zijn de bewoners wat lomper en onvrijer dan in andere negeryen; doch de bevolking ziet er welgedaner uit en de huizen zijn beter. Vooral de vrouwelijke helft der bewoners ziet er goed uit, en ziekelijke individuen zijn hier blijkbaar zeldzaam.

„Dat komt daar van daan" zoo licht ons een reisgenoot in, „dat de pap hier anders gegeten wordt."

„De pap anders gegeten?"

„Ja zeker mijnheer, anders gegeten."

„Hoe dan toch?"

„Wel, des avonds kookt men de pap, zet ze 's nachts in den dauw. En daar dauw noodwendig gezond moet zijn, is bedauwde pap zeer gezond."

Een pickwickiaansche opmerking, en waard te worden opgeteekend. „Des morgens wordt die koude pap met verschen palmwijn naar binnen gewerkt, en daarvan zien de bewoners er zoo goed uit."

De gemeente in deze negery is in den laatsten tijd ook vrij wat gezonder geworden. Dit was te danken aan een jongmensch, door Br. KORNFELDT te Ambon opgeleid en hier als goeroe-djamaat of voorganger geplaatst. Het

jongmensch is zeer ijverig, heeft veel slag om naïf met menschen om te gaan, en als wij dan ook des avonds de nieuwe lidmaten onderzoeken, worden wij wel is waar allereerst onthaald op het eeuwige „kort begrip", maar krijgen daarna verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament, die ons doen zien, dat het jongmensch zijne leerlingen kennis weet bij te brengen en belangstelling in te boezemen. De kerk is des Zondags goed gevuld, en op buitengewone dagen, zooals bij voorbereiding, stampvol. Het kerkje zelf lijkt als zoovele kerkjes op de Oeliasers op een fort. In het midden hangt eene prachtige lamp, door het negeryhoofd geschonken.

De burgemeester van 't dorp is een type van onbeduidendheid. En waarschijnlijk door zijne eigene zwakheid, gaat zijne negery vooruit. In den regel is het een feit, dat hoe minder karakter eèn hoofd hier heeft, hoe beter zijn dorp er uitziet, om de eenvoudige reden, dat voor zooverre een hoofd hier karakter heeft, hij niet dulden kan, dat zijne onderhoorigen hem over 't hoofd groeien. Toch gelooven wij, dat er langzamerhand goede karakters zullen komen, want de tegenwoordige inrichting van het bestuur is daarvoor geschikter dan vroeger.

Voor het huis des burgemeesters strekt zich een rif ver in zee uit. Vlak achter dat rif is de zee onmiddellijk eenige vademen diep. Geen wonder, dat bij sterken wind naar de kust eene vreeselijke branding over het rif slaat. Met tranen in de oogen en met bevende leden vertelt ons de burgemeester van den vreeselijken dood zijns broeders. De prauw zou door de branding heen over het rif gezet worden. Helaas, de bedoeling faalde. Het vaartuig sloeg om, en tot heden toe is het lijk niet gevonden. Vermoedelijk schoot het onder het rif, om nimmer weêr gezien, maar de prooi van vraatzuchtige haaien te worden.

Als wij des namiddags in de voorgallerij van des burgemeesters huis zitten zien wij een' ouderling voorbij komen met een groot presenteerblad op het hoofd. Het blad is gedekt met een helder wit servet, en wordt overschaduwd door een zonnescherm, gedragen door een diaken, die achter den ouderling loopt. Het is het brood en de wijn, die op deze bijgeloovig vereerende wijze naar de kerk gedragen worden. Geen nieuwsgierigen mogen hunne oogen kunnen vergasten aan dat brood en dien wijn. En des avonds worden dan ook geen anderen in de kerk toegelaten dan lidmaten. En mochten er altemet kinderen zijn, wier nieuwsgierigheid hen verleidde om tegen de rollaag der kerk op te klouteren, om door de tralies naar binnen te gluren, dan is spoedig een diaken of collectant gereed om ze bij de beenen naar omlaag te trekken en een mep op den koop toe te geven.

Doch over hen, die wegens ziekte verhinderd zijn aan des Heeren tafel te verschijnen, ontfermt men zich, indien zij het verlangen te kennen geven om toch van het brood en den wijn te genieten. De hoofden der gemeente trekken na afloop van het Avondmaal met brood en beker naar ziekbedden, om lijdenden den troost des Evangelies te brengen. En al is het soms in bijgeloovigen vorm, de eerbied, dien men betoont voor de heiligheid van des Heeren gedachtenis, steekt gunstig af bij de houding der christenen in de Minahassa.

Het wordt zachtkens aan donker, en terwijl wij naar den weg staren, waar zoo nu en dan zwarte gedaanten voorbij schuiven en eene buiging voor ons verblijf maken, sluipt eene zwarte gedaante bij ons binnen, en uit op schorren toon: „goedenavond, mijnheer!"

Wij laten licht brengen, en vragen den ingekomene wat hij wil. Nog nauwelijks heeft hij zijn' mond geopend

of een tweede figuur, en ditmaal eene vrouw, sluipt eveneens naar binnen, en stelt zich vlak aan de andere zijde van onze zitplaats.

De burgemeester zit naast ons, en vraagt eigenlijk naar den bekenden weg, als hij de binnengekomenen vraagt of ze om den pandita komen. De aangesprokene draalt en hierop verwijdert zich het negeryhoofd. Daarna begint de bezoeker: „Als mijnheer tijd heeft en lust en mij aan wil hooren, dan zou ik gaarne een woordje willen spreken.”

„En wat is dat dan?”

„Ziet mijnheer deze vrouw?”

Mijnheer ziet ze niet heel duidelijk, want zij heeft zich in een' hoek geposteerd, en houdt haar gezicht eenigszins afgewend.

»Deze vrouw, mijnheer, is mijne wettige echtgenoot. Nog niet lang geleden was ik zeer gelukkig met haar, maar nu....” De man houdt een oogenblik op, en vervolgt: »maar nu ben ik ongelukkig, want mijne vrouw is weggeloopen. Mijn naam mijnheer is stinkende gemaakt, mijnheer!” Hierbij wordt de man gevoelig, en wrijft met zijn baadje door zijne oogen. De vrouw is blijkbaar niet ongevoelig voor die betuiging van spijt; maar toch ze wil zich goed houden, en na eene krampachtige inspanning, komt ze nader, en begint met eene schrille stem te uiten: »geen wonder mijnheer, want hij loopt andere vrouwen na. Wij hadden eene pleegdochter in huis, en het was een gedraai om de meid heen, tot dat mijne moeder zeî, dat ik genoeg geleden had en wel bij haar kon komen inwonen.”

Ik deed den man opmerken, dat die schoonmoeder eigenlijk gelijk had, en dat het beter ware, dat zijne vrouw bij die scherpziende schoonmoeder bleef. En als hij dan ook van plan was om voortdurend om die pleegdochter heen te

draaien, was het maar beter, dat hij van zijne vrouw gescheiden bleef. Christenmenschen moeten met elkaâr in vrede leven, kunnen ze dat niet, dan moeten ze maar scheiden.

„Maar mijnheer, nooit heb ik een onrein oog op ons pleegkind geslagen, en mijne vrouw moet ik terug hebben; ik ben ongelukkig, als ik haar niet terug krijg.

»Ja, maar, je vrouw is nu wel gelukkig, gun je haar dat geluk niet?"

Dit laatste beaamt de jaloersche wederhelft niet, en vraagt, als mijnheer het goedvindt, om toch maar terug te keeren tot haar man, want dat het wel waar kan zijn, dat hij nooit een oogje had op de pleegdochter.

Natuurlijk vindt mijnheer het heel goed, „als je maar niet kibbelt."

Als des avonds des Heeren dood wordt gevierd, merken wij onder de opgekomen lidmaten óok onze echtgenooten op, en alhoewel ze niet zullen aanzitten, toch gevoelen zij zich gelukkig, nu ze weer verzoend zijn en ter kerke kunnen verschijnen.

Het is morgen. Het laatste hanengekraai is begonnen. Aan den rand des oceaans komt een smaragdgroene weerschijn, en schijnen de sombere, zwarte gordijnen van den nacht op te trekken. Wel flonkeren de sterren nog aan den hemelboog, maar hun licht begint te tanen, nu de eerste morgengloor zich boven den horizon verheft en den hemel doet blozen. De kabbelende golven der zee, kleuren zich groen. De aarde is opnieuw herboren. O, hoe schoon is toch de morgenstond, en hetzij hij bezongen werd in de poëzy uit den morgenstond der tijden, of door den zoon der negentiende eeuw, altijd wekt hij het verlangen naar het eeuwig schoone en goddelijke.

Onder zulke gedachten vertrekken wij van Aboeboe, begeleid door psalmzingende nieuwe lidmaten, zwaaiende

kofferdragers en den dikken voorganger der gemeente, die zijn best doet ons de voordeelen der vischvangst hier af te schilderen. In 't bijzonder wijst hij ons op eene steenen rollaag in zee uitgebouwd, die bij hoog water volloopt en bij laag water schildpadden en visschen die zich lieten verschalken, achterlaat. De weg is hier en daar door de zee weggespoeld, en over rotssteenen en koraal, nu klimmende, dan dalende, trekken wij verder. Het psalmgezang schijnt te zullen slinken, nu wij aan eene drie honderd voet hooge helling komen. Al zijn de keelen nog zoo sterk, de voorsten hooren door hun eigen ademhalen de stemmen der achtersten niet meer. Zij hebben den regel al uit, terwijl de achtersten hem pas beginnen. Allen loopen met zwaaiende armen, psalmboeken en zakdoeken als in woeste vaart de helling op. Gelukkig is het kurkdroog, want bij regen zijn de steenen zoo glad als ijs. Onze voeten, het zij bloote, maar zoo hard als leer, hetzij in schoenen gestoken, worden op de scherpe koraal op eene zware proef gesteld. Zie zoo, eindelijk zijn wij dan boven, en het uitzicht beloont de moeite wel.

Daar liggen voor ons de eilanden Haroekoe, Molano en Saparoea, terwijl aan den linkerkant het eiland Ambon zichtbaar is als eene donkerblauwe wolk, die aan de oppervlakte der zee zweeft. Aan een van Saparoea's landpunten klotst het water met wit schuim naar boven. Wat is het hier koud! Omgaf ons niet de immer groene natuur, wij zouden ons te midden van een reusachtig groot ijsveld wanen. Want zie, de zee, die in de nabijheid woelt en golft, schijnt op deze hoogte niet dan eene gerimpelde wateroppervlakte te zijn, door den wintervorst gestold, terwijl de eilanden om ons heen er als reusachtige aardhoopen in verhard zijn. Op der bergen kop zweven donsachtige wolkjes, te schuchter om zich te bewegen.

Voor onzen voet zien wij den bodem der zee tot op eene diepte van eenige vademen, het water doorschijnend als kristal.

Als wij dalen, komen wij langs tuinen, komen wij vrouwen tegen, met manden op het hoofd, en mannen met een hakmes in de hand, en weldra klotsen onze voeten over eene brug, waaronder een riviertje stroomt, het leeraarswater geheeten. Volgens 't verhaal was hier eens een leeraar geland, om den eilandbewoners het Evangelie te verkondigen; doch de inboorlingen, verwoed op den nieuweling, sloegen hem hier, bij deze rivier dood. Van daar de naam des waters. En van daar dan ook, dat de negeryen, die aan den moord deelnamen, nimmer voorgangers in de gemeente kunnen voortbrengen. Nimmer zal een prediker uit hen voortkomen, en mocht iemand uit die moorddadige dorpen zich wijden aan dat ambt, dan kan hij zeker zijn, dat de dood hem spoedig, treft als een zoenoffer voor den gedooden leeraar.

Als de bewoners van Titawaij, waar wij nu binnenkomen, zoo moorddadig zijn, als hun geschreeuw zou doen vermoeden, dan loopen wij gevaar den leeraar van straks te volgen. Aan den weg stond een jong mensch te gluren, en als hij ons ontdekt heeft, stormt hij vooruit, naar het huis des burgemeesters, en schreeuwt: »daar heb je hem, daar heb je hem", met welken »hem" hij den pandita bedoelt. Daar stuiven ze in het dorp door elkaâr! Schreeuwen, joelen, schelden, hollen geen gebrek; want er moeten de noodige stoelen in 't raadhuis zijn. De ongekleeden en nieuwsgierigen moeten de kerk ontruimen. Ouders schreeuwen van boven van de rotsen, waarop de huizen gebouwd zijn, hunnen kinderen toe, dat ze beesten zijn met zoo vlak in den weg te gaan staan met hakmessen in de hand en zonder broek. Eindelijk komen wij

aan het raadhuis, waar ons de burgemeester met knikkende knieën ontvangt. Eenige oogenblikken daarna komt zijne vrouw, eene half Europeesche, wier levensloop dramatisch genoeg is om ons medelijden te wekken. Als haar man dan ook even weggegaan is, klaagt zij ons voor den zooveelsten keer haren nood. Arme vrouw, haar man zal welhaast den weg van alle vleesch gaan, en dan blijft zij achter met zoovele kinderen.

Daar komt een diaken aan met een verbazend geheimzinnig gezicht. Hij heeft eene gewichtige mededeeling te doen. Er was namelijk in het dorp een kain gestolen; de burgemeester had onderzoek laten doen en vermoeden gehad op zeker iemand. Aangezien nu die zeker iemand zweren wilde, bij hoog en bij laag, dat hij 't niet gedaan had, en een gewone eed, volgens des burgemeesters meening, niets te beduiden had, was de vermeende dief naar het bosch gebracht door een' wethouder. Deze laatste had de armenkist uit de kerk medegenomen, en onder heidensche vervloekingen den dief op de armenkist doen zweren. De dief was door de mand gevallen, en had bekend.

„Mijnheer" zoo meent de diaken „is dat niet godslasterlijk om de armenkist te gebruiken tot ontdekking van diefstal, en daarvoor het ding mede te nemen naar 't bosch?"

Wij spraken daarover den dommeligen burgemeester aan, die bij hoog en laag durft bezweren, dat hij 't niet bevolen had, maar de wethouder 't op eigen verantwoording had gedaan. De wethouder wordt geroepen, en erkent het gedaan te hebben. Hij wil blijkbaar den burgemeester uit diens lastige positie redden, en erkent het gedaan te hebben, zonder zich bewust te zijn er kwaad aan te doen.

„Als ge dan nog eens den moed hebt om de armenkist te gebruiken, dan zal ik je naam eens even opgeven aan den Resident, begrepen?"

De man begrijpt ons blijkbaar heel goed, en knikt, voor dat wij den zin uit hebben, wel twintig keer.

„En gij diaken, laat zoo gauw mogelijk een slot op de deur maken, dan komen die schandalen niet meer voor. Burgemeester, gij moet niet denken, dat de godsdienst gebruikt mag worden om dieverijen uit te vinden. Zulke zaken deelt men den controleur mede." De man grinnikt, terwijl zijne echtgenoot in den hoek staat te snikken.

't Was ons altijd onaangenaam hier te vertoeven, en als wij dan ook gelegenheid vinden, gaan wij onzen diaken in diens huis opzoeken. Daar zitten wij niet lang, of een in 't zwart gekleede vader schuift een' evenzoo gekleeden zoon, van ongeveer achttien jaar, achter den bladeren wand heen, vlak voor ons. Daarna werkt zich de vader, sluipende en diep buigende, achter den zelfden wand heen en plaatst zich, nadat hij nogmaals diep gebogen heeft, vlak voor ons. Daarmede klaar zijnde begint hij zich mondeling te uiten, en zegt, dat hij door de genade des Heeren en de liefde van pandita .... ja hoe heette die pandita ook weer?

„Pandita VERHOEFF?"

„Ja, pandita VERHOEFF. Door diens liefde en medelijden is de man lidmaat geworden, en heeft hij het onuitsprekelijke genoegen van avond weêr te mogen aanzitten. En daarom", hierbij klopt hij zich ferm op de borst, terwijl 's mans zoon zijne mouwen nog dieper in de oogen tracht te wrijven, »en daarom zou ik gaarne hebben, dat ook mijn zoon met mij mocht aanzitten. De diaken evenwel heeft geweigerd hem bij het onderzoek van nieuwe lidmaten toe te laten, op grond, dat hij nog geen achttien jaar is, maar mijnheer de jongen is zoo oud."

De zoon heeft gemerkt, dat het groote woord er uit is, en ontdekt nu zijn gezicht, staart ons aan, als wilde hij

zeggen: »stel mij op de proef, zoo hard ge wilt; laat mij mijn leven wagen; stuur me door dik en dun, door water en vuur, als het lidmaatschap die proeven maar bekroont. Neen, niet zooals mijnheer wil over een half jaar, maar nu, nu, en niet later."

»Verbeeld u", zoo begint andermaal de vader „verbeeld u, de kleêren zijn al gemaakt. Zij zijn klaar, in de veronderstelling, dat hij 't niet ontgaan kan."

Als wij nog voortdurend ons hoofd schudden, en meenen dat het jongmensch nog te jong is, werpt de man zich op den grond, omvat mijne beenen, terwijl de zoon, zijn voorbeeld willende volgen en er geen plaats voor vindende, van achteren mijne beenen omspant. Het tooneel is hartverscheurend! »Mijnheer u is bedrogen. Mijn zoon is zoo oud als de anderen, maar ziet er jong uit. Dat heeft hij altijd gehad. Mijnheer, de diaken heeft u bedrogen."

De diaken staat in den hoek met zijn hoofd neen te te schudden. „Ja mijnheer, ik mag sterven als mijn jongen nog geen achttien jaar is" en de wanhopige jongen gilt het zelfde.

»Sta op en wij zullen zien."

Als of de knielenden plotseling het grootste geluk hadden erlangd veranderen hunne aangezichten. Zij hebben andermaal hoop, en de kleêren zijn waarschijnlijk niet te vergeefs gemaakt. Ondertusschen beweert de diaken, dat de man ongelijk heeft.

Arme pandita! hoe zal hij weten wat waarheid is, nu de doopboeken te huis liggen, en er toch gehandelt moet worden. Na weinige oogenblikken evenwel meent de diaken, dat als de pandita er niets tegen heeft, dan toch het jongmensch maar moest worden toegelaten, daar vooral deze dagen alle aanleiding geven om de liefde te beoefenen en het zoo nauw niet te nemen. Wij besluiten dan ook, den

betwijfelden ouderdom tot zekerheid te brengen, en den jongeling aan te nemen. Deze laatste is nauwelijks opgewekter dan zijn vader, die afscheid van ons neemt onder een' vloed van dankbetuigingen en zegenwenschen. Beiden tijgen naar huis. De zoon om zich allereerst bij den put te boenen, en de vader om hem het waschwater over het bruine lichaam te gieten, en ondertusschen zijne buren te vertellen, dat hij blijkbaar bij den pandita in een goed blaadje staat en toch zijn zin heeft gekregen.

De trom, een stuk uitgeholde boomstam, met hertenhuid bespannen, is geroerd, en langzamerhand komen de aanstaande lidmaten in de kerk om onderzocht te worden. De kerk is ruim en eene der besten van het eiland. In het midden is eene groote ruimte onbezet, terwijl rondom de nieuwe lidmaten zitten in het onvermijdelijk zwarte pak. Zoo vroolijk een oostersche hemel er uit ziet, zoo somber is eene gevulde kerk hier; zoo opwekkend de natuur hier schijnt, zoo nederdrukkend is het gezicht op die bruine gezichten en zwarte gestalten. De kerk schijnt ledig en kil, in weerwil van de veertig nieuwe lidmaten en twee honderd nieuwsgierigen. Maar toch laten wij ons niet ter nederslaan; want ook hier kloppen menschelijke harten onder die zwarte kleeding, ook hier hebben wij den mensch met al zijne neigingen, zoo goede als booze. Onder invloed van het heilige Gods voelen zij zich vereenigd en verwant met den hemel, ook zij haken naar verlossing, al geven dagelijksche beslommeringen en bezigheden aanleiding om af te dwalen van de zich nimmer verloochenende verplichting. Zie, dat geeft den evangeliedienaar kracht, te weten, dat ook dat menschelijk verwante, dat geheimzinnige vallen en opstaan, dat onsterfelijke haken naar de gemeenschap met Hem, die de volmaaktheid is, zich openbaart ook in den bruinen broeder, ook in den dikwijls

godsdienstig verstijfden Ambonees. O, al schijnt de belangstelling soms eene oogenblikkelijke opwelling, al ontmoet de evangelieprediker onder deze christenen soms eigenaardigheden, die hem onaangenaam stemmen en hem doen verlangen naar degelijker uitingen van 't godsdienstig leven, toch is het Christendom ook hier eene kracht Gods tot zaligheid.

Als wij dan ook den volgenden morgen Titaway verlaten, en door eene groote schare begeleid worden, allen psalmzingende, hebben wij bijna spijt, dat wij gisteren in de voorbereiding zoo scherp waren in onze uitdrukkingen, en herinneren ons, dat ook hier de gemeente zoovele goede elementen telt.

De weg is tamelijk effen. Een enkelen keer slechts gaan wij over een landpunt van koraal, als wanneer de achterste helft der schare, om voor te komen, langs het strand rent, en bijna hun gezang vergeet. Daar daagt de negery Leijnitoe van tusschen groene palmboomen op. Het hoofd der negery, een hollandsch sprekende persoon, komt ons in laken rok en broek tegemoet, en drukt zijn leedwezen uit, dat wij niet ten zijnent kunnen logeeren, daar wij verplicht zijn, nu te Leijnitoe en den volgenden keer in de naastbijgelegen negery Sila te vertoeven. De verhouding tusschen beide dorpen is altijd gespannen, en laat de pandita toch geen aanstoot geven tot nieuwe verwikkelingen. Beide negeryen vormen ééne gemeente en hebben te samen één kerkgebouwtje te Sila gelegen. Wij trekken dus door, en ontmoeten weldra den burgemeester van Sila, het dikste negeryhoofd van Noesa-laoet. Daar zit hij met zijn vollemaansgezicht, zoo bruin als pas gelooid leer, terwijl zijn onderkin over het boordje van zijn baadje heen hangt en van 's mans welgedaanheid getuigt. Trouwens op het punt van eten, wenscht hij het op te nemen tegen

den beste; en den tijd dier bezigheid weet hij zoo goed, dat hij noch horloge noch de zon raadpleegt, doch op de vraag hoe laat het is, eenvoudig zich over den buik strijkt, en meent, dat het nog een uur zal duren voor het eten klaar is.

Het is een slimme vos en een gladde aal, die oude, en wanneer hij zijne handen door zijn weinigje haar en over zijn' hoog gewelfden schedel strijkt, de oogen toeknipt en grinnikt, kunnen wij verzekerd zijn, dat een belangrijk onderwerp hem den mond opent.

„Zouden de menschen tegenwoordig niet boozer zijn dan vroeger?" zoo opent hij het spiegelgevecht. En wanneer wij willen aanmerken, dat hij oud genoeg is om op dat gebied ervaringen te hebben opgedaan, en dat wij die wel eens wenschen te hooren, vervolgt hij: „dat is het juist waar ik heen wilde, mijnheer. De rotting, mijnheer! De rotting, mijnheer! De zweep, mijnheer! Dat is het ware opvoedingsmiddel. Het Gouvernement, mijnheer, heeft de grootste dwaasheid begaan, met de zweep af te schaffen."

Des sprekers dikke onderkin beweegt zich op eene vervaarlijke wijze; zijne oogen worden hoe langer hoe kleiner, en zijn mond grooter, nu hij schatert van genoegen om zijn eigene aardigheid. „Ja, mijnheer" zoo vaart hij voort, zich zelf inspannende om den nu komenden zet te kunnen uiten, „ja mijnheer, vroeger preekte men op de ware manier; vijftig zweepslagen als tekst en vijftig voor de toepassing; ja, dat was het ware preeken met de rotting, en ik geloof dat het beter ware als het Gouvernement de rotting maar weêr invoerde."

„En is u zelf wel eens op die manier gesticht?" wagen wij ietwat sarcastisch op te merken. De spreker is verbluft, en zet groote oogen op, terwijl de nieuwgierige menigte voor de deur zich verkneutert. Trouwens onze

dikzak is gehaat, en ware het niet, dat zijne familieleden, onechte en echte, het grootste gedeelte van zijn dorp uitmaakten, en niet uit eigen belang hem naar de oogen zagen, dan zou 's mans burgemeesterschap reeds lang op zwart zaad zitten.

Wij kennen den man; maar hij kent ook ons, en van daar, dat hij heel spoedig bekent die aardigheid zoo niet bedceld te hebben. De man kent de zwakheden van den eenen Europeaan, om er den anderen meê lastig te vallen. Hij kent de lachverwekkende gewoonten van A. en de lafheid van B., en de leering en stichting daaraan te verbinden worden bij iedere gelegenheid te berde gebracht. Veel genoegen meent hij ons te verschaffen met te vertellen van mijnheer die en die, die altijd rijste-pap at en er thee bij dronk, in zulke groote hoeveelheden, dat de spreker er zijn geheele familie wel op had kunnen onthalen. Een andere mijnheer was zoo bang geweest op zee, dat hij op den overtocht naar Saparoea gevraagd had even uit te stappen, daar hij anders verdrinken zou, waarop onze verhaler hem aangemaand had dan toch vooraf een sigaar op te steken.

Wij maken een eind aan zijne verhalen door te vragen, of het reeds vrede is tusschen zijn dorp en dat van zijn' schoonzoon. Deze laatste, welke, zoo als gezegd is, ons begeleidde, zit met den mond vol tanden, en knikt alleen zwaarmoedig, als of hij zeggen wilde: »dat mag wel zoo."

Onze praatzak beantwoordt onze vraag, en zegt, dat hij daar eigenlijk op komen wilde. „Ja, ziet u, mijnheer, ik ga sedert langen tijd niet meer naar de kerk, en woon het Avondmaal van avond niet bij; want die oneenigheid tusschen de twee dorpen heeft mij zoo getroffen, dat ik er nog van ril en beef; en ik wil niet met oproermakers en onruststokers opgaan naar Gods tempel."

Of de man huichelt? 't Is wel haast zeker; maar hij veronderstelt toch, dat wij het voor goede munt opnemen, en, zoo niet, den moed niet hebben hem van huichelarij te beschuldigen. Toch vergist hij zich nu, als wij hem opmerken, dat de godsdienst vooral ten doel heeft zondaren te bekeeren, en dat, als onze praatzak van avond kwam, wij misschien zouden zeggen: „bederf u zelven niet, met hier in deze vergadering te verschijnen." En wat de oneenigheid tusschen de dorpen betreft, is het wel niet hij, die er de schuld van draagt, maar toch zijn familie, die met leede oogen ziet, dat eenmaal misschien het zoontje van 's mans schoonzoon de beide negeryen zou regeeren, want onze huichelaar heeft geen echte zoons.

Vlak aan het strand staat een lief steenen kerkje, op last van onzen dikken burgemeester gebouwd. Het gebouwtje ziet er werkelijk lief uit, en de witte muren lachen allervriendelijkst van uit groene palmen. Waarschijnlijk hoopte onze bouwheer, dat hij door dat liefdewerk eenmaal in genade zal worden aangenomen, als hij verschijnen zal voor den rechter van levenden en dooden. Zulke weldoeners zijn er meer op de Ambonsche eilanden.

Dicht bij staat het vervallen fortje Beverwijk op eene rotsachtige landpunt, een beeld van de Compagnie zelve, die het liet bouwen en vervallen, puinhoopen achterlatende. Enkele muren staan nog overeind, en de tand des tijds zal nog jaren werk hebben om ze te vermalen. De ruine is begroeid met bijna ondoordringbare slingerplanten en struiken, wier bedoeling schijnt te zijn het brooze werk van menschenhanden aan het nageslacht te onttrekken, en het niet te doen vervallen in den wanhopigen twijfel: alles is ijdelheid. Het bijgeloof is ondertusschen in de weer geweest om de plaats te heiligen, en de lievelingen der natuur, vogels en bloemen in veiligheid te doen wonen.

Daar zwerven des nachts, wanneer de dorpbewoners slapen, de nooit rustende vampirs rond, en houden er hunnen bloedraad. De spoken, die des daags hun gemak houden, zijn hier nog niet verontrust door het licht der tijden, en zetten in de nachtelijke donkerheid hunne ergerlijke roeping voort.

Als wij onze reis vervolgen, hebben wij gelegenheid op te merken, dat ook het kerkhof er ergerlijk genoeg uitziet om aan spoken te doen denken. Trouwens alle kerkhoven onder inlanders zien er ergerlijk uit. Geen goed onderhouden steenen en paggers; alle dooden rusten hier in de wildernis.

Daar in de baai aan onze linkerhand liggen schuiten op de zacht kabbelende golven te wiegelen. Aan de masten schateren roode en witte papagaaien en beschamen den zwijgenden kapitein, die aan een der masten staat te gluren naar onzen optocht. Het zijn prauwen van Ceram, geladen met sago en genoemde vogels, om deze waar hier aan den man te brengen en in te ruilen tegen kruidnagelen. Hoe nederig en stil zoo'n schuit er uit ziet, toch kunnen er drama's op voorvallen, die de haren te berge doen rijzen.

Het was op zekeren dag, dat ik in mijne achtergalerij zat en plotseling een hevig rumoer hoorde. Daar kwam een onbekende inlander bij mij binnenstuiven en schreeuwde »help! help! hij wil mij vermoorden." Vlak achter den vluchteling kwam bedoelde hij, een Islammer van een allergemeenst uitzicht, met rollende oogen en trillende kaken. Ondertusschen was de vluchteling achter mij gaan staan, en beefde over zijn geheele lichaam.

„Wat moet je van hem hebben?" zei ik.

„Dat is een opvarende van mijne schuit, die mij nog vijftien gulden schuldig is, en nu wil hij niet meer mee terug naar Ceram."

»Is dat zoo?"

De vluchteling schreeuwde op wanhopigen toon, dat hij die vijftien gulden al lang over verdiend had, nagenoeg niet te eten kreeg, zwaar moest werken en op deze reis ontzettend bestolen was door den kapitein.

„Waarin ben je bestolen?"

„Ik had vijf korven met sago voor mijn aandeel meêgenomen, en nu wij aan wal zijn om ze te verkoopen, zegt de kapitein, dat ik er maar één heb, en dat de andere misschien opgevreten zijn door de mieren."

»Is dat zoo?"

„Dat liegt hij" en met een wil onze kapitein op den vluchteling los. Middelerwijl pakken wij den brutalen broeder bij de armen en zetten hem buiten de deur, terwijl een diaken er bij komt om hem nog verder naar den weg te werken. De gansche zaak werd het negery-hoofd in handen gegeven, en mocht de bestolene altemet niet weten waar hij heen zou, dan kon hij ten onzent in dienst komen.

„Terugkeeren met dien kapitein zou den man niet aangeraden zijn", meent de diaken.

„Zou je denken?"

„Het is enkele jaren geleden" zoo verhaalde daarop de diaken, „dat hier een prauw aankwam, waarvan de kapitein een' gloeienden haat had aan een' zijner opvarenden. Hier gekomen brak er een geweldige twist uit. En als het negeryhoofd den matroos niet gedwongen had weêr mede te gaan, dan zou de man misschien nog leven."

„Hoe zoo?"

„Wel, toen ik later op Ceram kwam, waar de prauw van daan was, had men den opvarende niet meer gezien. De kapitein en zijn overige bemanning waren er meermalen weêr geweest, maar de man niet. De kapitein had

verteld, dat de persoon op Noesa-laut was achter gebleven. Misschien in zee gesmeten, om nimmer zijn land weêr te zien."

De verhaler keek ons aan, als was hij verwonderd over onze verwondering, en maakte de troostende opmerking, dat zulke dingen meermalen voorkomen, en dat niemand daarop het oog kon houden.

Terwijl wij deze geschiedenis in onze herinnering terugroepen, zijn wij aan een' vreeselijken bergrug genaderd, en nadat wij bijna den adem verloren hebben, blikken wij van deze hoogte op Cerams blauwe bergen.

„Ziet mijnheer daar dien hoogen berg?" Ik blikte op, en volgde des sprekers hand, en antwoordde: „ja."

„Daar in het dal aan den rechterkant is een broêr van mij gevallen, toen het Gouvernement oorlog had met de Alifoeren. Ik hield veel van hem. Dikwijls gingen wij te samen op de jacht of naar zee, en hij was nergens bevreesd voor. Toen het Gouvernement hulp vroeg uit de bevolking, ging mijn broêr meê; 't was zijn lust en zijn leven om zulk een tocht mede te maken. Hij waagde zich te veel vooruit om de achter boomen schuilende Alifoeren te verjagen, geraakte van den troep soldaten af, en nooit hebben wij iets meer van hem vernomen." Bij dit verhaal doet de spreker zijn best om niet aangedaan te schijnen; hij wendt zijn gelaat van ons af, en maant onze begeleiders aan, niet zoo als bezetenen zich aan te stellen.

Al scheen de zon met gulden stralen, en al baadden zich het wonderschoone landschap en zeegezicht in het heerlijkst licht; al was de troep, die ons vergezelde, vol levenslust, toch verscheen ons te midden van dit paradijs het denkbeeld van den dood in al zijne afschuwelijkheid, als de adder onder de bloemen.

Daar slingert zich de weg nog eenmaal om een' hoek, en wij zijn aan de negery Nalahia. Men zegt gewoonlijk, dat er zoo weinig gebrekkige inlanders zijn, en in vergelijking met de beschaafde maatschappij is het misschien niet onwaar, maar dan maakt toch dit dorp eene uitzondering op dien regel. Nooit zag ik zooveel kromme, verwrongene en gewonde beenen, nooit zag ik zooveel ellendige individuën als hier. Daar ziet men er een op krukken rondstrompelen. wiens moeder eenmaal eene verwensching uitsprak over een ander, en daardoor gestraft werd met zulk een' ongelukkigen zoon. Hier schuift er een op zijne kniën rond, dien men al minstens twintigmaal verhuisd heeft van het eene krot naar het andere, maar wien verandering geene verbetering bracht, Ginds koestert zich er een in de warme zonnestralen, omdat hij blijkbaar geen bloed meer heeft om het lichaam te verwarmen.

De inlandsche huizen zijn op Ambon in den regel slecht in vergelijking met de huizen in de Minahassa, en het maakt soms eene schrille tegenstelling, de akelige woningen der Ambonneezen te zien, in vergelijking met de huizen hunner hoofden en de meestal goede kerken. De grond waarop het dorp Nalahia staat is bij sterken regen eene roodachtige brei. En wanneer wij bij het bezoeken der woningen in den regentijd niet opletten, loopen wij gevaar uit te glijden en met den neus op den drempel terecht te komen.

De godsdienstige toestand dezer gemeente is evenwel niet zoo slecht. Ik had, om zooveel mogelijk de inmenging van het negeryhoofd in kerkelijke zaken der gemeente ten goede te doen komen, diens oom tot gemeentevoorganger aangesteld. Natuurlijk tevens, omdat de man mij geschikt voorkwam en de Gouvernements onderwijzer,

die tot hiertoe het werk waarnam, een dronkaard was. Doch zie, wat wij niet weten, dat wist de gemeente, die blijkbaar niet zeer ingenomen was met den nieuwen herder. Immers iemand in die negery geboren, kan nooit gemeente-voorganger worden; de vloek, die rust op hen, die het wagen die taak op zich te nemen, bezorgt hun den dood, dank zij het leeraarswater te Titawaij. Arme oude! Doch de man was oud, en hij stierf aan bloedspuwing.

Daarna droeg ik een' der collectanten het gemeentewerk op. De man had geen buitengewone leeraarsgaven, doch hij deed zijn best, al moest hij drie keer in de week mijne bijbellezingen bijwonen om zijne kennis te vermeerderen, en daarvoor telkens een half uur loopen. En mocht het zijn. dat zijne kennis niet toereikende blijkt, om eene preek samen te stellen, in zijn bezit zijn leerredenen van honderd jaar geleden en ook die pas zijn uitgegeven. Bovendien heeft hij gecopiëerde preeken, wie weet van waar. Misschien hielpen hem leerlingen van predikanten op Ambon en hulppredikers op de Oeliassers, die hunner heeren preeken afschreven. Dus geen nood, met den mond vol tanden staat hij nooit, althans niet in de kerk; voor zijn' burgervader waarschijnlijk wel, want deze schijnt het er op aan te leggen onzen voorganger tot zijn' allergehoorzaamsten dienaar te maken. 't Is soms wel eens onaangenaam, doch dat zal zich wel schikken, als maar niet die gevreesde vloek hem treft.

De kerk staat vlak aan het strand en op een steenrots. En het is zeker, dat al brullen de watervloeden en winden hunne woede uit tegen het voetstuk van het gebouw, hun bruisen en branden voorloopig te vergeefs is. Zie die muren van een' meter dikte en eene rollaag van bijna een vadem. O, Compagnie, waarom was al uw werk niet zoo degelijk als uw bouwen, dan zoudt gij tot op den hui-

digen dag bestaan hebben. Het is te hopen, dat het gebouw, waarvan gij de grondslagen legdet in de harten dezer eilandbewoners, nog degelijker zij dan dit gebouw, en immer schooner worde opgetrokken.

En nu zijn wij aan 't eind van onze rondreis; want den volgenden morgen komen wij op onze standplaats terug, danken de dragers en begeleiders af, en zijn van plan enkele dagen rustig te studeeren.

J. TEN HOVE.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa, over 1887.

»Want mij is eene groote en krachtige deur geopend, en er zijn vele tegenstanders."
1 Cor. 16 : 9.

Wederom wordt de Zendelingvereeniging in de Minahassa geroepen tot het geven van eenig bericht nopens den voortgang der evangelisatie in de Minahassa over het tijdvak van één jaar. Het is als of de moeielijkheid der samenstelling van dat jaarlijksch bericht allengs toeneemt. De statistieke opgaven, daartoe behoorende, hoe gelijkvormig ook aan die van vorige jaren, zijn desniettemin steeds nieuw, en hebben hare betrekkelijke waarde. Maar het bericht zelf, loopende steeds weder over hetzelfde arbeidsveld en over dezelfde aangelegenheden, terwijl de daarin besproken zaken natuurlijk slechts in 't algemeen kunnen behandeld worden, moet wel voor een groot deel herhaling zijn van wat bereids vroeger gezegd is.

Terwijl steller dezes zich nederzet, om, naar zijn beste vermogen, uit plichtbesef, het Bericht over 1887 te schrijven, en daartoe raadpleegt, wat hem als bouwstoffen werd toegezonden, dringt de klagende vraag zich aan hem op: »Wat moet ik schrijven?" Onderscheidene stemmen komen tot hem. De ééne luidt: »Zwijgen acht ik beter dan spreken of schrijven." De wijzen der oudheid wisten 't óók reeds, dat als spreken soms zilver

mag heeten, zwijgen vaak goud moet genoemd worden. Edoch, er is een tijd van zwijgen, en er is een tijd van spreken. De Zendelingvereeniging mag bij het einde des jaars niet zwijgen. Regeering en Kerkbestuur, Zendelinggenootschap en Zendingvrienden wenschen, dat zij haar jaarlijksch woord doe hooren. Spreken is haar opgelegd. Eene andere stem zegt: »wat wilt gij spreken van voortgang der evangelisatie; dat ging goed in vroegere jaren, toen de gemeenten in wording waren." Zeer juist. Maar reeds jaren geleden merkten wij op, dat in de Minahassa geen sprake meer is van voortgang der evangelisatie, voor zooverre dat betreft uitbreiding der gemeenten, zoowel in aantal als in zielental, door toetreding van scharen van heidenen. Wij nemen het woord voortgang in den zin van doorwerking van de kracht des Evangelie's, van den christelijken geest in hart en leven, in huis en maatschappij. En daarvan te getuigen naar waarheid, is ongetwijfeld een hoogst moeielijk werk, maar ook eene dure verplichting. Wederom klinkt eene andere stem: »hoe kunt gij na verloop van elke twaalf maanden verhalen hoe het Koningrijk Gods in gevestigde gemeenten kwam? Het komt immers niet met uiterlijk gelaat; het zaad schiet op en wordt lang, de landman weet zelf niet hoe?" Dat is voor steller dezes niet bemoedigend. Wij weten het, de werking van het zuurdeeg is eene verborgene. De doorwerking van den christelijken geest is dan ook niet met den vinger aan te wijzen. En waar wij trachten de aandacht te vestigen op verschijnselen, die den wasdom der christelijke gemeenten in al wat liefelijk is en welluidt aanduiden, loopen wij wel gevaar van te herhalen wat wij vóór dezen reeds gezegd hebben, maar zullen ons toch beijveren, ons te onthouden van ijdele woorden.

Gedurende een tijdvak van zestig jaren werkt het Christendom ontwikkelend, heiligend, verlichtend, zaligend, onder ons. Het betrad den weg der overwinning op het Heidendom, dat zijne kracht hier en daar kennelijk verloren had. Het won harten, eerst van enkelen, dra van meerderen, allengs eindelijk van geheele gedeelten der bevolking. Wij zeggen zeker niet te veel, als wij meenen, dat daarin het bewijs gegeven is, hoe de velden hier wit waren om te oogsten, hoe geheele stammen rijp bevonden werden voor de zegeningen des Evangelies. Het kenmerkend onderscheid der verschillende volksstammen, waaruit de bevolking der Minahassa bestaat, openbaarde zich ten duidelijkste bij den overgang tot het Christendom. Terwijl de ééne volksstam betrekkelijk spoedig, en evenzeer met verblijdende overtuiging, eene christelijke werd, kwamen anderen slechts allengs, wellicht ook wel eens uit navolging, tot de omhelzing van het Christendom. En de stam Bantik is en blijft tot heden sterk gehecht aan zijn' voorvaderlijken godsdienst. Ook voor Bantik zal de tijd komen; maar uit alles blijkt, dat het nog niet rijp is voor het Koningrijk der hemelen. Ook gedurende het verslagjaar openbaarde zich onder dien stam geene begeerte van belang om tot het Christendom over te gaan. Een Br. Hulpprediker bericht, dat hij en zijne inlandsche leeraars van tijd tot tijd een drietal Bantiksche negeryen bezochten, maar dat de indruk, dáár ontvangen, steeds deze was, dat wel het districtshoofd, om de eene of andere reden schijnt te wenschen, dat zijn volk zich zal laten doopen, maar niet, dat het volk zelf in zulk eene algemeene beweging wenscht mede te gaan.

Intusschen, met uitzondering van Bantik, mag de Minahassa met volle recht een christenland, en de bevolking eene christelijke heeten. Het Christendom is geves-

tigd. De woorden van den Apostel Paulus, aan het hoofd van dit bericht geplaatst, vinden in het bovenstaande hunne verklaring. Hem was op zijne apostolische zendingreizen in 't algemeen, en te Efeze in 't bijzonder, voor de evangelieprediking eene groote krachtige deur geopend, maar er waren vele tegenstanders. Het ligt niet binnen de grenzen van dit bericht, nader in te gaan op de beteekenis dezer uitspraak voor Paulus zelven. De ervaring van den Apostel is die van alle evangeliedienaren, inzonderheid van hen, die het Christendom brengen aan niet-christelijke volken. Het is waar, lang niet altijd vinden deze eene groote en krachtige deur geopend. De zendinggeschiedenis weet ook te verhalen van schijnbaar vruchteloozen arbeid, tientallen van jaren achtereen, tot op onze dagen toe. Maar waar het werk der zending, als in de Minahassa, met zoo rassche schreden voortgang maakte, daar mag met recht gesproken worden van eene groote, krachtige, geopende deur, doch met niet minder recht, van vele tegenstanders. En dan willen we onder het laatste woord niet alleen verstaan personen, maar ook zaken, toestonden en omstandigheden, zoo in als buiten de gemeente.

Vaak kan men een groot onderscheid ontdekken in de beoordeeling en waardeering van het zendingwerk, al naarmate het betrekkelijk jeugdige zendingen en haren eersten bloei, of arbeidsvelden waar het Christendom de overwinning behaalde, betreft. Eene jeugdige christelijke gemeente van eenigen beduidenden omvang, te midden eener mohammedaansche of heidensche bevolking, waar de zegenrijke werking van evangelieprediking en, christelijk schoolonderwijs verrassende uitkomsten oplevert zal zich meestal verblijden in de belangstelling van velen. Zij is als een lief aanvallig kind, waarmede iedereen

gaarne speelt, dat door elk een wordt aangehaald. De kracht van den christelijken geest, de vrucht van het werk des geloofs en der liefde, de heiligende invloed van het omhelsde Christendom, springen helder in het oog. Zoodanige gemeenten, zijn als oasen in de woestijn, liefelijke plekjes, waar men gaarne even vertoeft. Geheel anders wordt dit, als het Christendom doorwerkte, eene geheele bevolking hervormde, huisgezin en maatschappij met zijnen verlichtenden, het kwade bestraffenden, heiligenden geest doortrok, alles gaat omvatten, eischen stelt, zekere zeden en gewoonten als van zelf veroordeelt. Dan wekt de rijpende vrucht der zending allicht ergernis, men stoot zich aan de waarheid en aan het licht, is bijzonder ijverig in het opzoeken van een en ander in de gemeenten dat niet christelijk is, sluit zijne oogen voor wat er goeds en heerlijks gewrocht werd, en werpt den steen op de zending, op haar streven, op hare boden, op hare vrucht. De Minahassa een christenland, zeker, maar niet met gemeenten zonder vlek of rimpel. Integendeel, veel onkruid tusschen de tarwe, allerlei soorten van visschen in het net. Ook hier de oude geschiedenis, die altijd weder nieuw is: eene gechristende bevolking, uiting in velerlei opzicht van den steeds dieper doorwerkenden christelijken geest, maar geene verzameling van heiligen. Soms heeft het den schijn, bij openbare beoordeelingen van de christelijke Minahassa, alsof al wat er goeds geweest is, verzwonden is. Wij voor ons zeggen daarop: „het is ons het minste van ulieden geoordeeld te worden, die ons oordeelt is de Heer!" Wij zien ons in veel en velerlei eene groote en krachtige deur geopend, maar ontveinzen ons niet, dat er vele tegenstanders zijn.

De zendelingen van het Nederlandsche zendelinggenoot-

schap hebben het Evangelie in de Minahassa gebracht. Mochten zij ook al in Europa tot onderscheidene Protestantsche gezinten behooren, hier verloor het kenmerkend eigenaardige van de kerkgenootschappen beteekenis en kracht. »Vrede door het bloed des kruises" was de leuze; het werkdadig Christendom voort te planten was het doel. De allengs ontstane gemeenten waren eenvoudig christengemeenten, en als men nadere qualificatie mocht wenschen, dan waren het Evangelische christengemeenten. Later ingetreden omstandigheden, met name de propaganda van Roomsch-Katholieke zijde, hebben het noodzakelijk gemaakt, dat onze christengemeenten Protestantsch geheeten worden.

De Protestantsche Minahassa is eene benaming ten volle van toepassing op ons land en volk. De gemeenten zijn verdeeld, behalve de hoofdplaats Menado en omstreken, waar een Predikant werkzaam is, in tien ressorten, ieder waarvan toevertrouwd is aan een' Hulprediker. In het begin van het verslagjaar waren alle ressorten van Hulppredikers voorzien. In de tweede helft daarvan echter was de Hulpprediker J. BODDÉ van het ressort Koemelemboeai genoodzaakt, wegens treurige ziekteverschijnselen, naar Java te gaan, waar deskundigen een' tocht naar Nederland noodzakelijk achtten. Mocht het den Heer behagen hem te doen herstellen! Sedert zijn vertrek is de verzorging der gemeenten in bedoeld ressort waargenomen door den Hulpprediker van Amoerang, C. J. VAN DE LIEFDE, die zich met de hem eigene nauwgezetheid en toewijding van die taak kweet en blijft kwijten.

Overigens werden de Predikant ven Menado en de Hulppredikers allen gespaard bij het leven en de gezondheid, behoudens min of meer lastige ongesteldheden van enkelen. Zij konden dus hun dienstwerk nagenoeg geheel ongestoord verrichten. De Predikant van Menado bezocht

tweemalen de christenen te Gorontalo, zoowel de inlandsche als de Europesche gemeente aldaar. Evenzoo bracht hij tweemaal een bezoek aan de Europesche gemeente te Tondano. Overigens zijn de onderscheidene ressorten der Hulppredikers door den Predikant bezocht.

De ressorten der Hulppredikers omvatten verschillende aantallen gemeenten. Dat van Tomohon heeft drie gemeenten. De overige gemeenten tot dat ressort behoord hebbende, zijn bij vier andere ressorten ingedeeld, toen 1°. October 1886 de opleiding der vereenigde kweekelingen tot het inlandsch leeraarsambt opgedragen werd aan den Hulpprediker van Tomohon. Desaangaande is in het bericht over 1886 het noodige gezegd. Ratahan telt zeventien gemeenten, Tanawangko achttien, Ajermadidi vier en twintig, Tondano acht en twintig, terwijl tot Maoemby gerekend worden te behooren drie en dertig gemeenten. Bij de verdeeling is men te rade gegaan met de afronding van Districten en Afdeelingen en de ligging der plaatsen onderling. De Hulppredikers bezoeken de gemeenten van hun ressort geregeld, en zoo vaak als dit met omstandigheden en werkzaamheden bestaanbaar is.

In ieder ressort zijn eenige inlandsche leeraars werkzaam. Ieder hunner ziet zich eene bepaalde afdeeling in het ressort aangewezen. Zij hebben de zorg voor een bepaald aantal gemeenten, dat grooter of kleiner is, al naarmate de getalssterkte der inlandsche leeraars in het ressort, de meer of mindere uitgebreidheid der gemeenten, de onderlinge ligging der plaatsen, en wat dies meer zij. De Vereeniging betreurt het overlijden van den oudsten der inlandsche leeraars, W. Hehanussa, te Kema, ressort Ajermadidi. Hij overleed den 17den December 1887 in den ouderdom van 88 jaren, waarvan hij, Ambonees van geboorte, er 57 in dit land, in dienst der evangelisatie

doorbracht. Eerst was hij werkzaam in de betrekking van onderwijzer en voorganger; later, sedert 1856, als Hulpzendeling in dienst van het Nederlandsche zendelinggenootschap, en eindelijk, sedert 1882, als inlandsch leeraar, in dienst van de Kerk Hij was in waarheid een algemeen geacht en verdienstelijk man in zijn' kring, wat ook door de Regeering werd erkend, toen zij hem in 1880 met de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten begiftigde. Hij was de eerste, en tot heden toe de eenige, van het inlandsch personeel, in dienst der Evangelisatie, dien zulk eene onderscheiding te beurt viel. Hehanussa was nog een leerling van den zeer verdienstelijken en hooggeachten Zendeling en Predikant te Amboina, J. KAM. Hij had bij tamelijk heldere kennis een recht geloovig gemoed, een' zeer vromen zin, een alleszins godvruchtigen wandel. Ernst en liefde straalden hem uit de oogen, en blonken in zijne prediking, terwijl de blijdschap des geloofs op zijn wezen en in zijn doen verspreid lag. Starende op de plaats die hij ledig liet, doch zoo waardig jaren lang vervulde, ruischt eene stem ons in de ooren: „Zalig de dooden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten zouden van hunnen arbeid, en hunne werken volgen met hen."

Het aantal inlandsche leeraars werd nog met één verminderd, echter niet door overlijden, maar door ontslag. A. Toad, te Paniki-dibawah, ressort Maoemby, werd eervol ontslagen uit zijne betrekking, wegens ongeschiktheid. Hij was nog slechts vier jaar werkzaam. In de vacature, daardoor ontstaan, zal voorzien worden, zoodra de in Juli van het verslagjaar met goed gevolg geëxamineerde kweekelingen tot het inlandsch leeraarsambt, hunne aanstelling als inlandsch leeraar zullen ontvangen hebben. Een hunner is bestemd voor Paniki-dibawa.

De gemeenten tot die afdeeling behoorende worden tijdelijk bediend door de inlandsche leeraars van Maoemby en Pandoe, elk voor een deel.

Voorts zijn aan het werk der evangelisatie verbonden een aantal onderwijzers. Men weet, dat de onderwijzers aan de genootschapsscholen, krachtens hun ambt, tevens voorgangers in de gemeenten zijn. Verscheidene onderwijzers en hulponderwijzers van de gouvernementsscholen, vooral zij, die in 1883 met hunne scholen door het Gouvernement werden overgenomen, bieden eveneens gewaardeerde hulp bij het werk in de gemeenten. Daardoor is het mogelijk, dat overal en ten allen tijde, behoudens enkele uitzonderingen wellicht, de openbare godsdienstoefeningen, het catechetisch onderwijs, de herderlijke zorg voor de gemeenten, geregeld kunnen plaats hebben, terwijl vele kerkeraadsleden zich in dit alles ook niet onbetuigd laten, maar zich inderdaad medearbeiders betoonen.

Waar wij ons die menigte van onderscheidene arbeiders en werkkrachten voor den geest stellen, en ons daarbij vertegenwoordigen het groot aantal zielen, dat als arbeidsveld aangewezen en ten deele reeds bearbeid is, en ten deele op bearbeiding wacht, dan moet de betuiging van het hart: »ons is eene groote en krachtige deur geopend." Maar hoe? mag ook hier gezegd worden: »en er zijn vele tegenstanders?" Ons dunkt, met volle recht, als wij bij het woord „tegenstanders" denken aan gezindheden, trouw, geschiktheid, en velerlei omstandigheden.

Allereerst betaamt het ons, Hulppredikers, het hoofd in den schoot te leggen, en in diepen ootmoed onze tekortkomingen te belijden. Wie onzer zal de vrijmoedigheid hebben om van zichzelven te getuigen: „ik heb genoeg gedaan!?" Geloofsmoed, liefde-ijver, zelfverloochening, hoeveel kwamen we daarin te kort! Ons werk is

stukwerk. Het moet een strijd zijn, nooit geeindigd tegen al wat aan en in ons tot tegenstand wordt, opdat allengs meer geheel onze kracht en al onze tijd blijmoedig besteed worden aan het werk ons opgedragen. Het kan niet anders dan goed werken, wanneer wij, waar we tegenstand, ontmoedigende ervaringen en dergelijke ontmoeten, allereerst onszelven beproeven, of ook wellicht de oorzaak daarvan aan ons ligt. Ieder evangeliedienaar toch zal erkennen, dat hij het volmaakte, het juiste en rechte, in en bij en tot zijn werk, nog niet gegrepen heeft, maar daarnaar behoort te jagen, of hij 't ook grijpen mocht.

Aangaande de inlandsche leeraars mag gezegd worden, dat zij over het algemeen hun dienstwerk geregeld hebben verricht. Voor zoover de Vereeniging daaromtrent ingelicht werd, is niemand hunner van ernstig plichtverzuim te beschuldigen. Maar toch, wat groote verscheidenheid van gaven, van geschiktheid, van ijver, liefde en geloof, van toewijding en ernst! Van eenigen mag met vrijmoedigheid worden getuigd, dat zij met onverflauwden ijver bezig zijn in het werk der evangelisatie, middelen en wegen beramen en zoeken, ten einde veelzijdig nut te stichten, oprecht geloof aan hartelijke liefde paren, steeds volijverig zijnde, om zielen te brengen tot Jezus, en in 't algemeen de zegeningen des Evangelies door velen in hart en leven te doen ervaren; uitstekenden en uitverkoornen van hun geslacht, sieraden der christelijke gemeente, menschen die hunne zielen hebben overgegeven voor den Naam van onzen Heer Jezus Christus. Maar naast dezulken, is het wonder? anderen, die wel getrouw zijn in de waarneming en vervulling van hun dienstwerk, maar bij wie wij wat meer volharding, wat meer toewijding, geloof en liefde zouden

wenschen. Is 't niet natuurlijk, dat ook op die wijze van tegenstand gewaagd mag worden?

En wat zullen wij zeggen van de schare van onderwijzers, zoo van gouvernements- als van genootschapsscholen, die als voorgangers en catecheten in de gemeenten werkzaam zijn? Ongetwijfeld zijn ook onder dezen voortreffelijke mannen, die in eenvoud hun werk met hart en ziel verrichten. Wij kennen ze, die eenvoudigen en oprechten, die geloovigen en getrouwen, die in alle stilheid werkende, een zegen zijn geworden voor jong en oud, wier vroom gemoed hen tot evangeliedienaars, leeraars en herders maakte. Wij kennen ze, die de gemeente op het hart dragen, niet lichtvaardig voor de gemeente optreden, maar hoogen ernst met diep nadenken verbinden. Het is den Heer alleen bekend, hoeveel zegen voor tijd en eeuwigheid er uitgegaan is van die arbeiders in kleinen kring. Evenwel, wat ontwikkeling, geschiktheid, toewijding, ijver en lust, aangaat, blijft ons ten opzichte van vele medearbeidende onderwijzers veel te wenschen over. En te verwonderen is het niet, dat ook van die zijde tegenstand uitgaat. Het is uiterst moeielijk, eene juiste objectieve voorstelling te geven van het gehalte der onderwijzers, die tevens voorgangers zijn. Betrekkelijk is der Vereeniging desaangaande weinig medegedeeld. Waar eenige Hulppredikers deze aangelegenheid bespreken, wordt hun oordeel veelal geleid door plaatselijke omstandigheden, en niet altijd bedacht, dat de toestand der gemeenten vaak grooten invloed heeft op vermeerdering of verflauwing in ijver bij de onderwijzers.

Wat een deel der genootschapsonderwijzers aangaat, moet vóóraf worden opgemerkt, dat wij ons vaak behelpen moeten met gebrekkig opgeleid personeel. Wat de school als zoodanig betreft, desaangaande zullen wij beneden

spreken. Wij beschouwen nu de onderwijzers als voorgangers in de gemeenten. Menigwerf geldt bij de aanstelling van een' onderwijzer-voorganger de overweging: beter een minder goed opgeleid arbeider dan in 't geheel geen. Als dan de zoodanige goeden wil vereenigt met vromen zin, dan is hij ongetwijfeld ten zegen. Maar wij falen ook wel eens in onze keuze, en onze verwachting wordt wel eens beschaamd. Of ook, een voorganger verliest den moed en allengs ook de kracht der overtuiging, als hij in de gemeente waar hij arbeidt, onverschilligheid, tegenstand, koelheid, enz. ontmoet. Er gaat dan geen kracht meer van hem uit, hij wordt werktuigelijk, zijne prediking en zijn onderwijs zijn als zonder zegen. Daarentegen wordt menig onderwijzer, wèl opgeleid of minder bekwaamd, eerst recht gevormd tot voorganger door de gemeente, waarin hij arbeidt. Eene welgevestigde, levende gemeente, die eene zekere mate van zelfwerkzaamheid ontwikkelde, vormt den wel goed gezinden, maar practisch nog onervaren onderwijzer tot voorganger, terwijl zij op hare beurt door hem geleerd, verlicht, geleid en opgebouwd wordt. Men zij billijk in zijne beoordeeling van de meerdere of mindere geschiktheid, van den ijver en de werkzaamheden der inlandsche onderwijzers ten behoeve der gemeenten.

Uit één ressort kwam de mededeeling, dat aldaar in eenige gemeenten gouvernements-onderwijzers en hulponderwijzers gevonden worden, die, als vroeger in dienst van het Genotschap, met de dagelijksche leiding eener gemeente belast en daartoe opgeleid, zich tot heden bereidwillig verklaarden, die taak te hunner standplaats op zich te nemen. Hun arbeid voorziet eenigermate in eene leemte. Echter worde opgemerkt, dat, ofschoon zij bedoelde taak bereidwillig aanvaardden, de lust en opge-

wektheid, waarmede zij zich daarvan kwijten, bij de meesten te wenschen overlaat. De oorzaak van minderen lust tot het werk in de gemeente schijnt wel gelegen te zijn in de plotselinge lotsverbetering in stoffelijk opzicht. Daardoor zijn behoeften ontstaan, die men vroeger niet kende, en tengevolge daarvan zorgen, die men weleens met bezwaard gemoed torscht. Een paar bekentenissen van een zoodanig onderwijzer kunnen dienen ter bevestiging van deze opmerking; n.l.: „vroeger hadden wij minder tractement, veel minder, maar wij kwamen er verder mede dan tegenwoordig;" en: „wij hebben nu meer moeite met ons groote tractement om rond te komen, dan vroeger met zoo weinig, en we leefden meer tevreden. Daarbij is het, of de geest van den godsdienst van ons is geweken." Zoo wordt het minder voldoen als leidsman der gemeente verklaard.

Overal schier wordt de hulp bij het werk in de gemeenten van gouvernements-onderwijzers en hulponderwijzers, die daartoe genegen zijn en geschiktheid hebben, gaarne aangenomen. Maar niet overal doet men daarbij ervaringen op als de zoo even genoemde. Van menigeen wordt die hulp hoogelijk gewaardeerd, en hun arbeid is velen ten zegen. Wij zouden niet gaarne zien, dat de diensten door die onderwijzers en hulponderwijzers voor de gemeenten verloren gingen, al erkennen wij, dat 't ontstaan van geheel zuivere toestanden, met voldoend medewerkend personeel wenschelijk is en blijft. Intusschen zijn de werkelijke belemmeringen, die wij ontmoeten, als tegenstand aan te merken. Ware de hulp, die de onderscheidene onderwijzers ons bieden zóó als wij die gaarne zouden wenschen, dan zou er ongetwijfeld meer en beter in de gemeenten gewerkt worden.

Naar aanleiding van wat straks gezegd is over gebrek

aan lust en opgewektheid, wordt gewenscht naar mannen, die zich geheel aan de leiding der gemeenten wijden kunnen. Want het is volkomen duidelijk, dat waar zoo met een half hart in de behoeften eener gemeente voorzien wordt, deze moeielijk tot opgewektheid en bloei kan komen. Wij zijn echter in een tijdperk van overgang. Wij verlangen niet zonder groot voorbehoud naar scheiding van school en gemeente. Nog altijd achten wij eene innige verbinding van die beiden in ons land en voor ons volk hoogst gewenscht. Eene scheiding, zooals die over het algemeen in den tegenwoordigen tijd begrepen wordt, zou, naar ons inzien, voor school en gemeente beiden verderfelijk zijn. De ervaring in de Minahassa leert reeds in meer dan één voorbeeld, dat de school voor een goed deel haar doel mist, als zij afgescheiden van, of ook zelfs eenigszins in gespannen houding tot de gemeente bestaat. Als wij van scheiding spreken onder groot voorbehoud, dan bedoelen wij, dat de school en de gemeente ieder haar eigen personeel hebbe, maar dat dit personeel elkander wederkeerig steunt, zoodat school en gemeente tot elkanders bloei bijdragen. Wij wenschen dan, dat iedere belangrijke gemeente een eigen leeraar, d.i. voorganger en catecheet zal hebben, maar dat het onderwijzend personeel aan de school met de gemeente zal medegaan, en de gemeente met haren leeraar algemeen en gezet schoolbezoek bevorderen zal. Scheiding in anderen zin zou een dualisme in 't leven roepen. Wellicht bestaat dit reeds hier of daar, waaronder het gemeenteleven, weder zou gaan lijden, en de school belemmerd worden in haren bloei. Men versta ons toch niet verkeerd. Zoo lichtelijk denkt men bij redeneeringen als deze aan hoogmoed en heerschzucht bij lieden, die nu eenmaal als „geestelijken" gequalificeerd worden.

't Ligt niet in de bedoeling, de school, in welk opzicht dan ook, ondergeschikt te maken aan eenig persoon der evangeliedienaars, of aan eenige gemeente. Wij willen de school, men bedenke, dat wij van de gouvernementsscholen spreken, geheel vrij laten. Immers bestaan voor deze bepalingen en reglementen, plaatselijke inlandsche schoolcommissiën en inspecteerende ambtenaren. Maar in zekeren zin is de school wèl afhankelijk van de gemeente. Bevolking of gemeente, jong en oud kunnen niet anders dan gebaat worden bij éénheid in streven van school en gemeente, waar scheiding van beiden noodig geoordeeld wordt.

Eenigszins anders verhoudt zich deze aangelegenheid in betrekking tot de genootschapsscholen. Hier mag men geene scheiding wenschen. Wel blijft de wensch onveranderd van kracht, dat ook iedere belangrijke gemeente, waar eene genootschapsschool is, haren eigen leeraar, d.i. voorganger en catecheet, hebbe. Maar het onderwijzend personeel aan de genootschapsschool blijve ten nauwste verbonden aan de gemeente, en zie zich altijd eenige werkzaamheden in de gemeente opgedragen. Dáár vooral moet volkomen éénheid zijn, ook van leeraar en onderwijzer, tot bloei en wasdom der gemeente in haren geheelen omvang, opdat jeugd, jongelingschap en ouderen van dagen al te gader den zegenrijken invloed van schoolonderricht, gemeente-onderwijs en evangelieprediking ervaren.

De Vereeniging vernam eene stem ten gunste van verdeeling van arbeid, opdat de school en de gemeente ieder haar eigen personeel hebbe. Men meent, dat het wel mooi klinkt, één man, die alles in zich vereenigt, die oud en jong onderwijst, des morgens de jeugd, des avonds de volwassenen, des Zondags de gemeente, voor

alles even bekwaam en geschikt! Men wil toegeven, dat het misschien eene halve eeuw terug hier te lande zoo kon, zoo moest. Maar, nu in alle opzichten de eischen hooger gesteld worden, wat op zichzelf goed is, nu wordt ten dezen verdeeling van arbeid gewenscht, ja dringend noodzakelijk.

Wat zullen wij daartoe zeggen? Iets anders is het leemten te zien en wenschen te koesteren; iets anders in die leemten naar behooren te voorzien en die wenschen te vervullen. De Vereeniging heeft in hare opvolgende jaarlijksche berichten meermalen gezegd, dat eene vereeniging van de betrekking van onderwijzer der jeugd met die van voorganger en catecheet in de gemeente niet alleen mogelijk, maar vaak zelfs zeer wenschelijk is. De beoordeeling daarvan zal allicht gewijzigd worden al naar dat men bijzondere gedeelten van de christelijke bevolking kent. Er is zeer groote verscheidenheid in de gemeenten, zoowel wat de mate van evangeliekennis, als die van christelijk leven aangaat. Wij hebben nooit gezegd, dat één man voor al dat werk even bekwaam en geschikt is. Veeleer hebben wij herhaaldelijk verklaard, dat wij te worstelen hadden met voor een goed deel gebrekkig gevormd en te weinig ontwikkeld personeel. Maar zeker is het, dat niet alleen eene halve eeuw geleden, maar ook nu nog, in ons land voor menige gemeente een zegen heeten mag, dat school en gemeente innig verbonden, door denzelfden man bediend worden. En niet minder zeker is het, dat verdeeling van arbeid als bedoeld, niet altijd in hare toepassing die vrucht zal opleveren, welke men zich daarvan voorspiegelt.

De christelijke bevolking, althans in streken steller dezes meer bijzonder bekend, kan zich moeielijk eene scheiding van school en gemeente denken. In hare voor-

stelling is alles één, en moet alles samenwerken tot het ééne doel: den opbouw der gemeente. Zij ziet in den onderwijzer-voorganger den man, dien zij noodig heeft, en acht hem de rechte man, op de rechte plaats, om de gemeente tot voortgaanden wasdom te brengen. Vandáár ook, dat het hulppersoneel aan de genootschapsscholen, hoe gebrekkig gevormd dan ook, als van zelf tevens medewerkend personeel in de gemeente is. Het wil ons toeschijnen, dat alléén op dezen weg de ware, geleidelijke vooruitgang mag verwacht worden. De ervaring is daar, om te bewijzen, dat die verwachting niet ongegrond is.

Intusschen heeft de gang der gedachten ons reeds tot de school gebracht. Ziet, is de Minahassa in dit opzicht niet eenig onder al de eilanden van den Oost-Indischen Archipel? Nagenoeg iedere negery, hoe klein ook, behalve in het district Bantik, heeft eene school, hoe primitief dan soms ook. Een paar hoofdplaatsen hebben twee of drie scholen, gezwegen nog van de plaatsen waar de Roomsche priester naast de gouvernements- of de genootschapsschool, oftewel naast beiden, eene zoogenaamde Roomsche school opende. Tal van gouvernementsscholen; tal van genootschapsscholen. En wat een personeel aan die scholen verbonden! Dat aan de gouvernementsscholen steeds voltallig, overeenkomstig reglementaire bepalingen. En al die onderwijzers en hulponderwijzers mogen over het geheel beschouwd worden, als voor hunne taak geschikt. Die der eerste klasse allen opgeleid in eene gouvernementskweekschool, na voldoend afgelegd eindexamen. Die der tweede en derde klasse allen geexamineerd en voldoende geschikt bevonden, uitgezonderd enkelen, die vroeger of later, bij de wijziging van het gouvernements inlandsch onderwijs, of bij de overdracht van een aantal genootschapsscholen, zonder examen in functie bleven. Daaren-

boven, wat mildheid in de verstrekking van doelmatig schoolmeubelair, leermiddelen, school- en schrijfbehoeften.

En het personeel aan de genootschapsscholen verbonden? En het meubelair, enz.? Ongetwijfeld zal de indruk, als men de in ieder opzicht wel ingerichte gouvernementsschool verlaat, en eene genootschapsschool binnentreedt, verre van aangenaam of bemoedigend zijn. Onze beste werkkrachten zijn vroeger en later naar de gouvernementsschool overgegaan. Maar toch, overal onderwijzers, en waar het noodig is, ook hulponderwijzers. En overal eene schooljeugd. Meubelair, leermiddelen, school- en schrijfbehoeften laten vaak veel, zeer veel te wenschen over. Menige klacht wordt deswege geslaakt. Maar ook voorbeelden van goede regeling, van welwillendheid bij de gemeenten, om in een en ander te voorzien. In elk geval, nagenoeg overal is eene school. Wat wordt er al niet gedaan, om de Minahassasche jeugd verstandelijk te ontwikkelen!

Ook dáárop het oog vestigende, mag gezegd worden, ons is eene groote en krachtige deur geopend, maar met niet minder klem, „en er zijn vele tegenstanders.” De tijd gaat, Gode zij dank, voorbij, dat men dwaselijk het gouvernements schoolonderwijs beschouwde als met Christendom en godsdienst niets gemeen hebbende, oftewel als daartegen gekant, of ook als daarvoor in de plaats tredende. Nog heugt ons de opgeblazenheid van sommige jeugdige onderwijzers, anderen niet te na gesproken, die door eene ongekende hooge bezoldiging verblind, of ook wel opzettelijk verkeerdelijk ingelicht, den godsdienst op zijde zetten, en de gemeenschap met de christelijke gemeente eenvoudig versmaadden. Zij hebben in het ten deele verloopen hunner school de wrange vruchten van hunne houding in deze geplukt. Voorts, de gouverne-

mentsschool was en is nog in het oog van een goed deel der christelijke bevolking iets anders in streven en bedoeling, dan de genootschapsschool was. Volksschool in den eigenlijken zin des woords is de gouvernementsschool op menige plaats nog niet geworden. Ontegenzeggelijk heeft die school het lager onderwijs eene groote schrede verder gebracht. Over het geheel moet men erkennen, en wij doen dit gaarne, dat slechts enkele genootschapsscholen kunnen wedijveren met die van het Gouvernement, wat aangaat omvang van de onderwijsvakken en de hoogte waartoe enkele dezer worden opgevoerd. Even gaarne erkennen wij, dat het inspecteerend personeel groote verbeteringen aanbrengt zoowel wat leerstof als wat methode aanbelangt. Maar toch, het inlandseh publiek ziet in de gouvernementsschool tot heden niet het middel tot ontwikkeling van de jeugd in het algemeen. Over het geheel komen de meisjes niet ter school, of 't is een betrekkelijk gering getal, dat vaak de school weder verlaat voordat zij de tweede klasse bereikten. Jongens daarentegen ziet men tot op zeventienjarigen leeftijd de school bezoeken. Het zijn enkelen onder velen, die langs dien weg zich trachten te bekwamen voor het examen voor onderwijzer derde klasse. Eenige jaren geleden kon men zelfs op kleine plaatsen eenige zulke groote jongens op de schoolbanken vinden. Nu allengs de ervaring leert, dat niet allen, veeleer slechts enkelen, op die wijze tot eenig ambt, vooral dat van onderwijzer komen, ziet men ook de jongens op verscheidene plaatsen de school allengs op jeugdiger leeftijd verlaten, omdat zij in hunne eigene schatting en in die hunner ouders genoeg geleerd hebben.

Reeds hebben wij geconstateerd, dat de genootschapsschool, wat inrichting, schoolmeubelen, leermiddelen, enz.

aangaat, verre achter staat bij die van het Gouvernement. Maar ook ten opzichte van het onderwijs, in omvang en vlucht is dit waar. Nog maar al te veel vindt men primitieve toestanden. Alhoewel er scholen zijn, die tot op zekere hoogte met die van het Gouvernement kunnen wedijveren, staan de meesten op lager standpunt. Weinig bevredigend is, wat desaangaande uit een paar ressorten gemeld wordt. Een Br. Hulpprediker schrijft in 't algemeen: „Een donker punt blijft het schoolonderwijs. Dit is op verre na niet wat het kon en moest zijn. Een groot deel der kinderen gaat niet school. Wellicht nauwelijks de helft. En daar in de groote negeriën van dezen werkkring overal gouvernementsscholen gevestigd zijn, zoo is hier het onderwijs, dat de meisjes ontvangen, al heel slecht. 't Is zeer mooi als de verhouding hier van de schoolgaande meisjes tot de jongens is als één tot drie. En dan ook verlaten de meisjes nog veel te vroeg de school. Zelden brengen zij het tot eenen overgang naar de tweede klasse. Dit laatste is op onze genootschapsscholen wel veel beter, maar hier sukkelt men weêr met het ongeregeld opkomen en het groote gebrek aan leermiddelen."

Een ander schrijft: »In zake het schoolonderwijs is, ook bij de beste onderwijzers, de ijver aan het kwijnen. De van alles goed voorziene gouvernementsscholen met hunne goed bezoldigde onderwijzers hebben een' nadeeligen invloed op de nog ter genootschapsschool opkomende jeugd, en door deze weder op den lust en ijver van den onderwijzer. Dit nader uiteen te zetten, zou hier te ver voeren en niets kunnen baten tot het wegnemen dier nadeelige werking. Er wordt te dien aanzien gehoopt op betere tijden, vooral de zoodanige, waarin de ouders meer algemeen bereid zullen gevonden worden, om zich

ter wille van de opvoeding hunner kinderen eenige offers te getroosten.

Nog een ander meldt: „Een enkel woord over de genootschapsscholen in dezen werkkring. Eene enkele uitgezonderd, treedt ik meest deze schooltjes met een bezwaard gemoed binnen. Zij lijden allen een kwijnend bestaan, dat hoofdzakelijk te wijten is aan de weinige achting, die zij bij de bevolking genieten, in vergelijking met de gouvernementsscholen. Onze schooltjes maken daarnaast in den regel een armelijk figuur.

Ongetwijfeld geven betuigingen als de bovenstaande een' alles behalve aangenamen indruk. Mogen zij tevens verduidelijken, dat er veel tegenstand is, in den zin van belemmeringen. Naar het ons voorkomt moet de bloei der school uitgaan van de gemeente. Het allengs aanmaken van eenvoudig doch doeltreffend meubelair, het zooveel mogelijk ter schole zenden van alle kinderen ter plaatse, het trouw opkomen, het geen onderscheid maken tusschen meisjes en jongens, het moet alles behooren tot de bemoeienis van de christelijke gemeente. Door haren invloed moet ook allengs, en steeds meer, voorzien worden in de behoefte aan leermiddelen en schoolbehoeften. Of moet dit gerekend worden tot de vrome wenschen te behooren? Leert dan de ervaring niet, dat dit de weg is, om tot gewenschte toestanden te komen? Mogen wij niet wijzen op scholen, die door de gemeente tot bloei kwamen, en voor het doel, dat wij beoogen, in voldoenden toestand verkeeren, al is de wensch naar allengs beter ook voortdurend gewettigd? Zijn de voorbeelden niet aanwezig, dat de bemoeienis der gemeente ook der gouvernementsschool ten goede komt, wat algemeen ter schole komen, en gezet schoolbezoek betreft? Daarom ook hebben wij boven gesproken, dat naar onze meening,

niet zonder groot voorbehoud, gewenscht en gestreefd mag worden naar scheiding van school en gemeente. De christelijke gemeente de draagster van de school; de school het middel tot de ontwikkeling van de gemeente. Zij moeten elkander dragen, steunen tot wederkeerig nut.

Nauw verwant met het schoolwezen is het catechetisch onderwijs in de gemeenten. Men ziet op het groot aantal scholen en het aantal leerlingen, en besluit daaruit, dat die jeugd gemakkelijk te vinden zal zijn voor het godsdienstonderwijs. Voorts in iedere gemeente gelegenheid tot het deelnemen aan dat onderwijs, zoowel voor kinderen als voor de jongelingschap en volwassenen. Overal gezette onderwijsuren. Op vele plaatsen wordt zoogenaamde kinderkerk gehouden. Hulpprepikers, inlandsche leeraars, onderwijzers, die tevens het werk van voorganger verrichten, en nog zooveele belangstellenden in de gemeenten, geven onderwijs. De Predikant van Menado deelt mede: „wij blijven voortgaan, ook aan de kinderen der inlandsche scholen wekelijks godsdienstonderwijs te geven buiten de schooluren.” Hij voegt er echter den wensch bij: „Moge het der Regeering behagen, ons tot het geven van godsdienstonderwijs op de scholen, weldra een of twee uren af te staan.” Die wensch vindt ongetwijfeld bij ons allen hartelijke instemming. De Hulpprediker van Maoemby deelt mede, dat hij geregeld twee malen ’s weeks aan de beide hoogste klassen in de gouvernementsschool godsdienstonderwijs geeft, en dat dit evenzeer op andere plaatsen geregeld geschiedt door inlandsche leeraars. Wij weten, dat dit ook elders plaats heeft. In de genootschapsscholen moet tweemaal in de week een uur besteed worden aan het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis. Voorts vindt men gemeenten waar de regeling allengs meer vastheid en toepassing

verkrijgt, dat kinderen, verder gevorderden in leeftijd en de jonge lieden afzonderlijk onderwijs ontvangen. Voorwaar, wel eene geopende deur tot gewenschte ontwikkeling van het opkomend geslacht. En toch ook weder hier veel tegenstand en belemmering.

Met dankbare blijdschap mogen wij verklaren, dat er in de Minahassa gemeenten gevonden worden, waar om zoo te zeggen allen, kinderen, jongens en meisjes, en de jonge lieden, godsdienstonderwijs ontvangen. De jonge jeugd verzamelt zich des Zondag-morgens vroeg, of ook wel des Zondag-namiddags, 't zij ten huize van een' inlandschen leeraar of eenig belangstellend gemeentelid, 't zij in de kerk, om onderwezen te worden in de bijbelsche geschiedenis. Oudere kinderen, die reeds leerden lezen, beijveren zich de vragen over dit leervak van buiten te leeren, en lezen het leesboek over dit onderwerp. Wat is daarbij vaak groote levendigheid op te merken, vooral als de kleinen het voorgaande teruggeven, 't zij in 't Maleisch, 't zij in de taal des lands! Wij spreken nu van kleine gemeenten, ons meer bijzonder bekend. En wij weten, dat dit nog slechts een begin is. Maar wij streven er naar, het onderricht in de gewijde geschiededenis allengs meer algemeen en doeltreffender te doen zijn.

In eene groote gemeente, waar door de uitgebreidheid van de plaats, en den omvang der gemeente, het godsdienstonderwijs voor de jeugd uiterst moeielijk te regelen is, beproeft men, de kinderen des Zondag-morgens in de vroegte, op onderscheidene plaatsen, in particuliere woningen te verzamelen, ten einde hun de Bijbelsche geschiedenis te vertellen. 't Is eene proef, die zeker wel gelukken zal, wanneer te beschikken mocht zijn over voldoend medewerkend personeel, om in die verzamelingen van kinderen voor te gaan, en als de belangstelling van de

weldenkenden in de gemeente levendig blijft, en zich openbaart in het zenden en opzoeken van kinderen. Ter zelfder plaatse wordt dan des namiddags in de kerk één uur aan die zelfde kinderen gewijd, waar dan allen samenkomen. De deelneming is nog verre van algemeen. Voor een deel is de jeugd, die opkomt, zoowel in den vroegen morgen als in den namiddag, vlottend. Maar ook heeft men geen genoegzaam geschikt personeel, zoodat het weder in deze is: bij gebrek aan beter zich behelpen met het mindere. In elk geval is de arbeid niet vergeefsch. Menig kind verkrijgt eenige verblijdende kennis, weldadige indrukken, levensrichting en gevoelens, die wellicht voor geheel het leven beslissend zijn.

Van elders wordt medegedeeld: „Met het houden van eene kinderkerk werd voortgegaan in de gemeenten, doch alweder werd niet die belangstelling getoond, die wij zouden wenschen. Echter zijn er vele ouders, die gaarne hunne kinderen derwaarts zenden, en onder de kinderen, die geregeld opkomen, treffen wij eene bijbelkennis aan, die verblijdend is." Uit hetzelfde rapport nog dit: „Het voorbereidend catechetisch onderwijs, verbonden met zangoefeningen, hield stand, en gaf stof tot blijdschap. Jammer, dat door zoovele meisjes daarvan geen gebruik gemaakt kan worden, omdat zij niet leerden lezen." Nog wordt door denzelfden berichtgever medegedeeld: »De avond- of herhalingsschool moet opgeheven worden, minder uit gebrek aan belangstelling, dan wel omdat men, niettegenstaande herhaalde verklaring, het doel niet begreep, dan wel niet wilde begrijpen. Deze school werd opgericht ten behoeve van hen, die de school verlaten hebbende, het geleerde wilden onderhouden, en ook voor degenen, vooral onder de meisjes, die de schooljaren reeds ontwassen zijn zonder de school bezocht te

hebben, en die nog gaarne wilden leeren lezen. Wij zagen daarvan bij aanvang goede vruchten. Doch toen men jongere meisjes zond, om ze alsdan van de dagschool vrij te hebben, meenden wij, dat deze gelegenheid eer nadeelig dan voordeelig werkte, terwijl er behalve door moerids, door jongens geen gebruik van werd gemaakt."

Uit hetzelfde ressort nog dit: »Met dankbaarheid dient vermeld te worden, dat in het laatste jaar het schoolonderwijs, vooral ook voor meisjes, meer gewaardeerd wordt."

Voorts wordt uit een ander ressort medegedeeld: »Ook de opkomst bij het catechetisch onderricht moest beter zijn. Van enkele gemeenten, kleine, is de opkomst uitmuntend; maar op grootere plaatsen is die onvoldoende."

Het godsdienstonderwijs is dus nog beneden wat men wenscht. Vele christenen beseffen het nut daarvan voor hunne kinderen niet. En dat is te begrijpen, als men bedenkt, dat een deel der christenen zelf weinig ontwikkeld was en door onverschilligheid allengs minder verstaat en begrijpt van de dingen, die het Koningrijk Gods aangaan. Zóó wordt het vaak aan het goeddunken der kinderen van jeugdigen leeftijd of reeds meer gevorderd in jaren, vooral als 't jonge lieden geworden zijn, overgelaten, of zij willen deelnemen aan het catechetisch onderwijs of niet. Wèl te waardeeren is het, dat niet zelden belangstellende gemeenleleden, oprecht geloovigen, ten deze doen wat ouders verzuimen. De opzoekende liefde, die tracht te behouden en terecht te brengen, was en is menig kind ten zegen.

Voorts, het in 't geheel niet, of slechts kort, of ook ongeregeld schoolgaan oefent nadeeligen invloed op de catechisatiën voor jeugdigen en jonge lieden. Men leerde niet lezen, men verstaat 't Maleisch niet, het verstand

werd niet of weinig ontwikkeld, het gemoed niet gevormd. De onverschilligheid omtrent het schoolgaan plant zich over op het bijwonen der onderwijsuren; zoodat, vooral in grootere plaatsen, een deel der aankomende christelijke gemeente, geheel onkundig opgroeit. Tot jaren van onderscheid gekomen, heeft men of geen lust in die dingen, of geen wilskracht genoeg, om zich over valsche schaamte heen te zetten. Maar ook hier weder is in levende gemeenten de christelijke liefde opzoekend, uitnoodigend, leidend, helpend, werkzaam. Daardoor worden menig jongeling en menige jonge dochter er toe gebracht, het voorbereidend onderwijs tot het lidmaatschap bij te wonen. En onder de op deze wijze opgezochten vinden we later wel eens tamelijk goed ontwikkelde, oprecht en eenvoudig geloovige christenen.

Bovendien treft men onder de catechisanten, jonge lieden, meermalen dezulken aan, die zich wel in het onderwijs willen vertoonen, zij 't dan ook niet zoo bijzonder trouw, maar geen leerlust hebben. Dewijl zij zich niet voorbereiden, niets van buiten leeren, missen zij veel wat noodig is om het onderricht te begrijpen en in zich op te nemen, gesteld al dat zij oplettend toeluisteren, wat natuurlijk veelal 't geval niet is. Zoo stuiten wij ook op gebrek aan ernst. Menig hoogernstig, en zooveel mogelijk liefderijk woord wordt denzulken toegesproken; tot opwekking van ernst, leerlust, waarachtigheid. Laat ons hopen niet altijd zonder gewenschte vrucht.

Nog iets. Wij Hulppredikers, met uitzondering van enkelen, wij geven het godsdienstonderwijs steeds in de Maleische taal, die tot den huidigen dag voor onze bevolking eene vreemde taal gebleven is. Voor de goed schoolgaande jeugd is daartegen geen bezwaar. Trouwe,

ijverige catechisanten overwinnen dat bezwaar. Belangstellende gemeenteleden, ijverig in 't hooren, en naarstig in 't lezen, verstaan ons zeer goed. Maar de jeugd en de jongelingschap, die zonder schoolonderwijs of met slechts gebrekkig schoolonderricht opgroeide, zij verstaan ons niet. Dit is even zoo waar bij het godsdienstonderwijs als bij de godsdienstoefeningen. Eene groote tegemoetkoming in deze is ongetwijfeld, dat onze inlandsche leeraars en voorgangers, catechisanten en gemeenten in hunne eigene taal kunnen toespreken. En daar zijn catechisaties of onderwijsuren, waar uitsluitend de volkstaal voermiddel is, terwijl soms ook, hier en daar, bij de godsdienstoefeningen, althans voor een deel, het Alifoersch gebruikt wordt. Toch mag ook ten opzichte van de taal van tegenstand gewaagd worden. Immers, jeugdige inlandsche leeraars en onderwijzers, drukken zich bij 't geven van onderwijs in de gemeente gemakkelijker uit in het Maleisch dan in 't Alifoersch, al spreken zij in het dagelijksch leven als van zelf, bijna uitsluitend het laatste. 't Is te verklaren, want zij hebben alles door den Maleischen trechter ontvangen. Zeker is het, dat ook wegens de taal het catechetisch onderwijs voor een deel niet is wat wij moeten wenschen.

Zullen we nu nog zeggen, dat menigeen, die als catecheet optreedt, vaak zelf niet bijzonder onderwezen is? Het bovengezegde aangaande opleiding en geschiktheid van een deel van ons medewerkend personeel, doet bevroeden, dat ook het godsdienstonderwijs niet altijd en overal wezen kan wat het zijn moet. Men begrijpt dat wel eens gegeven wordt al wat men zelf heeft. Daarom ook moeten wij billijk zijn bij het onderzoek naar de kennis van aanstaande lidmaten.

Ten slotte, het catechetisch onderwijs, is, in weêrwil

van zooveel, dat wij gaarne anders wenschten, niet ongezegend. De vrucht daarvan blijkt wel eens in verrassende kennis der evangeliewaarheid, van de beloften en de eischen des Evangelies. Wij kennen jongelingen en jonge dochters, die bij de aanneming tot lidmaten niet alleen verblijdend ontwikkeld zijn, maar ook ernstig, overtuigd, en die het weten en gevoelen, dat de openlijke belijdenis den stempel der waarachtigheid moet ontvangen door eenen christelijken wandel in reinheid des harten en in de vreeze Gods. Ja, wij zagen meermalen de zoodanigen met welgevallen aan, en mochten gelooven, dat in betrekking tot dezulken mag gezegd worden: „en Jezus, hen aanziende, beminde hen."

Over het algemeen nemen de gemeenten toe in kennis en begrip, zoo van de Godsopenbaring in de schriften, als van de eischen, die het christen zijn met zich brengt. De groote en krachtige deur blijft geopend; al wat belemmerend werkt en tegenstaat, moet zooveel mogelijk onschadelijk worden gemaakt. Wij zien vooruitgang te gemoet. Het godsdienstonderwijs in de gemeenten voor jong en oud moet steeds meer voorwerp van onze ernstige zorg zijn. Vele moeielijkheden staan ons daarbij in den weg. Maar ook, vele krachten en gaven, ook van anderen, kunnen daaraan dienstbaar gemaakt worden. Het licht moet steeds helderder schijnen, kennis moet verspreid worden, opdat het »onbekend maakt onbemind" ten deze steeds minder toepasselijk zij.

Gedurende het verslagjaar werden in al de gemeenten des Zondags de godsdienstoefeningen geregeld gehouden. Hoe het mogelijk is, dat bij het groot aantal gemeenten, behoudens zeer enkele toevallige uitzonderingen, altijd en overal de onderlinge samenkomsten kunnen plaats hebben, vindt zijne verklaring in wat boven gezegd is omtrent

het medewerkend personeel, dat Predikant en Hulppredikers ter zijde staat. Onbelemmerde evangelieprediking door het geheele christenland, tot in de kleinste plaatsen toe! En overal gemeenten, die in grooter of kleiner aantal de bijeenkomsten bezoeken! Is het niet als het openen eener groote en krachtige deur? Wat al gelegenheid om het Woord Gods, het Evangelie van Jezus Christus, te verkondigen, het zaad van godsvrucht te strooien in de harten der menschen! Wij mogen niet alleen veronderstellen, maar getuigen, dat onder die grootere of kleinere scharen in de bedehuizen, menige heilbegeerige ziel nederzit, menig hongerende en dorstende naar de gerechtigheid, menig biddend gemoed. Wij weten, dat daar zijn zoekende zielen, in wier hart de vraag in oprechteid klinkt: „wat moet ik doen, om zalig te worden?" En wederom anderen, die stichting zoeken en opbouwing in het allerheiligst geloof, raad en bestuur in den strijd des levens, leiding op den levensweg in alle levensomstandigheden. Ziet, hoe die heilbegeerigen van harte instemmen in het loflied, Gode ter eere, hoe ootmoedig zij zich in den gebede nederbuigen voor de heiligheid des Heeren, maar ook zich weder dankbaar blijde en hoopvol verbeidend opheffen bij 't besef van en het geloof aan de genadige liefde des Vaders. Hoe wordt het vaak openbaar, dat de Geest werkt door het woord, in dat luisterend oor, dat aandachtig en stralend oog, dat bewogen gemoed, dat amen op de prediking! Geven wij thans wellicht toe aan ideale wenschen? Fantaseeren wij misschien? Gode zij dank, door onzen Heer Jezus Christus, noch het één, noch het ander. Wat wij zeiden, is waarheid, ervaring, waarneming. Hoe sterkt dit den voorganger, om in wêerwil van veel strijd en onverschilligheid, in den geloove voort te gaan met

de prediking van het Evangelie der genade Gods in Christus; want hij ervaart het, zijn arbeid is niet ijdel in den Heer. Die ervaring roept hem toe: „Zaaier, zaai in Gods Naam voort!" En dat willen wij, in weerwil van zooveel, dat tegenover deze groote, krachtige geopende deur, als tegenstand en belemmering moet worden aangemerkt. Wat al betreurenswaardigs, zoowel in als buiten de gemeente, doemt op voor onzen blik, als wij de christenbevolking, in haar doen en laten op den dag des Heeren, plaatsen tegenover de openbare godsdienstoefeningen!

Laat ons echter eerst vernemen, wat uit onderscheidene ressorten gemeld wordt over de opkomst bij de godsdienstoefeningen in het algemeen. Hier vernemen wij: „De belangstelling in de godsdienstoefeningen was, in vergelijking van vorige jaren, tamelijk bevredigend." Elders: »De meerdere opgewektheid deed zich ook kennen in meerdere godsdienstige belangstelling." Voorts: »Over het geheel was de opkomst redelijk, maar wij zouden zoo gaarne die verblijdend noemen. Vooral onder het jongere geslacht, behoudens loffelijke uitzonderingen, is er te veel gebrek aan waardeering van onze openbare evangelieprediking." – „Toch zijn er vele loffelijke uitzonderingen. Wij kennen ze onder de ouderen, die als Simeon en Hanna, niet uit het bedehuis wegblijven, indien de gelegenheid om opgebouwd te worden in ons allerheiligst geloof wordt gegeven. Onder de jongeren, die niet alleen steeds getrouw kerk en onderwijs bezoeken, doch de blijken geven, dat zij goede hoorders zijn, en bij wie de heiligende kracht des Evangelies in 't leven is waar te nemen. Met welgevallen zien wij zoo menig ouderpaar met hunne kinderen het bedehuis bezoeken, die daardoor toonen, voor die kinderen iets hoogers te begeeren, dan

de dingen dezer wereld." Nog een getuigenis: „Bij de godsdienstoefeningen was de opkomst zeer goed. En dit niet alleen als de Hulpprediker zelf den dienst verrichtte, maar ook als dit geschiedde door zijn inlandsch medewerkend personeel. Van deze gemeenten mag getuigd worden, dat zij belang stellen in den openbaren eeredienst."

Bovendien weten wij, dat in geheele streken de dag des Heeren door jong en oud geheiligd wordt, dat men den geheelen Zondag bezig is in de dingen des eeuwigen levens, dat de onderlinge samenkomsten der gemeente gezocht, gewaardeerd, geliefd zijn, dat de vrucht der openbare evangelieprediking zich in veel en op velerlei wijze vertoont.

Desalniettemin reden tot klachte te over. 't Is lang niet overal evenzeer Zondag, en ook waar de rustdag meer algemeen in eere wordt gehouden, zijn de openbare godsdienstoefeningen niet allen dierbaar. Tegenover plaatsen en streken straks bedoeld, waar des Zondags allerwege blijkt, dat de christelijke bevolking alleszins godsdienstig is, staan andere gedeelten van ons christenland, waar de rustdag tot heden niet tot zijn recht kwam, waar slechts voor een klein deel blijkt, dat het Zondag is, en dat de bevolking eene christelijke is. Laat ons hooren wat desaangaande wordt medegedeeld. Uit een ressort, wijd van uitgestrektheid, groot van zielental het bericht: „Steeds echter blijft de maatschappelijke gesteldheid hier het struikelblok voor velen en de hinderpaal voor meerderen bloei van het gemeenteleven. In een belangrijk deel van dit ressort wordt daardoor de ontluiking en vestiging van veel goeds belemmerd en tegengehouden. Het is dáár, waar het handelsverkeer, en daardoor de omgang met lieden van allerlei landaard, het levendigst is. Waar dit minder het geval is, ziet

men ook meer godsdienstige belangstelling zich openbaren bij grootere vatbaarheid voor goede leiding. Daar wordt de rustdag minder beschouwd als een dag, zeer geschikt tot een' gang naar den passar ter hoofdplaats, of tot het verrichten van deze of gene werkzaamheid, waarvoor men ook door de week wel den tijd zou kunnen vinden. Daar is het eene gewoonte, neen, eene behoefte geworden met de gemeente in het bedehuis te vergaderen, of hare bijeenkomsten van godsdienstigen aard elders in de woonhuizen, bij te wonen. Het is echter minder opwekkend, dat gemeenten, van welke dit kan gezegd worden, hier weinig talrijk zijn, en dat die, waarin het bezigen van den rustdag tot een marktdag of dag van uitgaan, tot vermaak, tot eene diep ingewortelde gewoonte is geworden. Dat onderwijs, vermaning en opwekking wel iets vermogen tot het bestrijden van dit kwaad, kan niet ontkend worden. Maar veel meer zou dit het geval kunnen zijn, wanneer deze gesteund werden door den zedelijken invloed van het voorbeeld der meer ontwikkelden, en vooral van gezaghebbenden. Zulk een steun echter ontbreekt hier of is zeer zwak. Alles moet van het doorwerken van den christelijken geest verwacht worden. Maar deze kan niet werken, waar men buiten zijn bereik blijft. Voor zoover dit niet het geval is, wordt de vrucht van zijne werking bespeurd. Langzaam maar zeker gaat hij daar door, ware verlichting, orde, vrede, reinheid en liefde te weeg brengende."

Het aangehaalde teekent een deel der bevolking, en doet zien, hoe wereldzin, gebrek aan of geheel afwezig zijn van godsdienstig gevoel, het christelijk leven in 't algemeen, en de waardeering van de openbare godsdienstoefeningen, en daarmede de viering

van den Zondag, verbant. Waar geest en streven, zoo even geteekend, de bovenhand hebben, is de tegenstand groot, en bestaat gevaar voor steeds verder om zich grijpen van onverschilligheid en geestelijke koudheid. Maar ook dragen maatschappelijke toestanden er toe bij, om de heiliging van den rustdag te belemmeren, en de onderlinge bijeenkomsten der gemeente niet te achten. Wij hoorden hoe de markt ter hoofdplaats van de Residentie op Zondag menchen trekt. De Vereeniging heeft in hare voorgaande berichten meermalen gesproken over het droevig feit, dat in een christenland des Zondags markt gehouden wordt. Ter hoofdplaats verdwijnt daardoor nagenoeg alles wat aan den rustdag herinnert. De kerkgangers verliezen zich tusschen de wemelende menigte, die koopt en verkoopt, of ook rondslentert zonder doel, gemakkelijke prooi voor veel, dat de goede zeden bederft. De dagelijksche markt wordt ook des Zondags te Tondano gehouden. Ook dáár komen op dien dag lieden van elders; velerlei vreemde oosterlingen stallen hunne waren uit, en ook voor de allereerste levensbehoeften wordt het noodige aangebracht. Dat de passar te Tondano des Zondags aanmerkelijk minder levendig is, dat de marktgangers voor een goed deel niet behooren tot de inwoners, dat de christelijke gemeente voortdurend stilzwijgend protest aanteekent tegen den Zondagschen passar, wijl scharen van kerkgangers die moeten voorbijtrekken, dat alles kan het voortbestaan van de markt op den Zondag niet wettigen, noch den schadelijken invloed daarvan keeren. De markt wordt gehouden in de morgenuren, en loopt gewoonlijk af als de godsdienstoefening geeindigd is. Aantrekkelijk is die plek voor een zeker deel der jongelingschap, dat daar de morgenuren rondslentert, zeker niets goeds, maar wel veel kwaads leerende. Dat die toestand wel mag

aangemerkt worden als tegenstand en belemmering, valt in het oog.

Eene andere oorzaak van belemmering bestaat in de ijdelheid. In een der ingekomen rapporten lezen wij: »De redenen voor mindere waardeering van onze openbare evangelieprediking meenen wij voor een deel te vinden in toenemenden wereldzin. Men wil niet meer ter kerke, dan geschoeid en als heeren gekleed; de meisjes willen ook gaarne fraai gekleed voor den dag komen. De een wil voor den ander niet onderdoen. Bij een slecht koffiejaar, als 1887 was, zijn de inkomsten belangrijk minder, en kan men dus aan de zucht tot schitteren minder toegeven. Men schaamt zich met minder aanzienlijke kleêren voor den dag te komen, en verzuimt dan liever de openbare godsdienstoefening. Zal daarin bij betere tijden verandering komen ten goede? Wij vreezen, dat menigeen, de kerk ontwend zijnde, die dan ook niet, dan wel zelden zal betreden. Intusschen houden wij niet op te vermanen en te waarschuwen, waar ons daartoe de gelegenheid wordt aangeboden, en vooral ook de ouders de belangen hunner kinderen, ook der volwassenen, op 't harte te binden.

Het aangehaalde geldt meest van grootere plaatsen, waar de zucht tot opschik zich het sterkst openbaart. Wij ontmoeten die zucht ook wel in kleine, betrekkelijk afgelegene plaatsen. Maar toch vindt men dáár nog meer de eenvoud in kleeding, terwijl menigeen, zelfs van het jeugdig geslacht, ongeschoeid en in tamelijk eenvoudig gewaad ter kerk komt.

Men versta ons ten dezen wel. Het is niet het streven om zich welvoegelijk en net te kleeden, dat wij veroordeelen. Integendeel, het Christendom heeft ook in dat opzicht beloften voor het tegenwoordige leven. De Mina-

hasser kent geen nationale kleederdracht. Het waren zendelingen, met name de eerste, met hunne vrouwen, die de bevolking er toe gebracht hebben zich te kleeden. Dat gaf indertijd eene groote verandering. Maar die kleeding was eenvoudig, overeenkomstig met land en klimaat. Door de zendelingen en hunne vrouwen leerde men eenige orde en netheid; niet alleen een kleedingstuk vervaardigen, maar ook het te wasschen, te stijven, te strijken. Zij trachtten te doen begrijpen, dat net iets anders is dan mooi, en dat het zindelijk en heelhouden van eenvoudige kleedingstukken voortreffelijker is dan fraaie kleêren slordig gedragen. Wij wraken het ook niet, dat men zich allengs wat beter kleedt, zelfs niet, dat, door de mannen vooral, ook Europesche kleedingstukken worden gebruikt, ofschoon klimaat en het huiselijk leven daartegen staan. Zoo licht wordt onbedacht ons verweten, dat wij »den inlander" niets gunnen. Alsof wij niet ernstig zijn waarachtig tijdelijk en eeuwig geluk bedoelden! Maar wat wij veroordeelen is de zucht tot opschik, het streven om in kleeding gelijk te zijn aan den Europeaan. Hoe dan ook, soms bestaat de grootste rijkdom in een paar kleedingstukken. Ware het dan niet beter, dat men zijn geld uitgaf voor eenig noodzakelijk huisraad? En wat wij betreuren, het is de ijdelheid, waardoor het hart hangt aan nietigheden, en het lichaam opgetooid wordt, terwijl men verzuimt het goede deel te zoeken tot behoud der ziel. Luchthartigheid kan nooit ten goede leiden.

Voorts, de heiliging van den rustdag, de bijwoning van de openbare godsdienstoefeningen worden belemmerd door het voorbeeld. Wij willen niets zeggen ten nadeele van Europeesche ingezetenen. Maar evenzeer als het voorbeeld van enkelen hunner, die den rustdag eerbie-

digen, de godsdienstoefeningen vaak bijwonen, van onberekenbaar goeden invloed is op groot en klein, is de houding van anderen, die geen rustdag houden en aan de openbare samenkomsten der gemeente geen deel nemen evenzeer, maar in omgekeerde rede, van onberekenbaren invloed op oud en jong. De zucht tot navolging bij den Minahasser is bijna spreekwoordelijk geworden. Men waant het allicht voornaam, kerk en godsdienstoefening met onverschilligheid te bejegenen en den Zondag te bezigen tot velerlei doeleinden, die weinig geschikt zijn hoogere behoeften dan die des aardschen levens te wekken en te bevredigen. Mochten de Europeanen onder ons volk verspreid het leeren inzien, dat van hun' handel en wandel zoo oneindig veel afhangt voor het wel of wee van de inlandsche bevolking, en zich des noods eenig genoegen ontzeggen, om ten zegen te zijn voor deze!

Doop en Avondmaal werden gedurende het verslagjaar in al de gemeenten geregeld bediend. De statistieke opgaven tot dit Bericht behoorende, vermelden weder een aantal gedoopte volwassenen. De meesten dezer werden te Menado en in het ressort Maoemby gedoopt. Voorts in de ressorten Sonder, Koemelemboeai, Tanawangko en Batahan. De Predikant van Menado merkt op: »Zeer groot was in 1887 het aantal volwassenen, dat gedoopt werd. Of hun omhelzen van het Christendom over 't algemeen eene aanwinst voor het Godsrijk en voor de gemeente geacht worden mag, is zeer te betwijfelen. Hunne begeerte toch om gedoopt te worden hangt zeer nauw samen met hunne begeerte om het hooge handgeld van *f* 200 te ontvangen, hetwelk wordt uitgekeerd aan elken gedoopten inlander, die in dienst treedt bij het Nederlandsch Indische leger. De werving voor genoemd leger is eene groote schade te achten voor de

schaars bevolkte Minahassa, en geeft aanleiding tot allerlei onzedelijke practijken." De Hulpprediker van Maoembi teekent aan: „De te Maoembi gedoopte volwassenen zijn, op één na, rekruten, die bij afwezigheid van den Predikant te Menado, steeds naar Maoembi gezonden worden. De ééne, te Maoembi woonachtig, is een op Java Roomsch Katholiek gedoopte zoon van een' inlandschen militair, die tot de Protestantsche gemeente overkwam." Een en ander geeft veel te denken. Aangezien de jonge lieden, die dienst nemen, nagenoeg uit alle oorden des lands afkomstig zijn, ook uit geheel gechristende streken, vreezen wij, dat ook reeds gedoopten onder de in 1887 gedoopte volwassenen behoorden, die echter, uit vrees van door ouders of familieleden teruggehouden te zullen worden, hun' doopbrief niet naar Menado medenamen. Geheel deze zaak maakt een' diep treurigen indruk. Het is te wenschen, dat de gestelde Hooge Machten middelen weten te beramen, om handelingen als bedoeld, onmogelijk te maken.

In de andere ressorten waren verreweg de meeste volwassenen, die gedoopt werden, heidenen. Elders, waar in groote ressorten slechts enkele volwassenen door den Doop der gemeente werden ingelijfd, waren dat meestal vreemde oosterlingen, afkomstig van Bolaäng-Mongondou, Gorontalo en elders wellicht, die door langdurig verblijf in christennegereyen geheel met de christelijke bevolking één geworden waren. Meestal is bij de zoodanigen ernstige begeerte en ware overtuiging, bij oprecht voornemen om eenen christelijken wandel te leiden, op te merken. 't Is de christelijke gemeente, die door haar godsdienstig leven dezulken tot Jezus leidt. Want ook de Minahassa-gemeenten weten, dat zij het zout der aarde moeten zijn, en hun licht moeten laten schijnen voor de

menschen. Gode zij dank, dat velen die hooge roeping begrijpen, en een zegen worden voor anderen.

Gedurende 1887 werd weder een aanzienlijk aantal kinderen door den Doop in de christelijke gemeente opgenomen. Een klein gedeelte daarvan zijn kinderen van volwassenen, die met hunne ouders christenen werden. Een ander gedeelte staat te boek als „onecht", wat eigenlijk niet de beteekenis heeft, die gewoonlijk aan dat woord wordt gegeven. Het aantal kinderen, dat werkelijk als zoodanig moet aangemerkt worden, omdat de ouders overigens niet samenleven, of ook wijl de vader onbekend bleef, is gering. De als »onecht" gequalificeerde kinderen zijn meest van ouders, die ongehuwd samenleven, doch elkander trouw blijven, voor de opvoeding hunner kinderen zorgen als anderen, doch om eene of andere reden hunne verbintenis niet door het huwelijk heiligen. Door de bemoeienis van de gemeenten komen telken jare zulke paren tot een wettig huwelijk, maar het aantal van de zoodanigen wordt ook telkens weder vermeerderd. In verscheidene gemeenten bepaalt zich dat tot enkelen, terwijl er ook gemeenten gevonden worden, waar zoodanig samenlevenden niet zijn.

Eenmaal deze aangelegenheid besprekende, willen wij er aan toevoegen, wat door enkelen desaangaande gemeld wordt. De Predikant van Menado schrijft: „Ofschoon het samenleven buiten echt te Menado nog maar al te veel voor blijft komen, was het aantal huwelijken, dat kerkelijk werd voltrokken en ingezegend in 1887 aanmerkelijk grooter dan in 1886." Uit het ressort Tomohon wordt medegedeeld: „Neemt het getal echtscheidingen niet toe, toch heeft er nog al eens willekeurige verlating en daarmêe gepaard gaande onwettige samenleving plaats. De oorzaak daarvan is grootendeels te zoeken in domheid

en gebrek aan ware liefde. De band, die velen bindt, werd meer gelegd ter bevrediging van natuurlijke begeerten, dan uit reine liefde. Maar ook vele ouders dragen de schuld van het verwoest huwelijksgeluk hunner kinderen, waar zij hen, wegens stoffelijke redenen, tot een huwelijk dwingen, zonder dat er van liefde sprake is. Het kan niet anders, dan waar de echtverbintenis op zulke losse schroeven rust, ook die band nog spoediger verbroken is dan die gelegd werd."

De bediening des Heiligen Avondmaals had overal zooveel mogelijk geregeld plaats. In den loop van het verslagjaar werd weder een aanzienlijk aantal op belijdenis des geloofs tot lidmaten der gemeente aangenomen. Wij zullen niet zeggen, dat allen wel onderwezen mochten heeten. Wat boven over de waardeering van en het deelnemen aan het voorbereidend onderwijs tot het lidmaatschap is opgemerkt, doet voldoende bevroeden, dat niet alle nieuwe leden der gemeente verblijdende kennis bezaten. Van een goed deel mag evenwel getuigd worden, dat zij voldoende kennis hadden verzameld; laat ons hopen, dat, zoo niet allen, hoe zou dat ook mogelijk zijn? dan toch de meesten wisten wat zij deden, in oprechtheid des harten belijdenis des geloofs aflegden, den Heer Jezus Christus voor zichzelven aannamen als hunnen Zaligmaker en Heer, en zichzelven aan Hem overgegeven hebben, om door Hem gezaligd te worden. Zij het ook, dat de gemeenten en hare voorgangers van eenigen droefheid zullen ondervinden, van de meesten hopen wij, dat zij hunne belijdenis door een' godvruchtigen wandel zullen bevestigen en versieren.

De opkomst bij de avondmaalsvieringen is over het algemeen groot. Betrekkelijk slechts weinigen, die uit onverschilligheid den gewijden disch des Heeren minach-

ten, en opzettelijk de bediening des Avondmaals niet bijbijwonen. Ongetwijfeld vindt men onder de christenen de zoodanigen, die uit sleur of gewoonte, oftewel uit een zeker bijgeloof, trouw zijn als die plechtigheid bediend wordt. Maar voor een zeer groot deel van onze gemeenten mogen wij hopen, dat zij het Avondmaal vieren met waarachtig gevoel, in ootmoed, in oprecht en eenvoudig geloof, met kinderlijke blijdschap en dankbaarheid, met een biddend hart, en daarom een' zegen wegdragen van de tafel des Nieuwen Verbonds, door vernieuwde gemeenschap met Christus. Tot eene waardige viering der plechtigheid worden de gemeenten op zeer vele plaatsen, door onderscheidene werkzaamheden voorbereid, en dat niet zonder verblijdende uitkomst. Bijeenkomsten, opzettelijk daartoe belegd, worden dan gehouden, 't zij van de gemeente als zoodanig in het bedehuis, 't zij van de leden van den kerkeraad met hunne bijstanders en helpers, tot bespreking van wat behoort gedaan te worden, tot regeling van alles, tot onderlinge opwekking. In de gewone bijeenkomsten van de onderscheidene vereenigingen, van vrouwen vooral, maar ook van mannen en van jonge lieden wordt alsdan mede gedacht aan de naderende plechtigheid. Men bespreekt den zegen, die tot de gemeente en tot elk harer leden komt, en bidt te samen, dat die zegen met waardig gevoel ontvangen moge worden. Enkele leden, die om eene of andere reden tijdelijk van de avondmaalsviering hadden moeten worden uitgesloten, komen uit zichzelven in de bijeenkomst der gemeente of die der kerkeraadsleden, met erkenning van schuld en het verzoek om te worden opgenomen in de gemeenschap. Meestal is de komst der zulken verwacht en oorzaak van hartelijke blijdschap. En waar gebleken is in woord en wandel, vooral ook in 't ge-

trouw bijwonen van godsdienstoefening en onderwijs, dat oprecht berouw bekeering werkte, dat men zich afwendde van wat ergernis gaf en eenen godsdienstigen zin openbaart, daar wordt de broeder of zuster met voorkomende liefde en ernstige vermaning weder in de gemeenschap bevestigd. Wanneer anderen niet in de bijeenkomst komen, ten einde weder te worden opgenomen, worden zij door de broeders en ook door de zusters opgezocht. De geest van Christus woont in de gemeenten. Men zoekt wat van verre blijft staan, men tracht te behouden wat dreigt verloren te gaan. Voorts, in iedere gemeente zijn minder getrouwen, min of meer onverschilligen, of ook in oneenigheid met elkander levenden, niet alleen van echtgenooten onderling, maar ook van anderen; daar zijn vijandschap, nijd, en dergelijken. Al de zoodanigen zijn het voorwerp van de opzoekende liefde, of zij ook behouden mochten worden, wel ten allen tijde, maar meest tegen de viering van het Heilig Avondmaal. Wat al opgewektheid overal! Bij en onder alles, waar eenigen samentreffen, is ook de naderende plechtigheid onderwerp van de gesprekken. Zóó mag men veronderstellen, dat de gemeente, als geheel genomen, wel voorbereid ten Avondmaal komt, dat waardig viert, en daarvan een' blijvenden zegen wegdraagt. In den eersten tijd na de avondmaalsviering is dan in gemeenten als de besprokene, de prediking, die tot de gemeente kwam vóór en bij die plechtigheid, het onderwerp van gemeenschappelijke overdenking, wáár ook gemeenteleden elkander ontmoeten. Men deelt elkaâr mede wat ieder in 't bijzonder getroffen heeft, men vraagt en heldert op, spreekt over ervaren vertroosting en zegen, en wekt elkaâr op tot eene steeds in innigheid toenemende gemeenschap met Christus, door te waken, te bidden en te strijden in de kracht des Heiligen Geestes.

Is er meer noodig om ook door de viering des Avondmaals eene groote en krachtige deur geopend te zien? Maar is het overal zóó? Zeker niet overal. Wellicht zelfs zijn er enkele gemeenten waar de plechtigheid gevierd wordt zonder nadere voorbereiding, dan die gewoonlijk kerkelijk pleegt te geschieden. Doch wij meenen vrijmoedig te mogen zeggen, dat in verreweg de meeste gemeenten, op de beschreven of dergelijke wijze, de viering des Heiligen Nachtmaals voorbereid wordt en plaats heeft. Er gaat zegen van uit, genadige, blijvende zegen, blijkbaar in toenemend werkdadig Christendom, in christelijk leven, in de blijdschap des geloofs, de levendigheid der hope en de vurigheid der liefde. De gemeenschap met Christus en door Hem met den Vader wordt niet weinig versterkt, blijkbaar in leven en in sterven.

En de enkele gemeenten? Deelen al de leden in den zegen, zoowel der voorbereidende werkzaamheden als in dien der viering van de plechtigheid? Hoe zou dat kunnen? In zekere mate willen wij hopen, dat dit wel het geval is. Maar naar de meerdere of mindere vatbaarheid, naar de mate des geloofs, is ook de zegen verschillend. Als tegenstand zouden wij willen aanmerken onverschilligheid, sleur en gewoonte, bijgeloovige verwachtingen, of ook bij enkelen minachting van den gewijden disch des Heeren. Wij zouden zoo gaarne allen oprecht geloovig zien deelnemen aan die plechtigheid, en 't bedroeft ons, als wij van sommigen moeten vreezen, dat zij zonder geloof aanzitten.

Het bovenstaande bracht ons op het gebied des inwendigen christelijken levens. Wij mogen ook in dit Bericht niet zwijgen van de voortgaande ontwikkeling van het christelijk, kerkelijk en gemeentelijk leven der

christenen in de Minahassa. Wel is waar hebben wij dit in voorgaande Berichten soms breedvoerig besproken. Het gaat echter niet aan, eenvoudig naar vorige Berichten te verwijzen. Voor den belangstellende is alles, zoo wij hopen, weêr nieuw. Laat ons eerst een' Hulpprediker hooren, die in zijn ressort steeds reden te over tot klagen heeft over weinig christelijk leven in zijne gemeenten. Hij schrijft: „Er wordt steeds voortgegaan op elken tijd, elke plaats en elke wijze, die geschikt mogen geoordeeld worden, het Evangelie te verkondigen, en de beginselen van een christelijk-godsdienstig leven dienovereenkomstig te verbreiden. De rustdag en de feestdagen, de kerk en het woonhuis, het huis der vreugde en dat des geklags, het ziekbed en de doodenakker, allen worden tot dat einde gebruikt. De Hulpprediker en zijn medewerkend personeel, hoewel overtuigd van menigvuldige zwakheden en tekortkomingen, meenen toch langzamerhand een' beteren geest in den boezem der bevolking, die hen omringt, te zien veld winnen. Dit sterkt hen in het vertrouwen, dat hun werk niet ijdel is, en vuurt hen aan tot volharding. Is er bij de groote menigte der christenen van dit ressort nog veel op te merken, dat in strijd is met den christelijken geest, er worden er toch ook gevonden, die blijkbaar door dien geest zich laten leiden, en gewoonten, voortspruitende uit den vroegeren heidenschen toestand, daarvan begint nu en dan duidelijk aan het licht te komen, dat zij in kracht afnemen. De verlichting en het beter oordeel over levenseischen, door den voortdurenden arbeid der Evangelisatie verspreid, missen op den duur hunne werking niet. Is ook de tegenstand machtig, het kwaad, dat er schadelijk is, moet eindelijk onderdoen voor de macht van het goede. En dat goede zooveel mogelijk te doen

doordringen tot de harten der menschen, blijft steeds de aangewezen taak voor de werkkrachten hier beschreven, waaraan gedurig herinnerd wordt."

Bij zulke mededeelingen denken we aan het mosterdzaad, dat, hoewel het minste onder de zaden, opwast tot een' boom, in welks takken verademing is en rust. Wij herinneren ons wat de Heer zeide van het zuurdeeg en zijne werking, als dat in drie maten meels gelegd werd. En de hoop wordt verlevendigd, dat het Evangelie zal voortgaan zijne heiligende kracht te openbaren. En gelijk het Godsrijk kwam tot de bevolking, zoo zal het ook komen in de harten, en het leven in al zijne omstandigheden heiligen.

Vestigen wij den blik op streken, waar niet alleen evenzeer de bevolking geheel gechristend is, maar waar het Christendom overwon, eene macht werd, hoe vertoont zich dan aan ons oog de doorwerking van de christelijke beginselen in het huiselijk en maatschappelijk leven met zijne vele toestanden en uitingen. Nog verre van algemeen, maar toch toenemende is de huiselijke godsdienstoefening. Wij trachten onze christenen steeds meer te overtuigen van de noodzakelijkheid van godsdienst in hart en huis, zich ook openbarende in 't gemeenschappelijk bidden en danken, het lezen van het Evangelie, en bespreking van het gelezene. Wij kunnen zulke toestanden niet als met den tooverstaf scheppen, zij moeten worden. De christenen moeten de overtuiging erlangen van het noodzakelijke en het zegenrijke van godsdienst en godsdienstige handelingen in het huisgezin. Dan ontstaat als van zelf de huiselijke godsdienstoefening. Menig eenvoudig huisvader wordt een priester onder de zijnen, menige geloovige huismoeder eene priesteres onder de haren. Als vrucht van het geloof in en de gemeen-

schap aan Christus wordt ook in de Minahassasche christenen bevestigd: het Lam, dat geslacht is, maakt ons koningen en priesters. Het Nieuwe Testament vooral wordt door betrekkelijk velen gelezen, al ontbreekt het Oude Testament in verscheidene woningen niet. De Maleische Almanak wordt steeds ruimer verspreid, d.i. door steeds meerderen begeerd, en doet onberekenbaren dienst bij de huiselijke godsdienstoefening. De nieuwe Gezangbundel werd met ingenomenheid begroet, en menigeen schafte zich dien met blijmoedigheid aan. Wat een zegen er rust op den godsdienst in het huisgezin, behoeven wij waarlijk niet breedvoerig uiteen te zetten, die is openbaar. Echtgenooten onderling, ouders en kinderen, broeders en zusters uit hetzelfde huis, worden daardoor steeds inniger saamverbonden. Wat uit den booze is, en zoo vaak het huiselijk leven in velerlei opzicht schade doet, vlucht voor den geest van Christus. Waar Gods heilige Naam in oprechtheid wordt aangeroepen, verdwijnt de zelfzucht, verliezen driften en begeerlijkheden hunne kracht, vindt de liefde plaats; allen worden één door den éêne.

In dagen van blijdschap en in tijden van rouwe, in de stemmen van feestvierenden en van rouwdragenden, bij voorspoed en beproeving, en alle levensomstandigheden doet de christelijke zin zich kennen. Wat is het aanschijn der dingen veranderd! Maar ook, wat verscheidenheid nog in dezelfde gemeenten, al naarmate men hartelijker gelooft en daarom door den Heiligen Geest gedreven wordt, meer beslist brak met gebruiken en gewoonten, die niet naar God zijn, of wel slechts met een half hart, of ook geheel geen hart, deel heeft aan het christenzijn, en daarom ook wel, ter verzorging van het vleesch en de begeerlijkheden, blijft hangen aan wat uit het Heidendom rest. Zoowel het huis der vreugde

als dat der rouwe draagt den stempel van de gesteldheid des harten. Verblijdend en bemoedigend is het te zien, hoe vaak in droefheid en in blijdschap de christelijke geest alles heiligt. Zeker, veler wandel is met Christus en met God; velen kozen het goede deel, en trachten dat te bewaren en te bevestigen. Wat taal des innigen geloofs en van hartelijke overgave verneemt men van de ziekbedden, wat zalige hoop verheldert daar vaak het brekend oog, en vertroost tevens de geliefde en liefhebbende betrekkingen! Gaarne nemen wij hier over, wat ons door een' der Broeders wordt geschreven: „En waar menigeen in het afgeloopen jaar uit dit leven werd weggenomen, hebben wij van enkelen, ons meer van nabij bekend, de gegronde hoop, dat zij ingingen in het Vaderhuis, om te midden van de schare, die niemand tellen kan, het loflied aan te heffen, ter eere van Hem, die ook hen vrij kocht en tot den Vader leidde." Wat kalmte vaak bij de hoopvol scheidenden, en wat stille berusting dan bij de achterblijvenden! Hoe menigeen wordt in den strijd des levens, bij onspoed, verdriet, ziekte, dood en verlies, door het geloof gesterkt tot blijmoedig kruisdragen en overgegevenheid aan den wil des Vaders! Waar wij van sommigen in dagen van droefheid nog de taal der vertwijfeling, of beter wellicht des kouden gevoels vernemen: „Wat kan ik er aan doen, God is machtig", daar hooren wij den geloovigen christen de taal der onderwerping spreken: „Wat God doet, dat is welgedaan!"

Voorts, zullen wij nogmaals de aandacht vestigen op die levende en levenwekkende vereenigingen, vooral van vrouwen, die zoo onberekenbaar gezegend zijn voor de gemeente, uiting, als oorsprong en steun van christelijke en gemeentelijk leven? Zullen wij eene

bijeenkomst eener vrouwenvereeniging bijwonen, om te hooren, hoe de zusters, in hare eigene taal door eene harer, worden voorgegaan in ootmoedig, hartgrondig, geloovig, hartroerend, en toch zoo ongekunsteld dankgebed? Zullen we 't aanhooren hoe wederom ééne met hoogen ernst, klem en nadruk, in 't kort maar juist, steeds in de landstaal, de laatste door al de aanwezigen, behalve enkele wellicht, gehoorde prediking terug geeft? Zullen we nog blijven en aanhooren welke soms zeer juiste opmerkingen, vermaningen, opwekkingen, aanmoedigingen daaruit ontsponnen worden? Wat hoogen eenvoud en klare oprechtheid spreiden allen ten toon! En als zij straks uit elkander gaan, hoe treedt dan de onderlinge gemeenschap in het licht, en hoe is 't haar aan te zien, dat zij in waarheid gesticht zijn! Zullen wij de vrouwen volgen op hare tochten door de negery, onverschilligen, ongeregeld levenden, twistenden, enz. opzoekende, en door de liefde biddende, zich niet te verharden, maar te laten leiden? Of zullen wij gadeslaan, hoe die christelijke, godvruchtige vrouwen van haar schamel deel altijd weder met blijmoedigheid iets afzonderen tot onderscheidene werken der liefde? Zullen wij trachten, den invloed te ondertasten van die discipelinnen des Heeren op haar huisgezin en hare omgeving? De enkele vermelding zij voldoende, om dankbaar blijde Gode te danken voor zulk eene vrucht des Geestes, en verheugd uit te roepen: ons is eene groote en krachtige deur geopend!

Of de mannen niet zoodanige Vereenigingen vormen? Ja men vindt ook mannenvereenigingen, wier werkzaamheid tot onderlinge opwekking, stichting en aanmoediging om in de gemeente te arbeiden, evenzeer hooge waardeering verdienen. Voorts vereenigen zich hier en daar ook jongelieden, jongelingen en jonge dochters afzonderlijk.

Zij lezen te samen de Bijbelsche geschiedenis, helpen en steunen elkander in het dagelijksch leven en tot getrouwheid in de bijwoning van den openbaren eeredienst. Zóó ontkiemt gemeentelijk leven; zoo wordt dat onderhouden en bevestigd. Zóó komt het Godsrijk steeds meer onder ons volk, en worden zijne zegeningen allengs meer verspreid.

Bovendien worden op vele plaatsen, laat ons zeggen, in vele ressorten, ter bevordering van een' opgewekten, christelijken geest, en van krachtige werkzaamheid in de gemeenten, door de inlandsche leeraars bijeenkomsten gehouden met de ouderlingen en diakenen en verdere helpers in de gemeente, onder hunne leiding. Over het algemeen zijn die bijeenkomsten wel gewild en gezegend. Over het algemeen getroost men zich gaarne de moeite van daarvoor eenigen afstand te paard of te voet af te leggen. De vrucht van deze samenkomsten moet zijn, om door onderwijs en opwekking bedoelde broeders tot eene krachtige kern in de gemeente te vormen, en door hen zooveel te meer op de gemeenten te werken. Dat die vrucht niet kan uitblijven, is openbaar. Reeds doet die zich in menigerlei opzicht kennen. Het gemeentebewustzijn, en daarmede gepaard gaande zelfstandigheid, zelfwerkzaamheid, worden daardoor opgewekt, levendig gehouden en versterkt, te meer, omdat de gemeente als zoodanig haar deel erlangt aan die samenkomsten door openbare werkzaamheden te haren nutte.

Overigens, de Minahassagemeenten geven te aanschouwen, dat in Christus allééu kracht heeft het geloof door de liefde werkende. Dat onze christenen liefde weten te beoefenen, het is in dit Bericht reeds op verscheidene plaatsen als van zelf aan den dag gekomen. Zij betoonen hunne liefde door daden, werken en gaven. Reeds

zagen wij, hoe de liefde bezig is het verlorene te zoeken, het verdwaalde terecht te brengen, zegen te verspreiden rondom zich. Werken der liefde mogen heeten: beschikbaarstelling van persoon en beurs voor het bouwen van kerken, of tot den aanmaak van kerk- en schoolmeubelen, of ook tot de aanschaffing van lampen, gordijnen, enz. in het bedehuis. En gaven? O, de Minahassa in het algmeen zou meer kunnen doen voor de zending in het algemeen, onderling Hulpbetoon, kerk en gemeente. Maar van enkele gemeenten mogen wij veronderstellen, dat de Heer zal getuigen: „Zij hebben gedaan wat zij konden." Aangaande dit alles, wat hooge vermelding verdient, willen wij kort zijn, om de grenzen van een Bericht als dit niet nog verder te overschrijden. Wij mogen veronderstellen, dat voorgaande Berichten daarop voldoend licht hebben doen vallen.

Waar wij nu op al wat van opgewekt christelijk godsdienstig leven getuigt, op die veelzijdige werkzaamheid der gemeenten, op de steeds voortgaande doorwerking van den heiligenden invloed des Christendoms een' blik werpen, daar dankt onze ziel den Vader der lichten, dat Hij ons in en door dat alles eene groote, krachtige deur heeft geopend.

Eenigermate met weêrzin wenden wij ons oog naar wat belemmerend in den weg treedt, en met een zucht erkennen wij: „en er zijn vele tegenstanders." Het lust ons niet, dit in het breede te aanschouwen te geven. Laat ons slechts aanstippen. De maatschappelijke toestanden, waaronder ons volk verkeert, zijn niet zelden belemmerend voor de vrije ontwikkeling van den enkelen christen of ook van eenige gemeente, en in 't algemeen voor de doorwerking van de christelijk-godsdienstige beginselen in het dagelijksch leven en het onderling

verkeer. Velerlei kwade invloed, zoo van stamgenooten en vreemde oosterlingen, als van Europeanen blijft niet zonder gevolg. Gebrek aan oprecht geloof, en daardoor aan vernieuwing des harten, het nog leven naar het vleesch, al is men gedoopt en lidmaat der gemeente geworden, werkt, niet gehechtheid aan voorvaderlijke zeden, dat nog te eerbiedigen ware, maar een streven tot bestendiging van oud-historische gebruiken en gewoonten, die nu eenmaal niet passen in de christelijke levensrichting. Dat op die wijze menigeen verlokt en afgetrokken wordt van een ernstig christelijk leven, is duidelijk. Wij kennen ook dezulken onder onze christenen, tot wie met volle recht de Apostolische vraag gericht mag worden: „Gij, die begonnen zijt met den geest, eindigt gij in het vleesch?" Daar vindt men het invoeren van Europeesche vermaken, op zichzelven onschuldig wellicht, maar bij de navolging zoo vaak wrange vrucht opleverende; bevordering van onzedelijkheid door woord en voorbeeld, en daardoor ondermijning van goede zeden en belemmering van het toenemen in reinheid des harten. Doch genoeg reeds om te zien, meer dan genoeg om te bevroeden, hoe de ontwikkeling van christelijk-godsdienstig leven hare tegenstanders heeft. Christus, levende te midden onzer christelijke bevolking, is ook in de Minahassa gezet tot eenen val en opstanding van velen, en tot een teeken dat wedersproken wordt, openbarende de gedachten uit veler hart.

Eene geopende deur, en vele tegenstanders, zeggen wij nog éénmaal en denken daarbij, hoe onze schoone Minahassa-zending, wil men, de Protestantsche Minahassa, bedreigd wordt door de propaganda van Roomsch Katholieke zijde. Met tegenzin vertegenwoordigen wij ons wat van die zijde reeds op verschillende plaatsen en tijden in 't werk ge-

steld werd, om de vrucht van den evangelischen zendingsijver te vernietigen. Van de tijden der hervorming af vervolgt Rome het Protestantisme met bitteren haat. Dat van den aardbodem te verdelgen, is het doel waarnaar gestreefd wordt. Daarom ook sloeg Rome het oog op de Protestantsche stichting in dit land. Het verkreeg vasten voet, en streeft onverdroten voorwaarts. Maar wij willen ons niet verdiepen in algemeene beschouwingen. Naar wij meenen behoort echter in een Bericht nopens den voortgang der evangelisatie, ook vermeld te worden wat dien voortgang in den weg treedt.

Wij weten niet, of ons wel alles ter oore komt, wat van wege Rome op de Protestantsche gemeenten gewonnen wordt. Te Tonsea-lama, ressort Tondano werd door den Pastoor een vijf en dertigtal Protestanten, volwassenen en kinderen, gedoopt, dat later met nog drie werd vermeerderd. Een persoon keerde tot de evangelische gemeente terug.

Gedurende 1887 zijn door den roomschen priester te Sonder herdoopt drie huwbare meisjes, die tot de Evangelische gemeente behoorden, en twee kinderen, tot die zelfde gemeente behoorende. De vader dier kinderen werd in 1877 door den priester VAN MEURS gedoopt, de moeder bleef bij onze gemeente met de kinderen tot haren dood, in Juli 1887. In December 1887 liet de vader de kinderen herdoopen. Die drie huwbare meisjes zijn roomsch geworden, omdat zij met roomsche mannen trouwen willen.

Te Kawangkoan herdoopte de priester een kind, dat in 1882 in de Evangelische gemeente aldaar werd gedoopt, wiens vader roomsch en wier moeder protestant is.

Te Tondegesan is een protestantsch man getrouwd met eene roomsche vrouw van Kawangkoan. Het huwelijk

werd voltrokken te Tomohon door den priester. Die man zal dus weldra ook tot de roomschen behooren, en met hem komt die duistere richting in de negery Tondegesan.

Te Roeroekan ging een meisje tot de roomschen over, omdat zij met een' roomschen jongeling wilde trouwen.

Te Langowan gingen van de evangelische gemeente tot de roomsche over twee vrouwen, die reeds geruimen tijd buiten echt geleefd hadden met Gorontaloers en Bolaäng-Mongondouers.

Te Tompasso werden twee protestantsche mannen roomsch, een hunner heeft reeds jaren geleden zijne wettige vrouw verstooten en leeft met eene andere onwettig samen.

Te Parepei werd een protestantsch meisje roomsch, en te Remboken ging een huisgezin tot de roomsche kerk over.

Voorts wordt ons bericht: In Juni 1887 is de laatste der drie mannen, in 1883 door den roomschen priester te Kapoja herdoopt, tot de Evangelische gemeente teruggekeerd. Thans zijn daar geene roomschen meer. In December 1887 werd te Sonder een man gedoopt, die eenige jaren geleden door den roomschen priester te Sonder werd gedoopt; hij was toen nog heiden.

Uit het ressort Maoembi de mededeeling, dat Rome gelukkig niet zichtbaar veld wint op plaatsen, waar het reeds vroeger arbeidde, en zich niet vestigde op andere plaatsen in het ressort. Terwijl de Hulpprediker van Ajermadidi aangaande deze aangelegenheid schrijft: „De Katholieke propaganda betoonde zich ook dit jaar in dit ressort werkzaam. Belangrijke vorderingen echter maakte zij niet. Te Roemengkor, waar reeds sedert lang eene katholieke gemeente, met eene school en onderwijzer, gevonden wordt, nam het zielental dier gemeente, door den terugkeer van enkelen, eer af dan toe. Te Ajermadidi werd het slechts met zeer enkelen vermeerderd,

waartegenover staat, dat er vernomen werd van de neiging van anderen, om tot de protestantsche gemeenschap terug te keeren. Van sommigen is het duidelijk, dat zij door valsche schaamte hiervan worden teruggehouden. Te Mapangit echter mocht het kortelings den roomschen gelukken een' aanhang van vijftien zielen te gewinnen, die door den Doop in de katholieke gemeente werden opgenomen. Een dezer is een jong mensch, die wegens verregaand plichtverzuim, als onderwijzer en leidsman eener kleine gemeente in een ander ressort, door den daar werkzamen Hulpprediker moest worden ontslagen. Hij nam nu zijn toevlucht tot den Pastoor, en wist onder zijne familieleden eenige volgelingen te verkrijgen, van lieden, die bij de gemeente van Mapangit, met uitzondering van een enkel bejaard man, bekend staan, als tot de meest onverschilligen en ongeregelden van leven en wandel te behooren. Een dezer overgeganen keerde bovendien reeds na twee weken terug, en sloot zich op nieuw bij de gemeente aan. Het wordt echter bejammerd, dat deze niet is de bejaarde man, zoo even genoemd."

Aangaande het ressort Tomohon wordt betrekkelijk deze zaak gezegd: „Over de roomsche propaganda valt niets mede te deelen. Wel is de Pastoor vaak te Tomohon, doch zijne komst is zoo stil, dat het menigmaal niet geweten wordt. Ons kwamen geene geruchten ter oore van overgangen; zijn die er, dan is dit toch zeer gering. Te Tomohon kwam eene jonge vrouw, als heidin roomsch geworden, tot onze gemeente over.

Te Langowan kwamen twee roomsche vrouwen wegens huwelijk tot de evangelische gemeente over. Evenzoo keerde de éénige afvallige te Kawang, met zijn kind, tot de gemeente terug. Zoo ook kwam te Parepei een afvallige tot de gemeente weder.

Wij achten het geraden de medegedeelde feiten voor zich zelf te laten spreken, en onthouden ons van oordeelvellingen en beschouwingen. Wij achten het meer dan waarschijnlijk, dat ook elders de roomsche propaganda meer of minder veld won, met name in het ressort Tanawangko, maar ons zijn dessaangaande geen bescheiden geworden. (Zie aanteekening.)

Te Gorontalo blijft de verhouding der christelijke gemeente tot den Islam dezelfde. De Predikant van Menado, 't is boven reeds gezegd, bezocht deze gemeente in 1887 tweemalen. De inlandsche onderwijzer W. P. Wowor, houdt op zon- en feestdagen geregeld godsdienstoefening, en geeft wekelijks godsdienstonderwijs aan de inlandsche christenen. Door welwillende beschikking der Hooge Regeering, ontvangen nu ook de kinderen van Europeanen aldaar wekelijks godsdienstonderwijs, hetwelk gegeven wordt door den hoofdonderwijzer A. VAN NIEUWENHUIZEN.

De gemeente te Gorontalo kwam in het bezit van een passend Doop en Avondmaalsstel.

Betrekkelijk de vereenigde opleiding van kweekelingen tot het inlandsch leeraarsambt rapporteert de Hulpprediker van Tomohon, J. LOUWERIER, aldus: „Met lust en ijver, gesteund door de beide inlandsche leeraars, mocht ik in 't afgeloopen jaar onafgebroken voortgaan met het onderwijs aan de kweekelingen tot het inlandsch leeraarsambt, en de jongelui gaven over het algemeen stof tot blijdschap. In Februari overleed één hunner na kortstondige ziekte. Zijn heengaan was in vrede. Hij behoorde niet alleen tot de beste kweekelingen, doch ook tot hen, die in den Heer hunnen Heiland gevonden hebben. Daarna brak de beri-beri uit, waardoor eenige kweekelingen korter of langer tijd de lessen niet konden bijwonen. Eén hunner moest wegens gebrek aan leerlust en aanleg

ontslagen worden. De zes oudsten deden in Juli met gunstig gevolg examen, en wachten op hunne benoeming. In den loop des jaars werden veertien nieuwe kweekelingen aangenomen, zoodat aan 't einde van dit verslagjaar het getal kweekelingen, met inbegrip der bovengenoemde zes, reeds geexamineerden, veertig bedroeg. Ter bekoming van meerdere plaatsruimte werd een tweede gebouw opgericht.

De kweekschool voor inlandsche onderwijzers van het Nederlandsche zendelinggenootschap, te Tomohon, onder de leiding van den Zendeling-leeraar H. C. KRUIJT, opende in de eerste helft van het verslagjaar den nieuwen cursus met een dertigtal kweekelingen. De gebouwen waren alstoen geheel gereed, en daarmede was de verplaatsing van Tanawangko naar Tomohon een voldongen feit. Moge die kweekschool toenemen in bloei, en een zegen zijn voor de Minahassa, gelijk zij dat vroeger was!

In Juli van het verslagjaar kwamen de nieuwe Directrice en nieuwe Secondante voor de Meisjesschool te Tomohon. Zij hebben haar werk aanvaard in Augustus, na afloop der vacantie. Het is wel te betreuren, dat deze nuttige inrichting nog altijd niet op de algemeene belangstelling van Hoofden en aanzienlijken mag bogen, zoodat de toelagen uit het Vaderland aanzienlijk blijven. Mocht menigeen onder de grooten en welgestelden leeren inzien, dat de Meisjesschool voor de opleiding en opvoeding van het jeugdig vrouwelijk geslacht van onberekenbaar gewicht is!

Eene geopende deur en vele tegenstanders. Dat roept tot waken, bidden en strijden. Het geloof houdt moed onder alles, want de Heer regeert, en het werk, dat wij werken is niet het onze, maar het zijne. Onze arbeid zal in Hem niet ijdel wezen. De hoop geeft kracht,

want de beloftenissen Gods zijn onberouwelijk. Ook aan ons en onze gemeenten wordt de troostvolle belofte des Heeren bewaarheid: „Ik ben met u alle de dagen, tot aan de voleinding der wereld." En de verzekering van onzen Heiland, dat de poorten der hel Zijne gemeente niet zullen verweldigen, behoudt ten volle hare beteekenis en kracht. De liefde leert dulden en verdragen, dringt en sterkt om op te zoeken ten einde te behouden, en ontfermt zich over allen.

Getrouw tot den einde moet ons streven zijn.

Wij planten en maken nat, God de Heer geeft wasdom.

Een zaaier ging uit om te zaaien. En als hij zaaide, viel een deel op den weg, een deel op de steenachtige plaatsen, een deel in de doornen, maar ook een deel in goede aarde. Niet anders is het met den Evangeliedienaar, ook in dit land en onder dit volk. Zoo behooren wij dan den landman gelijk te zijn, die de kostelijke vrucht des lands verwacht, langmoedig zijnde over dezelve, tot dat het den vroegen en spaden regen zal hebben ontvangen.

's Heeren genadigen zegen bidden wij ootmoedig af over alles wat in onzen arbeid naar Zijnen wil en Hem welgevallig was. Dien zegen mogen wij geloovig verbeiden. Hij doe genadige verzoening over alles wat niet was naar zijn heilig welbehagen. Op Hem zij ons vertrouwen voor de toekomst. Hij zal ons niet beschamen, Hij is met Zijne genade en Zijnen Geest onder dit volk komen wonen. Niemand zal uit de hand van Christus kunnen rukken degenen, die de Vader Hem gegeven heeft. De Minahassa-gemeente wordt steeds meer eene schitterende parel aan de kroon van Christus, onzen Heiland en Koning.

Aan allen, hooger en lager geplaatst, onzen hartgrondigen dank voor welwillendheid, belangstelling, waardeering en medewerking.

De genade van onzen Heer Jezus Christus, de liefde Gods, en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij en blijve met allen onder alles, tot in eeuwigheid!

De Zendingvereeniging in de Minahassa,

In haren naam,

H. ROOKER.

Wegens plaatsgebrek blijven de bij dit Bericht behoorende statistieke opgaven rusten tot een volgend stuk.

Aanteekening van de Redactie.

Gedurig lezen wij in de berichten uit de Minahassa van het doopen van Protestanten, die tot de Roomsche kerk overgaan. Wij vragen hoe dit te rijmen is met de leer der Kerk. In het »Handboek der Katholyke godsdienstleer door B. DANKELMAN, R. K. Priester en Kapelaan te Leiden en J. H. WIJNEN, R. K. Priester en Kapelaan te Maastricht, 's Hertogenbosch, bij W. van Gulick, 1875", leest men in de § die handelt over het Doopsel:

»4. Aan de kinderen, die de jaren van onderscheid niet bereikt hebben, wordt de genade des Doopsels altijd in al hare volheid medegedeeld; aan hen, die het gebruik der rede hebben, alleen als zij het Sacrament ontvangen met de vereischte voorbereiding, d. i. als zij behoorlijk onderwezen zijn in het geloof en berouw hebben over hunne zonden. Elke vrijwillige gehechtheid aan de zonde is een beletsel voor de werking der genade."

10, sub c, 4de al.: »Duidelijk leert het Concilie van Trente, dat ook het Doopsel door een Ketter behoorlijk toegediend, geldig is.

»Van daar dat het Doopsel, door een' Protestant toegediend, niet herhaald wordt, tenzij er reden besta, om aan de geldigheid te twijfelen. In dat geval doet de Bisschop uitspraak."

DE ZENDINGWETENSCHAP.

Uit de geschiedenis der Zending.

De geschiedenis eene leerschool. Wordt dit woord genoeg behartigd? Verdient het niet, vooral ook in de zending zijne toepassing?

Het antwoord op deze vraag zal wel in het algemeen bevestigend zijn; maar er bestaat nog al verschil in opvatting van wat men door geschiedenis der zending te verstaan heeft.

Bepaalt men zich tot een min of meer uitvoerig overzicht van het werk der Genootschappen, met vermelding van voorbeelden van bekeeringen, geloofsbetuigingen, enz., voorts met opgave van de voornaamste posten, het getal arbeiders, gedoopten, lidmaten, scholen, leerlingen, enz., dan moge dit aanleiding geven tot blijdschap over de vruchten van de evangelieverkondiging, over de uitbreiding, die het werk allengs verkrijgt, maar het kan niet dienen om inzicht in het wezen en karakter der zending te erlangen. Men overziet het veld, zonder over de mindere of meerdere vruchtbaarheid van de akkers, of over de wijze van bewerking en de meerdere of mindere geschiktheid der arbeiders te kunnen oordeelen.

Vruchtbaarder is de methode, volgens welke men de geschiedenis van enkele zendelingen behandelt. Het is een verblijdend verschijnsel, dat de gelegenheid daartoe overvloediger wordt, naarmate wij over meer degelijke levensbeschrijvingen te beschikken hebben. Doch bij

deze behandeling komt het meer aan op de bijzondere levensopvatting, ziens-, denk- en handelwijze van die mannen, dan op het karakter der zending in het algemeen.

Ook uit de geschiedenis van bijzondere zendingen valt veel te leeren. Doch deze verplaatst ons op een afgesloten veld. Veel van hetgeen daarop voorkomt vindt alleen in dien kring zijne toepassing; zou elders overgebracht ongepast, ja schadelijk bevonden worden.

Worden in de algemeene geschiedenis der zending de land- en volkenkunde, de godsdiensten opgenomen, dan begeeft men zich op een onafzienbaar veld. Men wordt afgeleid door de groote verscheidenheid, vervalt lichtelijk in verkeerde voorstellingen, en wordt daardoor licht eenzijdig in zijne beschouwingen. Daarbij komt, dat de ethnographie en de godsdienstwetenschap in onzen tijd hare eigene beoefenaars hebben, en het ook voor den zendeling noodig geworden is, zich, binnen zekere grenzen, op die wetenschappen als zoodanig toe te leggen.

Brengt men de geschiedenis der zending in verband met die der volken, van welke zij uitging, dan komt men tot de overtuiging, dat de wijze van voortplanting van het Christendom naar volksaard en tijden aanmerkelijk heeft moeten verschillen. Men leert inzien, dat de nationaliteit van den zendeling invloed heeft, ja noodzakelijk moet hebben op den aard zijner prediking. Als gevolg daarvan leert men te beter elken zendingarbeid waardeeren, maar ook de daarin voorkomende leemten, gebreken en hindernissen, met hunne oorzaken onderkennen. De zendeling kan daardoor leeren overal het zijne te nemen, waar hij het vindt, maar zich te onthouden van nabootsen, van copiëeren. De lessen der geschiedenis kunnen daardoor te vruchtbaarder worden, mits men de feiten plaatse in de lijst

van hunnen tijd, en recht doe wedervaren aan persoonlijkheden en nationaliteiten.

Het is mij, na met deze verschillende methoden proeven genomen te hebben, voorgekomen, dat de laatste boven de vooraf genoemden de voorkeur verdient. Ik heb haar sedert eenige jaren bij mijn onderwijs toegepast. Het kwam er dan voor mij niet op aan, het tegenwoordige veld in zijn geheel te overzien en te doorloopen. Ik kon en moest mij bepalen tot gedeelten, die leerzaam in zich zelven en vruchtbaar ter toepassing, de noodige verscheidenheid opleveren, om den leerling, waar dit later als zendeling van hem gevorderd zal worden, of hij zich daartoe uit zich zelven gedrongen gevoelt, in staat te stellen de methode op eenig ander zendinggebied toe te passen.

Van deze behandeling der geschiedenis, voor zoo verre zij betreft den schriftelijken arbeid, die daaraan ten grondslag ligt, wensch ik enkele proeven te geven. Ik kies daartoe voor ditmaal:

De Zending der Portugeezen in Japan.

De geschiedenis der zending in Japan is in vele opzichten leerzaam. Opgeschoten als een wonderboom, ging zij te gronde, als gevolg van de wereldgezindheid, den naijver en de verdeeldheid van hare vertegenwoordigers, bij gebrek aan eenvoudigheid en zuiverheid in de voorstelling van het Evangelie.

Het is bekend, dat de Portugeezen gewoon waren in de door hen veroverde of gekoloniseerde landen kerken te stichten en, gesteund door tal van geestelijken, het Christendom, naar hunne opvatting en belijdenis te verbreiden. Zoo deden zij in de Molukken, waar zij reeds sedert het begin der 16de eeuw vasten voet hadden verkregen.

Tusschen de jaren 1536 en 1540 stichtte ANTONIO GONZALVO, een hunner aanvoerders, een seminarie te Ternate, toen reeds de zetel van de Portugeesche Regeering. Dit seminarie moest strekken om knapen, met bijzonderen aanleg bedeeld, uit verschillende natiën op te leiden tot predikers, die het Evangelie, ieder in zijne eigene taal en onder zijne eigene landgenooten zouden verkondigen, als zij den mannelijken leeftijd bereikt hadden. Het verwierf later in hooge mate de goedkeuring van het concilie van Trente.

Een soortgelijk seminarie, dat van „het Heilig geloof" (de santa fé) was door GALVANO te Goa gesticht, en van daar gingen de eerste pogingen uit om het Christendom in Japan over te planten. Een Japansch jongeling, ANGER, (Angiro) genaamd was op een Portugeesch schip gekomen en naar Goa overgebracht, alwaar hij door den bisschop gedoopt werd en daarbij den naam ontving van Paulus van 't Heilig geloof, blijkbaar naar dien van het seminarie, waarin men hem zal hebben opgenomen. Omstreeks dien tijd was daar de bekende zendeling FRANCISCUS XAVERIUS, en daar de jongeling met veel gemak het Portugeesch had aangeleerd, begreep de zendeling, dat dit voor hem eene aanwijzing was om naar Japan te reizen, vergezeld van voornoemden Anger en twee andere Portugeesche zendelingen.

Den 15den Augustus 1549 landden de reizigers, na eene avontuurlijke reis, op een Chineesch schip, te Cangoxima, de geboorteplaats van Anger. Deze had eenige formulieren en gebeden in het Japansch vertaald, en diende den zendeling verder als tolk.

De aankomst der Portugeezen wekte in Japan groote verbazing en nieuwsgierigheid, en Anger, door een' der koningen, dien van Saxuma, ontboden, gaf zóó hoog

op van de macht en beschaving der Portugeezen, dat hun daardoor een zeer gunstige ontvangst bereid werd, zoodat XAVERIUS en zijne metgezellen gelegenheid vonden het Christendom te prediken. Er bestaan bij verschillende schrijvers van dien tijd uitvoerige berichten omtrent die prediking, grootendeels ontleend aan de brieven der Jezuiten en aan de reisverhalen van DE PINTO, een beroemd Portugeesch reiziger. Deze berichten gewagen van tal van wonderen, door XAVERIUS verricht. Hij zou melaatschen en andere zieken genezen, zelfs dooden opgewekt en de gave der talen in zoodanige mate bezeten hebben, dat hij iedereen in zijne eigene taal toesprak. XAVERIUS zelf heeft in zijne brieven van zulke daden nooit gewag gemaakt, en wij kunnen deze dan ook laten rusten. Omtrent zijne prediking en de wijze, waarop die ontvangen werd hebben wij meer betrouwbare mededeelingen.

Aanvankelijk won hij eenige bekeerlingen, en in zijnen bekenden ijver besloot hij naar de hoofdstad van Japan, Miaco te reizen. Op dezen tocht, dien hij als pelgrim, in schamele kleeding, barrevoets, in een' zeer kouden winter volbracht, verdroeg hij den spot van het gemeene volk en de grootste ontberingen. Te Miaco aangekomen vond hij de stad bijna verwoest door een' burgeroorlog, zoodat hij genoodzaakt was, zich naar het eiland Firando te begeven, waar de Portugeezen reeds een' voordeeligen handel dreven. Daar werd hij dan ook gunstig ontvangen, en naardien hij intusschen geleerd had, dat hij door een armoedig voorkomen bij de bevolking slechts spot en smaad ontmoette, besloot hij zich nog eens naar de stad Amangoetsji, op den weg naar Miaco, te begeven, doch nu in deftig gewaad, gebruik makende van aanbevelingsbrieven van den Portugeeschen onderkoning van Indië en van den Gouverneur van Malacca,

die hij tot daartoe voor zich had gehouden, tevens voorzien van de noodige geschenken. Hij werd bij den koning ter audientie toegelaten, en met veel eerbied ontvangen. Aldus vrijheid verkregen hebbende om te prediken, zag hij zich weldra door menigten omringd, en had na twee maanden 500 personen, meerendeels aanzienlijken, gedoopt. Binnen het jaar was dit getal tot 3000 geklommen, ofschoon de koning spoedig minder gunstig jegens hem gezind was. XAVERIUS besloot toen voor korten tijd naar Goa terug te keeren, om van daar een aantal geestelijken meê te brengen. Onder weg deed hij Foetsjoe aan, waar hij eveneens met goed gevolg predikte, en van waar hij den 20sten September 1551 naar Goa ging. Hij is intusschen niet meer in Japan terug gekeerd, daar hij, in December 1552, op de kust van China stierf.

XAVERIUS had twee van zijne Japansche bekeerlingen naar Goa medegenomen, van welken een aldaar stierf. De andere, Bernard genaamd, ging naar Europa, waar hij, na Rome bezocht te hebben, in Portugal in de orde der Jezuiten trad. Deze is gestorven in het Jezuiten-college te Coïmbra, dat door koning Jan III gesticht was ter opleiding van een honderdtal zendelingen voor Indië. (1)

XAVERIUS bediende zich bij zijne prediking van de vertaling van de hoofdwaarheden van het Christendom, naar de voorstellingen der Roomsche kerk door Anger geleverd. Hij en zijne medezendelingen plaatsten zich op de hoeken der straten, en daar las men dit stuk aan de omstanders voor. Daar het echter vol fouten was, en de uitspraak der predikers het volk vreemd in de ooren

(1) Zie RICHARD HILDRETH, »Japan as it was and is." Boston 1855, p. 71, e.v. Deze schrijver heeft veel gebruik gemaakt van het groote werk van ENGELBERT KÄMPFER, »De beschrijving van Japan", uit het Hoogduitsch in het Engelsch en daaruit in het Nederlandsch vertaald.

klonk, spotten velen met de leerstukken, terwijl het grauw en de kinderen hen nabauwden en gekstekende hunne kromme taal herhaalden. Enkelen noodigden hen aan hunne huizen en zochten nader onderricht.

De prediking van XAVERIUS was eenvoudig. Hij begon met de schepping, „leerde dat een drie-eenig God alles uit niet maakte; dat Gods Zoon in de volheid des tijds de menschelijke natuur aannam, aan het kruis stierf, begraven werd, opstond en ten hemel voer, van waar Hij ten jongsten dage verwacht werd, ten einde levenden en dooden te oordeelen." (1)

Zijne beide metgezellen gingen verder. Terwijl zij het meeste gewicht legden op Jezus wonderen, leerden zij hunne toehoorders het kruis slaan, in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen geestes, en het bidden van den rozenkrans. Anderen maakten gebruik van de beeltenis van Maria en het kindeke Jezus, en noemden den engel Michael den beschermengel van Japan.

Een andere Jezuit hing den gedoopten een kruis om den hals, vereerde ieder een' rozenkrans en een agnus Deï (lam Gods), zijnde een gewijd stukje was, waarop aan de eene zijde de naam Jezus in een' doornenkrans, op de andere drie spijkers zijn afgedrukt, welk laatste, volgens de geschiedschrijvers, grooten opgang maakte bij een deel der bevolking.

Sommige Jezuiten brachten de geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament op rijm, die dan als liederen op de hooge feesten en bij plechtige ommegangen (processies) gezongen werden. Zoo hadden zij ook hunne

---

(1) Zie vooral ARNOLDUS MONTANUS, gedenkwaardige gezantschappen der Oost-Indische maatschappij, enz. 't Amsterdam, bij JACOB MEURS, 1669, fol. 221, en ook VALENTIJN, O. en N.O.-Indië D. V., 2de Stuk, Bijzondere zaken van Japan.

tooneelspelen en vertooningen, waarbij de uittocht uit Egypte, het verdrinken der Egyptenaren in de Roode zee, Jonas in den walvisch, enz. vertoond werden, en het volk den toestel, waarmede de zee, de visch, het schip, enz. werden voorgesteld, bewonderde. Op andere tijden wisten zij het volk te boeien door het uitdeelen op Zondag van water en van gewijde graankorrels, aan welke bijzondere kracht werd toegeschreven. Dan weêr moest de vertooning van den zakdoek der H. Veronica, op welke het gelaat van Christus was afgedrukt, dienst doen. (1)

Dat dit alles zoo gunstig door het volk werd opgenomen, laat zich deels verklaren uit het bestaan van soortgelijke plechtigheden en bijgeloovigheid in den Sintogodsdienst, deels uit de vormen, die de zendelingen aan alles wisten te geven. De Jezuiten wisten zich steeds naar de neigingen en behoeften van hunne bekeerlingen te schikken.

Doch niet minder wisten deze zendelingen zich de goede gezindheid der bevolking ten nutte te maken. Zij zagen zich dikwijls omringd door behoeftigen en kranken, die beiden door hunne landgenooten aan hun lot werden overgelaten. Dit gaf hun aanleiding om over de barmhartigheid te preeken, maar tegelijk de daad aan het woord te verbinden. Zij wisten van de aanzienlijken belangrijke sommen te verkrijgen, die zij gebruikten om hospitalen voor melaatschen en andere zieken te stichten. Hierdoor wonnen zij de armen en welgezinden, die dan ook gaarne van hen vernamen, hoe de weg naar den hemel moeilijker was voor den rijke, dan voor den arme.

Wie van hen wilde leeren, vond hen steeds bereid van

(1) Zie: ARN. MONTANUS. o. c. fol. 222.

hunne meerdere kennis iets mede te deelen, en voor hunnen tijd was die niet gering. Zij verklaarden de oorzaken van het onweder, van den regenboog, van stormen, hagel, sneeuw, eb en vloed, aardbevingen, enz. En ofschoon hunne verklaring, naar onze begrippen, zeer gebrekkig, ja valsch moet geweest zijn, toch liet zij zich voor nadenkenden beter aannemen dan die der Bonzen, die de natuurverschijnselen als openbaringen van hunne goden beschouwden.

De Jezuit JOANNES BAPTISTA MONTANUS leverde eene volledige geloofsleer der Roomsche kerk voor de meer ontwikkelden, en wie met hem of anderen wilde redetwisten, vond hen daartoe steeds bereid. „Maar" zegt onze ARNOLDUS MONTANUS, »waarlijk ieder moet bekennen, den Japanner is een scherpsinnige redenkaveling ingebooren; weshalve de Jesuiten genoeg te doen vonden aan haar tegenwerpingen." Toen XAVERIUS onder anderen sprak van de hel, alwaar de buiten den Zaligmaker Christus gestorvenen gepijnigd zouden worden, bracht men tegen hem in: »Gij plaatst dan, o XAVERIUS! onze ouders en voorouders, kinderen en bloedverwanten in onuitblusschelijk vuur? Branden daar zij, die het leven uit deze lendenen ontvingen? Sterven ze daar om eeuwig te leven, en leven ze om eeuwig te sterven, voor welken wij, indien wij duizend levens hadden, duizendmaal wenschten te sterven? Worden ze daar door duivelen gepijnigd, zonder ophouden, die ons ter wereld brachten? Kan God hen niet helpen? Hoe is Hij dan almachtig? Of wil Hij niet helpen? Hoe is Hij barmhartig? En wat vreugde bewaart voor ons de hemel, indien wij ooit derwaarts door den dood verhuisden, terwijl ondertusschen zooveel lieve panden, bloedvrienden, kinderen, moeders en vaders, wegens ondragelijke pijnigingen, jammerlijk kermen en gevoelig wrin-

gen? En wat redenen kunnen ooit gegeven worden, waarom de genadige Schepper zich verheugen zoude in het oneindig lijden van het eindig schepsel?" (1)

Dergelijke bezwaren brachten zij in tegen de schepping. God zou dan, volgens hunne redeneering, zoowel kwaad als goed hebben moeten doen ontstaan. Tegenover de eeuwigheid der straffen stelden zij het stelsel van hunnen eigenen godsdienst als veel zachtzinniger over. Volgens dezen zouden die straffen slechts voor eenen tijd duren. En waarom had God niet gezorgd, dat den Japanners reeds vroeger deze waarheden bekend waren gemaakt? Wie droeg dan de schuld van de rampzaligheid der voorvaderen?

Joan fernandes, een' der medearbeiders van xaverius, schreef aan dezen, in 1551, dat na diens vertrek de Japanners het huis der Jezuiten afliepen en hun met allerlei vraagstukken het hoofd braken. Zij vroegen uit hoedanige stof de ziel door God geschapen was? Wat kleur en gedaante de ziel had? Hoedanige schepselen de duivelen waren? Waarom dezen den mensch tot zonden verzochten en het enkel op zijne rampzaligheid toelegden? Hoe dezen zoo boos geworden waren, daar God alles schiep en zeer goed? Zij vroegen, wat God was en waar Hij was? Of Hij niet kon gezien worden? Waarom de weg ten hemel met zooveel moeilijkheden bezet is, daar God de goedheid zelve is? (2) Men gevoelt, dat, indien de Jezuiten deze en dergelijke vragen beantwoord hebben, zij óf hunne onwetendheid hebben moeten belijden, óf tot drogredenen hunne toevlucht moeten genomen hebben. Het Evangelie heeft met zulke vragen

(1) Zie: Montanus, boven aangehaald, fol. 223.

(2) Zie denzelfden, fol. 224.

niets te maken, en Jezus heeft die met zijne discipelen nooit behandeld.

Genoeg om te doen zien, van welken aard de evangelieprediking der Jezuiten was. Intusschen verwierven zij zich al meer en meer grooten invloed. Onder de vorsten van Japan waren er verscheidene, die hen begunstigden. Zelfs gingen de vorsten van Bungo, van Arima en Omoera tot het Christendom over. Merkwaardig is het gezantschap, dat zij in 1582 tot den Paus afvaardigden. Het verdient wel, dat wij er bij blijven stilstaan. (1)

GREGORIUS XIII, die, zoo als bekend is, den almanak verbeterde, bekleedde toen den pauselijken zetel. De gezanten waren twee jongelingen, bloedverwanten der vorsten van Arima en Omoera, vergezeld van twee andere aanzienlijke Japanners en twee bedienden, onder geleide van een' pater Jezuit. De reis der gezanten ging met vele bezwaren en gevaren gepaard, hoewel zij overal, waar zij de Portugeesche bezittingen aandeden, met luister ontvangen werden. Eerst na ongeveer drie jaren bereikten zij Lissabon, waar de kardinaal ALBERTUS AUSTRIUS, hertog van Braganza, hen feestelijk onthaalde. Van daar vertrokken zij naar Madrid, waar PHILIPS II hen omhelsde en hun zijne schatten in het Escuriaal vertoonde. Over Majorca en Minorca kwamen zij te Pisa, waar zij reeds door den broeder van den hertog plechtstatig ontvangen werden, om te Florence onthaald te worden als te Madrid.

Eindelijk bereikten zij de grenzen van den Kerkelijken staat, waar de afgevaardigde van den Paus, kardinaal

(1) Ik volg hier ARNOLDUS MONTANUS, in zijn aangehaald werk, die zijn verhaal ontleende aan THUANUS. HILDRETH (o.c.) geeft ons ook nagenoeg gelijkluidende mededeelingen, en haalt daarbij de Latijnsche, Italiaansche en Fransche schrijvers aan, die de gansche toedracht, met de gehouden redevoeringen uitvoerig beschrijven.

GAMBARA hen opwachtte, om te paard gezeten, door den kardinaal der Jezuiten CLAUDIUS AQUAVIVA ontvangen, hun' plechtstatigen intocht binnen Rome te houden. Reeds den volgenden dag werden zij aan den Paus voorgesteld. De optocht naar het Vaticaan ging met ongewone statie gepaard, en zij zelven maakten daarbij een luisterrijk figuur. De Paus, door bisschoppen, aartsbisschoppen en kardinalen omringd, „ieder op 't kostelijkst uitgedoscht" ontving hen. MONTANUS haalt hier den text van Thuanus aan, als volgt:

„Na eene plechtige aanbidding en kussing van de allergelukzaligste voeten, zijn gelezen de brieven, in de Italiaansche spraak vertaald, der drie koningen van Japan, door welken de Japanners waren afgevaardigd, met zeer prachtig opschrift; want het opschrift van den brief des konings van Bungo, FRANCISCUS, was: Den godsdienstig-aanbiddelijken en op aarde bekleedende de plaats van den Koning des hemels, den grooten en allerheiligsten Vader. Onder stond: Franciscus, koning van Bungo, nedergeworpen onder de Allerheiligste voeten van uwe Gelukzaligheid."

De beide andere brieven droegen niet minder onderdanige opschriften en onderteekeningen. Na het lezen der brieven hield de Portugeesche Jezuit CASPAR GONSALVUS eene sierlijke rede, waarvan de korte inhoud vermeld wordt, waarna wij dan lezen:

„Op dit vertoog is geantwoord op last van den Paus door ANTONIUS BUCAPADULIUS: De Japansche koningen hadden buitengemeen godvruchtig en wijselijk gehandeld, ter oorzaak zij hunne bloedvrienden in een statelijk gezantschap afvaardigden, langs een bijna onmetelijk vaarwater, niet zonder zware kosten en gevaarlijkheden, om

den Paus binnen Rome te eeren, volgens 't gezag hem van God verleend. Want wie wilde in twijfel trekken, of hij was de staatsvolger des Apostels Petrus? Het zichtbaar hoofd van de katholijke kerk? Aan welken 's Hemels sleutelen bleven toebetrouwd?" De rede bevatte verder tegenstellingen van de vervloekte afgodendienst der Japanners en andere met name vermelde heidenen, met de eenige ware kerk op aarde.

Wij lezen verder nog bij Montanus: „De Paus Gregorius de dertiende leefde niet lang na 't vertrek der Japansche afgezondenen; want van 't middagmaal opgestaan, werd hij bevangen door eene schielijke kwalikte, die hem, oud 83 jaren uit het leven wegsleepte. Het marmeren beeld, binnen het Roomsche raadhuis te zijner eere opgericht terwijl hij leefde, is, daar het pauselijk lijk nog boven de aarde stond, ingewijd met dit prachtig opschrift: G r e g o r i u s d e d e r t i e n d e v e r d i e n t a l l e n l o f b ij d e n a k o m e l i n g e n, w e g e n s h e t a f s c h a f f e n d e r t o l l e n o p h e t m e e l; h e t v e r s i e r e n v a n d e s t a d R o m e m e t k o s t e l ij k e t e m p e l s e n p a l e i z e n; m i l d d a d i g e a a l m o e z e n, u i t g e r e i k t a a n d e a r m e n; s c h o l e n o v e r d e n a a r d b o d e m g e s t i c h t, t o t v o o r t z e t t i n g d e r g o d s d i e n s t; w e g e n s d e s z e l f s v a d e r l ij k e l i e f d e t e g e n a l l e v o l k e r e n, d o o r w e l k e h ij o o k m e t P a u s e l ij k e a c h t b a a r h e i d o n t v a n g e n h e e f t d e g e z a n t e n, u i t d e a f g e l e g e n s t e J a p a n s c h e e i l a n d e n d e r n i e u w e w e r e l d, n a h u n n e d r i e j a r i g e r e i s b i n n e n R o m e i n g e h a a l d, o m a a n d e n R o o m s c h e n s t o e l o n d e r d a n i g h e i d t e b e w ij z e n."

En om nu met MONTANUS te besluiten, volge hier nog: „Den dertigsten der zomermaand van het jaar 1585 vertrokken de Japanners, nadat zij alvorens de

Pauselijke voeten gekust hadden. Binnen Monca-falco eerden ze 't lichaam van CLARA, in welker hart verschijnen de verborgenheden van 's Heilands lijden; binnen Assisium de kap en 't harenkleed, welke Franciscus droeg sedert hij de beruchte vijf wonden ontving; binnen Ferrare de hostie, die voor vijf honderd jaren naar 't gewelfsel vloog en wederom op het altaar neder kwam."

Den 21sten Juli, 1590 kwamen de gezanten weer te Nangasaki aan, van waar zij zich met de pauselijke geschenken tot den keizer, te Micao begaven.

Wat had men, na zooveel voorspoed, niet van de christianiseering van Japan mogen verwachten, en toch waren eene halve eeuw later alle sporen van het Christendom in Japan uitgewischt. De oorzaak van dezen ommekeer liggen, behalve in den aard van de prediking, grootendeels in de twisten en verdeeldheden van de vreemdelingen, zoo leeken als geestelijken, die zich in Japan gevestigd hadden.

Eenige kooplieden, die te vergeefs de hulp der Jezuiten voor zekere plannen hadden ingeroepen, brachten klachten tegen hen in bij den keizer van Japan en gaven daardoor voet aan de vijanden van het Christendom. In 1580 was Portugal aan de kroon van Spanje overgegaan, waardoor de Spanjaarden in de rechten der Portugeezen op Indië traden. Hiertegen verzetten zich de Portugeesche hoofdlieden te Manilla, en daarbij lieten zij niet na de Japanners tegen de Spanjaarden op te zetten. Tusschen de Spanjaarden te Manilla en de Portugeezen te Nangasaki bestond groote haat. Meer nog openbaarde deze zich later tegen de Nederlanders, die handelsbetrekkingen met Japan zochten aan te knoopen en die zich niet ontzagen Portugeesche schepen te nemen. Doch dit alles haalde niet bij de vijandschap, die weldra

tusschen de Dominicaner en Franciscaner zendelingen en die der Jezuiten ontstond. Ook in China strekte de naijver der beide eerste monnikenorden om het Christendom aldaar te ondermijnen, en het is bekend, dat de strijd ook in Europa vinnig was.

Eene breve van Paus Gregorius XIII, in 1585 uitgevaardigd, had, op straffe van excommunicatie, aan een ieder verboden in Japan als priester op te treden, en alleen de Jezuiten daartoe gerechtigd. De Paus had te recht begrepen, dat de verschillende geestelijke orden elkander in dat afgelegen land nog veel minder, dan in Europa, met vrede zouden laten. Deze breve hinderde niet alleen de Dominicanen en Franciscanen, maar ook de Spaansche kooplieden, die daardoor het monopolie der Portugeezen in Japan als van zelf gehandhaafd zagen. Deze allen nu spanden samen om in woord en geschrifte allerlei beschuldigingen tegen de Jezuiten in te brengen. Door den Gouverneur van Manilla werden vier Franciscaner geestelijken naar den keizer van Japan afgevaardigd, ten einde met hem zekere onderhandelingen voort te zetten, en deze geestelijken wisten zich zoo zeer in 's keizers gunst in te dringen, dat zij van hem verlof ontvingen, een huis te Miaco te koopen of te bouwen, waaraan zij spoedig eene kerk verbonden, terwijl anderen van hunne orde kort daarna een klooster stichtten te Osaco. Twee van dezen gingen naar Nangasaki en namen bezit van eene kerk in de nabijheid, die sedert de vervolgingen ongebruikt was gebleven, en hier, gelijk weldra op vele andere plaatsen, begonnen zij met veel vertoon godsdienstoefeningen te houden, tot grooten schrik van de Jezuiten, die meer in stilte hunnen weg wilden gaan. Juist dit mishaagde den Franciscaners, die daarin niet anders dan vrees zagen, en meenden, dat men voor zijne belijdenis openlijk moest uitkomen.

De Jezuiten beriepen zich nu op de breve van Paus GREGORIUS; doch de Franciscaners gaven hun ten antwoord, dat zij niet als geestelijken, maar als gezanten in Japan gekomen waren, en dat niemand hen beletten kon hunne godsdienstplichten te vervullen. Toen nu, eenigen tijd daarna, de gouverneur van Nangasaki de Franciscaner kerk liet sluiten, en op straffe des doods den Japanners verbood het klooster en de kerk te Miaco te bezoeken, beschuldigden de Franciscanen de Jezuiten van de bewerkers van dit verbod te zijn. In 1596 werd een Spaansch schip, dat door tegenwinden op de kusten van Japan vervallen was, door de overheid prijs gemaakt. De bemanning werd door tusschenkomst van de Jezuiten, die haar gedurende eenigen tijd hadden onderhouden, naar Manilla teruggevoerd, uitgezonderd vier Augustijner, een Dominicaner en twee Franciscaner monniken, die als zendelingen in Japan bleven. Te Manilla beweerde men, dat het schip ten gevolge van de inblazingen der Jezuiten was bemachtigd. Zekere monnik schreef een schotschrift, waarin deze bewering op hatelijke wijze werd blootgelegd, en dit geschrift over Zuid-Amerika naar Europa overgezonden, weldra gevolgd door andere geschriften van gelijken aard, ofschoon dan ook beantwoord door de Jezuiten, door Japanners, door Portugeezen en zelfs door Spanjaarden, strekte tot grondslag voor de beschuldigingen door de tegenpartij tegen de Jezuiten bij den Paus en den koning van Spanje ingebracht. Deze kwamen voornamelijk hier op neder, dat de Jezuiten, tegen de kerkelijke wetten in, zich door handel schatten verwierven. Toen nu de stuurman van het veroverde schip pogingen aanwendde om het terug te krijgen, daarbij hoog opgaf van de macht van den koning van Spanje, en ten bewijze daarvan eene kaart vertoonde van diens uitgestrekte

bezittingen, werd de naijver van den keizer opgewekt, die nu alle geestelijken liet bewaken, ook de Jezuiten, en ten slotte een vier-en-twintigtal personen, die de voornoemde kerken en kloosters bezocht hadden, op smadelijke wijze liet ter dood brengen.

Hierbij bleef het niet. Weldra kwam er bevel van den keizer aan den gouverneur van Nangasaki, alle zendelingen te verzamelen en hen per scheepsgelegenheid naar China over te brengen. De Jezuiten wisten wel op slimme wijze eenigen hunner aan deze uitzetting te onttrekken; doch deze moesten zich schuil houden en konden slechts in het geheim arbeiden, en zoo bleven ook enkele geestelijken van andere orden in Japan. Bij dit alles moest nu komen dat Paus CLEMENS VII in 1600 een bul uitvaardigde, waarbij aan alle bedelorden de vrijheid werd verleend, zendelingen naar Japan af te vaardigen. Van deze vergunning maakten de Dominicanen en Franciscanen ijverig gebruik, en deze vestigden zich zelfs te Jedo, waar de Jezuiten nooit geweest waren. De laatsten kwamen heftig tegen de verkrachting van hunne eens van den Paus verkregen rechten op; maar zij deden meer. Zij wisten zich op nieuw de gunst van Japansche grooten te verwerven door het stichten van eene sterrewacht, het heropenen van een seminarie voor jonge edellieden en het openen van verscheidene hospitalen voor melaatschen. Doch hunne tegenpartij liet zich niet ontmoedigen. Een aantal Spaansche monniken stak van Manilla naar Japan over, en deze waren het vooral, die aan hunnen haat tegen de Jezuiten lucht gaven. In hooge mate dweepziek, kwamen zij hevig op tegen de houding der Jezuiten, die zij te omzichtig, ingetogen en beschroomd noemden in de prediking van het Evangelie. De aanstelling van parochie-priesters gaf aanleiding tot andere botsingen.

En wat ten slotte niet minder bijdroeg tot den haat tegen het Christendom, was de hoogmoed der geestelijken, die, als zij slechts eenigszins voet kregen, zich aanstelden als de gezaghebbenden, die op grond van de pauselijke oppermacht voor hunne bisschoppen dat gezag deden gelden, terwijl zij toch ook weder dat gezag ondermijnden door hunne verdeeldheden en veeten. (1) Zoo hebben de christenen in Japan het woord van Jezus bevestigd, dat een koningrijk, dat tegen zich zelf verdeeld is, niet kan bestaan.

Intusschen gingen de Bonzen voort met tegen de christen zendelingen uit te varen. Zij stelden hen voor als menscheneters en voorspelden, dat de stad Amangoetsji, omdat velen aldaar het Christendom hadden aangenomen, te gronde zoude gaan. Het viel hun blijkbaar niet moeilijk deze voorspelling te vervullen; althans kort daarna werd die stad door een' hevigen brand verwoest.

En ook de vorsten begonnen de christenen te vervolgen. Reeds in het jaar 1597 begonnen de gruwelijke vervolgingen, die eindigden in de uitroeiing van het Christendom. Wat ooggetuigen daarvan mededeelen gaat alle beschrijving te boven. Daar de meeste christenen met blijmoedigheid den dood te gemoet gingen, werd onthoofden en kruisigen weldra eene al te lichte straf geacht. Men rekte de martelingen dagen, weken, ja maanden. De gekruisigden werden aan het kruishout gebonden en in de zijden met lansen doorboord; brandstapels werden zoo ingericht, dat de martelaars niet dan na het lijden van langdurige smarten konden bezwijken.

---

(1) Hildreth, in zijn aangehaald werk, geeft een zeer goed overzicht van deze gansche geschiedenis. Zie ook: G. Lauts, Japan, blz. 97, e.v. en Pompe van Meerdervoort, vijf jaren in Japan. Ook F. Valentijn is te raadplegen.

Op andere tijden werden de slachtoffers met heet water uit eene der kokende bronnen van het land overgoten, dan weder genezen, om later op nieuw hetzelfde lot te ondergaan, en ten slotte in het kokende water geworpen te worden. Ledematen werden hun afgezaagd; met het hoofd naar beneden werden zij in putten gehangen, welk lijden dagen achtereen duurde; aan snijden en kerven in de teederste lichaamsdeelen ontbrak het niet. En als bleek, dat mannen en vrouwen, ja zelfs kinderen de martelingen met heldenmoed verdroegen en weigerden van hun geloof afstand te doen, werden zij op de smadelijkste wijze, met verkrachting van alle gevoel van schaamte door de stad gedreven, en ouders op het gevoeligst getroffen door de pijningen hunnen kinderen aangedaan. Onze schrijvers gaan hier onder anderen af op het getuigenis van zekeren REYER GIJSBERTSZ, die in 1626 nog te Nangasaki was. Deze schreef een boekje, „Historie der martelaren." (1) Hij zegt o.a.: „Over hunne standvastigheid is grootelijks te verwonderen, dewijl zij zoo weinig in Gods woord gefondeerd zijn, zoodat men het eer eene hardnekkigheid dan standvastigheid zoude mogen noemen; want zooveel de Schrift belangt weten zij weinig en kunnen zoo een Pater-noster en een Ave-Maria lezen en voorts eenige gebedekens der Heiligen." Hij verklaart dit echter uit de vrees den christenen door de zendelingen ingeboezemd voor het verlies hunner zaligheid en de straffen hier namaals. De schrijver berekende het getal christenen, zoo mannen, vrouwen als kinderen, in 1626 te Nangasaki nog aanwezig op 40000, en dat het

(1) Het is te vinden in „Rechte beschrijvinge van het machtig koninghrijck van Jappan ...... door FRANÇOIS CARON (1636) en getiteld: „Historie der martelaren, die in Jappan om de Roomsche Catholycke Religie, schrickelycke, ende onverdraghelycke pijnen geleden hebben, ofte ghedoodt syn, beschreven door REYER GIJSBERTSZ."

getal christenen in Japan groot moet geweest zijn, dat velen door groote standvastigheid uitmuntten, dat ook de inlandsche predikers grooten moed openbaarden, wordt door alle berichten bevestigd. Toch moesten zij bezwijken voor de vervolgingen.

In 1637 werden alle christenen, voor zooverre zij niet reeds den marteldood hadden ondergaan, voor goed uit Japan gebannen, en aan elken vreemdeling werd de toegang tot het land verboden. Ten einde zooveel mogelijk allen te treffen, wist men een' opstand te bewerken, die eindigde met een volkomen nederlaag der christenen. In eene versterkte stad opgesloten, werd deze ingenomen, en duizenden werden om het leven gebracht. Sedert dat jaar tot vóór weinige jaren heerschte daar de wet: „Zoo lang de zon zal schijnen, zal geen vreemdeling den bodem van Japan betreden, en leven; geen inboorling zal het land verlaten, op straffe des doods; alle Japanners, die van buitenslands terugkeeren, zullen ter dood gebracht worden; alle personen, die de christelijke leer verbreiden of den schandelijken christennaam voeren, zullen in de gevangenis gezet worden; wie het wagen zal een' brief van buitenslands aan te brengen, of terug te keeren, nadat hij gebannen is, zal met zijne gansche familie worden om het leven gebracht." (1) En om te beter dit plakkaat te kunnen uitvoeren, werd ieder, die geacht kon worden met christenen in aanraking te komen, gedwongen het te handhaven. De buren van iemand, dien men als christen leerde kennen, werden even als hij gestraft, wanneer zij hem niet hadden aangegeven.

De voordeelige handel met Japan had niet alleen de

---

(1) Zie o.a. Maandbericht van het Nederl. Zend. 1883. No. 3. Het plakkaat wordt intusschen door verschillende schrijvers verschillend medegedeeld. Zie o.a. R. HILDRETH, Japan as it was and is. pag. 192.

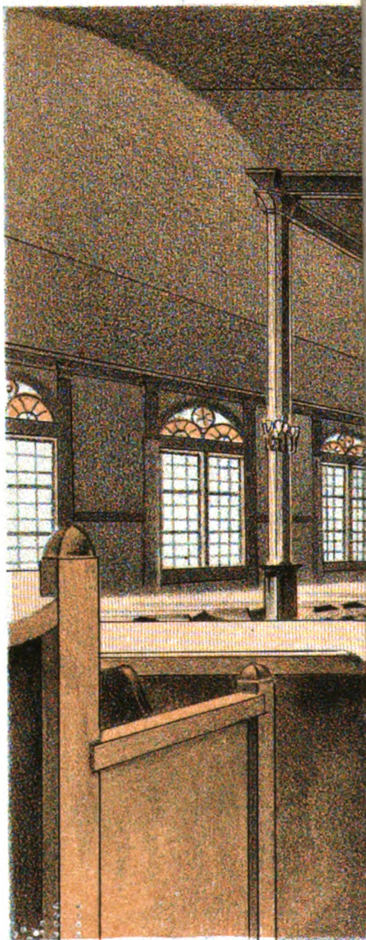
Portugeezen, maar ook de Spanjaarden, de Engelschen en Nederlanders daarheen getrokken. De eersten wisten gedurende eenigen tijd hunne mededingers te weren, en dit zou hun wellicht nog lang gelukt zijn, als zij niet door hunne gedragingen de Japanners van zich afkeerig hadden gemaakt. Het was dezen minder te doen om de voordeelen, die de handel opleverde, dan wel om bekend te worden met de nieuwe en vreemde zaken, die de vreemdelingen aanbrachten. En deze zucht naar vermeerdering van kennis is hun bijgebleven. Toen ten slotte, tot vóór eenige jaren, alleen de Nederlanders toegang hadden tot het geheel van het overige Japan afgesloten Decima, gaf de Japansche regeering jaarlijks eene bestelling van boeken, werktuigen, voortbrengselen, enz. op, van welke zij begreep op eene of andere wijze partij te kunnen trekken tot vermeerdering van kennis. Alleen was ten strengste verboden alles wat ook maar eenigszins met den christelijken godsdienst in verband te brengen was. Het kruis, onder welken vorm ook, was hun een gruwel; beeldjes, prentjes en alles wat maar eenigszins op het katholicisme betrekking kon hebben werd onverbiddelijk geweerd. Zelfs werden de Bijbels en godsdienstige boeken, die aan boord van de Nederlandsche schepen waren, zorgvuldig in bewaring genomen, en eerst teruggegeven op den dag dat de schepen vertrokken. Een' enkelen Bijbel mocht men behouden.

Doch wij treden hier niet in de geschiedenis der Nederlanders in Japan, die eene geheel bijzondere behandeling zou vorderen, en strikt genomen niet met de zending in verband staat. J. C. Neurdenburg.

Erratum.

In Deel XXXII, p. 262, reg. 14 v. o. staat houdt, moet zijn *huwt*.

KERKJE TE SEBA, eiland Savoe.

(naar eene photographie van Br. Ph. BIEGER.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Eerste indrukken en ervaringen op het eiland Savoe.

(Uit de brieven van den Zendeling Ph. Bieger.)

Gelijk ik u in een' vorigen mocht meêdeelen, waren wij welbehouden op Savoe aangekomen. Andermaal moest ik, om aan wal te komen, in eene sloep stappen; want Séba heeft, gelijk ook de andere plaatsen op Savoe, geen veilige ankerplaats. In de drooge of Oost-moesson (April–October), kan men veilig dezen afstand van 't schip naar 't strand in 20 minuten afleggen, en ook zijne goederen droog aan wal krijgen met sloepen van 't schip; maar in de regen-moesson is het vaak onmogelijk hier aan wal te komen; dan moet het schip naar Timoe (Oost-Savoe) om te ankeren. Alhoewel de christenen niet zeker wisten, dat ik met deze boot zou komen, waren toch velen aan 't strand vergaderd, en van de goeroe's ontbrak er niet één. Met blijdschap en hartelijkheid werd ik ontvangen; allen waren terstond bereid mijn goed op eene veilige plaats te brengen en zelfs gedurende den nacht te bewaken, terwijl het den morgen daarop met evenveel moed (ik gebruik met opzet dit woord, wijl er inderdaad moed toe noodig is, om in de hitte van 't Savoeneesche klimaat zware kisten te versjouwen, en dat wel meest door vrouwen, daar deze sterker zijn dan de mannen, die 't werk liever aan de vrouwen

overlaten) naar 't huis van den Posthouder werd vervoerd. Eén handvol pinang (1) aan ieder van haar uitgedeeld, vergoedde al het doorgestane leed. (2) Onder degenen, die mij aan 't strand kwamen verwelkomen, was ook de Radja van Séba. Toen hij in de verte zichtbaar werd riepen de BB. mij toe: „daar komt de Radja aan!" Ik haastte mij natuurlijk Z.H. te gemoet te gaan.

De Radja is klein van persoon, hoofd en voeten bloot, het haar kort en een weinig gekroest, gelaatshoek nadert die der Papoes; want hij is niet van zuiver Savoeneesch ras. Hij draagt het bovenlijf met een wit buisje gedekt en voorts de gewone saroeng (rok). De lippen, hoog rood met zwarte randen omzoomd, zijn hier en daar met de draden van eene groote tabakspruim (die tusschen de lippen zetelt) overdekt. Wel een bewijs, dat de vorst zijne onderdanen in het siri-kauwen behoorlijk voorgaat.

Vorder ik niet te veel van uw geduld, vergunt mij dan, dat ik u de namen van Z.H. hierbij vermeld: Rohi Biré Loi Kora Loeloe Weö Hawoe, Djora ana Léba, Djoe Léna doedoe dĕka, Radja Ratoe Dima, Hidé oma Djoeroe Manna Loeloe Wéö, Hawoe Rano Oma, Léna Korané, Radja Ratoe Dima Laszos (3) Djawa. Evenwel doet de vorst in zijn paleis het maar eenvoudig af met den titel van Ama Koré Rohi, en in 't dagelijksch verkeer wordt hij: „Lazaroes Rohi Djawa" genoemd.

---

(1) Eén van de ingrediënten bij 't siri-pinang-pruimen. De pinang is op Savoe duur; ik kocht een pikol te Koepang, om te gebruiken als ruilmiddel, voor ƒ 13.

(2) Opmerkelijk is het verschil in lichaamskracht van den Savoenees en den Javaan. Vier Savoeneezen dragen met moeite, al sukkelende, een baal rijst; één Javaan komt er snel meê aangeloopen. De Javaan eet rijst, enz.; de Savoenees suiker. Hierover D.V. later meer.

(3) Laszos, de Savoeneesche uitspraak voor 't woord Lazaroes = Lazarus.

Het groot aantal namen wijst den geslachtsboom van den vorst aan. Bij feestelijke gelegenheden, zooals tijdens het pĕdoafeest, als wanneer de rijst of turksche tarwe, enz. van 't veld is ingezameld, de mannen en vrouwen en de kinderen hand aan hand in een' wijden kring geschaard, al trippelende en stampende met de voeten, zonder dat het lichaam zich beweegt, zich voortbewegen, worden deze namen in versmaat gezongen, als zoovele heldendaden van zijn roemrijk voorgeslacht. En wie der feestgenooten al die namen zonder fout kan opzingen, wordt door den vorst, die dikwerf in de rij der feestgenooten heeft plaats genomen, rijk beloond. Ook zij opgemerkt, dat de naam van den vorst en van ieder der Savoeneezen, waarmede hij in 't dagelijksch leven genoemd wordt, Ama Koré Rohi, eigenlijk de naam van zijn eerste kind is, als Ama = Vader; Koré de naam van zijn' zoon; Rohi, zijn eigen naam, waarmede dan ook de reeks zijner namen begint, derhalve: Rohi, de vader van Koré. Heeft hij geen kinderen, dan is zijn naam eenvoudig: Koré. Zoo is het ook bij de vrouwen. De vrouw van den vorst heet bijv. Lena; heeft zij geen kinderen, dan blijft het Lena; heeft zij een kind, dat Koré heet, dan wordt zij genoemd: ina (moeder) Koré.

Na 't volbrengen van de wederzijdsche begroetingen begaven we ons naar eene soort schuur, beter genoemd het dak van een Savoeneesch huis, zoo in 't mulle gloeiende zand geplaatst, aan de voorzijde met eene opening, door welke we ons diep ter neder gebogen begeven en plaats nemen op stoelen dáár voor den vorst en mij geplaatst. (1)

---

(1) Deze schuur is aan 't strand geplaatst om goederen, door de boot aangebracht, te bewaren; ook om voor vreemdelingen, die met prauwen van andere plaatsen komen, tot nachtverblijf te verstrekken.

Het gesprek loopt o.a. ook over 't doel van mijne komst op Savoe. Eenige vrouwen brengen ons wat water van de kokosnoot, dat zich in die schromelijke warmte der gloeiende zonnestralen goed laat smaken, en onderwijl is al het goed geborgen. De vorst begeeft zich naar zijn verblijf, en ik mag aanvankelijk een hartelijk onderkomen vinden bij den Heer FRANS, posthouder van Savoe.

De Pastorie.

De schoolkinderen onder leiding van hun' onderwijzer, Lékahéna, hebben mij een blij welkom toegezongen. Ik breng de groeten van de BB. en ZZ. in Nederland aan die van Savoe over, en spreek den wensch uit, dat wij één van zin en bedoelen onzen Heiland zullen navolgen.

Een bezoek aan 't huis van Br. TEFFER stelt mij wel wat teleur. Ik had gedacht, dat het nog eenigszins bewoonbaar zou zijn, maar dat is ten eenenmale onmogelijk. De Goeroe woont nog in 't achterhuis en houdt daar school, maar vreest, dat het huis weldra in zal storten, wijl de witte mieren tot in 't bovenste gedeelte zijn doorgedrongen en al het houtwerk hebben doorknaagd. Na gedaan onderzoek, ook met den Radja, wordt besloten, het geheele huis af te breken. De vorst belooft hulp, en zal zijn' invloed aanwenden, dat alle christenen een handje meêhelpen. Daar er evenwel geen hout op Savoe is, komen wij overeen om onder nadere goedkeuring van de HH. Bestuurderen in Nederland, voor een *f* 250 aan planken voor omwanding van Makassar of Singapore te doen komen.

Alvorens u mededeeling te doen over mijn bezoek aan ieder der gemeenten op Savoe, wensch ik mijne gedachten neder te schrijven over het standpunt, dat de zendeling of hulpprediker tegenover de inlandsche vorsten van 't eiland Savoe (om nu liever niet van andere eilanden

van den Indischen Archipel te spreken) heeft in te nemen. Immers, de zendeling komt niet als een vertegenwoordiger, noch ook als een ambtenaar van 't Gouvernement, is dus niet met de macht van 't Gouvernement bekleed. Al is het, dat hij, gelijk alle Europeanen in Indië, onder de bijzondere bescherming van 't Gouvernement staat, zoo mag hij deze wetenschap toch niet aanwenden, als bijzonderen factor ten voordeele van zijn werk. Als bijv. de Radja's den Resident of andere ambtenaren, met veel eerbied en hulp (van paarden, als anderszins) ontvangen, maar daartegenover den zendeling of hulpprediker bij zijne komst alleen en hulpeloos laten staan, dan is het eerste gemakkelijk te begrijpen, het laatste geen staatsmisdaad, in allen gevalle geen strafbaar feit, evenmin eene daad, waarover de zendeling zich zoo bijzonder heeft te ergeren. Hij, als nederig dienaar van zijn' Heiland, heeft hier eene kostelijke aanleiding om het Evangelie der liefde te prediken. Ook in geval hij in den persoon van den Radja niet alleen een' vorst, maar tevens een' ouderling der christelijke gemeente aantreft. Geen menschelijke, maar wel de goddelijke macht der liefde heeft hier terrein te veroveren.

De gemeente te Séba.

Andermaal moet ik beginnen met den vorst van Séba, want deze is ouderling van de gemeente te Séba. Ik gaf u reeds eene beschrijving van zijn persoon, noemde u 't getal zijner namen en daar hij ons dikwerf bezoekt, is 't ons niet moeielijk nader met hem kennis te maken. Hij is niet van gaven ontbloot. Zijn oog teekent doorzicht en zijn voorhoofd verstand; zijne meerdere kennis, ook doordat hij op Java geweest is en zelfs, naar gezegd wordt, op audiëntie bij Z.E. den Gouverneur-generaal, geeft hem van zelf eenig overwicht op de andere

Radja's van Savoe, te meer daar zijne schranderheid, meermalen met list werkzaam, hiervan goed gebruik weet te maken. Ook als ouderling mag hij, wat zijne kennis van den godsdienst aangaat, wel eenigszins in aanmerking komen.

Bezoekt hij de kerk, wat volstrekt niet altijd geschiedt, dan doet hij tevens dienst als tolk, d.w.z. de zendeling spreekt in de Maleische taal, hij brengt het over in 't Savoeneesch. Ook hierin heeft hij, naar bevestigd wordt, verdienste; hij spreekt flink, en is meester van zijne taal. Hoe jammer en geheel buiten den kring zijner roeping, als de zendeling de taal des volks niet beoefent. Het is eene zeer te betreuren leegte op Savoe en Soemba, dat er sedert den beginne nog altijd van die zoogenaamde tolken moet gebruik worden gemaakt. Ik heb er bij de goeroe's ten sterkste op aangedrongen, toch eens een begin te maken, met eenvoudig in 't Savoeneesch te spreken. Immers de meesten van de goeroe's kunnen het »Onze Vader" nog niet in 't Savoeneesch bidden!

Het spreekt wel van zelf, dat de Radja als ouderling veel overwicht heeft, zoo in de kerkvergaderingen, als daar buiten, als er over kerkelijke zaken wordt gesproken. De oorzaken liggen vóor de hand: 1°. Allicht ziet men in den kerkeraadszetel den oosterschen troon; 2°. hij is meer ontwikkeld, dan eenig ander lid van den kerkeraad; 3°. hij is djoeroe basa (tolk) in de kerk. De andere leden van den kerkeraad zijn eenvoudige, onontwikkelde menschen, kunnen noch lezen noch schrijven, verstaan het Maleisch slecht of in 't geheel niet. Markus (1)

(1) De Savoesche christenen nemen, gelijk dit op Java meestijds 't geval is, bij 't toetreden tot den christelijken godsdienst een naam aan uit den Bijbel, soms ook uit de geschiedenis. Zoo zagen wij onlangs bij een bezoek aan de gemeente te Liaai een lijstje van doopcandidaten waarop de

Mélo Lilo (ouderling) verstaat ook vrij wel Maleisch. Is de Radja er niet, dan helpt hij in de kerk 't Maleisch in 't Savoeneesch overbrengen. Paulus Hidé Lilo is diaken; hij verstaat een weinig Maleisch, maar spreekt het niet. Er zijn vier diakonnessen. 't Viel mij in het oog, toen ik den eersten dienst in de kerk mocht doen, hoe deftig en netjes BB. en ZZ. ouderlingen, diakenen en diakonessen er uitzagen. Hoe moeielijk het ook zij om op Savoe aan kleeding te komen, zij waren allen in 't zwart en de zusters met gouden kruizen op de borst. Hoe anders die menschen zich soms toetakelen, om toch ook voor den dag te kunnen komen, zag ik onlangs, tijdens onze eerste algemeene kerkvergadering. O.a. was daar ook een ouderling van Timoe; deze Br. had het witte lijf aan van een dames nachtcostuum, de strookjes stonden hem hoog tegen de keel op, en de kanten van de mouwen hingen hem, zoo geel als ze waren, over de bruine polsen. Ook deze Br. woonde de kerkvergadering bij. Waar had hij dit lijf van daan?

De gemeente te Seba onderscheidt zich zeer van de andere gemeenten op Savoe; trouwens zij is en was steeds

---

naam Romulus voorkwam. Ik vroeg den goeroe (hij is 't die gewoonlijk de namen kiest en geeft): Romulus .... Romulus wie is dat? De wijze waarop ik 't vroeg, deed den onderwijzer op de gedachte komen, dat ik 't misschien wel zou weten, daarom antwoordde hij voorzichtig: »ja mijnheer, misschien vergis ik mij, maar herinner ik mij wel, dan was Romulus een vrome Jood ten tijde van Jezus omwandeling op aarde!" Hierbij zij opgemerkt, dat er helaas, bij 't vormen van jongelui te weinig wordt gelet op 't nadeelige van inpompen en instampen bij de studie; het hoofd wordt gevuld met algemeenheden, en men gaat te weinig op het een en ander in. Het gevolg hiervan is opgeblazenheid; er wordt te weinig geleerd om nederig te worden, om te weten, dat we de beginselen van 't weten nog niet weten, en er wordt te veel geleerd om als 't kindeke nederig te blijven. Eenvoudige, weinig ontwikkelde zendelingen, hebben de treurige ervaring van 't nadeelige van deze vorming van goeroe's en inlandsche leeraars ruimschoots opgedaan.

de meest bevoorrechte van allen. Zoo er een zendeling op Savoe is of komt, dan woont of vertoeft hij wel meest in de gemeente te Séba. Ook zijn daar ter plaatse wel de meeste leermiddelen en de gemeente telt het grootste aantal leden. Het kerkje is, de moeielijke omstandigheden om op Savoe aan bouwmateriaal te komen in 't oog gehouden, niet geheel ongeschikt voor 't doel, het kan een 600 à 800 menschen bevatten, maar tijdens feestelijke gelegenheden is het te klein, dan zitten de menschen ook buiten rondom de kerk heen. 't Is geheel van hout opgetrokken, de planken voor de omwanding zijn van Singapore aangebracht, voorts is het met het blad van den lontar-palm gedekt. Jammer dat het zoo geheel in 't wild staat, zonder omheining of eenigen aanplant. Ook dient er noodig voorzien te worden in een goed stel banken voor zitplaatsen (1).

Het kerkhof is niet ver van het kerkje. Het onderscheidt zich zeer van de kerkhoven der Savoeneezen, die den heidenschen godsdienst nog aankleven. Of beter gezegd: bij den Hindoe-Savoenees is er eigenlijk geen sprake van kerkhoven. De Savoenees begraaft zijn' doode vóór of onder zijn huis, en wat nog meer tegen de gezondheid van den levende ingaat is, dat de dooden twee, drie, de vorsten acht, soms tien dagen in huis bewaard worden. Alleen bij heerschende ziekten, zooals pokken, koorts, cholera enz., worden de slachtoffers terstond begraven. En dat graf vóór of onder 't huis is nog geen el onder den beganen grond, en rond, gelijk men een put graaft om water te putten. De geliefde afgestorvene wordt drie dagen bewaard, bij 't

(1) Nu en dan wordt de aandacht én van den spreker én van de toehoorders afgetrokken door 't kraken van deze of gene bank, die in duigen valt.

genieten van zulk eene lucht, zóó bezwangerd met smetstoffen, en dat in zulk een warm land!! De doode wordt met kleederen omwonden, de knieën opgetrokken tot onder de kin, en zóó half zittend half liggend in 't graf geplaatst. De gedenkteekens op 't christenkerkhof trekken reeds van verre de aandacht. Zij zijn netjes opgetrokken van steen, schitteren in helder licht, en getuigen, dat de christen ook in dit opzicht niet slechts aan de dooden, maar ook aan de levenden gedenkt. Jammer dat ook 't kerkhof niet omheind is, en zonder eenig plantje of bloempje. Ook hier is verbetering aan te brengen.

Mijn eerste werk in de gemeente te Séba was het sluiten van een huwelijk. Ik woonde nog bij den Posthouder in, toen ik een bezoek ontving van den diaken Paulus Hide Lilo. Diens dochter zou in het huwelijk treden met een' zoon van den vorst te Messara. Zij, Jacoba had reeds belijdenis van haar geloof in de gemeente gedaan. Hij Rohi Djoe had nog geen belijdenis gedaan, en nu was zijn verzoek, dat het huwelijk door mocht gaan. Daar ik pas op Savoe komende niet te rechtvaardig wilde zijn en zij reeds geruimen tijd gewacht hadden, stond ik hun verzoek toe, en het huwelijk werd door den Posthouder burgerlijk ingeschreven, door mij tweemaal in de kerk afgekondigd en daarna voltrokken. De bruidegom gaf mij de verzekering te zullen leeren voor het doen van belijdenis. Later hoorde ik, dat het echtpaar niet gelukkig leeft. Op den bruiloftsdag is er een kwade tong geweest, die in 't oor van den bruidegom kwade woorden, omtrent 't vroegere gedrag van de bruid, geblazen heeft. Hij wilde niets van haar weten, wilde haar wel dooden, sprak haast niet tegen haar. Zijn broeder, die mij later een bezoek bracht, vertelde mij toen, dat

het nog niet veel beter was, maar dat én hij én zijn vader alle middelen in 't werk stelden om het hart van zijn broêr gunstig te stemmen voor zijne vrouw.

Ook dit huwelijk is weer een van de velen, die van dien aard op Savoe gesloten worden. Het meisje kende den jongen niet; zij had een ander lief en van hem reeds eene liefdesverklaring ontvangen; dit mocht evenwel geen voortgang hebben, omdat de jongeling arm was, m.a.w. de benoodigde of gezette koopsom niet vermocht aan te brengen. Welke koopjes men elkaâr met zulk koopen en verkoopen al niet levert, bewijst een huwelijk vóór eenigen tijd op Soemba (1) onder de Soembaneesche vorsten onderling voorbereid en voltrokken. De zoon van den Radja van A. zou bepaald met de dochter van den Radja van B. in 't huwelijk worden verbonden. Want het huwelijk van dezen prins kon wel (stand en vermogen in aanmerking genomen) niet langs een' anderen weg worden voltrokken; hij zou en moest de dochter van B. hebben. Aan alle verplichtingen was reeds voldaan. Nu zou de bruid worden afgehaald, of beter gezegd, nu moest de bruid door daartoe bijzonder afgevaardigde personen worden afgevochten (natuurlijk van hare familiegenooten) en dat ging in lang zoo gemakkelijk niet. Wat

(1) Op Soemba is 't met deze aangelegenheid nog treuriger gesteld dan op Savoe. Hoevele dochters van vorsten blijven lang of geheel buiten 't huwelijk, omdat geen gepaste koop kan worden gesloten. En wee den jongeling uit lageren stand, die met zulk een meisje in verboden betrekking komt; het kost hem het leven, en wee ook den jongeling, die zulk een meisje weigert hare lusten te bevredigen; zij dreigt hem met den dood. En hoe vele gelegenheden worden door de jonge dochters gezocht om jongelingen te ontmoeten. Nog pas zijn 10 jongelingen in de kracht van hun leven omgebracht, omdat zij, om aan een anders wissen dood te ontkomen, aan eene koningsdochter voldoening hadden moeten geven. Trouwens het leven van iederen Soembanees hangt toch aan een zijden draad. In dood en duisternis verzonken, arm land!!

een geschreeuw! Men werpt elkaâr met allerlei voorwerpen, zelfs met vuil; men scheldt elkaâr; en de bruid is zoo in verschillende kleedingstukken gewikkeld, dat zelfs haar gezicht onzichtbaar is. Zij wordt her- en derwaarts getrokken, nu en dan is ze zelfs geheel onzichtbaar door de menigte, die zich om haar beweegt. Eindelijk gelukt het den afgezanten, den dierbaren schat machtig te worden. Zoo spoedig mogelijk wordt nu ook de verborgenheid op 't paard genomen, en als door den wind weggevoerd. Te huis gekomen wordt zij van al die overtollige kleedingstukken ontdaan, en meer nieuwsgierig dan allen is de bruidegom; hij wenscht het gelaat van de zoo duur gekochte te zien: hij ziet! en vindt? Eene bijna oude vrouw, zoo leelijk als de nacht. Wat een verslagenheid! De bruidegom zit als verstomd; en hij treurt, en velen treuren met hem; ja men meldt zijn leed in 't lied!

Drie keeren in de week wordt den leden der gemeente de gelegenheid aangeboden om bijeen te komen; des Zondagmorgens te 9 uren. De Goeroe begon vóór onze komst te tien uren, ja soms werd het half elf, elf uur. De oorzaak moet gezocht worden in den arbeid, dien de christenen ook Zondags verrichten, namelijk het vocht van den lontarpalm afhalen. Reeds sprak ik in de kerk over dit Zondag werken, en moedigde de christenen aan te beproeven of niet in dezen Zondagsarbeid verandering te brengen ware. 't Komt mij echter voor, dat het in de eerste jaren nog wel tot de vrome wenschen zal behooren, de christenen op een' bepaalden tijd in de kerk te krijgen. Wellicht zal 't er wel toe moeten komen, de kerk eerst ten tien uren te openen.

Des Donderdag en des Zaterdag avonds is er vergadering bij mij aan huis, welke bijeenkomst gewoonlijk van

7–9 uur duurt. Des Zondags wordt het gewoonlijk 12 uur, langer dan ik gewoon was op Java; doch daar sprak ik in eens door; hier moeten wij twee, drie keer ophouden, om den djoeroe basa het woord te geven.

Hoogst jammer is het, dat de gòeroe's niet meer werk, hebben gemaakt van de Savoeneesche taal. 't Kwam mij voor, dat 't hun eene behoefte moest zijn, als verkondigers des Evangelies, 't volk in zijne eigene taal toe te spreken. Waarom dat Maleisch, zoo hier, als bij sommige zendelingen op Java en elders, behouden in plaats van de volkstaal te beoefenen? Misschien bestaan er elders gegronde redenen, hier niet. Nooit kan men zoo de ellendigen, armen, behoeftigen, onwetenden bereiken; immers zij verstaan gewoonlijk slechts hunne eigene taal. Ach, hoe dikwerf is 't hart van den tolk zoo koud, staat hij tegenover de heilbegeerigen zoo recht als een pilaar, zonder den levensgloed der hemelsche liefde. En de zendeling wil 't zoo gaarne goed zeggen; kon hij 't maar overgieten, iets, al ware 't maar een microscopisch iets, van die liefde Gods tot den verloren zondaar. En daar naast hem staat de tolk, die bij lentewarmte en vriendelijk zonnelicht vraagt: zouden we van daag wellicht sneeuw krijgen, misschien hagel?

Tien en meer jaren op Savoe, en als de zendeling vraagt: toe, bid nu eens met die menschen in hunne taal, dan zegt de Goeroe, en hij nog wel de tolk: dat hebben we nog nooit beproefd. Zoo wordt dus iedere bijeenkomst ook met een gebed in 't Maleisch gesloten. Zijn daar niet zoo vele, eenvoudige, goed geschreven vraagboekjes in de Maleische taal? Waarom er niet een over gebracht in 't Savoeneesch? Of het met een der Evangeliën eens beproefd, den armen Savonees iets in zijne eigene taal te geven? Zoo kan 't immers niet

blijven, dat de Savoenees niets heeft om zelf zijn godsdienstig leven te voeden? En ook daardoor zou de lust om lezen te leeren worden aangewakkerd.

Behalve genoemde bijeenkomsten hebben we nog tweemaal in de week lidmaten-catechisatie (Dinsdags en Vrijdags) en twee avonden zang. De Savoenees houdt veel van zingen, en zit hij 12 à 13 meter hoog in den toewakboom (lontarpalm), wat geregeld tweemaal daags plaats heeft, dan zingt hij gaarne, en vooral doet hij vele blijde toonen hooren, als zijn haik (een emmer van 't toewakblad) goed gevuld is. De woorden zijn deels overgenomen, deels oorspronkelijk. Jammer is 't, dat de stemmen reeds vroeg voor goed bedorven zijn. Als de Goeroe mét de kinderen komt zingen, kunnen we gewoonlijk weinig of geen onderscheid hooren tusschen meisjes of jongensstemmen. Eenige Hollandsche liederen bracht ik in 't Maleisch over, en ik hoop goede hulpe te bekomen om ze ook in 't Savoeneesch te krijgen. Eenige psalmen en gezangen bestaan reeds in 't Savoeneesch. Moge het spoedig een bundeltje worden, gereed voor de pers.

Van zelf komen we zoo tot een schoolbezoek, en veel van 't geen we over de gemeente en school van Seba zeggen, kan ook worden toegepast op de andere gemeenten van Savoe.

Te Koepang zijnde, deelde de Resident mij mede, dat Z.H.E.G. een onderzoek had doen instellen naar de scholen op Savoe, en dat de resultaten van dat onderzoek ten eenenmale onbevredigend waren, de Goeroe's te weinig ijver en bekwaamheid bezitten, de kinderen nu en dan in school zijn, doch zonder eenige orde, enz.

Bemoedigend was deze mededeeling voor mij niet; nog minder bemoedigend de toestand der zaken toen ik zelf kon onderzoeken. Van klassenverdeeling geen sprake.

Groot en klein, kundig en onkundig, alles zit bijeen en dooreen. Van bepaalde schooluren evenmin sprake.

Vóór eenigen tijd deelde ik in de kerk mede, dat wij de school voortaan zouden beginnen des morgens om acht uur, en dat de school dan om één uur zou uitgaan, en verzocht den ouders ons hierin wel te willen helpen. (Ik deed zulks, omdat er geklaagd werd over de onregelmatigheid in 't komen en gaan der kinderen).

Ik vroeg den Goeroe, dat hij in deze zaak zoude helpen, dat acht uur toch wel niet te vroeg was. Eenige dagen na deze bekendmaking bezocht ik de kerk, waar school gehouden wordt, vond de kinderen (± 30), maar den meester niet, ik wachtte tot 10½ toen hij eerst kwam. Den volgenden morgen kwam ik om 8 uur, vond de school(kerk) gesloten en de kinderkens er voor; ik wachtte met de kinderen tot 9 uur, toen de onderwijzer kwam. Lekahena is een man van ruim 50 jaar, houdt zielsveel van den Heer en Mevrouw TEFFER, is ook, naar 't ons voorkomt, bemind bij de gemeente, ook niet zonder gaven, slechts één ding: mocht er een weinig vuur zijn! 't Is wel te verstaan, dat als er in zoo'n langen tijd geen Pandita is, of als de Pandita slechts nu en dan komt, de goeroes het zoo nauwkeurig niet nemen, en zij zich ten laatste zoo vrij gevoelen, of er geen Genootschap of Pandita was. En als de toestand zóó op Séba is, waar de Pandita woont, hoe moet het dan elders zijn, waar de zendeling slechts kan komen als men reeds van zijne komst verwittigd is.

Wat de zaak nog ongezonder maakt is, dat er nergens schoollocalen zijn. Gewoonlijk wordt de school in 't huis van den goeroe gehouden. Voorts zijn er geen banken; geen of slechte schrijfborden; pen en inkt slechts voor een of twee kinderen.

Zal de school aantrekkelijk worden voor kinderen en ouders en 't werk bemoedigend voor onderwijzers en verblijdend voor de vrienden der Zending in Nederland, dan moet er veel worden veranderd, d.i.: er moeten platen (1) komen voor aanschouwelijk onderwijs, eenvoudige spel- en leesboekjes, liefst Savoeneesch, landkaarten, enz. Ik hoop mijn best te doen een schoollokaaltje te krijgen op het terrein waar 't kerkje staat. De directeur van O. E. N. verzocht mij, op 't einde van het jaar een kort verslag van den toestand der gemeenten en scholen op Savoe. Ik ben bereid dit te leveren; maar wil dan deze gelegenheid gebruiken, om te verzoeken of de Regeering ons niet helpen kan aan eenige afgedankte schoolbanken, borden enz., voor de scholen op Savoe.

De kerkelijke kas te Séba.

Nog in Holland zijnde, hoorde ik reeds dat de gemeente te Séba niet onbemiddeld was. Er zou meer dan *f* 1000 in kas zijn. 't Bevreemdde mij derhalve niet weinig, toen ik inzage van de boeken verzocht, slechts een goede *f* 100 aan contanten in kas te vinden, en daarbij eene lijst van

---

(1) Platen van 't dieren-, planten- en delfstoffenrijk, Bijbelsche geschiedenis, enz. (nu ik het woordje, enz. schrijf, denk ik aan platen van den godsdienst en de afgoden der oude volken). Ook wilde ik nog omtrent de onderwijzers den wensch uitdrukken, dat zij zullen willen helpen om den toestand wat beter te krijgen. Tot op heden heb ik daaromtrent evenwel geen bemoedigende verschijnselen waargenomen. Zoo verzocht ik onlangs aan drie hunner om twee keer per week, 's avonds van 6–8 bij de catechisatieles te komen, om tevens te helpen bij het zingen; één hunner kwam, de anderen bleven weg. Nu heb ik hun doen weten, dat ik voor iederen keer dat zij niet komen, een' halven gulden van hun tractement afhouden en dat geld in de kerkelijke kas te Seba storten zal. Twee der genoemde onderwijzers wonen een kwartier, de derde (Mania) een uur van mijne woning; wel wat ver; maar ik meende het te moeten doen, om dien onderwijzer eenigszins aan mij te verplichten. Hoe te denken over 't vormen van leeraars en onderwijzers uit de Savoeneezen zelven?

gelden (p.m. *f* 800), die uitgeleend zijn, zonder eenig ander verband, dan eene schuldbekentenis. Daaronder één van een' vroegeren Posthouder, ten bedrage van *f* 300. Ook onderwijzers staan voor meer of minder in 't krijt. Het komt mij voor, dat er met die gelden wel wat lichtvaardig is omgesprongen. Daarbij komt, dat hieronder ook de gelden zijn van de andere gemeenten (Liaai, Massara, Timoe, enz.) die tot hiertoe de kerkgelden in de kas te Séba stortten. Nu heeft zulks opgehouden; want de andere gemeenten vonden 't jammer, dat zij geen vertrouwen in het beheer van hunne gelden konden stellen. In eene kerkeraadsvergadering is nu besloten, iedere gemeente eigen geldbeheer te verleenen, met dien verstande, dat geldkist, sleutel, boeken, ieder op zich zelf, bij één der leden van den kerkeraad zou bewaard worden.

Ik zond een beleefd schrijven aan den Resident van Koepang, waarin ik Z.H.E. vriendelijk verzocht ons te willen helpen in zake de *f* 300. Van de onderwijzers, die gelden hebben geleend, zal ik 's maandelijks iets afhouden. Voor het a.s. Kerstfeest zonderen de ouderlingen en diakenen *f* 50 af, om de armen in deze, als in de andere gemeenten, iets te kunnen aanbieden. Tijdens het sluiten van 't eerste huwelijk te Séba, ontving ik van den broeder des bruidegoms namens het echtpaar *f* 12 en uit de gemeentekas te Kambeniroe op Soemba ontving ik *f* 10. Het kwam mij noodig voor, nu wij dit jaar hoogstwaarschijnlijk uit Holland niets voor 't Kerstfeest zullen krijgen, van mijnen kant ook iets te doen, en die *f* 22 aan te wenden, om wat kralen en hoofddoeken te koopen. Kan het zijn, dan zou ik gaarne één of twee exx. meer ontvangen van de maandberichten. Jacob Korè Djoe, zoon van den vost te Messara, leest en verstaat een weinig Hollandsch; hij gaf mij die *f* 12; aangenaam zal 't hem

en anderen zijn, te zien, dat de gelden hier voor 't Genootschap afgezonderd, daar ontvangen en verantwoord worden. En hiermede nemen we voorloopig afscheid van de gemeente te Séba.

Dezer dagen stierven er veel menschen en vee bij gebrek aan voedsel en water; 't is ongunstig weêr, verschroeiende hitte en drooge oostenwind.

Mag ik u nu nog een en ander mededeelen omtrent mijne woning, mijn leven, enz., ook in antwoord op uwe geëerde en vriendelijke letteren dd. 7 Augustus j.l.? Het huis is reeds een paar maanden gereed; wel wordt er nog dagelijks aan gewerkt, maar ik kon het betrekken. 't Is, behalve de omwanding, geheel van den lontarpalm vervaardigd. Ruim 200 planken voor de omwanding kreeg ik ter leen van den vorst; zij zullen wel op p.m. ƒ 300 komen. Het huis bestaat uit zeven vertrekken: voorgaanderij, kantoor, binnengaanderij, twee groote en twee kleine kamers. Ware het huis geheel op onze kosten gemaakt, dan zou het zeker op ƒ 12 á 1300 (twaalf à dertienhonderd gulden) komen. In eene kerkvergadering is uitgemaakt, dat huis en erf, gelijk de kerk, het kerkhof en de later te bouwen school, het eigendom der gemeente zijn. De deuren zijn nog van het oude huis van Br. Teffer. Sloten hebben we niet, gelukkig had ik nog een paar hangsloten, zoodat ik met het slaan van krammen toch klaar kom. Het zou, indien mogelijk, later niet kwaad zijn, indien uit Holland een achttal deuren en vensters (deze zijn nu houten tralies) met sloten, hengsels en wat behang-papier kon gezonden worden.

Met dit schrijven gaan eene photographie van het huis en eenige portretten van kinderen. Men kan terstond zien, dat het niet het werk is van eenen van 't vak; bij weinig oefening geen goede werkplaats (atelier); maar ik hoop, dat

het toch eenigszins de goedkeuring van de BB. mag wegdragen. (1) Er is een portret bij van een' jongen Amboneea, Pieter. De Goeroe van Liaai is zijn oom; vóór ongeveer zes jaar kwam deze van Ambon hier. De jongen heeft veel doorstaan, is al zwervende bij mij gekomen en is de eenige bediende dien ik in huis heb. Mijn eten wordt gekookt bij de vrouw van den Goeroe, ongeveer tien minuten van hier, en wordt tweemaal daags door Pieter gehaald. Ik zou er nooit voor kunnen zijn een' zendeling uit te zenden zonder vrouw; want er is veel vaste wil toe noodig om staande te blijven, vooral in zulke streken als Soemba, Savoe, enz. Pieter leert goed; hij is nu elf jaar, kon het zijn, hij zou gaarne goeroe worden. Ik heb hem gezegd, dat als hij getrouw is en goed zijn best doet, dit misschien wel zal gelukken.

Ik ben blijde, dat de BB. 't in de Jaarvergadering hebben uitgesproken, dat Java vooraan staat, dat de zending aldaar wel 't meest dient behartigd te worden, maar dat waar we 't eene doen, 't andere niet behoeft nagelaten te worden. Is niet meermalen de vraag gedaan: Zullen wij den arbeid onder den Islâm blijven volhouden? Alhoewel ik deze vraag niet ontkennend beantwoord, zoo heb ik toch vrijmoedigheid te beweren, dat er veel, zeer veel grond bestaat voor deze vraag. Weerklinkt niet te midden van den Islâm het woord „dood" van afgrond tot afgrond, al dieper en dieper, duizendmaal weêrkaatst en herhaald? Zou men dan den arbeid, zoo hier als elders, waar gelukkig de Islâm de harten der arme bewoners nog niet heeft gepantserd, staken, omdat er onder 't koude, kille, donkere lijkkleed van den Islâm op Java niet genoeg gearbeid kan worden? Dat nooit! In der eeuwigheid niet! Wat ik op Java in geen 14 jaar heb

(1) De photographiën zijn uitstekend. *Red.*

mogen zien, zag ik hier in vier maanden: een traan, de waarachtige tolk van de bevruchting van 't zondaarshart, door 't zaad des Evangelies! Is er bij de prediking des Evangelies onder den Islâm overtuiging, gevoel, belijdenis van schuld? O, zeker, maar vergelijk dit eens met de uitkomsten van de prediking des Evangelies onder het bloote Heidendom. Ach, hoe schraal, hoe sober daar, hoe bemoedigend, al zij 't dan ook na vele jaren wachtens, hoe hartverkwikkend hier! Ach, kon er in den nood van Rotti, Soemba, enz. worden voorzien!

Met mijne gezondheid gaat het gelukkig wel. In het begin moest ik kennis maken met de Savoesche koorts; op heden heb ik er evenwel geen last meer van. Vinden de BB. het goed, zou ik dit jaar (October/November) maar liever niet naar Koepang gaan. Hier is mijn werk, dáár heb ik niets te doen. Ik hoop, dat de Heer mij bewaart, om de menschen hier te verlaten als zij, zooals nu, het harde van den Savoe-zomer moeten doormaken.

Reis naar Liaai-Messara, Mania, Timoe. (1)

Voorwaar het reizen op Savoe is een moeielijk werk, een werk van zelfverloochening, zoo niet van lijden, en dat voor den Hollander, wiens land zoo vlak is, waar de gelegenheid tot reizen zoo menigvuldig, zoo gemakkelijk is. 't Is hier één en al berg, slechts hier en daar aan de kusten en in de omstreken van Timoe eenigszins vlak. Evenwel de bergen zijn niet zeer hoog. Naar de aanwijzingen van mijn' hoogtemeter, gaan zij de 300 meter niet te boven; zij hebben alle den kegelvorm,

(1) Savoe, eigenlijk Hawoe, naar den naam van een' der eerste bewoners. Seba (in het N. Oosten van het eiland (eigenlijk Hĕbbak, naar den naam van een' der aanzienlijke vorsten van dit gedeelte van Savoe, gelijk ook Mĕhara (Messara), Dimoe (Timoe). Li-ai (*Li*, woord, spraak; *ai* = veel).

in tegenstelling van Soemba, waar zij meestal plateau's vormen. De hoogste toppen worden tusschen Séba en Liaai gevonden. Oud, hoog hout wordt er niet gevonden, de meeste toppen zijn, vooral in den droogen tijd, naakt, kaal. Dan beweegt men zich, daar reizende, in eene zee van licht en in een bad van Hollandsche kachelwarmte. En die vlugge, goede, sterke Savoeneesche paarden, moedig, des noods snel, klauteren ze op en af en torschen den last, ook al missen zij de noodige oppassing, (1) en al zwerven zij vaak bij gebrek aan water en voedsel, als geraamten rond. (Er zijn dit jaar op Savoe meer dan 1000 paarden gestorven. En dit jaar was er geen uitvoer van paarden, anders waren er in lang zooveel niet gestorven).

Waarom beplant de Savoenees zijne bergen niet? Zou daardoor de regen niet meer verzekerd zijn en de Savoenees goed hout krijgen? Prauwen heeft hij toch. (2) Waartoe zooveel moeite? waartoe den strijd aangebonden tegen een' steenachtigen bodem, verschroeiende zonnewarmte en 't geweld van de losloopende, hongerige paarden en karbouwen, die al het jong gewas afvreten? Om hierin verandering te brengen is de energie der westersche volken noodig.

Een goede drie uur te paard, berg op en af, vaak langs onmogelijke paden, waarvoor wij, onbekwaam in 't bergreizen, terug deinzen, maar die door den Savoenees

---

(1) Zij worden nooit geroskamd, hoogst zelden gebaad; zij zijn sterker dan het beroemde Soemba-paard (Sandelwood); alhoewel kleiner (beneden 4 voet), zijn zij moediger en meer volhardend in 't loopen en klimmen. Immers zij worden er bij opgebracht. In de gloeiende zonnestralen staan zij hun middagdutje te doen, en zoeken zij waar zij een weinig voedsel mogen vinden.

(2) Wij vermoeden, dat Br. Bieger hier bedoelt, waarom vischt de Savoenees niet meer? Eene vraag, die wij vroeger inbrachten. *Red.*

met evenveel moed en onvermoeidheid als zijn paard begaan worden. In den droogen tijd is dit mogelijk, maar in de regenmoesson, als de regens goed doorkomen, ondoenlijk. Dan stroomt en bruist en kookt het water de bergen af, in de dalen, de rivieren stroomen over 't land, en de smalle bergpaden zijn onkenbaar. Alleen de Savoenees gaat, ingeval van noodzaak, den weg en wacht tot het water der rivieren wat gevallen is.

De Goeroe van Liaai wacht ons op. Hij heeft de schoolkinderen bij zich, en zij zingen een welkomstlied. Natuurlijk stijgen wij gaarne van 't paard om den Goeroe en de kinderen te groeten. Gelijk te Séba zingt en bidt en spreekt men ook hier alles in 't Maleisch. En dat slechts weinigen der schoolkinderen wat van 't Maleisch verstaan, behoeft nauwelijks gezegd, en nog veel minder de leden der gemeente. Inderdaad, er zal veel volharding en beleid noodig zijn voor den komenden zendeling, om hierin verandering te verkrijgen. Immers hoezeer 't Maleisch voor een en ander aan te bevelen zij, 't Evangelie moet toch in de taal des volks worden gebracht.

De Goeroe is een klein manneke, maar flink en ijverig; hij is de eenige goeroe die tamelijk wat Savoeneesch spreekt. Hij bracht het evenwel tot hiertoe niet zoo in practijk. De Goeroe is bij deze gelegenheid deftig in 't zwart, als zijn rok en broek nog zwart mogen genoemd worden; want al de kleuren van den regenboog zijn duidelijk te onderscheiden op kraag en panden. Daarbij is die rok zóó aartsvaderlijk groot en de panden zóó lang, dat men volstrekt niet veel kracht behoeft aan te wenden om den kleinen Amboneeschen onderwijzer er maar zoo uit te schudden. En merkwaardig is het te zien, als de Goeroe loopt, hoe die panden van zijn' rok telkens in gemeenschap, of botsing zoeken te komen, met het

achterste gedeelte van 's meesters groote platte schoenen.

't Is dan ook wel moeielijk om op Savoe iets te krijgen, ook al heeft men een paar centen op zak. Noord .. water, Oost ... zee, Zuid, West, niet anders, alles water, de schier onbegrensde zee. En wil men iets van buiten hebben, hoeveel maanden moet men wachten, en ... hoe bitter duur! En dan is 't de vraag nog of men goede waar voor zijn geld krijgt. Ach, hoe diep afhankelijk is men op Savoe en op dergelijke afgelegen afgesloten eilanden. Daarom is 't de aangewezen weg om hier vooral goed met de Radja's en Radja-moeda's te zijn. Is men dat niet, kan de zendeling hun hart niet innemen, dan kan hij zijne biezen wel pakken. De zendeling voor Savoe en dergelijke eilanden moet een man zijn van groote zelfverloochening, geduld, zachtmoedigheid en liefde. Hij moet althans iets hebben van die hemelsche kracht der eeuwige liefde, waardoor de Apostel gedrongen werd te bidden: „Wij bidden u van Christus wege: laat u met God verzoenen."

Hierbij houde men in 't oog, dat de lijnen waardoor het Savoeneesche volk in klassen wordt verdeeld scherp zijn geteekend. Men telt vier klassen: 1°. de Radja's; 2°. de Molaikats (engelen: radja moeda's, fettors, toemoekoens); 3°. de Manoesia's (de menschen); 4°. de Boedaks (slaven). Nu is 't inderdaad vermakelijk en bedroevend tevens aan te zien, hoe, als de Radja lacht, al de Engelen en Menschen en Slaven meê lachen, maar o wee! als de vorst een scheef gezicht trekt, als zijne zon bewolkt is, dan ziet men niet dan buiën en donderwolken op de gezichten van Engelen, Menschen en Slaven. En krijg dan maar iets gedaan! Dan is 't alles „ja" „goed" „best"; edoch dat „ja" en „goed" en „best" perst ons de tranen uit de oogen; en doet er wat aan! Hier moet worden geleden.

Ik herinner mij een geval van zulk een „ja", „goed", „best" op Java. Ik had een' vriend bezocht te Môdjô-pait, en zou nu ook een kijkje gaan nemen bij Br. KRUIJT te Môdjô-warnô; ik kon daar evenwel niet komen zonder eerst een' nacht te hebben gelogeerd bij zekeren Wĕdônô. Hij ontving mij vriendelijk, gaf mij eten, en daar ik erg vermoeid was, ging ik vroeg naar bed. Ik was mij aan 't uitkleeden, toen er aan mijne deur werd geklopt, en ik terstond daarop de vraag hoorde doen: »mijnheer! in welken profeet gelooft u?" Dat was me waarlijk eene mooie geschiedenis! Daar sta ik met een' voet reeds in 't bed, voor zulk eene moeielijke vraag, „geloof ik in een' profeet?" Zonder nog bepaald diep nagedacht te hebben, breng ik spoedig mijn' anderen voet ook in 't bed, en antwoord maar eenvoudig weg: »ik heb geen profeet; maar vindt u 't goed, dan kunnen we morgen ochtend nog een en ander daarover spreken." Onder 't eten had ik den Wĕdônô vriendelijk verzocht, mij aan een paard te helpen, en afgesproken 's morgens vroeg te vertrekken, daar ik anders te veel van de zon zou krijgen. Er bestond dus wel reden, dat de Wĕdônô nu vroeg zou komen, te meer daar we eerst nog over de profeten zouden spreken. Ik wacht, wacht met smart tot 10 uur, heb nog niets gegeten of gedronken. Daar komt eindelijk om half elf een bediende van den Wĕdônô met een mooi schenkblad in de handen, en op dat blad een klein kopje met thee. Ik had er wel vijf zoo gelust en graag ook wat rijst gezien. „Mijnheer de Wĕdônô is niet wel; hier is voor u een paard en een man om den weg te wijzen." Een mank paard en een gids, die mij over een' afstand van ruim twee uur, vijf uur in de warme zon op een mank paard laat braden. En dat omdat de Wĕdônô reeds wist, dat ik als pandita serani in den profeet „Isa" geloof.

Ik werd door den Goeroe aan den vorst van Liaai voorgesteld. 't Is een man van middelbaren leeftijd, stil in zich zelf gekeerd', gedrukt door huiselijk verdriet. Zijne vrouw heeft den goeden weg en ook hem verlaten, houdt het met een ander, en heeft zich elders gevestigd. De zaken in de gemeente worden hier als elders gedaan; het Evangelie verkondigd, een 30tal personen, zoo ouden als jongen, gedoopt, en voorts de zaak der kerkelijke kas besproken. De vorst, tevens ouderling der gemeente, verzoekt, dat de gelden tot hiertoe in de kerkelijke kas te Séba gestort, nu te Liaai zullen blijven; dit wordt goedgevonden. Deze gemeente, als ook de andere op Savoe, staat in kennis achter bij de gemeente te Séba, wat trouwens wel te begrijpen is.

De school te Liaai wordt òf in de kerk, òf in 't huis van den Goeroe gehouden. Vooreerst zal er nog wel geen sprake kunnen zijn, dat de Radja's ons helpen in het bouwen van scholen en van woningen voor de onderwijzers.

Messara (Měhara).

Een goede twee uur op een goed paard, en we komen over berg en dal te Messara. Liaai ligt ten Zuid-Oosten, Messara vlak in 't Zuiden van Savoe, zoodat we van uit Messara niet alleen het eiland Randjoewa (Rai = land, Djoewa, persoonsnaam), maar ook des morgens en des avonds bij helderen hemel het kleine eiland Dana kunnen zien. Randjoewa is bewoond. De onderwijzer, die onder de weinige christenen van Randjoewa arbeidde, is gestorven. De Radja van Randjoewa is nog heiden; jammer is het als hier de arbeid niet wordt voortgezet. Edoch, de onderwijzer, die dan zou komen, mag wel een halve zeeman zijn. Op Randjoewa is in 't geheel niets te krijgen; schepen, stoombooten komen er niet, derhalve zou hij dikwerf

naar Savoe moeten komen, of van uit Savoe Randjoewa kunnen bezoeken, beide gevallen zeer lastig, ja gevaarlijk, in den regentijd geheel ondoenlijk. Er loopen tusschen Savoe en Randjoewa zeer sterke stroomen om Noord en Zuid, en waar zij elkaâr ontmoeten (kapala haroes) daar is een cirkelgang van water, waaruit, als men er eenmaal in is, men zich bijna niet weder vrij kan werken. Zoo is 't meermalen gebeurd, dat de arme Savoenees in dezen stroom drie dagen en langer gevangen is gehouden, en dat zonder water in de gloeiende zonnestralen. Het is verwonderlijk, hoe lijdzaam, geduldig, volhardend, moedig, de Savoenees en Randjoewanees in zulke gevallen is, en dat in vaartuigjes, die meermalen de minste botsing met klippen niet kunnen weêrstaan, omdat het hout reeds verrot is. Enkele malen is 't zelfs gebeurd, dat een of meer Savoeneezen zich in een' kleinen notendop van een prauw begaven en zoo naar Soemba gingen.

En in weerwil van deze stroomingen komen de lui van Randjoewa met hunne prauwen toch om koophandel, of beter, om ruilhandel te drijven. Zij brengen matten, siri-doozen, enz., en zij halen suiker, tabak, keper, enz. In geld wordt tusschen den Savoenees en den bewoner van Randjoewa geen handel gedreven. En bij komen en gaan weten zij 't meest gunstige oogenblik van stroom, getij en wind te kiezen.

De bewoners van Randjoewa zijn nog armer dan die van Savoe. Rijst wordt haast niet verbouwd, turksche tarwe meer; ook zij leven, gelijk de Savoeneezen, hoofdzakelijk van de Lontarpalm-stroop. Dana is onbewoond, zoo men eene talrijke kudde van schapen en geiten niet tot de bewoners van een land rekent. De Savoenees noch ook de Randjoenees komt gaarne te Dana, want het is er vol van duivels; in enkele gevallen, als men offers moet

brengen, worden eenige geiten van Dana genomen. Voorts slaat de Savoenees zoowel als de Randjoewanees toch gaarne een begeerig oog naar Dana; want dáár moet de Kris van Môdjô-pait ergens verborgen zijn. En men weet genoeg uit de overleveringen der Javanen, wat de Kris van Môdjo-pait beteekent. De koning, laatste vorst van Môdjo-pait, Bro-widjôjô, moet op zijne omzwervingstochten niet alleen Bali, maar ook andere eilanden en Savoe en Randjoewa hebben aangedaan. Zelfs wordt er onder de Savoeneezen gesproken, dat niet alleen Bro-widjôjô, maar ook zijne koninklijke gemalin met hem de reis heeft gemaakt. Wie zal 't beslissen, of er zich indertijd eene Javaansche volkplanting op Randjoewa of Savoe heeft gevestigd? Ik niet, maar ik kan wel beweren sterk over te hellen, zulks om verschillende redenen te gelooven. Schepen of stoombooten, die in de nabijheid van Dana hun' koers van of naar Australië moeten nemen, zenden meermalen sloepen van boord, om zich van wat geiten en schapen te voorzien.

Ach, arm Messara, hoe arm in 't natuurlijke en in 't geestelijke! Hoe luid verkondigen uwe naakte bergtoppen en heuvelhellingen uwe ellende! En, niet waar? dan zouden we toch zeggen, zij zullen zich de goede plekjes wel ter woonplaats kiezen; maar uit zich zelven doet de Savoenees dat niet. Het goede, dat God ook hier geeft wordt miskend, niet opgemerkt, niet genoten; trouwens daar hebben we in Europa ook nog al een handje van. Waar de meeste steenen zijn, waar 't moeielijk is om op te klimmen, daar vestigt de Savoenees zich liefst ter woon. Waarom? Wel dat is duidelijk. In geval van oorlog kan men zich gemakkelijkst verdedigen, want men heeft de steenen bij de hand, en in 't steenen werpen zijn de Savoeneezen eerste bazen. Hoe bang de andere volken in den omtrek

daarvoor zijn, kan men lichtelijk bemerken bij de Soembaneezen. Zijn ze in oorlog met den Savoenees, dan durven zij wel, als deze maar niet met zijne steenen komt; want dan gaat de Soembanees aan den haal. En Savoe is zoo rijk aan steenen.

Nu hebben onze goede broeders (de Radja en zijne familie) hunne woningen opgeslagen op den top van een' naakten kalkberg; vroeger woonden zij in 't midden van een Hindoe-dorpje, ook al gebouwd op een' onmogelijken heuveltop, als bezaaid met groote en kleine steenen. Als nu in den droogen tijd de Oostelijke winden waaien, hebben die stumperts zieke oogen door de kalk, die her- en derwaarts alles bedekt en doordringt. En daar rondom zooveel goede plekjes en ook goede grond, om te planten en schaduw te krijgen. Neen, niet daar, maar hier in een kalkatmosfeer! Nu, wat zal men er aan doen? Ik ben een vreemdeling, en weet het zoo goed niet. Evenwel, ik heb er toch in allen ernst met den Radja over gesproken, of het niet goed zoude zijn, den lontarpalm weer aan te planten? (In 1882 zijn, door den bekenden orkaan, duizenden van die boomen voor den grond geworpen). Ik beweerde, dat alsdan de bevolking door gebrek aan voedsel niet zoo zal verloopen, en Messara een geheel ander aanzien zal krijgen. De vorst belooft er zelf in te zullen voorgaan en de bevolking een voorbeeld te zullen geven.

De vorst is reeds een 70 jaar oud, nog een flink man, en zit nog als een sterk jong man te paard. Hij is het Christendom genegen, is ouderling en heeft slechts aansporing noodig om met meer kracht voort te gaan. De huwelijkstoestanden zijn te Messara zeer in 't onreine; de christenen in bijna alles den heidenen gelijk. Messara is in alles wel 't minste bedeeld. Kassian, zij willen

anders wel! Maar 't onderwijs ontbreekt, aan kennis gebrek. De onderwijzer is er pas een goed half jaar, en pas twee jaar op Savoe, dus ook hier alles Maleisch, en wat weet 't grootste gedeelte der Messaranen van 't Maleisch?

Om den toestand te Messara te verbeteren, stelde ik in overleg met den Radja-penitoe, wat meer ouderlingen, diakenen en diakonessen aan. Zij wonen verspreid, en kunnen alzoo de BB. en ZZ. in de verschillende streken van Messara bereiken.

Mania.

Te Messara was de regen reeds doorgekomen (Dec.), maar nog niemand had geplant, ook de christenen niet. Waarom niet? De Toewan-Tanah (1) (geestelijk opperhoofd der Savoeneezen) is nog niet begonnen, en daarom durft niemand aanvangen of hem voorgaan. Ook daarover sprak ik met den vorst, en drong er op aan, nu toch den grond te openen, daar toch God zoo goed was den hemel over ons te openen; dat we met de heidenen in deze, noch ook in andere zaken mogen meëgaan in den dienst der daemonen, dewijl God onze oogen door het licht des Evangelies geopénd heeft. Te Seba is men daar gelukkig reeds boven verheven; daar doet nu de heiden den christen na, in den tijd van planten, enz. Te Mania, waar we ons nu bevinden, heeft het nog niet geregend. Dat is anders wel het meest bevoorrechte plekje van Savoe. De eenige rivier van Savoe, die in den heeten zomer niet uitdroogt, is die van Mania. Toen wij daar voor het eerst kwamen, was de onderwijzer in onmin met den Radja-moeda, (Mania was vroeger een koningrijk, nu behoort het onder Seba, en is een Radja-moeda het hoofd)

(1) Over den Toewan-Tanah, en den eeredienst der Hindoe-Savoeneezen later.

en wel ter zake van des Radja-moeda's titel. De onderwijzer betitelde den Radja-moeda met den naam van Kapala kampoeng, en dat wilde de Radja-moeda volstrekt niet; hij als Engel wilde niet afdalen tot 't rijk der Menschen. En bevreesd, dat de meester 't bij onze komst vertellen zou, dronk hij een' flinken borrel, en verschool zich in eene schuur en later tamelijk beschonken op den zolder. Ik gaf den onderwijzer den raad, den keizer te geven wat des keizers is, en den Radja-moeda na mijn vertrek een bezoek te brengen. Wat hij ook gedaan heeft, en de verstandhouding is op 't oogenblik goed. Die Radja-moeda is nog heiden, maar heeft een' zoon, die gaarne christen wilde worden; hij is ook gedoopt met den naam »David", en betoont zich een dappere, ijverige jongen in zake zijn geloof. Gelijk te Messara kwam ook hier de gemeente met belangstelling op; het Evangelie werd met 's Heilands zegen bekroond, en de Doop werd aan jongen en ouden bediend. De onderwijzer houdt met weinig kinderen school in zijn huis, en leidt in de week en des Zondags de godsdienstoefeningen.

Timoe (Dimoe = Oost).

'tIs een heel stuk, de weg van Seba naar Timoe; maar hij is niet zoo bergachtig, als de wegen in 't Noorden, Westen en Zuiden van Savoe. Toch is er één heel moeielijk punt, dat wij Hollanders, niet gewoon aan bergen, bijna niet te paard en zeer moeielijk te voet kunnen afleggen. En toch Br. NIKS heeft niet alleen dit moeielijke gedeelte, maar den geheelen weg van Séba naar Timoe te voet gemaakt. Dat zal wel niemand, en ik allerminst hem na doen. Br. NIKS heeft er dan ook eene ziekte meê opgedaan, die zijn vertrek naar 't Vaderland, zoo niet veroorzaakte, dan toch bespoedigde. 't Vlakke bergland tusschen Seba en Timoe wordt gedeeltelijk gebruikt tot

een weideveld voor paarden. Ieder teekent of merkt zijn paard op eene bijzondere wijze aan 't oor en geeft het de vrijheid in zulke velden; wil men ze afsluiten, dan doet men zulks door een' muur van steenen opgetrokken. Vaak vindt men op Savoe en Soemba zulke muren van uren gaans. Want Savoe is rijk aan steenen. Men begrijpt lichtelijk, dat er meermalen werd geklaagd over diefstal van paarden. Wordt de dief, vooral op Soemba, gevonden, dan is het met hem gedaan; want met het koord, om hem te worgen, is gereed. Tijdens mijne reis op Soemba zag ik honderden paarden loopen.

Bij mijne komst te Timoe vond ik noch den Goeroe, noch de kinderen, noch ook iemand om mij te verwelkomen. Op Savoe zijn we dat gewoon; 't is niet, zoo als de BB. wel begrijpen, onze persoon, maar 't werk, de zaak des Evangelies, die met warmte wordt begroet. Van te voren had ik opzettelijk bekend gemaakt, dat ik in de roemah Compagnie (1) zou logeeren. Ik wilde daardoor aan den Radja van Timoe mijn verlangen te kennen geven, zijn' gast te mogen zijn. Want te Séba had ik reeds gehoord, dat er tusschen den Radja en den Onderwijzer eene veete bestond; dat de Radja, alhoewel christen, al zeer weinig belang in den godsdienst stelde, enz., enz. Daarom ging ik niet bij den Goeroe, wel bij den Radja logeeren. De vorst begroette mij met de duidelijkste bewijzen, dat hij meer dan één glas had gebruikt, en dat, niet omdat hij als een dronkaard bekend is, maar meer uit verlegenheid met zijn' toestand. Ik gaf mijne bevreemding te kennen, dat de Goeroe niet kwam, dat ik hem toch graag zou ontmoeten. De Radja

(1) De roemah Compagnie zóó te Séba, Liaai, Messara als te Timoe en elders, dient tot verblijf bij mogelijke bezoeken van den Resident of andere ambtenaren, of ook wel van den Pandita.

vond dat ook. Na ruim een uur gewacht te hebben, begaf ik mij op weg om den Goeroe te bezoeken. Wij ontmoetten elkaar op den weg; de Goeroe was inderdaad ziek. Te samen begaven we ons naar den Radja. Des avonds brak de bom los. We zaten gezellig bij een, onder den helderen sterrenhemel van Savoe, vóór de roema-Compagnie. Maar de hemel van den Radja en ook die van den Goeroe was zwaar bewolkt, de hitte van vele dagen had zooveel electriciteit ontwikkeld, dat er niet dan bliksemstralen gezien en donderslagen gehoord konden worden. Alhoewel vermoeid, had ik toch de noodige gereedschappen bij mij om hen te ontladen. (1)

De Goeroe had een babi (varken), trouwens hij heeft er wel meer, en dat moet ook; want met een huisgezin moet men op Savoe om eenig vleesch te bekomen ook babi's hebben. Die babi was te ver van huis gegaan en op 't rijstveld van den Radja gekomen, had hij zich daar te goed gedaan aan de paddi van den vorst. Deze, boos en driftig, gebood zijn volk, of zooals de vorst zegt, gebood zijn volk niet, die babi met een parang (slagzwaard) te gooien; die babi werd gewond en was met achterlaten van bloedsporen, naar 't huis van den Goeroe gevlucht, dáár, na gedaan onderzoek gebleken niet meer te kunnen leven, geslacht, gebraden, gekookt en opgegeten.

De vorst staat op, is driftig, loopt heen en weêr, vraagt getuigen en ...... gaat weêr zitten. De vrouw van den vorst geeft den Goeroe gelijk, en voegt haren man toe, dat hij 't ook wel met een ander houdt. De vorst

(1) Terwijl ik dit schrijf hebben we hier eene vrij sterke aardbeving, vertikaal en horizontaal van 't Oosten naar 't Westen p.m. 5 sec. Alles schokt en beweegt, gelukkig bewoon ik een houten huis; ik weet niet of steenen huizen 't wel zoo goed zouden hebben doorstaan.

wordt nog driftiger (1) en ik vraag hem, of ik ook een woord mag spreken. Ik sprak den onderwijzer aan, en zeide: »Goeroe, als ik een babi heb, en 't loopt op het veld van een ander en benadeelt zijn gewas, en mijn babi wordt gewond, tengevolge waarvan ik 't moet opeten, dan ga ik naar den persoon, die mijn babi gewond heeft, en betuig hem mijn leedwezen, dat zijn land benadeeld is door mijn babi, en ik zeg 't hem tevens, dat het mij ook spijt, dat mijn babi dood is, en vraag hem of ik hem ook iets vergoeden mag voor het geleden verlies van zijn gewas. De Radja, als vorst en christen, en de Goeroe, als bedienaar des Evangelies, staan beiden te hoog, om ter zake van een babi 't volk ook maar den minsten schijn te geven, dat er verdeeldheid bestaat. Bovendien mogen wij ook wel bedenken, wat onze Heiland ons betreffende deze zaken geleerd heeft. De Goeroe weent, hij zegt verkeerd te hebben gedaan. En de Radja zegt: „ik zal den Goeroe een andere babi geven." Dat deze vorst zich nu en dan te buiten gaat is niet goed, vooral te betreuren, daar hij het Christendom heeft aangenomen. Men bedenke, dat de Savoenees pas kortelings kennis heeft gemaakt met het Christendom. Dat het christengewaad, dat hij aan heeft, zoo dun, zoo doorzichtig is, dat op schier ieder punt van 't lichaam, de heiden zich vertoont. De vorst woonde den dienst bij, en beloofde nieuwe banken in de kerk te doen maken.

(1) Dat de vorst van Timoe driftig kan worden, blijkt ook uit het volgende. Er was oorlog tusschen Seba en Timoe, welk rijk het tegen Seba verloor. En de radja van Timoe was buiten zich zelf van woede, stond op 't slagveld, trok zijn zwaard en nam uit zijn' gordel een vuist vol gouden Sovereigns, legde die op den grond voor zijn voeten en zeide: wie van u durft hier komen om het geld weg te nemen. Ik zal zijn' kop afslaan. En niemand kwam om dat geld te nemen; toen stak de vorst, het zwaard in de schede, zijn geld in den gordel en ging naar huis.

STAAT der christengemeenten op Savoe en Soemba over het jaar 1888.

NAMEN DER PLAATSEN.	Mannel.		TOTAAL.	Vrouwel.		TOTAAL.	Avondm. gangers.		TOTAAL.	Getrouwd in de kerk.	Gestorven.		TOTAAL.	Geboren.		TOTAAL.	School-kinderen.		TOTAAL.	Schoolbezoek over een maand.	Getrouwd buiten de kerk.	Totaal generaal.
	Kin-deren.	Volwas-senen.		Kin-deren.	Volwas-senen.		M.	V.		Paren.	M.	V.		M.	V.		J.	M.			Paren.	
Seba............	369	410	779	399	437	836	41	44	85	312	16	16	32	31	31	62	27	39	66	858	52	1615
Liaai	126	148	274	117	164	281	7	5	12	170	2	—	2	6	4	10	10	12	22	188	16	555
Messara	106	158	264	99	115	214	17	1	18	68	3	4	7	6	12	18	10	4	14	370	68	478
Timoe Boedoe..	34	127	161	19	160	179	6	4	10	62	—	1	1	3	2	5	10	9	19	192	24	440
Timoe Bolooe *	—	—	—	—	—	118	2	1	3	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	118
Rae Lioe..........	22	50	72	19	53	72	1	1	2	34	1	—	1	2	3	5	6	10	16	120	15	144
Mania	38	50	88	63	37	100	3	2	5	28	17	13	30	3	6	9	7	4	11	176	10	188
Ledemanoe	Behoort onder Seba.																					
Melolo..............	—	—	67	—	58	125	1	2	3	6	—	—	—	—	—	—	10	6	16	104	—	125
Kambeniroe	—	—	65	—	55	120	5	5	10	8	—	—	—	—	—	—	11	5	16	162	19	120

Totaal generaal........ 3783

TH. BIEGER.

* Er is hier nog geen onderwijzer

Uit het Koloniaal verslag van 1888.

(*Hoofdstuk* K. *Afd.* III).

EEREDIENST,

§ 1. *Mohammedaansche godsdienst.*

Over 't geheel was in 1887, evenals in het voorafgegane jaar, het getal inlanders, die zich ter bedevaart naar Mekka begaven, weder gering te noemen, in vergelijking met 1885 en vorige jaren. Voor elk gewest afzonderlijk vindt men de cijfers, ook van het getal teruggekeerde Mekkagangers, over de laatstverloopen drie jaren in den volgenden staat vermeld.

GEWESTEN.	Uit Nederl.-Indië vertrokken (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Te Djeddah (Arabië) aangekomen (volgens opgaven van den Nederl. consul aldaar).			In Nederl.-Indie teruggekeerd (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1885.	1886.	1887.	1885.	1886.	1887.	1885.	1886.	1887.
JAVA EN MADURA.									
Bantam	98	94	59	110	87	98	116	125	71
Batavia	260	165	172	228	105	63	179	113	77
Krawang	5	3	6	7	3	3	8	3	3
Preang. Regentschap.	254	92	73	243	94	67	287	122	39
Cheribon	65	77	63	71	80	56	47	51	37
Tagal	163	37	32	161	36	32	145	33	31
Pekalongan	112	44	53	86	43	49	111	43	49
Samarang	99	149	45	224	187	48	105	159	70
Japara	63	34	23	61	25	20	58	45	25
Rembang	68	32	24	67	30	23	59	28	23
Soerabaija	431	258	312	403	265	242	366	195	150
Pasoeroean	161	48	63	162	50	79	150	49	59
Probolinggo	51	31	9	53	31	10	48	33	9
Bezoeki	64	15	9	72	16	8	57	26	4
Banjoemas	35	30	19	30	25	18	23	21	28
Bagelen	154	81	137	102	74	82	121	75	71
Kadoe	111	63	61	93	39	24	101	42	28
Djokjôkartô	29	3	31	22	3	11	27	4	5
Soerakarta	22	30	9	22	27	14	5	2	30
Madioen	44	32	40	49	51	31	35	30	53
Kediri	69	24	46	68	24	20	65	21	15
Madura	143	80	67	137	84	60	118	57	58
Totaal	2501	1422	1353	2471	1379	1058	2231	1277 a)	935

GEWESTEN.	Uit Nederl.-Indië vertrokken (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Te Djeddah (Arabië) aangekomen (volgens opgaven van den Nederl. consul aldaar).			In Nederl.-Indië teruggekeerd (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1885.	1886.	1887.	1885.	1886.	1887.	1885.	1886.	1887.
				BUITENBEZITTINGEN.					
Sumatra's Westkust	677	324	319	654	274	369	496	179	290
Benkoelen	63	28	29	64	23	28	57	16	21
LamponscheDistrict.	111	29	171	97	27	166	78	39	172
Palembang	495	159	157	463	151	156	349	185	152
Oostk. van Sumatra	*b*)138	49	242	15	11	54	*b*) 526	61	108
Atjeh	*c*) 23	*c*) 25	*c*) 28	116	134	67	*d*) †	36	†
Riouw	43	9	9	15	-	-	2	†	9
Banka	25	23	16	22	21	13	19	12	27
Billiton	-	-	6		-	6	-	-	6
West.-Afd. v. Borneo	148	120	99	144	116	91	115	93	134
Z.-enO.-Afd.v.Borneo	314	235	115	258	98	109	185	188	141
Celebes en onderh..	134	203	77	120	97	75	100	57	53
Menado	-	5	18	-	-	21	11	2	20
Amboina	49	*e*) 28	19	41	18	16	8	*e*) 14	22
Ternate	17	-	6	11	-	6	13	5	5
Timor	11	-	-	-	-	-	-	-	4
Bali en Lombok ..	11	4	7	11	4	5	7	7	3
Totaal Buitenbezitt.	2259	1241	1318	2034	974	1182	1966	894	1167
Totaal Java-Madura	2501	1422	1353	2471	1379	1058	2231	1277	935
Totaalv.geh.N. Indië	4760	2633	2671	4505	2353	2240	4197	2171	2102
Bovendien meldden zich bij het consulaat te Djeddah nog aan zonder passen				205	151	182	*f*)	*f*)	*f*)
en met passen die elders buiten Nederlandsch-Indië waren afgegeven.....				2	20	4			
Totaal...............				4712	2524	2426			

a) Verbeterde opgaaf.

b) Uit de afdeeling Assahan waren over 1885 geene vertrouwbare gegevens ontvangen.

c) Dit cijfer duidt het aantal aan, dat zich van passen voorzag. Vele Atjehers vertrokken echter zonder pas.

d) Waar een † geplaatst is, ontbreken de opgaven. Voor Atjeh en Riouw is dit hieraan toe te schrijven, dat de bedevaartgangers in den regel vertrekken en terugkeeren zonder zich bij het bestuur aan te melden.

e) Uit de afdeeling Banda was over 1886 geen opgaaf ingezonden.

f) Volgens het jaarverslag van den Nederlandsche consul te Djeddah zouden van daar naar Nederlandsch-Indië de

terugreis hebben aangenomen in 1885, 4496, in 1886, 2481 en in 1887, 1970, welk laatste cijfer echter niet volledig is, omdat het alleen doelt op hen, die voor de bedevaart van 1887 waren aangekomen (niet dus op hen, die van vroegere bedevaarten in Mekka waren achtergebleven).

Omtrent het verblijf en de lotgevallen in den Hedjaz van de uit Nederlandsch-Indië afkomstige bedevaartsgangers viel niets bijzonders mede te deelen. Groote sterfte deed zich onder hen niet voor. Van de 2426 die in 1887, voor zoover bij het consulaat bekend [1]), te Djeddah aankwamen, hadden er (te samen in 15 reizen) 1367 (daaronder niet meer dan 31 retourbiljetten) gebruik gemaakt van Nederlandsche stoomschepen, terwijl het getal der op die wijze teruggekeerde pl.m, 1200 bedroeg,

Van eene van de politie te Singapore uitgegane bekendmaking, houdende raadgevingen aan hen die zich ter bedevaart naar Mekka begeven, liet de Indische Regeering ter verspreiding een groot aantal exemplaren drukken in de Javaansche, Soendasche en Madureesche talen.

Uit verschillende streken der buitenbezittingen, waar de bevolking of een groot deel der bevolking nog heidensch is, wordt in de over 1887 ontvangen jaarberichten weder gewag gemaakt van het voortwoekeren van den Islam. Over Mohammedaansche secten is overigens niets anders bericht dan hetgeen voorkomt hier achter.

Ten aanzien van het aantal en het bezoek der Mohammedaansche godsdienstscholen op Java en Madura en in sommige der buitenbezittingen zijn over 1887 de volgende cijfers ontvangen.

---

1) De consul bericht, dat steeds een vrij groot aantal Nederlandsch-Indische onderdanen zich niet bij hem aanmelden, namelijk de zoodanigen die uit de Straits-Settlements ter bedevaart komen, na aldaar door plantage- of mijnarbeid het noodige geld voor de reis naar Mekka te hebben bijeengebracht. De meesten dezer lieden keeren ook naar de Straits terug, om echter na een korter of langer verblijf aldaar zich weder in Nederlandsch-Indië te vestigen.

GEWESTEN.	Aantal Mohammed. godsdienst-scholen.	Aantal leerlingen.
JAVA EN MADURA.		
Bantam	*a*) 870	15865
Batavia	1444	15941
Krawang	242	1677
Preanger Regentschappen	1403	32280
Cheribon	798	10667
Tagal	987	15324
Pekalongan	496	7813
Samarang	1633	23308
Japara	605	14902
Rembang	496	13052
Soerabaija	2198	26946
Pasoeroean	323	8094
Probolinggo	1445	9800
Bezoeki	1208	19287
Banjoemas	134	2481
Bagelen	275	5885
Kadoe	148	1575
Djokjokarta	*b*)	*b*)
Soerakarta	295	3564
Madioen	417	7540
Kediri	979	13307
Madura	2212	42413
Te samen	18608	291721
BUITENBEZITTINGEN.		
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	2134	31719
idem Benedenlanden	493	10033
Tapanoli	293	3742
Palembang	*c*) 186	*c*) 2836
Billiton	41	223
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	200	3000
Celebes en onderhoorigheden	*d*) 700	*d*) 6000
Amboina	174	1564
Te samen	4221	59117

a) Hieronder 160 scholen voor meer uitgebreid en 710 voor elementair godsdienstonderwijs.

b) In Djokjokarta bestaan geen bepaalde godsdienstscholen.

c) Hieronder 53 scholen voor meer uitgebreid en 133 voor elementair godsdienstonderwijs, respectievelijk met 414 en 2422 leerlingen. Van de eerstbedoelde scholen stonden er 5 en van de andere 8 onder leiding van Arabieren. Deze 13 scholen telden te samen 196 leerlingen.

d) De (benaderende) opgaven van 1886 behouden.

De soms belangrijke verschillen met de verleden jaar gedane opgaven over 1886 zijn niet toegelicht. Dat voor een aantal gewesten der buitenbezittingen opgaven ontbreken, schijnt hieraan toe te schrijven, dat hier en daar het woord „godsdienstscholen" verkeerdelijk is opgevat in de beteekenis van „school voor de opleiding tot den priesterstand", waarbij dan vermeld werd, dat dergelijke scholen niet worden aangetroffen. Voor nog andere gewesten werd medegedeeld, dat gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs in den godsdienst nagenoeg overal wordt aangetroffen. Met opzicht tot Atjeh en onderhoorigheden werd bericht, dat in de meeste kampongs een bedehuis (binasah, madarsah of dzaja) wordt aangetroffen, waarin door een dorpsgeestelijke „tengkoe binasah" aan de jeugd onderwijs in den godsdienst wordt gegeven. Slechts enkele geestelijken maken er werk van om dat godsdienstonderwijs tot eene zoodanige hoogte op te voeren, dat hunne school eene kweekschool voor godsdienstleeraars kan worden genoemd. Meestal echter wordt er niets onderwezen dan het lezen van den Koran, waartoe ook in de woningen van sommige voorname Atjehers gelegenheid bestaat.

Toestanden en verschijnselen min of meer met den Islâm in verband staande.

(*Volgens het Koloniaal verslag van* 1888.)

Java en Madura.

De politieke rust werd in 1887 op Java en Madura niet verstoord. 1) Mohammedaansche godsdienstijver kwam nergens met de openbare orde in botsing. De belijders van de »naqsabandyah" devotie, wier aantal, voor zoover bekend, in 1887 niet toenam, legden het bestuur geene moeielijkheden in den weg; zij onthielden er zich van aan andersdenkenden aanstoot te geven. Eene nieuwe mohammedaansche secte werd gevormd in Soemedang (residentie Preanger Regentschappen), doch hare leerstellingen droegen geen voor de gevestigde orde van zaken gevaarlijk karakter.

Sumatra's Westkust.

In de noordelijkste gedeelten van dit gewest had het Gouvernement in het afgeloopen jaar met politieke moeielijkheden te kampen. Terwijl namelijk in de onderafdeelingen Toba en Silindong door eenige benden kwaadgezinden ongeregeldheden werden bedreven, die eene militaire excursie in die streken noodig maakten, zag het Gouvernement zich, wegens de invallen van vijandige Atjehers in het gebied van den radja van Troemon, ook tot eene gewapende inmenging in de zaken van dat landschap genoopt. Deze inmenging had slechts ten doel om den radja, die zich jegens ons bestuur steeds bevriend en gehoorzaam had betoond, doch over weinig hulpmidddelen te beschikken had, in het verjagen van zijne aanvallers (de Atjehsche bendehoofden Potjoet Hassan en Toekoe Yoesoef) te steunen.

1) Tijdens het ter perse leggen van dit gedeelte van het verslag waren omtrent de in Juli jl. te Tjilegon in de afdeeling Anjer (residentie Bantam) uitgebroken — doch spoedig onderdrukte — onlusten nog geen andere dan de reeds openbaar gemaakte telegraphische tijdingen ontvangen. Daarover handelen de berichten in de Staatscourant van 12, 13 en 17 Juli, zoomede van 2 en 3 Augustus jl. Men zie ook het medegedeelde in de zitting der Tweede Kamer van 12 Juli jl.

Aanvankelijk scheen onze hulp zich te kunnen bepalen tot het afsnijden van 's vijands toevoer over zee en tot het verstrekken aan den radja van geweren en minutie, maar toen het bleek dat de indringers, ondanks de hun op 27 Mei 1887 door 's radja's volk, in samenwerking met ons scheepsgeschut, toegebrachte belangrijke nederlaag, voortgingen zich in Troemon te nestelen en te versterken, daarin geholpen door het trouwelooze Troemonsche hoofd van Kotta Toea, achtten onze autoriteiten krachtiger maatregelen noodig tot bescherming van den radja. Eene van Padang afgezonden troepenafdeeling van p.m. 180 man, waaronder eene sectie berg-artillerie, werd in de eerste dagen van Juli in Troemon ontscheept, om, gemeenschappelijk met de door den radja op de been gebrachte macht, het land van vijanden te zuiveren. Het duurde evenwel tot in Augustus eer de radja, wien het aan genoegzaam gezag over zijne hoofden ontbreekt, tot aanvallend handelen kon overgaan. Een zijner panglima's deed toen een welgelukten aanval op het door den vijand bezette Kotta Toea. Hiervan trok onze aan den wal gelegerde colonne onmiddellijk partij om nu ook harerzijds handelend op te treden, met het gunstig gevolg dat de vijandelijke benden uit al haren versterkingen benoorden de hoofdplaats Troemon, zonder eenig verlies aan onze zijde, werden verdreven. Het hoofd van Kotta Toea nam met de Atjehers de wijk aan geene zijde der grens, waar hij kort daarop kwam te overlijden. Bij de afsluiting in Indië van dit gedeelte van het verslag hadden zijne zonen zich nog steeds niet aan den radja van Troemon onderworpen, hoewel zij door bemiddeling van den radja van Malaboeh daartoe bij den gouverneur van Atjeh stappen hadden gedaan. Intusschen werd door een onzer marineschepen, nadat de troepen op 4 October Troemon verlaten hadden, meermalen nog voor de Troemon-rivier post gevat, ten einde aan de hoofden en bevolking in den eersten tijd meer zelfvertrouwen in te boezemen.

Met het oog op de verwikkelingen in Troemon schenen in Juli 1887 ook een paar Battaksche partijgangers, met namen Sarboet (een in 1884 wegens brandstichting tot dwangarbeid veroordeeld kamponghoofd) en Parloepoeh (een broeder van het

uit vorige verslagen bekende priesterhoofd van Bakara, Singa Mangaradja), het tijdstip gunstig te achten om ook in het gouvernementsgebied woelingen te veroorzaken, namelijk in de onderafdeelingen Toba en Silindong, waar ons gezag nog betrekkelijk kort geleden gevestigd was. Zij zochten de aan ons onderworpen Battaks afvallig te maken, maar hadden het vooral op de zendingposten gemunt. Met de plaatselijk beschikbare troepen werd aanvankelijk gedaan wat mogelijk was om de onruststokers te weren. De gemeenschap tusschen Taroetoeng (Silindong) en Lagoeboti (Toba) werd door patrouilies opengehouden en de halverwege tusschen deze onze vestigingen gelegen zendingpost Loeboe Siregar (Toba) werd door een detachement militairen bezet. Een en ander vermocht evenwel niet te beletten, dat op 29 Juli de in Silindong, niet ver van Taroetoeng, gelegen kampong Pager Batoe, welks Christenhoofd geweigerd had eene hem door Parloepoeh opgelegde boete te voldoen, door den vijand aangevallen en bezet werd, en dat in den nacht van 30 op 31 Juli, op slechts 2 palen afstands van Taroetoeng, de woning van den naar die hoofdplaats gevluchten zendelingleeraar van Sipoholon door kwaadgezinden werd in de asch gelegd, zonder dat de bewoners iets hadden durven uitrichten om de bende te weerstaan. Deze gebeurtenis bracht grooten schrik onder de bevolking zoowel als onder de Christenzendelingen in de vallei van Silindong. Zelfs in het verwijderde Sigompoelan (bezuiden Taroetoeng) achtten de Zendelingen zich niet meer veilig. Daarbij kwam het bericht, dat hoofden en bevolking van het onder ons gezag staande Tobasche landschap Boetar, even buiten de grens van Silindong, en verscheidene lieden uit de onafhankelijke Battaklanden met Parloepoeh en Sarboet rechtstreeks of middelijk meededen. Daar een aanval op Taroetoeng niet onwaarschijnlijk werd geacht, werd besloten de te Loeboe Siregar gedetacheerde militairen naar Taroetoeng terug te roepen, en te doen vervangen door een detachement uit de bezetting van Lagoeboti, maar nog vóórdat laatstbedoelde militairen waren aangekomen, maakte de vijand van de tijdelijke ontblooting van Loeboe Siregar gebruik (31) Juli) om de zendelingswoning aldaar, zoomede

het verlaten zendingsstation te Bahal Batoe (Silindong) door brandstichting te vernielen. Tegelijkertijd werd ook de post van Toba naar Silindong geplunderd. Na aankomst te Tareetoeng, op 31 Juli en 3 Augustus. van 75 man troepenversterking uit Padang Sidempoean en Padang, kon aan de bedreigde zendingposten in de vallei, welke weder door de tijdelijk naar Taroetoeng uitgeweken zendelingen betrokken werden, militaire steun worden verleend. De bendehoofden trokken af naar Dolok Sanggoel en Hoeta Paoeng, en daarmede was binnen onze grenzen de rust vrij spoedig hersteld.

De teruggekeerde kalmte bleef echter niet lang aanhouden, daar alras het bericht zich verspreidde, dat Singa Mangaradja het plan had zelf handelend op te treden. Twee hoofden van Bakara boden hunne bemiddeling aan om te trachten hem van zijn voornemen af te brengen; maar toen het bleek dat daarop geen kans bestond, besloten de hoofden van Bakara Singa Mangaradja en zijne aanhangers te weren en vernielden zij dan ook de in hun gebied gelegen kampong van Parloepoeh, Sedert bleef Bakkara op onze hand. De houding van Singa Mangaradja daarentegen was minst genomen dubbelzinnig. Terwijl hij de Bakarasche hoofden liet antwoorden, dat hij genegen was zich te onderwerpen, trachtte hij de ons niet vijandige bewoners van Si Gaoel en Samosir (beoosten en benoorden het meer) over te halen om hem bij een voorgenomen aanval op onze vestiging in Toba bij te staan, hetgeen hem echter niet gelukte. Ook de benden van Sarboet en Parloepoeh lieten weder van zich hooren. Den 18den Augustus kwam het in Boetar, dus op ons gebied, tot een treffen met Sarboet en de zijnen, die juist bezig waren het kerkgebouw aldaar in brand te steken. Aan de bende werd een verlies van drie dooden en naar schatting zes gewonden toegebracht, waarna zij in westelijke richting aftrok. In het laatst van September veroverde de vijand Si Leang, op slechts 3 paal buiten ons gebied, en voerde hij den ons bevrienden radja en diens zoon gevankelijk mede naar het brandpunt van het verzet, Hoeta Paoeng, buiten ons gebied gelegen, op ongeveer drie dagreizen van Taroetoeng, en later naar het iets verder gelegene landschap

Lintoeng, bewesten het meer, waar Singa Mangaradja zich toen ophield. Aan den ons onderhoorigen radja van Lintoeng ni Hoeta (Si Hombing), wiens gebied nu het meest bedreigd werd, verstrekte de controleur geweren en munitie, in afwachting dat de noodige troepenmacht beschikbaar zou zijn om, zoo al niet de zeer bewegelijke vijandelijke benden in hare schuilplaatsen op te sporen, dan ten minste de kampongs, die het verzet gesteund hadden, voor de schending van het gouvernementsgebied te doen boeten. De verwachte troepenaanvulling, deels van Padang gezonden, deels bestaande uit het valide gedeelte der van Troemon terugkeerende colonne, kwam in de derde week van October te Taroetoeng aan, alwaar ook werden samengebracht de in Toba reeds boven de formatie aanwezige militairen, hetgeen de intrekking noodig maakte van de tijdelijke posten te Goergoer en Baligé (in de riahting van Lagoebotie) en op eenige zendingsstations in Silindong, zoomede de inkrimping van de bezetting van Loeboe Siregar. Den 31sten October was de expeditionnaire colonne (waartoe ook eenige bergartillerie behoorde), onder bevel van den kapitein der infanterie A. J. Visser (1), tot den opmarsch gereed, en werd via Boetar aanstonds in westelijke richting naar het onafhankelijk gebied opgerukt. De assistent-resident van Siboga, als belast met het politieke deel van den tocht, en de controleurs van Toba en Silindong vergezelden de colonne, evenals verschillende hoofden uit het gouvernementsgebied. Vooraf waren door den assistent-resident brieven gericht zoowel aan Singa Mangaradja, om dezen te overeden zijn invloed als geestelijk opperhoofd niet langer te misbruiken ten nadeele van het Gouvernement en van de Battaksche stammen zelven, die toch ten slotte de straf daarvan droegen, als aan de in het verzet betrokken hoofden van de onafhankelijke landschappen Hoeta Paoeg, Parsingoeran, Dolok Sanggoel, Si Manoelang, enz., om hun aan te zeggen, dat hunne kampongs zouden worden getuchtigd, indien zij niet door uitlevering van de brandstichters en door betaling van eene nader vast te stellen boete, toonden over de

(1) Deze was ook belast geweest met het commando over het detachement dat zich in Troemon opgehouden had.

schending van 's Gouvernementsgebied berouw te gevoelen De expeditie, welke volgens den uitdrukkelijken last der Regeering tot geen nieuwe gezagsuitbreiding mocht aanleiding geven (1), had een' spoedigen en gunstigen afloop, in zoover dat onze invloed, in die onbeschaafde streken meer dan elders steunende op ontzag voor onze kracht, door het ontwikkeld machtsvertoon ongetwijfeld versterkt is geworden, hetgeen in de eerste plaats aan de bevolking binnen onze grenzen zou ten goede komen. Eigenlijke wapenfeiten vielen schaars voor, maar wel hadden de troepen dikwerf veel vermoeienis en ontbering te doorstaan. Niettegenstaande de kampongs (hoeta's) in geduchten staat van tegenweer waren gebracht, vonden de troepen die veelal verlaten, en waar de hoofden met de onzen in aanraking kwamen, vroegen zij vergiffenis en boden zij aan boete te betalen. Het bedrag der boeten werd door den assistent-resident bepaald in evenredigheid tot het aantal en de grootte der huizen waaruit elke hoeta bestond. In 't geheel werd echter slechts voor een bedrag van 1646 Spaansche matten (p.m. *f* 3750) aan boete betaald of, onder borgstelling, beloofd, voornamelijk door Si Manoelang, Dolok Sanggoel, Si Mamora, Si Poeltak, enz., terwijl daarentegen, bij gemis van een ander tuchtigingsmiddel, niet minder dan p.m. 50 hoeta's, meerendeels van 4 tot 8 huizen elk, door de colonne moesten worden verbrand, en wel in de landschappen Parsingoeran, Polloeng, Si Pitoe Hoeta, Hoeta Paoeng, Si Marotsong en Hoeta Radja. Op den terugmarsch der colonne werd ook aan eenige weerspannige hoeta's van Boetar, binnen ons gebied, boete opgelegd (200 matten, begrepen onder de hooger genoemde som), zoowel omdat zij aan de onlusten hadden deel genomen, als omdat zij geweigerd hadden de bevelen van het door ons over het landschap aangestelde hoofd op te volgen. Daarentegen had men van het oprukken naar Lintoeng, waaraan voor de colonne te groote bezwaren zouden verbonden zijn geweest, moeten afzien. Vermits in Lintoeng, naar hetgeen de onzen te weten kwamen van

(1) Tot inlijving bij ons bestuursgebied van eenige Battaksche landschappen, waaromtrent die maatregel reeds sedert lang in overweging was, is in Januari jl. besloten.

een ontvluchten gevangene, afkomstig uit Si Leang, de vijand zich eveneens reeds op de vlucht had voorbereid, zouden de troepen ook in dat landschap allerwaarschijnlijkst niets anders hebben kunnen uitrichten dan het vernielen van eenige hoeta's. Vooral voor de uitwerking van het geschut bleken de Battaks bevreesd, waarom dan ook, toen op 26 November, na afloop der excursie, de colonne te Taroetoeng ontbonden werd, van de naar Padang en Padang Sidempoean terug te zenden expeditionnaire troepen, behalve p.m. 150 man infanterie, vooreerst ook nog eenige artillerie werd aangehouden als tijdelijke vermeerdering der gewone bezetting van Silindong en Toba.

Sedert is binnen onze grenzen de rust onder de Battaks bewaard gebleven. In de getuchtigde landschappen was, volgens berichten van Februari jl., de bevolking weder naar de kampongs teruggekeerd, doch hadden Si Marotsong en Hoeta Radja den oorlog verklaard aan Lintoeng ni Hoeta Si Hombing, zonder dat nog vijandelijkheden waren voorgevallen, terwijl aan onze oostelijke grens, om en nabij de benting van Lagoeboti, door onafhankelijke landschappen onderling druk gevochten werd. Twee maatregelen tot vermeerdering van onze hulpmiddelen in de Battaklanden zijn nog in voorbereiding, namelijk de stationneering van een gewapend vaartuig op het Toba-meer, en de aanleg van eene telephoonlijn ter verbinding van Lagoeboti en Taroetoeng onderling, zoomede met Siboga, dat reeds aan het telegraafnet op Sumatra verbonden is.

Mohammedaansche propaganda viel inzonderheid op te merken in de afdeeling Painan (Padangsche Benedenlanden), waar al sedert eenige jaren drie secten, met namen de »naqsabandyah", de »saman" en de »sjatriah", werkzaam geweest zijn, die gezegd worden reeds ongeveer een derde der gansche bevolking van die afdeeling onder hare belijders te tellen. Zijn de twee eerstgenoemde secten weinig gevaarlijk, omdat zij zich niet met de hadat en de negri-regelingen inlaten, hetzelfde kan niet van de »sjatriah" worden getuigd. De meeste der tot nog toe in de kampongs gerezen geschillen van godsdienstigen aard moeten dan ook aan het drijven der aanhangers dezer laatste secte worden toegeschreven. Op de voor-

naamste geestdrijvers werd van bestuurswege een wakend oog gehouden. Overgangen tot den Islam vonden voorts plaats op de tot de Padangsche Benedenlanden behoorende Batoe-eilanden, zoomede in de residentie Tapanoli. Daarentegen bleef ook het Christendom in laatstgemelde residentie steeds veld winnen, inzonderheid in Silindong en Toba, zoomede in de omstreken onzer vestiging op Nias. Vooral in Silindong heeft de werking der Christelijke zending reeds een' grooten en beschavenden invloed gehad. (1)

Banka.

Bewegingen op godsdienstig gebied deden zich niet voor, maar wel was er op de hoofdplaatsen der afdeelingen onder sommige familiën zekere neiging tot godsdienstig vertoon op te merken. De Islam breidde zich evenmin uit als het Christendom.

Billiton.

Onder de inheemsche en de Chineesche bevolking maakte zoomin de Islam als de Christelijke leer vorderingen; integendeel nam het aantal Roomsch-Katholieke Chineezen eenigszins af

Westerafdeeling van Borneo,

De Islam breidde zich, doch slechts in geringe mate, uit, terwijl ook het Christendom enkele aanhangers won.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

De Islam bleef voortdurend veldwinnen, vooral in die streken waar de heidendsche Dajaks veel met Mohammedanen in aanraking komen. Daarentegen was de voortgang der Evangeliesatie luttel te noemen.

Celebes en onderhoorigheden.

Zooals uit vorige verslagen bekend is, heeft zich in het najaar van 1885 een Roomsch-Katholiek geestelijke op de Laiwoeische kust, namelijk aan de Kendari-baai, gevestigd, met het doel om, zoo mogelijk, eene missie onder de heidensche Alfoeren van Midden-Celebes voor te bereiden. Die missionaris is in October 1837 naar Java teruggekeerd. Volgens de ambtelijke berichten over 1887 scheen zijn arbeid weinig vrucht

(1) Volgens een officieele opgaaf van 't laatst van 1885 werden toen Silindong 7381 en in Toba 535 inlandsche christenen gevonden.

te dragen, maar maakte de Islam in Midden-Celebes en op het oostelijk schiereiland nog steeds vorderingen.

Menado.

Bewegingen op godsdienstig gebied openbaarden zich niet. Overgangen van heidenen tot het Christendom vonden steeds plaats; ook het Mohammedanisme breidde zich onder hen uit, vooral op het eiland Groot-Sangi en in de landschappen in de Tomini-bocht.

Ternate.

Onder de heidensche bewoners van Halmaheira en Nieuw-Guinea valt weinig geneigdheid waar te nemen om tot het mohammedaansch geloof over te gaan, hetgeen vooral hieraan wordt toegeschreven, dat zij ongaarne afstand doen van het door den Islam verboden gebruik van varkensvleesch, Het evangelisatiewerk op beide eilanden nam mede geen groote vlucht.

Te Samate zijn eenige Boegineesche en Makkassaarsche handelaren gevestigd; de overige bewoners zijn meest afstammelingen van lieden, die oorspronkelijk elders tehuis behoorden; slechts weinige inheemsche inlanders bevinden zich onder hen. Allen beleiden den Islam.

De kennis der toestanden op Nieuw-Guinea is in 1887 weder belangrijk vermeerderd door eene, in drie gedeelten, door het oorlogsstoomschip *Java* volbrachte reis naar de west- en noordkust van dat eiland

Onder de bezochte 28 plaatsen behoorden ook de drie door vier zendelingen bezette zendingposten der Utrechtsche Zendingsvereeniging, met namen Mansinam op Manasbari, Andai op den vasten wal van Nieuw-Guinea en Jendei op Ron, de beide eersten dicht bij elkander gelegen aan den westelijken ingang der Geelvink-baai, de laatste zuidelijker in de baai. (1) De resident maakte kennis met de zendelingen, bezocht hunne

(1) Doreh, tegenover Manasbari gelegen, de vierde zendingpost, was in 1887 onbezet, omdat de daar geplaatste zendeling zich tijdelijk naar Europa begeven had. In den aanvang van 1888 bevond deze zich echter weder ter hoofdplaats Ternate, waarvan hij in Februari de reis naar zijne standplaats zou aannemen.

scholen en verkreeg een gunstigen indruk nopens de wijze waarop die te Jendei en Andai hunne taak opvatten, doch vond in de omstandigheid dat te Mansinam de verhouding tusschen de bevolking en de zendelingen niet meer zoo goed was als vroeger, aanleiding om te waarschuwen tegen een te krachtig ijveren hunnerzijds in het tekeergaan van oude gewoonten en begrippen der Papoea's, waar deze nog weinig lust betoonden daarmede te breken. De taal waarin door de zendelingen geleeraard wordt, is het Mefoorsch. Toch werden te Andai, onder de nieuwsgierige menigte die zich, tijdens 's residents bezoek, voor het huis van den zendeling ophield, lieden ontmoet, die geen van allen het Mefoorsch verstonden, onder anderen van Hattem, Arfak en zelfs bewoners van het vier dagreizen binnenwaarts gelegen landschap Masibabé,

Timor en onderhoorigheden.

Vooruitgang in de over het algemeen nog achterlijke toestanden in dit gewest viel niet waar te nemen. Op Soemba waren eenige radja's weder onderling aan het oorlogvoeren. Bovendien had men in het westelijk deel van het eiland veel overlast van strooptochten door berg-Endehneezen ondernomen. Ook tot midden-Soemba zijn deze vreemdelingen doorgedrongen, waar de bekende radja van Lewa zich van hen als strijdkrachten bedient. In Oost-Soemba, waar men Savoeneesche volksplantingen aantreft, schijnen de berg-Endehnezen zich niet te wagen. Pogingen door het Europeesch bestuur aangewend om de immigratie van Savoeneezen op Soemba te bevorderen leden schipbreuk, doordien een der invloedrijkste radja's van Savoe, die van Seba, de zaak tegenwerkte. De Savoeneesche kolonisten vormen op Soemba een beschavend element. Door hunne vestiging zijn in Oost-Soemba o.a. eenige Christelijke (Protestantsche) gemeenten ontstaan. En thans is ook van Roomsch-Katholieke zijde het plan opgevat om tegelegenertijd eene missie op Soemba te ondernemen. Ter voorbereiding daarvan zou zich een geestelijke aldaar nederzetten, die echter, overeenkomstig de door de Indische Regeering gestelde voorwaarde, nog geen eigenlijk missiewerk zou mogen uitoefenen, maar zich zou moeten bepalen tot het bestudeeren van taal, land en volk.

Weder gingen in het afgeloopen jaar eenige heidensche Soembaneezen tot den Islam over. (1)

Nopens de andere eilanden, op sommige van welke men eveneens inlandsche Christengemeente vindt, zoo Protestansche als Roomsch-Katholieke, is niet veel gemeld.

Bali en Lombok.

De laatste berichten van Lombok, in April jl. den resident ter oore gekomen, gewagen van bijzondere voorzorgsmaatregelen, die door den vorst zouden genomen worden met het oog op geruchten, dat zijne mohammedaansche onderdanen, de Sassakkers, die het groote meerendeel uitmaken, het plan zouden koesteren zijne dynastie omver te werpen. In verband daarmede zou, volgens diezelfde berichten, de vorst het bevel hebben uitgevaardigd dat de Arabieren, welke hij van opruiing der Sassakkers verdenkt, zich niet meer in het binnenland van Lombok zouden mogen ophouden.

---

(1) Sedert Januari j.l. zijn de beide zendingposten Melolo en Kabenjro, op Soemba door het Nederlandsche Zendelinggenootschap overgedragen aan de Zending van de Christelijk Gereformeerde kerk (Director DONNER), die sedert eenige jaren Soemba tot haar arbeidsveld had gekozen. *Red.*

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Eenige opmerkingen omtrent het Inlandsch Onderwijs.

Nu het Gouvernement reeds gedurende jaren veel heeft besteed aan het inlandsch onderwijs in de Minahassa, is het niet van belang ontbloot, de vraag te opperen: hebben die sommen de gewenschte vrucht opgeleverd? Is het Gouvernements inlandsch onderwijs belangrijk vooruitgegaan, zonder het particuliere onderwijs te benadeelen? Mag op den ingeslagen weg worden voortgegaan, – zoo niet, wat dient er gedaan te worden in het belang van ons volksonderwijs?

Ik acht mij niet gerechtigd al die vragen te beantwoorden, nog minder den juisten weg te willen aanwijzen. Toch meen ik, dat een ruim 20 jarig verblijf in dit gewest mij eenig recht geeft een en ander hierover in het midden te brengen.

Dat er veel geld besteed is voor de oprichting en het onderhoud der scholen, is bekend. Stelt men daar tegen over de geringe som, die de genootsschapscholen per jaar eischen (± *f* 12,000), dan zal men begrijpen, dat van de gouvernementsscholen meer gevorderd kan en mag worden. De gouvernementsschool te Tomohon kost bijna evenveel per maand, als de genootschapsschool aldaar per jaar, terwijl het getal schoolgaande kinderen op de laatste hooger is. Onbillijk is het dus, wanneer men aan de genootschapsscholen bij inspectie dezelfde eischen wil stellen als aan de gouvernementsscholen. Soms is het ontmoedigend voor Hulp-

predikers, met het toezicht op genootschapsscholen belast, in inspectie-rapporten bijna niets dan afkeuring te vinden, zonder zelfs een woord ter vergoelijking, bij de gedachte, dat de riemen waarmeê men op de genootschapsschool moet roeien, zoo ontzettend kort zijn. Toch blijft het mijne bescheiden meening, dat menige genootschapsschool naar evenredigheid den toets der vergelijking met de gouvernementsschool niet behoeft te schuwen. Nog altijd blijf ik volhouden, wat door mij vroeger bij herhaling den tegenwoordigen Adjunct-Inspecteur – vóór hij deze betrekking aanvaardde – gezegd is: hooge tractementen zullen ons onderwijzerspersoneel niet geheel verbeteren. De uitkomst heeft mijne bewering gedeeltelijk bevestigd. De hooge tractementen hebben het onderwijzerschap tot een begeerlijk baantje gemaakt, wanneer men geen kans had te slagen om eene plaatsing te erlangen bij het inlandsch bestuur. Is men echter reeds onderwijzer, en doet de kans zich voor, dan laat men met genoegen de school los. Het hart hangt niet aan de school, wel aan de bezoldiging. Voorbeelden tot staving van het gezegde, zijn er overvloedig.

Het toezicht op de gouvernementsschool is strenger, en de eischen zijn hooger. Menigmaal is het den Hulppredikers gezegd: „gijlieden staat een stelsel van barmhartigheid voor", – en wij zullen dit niet geheel ontkennen. Wij mogen noch kunnen onze eischen zoo hoog stellen, omdat de uitgaven veel minder zijn, en wij zeer goed weten, hoe zorgelijk menig onderwijzer moet omspringen met zijn uiterst schraal tractementje. Wat het toezicht aangaat wordt van onze zijde, ook in samenwerking met de inlandsche leeraars, veel gedaan – en aan leiding, opwekking, aansporing, bestraffing ontbreekt het niet. Staat het onderwijzend personeel aan de gouvernements-

school zooveel hooger? Ik mag dit niet beoordeelen, omdat ik mij slechts in één ressort bewogen heb. Doch waarom moesten de gouvernementsscholen te Kakaskassen en Sarongsong gesloten worden? Lag de schuld alleen aan de bevolking of grootendeels bij de onderwijzers? Is het geen feit, dat een gouvernementsonderwijzer zijne hoogste klasse bij zich aan huis liet komen – een gedeelte van den schooltijd dansles gaf? Ik bezocht eene gouvernementsschool onverwachts, en vond den 1sten onderwijzer op een' stoel zittende, de beenen in de hoogte tegen de tafel, een pijpje in den mond en zoo aan de kinderen les gevende.

Niettegenstaande zulke feiten wil ik gaarne gelooven, dat de meeste gouvernementsscholen van beter gehalte zijn. Maar men vergete niet, dat zulks verkregen is, ten koste van de genootschapsscholen, waaraan de beste onderwijzers zijn onttrokken. De hoogere tractementen waren het lokaas voor velen om in gouvernementsdienst te gaan. Onderwijzers, die met lof werkzaam waren als hoofd eener genootschapsschool, werden als 2de of 3de onderwijzer of kweekeling aangesteld, en brachten aldus niet te versmaden krachten aan in de gouvernementsscholen. Terwijl eindelijk menig genootschapsonderwijzer bij vergelijking met zijn' gouvernementsambtgenoot zich verongelijkt gevoelt, allicht wrevelig, onverschillig wordt, en de handen slap laat hangen.

Moeten wij dus constateeren, dat gouvernementsonderwijs onwillekeurig nadeelig heeft gewerkt op het gehalte der onderwijzers onzer zendingscholen, ook in andere opzichten werden de belangen zijdelings tegengewerkt. Vele genootschapsscholen zijn geheel of gedeeltelijk ontbloot van de noodige leermiddelen en meubelen, ja zelfs laat de toestand der gebouwen veel te wenschen over. Vroeger kon men

nog wel eens medewerking erlangen van de Hoofden tot het oprichten of verbeteren van schoolgebouwen, tot het aanschaffen van meubilair, of wel was soms eene opwekking in de gemeente voldoende om de handen tot hulp in een te slaan. En al ontkennen wij niet, dat er plaatsen zijn, waar die medewerking nog gevonden wordt, toch meenen wij te moeten zeggen, dat deze zeer verminderd is. Niet alleen huurde het gouvernement gebouwen, doch met kwistige hand werd meubilair, enz. aangeschaft. De niet bevoorrechte negeryen werden onverschillig, men wees bij opwekking van onze zijde op de plaatsen waar gouvernementsscholen alles met zich brachten, niets van de bevolking eischten, en men eindigde met niets te verleenen. Voor de genootschapsschool te Tomohon, met gemiddeld 160 leerlingen, kan men zelfs geen trede van den trap gemaakt krijgen, geen faros katoe bekomen, zonder betaling.

Elders drong men bij herhaling aan, dat ik de behulpzame hand zou leenen om eene gouvernementsschool te bekomen. Op mijne vraag waarom men daarop zoo gesteld was, luidde het antwoord: dan behoeven wij geene schoolbehoeften meer voor de kinderen te koopen, het Gouvernement bekostigt alles, huurt een huis, dat ook voordeel geeft aan degenen, die een goed huis hebben, het schaft meubilair aan; de onderwijzers hebben hooger tractementen, kunnen meer huishuur betalen, doen meer uitgaven, wat alles voordeel oplevert, en, wat ook niet weinig beteekent, werd mij gezegd, de aanwezigheid van eene gouvernementsschool opent betere huwelijks-uitzichten. Toen ik in een paar negeryen aandrong om het school-kerkgebouw uit handen van de negery in die der gemeente te doen overgaan, opdat dan van gemeentewege het gebouw beter zou onderhouden worden, daar 't nu door de negery verwaarloosd werd,

werd mij geantwoord: „wij willen dit niet; wanneer hier eene gouvernementsschool geopend wordt, zal alles in orde komen zonder eenige uitgave van onze zijde."

Uit een en ander blijkt genoegzaam, dat, hoewel onwillens, de kwistigheid van 't Gouvernement onze genootschapsscholen zijdelings in moeite en zorg heeft gebracht.

De gouvernementsschool deed in veler oog de waarde der genootschapsschool aanmerkelijk dalen. Bij de opening der gouvernementsschool te Tomohon (1879) werd in mijne tegenwoordigheid in eene toespraak gezegd: het Gouvernement wil niet, dat gijlieden dom blijft, en daarom wordt deze school geopend. Het Genootschap had daar ter plaatse toen al ± 40 jaar eene school, die geroemd mocht worden, en die vele goede, bekwame leerlingen heeft geleverd. Hetzelfde gevoelen in bovengenoemde woorden uitgesproken, leeft ook in het brein van vele inlanders. De gouvernementsschool staat in veler oog hooger, wordt door menigeen genoemd: sĕkola tinggi – sekola pangkat, (1) en men meent, dat wie die school bezocht, aanspraken kan doen gelden, die men op de genootschapsschool niet kan verkrijgen. Als bewijs hiervan diene, dat al eenige jaren, bij oproeping van jongelui voor het toelatingsexamen, de gouvernementsonderwijzer te Tomohon hiervan bericht ontvangt, met voorbijgang van den genootsschapsonderwijzer en den Hulpprediker, belast met het toezicht op de laatstgenoemde scholen in zijn ressort.

Mijns inziens heeft het gouvernementsonderwijs ook veel nadeel aangericht, door de pedanterie en betweterij te bevorderen, terwijl menigeen zich te voornaam begint te achten voor heeren- en cultuurdiensten, gelijk voor tuinarbeid, wat toch wel de hoofdzaak voor den Minahasser zal blijven.

(1) Voorname school, school tot het verkrijgen van een' post.

Het onderwijs is te hoog opgevoerd voor eene bevolking als de Minahassische. Slechts enkelen zijn geroepen om voort te leeren, en is dit noodig, dan zijn er inrichtingen om voort te bouwen op de grondslagen op de lagere school gelegd. Maar wat mag men op de inlandsche lagere school wachten van rekenonderwijs, niet alleen met gewone breuken, doch zelfs toegepast op ingewikkelde voorstellen? Hoevelen zullen nog nut trekken van het Arabisch letterschrift, dat zij met inspanning leerden schrijven en lezen? Behoort zulk onderwijs, gesteld dat het overal met oordeel gegeven wordt, en de onderwijzer daartoe op de hoogte is, wat vaak veel te wenschen overlaat, behoort znlk onderwijs op de volksschool thuis? Mogen wij daarin niet eene reden zoeken, dat de middelste klasse op de gouvernementsschool weinig bezocht wordt door meisjes, terwijl men in de hoogste klasse zelden nog meisjes vindt? Ik weet wel, dat over 't algemeen het onderwijs voor meisjes nog niet zoo begeerd wordt in de Minahassa, doch het is mede eene waarheid, dat het getal meisjes naar verhouding op de genootschapsschool veel grooter is dan op de gouvernementsschool. Mede kan getuigd worden, dat op enkele plaatsen in de Minahassa, waar de gouvernementsschool de genootschapsschool verving, het getal schoolgaande meisjes zeer verminderde, of geheel verliep.

Bij de oprichting van eene gouvernementsschool zeide mij iemand: „ik stuur mijne meisjes naar de genootschapsschool; die leeren om de Bijbelsche geschiedenis te kennen, en degelijke gemeenteleden te worden, de jongens kunnen eene betrekking erlangen, en hebben dus hooger onderwijs noodig.” Deze redeneering moge mank gaan, zij bewijst hoe verkeerd het was, het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis van onze gouvernementsscholen te weren.

De Minahassa heeft behoefte aan godsdienst. En zij, die meenen, dat ze er wel buiten kunnen, zich te hoog gevoelen in eigen schatting, hebben de gevolgtrekking gemaakt: ook het Gouvernement wil den godsdienst niet, daarom is die op de gouvernementsschool verboden. Dit verbod is zóó streng doorgevoerd, dat menige gouvernementsonderwijzer hard is gevallen, omdat hij ook in de gemeente voorging. De tegenwoordige gouvernementsonderwijzer te Tomohon werd, alvorens hij zijne betrekking aanvaardde, ten zeerste door hoogere schoolautoriteiten gewaarschuwd, bijna op verbod af, zich te onthouden van allen arbeid in de gemeenten.

Het geven van godsdienstig onderwijs (Bijbelsche geschiedenis) op de scholen is zeer noodig. Dit behoeft niet te geschieden door den onderwijzer, ja dit zou op vele plaatsen niet kunnen noch zelfs gewenscht zijn. De Hulppredikers, bijgestaan door de inlandsche leeraars, zullen daartoe gaarne bereid zijn. Door mij werd in der tijd eene poging aangewend voor de gouvernementsscholen in de Hulppredikers-ressorten Tomohon en Tanawangko, doch dit werd eenvoudig afgeslagen. Later herhaalde ik die poging voor de school te Lotta, en kreeg ten antwoord, dat ik in overeenstemming met den onderwijzer over het schoolgebouw na éénen zou mogen beschikken. Maar men zou barbaar moeten zijn, om de kinderen, die van 8 tot 1 uur in de school hebben gezeten, nog te willen aanmoedigen een uurtje langer te blijven, op het heetst van den dag, na reeds 5 uren onderwijs te hebben ontvangen.

Vraagt men ten slotte mijne meening wat er gedaan zou kunnen worden, dan geloof ik, dat met hetzelfde, ja met minder geld dan tot heden besteed werd, heel wat meer zou kunnen worden uitgericht. Maar daartoe

moet men terug; en dit zou het beste zijn: dat het onderwijs weder in particuliere handen – hier het Nederlandsche Zendelinggenootschap – overging, onder streng toezicht van gouvernementswege. Men geve eene subsidie voor elke school, die reden van bestaan heeft, en wel berekend naar het aantal leerlingen.

Dat ik de inspectie zooals die tot heden geschiedde, niet wil afgeschaft, desnoods verscherpt wil hebben, blijkt duidelijk uit het bovenstaande.

Eindelijk, opdat men geen ongeschikte werkkrachten op de scholen zal hebben, blijven de examens bestaan, alleen voor kweekelingen verlicht, liefst na blijken van practische bekwaamheid gegeven te hebben, en verder worde niemand aan 't hoofd eener school geplaatst, dan na behoorlijk afgelegd examen.

In enkele losse trekken gaf ik bezwaren en inlichtingen aan. Wellicht ging ik reeds te ver. Alleen oprechte belangstelling in de school en ons Minahassavolk deed mij spreken.

J. LOUWERIER.

Bijlage 1.

Het volgende schrijven kan als aanleiding beschouwd worden tot het leveren van het voorafgaande.

Tondano, 29 Februari 1888.

No. 82.

Aan
den Hulpprediker te Tomohon.

Door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid uitgenoodigd zijnde, om ten behoeve van het 3de vijfjarig verslag van het inlandsch onderwijs ook een zoo juist en volledig mogelijk overzicht te geven van het bijzonder onderwijs, neem ik de vrijheid UWelEerwaarde beleefdelijk te verzoeken, mij wel zoo spoedig als dit doenlijk is, berichten te doen

toekomen, omtrent localiteit, omvang, resultaten, voermiddel, methode, aantal onderwijzers aan de school werkzaam, opleiding en bekwaamheid van het personeel, onkosten, schoolgeld, schooltijd, schrijfbehoeften, leermiddelen enz. van de bijzondere scholen in uw ressort.

Ik teeken hierbij aan, dat iedere bijdrage, die strekken kan, om voor de verschillende lagen der inlandsche maatschappij, voor particulieren en voor hoogere en lagere ambtenaren, voor jongens en meisjes, voor mannen en vrouwen de behoefte al of niet aan particulier of gouvernementeel onderwijs, in welken zin dan ook, ook in zijne geschiedenis nader te doen kennen, voor de samenstelling van bovengenoemd verslag, den Directeur hoogst aangenaam zal zijn, terwijl eene afzonderlijke vermelding van uw inzicht en overtuiging, gegrond op studie en ervaring en duidelijk gemotiveerd, geenzins overbodig wordt geacht, maar zeer op prijs gesteld en zooveel doenlijk benuttigd zal worden.

De tijdelijke Schoolopziener b/h. Inlandsch
Onderwijs te Tondano,
(*w. g.*) J. H. J. LAATS.
Voor copie conform,
J. LOUWERIER.

Bijlage 2.

De hier volgende opgaven werden in antwoord op dit schrijven door mij verstrekt.

Genootschapsschool te Tomohon.

a. Localiteit. Het schoolgebouw, eigendom der gemeente, is lang 15,2 M., breed 10,75 M., hoog 3,25 en heeft 8 vensters.

b. Omvang van het onderwijs.

Lezen. Aanvang speloefeningen. Bij het leesonderwijs worden gebruikt de boekjes van den Heer N. Graafland en eenige door het Gouvernement uitgegeven. De hoogste klasse leest in de kitab Machluk, en de Bijbelsche geschiedenis van wijlen den Heer N. Ph. Wilken.

Schrijven. Aanvang op de lei, later op papier. De methode van den Heer Gouka en de voorbeelden van het Gouvernement worden gevolgd. Het onderwijs wordt practisch toegepast, bij het maken van zinnen, opstellen en brieven.

Rekenen. De 4 hoofdregels met benoemde getallen, de tiendeelige en gewone breuken.

Rekenen uit het hoofd, doch hierbij ontbreekt vaak den onderwijzers, practische voorbeelden en verscheidenheid te vinden, mede den weg te wijzen tot gemakkelijke oplossing.

Aardrijkskunde, der Minahassa.

Teekenen, naar voorbeelden.

Zingen. Eenige theorie volgens een dictee van den Heer Graafland. Als zangboekjes worden gebruikt: de »Parindu", »Suling" en de Tahlil (koraalgezang).

Vertellen. Twee maal per week wordt, naar de bevatting der kinderen van de hoogste en middelste klasse, uit de Bijbelsche geschiedenis verteld.

Dit laatste wordt door vele ouders zeer gewaardeerd.

c. Resultaten. Deze mogen bevredigend genoemd worden, als de leerlingen geregeld de school bezoeken. In het dagelijksch en gemeenteleven blijkt vaak, dat men niet te vergeefs de school heeft bezocht.

d. Voermiddel. De Maleische taal. Met de kinderen in de laagste klasse wordt ook Alfoersch gesproken.

e. Methode. ?

f. Aantal onderwijzers. C. Palar, opgeleid te Tanawangko, niet van onderwijzersgaven misdeeld, doch lui en onverschillig. Tractement *f* 120 per jaar.

W. Wuisan, oudleerling der genootschapsschool. Vrij geschikt doch niet levendig genoeg. Maandelijksche toelage *f* 2.—.

E. Zeroh, oudleerling der genootschapsschool. IJverig en geschikt. Maandelijksche toelage *f* 2.—.

D. Awuy, oudleerling der gouvernementsschool te Tomohon, in 1887 diploma onderwijzer 3de klasse verkregen. Gebrek aan levendigheid bij het onderwijs.

A. Lantang, oudleerling der gouvernementsschool te Tomohon, in 1887 diploma onderwijzer 3de klasse verkregen. Veel beter en levendiger dan zijn bovengenoemde makker.

De beide laatste krijgen jaarlijks een klein douceur.

g. Schoolgeld wordt niet geheven.

h. Schooltijd van 8 tot 12 uur.

i. Leermiddelen en meubilair:

35 eerste spelboekjes.
40 tweede »
16 derde »
7 kitab Negeri dan dairahnja } van den Heer N. Graafland.
39 » Dinhari
20 » Machluk
16 Hikajat Elkitab van den Heer N. Ph. Wilken.
20 » Robinson Crusoe.
20 » Si Amin.
20 Duwa belas tjeritera.
20 Bunga rampai.
15 tweede rekenboekjes.
7 derde » } van den Heer N. Graafland.
26 Parindu.
38 Suling.
3 stel schrijfvoorbeelden.
3 » teekenvoorbeelden.
26 groote teekenvoorbeelden.
45 platen (dieren).
41 » (Bijbelsche).
1 kaart van de Minahassa.
1000 kuben.
1 letterkast.
1 boekenkast.
23 tafels met banken.
11 losse banken.
1 tafel.
5 borden.

Voorts in ruime hoeveelheid: leien (waaronder 50 lei-telramen), griffels, papier, schrijfboeken, pennen, potlooden, inkt.

Dit alles wordt van gemeentewege verstrekt, waartoe des Zondags een tweede zakje in de kerk rondgaat.

j. Aantal leerlingen.

Op de lijst 145 jongens 66 meisjes totaal 211 kinderen.

gemiddeld aantal schoolkomende:

1e	klasse	60	jongens,	20	meisjes,
2e	»	40	»	18	»
3e	»	20	»	2	»
	Totaal	120	jongens,	40	meisjes.

Genootschapsschool te Kakaskassen.

a. Localiteit. Het kerkgebouw, eigendom der gemeente, wordt als school gebruikt. Lengte 13,17 M., breedte 8,93 M., hoogte 4,25 M. Het gebouw heeft 10 vensters.

b. Omvang van het onderwijs. Nagenoeg hetzelfde als te Tomohon. Het rekenonderwijs gaat slechts tot tiendeelige breuken.

c. Resultaten. Ook voor deze school mogen die bevredigend genoemd worden.

d. Voermiddel. Zie Tomohon.

e. Methode. ?

f. Aantal onderwijzers. N. Sandah, opgeleid te Tanawangko, een nederig, degelijk, ijverig onderwijzer. Tractement *f* 100 's jaars.

L. Mougi, oudleerling der genootschapsschool, ijverig doch driftig en soms onverschillig.

E. Kalalo, als boven, gebrek aan ijver.

D. Polii, als boven, pas in 't werk en dus nog ongewoon, doch toont ijver en lust te hebben.

Deze drie ondermeesters krijgen jaarlijks een douceur.

g en *h*. Als te Tomohon.

i. Leermiddelen en meubilair:

54 eerste spelboekjes.
9 tweede »
17 derde »
13 kitab Negeri dan dairahnja.
16 » Dinhari.
10 » Machluk.
10 Hikajat Elkitab.
10 kitab Robinson Crusoe.

9 » Bunga Rampai.
5 » Si Amin.
12 Parindu.
20 lei-telramen.
1 stel schrijfvoorbeelden.
1 stel teekenvoorbeelden.
1 kaart van de Minahassa.
5 borden.
2 tafels.
1 tafel met bank.
26 banken.

Evenals te Tomohon gaat ook hier in de gemeente een 2de zakje rond voor de school. Aangezien de gemeente kleiner is, is de opbrengst daarvan niet zoo groot. De overige leermiddelen als: leien, papier, enz. worden door de kinderen aangeschaft.

j. Aantal leerlingen.

Op de schoollijst 120 jongens, 68 meisjes, totaal 188 kinderen.

Gezet opkomende:

1e klasse	40	jongens,	33	meisjes.
2e »	17	»	7	»
3e »	18	»	4	»
Totaal	75	jongens,	44	meisjes.

Genootschapsschool te Sarongsong.

a. Localiteit. Het kerkgebouw, eigendom der gemeente, wordt mede voor school gebruikt. Lengte 14,2 M., breedte 13 M., hoogte 4,5 M. Het gebouw heeft 6 glasvensters.

b. Omvang van het onderwijs: nagenoeg als te Tomohon.

c. Resultaten. Bevredigend voor de leerlingen, die getrouw de school bezoeken, en de noodige leermiddelen zich aanschaffen.

d. Voermiddel, zie Tomohon.

e. Methode ?

f. Aantal onderwijzers.

S. Rotti, opgeleid te Tanawangko, met diploma onderwijzer 3de klasse. Zeer geschikt en ijverig doch soms ontmoedigd door gebrekkige hulp, gebrek aan leermiddelen en belangstelling. Traktement *f* 120 's jaars.

J. Kalalo en H. Wuiu beide leerlingen der gesloten gouvernementsschool te Sarongsong. IJver en aanleg van beiden middelmatig. Zij ontvangen jaarlijks een klein douceur.

g en *h*. Als te Tomohon.

i. Leermiddelen en meubilair.

3 borden.

3 tafels met banken (slecht).

1 letterkast.

1 kaart van de Minahassa.

De overige leermiddelen moeten door de leerlingen aangeschaft worden, wat vaak veel te wenschen overlaat. Onverschilligheid der gemeente is oorzaak, dat hier niet op dezelfde wijze als te Tomohon en Kakas-kassen in veel dingen kan voorzien worden.

j. Aantal leerlingen.

Op de schoollijst 65 jongens 26 meisjes, totaal 91 kinderen.

Gezet opkomende:

1e	klasse	18	jongens,	3	meisjes.
2e	»	13	»	3	»
3e	»	17	»	1	»
	Totaal	48	jongens,	7	meisjes.

(*w. g.*) de Hulpprediker,

J. LOUWERIER.

STATISTIEKE OPGAVEN

van het aantal gedoopte volwassenen en kinderen, aangenomen lidmaten en ingezegende huwelijken in de Minahassa, gedurende het jaar 1887, behoorende bij het »Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa over 1887".

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
Gorontalo	Gorontalo	P. Th. Wielandt.	6	26	32	8	3
Menado	Menado	»	107	104	211	50	35
»	Sawangan	M. H. Schippers.	—	11	11	2	3
»	Kamanta	»	—	9	9	15	7
»	Toumboeloean	»	—	5	5	1	2
»	Paniki-di-atas	»	1	7	8	2	1
»	Pandoe	»	3	7	10	—	6
»	Talawaän	»	—	7	7	—	—
»	Wori	»	—	3	3	—	—
»	Tiwohoh	»	—	—	—	—	—
»	Tongkeina	»	—	6	6	—	3
»	Kajoewatoe	»	1	7	8	1	—
»	Kajoeragi	»	—	4	4	—	1
»	Boenaken	»	6	9	15	—	—
»	Tandjong Parigi	»	7	25	32	4	—
»	Menado-toewa	»	4	1	5	—	—
»	Siladin	»	4	3	7	—	—
»	Nain-besar	»	2	2	4	1	—
»	Paniki-di-bawah	»	3	14	17	16	1
Bantik	Bengkol	»	2	7	9	—	—
»	Talawaän	»	3	4	7	—	—
»	Boeha	»	—	—	—	—	—
»	Malalajang	J. ten Hove.	1	13	14	—	—
Tombariri	Tanawangko	»	—	36	36	14	13
»	Lemo	»	3	18	21	16	4
»	Lola	»	—	20	20	—	3
»	Ranotongkor	»	2	9	11	10	28
»	Taratara	»	13	27	40	16	3
»	Woloan	»	—	34	34	9	12
»	Sendoek	»	—	9	9	—	—
»	Mokoepa	»	2	5	7	4	—
»	Popoh	»	—	—	—	—	1
»	Koemoe-Arakan	»	3	4	7	—	—
»	Sondaken	»	2	4	6	—	1
Kakaskassen	Kajawoe	»	—	24	24	5	—
»	Kinilow	»	7	18	25	22	5
»	Tinoör	»	8	18	26	1	3
»	Koha	»	3	18	21	10	2
»	Tateli	»	—	4	4	11	—
»	Lotta	M. H. Schippers.	7	18	25	7	5
»	Waremboengan	»	5	10	15	—	—
		Transp.	205	550	755	225	142

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	205	550	755	225	142
Kakaskassen	Kali	M. H. Schippers.	1	9	10	—	—
„	Koka	„	1	13	14	—	2
„	Kakaskassen	J. Louwerier.	—	38	38	—	3
Maoembi	Maoembi	M. H. Schippers.	46	17	63	13	5
„	Kolongan	„	—	10	10	6	2
„	Kawangkoan	„	—	5	5	10	—
„	Soewaän	„	—	5	5	—	1
„	Kaleosan	„	—	2	2	—	2
„	Koewil	„	—	9	9	—	2
„	Bangka	„	6	6	12	—	—
„	Gangga	„	1	12	13	—	—
„	Talisei	„	6	5	11	—	—
„	Kinabohutan	„	2	12	14	—	—
„	Lompias	H. J. Tendeloo.	—	17	17	—	6
„	Kokolé	„	—	9	9	10	2
„	Paslaten	„	—	17	17	3	—
„	Batoe	„	—	15	15	12	1
„	Werot	„	—	7	7	—	—
„	Likoepang	„	—	13	13	9	4
Tonsea	Ajermadidi	„	—	58	58	59	14
„	Toemaloentoeng	„	1	31	32	21	13
„	Kassar	„	—	56	56	56	18
„	Treman	„	—	82	82	84	27
„	Kema	„	1	49	50	13	11
„	Lilang	„	—	11	11	—	7
„	Walëo	„	—	22	22	13	6
„	Tandjong-merah	„	—	6	6	—	7
„	Sawangan	„	—	17	17	—	9
„	Tanggari	„	—	8	8	—	2
„	Sampiri	„	—	7	7	17	2
„	Roemengkor	„	2	10	12	11	—
„	Soekoer	„	—	13	13	—	4
„	Laïkit	„	1	39	40	12	6
„	Tatelloe	„	—	39	39	—	11
„	Talawaän	„	—	30	30	—	5
„	Mapangit	„	—	29	29	42	10
„	Teteij	„	—	16	16	22	4
„	Tonsea-lama	H. Rooker.	—	32	32	55	5
Tondano-Toulijan	Roöng	„	—	26	26	—	6
„	Toetoe	„	—	17	17	—	3
„	Rinegetan	„	—	17	17	—	5
„	Tounkoeramber	„	—	10	10	—	3
„	Wewalintouan	„	1	15	16	—	6
„	Rerewokan	„	—	21	21	—	3
„	Watoelambot	„	—	27	27	—	1
„	Wewelen	„	1	24	25	—	6
„	Koija	„	—	32	32	—	15
„	Tataäran	„	—	76	76	—	14
„	Marawas	„	—	5	5	—	—
„	Kuloh	„	—	3	3	—	—
„	Tandengan	„	—	19	19	—	4
		Transp.	275	1618	1893	693	394

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	275	1618	1893	693	394
Tondano-Toulijan ..	Eris	H. Rooker.	—	24	24	—	5
"	Telap	"	—	21	21	—	4
"	Paloloan	"	—	19	19	—	10
"	Maoembi	"	—	11	11	—	1
"	Seretan	"	—	12	12	—	—
"	Watoelanei	"	—	21	21	—	1
"	Kajoeroja	"	—	17	17	—	1
"	Kapataran	"	2	24	26	—	2
TondanoTouloemamb.	Kiniar	"	—	27	27	—	11
"	Taler	"	—	25	25	—	3
"	Liningaän	"	—	14	14	—	4
"	Katinggolan	"	—	20	20	—	2
"	Kendis	"	1	29	30	—	6
"	Wengkol	"	—	13	13	—	6
"	Ranowangko-atas	"	—	13	13	—	4
"	Loeaän	"	—	31	31	—	7
"	Papakelan	"	—	11	11	—	1
"	Toulijan-ketjil	"	—	16	16	—	3
"	Watoemea	"	—	16	16	—	4
"	Toelap	"	—	12	12	—	—
"	Laloempei	"	—	10	10	—	2
"	Ranowangko-bawah	"	—	5	5	—	1
"	Komby	"	—	17	17	—	7
"	Sawangan	"	—	9	9	—	2
"	Kolongan	"	—	12	12	—	3
"	Rerer	"	—	16	16	—	6
"	Makalisoeng	"	—	16	16	—	6
"	Kinaleosan	"	—	4	4	—	1
Tomoh.-Sarongsong	Roeroekan	"	1	26	27	—	5
"	Koemelemboeaai	"	1	7	8	—	3
"	Tomohon	J. Louwerier.	1	155	156	13	59
"	Sarongsong	"	2	59	61	19	11
"	Kembes	M. H. Schippers.	1	33	34	—	8
"	Pinaras	J. A. T. Schwarz.	—	24	24	—	1
"	Ramboenan	"	—	25	25	—	—
"	Sawangan	"	—	9	9	—	—
"	Lahendong	"	—	34	34	—	5
"	Tondango	"	—	14	14	—	1
"	Pangolombian	"	—	23	23	—	7
Langowan	Langowan	M. Brouwer.	3	230	233	—	49
"	Atep	"	—	19	19	—	3
"	Palamba	"	—	3	3	4	3
"	Talawatoe	"	—	7	7	1	2
Kakas-Remboken	Kakas	"	—	248	248	133	46
"	Passo	"	—	61	61	—	9
"	Panassen	"	—	27	27	—	2
"	Toulijan	"	—	29	29	5	2
"	Kaweng	"	—	28	28	3	4
"	Kajoewatoe	"	—	13	13	11	1
"	Karor	"	—	7	7	2	4
"	Somboker	"	—	1	1	4	—
		Transp.	287	3165	3452	888	722

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
			Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
		Transp.	287	3165	3452	388	722
Kakas–Remboken	Toulumembet	M. Brouwer.	—	7	7	11	—
"	Remboken	"	—	209	209	25	41
"	Kasoeratan	"	—	36	36	2	—
"	Parepei	"	—	21	21	9	2
Kawangkoan	Tompasso	"	9	98	107	25	21
"	Tollok	"	—	17	17	—	8
"	Kanonang	"	—	25	25	6	—
"	Kawangkoan	J. A. T. Schwarz.	—	76	76	—	15
"	Tondegessan	"	1	31	32	—	1
"	Kajoe-Oewi	"	—	22	22	—	—
"	Tompassian-atas	"	5	46	51	—	6
"	Toemaloentoeng	C. J. van de Liefde.	—	11	11	—	4
"	Woewoek	"	—	30	30	10	9
"	Roemoön–atas	"	—	38	38	27	—
"	Lansot	"	—	33	33	23	1
"	Wijauw	"	—	8	8	2	—
"	Lapi	"	—	22	22	5	1
"	Talaitad	"	—	20	20	8	2
Sonder	Sonder	J. A. T. Schwarz.	39	90	129	—	13
"	Kolongan-atas	"	—	32	32	—	10
"	Kiawa	"	8	32	40	—	13
"	Leilem	"	4	32	36	—	17
"	Tintjep	"	2	5	7	—	5
"	Timboekar	"	2	8	10	—	2
"	Tangkoenei	"	1	4	5	—	2
"	Soeloeoen	"	2	38	40	—	14
"	Pinapalangkow	"	—	10	10	—	1
"	Kapoja	"	2	19	21	—	7
"	Moente	"	—	15	15	—	—
"	Toempaän	C. J. van de Liefde.	—	13	13	—	1
"	Matani	"	1	7	8	—	1
"	Popontolen	"	—	3	3	—	1
"	Leleima	"	—	3	3	3	3
"	Paslaten	"	1	12	13	—	7
"	Soeloe	"	1	5	6	3	2
"	Sinengkeian	"	1	1	2	—	—
"	Maäsin	"	—	2	2	—	1
"	Poporeng	J. ten Hove.	—	6	6	—	2
Tombassian	Amoerang	C. J. van de Liefde.	5	67	72	—	8
"	Boejoengan	"	1	22	23	—	—
"	Bitoeng	"	—	7	7	3	—
"	Ranomea	"	—	8	8	2	1
"	Pondan	"	—	7	7	3	3
"	Lopana	"	1	3	4	4	5
"	Pinalin	"	5	5	10	—	5
"	Ritei	"	—	12	12	—	2
"	Malenos	"	—	9	9	—	—
"	Malikoe	"	—	23	23	—	3
"	Kanejan	"	—	16	16	—	2
"	Pinamorongan.	"	—	13	13	6	6
"	Koreng	"	—	13	13	—	2
		Transp.	378	4457	4826	1065	972

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	378	4457	4826	1065	972
Tompasso	Koemelemboeaai	J. Boddé.	—	40	40	—	15
„	Woewoek-Malola	„	—	8	8	—	4
„	Tokin	„	—	15	15	—	9
„	Karimbow	„	—	23	23	3	2
„	Wanga	„	—	19	19	2	3
„	Motoling	„	—	21	21	7	5
„	Lompad	„	—	12	12	—	3
„	Pontak	„	—	15	15	2	4
„	Pitjoean	„	2	6	8	1	1
„	Raänan	„	7	10	17	6	1
„	Poöpoh	„	1	10	11	—	1
„	Mopolo	„	—	11	11	—	2
„	Ongkow	„	7	4	11	—	—
„	Poïgar	„	4	5	9	4	—
Roemoön	Roemoön-bawah	C. J. van de Liefde.	3	52	55	—	7
„	Wakan	J. Boddé.	—	9	9	—	8
„	Eloesan	„	9	10	19	4	2
„	Teëp	„	—	3	3	—	1
„	Tewassen	„	—	5	5	14	10
„	Pondos	„	1	3	4	1	5
„	Tawaäng	„	1	1	2	2	2
„	Radei	„	—	4	4	—	—
„	Tengah-Roemoön	„	3	2	5	—	1
„	Tengah-Sonder	„	20	11	31	—	4
„	Pakoe-Weroe	„	5	18	23	5	3
„	Pakoe-Oerei	„	3	25	28	—	6
„	Bojong-atas	„	—	4	4	—	4
Passan Ratahan Ponosakan	Ratahan	N. Rinnooij.	6	23	29	6	6
„	Pangau	„	3	12	15	3	—
„	Wongkai	„	—	7	7	—	1
„	Wiauw	„	—	5	5	3	1
„	Benthenan	„	—	7	7	—	2
„	Tatengessan	„	—	2	2	—	1
„	Soemampouw	„	—	5	5	2	—
„	Lisoeng	„	—	—	—	3	4
„	Wioi	„	—	7	7	—	5
„	Watoelinei	„	—	7	7	—	—
„	Liwoetong	„	2	37	39	12	3
„	Melompar	„	—	15	15	2	—
Tonsawang	Moendoeng	„	5	8	13	6	3
„	Tombatoe	„	8	35	43	21	6
„	Kali	„	2	10	12	2	1
„	Silian	„	—	24	24	—	—
„	Loboe	„	6	14	20	6	3
		Totaal.	476	5021	5497	1182	1111

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE A.

DISTRICT.	Aantal Gedoopten.			Aantal aan-genomen lidmaten.	Aantal inge-zegende huwelijken.
	Vol-wassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Gorontalo	6	26	32	8	3
Menado	138	224	362	92	59
Bantik	6	24	30	—	—
Tombariri	25	166	191	69	65
Kakaskassen	32	170	202	56	20
Maoemby	61	161	222	63	25
Tonsea	5	555	560	405	156
Tondano-Toulijan	4	441	445	—	90
Tondano-Touloemambot.	1	316	317	—	79
Tomohon-Sarongsong ..	6	409	415	32	100
Langowan	3	259	262	5	57
Kakas-Remboken	—	687	687	205	111
Kawangkoan	15	477	492	106	68
Sonder	64	337	401	6	102
Tombassian	12	205	217	18	37
Tompasso	21	199	220	25	50
Roemoön	45	147	192	26	53
Passan-Ratah.-Ponosakan	11	127	138	31	23
Tonsawang	21	91	112	35	13
Totaal......	476	5021	5497	1182	1111

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE B.

PREDIKANT of HULPPREDIKER.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangenomen lidmaten.	Aantal ingezegende huwelijken.
	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Ds. P. Th. Wielandt..	113	130	243	58	38
H. Rooker	7	822	829	55	182
H. J. Tendeloo	5	601	606	384	164
J. A. T. Schwarz.....	66	589	655	—	120
C. J. van de Liefde...	19	465	484	99	77
J. Louwerier.........	3	252	255	32	73
M. Brouwer	12	1086	1098	241	197
M. H. Schippers	112	297	409	78	51
J. Boddé............	63	294	357	51	96
J. ten Hove	44	267	311	118	77
N. Rinnooij	32	218	250	66	36
Totaal....	476	5021	5497	1182	1111

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

AANTEEKENINGEN

Op de Statistieke opgaven en de Recapitulatie B.

De acht eerstvermelde plaatsen van het District Tondano-Toulijan en de acht eerst opgegevene van het district Tondano-Toulimambot, vormen te samen de hoofdplaats, en mitsdien de hoofdgemeente Tondano. De plaats is in zestien kampongs verdeeld, met even zooveel negery-hoofden. Ter vergemakkelijking van de toepassing en handhaving van orde en regel, wordt die verdeeling ook op de gemeente toegepast. Mitsdien heeft elke kampong twee eigen ouderlingen en twee eigen diakenen. Desalniettemin blijft de gemeente in haar geheel. De openbare godsdienstoefeningen en de bediening der godsdienstplechtigheden hebben voor de geheele gemeente te samen plaats. De maandelijksche bidstond voor de uitbreiding van het Godsrijk wordt in iedere kampong afzonderlijk gehouden. Ofschoon de catechisanten een paar maal in de week in de oude kerk samenkomen tot het ontvangen van godsdienstonderwijs, en hoewel de kinderkerk des Zondagnamiddags ook in die kerk gehouden wordt, is toch in elke kampong eenmaal in de week onderwijs voor de catechisanten, en worden de kinderen des Zondagmorgens vroeg in iedere kampong verzameld.

Sedert October van het verslagjaar is het ressort van Koemelemboeai waargenomen door den Hulpprediker van Amoerang, C. J. van de Liefde. In de statistieke opgaven en in de recapitulatie B is het aantal gedoopte volwassenen en kinderen, aangenomen lidmaten en ingezegende huwelijken op naam van den Hulpprediker J. Boddé. gesteld, die daar tot September werkzaam was. Hoe groot het aandeel daarin is van den waarnemenden Hulpprediker, is niet gespecificeerd opgegeven.

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,
H. ROOKER.

STAAT DER GENOOTSCHAPSSCHOLEN

in de Minahassa, op ultimo December 1887.

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN. DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
1	*Tondano*	Tondano	F. Tangkouw	262	158	420	250	Rooker. 15 Scholen met gezet opkomende 70 %.
2	„	Koija	P. Toelis	53	49	102	86	
3	„	Papakelan	J. Wagey	37	36	73	52	
4	„	Marawas	P. Makaliwei	11	10	21	18	
5	„	Tandengan	W. Rantoeng	47	40	87	67	
6	„	Maoemby	D. Popal	27	15	42	33	
7	„	Seretan	E. Limpelehe	13	17	30	21	
8	„	Watoemea	M. Legoh	20	28	48	44	
9	„	Paloloan	A. Pandeilaki	33	28	61	28	
10	„	Kajoeroja	Ph. Siwij	38	33	71	52	
11	„	Ranowangko	J. Regoh	33	18	51	43	
12	„	Sawangan	G. da Costa	23	24	47	40	
13	„	Kolongan	H. Rotinsoeloe	41	32	73	65	
14	„	Kinaleosan	J. Manoppo	6	11	17	10	
15	*Tomohon-Sarongs.*	Koemelemboeai	J. Roentoekahoe	19	16	35	13	
				658	520	1178	822	
16	*Tonsea*	Soekoer	J. Woeloer	42	24	66	38	Tendeloo. 8 Scholen met gezet opkomende 52 %.
17	„	Tanggary	F. Walanda	45	24	69	50	
18	„	Tandjong-merah	C. Worotikan	17	6	23	19	
19	„	Mapangit	F. Mantiri	54	57	111	25	
20	„	Teteij	S. Tirajoh	30	30	60	24	
21	„	Roemengkor	M. Mandagi	21	18	39	19	
22	„	Waleo	E. Sigarlaki	33	13	46	35	
23	*Maoemby*	Kokolé	J. Maramis.	14	10	24	17	
				256	182	438	227	
24	*Sonder*	Sonder	E. Koho	131	73	204	122	Schwarz. 14 Scholen met gezet opkomende 64 %.
25	„	Kiawa	S. Rakian	83	54	137	91	
26	„	Leilem	N. Malingkonor	49	45	94	42	
27	„	Timboekar	N. Roemokoi	27	12	39	34	
28	„	Kapoja	Th. Sangeroki	55	17	72	51	
29	„	Pinapalangkow	S. Kamagi	41	36	77	55	
30	„	Soeloeöen	A. Sarajar	53	21	74	58	
31	„	Tangkoenei	J. Toewo	27	14	41	26	
32	„	Moente	A. Raoe	22	10	32	21	
33	*Kawangkoan*	Kajoewi	N. Momongan	54	26	80	50	
34	*Tomohon-Sarongs.*	Pinaras	D. Moningka	23	10	33	26	
35	„	Ramboenan	H. Kambeij	32	7	39	18	
36	„	Tondangow	Z. Pijoh	33	22	55	37	
37	„	Pangolombian	D. Wajong	33	19	52	31	
				663	366	1029	662	

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
38	*Tombassian*	Pondan	K. Winokan	42	34	76	57	van de Liefde. 13 Scholen met gezet opkomende 72 %.
39	"	Pinalin	K. Egetan	15	9	24	21	
40	"	Ritei	P. Ondang	47	46	93	66	
41	"	Kanejan	L. Ratag	68	47	115	112	
42	"	Koreng	Z. Sinjal	37	30	67	57	
43	*Sonder*	Toempaän	A. Tangkilisan	36	31	67	56	
44	"	Popontolen	O. Pratasis	16	14	30	27	
45	"	Leleima	A. Pangkei	17	19	36	32	
46	"	Paslaten	J. Tampemawa	34	28	62	36	
47	*Kawangkoan*	Roemoön-atas	J. Toemiwa	62	76	138	77	
48	"	Talaitad	O. Ratag	34	38	72	47	
49	"	Toemaloentoeng	P. Rorong	35	28	63	52	
50	"	Roemoön-bawah	P. Lintjewas	50	15	65	12	
				493	415	908	652	
51	*Tomohon-Sarongs*	Tomohon	C. Palar	185	91	276	124	Louwerier. 3 Scholen met gezet opkomende de 55,5 %.
52	"	Sarongsong	S. Rotti	72	28	100	80	
53	*Kakaskassen*	Kakaskassen	N. Sandoh	92	44	136	80	
				349	163	512	284	
54	*Langowan*	Palamba	K. Masinambow	42	22	64	46	Brouwer. 13 Scholen met gezet opkomende 62 %.
55	"	Talawatoe	J. Geroengan	31	13	44	32	
56	*Kakas-Remboken*	Panassen	J. Soerentoe	31	33	64	26	
57	"	Toulijan	J. Mamahit	58	44	102	68	
58	"	Kaweng	S. Roemondor	39	21	60	45	
59	"	Kajoewatoe	N. Roemajar	29	24	53	45	
60	"	Sombokei	M. Moemeh	11	10	21	17	
61	"	Touloemembet	J. Tawan	11	12	23	18	
62	"	Kasoeratan	A. Loementah	49	51	100	47	
63	"	Parepei	J. Pangemanan	50	42	92	54	
64	*Kawangkoan*	Tompasso	G. Tampanawas	120	100	220	136	
65	"	Tollok	M. Mandang	49	43	92	54	
66	"	Kanonang	J. Moemek	62	21	83	45	
				582	436	1018	633	
67	*Maoemby*	Kolongan	P. Sambin	25	14	39	19	Schippers. 11 Scholen met gezet opkomende 53 %.
68	*Menado*	Toumboeloean	D. Soerentoe	12	5	17	10	
69	"	Paniki di atas	H. Pongoh	32	18	50	24	
70	"	Talawaän	P. Pandi	16	6	22	17	
71	"	Tongkeina	D. Lantang	35	20	55	32	
72	"	Kajoewatoe	J. Poliij	30	26	56	32	
73	*Bantik*	Talawaän	C. Roemambi	30	—	30	22	
74	*Kakaskassen*	Waremboengan	E. Waworoedeng	41	8	49	29	
75	"	Kali	P. Matindas	29	15	44	23	
76	"	Koka	H. Wowor	34	16	50	26	
77	*Tomohon-Sarongs.*	Kembes	S. Rengkoe	57	13	70	21	
				341	141	482	255	

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
78	*Tompasso*..............	Woewoek Malola.	M. Rantoeng........	21	19	40	22	Boddé. 14 Scholen met gezet opkomende 52 %.
79	„	Wanga..................	D. Rindorinde	42	29	71	25	
80	„	Karimbow	N. Piring	56	25	81	48	
81	„	Tokin....................	J. Mowoto...........	36	26	62	23	
82	„	Pitjoean...............	J. Paät	34	24	58	21	
83	„	Raänan	J. Rompas	4	6	10	6	
84	„	Lompad	J. Rasoe..............	25	18	43	24	
85	„	Poöpoh	H. Dotoeloeng	28	32	60	58	
86	„	Mopolo	M. Sarongsong....	40	26	66	40	
87	„	Ongkaw................	J. Rasoe	18	15	33	15	
88	*Roemoön*	Eloesan	J. Tanor	27	21	48	16	
89	„	Tewassen..............	J. Rempowatoe. .	39	25	64	38	
90	„	Radei....................	M. Oemboh..........	38	12	50	23	
91	„	Pakoe-Oerei	J. Warong	38	12	50	23	
				446	290	736	382	
92	*Tombarin*	Lemo	P. Palit................	35	15	50	30	ten Hove. 15 Scholen met gezet opkomende 65 %.
93	„	Ranotongkor........	J. Roring	31	33	64	45	
94	„	Woloan	J. Wahentouw	63	31	94	50	
95	„	Sendoek...............	J. Raintoeng	51	18	69	56	
96	„	Mokoepa	L. Poeah	17	7	24	18	
97	„	Popoh	J. Sembel	10	8	18	12	
98	„	Koemoe Arakan..	J. Soemendap......	13	10	23	14	
99	„	Sondaken.....	A. Soemendap	10	9	19	15	
100	*Kakaskassen*	Kajawoe	W. Walanda........	35	20	55	40	
101	„	Kililouw	E. Nangka	29	17	46	30	
102	„	Tinoör..................	S. Lioew..............	34	5	39	19	
103	„	Koha	M. Sambel...........	45	30	75	48	
104	„	Tateli	M. Sompi	19	11	30	17	
105	*Bantik*	Malalajang	J. Londong..........	34	—	34	20	
106	*Sonder*..................	Popareng..............	D. Molag	16	12	28	21	
				442	226	668	435	
107	*Passan-Ratahan* *Ponosakan*	Wiauw..................	W. Gijoh..............	14	7	21	8	Rinnooij. 9 Scholen met gezet opkomende 47 %.
108	„	Benthenan............	A. Ikele................	5	9	14	8	
109	„	Tatengessan..........	C. Rahoetoe	17	12	29	12	
110	„	Wioij....................	H. Toemando......	17	4	21	13	
111	„	Watoelines	J. Kawenas..........	17	16	33	8	
112	„	Belang	H. Walelang........	36	14	50	30	
113	*Tonsawang*	Kali	E. Ngongoloi	16	20	36	14	
114	„	Silian....................	F. Siwi.................	18	17	35	17	
115	„	Loboe....................	J. Polla................	30	2	32	18	
				170	101	271	128	

RECAPITULATIE.

NAMEN DER HULPPREDIKERS.	NAMEN DER RESSORTEN.	Aantal Scholen.	Getal kinderen.			
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.
H. Rooker	Tondano...	15	658	520	1178	822
H. J. Tendeloo	Ajermadidi...... ..	8	256	182	438	227
J. A. T. Schwarz ..	Sonder	14	663	366	1029	662
C. J. van de Liefde.	Amoerang	13	493	415	908	652
J. Louwerier	Tomohon	3	349	163	512	284
M. Brouwer.......	Langowan	13	582	436	1018	633
M. H. Schippers ...	Maoemby	11	341	141	482	255
J. Boddé	Koemelemboeaai ...	14	446	290	736	382
J. ten Hove.......	Tanawangko.......	15	442	226	668	435
N. Riannooij	Ratahan..........	9	170	101	271	128
	Totaal. ..	115	4400	2840	7240	4480

Gezet opkomende.......... 62 %.

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

AANTEEKENINGEN

op den Staat der Genootschapsscholen in de Minahassa, op ultimo December 1887.

De school te Tondano, No. 1, wordt gewoonlijk eene gemeenteschool genoemd. Zij bestaat en wordt onderhouden zonder bezwaar voor Genootschap of „Onderling Hulpbetoon." De gemeente van Tondano draagt echter slechts zeer weinig tot hare instandhouding bij. De kosten worden uit een bijzonder fonds bestreden.

Aangezien, inweerwil van de drie Gouvernements inlandsche scholen te Tondano met deze gemeenteschool, nog een aanzienlijk aantal kinderen van schoolonderwijs verstoken bleef, heeft de gemeente haar locaal in den loop van 't verslagjaar uitgebreid, zoodat de vier ruime kamers met twee zijn vermeerderd. Ten behoeve van de derde Gouvernementsschool had zij ééne kamer beschikbaar gesteld. Na de uitbouwing zullen daarvoor twee kamers afgestaan worden, totdat de bevolking een schoolgebouw voor die derde school zal hebben opgericht.

Ten einde het ter schole zenden der kinderen vergemakkelijkt zou worden, en de leerlingen allengs meer getrouw zouden opkomen, werd in 1887 begonnen, leermiddelen, school en schrijfbehoeften gratis te verstrekken, en leerlingen, die in eene geheele maand geen enkele maal verzuimen, eene kleinigheid ter belooning te geven.

Voorts worden vele pogingen aangewend, om allengs meer kinderen aan het schoolonderwijs te doen deelnemen.

Een aantal scholen wordt onderhouden door »Onderling Hulpbetoon". Jammer, dat de bedoeling dezer vereeniging niet meer algemeen begrepen of ook erkend wordt, tengevolge waarvan ook de deelneming te wenschen overlaat. Zij bedoelt hulp te bieden aan gemeenten, pas later geworden, ter voorziening in de behoefte aan een' voorganger, die dan tevens de onderwijzer der jeugd wordt.

De school te Ranotongkor, No. 93, was van vroeger eene zoogenaamde Negeryschool. De onderwijzer ontving zijne bezoldiging derhalve uit de districtskas. Die bron hield op te

vloeien. Het behoud der school was gewenscht, ook ten behoeve der gemeente. De onderwijzer mag geteld worden onder de meest getrouwen, vooral ook voor het gemeentewerk. Er werd derhalve besloten, de school te bestendigen op kosten van wat wij ons schoolfonds zouden kunnen noemen, al wisten we ook, dat de inkomsten minder ruim vloeiden. Wij gelooven, dat de Heer wel voorzien zal.

Het gemiddeld getal gezet opkomende leerlingen in de scholen te Sonder en Kiawa, No. 24 en 25 geeft een klein cijfer, daar in de maanden van de padi-zaaiing en den oogst die scholen slechts door een klein aantal kinderen werden bezocht. Worden die maanden (Januari, Juni en Juli) bij de berekening niet mêegeteld, dan zou dat getal te Sonder zijn 143, en te Kiawa 102.

In de maanden September tot November werden de scholen in het district Tomohon-Sarongsong, n.l. No. 34, 35, 36 en 37, bezocht door den zendeling Kruijt, Directeur, der kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Tomohon.

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,
H. ROOKER.

Samuël Rotinsulu. (1)

De naam, dien ik daar neerschreef, is die van een' uitnemenden Minahasser, aan wiens nagedachtenis ik enkele bladzijden wil wijden. Ik vraag daarvoor met vrijmoedigheid de aandacht van de lezers van dit tijdschrift, daar de bedoelde persoon eene voorname plaats bekleedt in de geschiedenis der kerstening van een deel der Minahassa.

Samuël Rotinsulu was van 1848 tot 1889 eerste districtshoofd van Maoembi. Daar ik van Januari 1884 tot Mei j.l. aldaar hulpprediker was, heb ik hem nog werkzaam en ook, zoo niet meer in zijne volle kracht, toch nog in zijne kracht gekend.

Hoe beschaamde hij, die reeds meer dan zestig telde, nog menigen jongere in vlugheid te paard, in het uitstaan van vermoeienissen en in onverdroten arbeid. Welk een krachtig man was hij nog in November 1885! Levendig staat het mij voor den geest, hoe hij toen op een' Zaterdag bij mij was met den Contrôleur van Kema. Den vorigen dag was hij te paard van Likoepang gekomen, een afstand van ruim acht uren gaans, maar dat was hem geen beletsel zich voor te nemen, dien namiddag naar de hoofdplaats te gaan, weder te paard, om daar bij het huwelijk van een zijner familieleden tegenwoordig te zijn. De onverwachte komst van den Contrôleur verhinderde hem dat voornemen ten uitvoer te

---

(1) Spreek: Rotinsoeloe. *Red.*

brengen, maar van vermoeidheid van de reis van den vorigen dag was geen sprake.

Wien zou het een oogenblik in de gedachte hebben kunnen komen, te onderstellen, dat dit de laatste maal was, dat wij den nog zoo krachtigen man gezond voor ons zouden zien? En toch was het zoo. Na enkele dagen werd hij op het ziekbed geworpen, en toen hij langzaam herstelde, bleek het, dat er iets bij hem had plaats gehad, dat hem geheel en al had veranderd. De lichaamskrachten keerden wel gedeeltelijk terug, maar de geest was voor een groot gedeelte uitgedoofd. Hij was genoodzaakt zijn ontslag te vragen, of liever, de noodzakelijkheid bestond hem daartoe zacht te dwingen, want hij zelf had geen besef van zijn' toestand. Hij, die altijd een zoo levendig aandeel had genomen aan al wat er in zijn district voorviel, kon nu dingen in zijne onmiddellijke nabijheid geschied, zich laten vertellen als gingen zij hem in 't minst niet aan. Deze toestand werd van lieverlede erger. Toen in October '86 zijn oudste zoon, tot zijn' opvolger benoemd, werd geïnstalleerd, en hij aan dezen den stok met vergulden knop, het teeken zijner waardigheid moest overgeven, was het treffend te zien, hoe hij tranen stortte, en dus op dat oogenblik nog wel eenige bewustheid had van hetgeen gebeurde. Maar dat werd al minder, en toen ik in Mei j.l. afscheid van hem kwam nemen, begreep hij in 't minst niet, dat ik op 't punt stond van te vertrekken. De man was levend dood.

Toch had ik toen nog niet gedacht, dat na ruim één maand ook het lichaam reeds zou bezwijken. Zeer trof het mij, toen ik de tijding van zijn' dood ontving, en het speet mij, nu het zóó weinig verschilde, dat de omstandigheden niet eenigszins anders waren geweest en ik niet eenige weken later Maoembi had verlaten.

Het is in de Minahassa de gewoonte, dat bij iedere begrafenis een woord door den pandita wordt gesproken. Soms valt dat moeilijk, want gelijk Br. TENDELOO opmerkte bij het graf van onzen vriend, er gaan er heel wat heen, „wier leven niet veel voor de herinnering nalaat, en aan wier graf al zeer weinig te zeggen valt."

„Maar hier is het anders," zoo vervolgde hij. En ik zeg, ja zeker was het daar anders. Aan dat graf zou ik zeker naar mijne woorden niet hebben gezocht, het zou mij eene behoefte geweest zijn daar te spreken.

Veel, zeer veel was daar te zeggen, en goede woorden hebben er dan ook weerklonken. Op meer dan ééne verdienste des overledenen is gewezen. O.a. hierop, dat daar geen hoofd werd begraven, die als ware het door zijne geboorte reeds voor die betrekking was aangewezen, of die, als de tegenwoordige, jongere districtshoofden daarvoor was opgeleid; maar één die, toen hij tot deze aanzienlijke betrekking werd geroepen, een gewoon negĕryman was.

Het is letterlijk zoo gezegd, maar ik zou, zoo ik het gehoord had, er toch zeker bij gedacht hebben: »Waar; mits men dat woordje gewoon goed versta." Niet als ware hij geweest als ieder ander, zoodat men met hetzelfde resultaat ook wel een' anderen negĕryman had kunnen kiezen. Zeer zeker niet!

In de dagen toen hij tot de betrekking van districtshoofd werd geroepen, was het bestuur neêrgelegd door iemand, die, wat afkomst en geboorte aanging, daar wel op zijne plaats was. Maar hij was een tegenstander geweest van de algemeene beweging, die toen in dat gedeelte der Minahassa nog in haar begin was: de kerstening des volks. Hij was een conservatief in merg en been, die met al dat nieuwe, verandering van godsdienst, onderwijs der jeugd, enz. niet wilde te doen hebben.

Maar hooger geplaatsten waren van meening, dat dit conservatisme niet behoefde te worden ontzien, dat het bestuur niet op dien weg moest meêgaan. En dat was goed gezien. Daar lag niets onbillijks in. Dit conservatisme toch was geenszins vrucht van overtuiging, maar eenvoudig egoïsme, het duister besef dat, naarmate die nieuwe geest doordrong, de gelegenheid tot knoeien en uitzuigen, waaraan de vroegere hoofden in de Minahassa zich niet weinig schuldig maakten, in dezelfde mate zou afnemen.

Er werd omgezien naar een' man, die genegen zou zijn de zaken een' anderen kant uit te leiden, en de keus viel op Samuël Rotinsulu van Kolongan, die, als uitzondering in dat district, toen reeds christen was en de lees- en schrijfkunst verstond.

De keuze was in allen deele eene zeer gelukkige. Dat Rotinsulu de zending, het oprichten van scholen, enz. bevorderde, het was waarlijk niet alleen om aan hooger geplaatsten te believen. Neen hij deed het uit volle overtuiging, altijd voor zoover van overtuiging sprake kan zijn bij een' Minahasser van vóór veertig jaren. Hij had natuurlijk geen helder inzicht in de beginselen des Evangelies, of zelfs iets van dien aard, maar hij had begrepen, gevoeld, ervaren, zij het dan ook nog maar oppervlakkig: „De nieuwe weg is beter dan de oude." En dus: „Den nieuwen weg op, met alle kracht!"

Ja, indien wij alleen letten op warmte van overtuiging en niet zoo zeer op den inhoud, dan was het eene overtuiging van de beste soort. Er zijn er misschien, ook onder de hoofden in de Minahassa wel, die meer kennis van en helderder inzicht in de leer des Evangelies hadden of hebben, maar of er zijn wier hart warmer klopt voor onze zaak, meen ik te mogen betwijfelen.

En zijn wij het er over eens, dat eene godsdienstige overtuiging niet veel waarde heeft, indien zij niet meer getrouw maakt ook in het nakomen van den dagelijkschen plicht („De beste christen, de beste burger"), welnu, ook deze voorwaarde is hier vervuld.

Zeer groot vertrouwen genoot Rotinsulu reeds van de Regeering. Herhaaldelijk ontving hij tevredenheidsbetuigingen, waaronder ook van stoffelijke waarde. Meer dan eens werd hij geroepen de Regeering voor te lichten bij het beslissen van kwestiën, de inlandsche huishouding in andere districten betreffende. Nadat hij ongeveer vijf en twintig jaren het bestuur had gevoerd, werd hem honoris causa de titel van Majoor verleend (1) en zoo zou er nog veel meer te noemen zijn.

Maar dit alles is op zichzelf nog geen bewijs, dat hij werkelijk zijn volk ten zegen, en in den waren zin een goed man was. Toevallige omstandigheden geven wel eens aanleiding tot eervolle onderscheidingen, zonder dat daarom degenen, die ze ontvangen, nog de besten onder de hunnen kunnen worden genoemd.

Ik heb betere bewijzen.

Wie in het district Klabat-diatas den weg wist vóór veertig jaren, zou er dien nu kwalijk meer vinden. Niet ééne negĕry ligt meer waar zij toen lag. Zij werden onder leiding van Rotinsulu allen verplaatst, en hierover is ieder het eens, dat al die verplaatsingen geheel en uitsluitend der bevolking ten goede kwamen.

„Wee u", zeide Jezus „wanneer allen wel van u spreken." Dit was ook met onzen vriend het geval niet.

---

(1) De districtshoofden der grootste districten in de Minahassa dragen den titel van Majoor, die der kleineren dien van Hoekoem-bĕsar. Maar na langdurigen en trouwen dienst wordt aan de laatsten soms honoris causa de titel van Majoor verleend, gelijk nog onlangs het hoofd van het district Tomohon-Sarongsong ten deel viel.

Maar wie in Maoembi en omstreken meer dan oppervlakkig bekend is, wie er, als schrijver dezes, nagenoeg ieder persoonlijk kent, zal uit het gehalte van degenen, die geen wèl van hem spraken (of beter dachten, want kwalijk spreken van een regeerend hoofd zal een Minahasser niet licht), wel niet anders dan een getuigenis te zijnen gunste kunnen afleiden.

Maar, - laatst, niet minst! het beste getuigenis is voor mij het volgende:

In het begin van 1878 was het niet in orde in het aangrenzende district Likoepang. Het eerste en het tweede districtshoofd werden beiden ontslagen, en bij geheim besluit van den Resident van Menado d.d. 23 April van dat jaar werd aan Rotinsulu het tijdelijk beheer over dat district opgedragen. Geheel in den geest van de toen reeds eenige jaren heerschende richting in het bestuur, om het aantal districten in de Minahassa in te krimpen, werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt om dat aantal weder met één te verminderen, en het district Likoepang met Klabat-di-atas te vereenigen. Deze twee ontvingen in '84 samen den naam van district Maoembi, naar de voornaamste negery van het laatstgenoemde.

Maar dit was een niet te overkomen slag voor de familie, die altijd in Likoepang aan het bestuur was geweest. Dat de beide genoemde titularissen uit hun ambt waren ontzet, daartegen was niets te zeggen, maar moest daarom het district bij een ander worden ingelijfd? Was er dan niemand om hen te vervangen?

Het voornaamste lid dier familie, de om verschillende den lande bewezen diensten zeer goed bij de Regeering aangeschreven staande hoofd-djaksa te Menado, maakte met opoffering van aanzienlijke geldelijke uitgaven eene reis naar Batavia, ten einde zoo mogelijk gehoor te erlan-

gen bij den Gouverneur-generaal, en dezen slag van zijne familie af te wenden. Of hij bij Z.Exc. is toegelaten, weet ik niet zeker, maar zoo al, dan bereikte hij toch zijn doel niet.

Zeker was er dus voor die familie al zeer weinig reden Rotinsulu op de eene of andere wijze te huldigen. Want al had hij er geenerlei schuld aan, daar hij eenvoudig een' hem gegeven last opvolgde, naar den gewonen loop der dingen oordeelt hij, die het onderspit delft, niet aldus, maar haat wie zijne plaats inneemt.

Is het dan geen welsprekend getuigenis voor onzen vriend, dat die zelfde hoofddjaksa, toen hij werd uitgenoodigd de begrafenis bij te wonen, niet alleen niet eene der zeer vele „verhinderingen" had, waarin de Minahasser zoo vindingrijk is, maar dat hij aan zijn graf des overledenen lof kwam verkondigen; daar sprak van diens ijver en toewijding, waardoor hij aller achting zich waardig had gemaakt; hem noemde „in waarheid een goed hoofd", een man, die aan velen ten voorbeeld kon strekken?

Het getuigt zeker ook voor den spreker, maar wanneer wij bedenken hoe uiterst moeilijk dingen als bovengenoemd, ook wel bij zeer veel meer ontwikkeling, op den achtergrond geraken, dan pleit het wel eerst en meest voor den man, die zóó de achting won, ook waar wij dit minst mochten verwachten.

Goede woorden zijn gesproken bij dat graf.

Ons zal, als zendingvrienden, meest belangstelling in boezemen waar Br. TENDELOO op wees, dat de overledene steeds zoozeer van ijver was vervuld voor de godsdienstige belangen van zijn volk en voor het onderwijs der jeugd.

Gelijk boven is gezegd, hij had ingezien, dat de nieuwe weg beter was dan de oude, en met kracht stuurde

hij van zijn' kant de dingen den nieuwen weg op. De kleinste negëry bouwde een kerkje, heel de bevolking nam onder zijne leiding het Christendom aan.

Neen, hetzij verre van ons, iemand te willen beschuldigen, allerminst wie zich niet meer verdedigen kunnen. Wij weten bij eigen ervaring te goed, hoe het, bij zoo uitgebreide werkkringen als ons in de Minahassa zijn toevertrouwd, soms met den besten wil onmogelijk is, overal te doen wat er zou moeten geschieden. Maar toch hebben wij meermalen met weemoed bij ons zelven gevraadg: Waarom moet het, bij zóóveel goeden wil aan den éénen kant, aan de andere zijde zoo goed als ten eenenmale aan leiding ontbreken?

Wat zou er hier niet hebben kunnen geschieden, als deze streek in die dagen toen er zóóveel opgewektheid was, het voorrecht had mogen hebben van geleid te worden door een' zendeling, gelijk zulks in de bergdistricten een kleine twintig jaren vroeger was geweest, en daar zulke schoone vruchten had opgeleverd!

Het mocht helaas! niet zoo zijn. Het ging al zeer vreemd toe. Er ontbrak om zoo te zeggen alleen maar aan, dat het districtshoofd met het toedienen van den Doop werd belast, maar overigens werd alles aan hem overgelaten. Nu, hij van zijn' kant deed wat hij kon. Wij weten allen, hoe men in deze streken wufter, veel minder eenvoudig is dan in de bergdistricten; maar toch mag de zedelijkheid, het huwelijksleven vooral, in dit district vergeleken worden met wat dienaangaande in omliggende districten gevonden wordt. Dat menschen samenleven zonder dat hunne verbintenis door het huwelijk is geheiligd, dat is op slechts twintig minuten afstands van Maoembi, in een ander district, regel, maar in Maoembi en al de negëryen, die tot dat district

behooren, is het eene zeer zeldzame uitzondering. (1) Echtscheidingen, ik bedoel niet alleen de wettige, maar ook de werkelijke, komen eveneens hoogst zelden voor. En dat alles en nog zooveel meer is het werk van onzen vriend, wien geen moeite te veel was om dit alles te regelen. Was ergens sprake van het aanstellen van een' meester, dan was hij steeds bereid te zorgen, dat er een schooltje gebouwd werd. En wat kon hij goed en hartelijk spreken, bijv. als lid der schoolcommissie bij openbare lessen in gouvernementsscholen. Hij gevoelde, misschien veel meer dan menigeen, die zelf in dat voorrecht deelde, wat de jeugd tegenwoordig voor heeft bij den tijd toen hij jong was.

En het bleek altijd zoo duidelijk, dat zijne belangstelling van de echte soort was, dat er geen eigenbelang aan ten grondslag lag. Op hoe menige hoofdplaats van een district kan de bevolking er maar niet toe komen een schoolgebouw te zetten, om de èenvoudige reden dat het districtshoofd een hem toebehoorend huis aan het Gouvernement voor school verhuurt, meestal tegen niet matigen prijs. Dat er nu schoolgeld moet geheven worden, dat dit voor velen een beletsel is, en dus het onderwijs lijdt, daarvan trekken die huisbazen zich weinig aan. Zoo vaak er naar gevraagd wordt, rapporteeren zij altijd maar weer, dat de bevolking het betalen van schoolgeld verkiest boven het zetten van een gebouw, en wie

(1) Behalve het vroegere Likoepang werden later ook nog eenige eilanden, waarop Sangireesche nederzettingen gevonden worden, bij het district Maoembi gevoegd. Indien dus iemand het hier geschrevene met statistieke gegevens zou willen vergelijken, daar bedenke hij, dat, waar sprake is van langdurigen invloed door Rotinsulu uitgeoefend en van de vruchten daarvan, geenszins het gansche tegenwoordige district Maoembi in aanmerking komt, maar alleen het vroegere Klabat-di-atas, zijnde de negeryen Maoembi, Watoetoemooe, Kolongan, Soewaän, Kawangkoan, Koewil en Kaleosan.

zal, niet weten, maar bewijzen dat het niet zoo is? Maar van zulk egoïsme was in Maoembi nooit sprake, wel van het door het districtshoofd belangeloos afstaan van een hem toekomend stuk grond, opdat de bevolking er een school mocht bouwen en alle kinderen gratis onderwijs zouden kunnen genieten.

Zullen wij het hem nu, wijten dat het, wat het kerkelijk en godsdienstig leven aangaat, zoo treurig gesteld is in zijn district?

Neen, en wij zullen ook verder nu niet vragen naar de oorzaak daarvan. Maar te bejammeren blijft het, dat er in die streken zooveel minder is geschied dan er had kunnen geschieden bij goede en deskundige leiding.

Want dat onze vriend zich gaarne zou hebben laten leiden, staat bij mij vast, en meen ik te mogen opmaken uit mijne ervaring.

Toen ik in 1884 te Maoembi kwam, was Rotinsulu reeds een oud man. Daarbij was hij dertig jaren lang gewoon geweest als hoofd van zijn district alleen, ook het kerkelijke, te regelen. Daar kwam nu een jong man hem die leiding zoo goed als uit de handen nemen en zijn werk op geheel andere wijze voortzetten. Het trof daarbij nog, dat die jonge man wat voortvarend was en, althans volgens het oordeel van sommigen zijner collega's, op zichzelf goede beginselen, wat haastig wilde toepassen. Zelf meende ik dat natuurlijk niet, en ik werd er ook niet van overtuigd. Maar zooveel is toch wel zeker, dat onze oude vriend het, wat dat aangaat, anders had kunnen treffen.

Ook beter?

Dit betwijfel ik. Want nu kwam het des te schooner uit, dat hij, althans in het kerkelijke, niet geheerscht had om te heerschen, maar alleen door de noodzakelijkheid daartoe was gebracht, en zonder eenige rancune gaf hij de

leiding van zaken over aan iemand, die, zoo al niet zeide, toch vrij wel toonde, dat hij alles een' anderen weg op wilde leiden.

Ja, eens moet ik, zoo oordeeldde althans een collega, zeer veel op het spel hebben gezet. Er zijn te Maoembi een zeer groot aantal lidmaten, zoodat het kerkje ze niet in eens kan bevatten. Dus was er altijd in twee keeren Avondmaal gevierd; maar, zoo lichtte mijn helper mij in, het Avondmaal was altijd een bron van twist geweest, op het punt welke der twee kampongs, waaruit Maoembi bestaat, het eerst tot de gewijde tafel zou worden toegelaten. Het was steeds door het districtshoofd geregeld geworden, maar nooit tot onderling genoegen.

»Dat gaat niet" dacht ik, en beproefde het in eens te vieren. Maar dat ging ook niet. De toeloop was zóó groot, dat men elkaâr verdrong en de stichting daardoor luttel was. Dus weer in tweeën? Ja, maar kampongsgewijze, op bevel, en dan weer de oude twist, dat nooit!

Toen bestond ik het genoemde stoute stuk. Ik ging naar den Majoor en zeide, dat ik het Avondmaal in twee keeren zou bedienen, maar dat ik zelf wel alles zou regelen. Toen ik dit zoo beleefd mogelijk had gezegd, bleek mij, dat ik niet begrepen was, want ik kreeg ten antwoord: „Dus hoe wil u dan dat ik het regelen zal?"

Antwoord, nu beslist en duidelijk: „De bedoeling is, dat gij er u niet meê zoudt bemoeien, maar het aan mij overlaten,"

Het is waar, dat men dit onvoorzichtig zou kunnen noemen.

Het is ook waar, dat bijna ieder ander in de plaats van Rotinsulu er voor zou gezorgd hebben, dat alles deerlijk in de war was geloopen. Ik heb dan ook zelden verbaasder gezichten gezien dan die van mijn kerkeraads-

leden, toen ik hun mededeelde en verzocht, dat zij mij nu zouden helpen op de wijze als ik zou aangeven. Maar ik ben nu eenmaal de meening toegedaan, dat als de heele wereld uit voorzichtige menschen bestond, wij nooit vooruit zouden komen, en daar het om vooruitgang te doen is, moet men soms ook wel eens onvoorzichtig zijn, met andere woorden: wie wat winnen wil, moet ook wat durven wagen.

Ik had wat, misschien veel, gewaagd, maar ook veel gewonnen. Verbazing was er op het gelaat van onzen vriend te lezen, maar toen ik kalm trachtte hem duidelijk te maken, dat ik wel op zijne hulp veel prijs stelde, maar dat het hier om hoogere belangen noodig was, dat ik hem het werk geheel uit de handen nam, gelukte het mij, hem volkomen tevreden te stellen.

Zondag daarop zeide ik in de kerk, dat wij het Avondmaal in tweeën zouden vieren, maar niet kampongsgewijze. Ik wilde het nu eens overlaten aan henzelven. Zij moesten het nu maar eens zelven onder elkaar afspreken, in de beide kampongs, wie eerst of laatst zou gaan, maar den eersten keer niet te veel aandrang! Een hartelijk woord, om mij niet te beschamen, waar ik nu eens iets op hen liet aankomen, al waren zij dat niet gewoon, besloot deze aankondiging.

En wie nam toen na afloop van de godsdienstoefening het woord? Het districtshoofd, en wel, om op wat ik gezegd had nog nader aan te dringen en te betuigen, dat deze nieuwe regeling beter was dan de oude.

Ik had iets, misschien veel gewaagd, maar had ik ook niet veel gewonnen?

Er was nu voor goed een eind aan, wat tot heden vrij wel den zegen des Avondmaals had doen verloren gaan. Ik zal niet beweren, dat ik te Maoembi altijd met

opgewektheid mijn werk heb verricht, maar de avondmaalsdagen waren er mij altijd goed. En wat bovendien geen geringe winst was van mijne »onvoorzichtigheid", zonder deze was Rotinsulu nooit in de gelegenheid geweest te toonen, dat hij zóó hoog stond, als nu werkelijk was gebleken.

Ieder die in de Minahassa bekend is, zal toestemmen, dat ik hem in een voor een hoofd zeer groot zwak had aangetast. En zie, hij bleek daar niet zwak maar sterk te zijn.

Angstvalligheid en vrees zijn wel de slechtste leidsvrouwen, die iemand zich kiezen kan. Maar wie flink durft doortasten, zal, mits hij wete door welke beginselen hij zich laat leiden, altijd arbeiden aan de vorming van eigen en anderer karakter.

Uit bovenstaand verhaal mag zeker wel worden afgeleid, dat onze vriend zich gaarne zou hebben laten leiden, indien er van den aanvang af een zendeling in zijn district had gearbeid. Wat zou er door samenwerking van zendeling en districtshoofd daar een andere toestand hebben kunnen geboren worden!

Ach, waren er onder het volk maar velen, of al waren het maar enkele tientallen, die van denzelfden geest waren bezield als hun oude hoofd, er zou nog wel wat van de gemeenten van Maoembi e. a. te maken zijn. Ik zou er waarschijnlijk toch niet hebben kunnen blijven, daar mijne gezondheid mij het naar eisch bedienen van een dertigtal gemeenten niet toelaat, maar zeker zou ik er dan met meer leedwezen van daan zijn gegaan. De Maoembiërs zijn goede menschen. Over eenige persoonlijke onwelwillendheid, van wien ook, heb ik mij nimmer te beklagen gehad. Maar van leiding zijn zij eenvoudig niet gediend. En daar ik nu gekomen was om te leiden,

stieten wij telkens op elkaâr, altijd weer op dat zelfde punt. Altijd weêr kwam het er op neder, dat ik hunne welwillendheid en het vertrouwen, dat men in andere opzichten mij schonk wel zeer waardeerde, maar dat ik in de eerste plaats hun p a n d i t a was. Maar altijd weer was het aan doovemans deur geklopt. Vriendelijk zijn zij en welwillend, maar in hooge mate eigenwijs. En daarbij in de praktijk volslagen materialisten; voor velerlei hebben zij tijd en hart, maar de godsdienst, die kunnen zij er juist bij missen.

Ach, zoo heb ik vaak gezucht, of er in al die jaren wat van den geest van het districtshoofd op zijn volk ware overgegaan! Of zij niet alleen zijne bevelen hadden gevolgd en altijd waren in de kerk gekomen, die enkele malen als wijlen Br. LINEMANN er eens eene bezoekreis maakte, maar ook van hun hoofd hadden willen leeren, wat hij zoo warm en zoo overtuigend kon uitspreken, zelfs tegenover de hoogst geplaatsten, dat de Minahassa wat zij is, aan het Christendom is verschuldigd.

Van heeler harte hoop ik, dat mijn opvolger niet alleen welwillendheid voor zijn persoon zal weten te winnen, maar dat het hem ook gegeven zij, van lieverlede eenige belangstelling te zien ontstaan voor datgene waar wij eigenlijk voor uitgaan.

Een der wegen waarlangs ik nog de meeste hoop had dit, zij het ook uiterst langzaam, te zullen bereiken, was godsdienstonderwijs aan de schoolkinderen, waar men vooral de jongens heeft, die in geene catechisatie te krijgen zijn. Ruim drie jaren gaf ik, zooveel mogelijk zelf, dit onderwijs in de gouvernementsschool te Maoembi, twee malen 's weeks, het laatste uur van den schooltijd. Het was door bijzondere omstandigheden zoo gekomen, en ik hield het vol, maar eigenlijk was het in strijd met de wet. Kort

vóór mijn vertrek was ik er dan ook bijna door in moeielijkheden geraakt, en had ik moeten beloven dit niet voort te zetten; alleen kon ik het nog aanhouden, in afwachting van een te verwachten Regeeringsbesluit, dat ten dezen beslist „ja" of „neen" zou zeggen. Zoo stonden de zaken toen ik vertrok. Sedert is dat besluit afgekondigd, en wat mij eenigen tijd oogluikend werd toegestaan, mag nu openlijk geschieden. Bij Staatsblad is bepaald, dat op alle inlandsche scholen christenleerlingen in het belang van catechesatiën eens of tweemalen per week later ter school mogen komen; maar op scholen, welker leerlingen allen „den christelijken godsdienst belijden" (en dit is te Maoembi het geval) mag het aantal schooluren eens of tweemalen per week met één worden verminderd, in welke uren dan daartoe bevoegde personen godsdienstonderwijs kunnen komen geven. De scholen in mijn' tegenwoordigen werkkring vallen niet onder laatstgenoemde categorie; zelf profiteer ik dus van deze regeling weinig of niet, maar toch verheug ik er mij hartelijk in, en hoop dat mijn opvolger te Maoembi, die nu ongehinderd kan voortzetten wat ik begon, van dat werk al die vruchten mag zien, die ik er mij in mijne meest opgewekte oogenblikken wel eens van heb voorgesteld.

Blijkt uit al het bovenstaande wel, dat mijne herinneringen aan Maoembi niet uitsluitend van opwekkenden aard zijn, veel wordt daarin goed gemaakt door de herinnering aan den man, aan wiens nagedachtenis ik deze regelen wijdde.

Toen ik voor eenige maanden voor 't laatst de gemeente van Maoembi toesprak, kon ik onmogelijk zeggen, dat ik van mijn vierjarig verblijf alleen goede en aangename dingen mij herinnerde. Ook niet, dat ik het minder goede vergeten had. Want dat zou onwaar zijn geweest.

Terwijl ik in herinnering bracht het woord (Joh. IV: 37*b*) „dat het een ander is die zaait en een ander die maait," kon ik alleen den wensch uitspreken, dat er, zij het door een ander, nog eens rijke vruchten mochten gemaaid worden van het door mij uitgestrooide zaad. Maar eene behoefte was het mij, ook toen een woord aan den ouden Majoor te wijden.

„Wanneer ik later", zoo zeide ik, „mij Maoembiers voor den geest roep, dan zal altijd de eerste zijn de oude Majoor. En dan zal mijn wensch en mijne bede wezen voor u allen: Och mochten vele jongeren aan dien ouden man gelijk zijn, vooral wat betreft hunne waardeering van den godsdienst!"

Eenige oogenblikken te voren had ik er op gewezen, hoe van het vele goede, dat er in het district wordt gevonden, verreweg het meeste aan den ouden Majoor was te danken; maar hoe deze zelf in zijne gezonde dagen het aan niets anders dan aan de invoering van het Christendom wilde dank weten.

„Godsdienst is leven," zoo zeggen wij wel. Ik zal de laatste zijn om het te weêrspreken. „Leer zonder leven" heeft geen waarde. Dat is ook eene waarheid. Maar te Maoembi heb ik geleerd, dat ook het omgekeerde waar is. Van den ouden Majoor Rotinsulu mag wel gezegd worden, dat zijn godsdienst leven was, maar het bleek, dat dit wel eene schoone, maar toch geene voldoende prediking is. Leer en leven moeten samen gaan. Een voorganger in het leven zagen wij aan het werk, maar de leeraar ontbrak en zie, het ging niet. De uitkomst was ver van bevredigend.

De oude Majoor is heengegaan. Zijn oudste zoon is hem, nu reeds twee jaren geleden, opgevolgd in het bestuur. In verstandelijke ontwikkeling staat deze ver

boven zijn' vader. Hij genoot de opleiding voor inlandsche ambtenaren aan de school voor zonen van hoofden te Tondano. Hij spreekt en schrijft met eenig gemak onze taal. En ook, wat ons als zendingvrienden het meeste belang inboezemt, is hij geen verwerpelijk opvolger van zijn' braven vader. Hij is ouderling der gemeente van Maoembi, en zijn zedelijk leven mag aan menigeen zijner collega's ten voorbeeld strekken. In zijn gezin is het een genot te verkeeren. Voor de opvoeding zijner kinderen, niet van zijn zoontje alleen, heeft hij veel over.

Moge het hem, in samenwerking met mijn' opvolger of, wil men, dezen in samenwerking met hem, – het is om 't even, zij zullen elkaâr noodig hebben – moge het hun te samen gegeven zijn, bij het nu opkomend geslacht te wekken wat het thans levende ontbreekt: ware belangstelling in den godsdienst!

Moge de gedachtenis aan den vader en diens voorbeeld daarbij den zoon steeds voor den geest staan, dan zal deze, bij zooveel meer ontwikkeling en in zooveel gunstiger omstandigheden, zijn volk tot grooten zegen kunnen zijn en zoodoende zeker best, de nagedachtenis zijns vaders eeren.

TERNATE, October 1888. M. H. SCHIPPERS.

DE ZENDINGWETENSCHAP.

Zal het Zendingwerk onzer Vaderen op Formosa eerlang door Nederlanders worden hervat?

Zonderling mag deze vraag heeten, als men het oog vestigt op den omvang van het zendingveld in onze Oost, op de groote behoefte, die daar bestaat aan vermeerdering van arbeiders, en niet het minst op het onvoldoende van de stoffelijke middelen tot hiertoe voor dat doel beschikbaar. En toch verdient zij ernstige overweging. Het kon zijn, dat zij beantwoord wierd in eenen geest, die kloeke daden deed geboren worden. Wat gaf aanleiding haar te stellen?

In den aanvang van dit jaar gewerd ons een schrijven van den Schotschen zendeling W^M^. CAMPBELL, waarbij hij ons een ex. aanbood van een werk, dat tot de monumenten van den zendingarbeid onzer Vaderen behoort, en waarop ik straks terug kom. In dat schrijven komt het volgende voor: „Het zou velen vrienden groot genoegen doen, als de Hervormde kerk in Nederland een' weg kon vinden om het lang afgebroken werk op Formosa te hervatten. Ik had het voorrecht gedurende 17 jaar onder het Chineesch sprekende gedeelte der bevolking werkzaam te zijn, en wilden zendelingen uit Holland zich bij mij aansluiten, zij zouden hartelijk, broederlijk ontvangen worden. Meent gij, dat er eenig uitzicht zou zijn op deze zending, als een belangrijk bedrag van de benoodigde gelden in Engeland verstrekt werd?"

De Heer CAMPBELL is een merkwaardig man. Het schijnt op zijne aanbeveling, dat het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen in 1888 in druk gaf »Leerstukken en preeken in de Favorlangsche taal (eiland Formosa) vervaardigd door JAC. VERTRECHT. (1) Afgedrukt naar een handschrift uit de zeventiende eeuw, toebehoorende aan het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen." De Heer CAMPBELL zond ons daarvan een ex. ten geschenke. Het bevat onder de »Leerstukken ten gebruikke der schoolen van 't Favorlang's district" in de genoemde taal, met het Hollandsch in verso: »'t Gebed onses Heeren Jesu Christi; het Christelikke geloove; de Thien geboden des Heeren; het Morgengebed; het Avondgebed; Gebed voor den eten; Gebed na den eten; Gebed voor de Onderwysinge; Gebed na de Onderwysinge" (deze gebeden, aanmerkelijk bekort, gevolgd naar die, voorkomende achter de liturgische schriften der Ned. Hervormde kerk). De leerstukken worden op eigenaardige wijze verklaard in 1°. „Tsamen-gesprek tusschen een Farlanger en Hollander vreemdeling" (p. 17–39; (2) 2°. „Christelikke leerspreukken"; 3°. Vragen over 't gebed des Heeren"; 4°. Vragen over 't christelikke geloove"; en 5°. „Kort onderwijs om den christelikken doop te ontvangen." Het geheel wordt besloten door vijf predikaties in 't Favorlangs, zonder hollandsche vertaling.

De Heer CAMPBELL is een merkwaardig man, zeide ik. Zoo als wij zagen, was hij werkzaam onder het Chineesch sprekende gedeelte der bevolking van Formosa. Beziet men het kaartje, dat hij leverde, dan blijkt, dat nauwelijks de helft van het eiland als Chineesch te beschouwen

(1) JAC. VERTRECHT was van 1647–1651 predikant op Formosa.
(2) Zie Aanteekening I.

is; dat in dat gedeelte de Presbyteriaansche kerk van Engeland en die van Canada, de eerste in het Zuidwest., de tweede in het Noordwest. gedeelte zendingposten hebben, en dat het Oostelijk gedeelte, meer dan de helft van het eiland, bewoond wordt door onafhankelijke stammen, de eigenlijke inboorlingen. Dit oostelijk deel heeft de Heer CAMPBELL op het oog, waar hij ons Nederlanders aanspoort ons zendingwerk op Formosa te richten. Tijdelijk naar Europa overgekomen (in April of Mei denkt hij weêr tot zijn werk terug te keeren), bezocht hij ons Vaderland. Daar stelde hij een onderzoek in naar overblijfselen van de geschriften, die hij vermoedde, dat indertijd hier te lande in het Formosaansch waren uitgegeven. Te Leiden vond hij, voorgelicht door Professor KERN, eene vertaling van het Evangelie van Mattheus, niet in het Favorlangsch maar in het Sinkangsch, een ander dialect van de Formosaansche taal.

De Heer CAMPBELL heeft daarvan, op oud Hollandsch papier, met de oudhollandsche letter, een' herdruk bezorgd, keurig uitgevoerd, in twee kolommen, Hollandsch en Formosaansch en de Engelsche vertaling aan den voet der bladzijde.

Doch laat mij de voorrede van deze uitgave hier vertaald overnemen. Zij luidt:

»Deze Maleisch-Polynesische vertaling van Mattheus is een van de weinige gedenkteekenen van een' veelomvattenden zendingarbeid, 250 jaar geleden op Formosa van de Hervormde kerk in Holland uitgegaan. De uitgave in den tegenwoordigen vorm heeft plaats bij welwillende vergunning van de Authoriteiten der Leidsche hoogeschool, waar, voor zoo ver bekend, het éénige ex. berust. De voorrede voor de oorspronkelijke uitgave werd geschreven door DANIEL GRAVIUS, een Protestantsch Leeraar, die in

1644 te Aardenburg stond, later te Batavia, en nog later in dat gedeelte van het eiland Formosa arbeidde, dat toen tot de koloniën van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie behoorde. (1) Naar Holland terug gekeerd werd hij eerst predikant te Campvere (Vere), van waar hij na vijf jaren naar Middelburg beroepen werd, waar hij in 1678 stierf. Het was gedurende zijne bediening te Vere, dat GRAVIUS zijne vertaling uitgaf onder den volgenden titel: „„Het Heylige Euangelium Matthei en Johannis. Ofte Hagnau ka D'llig Matiktik, ka na sasoulat ti Mattheus, ti Johannes appa. Overgezet in de Formosaansche tale, voor de Inwoonders van Soulang, Mattau, Sinckan, Bacloan, Tavokan, en Tevorang. — 't Amsterdam, by MICHIEL HARTOGH, Boeckverkoper, in de Oude Hooghstraat, inde Boeck en Papierwinckel, 1661."" Aan deze oorspronkelijke uitgave was een droevig lot beschoren. Zoo als het titelblad aanduidt, had GRAVIUS haar bestemd voor de eilanders, onder welke hij vroeger gewerkt had; doch terwijl de vertaling ter perse lag, verdreef een sterk leger van Chineesche gelukzoekers de Nederlanders van Formosa, roeide de inlandsche kerk uit, en belette alle pogingen tot het voortzetten van de zending. Het is dus meer dan waarschijnlijk, dat geen enkel ex. naar Formosa gezonden is. Zeker is nog al opmerkelijk, dat geen volledig ex. meer te vinden is, terwijl het eenige bekende fragment, zeer onlangs, door Professor KERN in de boekerij van de Leidsche hoogeschool gevonden werd. De schrijver" (van deze voorrede) „bezocht Zeeland, in de hoop van in de rijke verzame-

(1) Ds. GRAVIUS werd op eigen dringend verzoek naar Formosa afgevaardigd, tot diep leedwezen van de gemeente te Batavia. (Mei, 1647). In 1651 keerde hij naar Batavia terug, waar hij toen nog tot in het begin van 1654 den dienst vervulde. VALENTIJN roemt hem wegens zijne taalkennis. (Zie VALENTIJN IV D. II, Tayouan of Formosa, fol. 89.) N.

ling van plaatselijke werken en handschriften te Middelburg en Vere bewaard, een compleet ex. te vinden; doch, hoezeer hij daarbij op de meest voorkomende wijze door de beambten gesteund werd, is het hem toch niet mogen gelukken een enkel ex. te vinden. Het Leidsche ex. bevat den titel, als boven weêrgegeven, een woord tot den „„God-vruchtigen en bescheijdenen lezer"" en eene volledige vertaling alleen van het eerste Evangelie, waarbij de Hoogduitsche letter in de eerste kolom den Hollandschen text, de gewone letter, in de tweede kolom den Formosaanschen text bevat. In verscheidene aanteekeningen van dien tijd wordt gewag gemaakt van het bijzondere dialect der inlandsche taal als de Sinkangsche taal, een naam, waaraan echter geen philologische beteekenis verbonden is, daar Sinkang slechts de Chineesche vorm is voor Sinkan, eene belangrijke handelplaats in de dagen van het Nederlandsche bezit, en waarvan het dialect thans bijna geheel verdwenen is. (1)

„De gansche geschiedenis van deze zending, als die van pioniers naar de heidenen, is van zeer groot belang. Eenigen van de daaraan verbonden zendelingen waren mannen van groote bekwaamheid, en weinige kerken kunnen gewag maken van een meer aangrijpend bericht dan

(1) Gravius zegt in zijne voorrede, dat hij zich met behulp van inlanders bijzonder op de volkstaal heeft toegelegd, die echter tal van dialecten bevat. Hij had vertaald Mattheus, Markus (Johannes wordt niet genoemd), de twee eerste hoofdstukken van Lucas en de Handelingen der Apostelen. Deze vertalingen werden in afschriften gebruikt. Hij meende, dat men niet tot den druk moest overgaan, dan na grondig onderzoek, en zoo was hem dan ook het hier en daar vooral door Hambroek verbeterde handschrift gezonden, en had hij eerst op dringend verzoek het te doen drukken daartoe besloten. Gravius spreekt met veel bescheidenheid over eigen werk.

Dat Gravius het bij deze uitgave niet liet, blijkt uit een werk, dat in 1662 van hem uitkwam, en waarvan een ex. is in de bibliotheek van het Nederl. Zendelinggenootschap, getiteld: „Patar kitna-msing-an ki christiang, ka Tauki-papatar-en-ato tmaeu'ng ton sou ka makka si-deia. – Ofte 't Formulier des Christendoms met de verklaringen van dien in de Sideis-Formosaansche tale. – 't Amsterdam, by

dat, waarin de moed, de zelfverloochening en volharding tot in den dood van den Predikant ANTHONIUS HAMBROEK, die den marteldood te Sinkang onderging, vervat is. (1)

»De eerste arbeider, CANDIDIUS, begon zijn werk kort na de vestiging van de Europeesche kolonie, en de belangstelling, door hem gewekt in de plaatsen langs de westelijke zeekust, plantte zich spoedig voort van Longkiau in het zuiden naar de dorpen van de Kabalan-vlakte op de noordkust. Het schijnt ook, dat de zendelingen een aantal godsdienstige boeken in de talen van ten minste twee stammen vertaalden, dat zij in alle belangrijke dorpen kerk- en schoolgebouwen stichtten en vele duizenden inwoners tot de kennis van het Christendom brachten. Deze uitkomsten waren te meer opmerkelijk, als men let op de bezwaren aan het aanleeren der taal verbonden."

De Heer CAMPBELL houdt het daarbij voor zeker, dat de bewoners geen schrijftaal hadden. Na een en ander over de verovering gezegd te hebben, gaat hij voort als volgt:

»Er is op Formosa veel veranderd sedert de dagen van de Compagnie. Het is onlangs verheven tot eene afzonderlijke provincie van het Chineesche rijk; eene talrijke

---

MICHIEL HARTOGH, op de hoeck van de Oude Hooghstraet. In de Boeck en papier Winckel. 1662. De titel is omzet met fraaie houtsneden. (Zie verder Aanteekening 2). N.

(1) Het is bekend, dat de geschiedenis van HAMBROEK's wedervaren doorgaans geput wordt uit VALENTYN, o.c. fol. 90 en 91. Doch VALENTYN verklaart zelf, dat hij zijn verhaal ontleend heeft aan het »Bijvoeghsel van eenige Aenmerckelyke Saecken, rakende de oprechte gront der Sinese wreetheden en tyranny; gepleeght aan de Predicanten, Schoolmeesters, ende de Nederlanders aldaar", voorkomende achter het tweede deel van »'t verwaarloosde Formosa." Terwijl de onbekende schrijver van dit werkje (Dr. GROTHE vermoedt, dat het COYET geweest zal zijn) met uitbundigen lof de heldendaad van HAMBROEK vermeldt, weet hij de overige predikanten niet zwart genoeg te teekenen, en ergert hij zich er over, dat hun de martelaarskroon werd toegekend, daar COXINGA geheel vrij was van geloofsijver en slechts politieke bedoelingen had. Dat men sedert eenigen tijd den historischen grond van HAMBROEK's daad in twijfel trekt, kunnen wij hier buiten bespreking laten. (Zie de voorrede van Dr. GROTHE's Archief voor de geschiedenis der Oude Hollandsche zending, IV D. p. VI e.v.) N.

bevolking van het Vasteland bewoont thans het westelijk gedeelte, dat administratief in acht districten verdeeld is; er worden gewone wegen en spoorwegen aangelegd; de voornaamste steden zijn telegrafisch met Europa en Amerika verbonden; en de buitenlandsche handel van het eiland is tot meer dan vijf en twintig millioen gulden (tien millioen dollars) per jaar gestegen. Het zendingwerk werd eerst in 1865 hervat. In dat jaar opende de Presbyteriaansche kerk van Engeland in het zuiden hare zending, en in 1872 opende de Presbyteriaansche kerk van Canada den eenigen tweeden Protestantschen post te Tamsui. Deze zendingen tellen nu meer dan zeventig kleine gemeenten, en de lidmatenlijst bevat de namen van 5000 volwassenen, die gedoopt werden op voldoende belijdenis van hun geloof in Christus.

»Twee kweekscholen verleenen voortreffelijke hulp bij de opleiding van de toekomstige evangelisten en leeraars der kerk; en de Engelsch Presbyteriaansche zending te Taiwanfoe, de hoofdstad van het eiland, heeft reeds veel bijgedragen tot het verschaffen van geschikte volkslectuur. Tot de uitgaven van hare pers behoort een maandblad, het Taiwanfoesche kerknieuws, dat op Formosa en door de inlandsche christenen te Amoy veel gelezen wordt.

»Men dient intusschen bij dit alles te bedenken, dat het hier medegedeelde enkel betrekking heeft op de Chineesche en Chineesch-sprekende bewoners van de westzijde van het eiland, en dat de bergstreken aan de oostzijde nog altijd door ruwe barbaren bewoond worden, die hunne eigene taal hebben en het hoofd bieden aan alle pogingen om hen onder den invloed van de gewone beschaving te brengen. Hoe ten aanzien van deze wilden van Formosa te handelen, is dus eene vraag geworden, die van dag tot dag belangrijker en dringender wordt.

Van het Chineesche standpunt beschouwd, houden zij de schatten van een uitgestrekt gebied als afgesloten; hun koppensnellen kost aan honderden trouwe onderdanen het leven, en hunne behandeling van schipbreukelingen stelt de Regeering gedurig bloot aan het gevaar van verwikkelingen met andere naties. De pogingen van de zijde van het Chineesche Gouvernement aangewend om betere toestanden te verkrijgen mislukten, daar deze grootendeels bestaan in toepassing alleen van de krijgswet en het gebruik van heidensche schoolmeesters om dezen wilden eene taal aan te leeren, die hun geheel vreemd en onverstaanbaar is. Het laat zich ook niet aanzien, dat de zendelingen thans op Formosa werkzaam, in staat zullen zijn, zich tot deze volksstammen te begeven.

„Zou het niet mogelijk zijn voor de Hervormde kerk in Nederland deze zoo uitlokkende gelegenheid aan te grijpen? Hare boden zouden ten hartelijkste op Formosa ontvangen worden en het uitzicht van het geheele eiland voor Christus te winnen zou vele harten met dankbaarheid vervullen. In de hoop, dat iets van die belangstelling moge gewekt worden, werd deze druk van GRAVIUS geschrift bezorgd, met de bede, dat God dit werk genadiglijk moge doen strekken ter bevordering van zijne zaak."

De wijze, waarop de Heer CAMPBELL zich tot ons wendde, vorderde antwoord van onze zijde, en hieruit ontspon zich eene correspondentie, waartoe het volgende schrijven van dien Heer behoort.

»Vergunt mij, u ten hartelijkste dank te zeggen voor uw geëerd schrijven, dd. 24 Januari. Het is wel voor mij iets zeer aangenaams, dat de herdruk van het Evangelie van GRAVIUS zoo groote belangstelling hier te lande en in Holland heeft verwekt. Verscheidenen van onze invloedrijke dagbladen hebben de gelegenheid aangegrepen om de

aandacht van hunne lezers op de geschiedenis der vroegere Hollandsche zending te vestigen, en sommigen van dezen pleiten krachtig voor het hervatten van christelijken arbeid op de Oostzijde van Formosa. Welnu, iedereen zal moeten erkennen, dat het voor het moedergenootschap te uwent, bijzonder gepast zou zijn, zulk een werk te aanvaarden, en mijne vurige bede is, dat binnen kort de afgevaardigden van het Nederlandsche Zendelinggenootschap belangrijke vorderingen mogen maken onder de afstammelingen van hen voor wie GRAVIUS, HAMBROEK, VAN BREEN, HAPPART en anderen arbeidden en zoo veel doorstonden. Dit zijn namen, die niet vergeten mogen worden, en ik heb menige lange reis op Formosa gemaakt, om de overleveringen in betrekking tot hun werk te verzamelen. Ik weet zeer wel, dat uw aanzienlijk oud genootschap het voorrecht heeft een groot en als van zelf belangrijk werk in de Oost-Indiën te vervullen; doch eenig gering aandeel in de evangelisatie van China zou uw overig werk niet verzwakken, maar veeleer versterken. China zal weldra het groote rijk van het Oosten worden, en er bestaan hoogst gunstige gelegenheden om, voor het tegenwoordige, zendingwerk onder de bevolkingen van dat land over te brengen. Natuurlijk is Formosa het deel, dat belang voor u zou hebben, en daar zoudt gij werken op een' akker, die dagelijks meer belang verkrijgt. Het eiland is thans eene onafhankelijke provincie van het rijk en het ééne groote vraagstuk, dat de overheden hebben op te lossen, om de onmetelijke hulpbronnen open te leggen, is hoe zij de woeste volksstammen ten onder brengen en vriendelijk kunnen stemmen. Er wordt een bijna onafgebroken strijd gevoerd tusschen die stammen en de Chineezen, doch na mijn veeljarig verblijf op het eiland, en na het bijna in elke richting bereisd te hebben,

komt het mij voor, dat het geen onoverkomelijk bezwaar oplevert, deze stammen te beschaven en onder den weldadigen invloed van het Christendom te brengen. Het is in vele opzichten een schoon ras, en in zedelijk opzicht staan zij ver boven de Chineezen zelven. Alleen de drang van het werk onder het laatstgenoemd gedeelte der bevolking heeft ons verhinderd gezet werk onder de bergstammen aan te vangen. Men kan moeielijk bepalen hoeveel zielen zij tellen, daar een groot gedeelte van het land nog onderzocht moet worden, doch men kan veilig aannemen, dat hun getal verscheidene honderdduizenden bedraagt. Hunne dialecten verschillen nog, ofschoon, naar ik geloof, niet zooveel als in de dagen van GRAVIUS. Onlangs hebben Bestuurders van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen mij vergund een allerbelangrijkst en taalkundig kostbaar manuscript van Ds. J. VERTRECHT te doen drukken. Het is geschreven in het Favorlangsch dialect, en is zeer verschillend van dat, waarin het Evangelie vertaald is. De bestaande linguistische bouwstoffen zouden in menig opzicht het werk vereenvoudigen van de voorloopers, die den arbeid van GRAVIUS weêr mochten opvatten. Ofschoon ik omtrent de bijdragen, die men hier te lande zou kunnen verkrijgen om uw genootschap te ondersteunen bij den aanvang van dit werk, nog niets bepaalds kan zeggen, zoo heb ik toch gegronde hoop, dat hier vrienden gevonden zullen worden, bereid om hulp te verleenen. Ik stel mij voor, de zaak binnen eenige dagen aan verscheidene van hen voor te dragen, en te beginnen met van ons eigen genootschap eene jaarlijksche bijdrage van £ 250 te vragen. In vele andere opzichten konden uwe zendelingen, die gij eventueel mocht afvaardigen, van dienst zijn. Ik twijfel niet, of wij zouden u gaarne onze drie posten onder eene

kleine kolonie van Chineesch sprekende inlanders op de kust overdragen; voorts zouden onze kerkgebouwen over het gansche eiland, uwen agenten op hunne reizen ten dienste staan, en ik weet, dat onze medische scholen (colleges) alle, hun mogelijke diensten naar voorkomende omstandigheden zouden bewijzen. Ik geloof niet, dat de kosten tot het aanvangen van dit werk groot zouden zijn. Zoo zouden b.v. in den tijd van voorbereiding ter beoefening van de taal, tegen zeer matigen prijs kamers te verkrijgen zijn te Takow (een van de zuidelijke tractaathavens waar Europeanen wonen). Ik zou meenen, dat als men er werkelijk toe overging, het gewenscht zijn zou, dat twee mannen (jong, in den beginne ongehuwd) wierden uitgezonden. Als een van beiden kennis van de geneeskunde had, des te beter. Van mij ligt thans ter perse een werkje, dat eenige mededeelingen bevat over de stammen op de Oostkust, waarvan ik u een ex. zal zenden, zoodra het afgedrukt is. Gij zult hebben opgemerkt, dat de kleine gekleurde kaart, die ik leverde, het nog niet door de zending bezette deel van het eiland aanduidt. Het zou ons werk op uitstekende wijze aanvullen, als de Hervormde kerk van Holland op nieuw door uw genootschap vertegenwoordigd werd in dat uitgestrekte gedeelte, dat op de kaart groen gekleurd is. Ik was de eerste Europeaan, die het binnenlandsche meer bezocht en wel in 1873. Ik noemde het „het meer Candidius", en een van de hooge bergen in het zuiden verkreeg op deze wijze den naam van „berg Hambroek". Van daar overziet men het tooneel van zijn edelmoedig gedrag te Fort Zeelandia, en van zijn' marteldood te Singkang".

Hoezeer het onderwerp de belangstelling van de vrienden in Engeland getrokken heeft, kan blijken uit een artikel, voorkomende in „The Christian Leader" 3 Januari 1889, dat eindigt als volgt:

„Doch wie de zending naar die stammen moet ondernemen, is thans de vraag; en als van zelf gaan onze gedachten naar de moedige Hollanders, een volk in welks hart het vuur van zendingijver helder brandde vóór dat een sprank daarvan bij ons gevonden werd. Hoe staat het thans? Is hun glinsterend goud dof geworden? Staan zij nog in de voorhoede van den zendingarbeid?....... Ongetwijfeld zullen de zonen van de edele voorvaderen, die zij vertegenwoordigen, een antwoord geven, dat waardig zal zijn de afstamming, waarop zij terecht trotsch zijn, waardig het land, dat zij lief hebben en waardig het Christendom, dat zij belijden."

Wat valt hierop te antwoorden? Mogen wij de altijd nog onvoldoende middelen, die ons voor onze Indiën ten dienste staan, aanwenden voor eene zending, die thans geheel buiten den kring onzer zoo uitgestrekte Bezittingen ligt?

Iets anders zou zijn, of hier te lande jongelingen zich zouden willen wijden aan dezen arbeid, en of de vrienden in Engeland en Schotland gezind zouden zijn in hun onderhoud te voorzien.

Ik beloofde den Heer CAMPBELL de zaak onder de oogen te brengen van onze zendingvrienden, gelijk ik bij dezen doe. Wat dit ten gevolge kan hebben, ligt voor mij in het duister. Ik denk aan zoo vele voorstellen en plannen, die schipbreuk leden op onvoldoende ondersteuning; ik denk aan dringende behoeften, die bij ons genootschap bestaan, om te voorzien in de eischen aan ons werk gesteld. Ik denk ook aan de opofferingen in tijd en geld, die een man als CAMPBELL zich getroostte. Heb ik reden mij te schamen? Doch Gode zij de zaak bevolen! Hij opent vaak wegen, die ons ontoegankelijk schenen.

J. C. NEURDENBURG.

Aanteekeningen.

---

1. Tsamen-gesprek tusschen een Farlanger en Hollander vreemdeling.

Ternern. Hou vremdeling, van waar is de komste hier?

Vreemd. Ik ben gekomen van verre, van 't einde van 't westen.

T. Wat segje doch! syd je niet moede van soo verren weg te gaan?

V. 'k En hebbe niet gegaan; 'k hebbe geseten in een groot schip passerende over see als een vogel.

T. Wat ist mogelik! Syd je lang onderweeg geweest?

V. Ja, al langer als een half jaar.

T. Wat komt gy hier maken?

V. Ik kome de Favorlangers besoekken.

T. Komt gy slechts om te besoekken?

V. Neen, niet alleen om te besoekken.

T. Wel wat hebt gy te doen?

V. Ik bekommere my om d' Favorlangers te leeren den weg na den hemel.

T. Wel hoe, waar langs heen strekt de weg na den hemel; isser wel een soo langen ladder tot den hemel?

V. Gy syd mal; weet gy niet dat God de rechtveerdige sielen in den hemel haalt?

T. Ik meinde dat haibos onse sielen wegnam.

V. Wat is haibos, een mensch of gespeus?

T. 'k Weet niet.

V. Wel dan, wat noemt gy haibos?

T. Ik weet niet wat: wien noemt gy God?

V. Den Schepper van hemel, aarde ende zee, noem ik God.

T. Gij kalt, isser een Schepper van hemel en aarde?

V. Seker jaa't.

T. Wat is syn naam?

V. Syn eigen naam is Jehova, in der vremden tale Deos.

Dus gaat dit gesprek voort, totdat tegen het slot T. zegt: Of gij al schoon blyft afraden, soo syn wy doch van ouds tot haibos gewend ende onse siele kleeft hem seer aan.

V. Gij en hebt syn boosheid niet gekent.

T. Vreesen hem te verwerpen, dat hy niet misschien toornig en worde, ende ons quaad doe.

V. Soo gy haibos wilt navolgen, soo versaakt gylieden God, ende syd hem vyand.

T. Wel waar, wy vreesen te seer de gramschap van haibos.

V. En vreest gy niet veel meer de gramschap Gods? Indien gylieden God sult navolgen, Hy sal den haibos onder uwe voeten vertreden, ende u in syn bewaringe nemen. Hy en heeft geen macht om de menschen quaad te doen, ten sy dat het God hem toelate. 't Is genoech hem gevreest en gespysoffert, vlied van haibos als van een vergiftige slange.

Wee alle degene die haibos blijven aanhangen, want den toorn Gods, en de straffe des helschen viers, volgt haar geduerig achter de hielen na.

Om een einde van spreken te maken, wel aan, bewaart de dingen die gezegt syn in u herte, en onthoud dese drie stukken.

In den eersten heb ik bewesen, dat hemel, aarde, see, niet altyd of eeuwig en syn geweest van haar selven; se syn gemaakt van een ander. Dit bewyse ik uit het cieraet des hemels, alsmede omdat de hemel, mitsgaders alle syn lichten een andere heerschappie gehoorsaam syn; die deselve dienstbaar maakt, en gebiedt dienst te doen aan de aarde, aan 't gewas der menschen, en de beesten des velts.

Ten tweeden heb ik te kennen gegeven, dat Jehova ofte Deos, is de Schepper van hemel, aarde ende see, die dit alles gemaakt, en met cieraet bekleed heeft, waaruit volgt, dat hy alleen sy de ware God.

Ten derden, heb ik opengelegt het bedrog van haibos, die de ware God na-aapt en uwe voorouders van ouds misleid heeft, dat se geloofden aan haibos, aan Adam, en waarnamen de woorden van een oud leugenachtig wijf, prophetesse van haibos, welkke die van Ternern, en andere inwoonderen deses eilands geleerd heeft ydele superstitiën

na te volgen, opdat gy namaals voor syn bedrog u wachtet, en geloovet de woorden des waarachtigen Gods; den welkken eigen is alle heerschappie, ende macht, ende lof, altyd en altoos, Amen!

Einde des 'tsamen-gespreks.

---

2. Uit het woord »Aan den Godtvruchtigen en Bescheydenen Leser'' voorkomende vóór GRAVIUS' Formulier des Christendoms."

Nadat de schrijver een en ander gezegd heeft omtrent de aanleiding tot het verzorgen van dit werk, gaat hij voort als volgt:

»Maar ik moet hier, tot voldoeningh van de weetgierigheydt van sommige, byvoegen de maniere van onderwysinge, tot opbouw der Formosaansche christenen in mynen tyt gehouden. Al het volck wierdt in yder Dorp verdeylt in ouwde lieden, in jonger Mannen en Vrouwen en in kinderen. De Mannen en Vrouwen wederom in drie hoopen; welke yder hare weeck, de Mannen 's morgens vroegh van den vieren tot den sessen, de Vrouwen des namiddaghs van den vieren tot den sessen ter schole quamen: daar men begon met het Gebedt, een Capittel uyt de overgesette Euangelisten voorlas, dan haar dit Formulier in de memorie indruckte; 't welck geschiede door middel van seeckere schoolmeesters, die haar setteden elck in het midden van omtrent sesthien a twintigh personen, onder welcke sy dat Formulier voor, ende de discipulen naar seyden, en alsoo 't selve seer geluckelyck van buyten leerden: hier naar wierdense een half ure, tot informatie van hare verstanden gecatechiseerd door den Predikant in de Dorpen daerder een woonde, in andere door den bequaamsten Schoolmeester uit dese jegenwoordige 't samenghestelde Catechisatie: en wierden als dan met het Gebedt weder weghgezonden.

»De kinderen, Jongers, en Meyskens quamen voor en naar de middagh ter schole, in sommige Dorpen drie vier en meer honderden sterck: Dese wierden onderwesen in het lesen, schrijven, singhen van Psalmen, Gebeden, memoriale kennisse van 't Formulier des Christendoms, beide in Duytsch

en Formosaans: hetwelcke voorwaar sulcken gezegenden voortganck nam, dat het, by naerstich achtervolgh vry wat groots beloofden: gelyck ick ook 't sedert hebbe verstaan, dat 'et oogmerck tot voortplantinge van de Nederduytsche tale aldaar seer geluckelyck wordt bereyckt. Ons voornemen was het daar toe te brengen, dat geene uyt de kinder-school tot de schole der bejaarden en wierden overgeset, dan die alles, wat de memorie te vergen was, volkomentlyck vast hebben souden: om dan de bejaarde minder moeyelyckheydt en tijdt te vergen, en haar alleen door Catechisatien in het verstandt des Christendoms te oeffenen: 't welck ick vertrouwe als nu wel te syn behaalt. De oude Mannen en Vrouwen quamen eenmaal ter weeck, des Saterdaghs: wierden alleen onderwesen in de Gebeden, Artyckelen des geloofs, thien geboden, en in een seer kort begrip der Religie naar hare swackheydt geschickt, waar aan sy wercks genoech hadden. De bejaarden quamen alle gelyck, yder Woensdagh tot de Repetitie. Op den dagh des Heeren quam het gantsche volck by den andren, en wierdt voor en naar middagh een predicatie, óf door een Schoolmeester voorgelesen, óf door een Predicant, daar 't vallen konde, gedaan. En warender over eenighe dier Predicatien Catechisatien toegesteldt, uyt welcke de gauwste onder haar, in het aanhooren van alle de andere, wierden ondervraaght. De Predicantén waren sonder ophouden besich de Scholen in de Dorpen haar aanbetrouwt te visiteren, opdat de ordre des onderwijs ingevoert, door de respective Schoolmeesters wel onderhouden wierdt: Daar komende, den voortganck van haar leeren te ondersoecken, ten welcken eynde nauwkeurighe notitie gehouden wierdt, hoe verde yder gekomen was: Alle Sondagen, dan dese dan gene Dorpen te besoecken, aldaar te prediken, en de jonge kinderen te doopen: Ende opdat men in allen desen te geruster wesen mochte, soo wierdt op seeckere tyden, door ordre van den Heer Gouverneur en synen Raadt, een goet getal soo Politike als kerckelycke uitgesonden, om den voortganck van dit werck, dan in het eene, dan in het andere geweste naerstelyck op te nemen, en ten geschrifte over te brengen. Dit syn,

Beminde Leser, in mynen tijdt geweest de ordinare middelen ten opbouw van het Christendom onder de Formosanen in 't werck gestelt: die de goede Godt oock niet onvruchtbaar gelaten heeft, schoon onderwylen het succes niet en hebbe beantwoordt den ophef, die men ydelyck al voor vele jaren, daar van, in ons Vaderlandt gemaackt heeft."

En dit laatste woord verdient alle aandacht. Wat Petrus Hofstede „memoriewerken" heette was in vorige eeuwen de zwakke zijde van het onderwijs, en bedenkt men daarbij, dat dit onderwijs in stof en vorm geheel buiten den gedachtenkring van den Inlander lag, dan kan men zich voorstellen, hoe weinig vrucht het moest dragen.

Maar wanneer nu toch nog van het Christendom dier dagen zóó veel bij vele bevolkingen is overgebleven, dan is dit niet een gevolg van het onderwijs, wel van den indruk, dien leeraars en onderwijzers hebben nagelaten.

N.

Een nieuw Zendingtijdschrift.

Nederlandsch Zendingstijdschrift, uitgegeven door het Comité voor Nederlandsche Zendings-conferentiën, onder redactie van P. van Wijk Jr., *Evang. Luth. Pred. te Rotterdam. – Utrecht*, C. H. E. Breijer 1889.

Dezer dagen verscheen het eerste stuk van bovengenoemd tijdschrift. Het is bestemd tot behandeling van de Zendingwetenschap, meer bepaald voor Nederland en zijne Koloniën. Het zal dus een wetenschappelijk karakter dragen, en zich daarin onderscheiden van de Maandberichten, Organen, enz. der Genootschappen en Vereenigingen. Het opent de gelegenheid tot het bespreken van onderwerpen, die in de maandelijksche berichten slechts aangeroerd kunnen worden. Reeds dit eerste stuk draagt er ruim de blijken van. Zoo worden daarin behandeld: »De bezwaren tegen de zending onder de Papoea's van de zijde der natuurwetenschap", „de practijk van den zendeling", »de Roomsche zending in onze koloniën", terwijl ook aan „de zending in ons Parlement" eene ruime plaats is verleend.

Bedenkt men nu, dat vele artikelen, die in direct verband tot de zending in Indië staan, zelfs door zendelingen geleverd, in verschillende tijdschriften verspreid, bijna ontoegankelijk zijn voor zendingvrienden, die niet over ruime middelen kunnen beschikken, dan rijst de wensch, dat het nieuwe tijdschrift meer en meer gebruikt worde als repositorium voor zulke artikelen. Ervaart men, na eenigen tijd, dat het tijdschrift strekt om zijne lezers op de hoogte te brengen en te houden van wat in de zending in onze Oost omgaat en van wat voor haar belangrijk is, dan zal men het leeren waardeeren, en helpen steunen.

Dit worde wel bedacht, dat het tijdschrift, uitgaat van het Comité voor Nederlandsche zendingsconferentiën, dat zich streng aan de voor die conferenties gelegde grondslagen wenscht te houden. Blijft de Redactie daaraan getrouw, dan behoeft men niet te vreezen, dat zij in eenig opzicht zal treden op het terrein en in de rechten van de bestaande Genootschappen en Vereenigingen, doch met allen ernst zal zoeken te behartigen de belangen van de Protestantsche zending in Nederlandsch-Indiën. Voor de »Mededeelingen" van het Nederlandsche Zendelinggenootschap en voor de „Macedoniër" blijft het door hare Redacties ingenomen veld ten volle geopend.

Moge de Redacteur, Ds. P. van Wijk Jr. de noodige ondersteuning vinden, om zijne taak met blijdschap te vervullen!

Maart 1889. J. C. Neurdenburg.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Het eiland Rote (vulg. Rotti).

Den 12den October 1887 ging ik 's avonds te 10 uren, in gezelschap van den Resident van Timor en onderhoorigheden te Koepang, de hoofdplaats der residentie, aan boord van den gouvernements-stoomer de »Zwaluw", Kommandant Soeters.

De zee was kalm, en het uitspansel boven ons helder en bezaaid met het heir van schitterende starren, zoo als dit in onze noordelijke streken slechts zelden te zien is. Eene zachte koelte daalde van de bergen van Timor en gaf eene weldadige verademing van de benauwende hitte des daags, die in dit gedeelte des jaars op Timor en omliggende eilanden bijna ondragelijk is. Gedurende vijf maanden was er geen regen gevallen, en bedekten zelfs geen wolken den hemel. Dat brengt het saizoen zoo mede. De droge of Z. O. moesson duurt van Mei tot October, en de regen- of westmoesson van November tot April.

Het anker werd aanstonds gelicht, en met kalme vaart van ± 6 mijlen bracht het scheepje ons gedurende den nacht buiten het, half tusschen Timor en Rote gelegen, eiland Semauw om, naar de plaats onzer bestemming.

Bij het aanbreken van den dag lag het eiland Rote vóór ons, en langzaam opstoomende ontdekten wij te half 6 uren het wit gepleisterde baken, dat op een der

hoogste heuvels achter de negery Baä is opgericht: eene goede verkenning inderdaad. Maar gij gelooft uwe oogen niet. Waar zijn wij? Is dat nu ook een der duizenden eilanden van onzen weelderigen Archipel? Gij zijt teleurgesteld: in plaats van plantengroei ziet uw oog niets dan golvende heuvelen van naakte kalksteenformatie. Het Z. Oostelijk deel van den Archipel heeft meer zulke eilanden.

Overigens is het gezicht op Rote van deze zijde gezien niet zonder bekoorlijkheid, al trekken ons de kale rotsen en de barre heuvelglooiingen niet zóó aan, als elders het eeuwige groen met tal van schakeeringen; maar juist die afwisseling van tooneel, terwijl het oog, afdalende van die heuvelrijen, een aangenaam rustpunt vindt op de negery Baä, die tusschen onderscheiden soort van geboomte verscholen ligt, maakt ook dit gezicht aantrekkelijk.

Baä is de hoofdplaats des eilands, meest wegens de gelegenheid voor den handel. Hier woont ook de gezaghebber, die in naam van het Gouvernement, onder den Resident van Timor en onderhoorigheden, ons gezag vertegenwoordigt; eene lastige positie, omdat hier geen rechtstreeksch bestuur geldt, en het veel beleid vereischt, om desniettegenstaande te doen en te laten verrichten, wat in het belang van land en volk en het Gouvernement noodig en goed is. Tot eer van dat beleid moet gezegd worden, dat er veel wordt uitgericht tot ontwikkeling en bevordering van goede toestanden, dat menig rechtstreeksch Bestuur tot lof zou verstrekken.

De handel is te Baä vertegenwoordigd door eenige Chineezen, enkele islamieten, en een paar burgers van Koepang. In hunne toko's van geringen omvang zijn meest voorwerpen en stoffen voor inlandsch gebruik voorhanden, als: rijst, gedroogde gezouten visch, petroleum,

soorten van lijnwaden, en stoffen voor kleedij of meubileering, toiletartikelen, naaibehoeften, messen, beschuit en koek van Huntly en Palmer, maar ook arak, jenever, brandy, bier en wijn. Gebrek heeft men daar dus niet te lijden.

De woning van den gezaghebber maakt door het ruime erf vóór het huis, versierd met bloemen en vreemde planten, in nette orde opgesteld, een' aangenamen indruk, en levert het bewijs, dat men het zich ook in de wildernis aangenaam kan maken: zich eene oase kan scheppen in de woestijn! Wherever there is a will, there is a way! Wat hier de gezaghebber doet, moet elk zendeling doen, al staan hem niet altijd zooveel middelen ten dienste om alles op zoo groote schaal te doen.

De school te Baä staat niet aan het strand, maar één paal d.i. ruim anderhalve kilometer (1) naar het binnenland. De negery wordt berekend ook tot daar en nog verder zich uit te strekken. Wij zouden spreken van verspreide gehuchten onder éénen naam en eenen burgemeester, die hier den titel van Radja (zegge koning) draagt. Onder hem staan 23 kampongs of gehuchten. Het terrein is meest heuvelachtig, en dus, de hitte in aanmerking nemende, doet men, ook zoo'n kort traject, liefst te paard, zooals wij het geheele eiland zullen bereizen.

Ziedaar, de school!

Ja, Baä met zijn 400 weerbare mannen of ± 2000 zielen, heeft eene school! Dat ergert u toch niet, zooals sommigen, die zich maar niet kunnen voorstellen, wat heil er mag gelegen zijn in eene school voor inlanders?

Maar, wellicht hebt gij uwe voorwaarden! Ik ook!

---

(1) Een paal = 1507 meter.

Gij kunt uwe goedkeuring niet hechten aan een onderwijs voor inlanders, dat hen voert buiten hunne levenssfeer, en ongeschikt maakt voor hun dagelijksch bedrijf! Ik ook niet. Maar waar het nu te doen is om hun begripsvermogen te ontwikkelen, hun kennis bij te brengen, die hun nuttig kan zijn in hunnen kring, en hun hart te vormen en hen te leiden tot wat goed en edel en schoon is: in 't kort om hen te vormen tot mensch en christen, daar zult gij toch de school wel gaarne zien verrijzen in de inlandsche maatschappij, onder de heidenen!?

Of de school te Baä aan die voorstelling voldoet?

Ja – en neen! Dus slechts gedeeltelijk.

Laat ik u haar eerst beschrijven naar het uitwendige, wat te zien is. Het gebouw is eene ruime, langwerpig vierkante opene loods, pas nieuw opgezet, met metselwerk – een rollaag in het rond, en daarop een beschot van vier voet hoog. De stijlen, waarop het dak rust, staan in den grond, zijn wel bekapt, maar niet geschaafd en slechts 6 à 7 voet hoog. Keepen zijn aan het boveneind ter helfte gemaakt, om daaraan de dwarsleggers, waarop het dak zal rusten, te bevestigen met touw van den lontar- of gĕwangpalm. Geen spijker is aan het geheele gebouw gebruikt: alles wordt vastgebonden met touw van gedraaide boomschors of bladribben van een dier palmen. De daksparren zijn ook latten van den gĕwang, en de bladeren, die tot bedekking dienen, ook van dien palm afkomstig, terwijl die zijn vastgebonden met touwtjes uit de bladribben gedraaid. Hoe primitief zulk materiaal en ruwe bewerking ook zijn, men moet zich ten slotte nog verwonderen, dat het geheel toch iets bevredigends verkrijgt voor hem, die aan dergelijke rustique omgeving is gewoon geraakt.

Maar waarmede wij geen vrede kunnen hebben, is, dat

het dak buiten zoo laag overhangt, dat het licht daar binnen benomen wordt. Dat was nu hier niet erg, maar toch te veel. Men gaf als reden op, dat regen en wind anders last veroorzaken; maar dat wordt des noodig beter verholpen door inlandsche, ook al primitieve, maar voor het doel geschikte jaloeziën.

Een zolder ontbreekt, en dus ziet men het geheele dakwerk met afhangende bladeren en touwtjes in al zijn boerschen eenvoud boven zich. Ten langen laatste ziet men dat niet meer, maar wat ons wel hindert, is dat er in die loodsen geen klank is, geen goede vorming van geluid.

Het meubilair voldoet eenigermate aan gepaste eischen: er zijn schooltafels met vaste banken, maar de afmetingen zijn niet oordeelkundig. De banken zijn meestal te laag voor de tafel en te ver daarvan verwijderd, al wensch ik ook het Amerikaansche model niet, dat geen gelegenheid laat om in de bank rechtop te staan.

Er zijn een paar borden, maar geen geschikte ezels. Zij werden blijkbaar niet veel gebruikt, want de behandeling en plaatsing – zegge het ophangen – ging zeer links. Dat is een slecht teeken voor eene school: het meest geschikte hulpmiddel om heldere voorstellingen te geven van eenige leerstof, niet of weinig gebruikt!

Er werd met die kinderen dan ook niet genoeg gesproken, en ik vrees dat verveling, veroorzaakt door zoo genaamde stille werkzaamheden, wel de meeste schuld zal moeten dragen van de ongeregelde, zoo niet slechte opkomst der kinderen. Van daar ook dat doffe, stompe staren, waar men elders onder dit zelfde volk zulke sprekende blikken ontmoet, begeerig om te mogen antwoorden. Over 't geheel schrijf ik schoolverzuim in Indië meest toe aan gebreken bij den onderwijzer; want

het mag als regel gelden, dat de onderwijzer, die de kunst verstaat de leerlingen te boeien, ook geen schoolverzuim heeft, waar men hem ook plaatse. Daarom breng ik de onderwijzers bij klachten over schoolverzuim, het maleische spreekwoord in herinnering:

Adalah gula, adalah semut! d.i. »Waar suiker is, zijn mieren.”

Het lezen ging tamelijk zuiver, maar droog en zonder den minsten nadruk, waaruit het goed begrip van het gelezene zou zijn op te maken. Toch bleek bij nadere bespreking, dat de leerlingen wel iets begrepen, maar niet genoeg in samenhang. Er zijn er toch onder de Maleische schoolboeken wel, waarvan de leesstof goede aanleiding geeft tot nuttige en opgewekte bespreking.

Ik sprak daar van Maleische schoolboeken, en noemde daarmede onwillekeurig een der binderpalen voor bevattelijk onderwijs voor die jeugd: want het Maleisch is hun eene gansch vreemde taal, even als het Spaansch voor onze Nederlandsche jeugd! Er zijn geen boeken in hunne lands- of moedertaal, en zij moeten dus beginnen met eene vreemde taal aan te leeren, en daarin te leeren denken en spreken!

Het is moeielijk en bezwarend om voor elk eiland weder afzonderlijke boeken te hebben in de landstaal. Voor Rote met zijn 54,000 bewoners (1) zou zelfs sprake zijn van twee hoofddialecten, ofte wel acht of negen onderling verschillende dialecten. Kon men alles tot één dialect brengen, dan was het zeker wel de moeiten en kosten waard, enkele schoolboeken en voor de christenen enkele evangeliën te bezitten in de Rotesche taal.

Van den Hulpprediker daar geplaatst, mag geeischt worden, dat hij zich op de kennis der landstaal toelegge,

(1) Volgens sommigen 62,000.

en zoowel voor de wetenschap als in het belang van zijn werk tot zoodanige degelijke kennis dier taal kome, dat hij daarvan een nuttig en vruchtbaar gebruik kan maken. Voor zoover de onderwijzers van Rote afkomstig zijn, maken zij van hunne kennis wel gebruik om de kinderen toe te spreken.

De onderwijzer van Baä is van hier afkomstig en ontving zijne opleiding op de kweekschool te Ambon. Hij is een der meest ontwikkelden van zijne ambtgenooten, waarvan nog onderscheidenen dezelfde opleiding genoten hebben, maar veel minder van het geleerde hebben onderhouden. Deze onderwijzer heeft door zijne vlugge bevatting zelfs iets aantrekkelijks, en hij doet zich ook aangenaam voor ...... Wat mag dan wel de reden zijn, dat zijne school niet hetzelfde cachet draagt?

Die redenen zijn drieërlei :

1°. Hij is te veel gevierd. – Daar kunnen weinigen tegen.

2°. Door verwikkelingen in het maatschappelijke leven: hier niet wegens gebrek, maar eerder van te veel bezit, dat nadeelig werkt op zijne moraliteit en zijne zinnen in beslag neemt; en

3°. Door gebrek aan toezicht en leiding; in tien à twaalf jaren kon de inspectie daar slechts driemaal plaats vinden!

Het is nu eenmaal een feit, dat de inlander niet op zichzelven kan staan, maar voortdurend leiding behoeft, en geen eigen initiatief heeft. En nu moge het onze toeleg zijn, en moeten blijven, om hem daartoe op te leiden, eerst bij volgende geslachten, als het niveau van de geheele inlandsche maatschappij hooger zal liggen, zal men daartoe kunnen geraken.

Ten aanzien van het rekenen had onze onderwijzer wel enkele goede grepen gedaan, die hem van de kweek-

school waren bijgebleven; maar hij had te weinig methodisch gewerkt, en niet genoeg gestreefd naar ontwikkeling van het begrip, en niet de behoeften der leerlingen voor het dagelijksche leven in het oog gehouden. Rekenen uit 't hoofd, door mij eenvoudig teruggebracht tot pasar- (markt-) rekenen, als het eenige wat zij voor hun dagelijksch leven noodig hebben, was geheel verwaarloosd.

Het schrijven was voldoende, maar zonder toepassing voor het dagelijksch gebruik, waardoor die kunst voor de leerlingen van weinig nut kon zijn.

De aardrijkskunde gold de Residentie Timor en Onderhoorigheden, maar had weinig aantrekkelijks.

Het zingen geschiedde op het gehoor, en had weinig opwekkends.

Toch was bij alles op te merken, dat de onderwijzer zelf genoeg op de hoogte was, en hij ook, bij goeden wil, door leiding en aansporing een degelijk onderwijzer zou kunnen zijn.

Dat viel te meer in het oog, als men de beide andere klassen der school bezag en onderzocht. Daar was alles dof en zonder eenigen regel of gang, en kon ik mij over niets meer verwonderen, dan daarover, dat de kinderen nog ter school kwamen, wat ik dan ook aan eenen of anderen invloed van buiten, aan verborgen dwang meende te moeten toeschrijven.

Toen ik mij ontevreden toonde over dien toestand, wist de hoofdonderwijzer mij onverbloemd te zeggen, dat zijn hulppersoneel niet voor de taak berekend was. Ce n'était pas jurer gros, en thans heeft hij geschikter medewerkers. Maar zelf had hij geen pogingen gedaan om dien toestand te verbeteren.

Leerbehoeften waren tamelijk overvloedig voorhanden, maar niet geheel oordeelkundig gekozen. Ook dat kan door de inspectie verbeteren.

De zon was reeds het zenith gepasseerd, toen ik de school verliet en naar mijn logies aan het strand bij den Gezaghebber terugkeerde.

Den volgenden morgen zou mijn tocht over het eiland aanvangen. Men heeft de keus eerst westwaarts te gaan en dan de route later door het oostelijk gedeelte des eilands te nemen, of omgekeerd. Men verdeelt het eiland naar den zonneloop, in: de streek van 1°. matahari naik, d.i. zonsopgang, en 2°. matahari turun d.i. zonsondergang. Ik verkoos eerst mij naar het westen, matahari turun te wenden, en zoo den weg rond het eiland te volgen, dewijl de meeste negeryen – op twee na – niet ver van het strand liggen.

Rote is niet groot; het eiland heeft eene uitgestrektheid van 30,8 □ geogr. M. en is dus 5 □ geogr M. grooter dan onze provincie Utrecht, maar deze is 3,5 maal meer bevolkt dan Rote, dat slechts 54,000 zielen telt. Het geheele eiland rond gaande, heeft men een' weg af te leggen van 135 palen van 1507 Meter of ruim 203 kiloM.

De paarden van Rote zijn een klein ras, maar zij zijn vlug en hun telgang is niet onaangenaam. Tellen zij niet, dan stooten zij soms in den draf. Zij kunnen niet bestegen worden van de linkerzijde, zij laten dat niet toe; want de inlander stijgt rechts op: dus zijn zij dat gewoon. Van het Europeesche zadel kunnen wij gebruik maken: de paarden laten zich meest geduldig zadelen, hoewel niet allen, want de inlander gebruikt geen zadel. Maar ons hoofdstel met stang en trens is niet te gebruiken. Men heeft er zich in te schikken, dat men het paard een inlandsch hoofdstel aanlegt van zeer primitief fabrikaat, zijnde gedraaid touw van den gĕwang, rapa geheeten, dat in de hand niet aangenaam is, wegens de harde, stugge substantie, maar waarmede men het paard uitnemend goed in bedwang kan houden.

Mijn geleide bestond uit een' voorrijder en een twintigtal ruiters, die elders in groote districten aangroeiden tot 40, 80 ja 120 ruiters. Dat is zoo landsgewoonte, en niet bezwarend, dewijl tijdverlies nog geen post is op hunne begrooting, maar zij er eene eer in stellen den gouvernementsambtenaar te vergezellen, en er eene feestelijke gelegenheid, a holyday, van maken. Voor het prestige van ons gezag zou het niet goed zijn dit gebruik voor alsnog af te schaffen.

Zie ze daar te paard zitten, die Roteneezen! Een klein matje, los op het paard liggende, en het gewone hoofdstel – de rapa – is alles wat zij behoeven. Hun lichaamstooi is van meer beteekenis. Wel gebruiken de meesten slechts een kleedingstuk als een soort zwembroekje, maar hun middel is omgord met een lange, breede strook katoen met gebloemde patronen van schitterende kleuren en phantastische figuren, die in den laatsten tijd voor den europeeschen smaak veel aantrekkelijks schijnen te hebben. Die doek of breede sjerp laat van vóór en van achter, of aan de zijden de einden met franje vrij hangen en alzoo een gedeelte van het lichaam beneden bedekken. Over den schouder hebben zij een dergelijke lange, breede sjerp, die zij naar welgevallen over den eenen, dan over den anderen schouder werpen, in den wind laten wapperen, waardoor zij, eene martiale houding aannemende, eene recht imposante figuur maken. Hun hoofdtooisel is weder òf een doek van dezelfde stof, kleuren en patronen, alles meest van inlandsch fabrikaat, òf wel zijn zij gedekt met de meest grillige vormen van hoeden of petten, van de helmhoeden der portugeesche landontdekkers der zeventiende eeuw tot de jockey-cab bij de tegenwoordige races in gebruik. Het is alles eigen fabrikaat, van de bladeren van den lontar of den gĕwang, dat zij

met verwonderlijke snelheid samenstellen (vlechten), soms met bloemen en ornamenten versierd. Stel u nu zulk eene cavalcade uit 40, 80 of 120 ruiters bestaande voor; de voorrijder geeft de snelheid aan: ziet hij dat de ambtenaar, wien hij tot geleide strekt, goed te paard kan meedoen, dan komt er in die weinig bewegelijke gelaatstrekken een blijk van genot en goedkeuring; zijn oog schiet vuur, en hij prikkelt zijn ros tot sneller vaart. Is het terrein ruim, dan verspreiden de volgelingen zich links en rechts, tirailleursgewijze over het veld, laten de breede sjerpen horizontaal wapperen achter zich, moedigen den voorrijder aan, laten soms een wild, doordringend krijgsgeschrei hooren, terwijl de zware hoefslag dier ruiterij een dreunend geluid veroorzaakt over den harden uitgedroogden grond.

Met een vaart meestal van één paal, of anderhalve kilometer, in de vijf minuten, vlogen wij langs den weg, en gierden ruiters en langs den weg hier en daar geschaarde toeschouwers het uit van pret. De vrouwen gaven hierin vaak den toon. Zij zijn bekend als schoon: haar haardos is rijk, gitzwart, glanzend, sluik of eenigszins gekruld; de blik is levendig, en de taille fraai. Velen bedekken het bovenlijf niet, of alleen met eene los coquet neerhangende slendang of breede gebloemde sjerp, als boven beschreven, terwijl anderen korte baadjes aan hebben, en bij de meer aanzienlijken de kabaja meer en meer in gebruik komt. Bij de minderen van rang geldt eene boven de borsten dicht geknoopte sarong, en dus met ontbloote schouders voor eene voegzame dracht. 's Lands wijs, 's lands eer! Zij werken veel en zwaar: twee haiks, van de bladeren van den lontar gevlochten emmers, met water uit eene in de diepte liggende bron, dragen zij bergopwaarts; de brandstof voor het bereiden

der spijzen halen zij in groote bosschen verscheidene palen ver; zij helpen den akker bebouwen, en in haar vrijen tijd zitten zij aan het weefgetouw, en vervaardigen sarongs of salendangs. In de zorg voor de kinderen worden zij eenigszins bijgestaan door hare echtgenooten.

Deze kunnen het daarmede soms volhandig genoeg hebben, vooral als zij twee of drie vrouwen hebben. Overigens maakt de man zich het leven niet moeielijk. De arbeid op den akker neemt hij zoo licht mogelijk op, en gebruikt daarbij de hulp van vrouwen en karbouwen; zijn huis maakt hij in vereeniging met anderen, en de werkzaamheden aan onderhoud van wegen en negeryen worden min of meer spelende en slenterende verricht. Alleen is aan hem en de zonen de zorg voor 't winnen van den lontarwijn, toeak, verbleven, waarvoor 's morgens en 's avonds de volgeloopen haik wordt afgenomen, uitgegoten, uitgespoeld en weder opgehangen, waarna hij de toeak na behoorlijke voorproef naar huis brengt, waar het vocht door de vrouw wordt verkookt tot stroop, of nog verder tot suiker.

Die stroop en die suiker, vermengd met gestampte mais, en tot harde koeken gebakken, maken het hoofdvoedsel uit van den Rotenees.

Toch wil hij, en willen vooral zijne hoofden, nog wel ander voedsel gebruiken. Onze aandacht wordt daarbij bepaald langs het geaccidenteerde terrein, dat wij doortrekken. Gij ziet langs de heuvelglooiingen allerlei min of meer regelmatige meetkundige figuren: vierkanten, driehoeken, trapeziums, en die alle in dwarse snijding met de helling der heuvels doortrokken, met regelmatig afloopende dijkjes, waar tusschen breedere of smallere vlakten, al naarmate het terrein minder of meer hellend is. Dat zijn de sawah's of natte rijstvelden van den

Rotenees. Thans ziet gij van dat nat niets, en die velden vindt gij nog schraler, dorder, droger en eenzamer dan onze Drentsche heide in den winter. Gij kunt u geen natuurbeeld denken, dat nederdrukkender werkt, dan die treurige, doodsche sawah-velden tusschen Baä en het aangrenzende Lelain. Geen grasspriet, geen boom, geen vogel: niet dan droge, geribde heuvels van klei zonder eenig leven.

Het is gelukkig nog vroeg, anders moest de hitte hier ondragelijk zijn. Maar eene maand later zullen de regens doorkomen: dan wordt die dorre kleigrond gedrenkt; dan houden de ribben op die glooiende velden, als zoo vele dijkjes het water tegen, dan wordt de grond doorweekt dan komt de Rotenees – met zijn ploeg, meent gij? Misgeraden; dat zou te alledaagsch zijn om nog te vermelden: hij kent geen ploeg, en de schop of patjol of hak gebruikt hij ook niet; neen, hij komt met zijn' karbou of buffel, en dien drijft hij voor zich uit; die moet al voortstappende den grond losmaken en omwoelen, en als alles tot slijk en modder is vervormd, gaat hij het terrein met een schop van den gĕwang gelijk maken, nivelleeren; dan gaat hij het terrein met padi bezaaien, en verder laat hij aan de natuur over wat er van zal terecht komen. Van wieden of „schoonhouden" weet hij niets, en dus is het niet bevreemdend, dat de oogst vaak zeer gering is. De aanleg der sawahs teekent overigens wel overleg, en is een stap op den weg der beschaving.

Langsamerhand klimmen wij een paar honderd voet boven den zeespiegel, en zien wij hier en daar wat groen aan boomen en in de nabijheid van water. Wij komen te Lelain, en de Radja verwelkomt ons, maar spreekt niet, ten minste geen Maleisch: dat geeft eene stomme conversatie! Maar de school is daar: eene dito loods

als wij te Baä zagen, maar nog donkerder, hoewel pas nieuwelings opgezet. Ja! de koning des lands, die daar heerscht over twee kampongs, met eene gezamenlijke bevolking van 270 zielen, waaronder 41 weerbare mannen, wil ook een eigene school hebben, terwijl de school te Baä slechts drie paal of 4½ kilometer, of nog geen uur gaans van hier is. De school was minder dan die te Baä, maar de onderwijzer is, onder goede leiding en toezicht, wel bruikbaar.

Wij moeten verder, nog elf paal. Te Lelain moesten wij versche paarden nemen: geen der Radja's wil afstand doen van het aandeel, dat hij heeft in de ontvangst en het verstrekken van paarden en dragers voor de bagage van Gouvernements ambtenaren, tot aan de thor. De weg leidt, dwaas genoeg, eerst door een riviertje, dat wij een eindweegs door plassen, wat voor de paarden eene verkwikking is, maar waar wij het weinig verkwikkelijk verhaal vernemen, dat zich hier soms kaailui (krokodillen) vertoonen.

Daar ziet gij het opgerichte teeken van het einde van Lelains gebied: een grenspaal dus op opgehoopte, soms een' opgemetselden hoop, steenen, met twee armen dwars, waardoor een kruis wordt gevormd, waarop de namen Lelain en Dengka, het volgende district. Daar staan de ruiters van Dengka ons reeds op te wachten, en is ook een versch paard voor mij gereed.

Terwijl men verzadelt, sta ik het tooneel bij den thor gade te slaan: alles gaat rustig toe. Ik vraag naar de beteekenis van thor, maar thor beteekent thor.

Met die wetenschap gaan wij verder. De ontvangst te Dengka was goed. Daar stond de Radja, een bejaard man, een oud dienaar van het Gouvernement en gedecoreerd met de gouden medaille voor bewezen diensten.

De school is groot, want soms moet zij meer dan 100 leerlingen bevatten. De bouworde is als die te Baä. Er zal weer een nieuw gebouw verrijzen. De onderwijzer is oud en heeft pensioen gevraagd: hij is het waard; jammer dat hij wil gaan rusten. Hij heeft routine, en zijne school was tamelijk goed, hoewel zijn hulppersoneel niet veel beteekende.

Wij gaan naar het passantenhuis. Wie zou denken hier zulk een gebouw te vinden, geheel opgetrokken van steen, en goed gemetseld, met goede verdeeling van voorgaanderij, binnenhuis en ruime kamers? Nu, het meubilair is daaraan geëvenredigd. Men herkent hier dadelijk de indo-europeesche hand, die dat alles regelde. Zelfs ledikant en waschtafel getuigen dat. Maar, tot zoover kan men gaan: goed onderhoud en zindelijkheid zijn factoren van meer innerlijke beschaving. Dat kan ook komen: de Minahassa is daarvoor een bewijs; maar Rote kent dat nog niet. En wat contrasten! ... Bij dit prachtig huis behoort een staketsel achter op het erf, voor eene gelegenheid, die men in Nederland meest binnens huis, in Indië buiten vindt, en dat men hier hoog boven den grond plaatste, in uiterlijk veel op een schapenkot gelijkende, met een trap, die janmaat zelfs periculeus zou achten, en met een afhangende mat tot afsluiting, en een geknutseld zamenstel daar binnen, waarvan men het doel kan raden, maar het gebruik bezwaarlijk kan toepassen. Dat was op Rote overal zoo, en het verwonderde mij, dat de pioniers der beschaving hierop nooit de aandacht hadden gevestigd. Trouwens dit is niet het eenige, waarin zij zijn te kort geschoten.

De oude Radja was weinig spraakzaam en liet mij meest aan 't woord. Het Maleisch was hem ook tamelijk moeielijk. Toch had hij ééne zaak op 't hart: hij wilde

zoo gaarne, dat de jeugd van zijn volk de school bezocht, maar er was een onoverkomelijk bezwaar, dat zij te acht uren ter school kwamen; zelfs negen uren was nog vroeg. De jongens moesten 's morgens eerst de toeak gaan halen, en voor de meesten was de weg, dien zij hadden af te leggen om de boomen te bereiken zoo ver, dat zij moeielijk te negen uren in de school konden zijn. Hij verzocht dus, dat zij niet zouden worden „weggejaagd", wat scheen te hebben plaats gehad, als zij wat later in de school kwamen. Ik vond die reden alleszins geldig, en maakte dit ook, op verzoek van den Radja, duidelijk aan den onderwijzer, die uit vrees voor hoogere autoriteiten wel wat streng was geweest in de toepassing van eenmaal vastgestelde regelingen. Ik vond het al een te waardeeren blijk van belangstelling in het onderwijs, dat de Radja niet kon toezien, dat de school verliep. Dengka is het grootste district van Rote, en heeft in 46 kampongs ± 2200 weerbare mannen. Er zijn vroeger wel tijden geweest, dat de macht van Dengka door ons Bestuur moest gebezigd worden, om andere districten tot onderwerping te brengen.

Wij moeten vroeg op weg om de hitte des daags te ontgaan: trouwens dat zijn wij in Indië gewoon. Lang vóór zonsopgang zitten wij te paard, en gaat het eerst in minder snelle vaart, om van de koelte van den morgen te kunnen genieten. De zon gaat op als een koperen vuurbol, en stijgt spoedig hoog aan den strakken, azuren hemel.

Wij hebben 12 paal te rijden, d.i. 18 kilometer. De weg is eerst goed, verder minder en geaccidenteerd. Tusschen paal 121 tot 119, wij gaan in tegenovergestelde richting van die der plaatsing en nummering der palen, vinden wij kreupelhout, en maken de opmerking, dat hier vroeger zwaarder hout – bosch – is geweest. Zoo is geheel Rote

met bosschen van goede houtsoorten, bedekt geweest, maar men kapt zoo lang er nog een boom te vinden is, zonder er ooit aan te denken, dat men moet blijven aanvullen, aanplanten, wil men later niet totaal gebrek hebben aan het noodige timmerhout. Het wordt nu op Rote al moeielijk om hout te krijgen voor woningen van eenigen omvang en voor meubilair van huis en school.

Aan de thor halverwege staan de ruiters van Oënale met een paard voor mij reeds gereed. Zij zouden de schande niet willen dragen niet op hun' post te zijn, maar, behalve dat, hebben zij eene onderlinge contrôle: het district, dat te kort schiet in zijne verplichting in deze, wordt beboet en betaalt een karbou.

Wij zijn over 7 uren te Oënale, en worden verwelkomd door den Radja in het steenen of gemetselde passantenhuis. Maar, hoe min is het weinige meubilair, dat hier is, en hoe weinig comfort vindt men er! En hoe weinig orde en discipline, niettegenstaande den harden toon en de groote woorden van den Radja. Zijn volk liep in en uit mijne kamer, en nam alles in oogenschouw, wat het vond. Ik sloot alles weg behalve mijn kam, 's avonds was hij verdwenen! Ik deelde het den Radja mede. „O! dat is niets: wat hier weg raakt, komt terug; ik heb mijne politie". Ditmaal bleek zijne politie onmachtig.

De loods, waarin school werd gehouden was allerslechtst, stond op 't instorten. Zij werd echter overal geschoord, anders had ik moeten verbieden daar nog langer kinderen bijeen te brengen ten einde onderwijs te ontvangen. En dat zou voor de jeugd hier werkelijk verlies zijn. Het onderwijs hier gegeven was goed: de onderwijzer was pas ten vorigen jare van de kweekschool te Ambon gekomen, en bracht de daar thans voorgehouden methode goed in toepassing. Het was een genot, dien

aangenamen, levendigen toon te hooren, die heldere blikken der leerlingen te zien, en die orde en dat élan waar te nemen. Dan smaakt een onderwijzershart nog vreugde. Die jonge man heeft krachten voor eene grootere school, eene betere plaats. Dat werd zijne belooning.

Den volgenden dag bezocht ik twee scholen, even als den eersten dag. Dat moest ditmaal zoo, omdat mijn tijd beperkt was. Ik had daarbij dezen dag 16½ paal dat is bijna 25 kilometer te rijden.

Het eerst ging de tocht naar Dela. De weg daarheen was minder aangenaam, en daarbij meer vermoeiend dan dien ik reeds had afgelegd. Er was weinig werk van dien weg gemaakt, en van paal 112 tot 110 liep hij meest langs 't strand en door het mulle zand, dat vermoeiend is voor paard en ruiter. Daar komen wij te Dela. Men schreeuwt, vliegt heen en weêr, maar het was niet wel waar te nemen, wie de Radja was, wie bevelen gaf?

Op mijne vraag naar hem, duwden zij hem vooruit, en daar stond hij met een pruim tabak tusschen zijne vooruitstekende lippen. Alles hield gelijken tred: zóó als de Radja, zóó was ook de kampong; zóó ook hare bewoners, en zóó ook de school!

De onderwijzer was afwezig: hij was naar Koepang ontboden, omdat zijne vrouw eene klacht tegen hem had ingebracht wegens echtbreuk, en scheiding had gevraagd. Zijne leefwijze had hem ongeschikt gemaakt voor zijn werk. De school was ellendig, alles lag verward: boeken, leerbehoeften, staten, kortom een insolvente boedel! En de kinderen, die ik liet ondervragen door een' onderwijzer uit mijn gevolg, een landsman dus, om hen meer op hun gemak te brengen, die kinderen waren schuw, gehavend, vuil. Zij wisten letterlijk niets: die school had daar geen reden van bestaan.

Heeft nu de Hulpprediker van Rote hart voor zijne taak, en geloof, dan is het aan hem daar andere toestanden te scheppen, door vorming van degelijk hulppersoneel: de zending vraagt niet naar „gesneden brood," en een goed Hulpprediker moet zendeling zijn. Dat dit voor Rote ook en vooral een vereischte is, zal ieder duidelijk zijn, als ik slechts mededeel dat Rote 54000 bewoners heeft, waarvan slechts 7000 gedoopten!

Wij gaan thans oostelijk. In het district van Thi, waarheen wij thans gaan, zijn de wegen beter: de Radja van Thi weet zijn volk te drillen in figuurlijken en letterlijken zin. Het laatste geldt van zijne ruiterij. Nergens was die zoo ferm en uitgemonsterd met goede paarden, nette uniforme kleedij en geregelde commando's. De negery of kampong zag er net onderhouden uit: daar waren wegen, heggen, een net geschoren grasveld vóór 't passantenhuis tot aan de school, terwijl deze gebouwen beide uitmuntten door netheid en zindelijkheid. Dit alles teekent den Radja als een geciviliseerd man, die zijne beschaving elders heeft opgedaan. De verklaring ligt voor de hand: hij is te Batavia opgeleid tot Doctor-djawa, heeft eenige jaren als zoodanig gefungeerd, en is nu tot Radja gekozen, door den wil des volks. Tot teeken, dat hij te Thi resideert, laat hij dag- en nachtschot vallen, als op de hoofdplaatsen in Nederl. Indië ('s morgens te 5 en 's avonds te 8 uren); en als blijk van grootheid heeft hij zeven vrouwen.

Van zijn volk zegt hij niet veel vleiends, o.a. dat de Rotenees geen soldaat kan worden, dewijl hij geen held is, maar vreesachtig. Of dit waar is, weet ik niet.

De school werd slecht bezocht, en de resultaten van het onderwijs waren min. En dat onder de leiding van een' onderwijzer der 1ste klasse, op de kweekschool te

Ambon opgeleid, en niet onder den druk van ongeregelde huiselijke omstandigheden! De reden is, dat hij lui is en onverschillig. Een laatste proef elders zal moeten uitwijzen of hij al of niet geschikt is om als onderwijzer te dienen.

Van hier vertrok ik den volgenden dag naar Loleh, de hoogst gelegen plaats van Rote en p.m. 16 paal of 24 kilometer van Thi.

Wij hadden hier een goed ontbijt, het eerste op deze reis! De ruiterij stond opgesteld als in slagorde. De Radja gaf commando's en de ruiters defileerden voor ons heen. Toen het tijd was, werd mijn paard voorgebracht: een' prachtig dier. Ik bedankte den Radja voor zijne goede ontvangst, en prees zijn prachtig paard, wat hij gracieus beantwoordde, er bijvoegende: u kunt hem links bestijgen. Hoe toch beschaving meer geur en kleur bijbrengt! Jammer dat onze Radja geen hooger zedelijk standpunt inneemt!

Daar ging het in snelle vaart. Het is een genot zulk een goed gedresseerd paard te berijden. De weg was goed onderhouden. Aan den thor, de gewone grenspaal, stond de Radja van Loleh in eigen persoon met zijne ruiterij mij op te wachten. Zij hadden hier den geheelen nacht in de open lucht hun bivouac opgeslagen, en voor verfrissching in den morgenstond klapperwater gedronken, dat mij ook werd aangeboden.

De Radja had vernomen, dat ik goed reed, en wilde nu met mij wel eens wedrennen. Daarin lag van zijne zijde niets onbehoorlijks; want de races behooren tot hunne nationale feesten, die hoog staan aangeschreven, en heeten foti'ndale; het rennen zelf: hoes! De voorwaarde bij wedrennen, zoo als de Radja wenschte, is, dat wie in de vliegende vaart nederstort, zijn paard verliest. . . . .

De Radja schoot vooruit; mijn ros wilde dezelfde vaart nemen, maar ik hield hem op de gewone snelheid. De Radja zag om, schudde het hoofd, hield even in, en beproefde nog eens of ik mij liet overhalen. Ik deed of ik daarvan niets begreep, en verder schikte de Radja zich in zijn lot.

Wij kwamen voorbij kampongs, waar het levendig toeging, en de vrouwen zich weder het meest deden hooren. Wij zagen in het voorbijgaan ontzagwekkende rotsblokken en grotten, die ik gaarne meer van nabij had bezien, maar de tijd liet mij dat niet toe. De weg stijgt aanmerkelijk; straks zien wij het landschap links in de diepte wegzinken, en volgen wij een' tien à twaalf voet breed ingehakten weg aan den rotswand, terwijl aan de rechterzijde de rots zich nog hoog verheft. Dat bekappen van dezen weg was een grootsch en zwaar werk, en dat is verricht door eene bevolking, die niet onder rechtstreeksch bestuur leeft, en dit weet! Het getuigt dus wel van den tact en het beleid der ambtenaren, aan wie hier het bestuur was opgedragen. Ik heb achting voor zulke persoonlijkheden, die daar, afgezonderd van de wereld, zulke werken tot stand brengen; zij zijn het bewijs van wat eene degelijke persoonlijkheid met goed beleid vermag.

De kampong, waar wij binnenrijden, ziet er goed uit, en er is leven en beweging. Dat groote gebouw daar is zeker de school. Wij gaan binnen; wij zien niets en hooren niets; eindelijk is er eenig geschuifel. Ik vraag naar den onderwijzer. Die treedt nader. Langsamerhand gewent zich het oog aan de Egyptische duisternis, waarin wij ons bevinden; geen enkele opening laat licht binnen, en het dak hangt ver over den lagen wand.

»Zeg, meester is het hier altijd zoo donker?" (Ter wille van de omgeving sprak ik hem toe in 't Hollansch.)

»Ja mijnheer! altijd."

»En was dat in de kweekschool te Ambon ook zoo?"

»Neen mijnheer! daar is het licht."

»Misschien weten zij daar niet hoe het wezen moet?"

»O, zeker wel, mijnheer!"

»Maar hoe is het dan mogelijk, dat gij dat zoo laat blijven?"

Geen antwoord.

Afzonderlijk onderhield ik hem later. Hij is een dergenen, die 6 à 8 jaren de beschaving der kweekschool en hare omgeving hebben gekend en beleefd, – en hier weder komende dadelijk terugzinken tot het lage peil, waarop deze maatschappij staat. - Onze onderwijzer, volstrekt niet een der achterlijken, is in zeker opzicht tot het alifoersche standpunt teruggekeerd - maatschappelijk en zedelijk: hoewel christen gedoopt, leeft hij reeds 10 jaren in wilden echt!

De Gezaghebber van Baä kwam mij van hier verder vergezellen, dat mij zeer aangenaam was.

De school was niet slecht: het geheel vertoonde meer orde en gang dan te Baä. De kinderen zagen er goed uit; de meisjes in nette kabaja en sarong. De school kan op Rote goed worden, en heeft al veel gedaan voor de ontwikkeling en beschaving des volks. Deze kinderen zagen mij vrijmoedig aan, antwoordden duidelijk en bescheiden, en hadden ook wel eenige schoolkennis opgedaan. Hier vond ik aanleiding en bemoediging om over de toekomst van Rote na te denken. Er zijn drie machten die hier moeten samenwerken - eendrachtig, harmonisch! – Zij zijn de pioniers op maatschappelijk en godsdienstig-zedelijk gebied, en zijn vertegenwoordigd in den Gezaghebber, den Hulpprediker en den Onderwijzer. Zij kunnen één zijn, omdat zij hunne beschaving en ontwikkeling uit

dezelfde bron der Europeesche beschaving geput hebben. En zij moeten één zijn, – of geen van drie heeft de gewenschte voldoening van zijn streven, omdat zij anders alleen en op zich zelven staan, en elkanders pogingen verijdelen of verlammen.

Ik neem de school als aanvangs- en uitgangspunt. Ziet gij in die kinderen niet reeds het cachet van aanvankelijke beschaving afgedrukt, zoo als zij daar zitten, en bij het lezen en zingen staan, in zindelijke, gepaste kleeding, goed gewasschen aangezicht en handen, en goed opgemaakt haar, alles zoo gansch verschillende met wat hunne maatschappij te aanschouwen geeft? Hoor hen duidelijk en goed lezen, en op gedane vragen beleefd antwoorden.

Welk een afstand reeds tusschen deze kinderen en die van Dela! Dat doet eene betrekkelijk goede school.

Laat nu de Hulpprediker komen; die kinderen zijn meest gedoopt, of hebben blijkens hunne komst op de school reeds gebroken met het oude régime; en laat hij hier met wijs beleid en op aantrekkelijke wijze de zaden van godsvrucht en deugd in de jeugdige harten zaaien. En de gezaghebber zal beiden steunen; nu, door het doen oprichten of verbeteren der school-, tevens kerkgebouwen, en door het bezorgen van goed schoolmeubilair, zooals hier reeds plaats vond, dan, om door zedelijken invloed het schoolgaan te bevorderen en zindelijkheid en netheid aan te moedigen. Gaf niet deze gezaghebber aan elke school een kam en schaar en spiegeltje om den te weelderigen haardos bij de jongens meer binnen gepaste grenzen te brengen? Ook door het sluiten van huwelijken, als ambtenaar van den Burgerlijken Stand, te bevorderen en te vergemakkelijken, en de erkenning van den Zondag als rustdag algemeen te maken.

Die eenheid, die wederkeerige hulp, dat vereenigd streven naar hetzelfde groote doel, heeft hier vaak ontbroken, door dat ieder zijn' eigen weg wou gaan, of niets deed, omdat men elkanders pogingen verlamde. Daardoor en door gebrek aan goed inzicht van den toestand, gebrek aan kennis van land en volk, gebrek aan methode en gebrek aan energie, is hier sedert 1819 stukwerk geleverd op het gebied der zending en van het schoolwezen; de enkele goeden niet miskend, die het goede bedoelden en wisten wat zij wilden, maar tekort schoten, omdat zij van het werk werden afgeroepen, is hier meest onverstandig gebroddeld. Op het gebied van het schoolwezen hoop ik, dat die tijd van ergernis voorbij is; moge dat ook zoo zijn op het gebied van godsdienst en zedelijke beschaving!

En toch is hier niet te vergeefs gewerkt, waarschijnlijk door degelijken invloed nu en dan. Mij is de toestand van Rote bekend, zooals die was nu 50 jaren geleden. Het verschil van toen en nu is in 't oogvallend. Toen, eene bevolking ruw en schuw en moeielijk te leiden, met onderlinge veeten, nog tot op lateren tijd: nu, vreedzaam, opvolgende wat met beleid wordt bevolen; toen, eene jeugd, die nog wild was en ontembaar: nu, op vele plaatsen eene schooljeugd, die zich aan orde en tucht heeft gewend en hier en daar zelfs een aantrekkelijk uiterlijk vertoont, terwijl leerlust en opgewekte stemming ons aangenaam aandoen. Wel zijn er nog geen geregeld aangelegde negeryen en bleef men nog bij den ouden bouwtrant, maar toch zijn er thans over het geheele eiland meestal goede wegen, die vroeger niet bestonden, en die ook bijdragen tot beter verkeer en dus de beschaving in de hand werken.

Maar wij moeten verder. Wij bezoeken den volgenden dag twee scholen, die te Keka en Talaë, en moeten daartoe 15 paal of 22,5 K.M. afleggen.

Wij gaan nu weder dalen en wel tamelijk sterk. Wij hebben het gezicht op bosschen, die aan deze zijde nog te vinden zijn en het oog verkwikken, terwijl de temperatuur hier aangenaam gematigd is. Hier hoort men dan ook nog water ruischen en verwelkomen ons de tonen van gevogelte, dat zich tusschen het hout beweegt: kortom wij zijn in eene andere wereld.

De school te Keka wordt slecht bezocht; de leerlingen wonen te ver en op verspreide plaatsen afzonderlijk of met weinige huisgezinnen, en alzoo heeft deze school geen reden van bestaan. Waarschijnlijk waren bij de oprichting de toestanden of de verwachtingen anders. Het geheele district bestaat uit 8 kampongs met 200 weerbare mannen.

De weg naar Talaë is zeer geaccidenteerd. Onderweg ziet men nog plaatsen, op hoog oprijzende rotsen, als arendsnesten, waar in vroeger tijd de negery lag, wegens onveiligheid van oorlog en onderlinge veeten. Dat schijnt eigenaardig aan die goede oude tijden verbonden te zijn geweest: in de Minahassa was dat vroeger ook zoo.

De school kan te Talaë wel gedijen: blijkbaar wil men haar. De opkomst der leerlingen is bevredigend, en de nieuwsgierigheid of belangstelling van ouders en betrekkingen – waarom niet? – was hier nog grooter en algemeener dan elders. Bij verbetering van het gebouw en het onderwijzerspersoneel kan deze school goed worden.

Het logies was onzindelijk, dus maakte ik gebruik van mijn veldbed.

Ik zag hier weven door eene vrouw: zij zat op den grond, het weefgetouw op den schoot en de beenen gestrekt, terwijl zij met de voeten het ondereind vasthield, was het boveneind om den rug verbonden. Het ging tamelijk vlug, en zij maakte fraaie patronen. Elke kampong heeft hare eigene patronen

's Avonds werd muziek gemaakt op de kolintang — koperen muziekinstrumenten, bekkens met verschillende toonen, waarop geslagen wordt, en op de maat inlandsche dansen werden uitgevoerd, eerst door twee mannen, wat weinig bekoorlijks had, en toen door de drie vrouwen van den Radja, die het bevalliger deden. De Radja is gedoopt. Het blijkt wel, dat dit nog weinig invloed heeft gehad op de vorming van een geregeld huisgezin. Ten opzichte van een eerbaar huwelijksleven heeft het Christendom hier nog weinig uitgewerkt.

Den volgenden dag gingen wij naar Bokai en Dioe, zijnde 10 paal of 15 K.M. afstands ver. De weg was zeer geaccidenteerd met scherpe puntige steenen; meest onder Dioe, dat veel grond, maar weinig bevolking heeft: zijnde 10 kampongs met 200 weerbare mannen. Bokai heeft ook 10 kampongs, en slechts 60 weerbare mannen.

De school te Bokai was min, maar kan onder goed bestuur en leiding wellicht beter worden. Die van Dioe had de uiterste grens van ellende bereikt.

Wij worden aan den ingang van de ruime, holle, vervallen loods verwelkomd door een caricatuur. Ik had moeite aan de plechtigheid van het oogenblik recht te doen wedervaren, vooral toen de gezaghebber mij stond aan te staren om den indruk van des onderwijzers persoonlijkheid bij mij waar te nemen. Verbeeldt u een schraal, mager manneke van minder dan 4 voet hoog, gedekt met een vijfkops hoed, van roetachtige kleur, dien hij afnam om ons te groeten; omhangen met een dito-kleurigen rok met breede panden, die hem bijna tot de enkels reikten, terwijl de kraag ter helfte zijn achterhoofd bedekte, en maar even de ooren vrijliet; verder een vest van onbeschrijfelijke stof en kleur, waarschijnlijk vroeger bruine zijde geweest, en och ja!

een hemd, dat uit de opening van het vest schoot, en waarvan de boorden wanhopige pogingen deden om rechtop te blijven, terwijl een witte das, alias zakdoek of servet, het hemd in toom hield, en de boorden aan de mouw verdere manchettes overbodig maakten!

Daar stond het manneke, blijkbaar in afwachting welken indruk zijne eerwaardige figuur op ons zou maken. Het zweet gudste langs zijn gelaat.

„Dag, meester! hebt gij ons al lang gewacht?"

„Nog niet heel lang, mijnheer!"

„En waar zijn de kinderen?"

„Daar zijn zij, mijnheer."

De meester wees op één volwassen meisje, grooter dan hij, en met een sarong gedekt tot boven de borst; - verder op eene tweede bank op twee jongens van 12 à 13 jaar, en daar achter op eene andere bank op drie kleinere jongens!

„Zijn dat al de kinderen?"

„Ja, mijnheer!"

„Maar laat mij dan de absentielijst eens zien!"

(Na lang zoeken) „Hier is zij, mijnheer!"

„Hier staan toch meer namen."

„Ja, mijnheer, maar die komen niet."

„Sedert wanneer?"

„O, sedert lang."

„En waarom komen zij niet?"

„Misschien hebben zij er geen lust in."

„En zijt gij hen wel eens gaan opzoeken?"

„Neen, mijnheer!"

„En wat is het grootste getal, dat gij in de school bijeen ziet?"

„Soms vijf."

„En wat het minste?"

„Een of nul.”

„En als er nul zijn, wat doet gij dan?”

„Dan ga ik naar huis”, zeide hij, en grinnikte, omdat hij zichzelf komisch vond.

Het meisje kon werktuigelijk lezen, maar antwoordde niet, hoe de meester haar daartoe aanspoorde. Ik zeide tot den gezaghebber en den onderwijzer, dat dit meisje niet meer in de school paste, en diende ontslagen te worden. . . . . „Even als de meester”, dacht ik, „en de school gesloten!”

Omstreeks vijf uren na den middag kwam hetzelfde meisje, in dezelfde kleeding, maakte eene dienaresse en haalde uit den vouw van haar sarong een stuk papier voor den dag, dat zij mij eerbiedig overhandigde.

Het was een eigenhandig geschreven verzoek om ontslagen te mogen worden van de school, en dat last daartoe mocht worden gegeven aan de hoofden: zij wilde hare ouders helpen in het werk.

Ik zorgde dadelijk, dat ook de hoofden daarvan kennis droegen, en liet haar gaan met de verzekering, dat zij van nu aan eervol ontslagen was van de school.

Maar dat voorval had mij doen ontdekken, hoe de schooldwang alzoo werd toegepast. Ik zou daarvan nog meer vernemen. Alleen dit nog bij wijze van aanteekening.

Vroeger, tot nog voor drie à vier jaren, bestond het boete-stelsel, toegepast op de ouders, wier kinderen niet ter school gingen, of eenige malen absent waren. Op Rote worden alle straffen tot boeten herleid, ten faveure van de beleedigde partij, en in het geval van schoolverzuim zorgde de Radja met het toezicht belast, dat de boeten binnen kwamen, ten zijnen faveure, bestaande in een paar kippen, of een varken, of geit, of paard, of karbou, al naar gelang de Radja behoefte had aan een of ander.

Daar buiten is de jeugd aan het spelen. Het zijn jongens. Algemeen is in Indië het kuitschoppen, dat het bloed er uit springt en soms een scheenbeen wordt stuk geschopt. Hier zag ik een schoppen of trappen, dat van de paarden is afgezien. Twee jongens loopen op elkander toe, en zoodra zij dicht genoeg bij elkander zijn, wenden zij zich om als vechtende paarden, en dienen elkander achterwaarts schoppen of trappen toe, die in de verte kunnen gehoord worden en ongetwijfeld zware beleedigingen kunnen veroorzaken. Zij waren onvermoeid.

De avond daalde; een zachte koelte kwam van het gebergte achter ons, en de bijna volle maan wierp haar vriendelijk licht van den onbewolkten hemel, en deed fantastische schaduwen rondom ons vallen. Het was een uur voor mijmeren en stil, vreedzaam genot.

Maar de inlander laat zulke nachten ook niet onopgemerkt voorbijgaan. Zie hoe de schaduwen zich hier en ginds bewegen! Langzamerhand nemen zij toe in aantal. Wij zien ze bij groepjes; eindelijk vereenigen zij zich; de kolintang doet zich hooren en de rondedans met gezang is in vollen gang.

Melodiëus zijn die muziek en zang niet: de alifoersche zang en rythmus in de Minahassa is aangenamer en welluidender, en met meer maatgevoel. De dans was niet fraai, en de nabootsing van paardengetrappel scheen de hoogste volmaking van Terpsichore's kunst te worden geacht. En dat zij zelven behagen scheppen in dat spel, blijkt wel daaruit, dat zij het tot laat in den nacht voortzetten.

Den volgenden dag gingen wij naar Bilba, dat slechts 6 paal of 9 K.M. verder is. De weg gaat over een berg, maar is goed. Ons talrijk gevolg is levenslustig en maakt onderweg allerlei évoluties. De Radja is er ook, en toont zijn meesterschap in de rijkunst.

De school heeft iets vriendelijks, omdat het hier lichter is. Ook maakt het gezicht van die welgevulde banken, blijkbaar goed in klassen afgedeeld, met die helder kijkende jongens en meisjes, in eenvoudige, maar nette kleedij, met schoon gelaat en goed gekamd hoofd, een' alleraangenaamsten indruk: eene vergoeding voor den ontmoedigenden dag van gisteren.

De onderwijzer is nog jong, maar behoort onder de besten, zonder eene kweekschool bezocht te hebben. Zijne school is eene der besten van Rote. Hier smaakte ik weder genot.

Ons oog wordt getrokken door een groepje aan het andere einde der school. Het zijn eenige kinderen, waarvan enkelen minder goed in de kleederen zijn. Een jong man staat vóór hen. Blijkbaar behoort dat groepje niet tot de school, maar wie zijn zij dan? Kent gij, waarde Lezer! iets van dat gevoel dat daar spreekt in „met innerlijke ontferming bewogen zijnde?" Het zal u niet verwonderen, dat dit gevoel, mij beheerschte, toen ik op het groepje van een twintigtal kinderen toetrad, en zij mij bedeesd begroetten, met hun' onderwijzer aan het hoofd. Immers zij stonden daar in afwachting van de kruimkens, die daar zullen vallen van den rijk voorzienen disch; stil en rustig hadden zij afgewacht, of ik ook aandacht aan hen zou schenken. Maar wie zijn zij dan? Dat zijn kinderen van eene kampongschool, zooals er op Rote 15 zijn, opgericht door den wil der Radja's, en wier onderwijzers meest van zeer geringe ontwikkeling zijn, en onderhouden worden door bijdragen der bevolking, bestaande in stroop, mais en bereide suikerkoeken. De Radja, de onderwijzer en de kinderen wenschen, dat ik hen ook zie, en onderzoek doe naar hunne kennis.

Welnu, zou ik niet?! O, gaarne! Denk aan de rookende vlaswiek, en het gekrookte riet! Ik bezocht enkele dier scholen ook opzettelijk.

Wat vond ik hier? Armoede van leermiddelen: enkele versleten boekjes en overblijfselen van leien. Niemand ontfermt zich over die armen. Wat onderscheid! Daar ginds overvloed van boeken, papier, pennen, inkt, leien, griften: alles nieuw en goed, met nog een prachtige boekenkast met wel gevulden voorraad; en hier op tien passen afstands gebrek aan alles! Van waar dat? Daar ginds wordt in alles voorzien door het Gouvernement: hier moeten de kinderen zelven zorgen voor wat zij noodig hebben, terwijl er zelfs geen kans bestaat om het zich aan te schaffen! Wat schoone gelegenheid voor den Hulpprediker van Rote om hier helpende op te treden! Wat prachtig terrein voor zijne werkzaamheid om deze arme schapen tot herder en leidsman te zijn, waar men hem toch zoo gaarne zal zien komen, en waar hij niet door regelingen van een zoogenaamd neutraal staatsonderwijs verhinderd wordt godsdienstige kennis en de zaden van godsvrucht en deugd te zaaien. Eere den man, die zijne roeping begreep, maar helaas! niet lang mocht blijven: de ijverige Van Maltzen. Hij trok zich het lot dier armen aan; vormde eene vereeniging voor „Onderling Hulpbetoon;” wist de zeer ruim gesalarieerde gouvernementsonderwijzers en de Radja's over te halen maandelijks een kwartgulden bij te dragen ten behoeve dier kampongscholen, en voorzag langs dien weg een weinig in de behoeften.

Zijn opvolger Pennings wilde denzelfden weg bewandelen, maar reeds lang ziekelijk, ontviel hij ook aan het werk, en sedert is de zaak dood!

En toch is de gebrekkige arbeid van dezen eenvoudigen onderwijzer, met die schrale middelen niet te vergeefs

geweest! Ik laat de kleinen lezen. Dat gaat beter dan ik had verwacht. Ik nader aan een klein jongske. Met glinsterende oogen had het tengere ventje al mijne bewegingen gadegeslagen, en nu de beurt aan hem kwam, ging er eene zenuwachtige beweging door gelaat en lichaam, en begon hij met heldere, eenigszins trillende stem te lezen. Hij deed het goed. Ik deed hem een paar vragen, en hij antwoordde met vuur in de oogen. Bij het rekenen was hij ook het vlugst. Het gelaat van zijn' onderwijzer straalde van vreugd! Van dat ventje was meer te verwachten; zijn onderwijzer kon hem niet veel verder brengen, en dus bewerkte ik, dat hij op de gouvernementsschool kon komen. Voor de overige kinderen vond ik gelukkig gelegenheid om hen aan een' kleinen voorraad leerbehoeften en boeken te helpen.

De Radja wil zijn slag slaan, en een wissel trekken op mijne belangstelling in het onderwijs.

»Mijnheer, mag ik spreken?"

»Met genoegen, Toewan Radja!

»Het is toch zoo moeielijk de kinderen in de school te krijgen."

„Zoo, dat verwondert mij te hooren; mij dunkt die kinderen zien er veel te prettig uit, om tegenzin in de school te hebben.

»O, ja! dezen; maar anderen zullen niet komen, dan met dwang! En, mijnheer! geen beter dwang dan boete! O! men had de boete nooit moeten afschaffen, en als Mijnheer iets goeds voor de scholen wil doen, geef ons dan weer de macht om boete op te leggen. Wij Radja's moeten toezien en medewerken, dat de kinderen ter school gaan: hoe willen wij iets uitrichten, zonder de macht om boete op te leggen?!"

„Toewan Radja! daarvan kan nooit meer sprake zijn!"

„Dan zal de school verloopen, mijnheer!

„Dat zou mij leed doen, Toewan Radja, maar dan zou ik de school sluiten!"

„En dan zou Bilba zonder school zijn!?

„Door eigen schuld, Toewan Radja!

Den volgenden dag bezocht ik weder twee scholen: die te Oëpaö en Ringgou, zijnde een afstand van 13½ paal of ± 20 kilometer. Wij komen te Oëpaö. De school is pas vernieuwd, maar met een zóó ver afhangend dak, zelfs ter plaatse van den ingang, dat men niets kon zien van wat daar binnen is, en zich laag moest bukken om binnen te komen. Dat is geheel in den trant van de Rotesche huizen. Denkt u de kap van eene hooischelf, en die voortgezet tot bijna op den grond reikende, zonder lucht of lichtgat, daaronder vindt men dan het Rotesche huis op palen. Daarin huist de familie en is de voorraadschuur van stroop, suiker, mais, padi en het verblijf der kippen en honden. Onder het huis leven de varkens en geiten, en begraaft men de dooden!

Wij gaan de school binnen, ik kan niets zien, het onderzoek is onmogelijk. »Meester! ik ben geen mol, ik kan hier niets zien." »Laat in het rond van het dak maar een meter afkappen", zegt de Gezaghebber.

De toeschouwers zijn altijd gewapend met parang of hakmes. Zulke bevelen behoeft men niet te herhalen. Met een zeker genot hakken en kappen zij er op in, en in tien minuten hadden wij licht in de school. Zeker zijn dat radicale middelen, maar die worden onder zulke volken het best begrepen.

De school was goed geordend met klassenverdeeling, rooster van werkzaamheden, enz. De onderwijzer was nog niet lang geleden van de Kweekschool gekomen. Maar - de resultaten van het onderwijs waren daaraan niet ge-

evenredigd. De school te Bilba was beter. Wat hier dan ontbrak? – Het ware »feu sacré"! – En nu: overtuig eens iemand, dat 't hem daaraan hapert! Gij kunt het niet: Laodicea komt nooit tot overtuiging. Het had hem ook niet gehinderd, dat het zoo donker was, terwijl hij toch zeven jaren had doorgebracht in de lichte lokalen te Ambon, en daar in opstellen had verkondigd, dat licht, lucht en geluid tot de voorwaarden van een goed schoollokaal behooren.

Hier te Oëpaö treffen wij een' inlandsch godsdienstleeraar aan, te Ternate opgeleid door den Hulpprediker de Graaf, en gehuwd met een meisje, dat van de vrouw van den Hulpprediker hare opleiding had gehad.

Welk verschil in beschaving: deze vrouw en de Rotesche wederhelft van den onderwijzer! De laatste kwam niet te voorschijn. Die godsdienstleeraar en zijne vrouw zijn de ware elementen om deze maatschappij vooruit te brengen. Begreep de onderwijzer maar, dat hij zich, ook in het belang van zijn persoon en huis en werk, meer aan die lieden moest aansluiten.

Gaarne zouden wij bij de spraakzame Njora langer verwijlen, en gebruik maken van de vriendelijk aangeboden koffie en gebak, maar wij moeten verder naar Ringgou.

Van den onderwijzer te Ringgou had ik betere verwachting gehad, dan wat ik vond. Hij is de zoon van den ouden onderwijzer te Dengka, die pensioen heeft gevraagd. Hij was op de kweekschool tamelijk vlug, maar is, hier komende, dadelijk tot buitensporigheden vervallen, is ziek geworden, bleef ziekelijk, en heeft dus niet veel kunnen presteeren. 't Is jammer!

Ontucht is de ergste kanker en geesel van het maatschappelijk leven op Rote. Zij is zoo algemeen, dat niemand zich daaraan ergert. Van daar onder de onder-

wijzers de echtbreuk zoo veelvuldig, wilde echt zonder aanstoot, afschuwelijke ziekten niet verafschuwd! Eene vrouw, die zich aan echtbreuk heeft schuldig gemaakt, wordt zonder verwijt door haren man weêr aangenomen, als de beleediger maar de vastgestelde boete betaalt!

Hoe nu daarmede te rijmen, dat hier 's avonds eene rondedans wordt uitgevoerd - alleen door mannen en jongens? De vrouwen en meisjes waren verlegen om in tegenwoordigheid van heeren te dansen! Wat pruderie! De dans zelf beteekende niet veel, en gaf geen aanleiding voor dat misplaatst schaamtegevoel.

Aangenamer ontmoeting hebben wij den volgenden dag. Wij kwamen te Korbaffo, na een' tocht van 10 palen of 15 K.M. Wij werden verwelkomd met kanongebulder en geweervuur. De Radja was in groot tenue, met zijn stok met gouden knop. Wij traden de nieuw opgerichte school binnen. Zoo groot aantal kinderen hebben wij nog niet te zamen gezien. Banken en tafels zijn voor heden ook niet toereikend; de Gezaghebber zegt er nog meer toe. Maar al spoedig blijkt, dat de orde en klassenverdeeling den toets niet kunnen doorstaan, en de onderwijzer, hoe hij zich ook inspant, niet in staat is zulk eene groote school te besturen. Zijn eenige hulponderwijzer was nog van minder allooi.

Wij komen in het passantenhuis. Dat is nog niet veel zaaks. Maar hoe wordt ons oog aangenaam verrast door het net onderhouden indo-europeesch meubelair, met wel bekleede ronde tafel in het midden, en goed geplaatste stoelen in het rond, behangen met helder witte gehaakte anti-makassars. Hier is eene vrouwen-, eene dameshand in het spel! De Gezaghebber lacht toestemmend. Ik vraag opheldering, en die was deze.

De Njora of vrouw van den Radja heeft hare opleiding

gehad ten huize van den Hulpprediker Donselaar en zijne vrouw. Dat zij niet alleen had geprofiteerd tot het nabootsen van wat schijn of oppervlakkige beschaving, bleek toen ik mijne logeerkamer binnentrad. Wat heldere gordijnen aan venster en ledikant! Wat zuiver, helder, wit, glanzend beddegoed! Wat nette waschtafel en toebehooren! En wat versche, aangename lucht in dat vertrek! Dat was beschaving, die niet alleen op de oppervlakte was blijven liggen. De tafel had groote verscheidenheid, en de saucijs-cadetjes en tafelkoek konden ook op eene indo-europeesche tafel eene goede figuur maken.

Na den middag laat de Njora een bezoek aankondigen. Wij kleeden ons in allerijl, terwijl wij anders, na een' warmen rit en werk in de school, het Indisch négligé verkiezen. De Njora komt in nette, witte kabaja, met eigen gehaakte kant, en eene gebatikte sarong. Zij groet beleefd, innemend; wij bieden haar eenen stoel, en al spoedig zijn wij in druk gesprek. Iets later komt ook de Radja, en terwijl de Njora zich verontschuldigt, dat zij nog iets te doen heeft voor de keuken, en afscheid neemt, blijven wij met den Radja spreken. Of die man ten volle begrijpt wat juweel hij in zijne vrouw heeft, weet ik niet; maar toch, dit is de macht van dat tengere, zachte wezentje, dat haar echtgenoot haar de beleediging van ontrouw niet aandoet. Hare beschaving is tevens eene godsdienstige, en zij laat zich ook aan de christelijke gemeente veel gelegen liggen. Zeide ik te veel toen ik van een aangename ontmoeting sprak?

Eene gansch andere richting van beschaving wacht ons den volgenden dag. Wij gaan naar Termano, de laatste negery, en hebben 18 paal of 27 K.M. te rijden. Onderweg zien wij de kampongscholen te Soa en Kokodale, maar vinden den toestand allertreurigst. Termano's gou-

vernementsschool, in een beter gebouw dan al wat wij gezien hebben, met een' rijkdom van meubelair en leermiddelen en eene groote menigte leerlingen, doet onze verwachting hooger spannen. Jammer! aan den schijn is veel geofferd. De onderwijzer is niet onbekwaam, maar onverschillig voor zijn werk: moest hem niet daarom reeds vroeger de straf worden opgelegd, dat het laatste jaar van zijnen dienst niet medetelt voor zijne periodieke verhooging? Er was niets degelijks dat voldoening gaf.

Wij gaan naar het huis van den Radja, – die niet meer in functie is. Hij is aangeklaagd door de bevolking; toch heeft hij nog prestige, en acht zich vereerd ons te mogen ontvangen.

Hij kan dat; hij doet het met een gemak en losheid van beweging, en in zoo goed Maleisch als ik onder de Radja's nog niet had ontmoet. Zijne kleedij was Europeesch en stond hem goed, had iets van een engelsch toerist. Van waar dat alles?

Als jongen is hij gaan varen, en had hij Engeland, Hongkong, Singapore en Menado bezocht; later werd hij zelf kaptein op een' kustvaarder, en eindelijk Radja.

En wat heeft nu zijn opgedane kennis en beschaving uitgewerkt - voor hem, voor zijn volk, voor zijn bestuur?

Gij kunt niet nalaten te bewonderen: dat huis zoo goed aangelegd, en zoo net afgewerkt, en de plaatsing op een punt, waar gij het schoonste panorama voor u ziet, een prachtig zeegezicht met grillige rotsen; een strand met omzooming van land, als een schilderstukje, dat uw oog blijft boeien; en daarachter zwaar en donker bosch tegen het glooiend gebergte.

Maar wij hebben geen tijd tot mijmeren. Zie rondom u naar het inwendige van des Radja's verblijf.

Het meubilair - tafels, stoelen, sofa's, zijn alle indo-

europeesch; spiegels ziet gij daar binnen, en in de kamers; maar bovendien wacht u nog eene verrassing: ziedaar overal in het rond schilderijen. Die schepen in den storm en in de veilige haven van Hongkong herinneren aan het zeemansleven van den Radja; daar naast ziet gij Napoleon bij de Pyramiden, en - Prins Lou-lou overvallen in Zuid-Afrika; – Z.M. onzen Koning en Koningin Sophie in 't klein en Z.M. met Koningin Emma in 't groot. En daartusschen vrouwenbeelden van twijfelachtige schoonheid, - gebroken beeldjes, - allerlei soort van pijpen en rookgerei, – pendules, die een vast uur aanwijzen; violen zonder snaren; harmonica's, die niet harmonieeren; speeldoozen met stotterend geluid, enz.

Men dekt de tafel: een waar beeld van vervallen grootheid! Zietdaar: een tafellaken, dat u den eetlust beneemt, een olie- en azijnstel, met vijf vakken, waarvan twee nog gevuld met de oorspronkelijke fleschjes, en de overige stukken van verschillende herkomst, gebroken en zonder stop; – allerlei soorten van schotels, schaaltjes en borden, die betere tijden in het geheugen van den eigenaar konden oproepen! – Messen, vorken en lepels, zwart en bevlekt met roest en vuil! – Maar genoeg! Of wel iemand het eten smaakte, weet ik niet.

Na den eten trok ik mij terug voor een poos in de mij aangewezen kamer.

't Was daar nog erger: die schrille tegenstelling van grootheid en verval!

Daar stond het eenmaal prachtige ledikant, maar ik kon mij daarop onmogelijk neervlijen: bed en kussens, laken en sloopen, lieten dat niet toe! Ik nam plaats op eenen stoel, en bezag de omgeving: een uitdragerswinkel van de minste soort: – Easy-chairs, zonder matten; – bekleede kapstokken, in flarden, en zonder knoppen; –

spiegels met gebroken glas; – stilstaande klokken; – dito horloges; - een chronometer, met thermometer en barometer; oorspronkelijk prachtig, thans geheel defect. Verder grootere en kleinere kisten met koper of zilver beslag voor kleederen, geld of bijouterien, alles in de grootst mogelijke wanorde, en onzindelijk, bedekt met eene dikke laag stof, vuil! – Van waar dat alles in zulken toestand? – Van waar, dat, behalve in de school, nergens in de negery Termano een spoor was van netheid aan huizen of menschen? Van waar, dat zelfs in des Radja's huis het vrouwelijk personeel zoo geheel zonder netheid en gratie is?

't Is omdat hier niet de ware beschaving is, die tevens veredeling moet zijn; hier is oppervlakte zonder diepte; alles slechts glans en schijn! De Radja had behalve dàt uit zijn zeemansleven nog zeer schadelijke gewoonten meegebracht: – vloeken, dat nu juist geen beschaving teekent, en verslaafdheid aan sterken drank. Het laatste werd zijn ongeluk.

Door zulke aberraties van de beschaving wordt de inlander niet geholpen. Zal er van Rote iets degelijks worden, dan moet dat meest uitgaan van het huis van den Hulpprediker! Dan moeten godsdienst en beschaving samen gaan: één zijn tot vorming van het verstand, het hart en het karakter. Aan hem, de opleiding van jonge lieden tot degelijke, practische voorgangers. Aan zijne vrouw de opleiding van meisjes tot degelijke huisvrouwen. Dan zal Rote nog eens een begeerlijk oord worden als de Minahassa, en een parel aan de kroon der Zending! Dat zij zoo!

N. GRAAFLAND.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Verslag van den zendeling te Kĕndal-Pajak over het jaar 1888.

»Gij zijt het zout der aarde. Gij zijt het licht der wereld; eene stad boven op eenen berg liggende, kan niet verborgen zijn." Matth. V: 13a, 14.

Geldt dit niet van hen, wien de gemoedsgesteldheid eigen mag zijn, zoo juist door den Heer in zulke krachtige trekken geteekend, en die daarbij hun licht voor anderen kunnen doen schijnen, zoodat zij niet verborgen en daardoor onvruchtbaar blijven kunnen?

Waar het aan dezulken ontbreekt, of waar zij niet gevonden worden, die met dat »zout" gezouten en met dat »licht" verlicht kunnen worden, daar kan van de christelijke zending geen sprake zijn.

Hoe stond het ten opzichte van dit een en ander gedurende het afgeloopen jaar in dezen werkkring, en wat mogen wij van de toekomst verwachten, of liever wat zullen wij verder doen? Ziedaar de vragen, die ik in dit verslag wensch te beantwoorden.

Van mijzelven trachtte ik „zout" en daardoor „licht" te doen uitgaan, en anderen op hunne beurt tot „zout" en „licht" te doen worden, opdat het Koningrijk Gods voorspoedig voortga.

God gaf mij daartoe weder gedurende een geheel jaar dagelijks gelegenheid en ook gezondheid en kracht.

Allereerst wijdde ik mij aan mijne kweekelingen. Met een 12 tal mocht ik het jaar aanvangen. Ik zette hunne opleiding voort op de wijs, als in mijn jongste verslag (1) beschreven wordt. De jongeren, die nog voor geene bepaalde opleiding tot eenige betrekking in aanmerking komen, hadden van 6–9 en van 2–5 uur handenarbeid, bestaande in land- en tuinbouw, het maken, herstellen of verbeteren van wegen en heggen, het vervaardigen van tuin- of ander gereedschap en het helpen bij allen nuttigen arbeid. De Heer V. stond mij hierbij weder herhaaldelijk ter zijde. Van 10–1 en van 6–8 uur werden al de kweekelingen in de school verzameld, terwijl ik de oudsten of meest geschikten onder hen gebruikte, inzonderheid ook tot hunne eigene oefening, om elken morgen de kinderen der bewaarschool te leeren. Voorts deelden de oudste kweekelingen in de lessen aan de onderwijzers, voorgangers en adspirant-helpers. Gedurende het afgeloopen jaar kwamen vier kweekelingen tot hunne bestemming. Kasdimin, die 't langst kweekeling geweest en niet van geestesgaven ontbloot is, en bovendien groote geschiktheid betoonde voor de bewaarschool, stelde ik op verzoek der christenen aldáár aan als hoofd der bewaarschool te Swaroe. Aan het eind van het jaar werd in een opstel „over de droefheid en vreugd der gemeente gedurende het afgeloopen jaar," dat ik in elk der gemeenten door één der onderwijzers liet opstellen, als punt van blijdschap voor Swaroe vermeld, dat men gedurende het afgeloopen jaar een' onderwijzer voor de bewaarschool gekregen had, waardoor de levendigheid der kinderen zeer was toegenomen. Ook trad Kasdimin in het huwelijk met eene dochter van een oud-kweekeling van mij, zuster van

(1) »Mededeelingen" D. XXXII, blz. 275.

de vrouw van den onderwijzer Rasidin, van welke vrouw goede verwachting is. Ook de tweede en derde der genoemde kweekelingen traden in het huwelijk, de eerste dezer, Tarimin, met de dochter van den voorganger te Pěniwen Kjai Sangkioes, en de andere met de dochter, tevens leerlinge van mijne dochter, van den adspirant-helper Pak Tarimin, insgelijks zuster van den genoemden kweekeling Tarimin. Deze kweekeling heet Sěmô. Tarimin werd onderwijzer aan de school te Kěṇḍal Pajak, ter vervanging van Rasidin, die naar Swaroe werd overgeplaatst. Sěmô vertrok naar Môdjo-warnô, en betoont zich aldáár een getrouw huisbediende van mijne kinderen. Eindelijk Radjimin. Deze volgde, op hun verzoek en met mijne volkomen toestemming, aangezien hij daartoe het meest geschikt is, zijne ouders naar hunne nieuwe ontginning te Wônôrědjô, ten einde hun bij het werk behulpzaam te zijn.

Voor deze vier kweekelingen nam ik drie anderen in de plaats, en wel Ernĕs, Poerwitô en Poerbô, allen zonen van christenouders te Swaroe en leerlingen uit de hoogste klasse der school aldáár. Zoowel door hun gedrag als door hunne vlijt geven zij tot nogtoe reden van tevredenheid.

Het behoeft voorzeker niet meer in 't licht gesteld te worden, dat de Europeesche zendeling te midden van een volk, dat het zijne niet is en dat in den regel hoog tegen hem opziet, maar toch niet gaarne hem zijn vertrouwen schenkt, voor al de deelen van zijn werk tusschenpersonen, en wel van het volk, onder hetwelk hij arbeidt, behoeft. Deze tusschenpersonen, die met of zonder vergoeding den zendeing o p z e t t e l ij k ter zijde staan, heeten zijn hulppersoneel. Hiertoe behooren allereerst de voorgangers, die den zendeling, waar hij zelf niet

tegenwoordig, is bij de gemeente, in de tweede plaats de onderwijzers, die hem in de school, en in de derde plaats de evangelisten, die hem te midden der nog niet toegetreden menigte vervangen. Inzonderheid wanneer de gemeenten uitgebreid zijn, hebben ook de voorgangers weder tusschenpersonen noodig. Swaroe, Pĕniwen en Wônôrĕdjô hebben daarom van vroeger af reeds elk hunnen ouderling. Gedurende het afgeloopen jaar kozen Swaroe en Wônôrĕdjô, naar het voorbeeld van Môdjôwarnô, daarbij nog kerk- en schoolverzorgers, de eerste vier en de andere twee.

De taak dezer kerk- en schoolverzorgers is, de geregelde opkomst der gemeente in de kerk en die der leerlingen in de school te helpen bevorderen, en verder naar vermogen alles te doen, wat tot verderen bloei van kerk en school strekken kan. De kerk- en schoolverzorgers te Swaroe kozen zich een hoofd in het hoofd der desa, Krômô Sĕtjô, ook reeds in mijn jongste verslag genoemd (1) en tevens vormen dezen te samen met voorganger en onderwijzers een' kerkeraad, die ook weder even als te Môdjowarnô, maandelijks vergadert en de belangen van gemeente en school, alsook van kerk- en schoolgebouw bespreekt. Te Wônôrĕdjô bespreken voorganger en ouderling deze, thans ook met hunne kerk- en schoolverzorgers; doch nog niet op geregelde tijden. Nog hadden in het voorgangers-, onderwijzers- en ouderlingen-personeel de volgende wijzigingen plaats: Kjai Adrian begon thans werkelijk te oud en gebrekkig te worden, om alléén het voorgangerschap in de gemeente te Swaroe te blijven vervullen. Ik besloot hem het ontslag, dat hij dringend verzocht, niet te verleenen, maar even als vroeger

(1) Med. a. v. blz. 268 en v.v.

hem Paulus Asiël, den tweeden onderwijzer der school te Swaroe, Ebĕnnôjô, daartoe ook door de gemeente gekozen en door mij opzettelijk voorbereid, als hulpvoorganger toe te voegen. Ook dit wordt in de „droefheid en vreugd der gemeente" als eene oorzaak van groote vreugde genoemd. Eveneens verzocht de ouderling Paulus van Swaroe wegens ouderdom zijn ontslag. Met algemeene stemmen, zonder ééne uitzondering, werd Soeleman Pak Poer in zijne plaats gekozen. Eindelijk hield Pak Poerwô op, voorganger en evangelist in 't Tĕnggĕr-gebergte te zijn. Vooral omdat hij vreesde, zijn gezin wegens gezondheidstoestand dáár over te brengen, bleek hij de rechte man op de rechte plaats niet te zijn, d.w.z. nam hij de belangen van al de deelen des werks niet altijd even trouw waar. Bovendien verzocht de vader van den heer Ottolander in Tĕnggĕr een' man, juist als Pak Poerwô is, geschikt voor het toezicht op 't koffieland, door Z.Ed. beheerd, en die tegelijk door voorbeeld en gesprek, goeden invloed op de inlandsche bevolking zou kunnen oefenen. Gaarne wilde Pak Poerwô die betrekking vervullen, en hij vertrok daarom in het einde van November met vrouw en kinderen naar de koffie-onderneming Kajoemas in de Residentie Bezoeki. Joas van Pĕniwen stelde ik in zijne plaats. Ongetwijfeld is Pĕniwen daardoor eenigszins ontbloot; doch ik hoop later ook daarin te kunnen voorzien. Tot nog toe beantwoordt Joas aan de hoop, die ik van hem had, en werden ook van en over Pak Poerwô gunstige berichten ontvangen.

Dat ook kracht en kennis en zelfs veel kracht en kennis aan dit hulppersoneel besteed moeten worden, spreekt van zelf. De zendeling vormt het middelpunt. Van hem moet »zout" en „licht" uitgaan, die dit hulppersoneel weder aan anderen mededeele en over anderen doe stralen.

Even als het vorige jaar ging ik voort, de adspirant-helpers (in mijne staten „helpers in den omtrek van Kĕṇḍel Pajak genoemd), drie malen in de week om mij te verzamelen en inzicht te geven in de Bijbelsche geschiedenis. Ik kwam daarin tot aan de Bergrede. De meesters ter plaatse, en gelijk ik boven opmerkte, ook de oudste kweekelingen namen aan die lessen deel. Hoeveel gelegenheid was er, om op »zout” en »licht”, immers zooveel het mij mogelijk was, naar de bevatting mijner leerlingen, alsook op de tegenstellingen bij de personen, die zich aan ons voordeden, te wijzen. De meesters, weder met bovengenoemde kweekelingen, ontvingen ook tweemalen 's weeks rekenles, ten doel hebbende, hen zóó te leeren, als zij 't onderwijzen moeten, zoodat zij het recht verstaan, en schriftelijk en ook mondeling voor degenen, die onderwezen moeten worden, kunnen weder-geven. Mijne ervaring is, dat er op die wijze zijn, die men bij geen mogelijkheid tot tien kan leeren tellen. Met de meerderheid kwam ik echter aan 't eind der gewone breuken, en ving ik aan met de behandeling der tiendeelige breuken.

Maandelijks kwamen ook weder, evenals het vorige jaar, de voorgangers, onderwijzers, ouderlingen en zooveel mogelijk kerk- en schoolverzorgers uit de verschillende gemeenten samen dáár, waar ik mij bevond; wat de voorgangers, ouderlingen en verzorgers aangaat van Vrijdag tot Zaterdagmiddag, - om des Zondags hunne diensten weder voor de gemeente te kunnen verrichten – en wat de meesters betreft tot Zondagmiddag. In den regel had deze samenkomst te Kĕṇḍal Pajak plaats. Ik zorgde echter, dat wij ook tweemalen te Swaroe vergaderden, om dáár de gemeente van den omgang en de samensprekingen van al 't hulppersoneel te doen genieten. Na behandeling

van de hoofdmomenten des Christendoms, zooals die door de vijf christelijke feestdagen in herinnering gehouden worden, ging ik over tot de verklaring van de „Bijbelsche platen tot recht begrip der gewijde geschiedenis", waarvan mij vanwege het Bestuur van ons Genootschap drie exemplaren toekwamen, en waarvan één aan de gemeente te Swaroe, één aan de gemeente te Pĕniwen en één aan Kĕṇḍal Pajak ten deel viel. Voor Wônôrĕdjô en de christenen in Tĕnggĕr zijn voor elk nog één exemplaar zeer noodig. Ook komen voor 't werk platen, voorstellende de Bijbelsche geschiedenis, wandplaten of wel in band, ook alleruitnemendst te pas. Zoo leerde in het afgeloopen jaar Mas Soemô, één der helpers in den omtrek van Malang, ter hoofdplaatse Malang eene inlandsche vrouw, die zeer gaarne christin wilde worden, en ook haar best deed, om te luisteren naar en te onthouden wat haar geleerd werd. Tot het laatste scheen zij niet in staat, totdat Mas Soemô haar bracht een exemplaar van de bijbelsche platen, behoorende tot de »Bilder zum Anschauungs Unterricht für die Jugend" en ziet, sinds dien tijd ging het veel beter, en eens, nadat zij reeds aangenomen was, vond ik haar, haar boek met de grootste aandacht beschouwende, alsof zij daarin las, en zeide zij met groote eenvoudigheid tot mij: „ach, Mijnheer, zoo tracht ik dagelijks te onthouden, wat ik geleerd heb." En in moeielijke dagen heeft de vrouw getoond, dat zij er ook naar wandelen wilde. Met belangstelling werd door mijn hulppersoneel de verklaring der bovengenoemde bijbelplaten gevolgd. Door velen werden aanteekeningen gemaakt, en deze door Wedrig, mijn' onderwijzer te Kĕṇḍal Pajak, tot een geheel vereenigd, dat steeds vóór den aanvang der nieuwe les werd voorgelezen.

Voorts trachtte ik, om bij mijn beeld te blijven, van

mijn „zout" en „licht", zooveel ik kon, bijzonder ook aan mijn hulp-personeel mede te deelen, zoo menigmaal ik mijne verschillende gemeenten bezocht en in haar midden vertoefde.

Voor school en gemeenten moest ik weder op andere wijze werkzaam zijn. Het meest bewoog ik mij natuurlijk in de scholen te Kĕṇḍal Pajak. Ik zeg „scholen", want ook dáár heb ik eene bewaarschool, al telt ze ook maar zeven leerlingen. (1) Geen school schijnt mij noodiger voor het werk, en meer te passen in de Javaansche maatschappij, d.w.z. noodiger voor haar te zijn. Zonder uitzondering heeft ieder, die binnentreedt, schik in de kleinen, die daar zoo vroolijk en vrij en toch onder goede leiding bij een zijn, niets doende dan wat onder hen gewoonte is, als zingen, namen van dingen noemen en naar vermogen daar iets bijzeggen, dingen tellen, versjes leeren en opzeggen, met de handen spelen in 't zand, om er figuren in of gebakjes en tulbandjes van te maken, of wel met dunne bamboelatjes, om er vlechtwerk, of houten blokjes, om er huizen en figuren van te maken, en voorts ronde- en allerlei andere spelen, waaraan Java rijk is, uit te voeren. Dit alles echter met in achtneming van alle vormen en alles wat noodig is tot vorming van het kind, en met behoorlijke afwisseling, zoodat het niet anders kan, of ledematen, organen, verstand en hart moeten er door ontwikkeld en gevormd, goede zeden en gewoonten er door aangeleerd worden. Zijn dat niet »zout" en „licht", die daar worden medegedeeld? Meer dan eens is het mij overkomen, dat ik gedrukt was, dat ik meende reden te hebben, om moedeloos te zijn, doch dat ik de bewaar-

---

(1) Zie Bijlage B. Staat der scholen onder j. en m. der laagste klasse.

school binnenkwam, dáár mij weder opgewekt gevoelde en tot mijzelven zeide: „Kom, zaaier, zaai alzóó in Gods naam maar weêr voort.”

Ik liet het niet aan pogingen ontbreken, om vooral voor deze mijne bewaarschool te Kĕṇḍal Pajak meerdere leerlingen uit de zoo talrijke omgeving der niet-christenen te winnen. Daartoe gaf ik voorstellingen met de zoo schoone dissolvingviews, door honderden bijgewoond, daartoe legde ik feestjes aan in de bewaarschool, die als buiten mijn woonerf onmiddellijk aan de desa Kĕṇḍal Pajak grenst; doch alles te vergeefs.

Waarom? De hoofdoorzaak is wantrouwen en de tweede oorzaak, dat de Javaansche ouders niet het minste besef hebben van hetgeen hun' kinderen nuttig en aangenaam zou kunnen zijn. Zoo vernam ik, dat sommige kinderen wel zouden willen; er heeft zich zelfs wel eens één enkele een morgen of een gedeelte van den morgen in de school vertoond; doch daarna is hij door de ouders verhinderd verder op school te komen. (1)

De gewone school is eenvoudig het vervolg op de bewaarschool. Lezen, schrijven, rekenen, zoo ver als tellen verstaan wordt, en een weinig Maleisch zijn de vakken, die dáár aan het onderricht worden toegevoegd, terwijl de spelen vervallen, die voor de leerlingen van den leeftijd van die school niet meer passen. Het doel blijft immer hetzelfde. En het belang dezer scholen ervaar ik, als ik menschen onderwijs, die nooit school hebben gegaan. Komt daar dan nog eenige botheid, gebrek aan geheugen, verstrooiing, soms zelfs naar 't schijnt geheele afwezigheid

---

(1) Men vergelijke hiermede, hoe alles op vertrouwen aankomt en het belang der school, minstens het 1ste gedeelte van het zoo uitmuntend stuk van onzen Director. „Wijze van werken op Java”, „Mededeelingen” D. XXIX, bl. 93 e.v.

van gedachten bij, welk een en ander gansch niet zeldzaam onder de Javanen gevonden wordt, dan geef ik gaarne de verzekering, dat men de van jongs af aan ontwikkelende school ook voor de Javanen van ganscher harte zegent. Helaas, ook voor deze school mocht ik geen enkelen leerling uit mijne omgeving winnen!

De scholen te Swaroe en Pěniwen gingen haren gewonen gang. Alléén bij gelegenheid van mijne bezoeken aan de gemeenten kon ik eenigen directen invloed daarop oefenen. Mijne taak was dus, te meer op de onderwijzers te influenceeren.

Te Wônôredjô en Mangonnan djěro (Tenggěr) werden in den loop van dit jaar de scholen opgericht. Op de eerste onderwijst, tot dat ik over een geschikter persoon beschikken kan, mijn oudleerling Mangoen, broeder van Jacob, die thans alléén voor de school te Pěniwen staat. Aan belangelooze toewijding ontbreekt het dezen beiden niet; doch zij munten helaas, niet uit in verstandsgaven. De school te Mangonnan djěro (1) wordt driemaal 's weeks van 8–12 uur gehouden. De overige dagen leeren de meisjes bij Mevr. O. naaien en andere handwerken en helpen de jongens hunne ouders bij hun werk, dat tot stijving der inkomsten alleszins noodig is. Zelfs staat, wanneer de werkzaamheden op het kinaland zeer druk zijn, d school gedurende dien tijd stil. Wel opmerkelijk, dat mij van dáár reeds het verzoek gedaan werd, om eene bewaarschool op te richten, „daar de ouders met de kinderen, die daarop zouden moeten gaan, geen raad weten, en zij, vaak buiten alle toezicht, allerlei kwaad uitvoeren en aan allerlei gevaren blootstaan.” Tot

(1) Deze komt nog niet op den schoolstaat voor, daar zij eerst in 't laatst van het jaar in werking trad. Zij telt aanvankelijk 8 jongens en 10 meisjes.

mijn spijt heb ik geen persoon, om aan het hoofd van die school te plaatsen, en onmogelijk kan Joas alles alléén doen. Zóó moeten wij slechts op later hopen, zoo het getij maar niet verloopt.

Zoo kom ik tot de gemeenten, het einddoel van ons werk. Ook zij vereischen een' eigenaardigen arbeid. Zullen zij »zout" en »licht" zijn, zoo mag niets onder haar »uit gewoonte of uit bijgeloof geschieden." Daarom is het streven, de prediking zóó in te richten, dat zij onder de bevatting van al de toehoorders valt, en worden dezen na kerktijd immer aan 't huis van den zendeling of den voorganger zooveel mogelijk hereenigd, om te onderzoeken, of 't gesprokenene inderdaad verstaan en begrepen is. Daarom zijn er veelvuldige bijeenkomsten met nieuwelingen, catechumenen en lidmaten, waarin catechetisch onderwijs gegeven wordt. Daarom worden alle catechumenen en nieuwelingen, ouders die hunne kinderen ten Doop willen aanbieden, degenen die tot het Avondmaal wenschen toe te treden, aanstaande echtgenooten, allen naar de mate hunner behoefte vooraf onderricht, daarna onderzocht en ten slotte aangenomen of toegelaten. Onderzoek en aanneming of toelating behoudt de zendeling zich nog uitsluitend voor.

En welke zijn nu de gevolgen van dezen arbeid?

Zij de vatbaarheid van mijne kweekelingen verschillend, maakte deze of gene zich ook al eens aan eene kleine, jeugdige onbezonnenheid schuldig, ook in het afgeloopen jaar had ik over geen hunner reden tot ernstige klacht of ontevredenheid. Aan mijn oog deed zich geen twist voor, en vooral bij hun' handenarbeid ontbrak het hun zelden aan lust en ijver. Mogen zij zóó al vroeg tot een voorbeeld voor de hunnen zijn en inzonderheid later tot „het zout der aarde en het licht der wereld" gesteld worden.

De trouw en ijver van sommigen mijner helpers is boven mijn' lof verheven. Ook mag van belangeloosheid onder hen gesproken worden, waar kerk- en schoolverzorgers zich ijverig betoonen, zonder eenige vergoeding; waar een Kjai Adrian, opdat de hulp-voorganger, hem toegevoegd, geene vermeerdering van uitgaven voor de zendingvrienden, — „de christenen in Nederland" zeggen de Javaansche christenen hier, — tengevolge zou hebben, zich met 1/3 van zijn tot hiertoe genoten tractement, en dat hem uit de kerkekas verstrekt zal worden, tevreden stelt. Hij kan toch daarvan leven, daar hij ook nog inkomsten van zijn rijstveld heeft, dat hem door de gemeente voor zijn leven geschonken werd, toen hij 25 jaar haar voorganger geweest was. Desgelijks stemden Elipas en Rasidin in tractementsvermindering toe, om nevens hen en in de plaats van laatstgenoemde, Kasdimin en Tarimin te kunnen aanstellen. En welke is de vergoeding, die een Markus, Sastô, Jacob en Mangoen genieten? Geene andere, dan dat hun desagenooten de heerendiensten voor hen verrichten. Wellicht is er meer te noemen. Over het geheel genomen gaven allen een goed voorbeeld van trouw, huiselijke orde en belangstelling in het heil van anderen.

De gemeenten bevatten verschillende elementen. Met welgevallen rust het oog op sommige mannen en vrouwen, die voorbeelden zijn en altijd gaarne in kennis en in alles wat goed is toenemen. Met aandoening denk ik aan die vrouw, lijdende aan de smartelijkste van alle ziekten, maar tot het laatste onderworpen, berustend, vast hopende op de heerlijkheid Gods. Met blijdschap mag ik vermelden, hoe de Aris van Swaroe en met hem de gemeente zich verdienstelijk maakte door krachtdadige hulp aan het daarstellen van een' belangrijken en zeer moeielijk aan te leggen dam, ten behoeve van de nabij gelegen desa Ka-

děmangan, in de hoop, gelijk zij mij mededeelden, dat daardoor de desa, of minstens sommigen uit haar bewogen zouden worden, om zich in den christelijken godsdienst te laten onderwijzen en daarna tot dezen toe te treden. Evenzeer was Swaroe ijverig in het herstellen van zijne kerk, waarbij de Heer Veereschild op nieuw groote diensten bewees. Het was der gemeente van Swaroe een stoffe tot vreugde, dat zij uit haar loemboeng-miskien, (armen-voorraadschuur), hare mede-christenen van Wônôrĕdjo helpen kon, die nog altijd een' harden strijd om het bestaan te voeren hebben. En toch, ondanks dat bewees Wônôrĕdjô in het afgeloopen jaar, hoe kennelijk, ten opzichte van geestelijke dingen en ook van de zorg voor de jeugd de christelijke van de niet-christelijke Javaansche nederzetting onderscheiden is. In geen mohammedaansche ontginning, met moeiten en zorg, als Wônôrĕdjô, overladen, zou het mogelijk geweest zijn eene school op te richten. Zelfs een moedin (dorpspriester) en langgar-leerlingen, (leerlingen bij den priester), plegen op zulke plaatsen niet gevonden te worden. Nogtans besloot Wônôrĕdjô tot de oprichting van zijne school, kapte uit het bosch het noodige hout, om, zij 't ook nog ruw, de noodige schooltafels en banken te vervaardigen, en zond, gelijk uit mijne staten blijkt, zijne kinderen tamelijk getrouw ter school. Echtscheidingen kwamen in het afgeloopen jaar evenmin als in het vorige en misschien in vele vorige jaren voor. Zoo ook geen openlijke afval van de gemeente. Alles bleef in alle gemeenten met alle orde gaan, en in allen werd door verreweg het meerendeel, ja zelfs door allen op enkelen na om de toediening des Avondmaals gevraagd. Voorwaar er waren ook ergernissen; doch deze waren misdragingen van enkelen, waarover de meesten treurden, en die niet aan allen mogen worden toegerekend.

Aldus: welke is onze verwachting van de toekomst, of liever, wat staat ons verder te doen? 't Schijnt mij, dat wij in stilheid hebben voort te gaan. Groote voordeelen heb ik in dezen mijn' werkkring op de Javaansche wereld niet behaald. Ofschoon 't aan pogingen daartoe niet ontbroken heeft, zooals ons ook boven bleek, is noch eenige plaats, noch ook een eenigszins aanzienlijk getal uit eenige plaats, noch ook zijn velen uit vele plaatsen ons toegevoegd. Daarentegen zijn twee gemeenten aanmerkelijk toegenomen, ook door nieuwelingen, namelijk Wônôrĕdjô en Mangonnan djĕri. Over de laatste schreef ik een afzonderlijk opstel, dat in N°. 12 van onze Maandberichten, (anno 1888) werd opgenomen. Aan Wônôrĕdjô werden christenen van elders en nieuwelingen toegevoegd, aangezien zij nog is eene nieuwe ontginning, die na de doorworsteling harer moeielijkheden steeds eene schoone toekomst belooft. Desgelijks is het met Swaroe en Pĕniwen gegaan, die thans geheel christelijke nederzettingen geworden zijn, en ga 't ook na Wônôrĕdjô nog met vele andere ontginningen. Ik voor mij zou tot nogtoe tot omzichtigheid willen aanmanen, zoowel in het aanwenden van pogingen tot opzettelijke evangelisatie, als in vestiging van zendelingen op plaatsen, waar nog geen gemeente gevonden wordt. Op het vertrouwen komt alles aan.

Ik heb ook gehoord van de oprichting van eene christelijke santri-school met honderden leerlingen. Ik zou echter willen vragen: van waar die leerlingen te bekomen? En op welke wijs in hun onderhoud te voorzien? Verondersteld al, dat men over den noodigen grond te beschikken had, ook dan is er nog in veel te voorzien, daar mijne ervaring mij leerde, dat de uitkomsten van den arbeid, door nog ongeoefend en tegen het werk nog

niet geheel opgewassen personeel, vaak niet eens tegen de uitgaven daarvoor gedaan, opwogen.

Zou het daarom niet zaak zijn, voort te gaan als tot hiertoe, en daarbij als beginsel aan te nemen, onze meeste kracht aan onze grootste nederzetting te besteden, opdat die inzonderheid tot een niet te loochenen „zout" een helder stralend „licht" worde, en in 't eind de wereld zegge: »Zie, die stad liggende boven op een' berg. 't Zou ons toch goed zijn, ook zulk eene stad te worden. Komt, laat ons ons daartoe opmaken!" Kan 't niet anders, dan kome het Koningrijk Gods voor deze streek op deze wijs. 't Zal voorzeker de snelste niet zijn, maar wel de zekerste, ook tegen al te spoedige ontaarding.

Nogtans de Heer kent Zijn' weg. Arbeide een ieder naar aard en vermogen. Alléén zij 't werkelijk »smakelijk zout," dat van den arbeid der zending uitga en »helder stralend licht", dat de duisternis der zonde en der onkunde doe verdwijnen, en de schoone, reine stad boven op een' berg liggende voor elks oog zichtbaar doe worden. Dit zij zoo!

Kĕṇḍal Pajak, 2 Maart 1889.

J. KRUIJT.

Staat van de gemeenten, scholen en ziekenpractijk in de Residentie Pasoeroehan over het jaar 1888.

A. STAAT DER GEMEENTEN.

1. Zielental op ult. 1888.

	Mann.	Vrouw.	Jong.	Meisj.	Totaal.	Aanteekeningen.
Kendal-pajak......	33	36	42	32	143	Op verschill. plaatsen woonacht.
Swaroe	119	122	107	117	465	Enkelen als voren.
Peniwen	37	41	68	38	184	Allen bij een.
Wônô-redjô........	42	43	67	42	194	Op ééne na als voren.
Mangonnandjero	18	21	6	14	59	Kinaperseel.
Te zamen	249	263	290	243	1045	

2. Aantal doopelingen.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Kendal-pajak	1	4	8	6	19
Swaroe	—	—	8	11	19
Peniwen....................................	—	—	5	4	9
Wônô–redjô	5	5	15	8	33
Mangonnandjero......................	5	9	3	8	25
Te zamen........	11	18	39	37	105

3. Catechumenen.

Kendal-pajak............................	1	1	3	—	2
Swaroe......................................	15	7	—	—	22
Peniwen....................................	—	5	—	—	5
Wônôredjô................................	6	3	—	—	9
				Te zamen....	45

4. Van elders overgekomen.

Kendaj-pajak............................	—	1	3	—	4
Swaroe......................................	6	4	2	3	15
Peniwen....................................	1	3	—	2	6
Wônôredjô	6	5	13	7	31
				Te zamen....	56

5. Naar elders vertrokken.

Kendal-pajak............................	7	7	10	6	30
Swaroe......................................	5	6	10	6	27
Peniwen	—	2	—	—	2
Wônôredjô	1	—	—	—	1
Mangonnandjero	2	4	3	3	12
				Te zamen....	72

6. Overleden.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Maisjes.	Totaal.
Kendal-pajak	1	2	—	—	3
Swaroe	2	5	1	4	12
Peniwen	—	—	1	3	4
Wônôredjô	3	1	2	—	6
Mangonnandjero	—	1	—	—	1
				Te zamen....	26

7. Huwelijken.

	gesloten.	ontbonden.
Kendal-pajak	6	—
Swaroe	6	—
Peniwen	4	—
Mangonnandjero	3	—
Te zamen......	19	—

8. Opkomst.

a. Zondagmorgen-godsdienstoefening.

	Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Kendal-pajak	117	16	44
Swaroe	393	67	133
Peniwen	77	28	55
Wônôredjô	64	28	54
			296

Mangonnandjero. Allen, zonder buitengewone verhindering.

b. Kinderkerk.

Kendal-pajak	36	30	34
Swaroe	115	23	52
Wônôredjô	39	27	32

c. Catechisatie.

In al de gemeenten dagelijks op school Bijbelsche geschiedenis en afzonderlijk onderwijs aan alle aanstaande catechumenen en nieuwelingen.

d. Avondmaal.

Kendal-pajak	1 maal	33 avondmaalgangers.
Swaroe	1 „	146 „
Peniwen	1 „	67 „
Wônôredjô	1 „	42 „

B. STAAT DER SCHOLEN.

1. Aantal leerlingen op ult. 1888.

	Van Christenouders.		Van Mohammed. ouders.		Totaal.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jong.	Meisj.
Kendal-pajak	15	11	2	—	17	11
Swaroe	58	62	11	3	69	65
Peniwen	24	15	1	—	25	15
Wônôredjô	29	20	—	—	29	20
				Te zamen....	140	111

2. Aantal leerlingen, opgenomen in 1888.

	Van Christenouders. Jongens.	Van Christenouders. Meisjes.	Van Mohammed. ouders. Jongens.	Van Mohammed. ouders. Meisjes.	Totaal. Jong.	Totaal. Meisj.
Kendal-pajak..	4	—	2	2	6	2
Swaroe..........	15	14	6	—	21	14
Peniwen.........	7	1	—	—	7	1
Wônôredjô......	30	20 (Opgericht 3 April 1888)			30	20

3. Aantal leerlingen, dat minder dan één jaar de school bezocht.

Kendal-pajak..	1	—	1	1	2	1
Swaroe..........	1	1	2	—	3	1
Wônôredjô	1	—	—	—	1	—

4. Vroegere leerlingen, die de school in 1888 verlieten.

Kendal-pajak..	7	4	—	—	7	4
Swaroe..........	9	11	1	—	10	11
Peniwen.........	2	1	—	—	2	1

5. Leerlingen, die de school verlieten naar hunne klassen.

	Laagste. j.	Laagste. m.	Midd. j.	Midd. m.	Hoogste kl. j.	Hoogste kl. m.	Totaal. j.	Totaal. m.
Kendal-pajak..........................	1	—	3	3	5	2	9	5
Swaroe....................................	—	2	3	3	10	7	13	12
Peniwen..................................	1	—	1	—	1	1	3	1
Wônôredjô.............................	1	—	—	—	—	—	1	—

6. Verdeeling der klassen op ult. 1888.

Kendal-pajak..........................	1	6	6	5	10	—	17	11
Swaroe....................................	27	32	21	13	21	20	69	65
Peniwen..................................	16	10	3	4	6	1	25	15
Wônôredjô..............................	21	13	5	3	3	4	29	20

7. Leeftijden der kinderen.

	4–5 j. j.	4–5 j. m.	6–9 j. j.	6–9 j. m.	10–13 j. j.	10–13 j. m.	14–17 j. j.	14–17 j. m.	Totaal. j.	Totaal. m.
Kendal-pajak	—	—	2	6	5	8	19	2	26	16
Swaroe.............	19	19	11	20	30	38	22	—	82	77
Peniwen...........	—	—	15	5	9	10	6	1	28	16
Wônôredjô	—	—	14	11	16	9	—	—	30	20

8. Stand der ouders.

Allen kinderen van landbouwers.

9. Dagelijksche opkomst.

	Aantal. schooltijden.	Hoogste.	Laagste.	Gemidd.	Verzuim. j.	Verzuim. m.
Kendal-pajak........	242	36	26	32	6 %	5 %
Swaroe..................	233	142	75	108	25 %	15 %
Peniwen................	197	43	14	33	13 %	20 %
Wônôredjô...........	160	49	23	37	14 %	25 %

C. STAAT DER ZIEKENPRACTIJK.

	Zieken.	Aantal malen Medic. vers.	Hersteld gemeld.	Overleden.	Ontvangen. gelden.
Kendal-pajak	493	751	91	2	ƒ 73,26
Swaroe	428	600	415	14	„ 15,99½
Peniwèn	36	40	35	1	„ 0,60
Totaal....	957	1391	541	17	ƒ 89,85½

Voorgangers, helpers, onderwijzers in den werkkring in de Residentie Pasoeroehan, 1888.

Wedrik....................................	onderwijzer	Kendal-pajak.
Tarimin	„	„
Mas Soemô	helper in den omtrek van	„
Pak Bambang	„ „ „ „ „	„
Pak Tarimin	„ „ „ „ „	„
Pak Warian............................	„ „ „ „ „	„
Kjai Adrian............................	voorganger	Swaroe.
Ebennôjô Djosep....................	hulp-voorganger	„
Elipas Soeleman	onderwijzer	„
Rasidin....................................	„	„
Markoes Dipô.........................	„	„
Kasdimin................................	„	„
Sartô	„	„
Kjai Sacharias..............	voorganger	Wônôredjô.
Mangoen Mitô.......................	onderwijzer	„
Kjai Sangkioes	voorganger	Peniwen.
Jakob Mitô............................	onderwijzer	„
Joas Krômô	voorganger en onderwijzer	Mangonnan djerô.

Namen der kweekelingen te Kendal-pajak.

Kaslim, Tasmô, Tas, Nirôsô, Ngadiman, Lasmô, Rasiô, Dimô, Ernes, Poerwitô, Poerbô.

Verslag van den werkkring Môdjô-warnô over 1888.

»Gelijk de regen en de sneeuw van den hemel nederdaalt en derwaarts niet wederkeert, maar doorvochtigt de aarde, en maakt, dat zij voortbrenge en uitspruite en zaad geve den zaaier, en brood den eter, – alzoo zal Mijn woord, dat uit Mijnen mond uitgaat, zijn, het zal niet ledig tot Mij wederkeeren; maar het zal doen hetgeen Mij behaagt en het zal voorspoedig zijn in hetgeen waartoe Ik het zende." Jes. 55 : 10,11.

Deze woorden van den Profeet komen mij onwillekeurig voor den geest, nu ik terug zie op het jaar, dat achter ons ligt. Het is goed, dat wij ons dit heerlijk zinnebeeld van den werkkring van Gods woord telkens en telkens weêr in herinnering brengen. Op Java toch blijft daarvan zooveel verborgen! En men is wel eens geneigd te vragen, of Gods woord dan toch wèl ledig tot Hem wederkeert.

Evenwel, de regen en de sneeuw doorvochtigen de aarde, om daarin nieuw leven te wekken. Voorzeker, maar vaak moeten zij eerst den rotsbodem doen verweren, opdat die vruchtbaar worde en zaad geve den zaaier, en brood den eter. Niet gelijk wij ons de werking van Gods woord voorstellen, alzoo heeft zij plaats; maar gelijk het Gode behaagt, voorspoedig zijnde in datgene, waartoe Hij het zendt.

Men spreke daarom niet te spoedig van een »onvruchtbaar arbeidsveld", van een »onbegonnen werk." De geschiedenis leert ons, dat enige schijnbaar ondoor-

dringbare bodem na jaren en jaren overvloediglijk vruchten droeg. Meermalen toch hoort men op het gebied der Zending, van het eindelijk uitspruiten na moeitevollen arbeid, van ongedachte zegeningen, ongekenden voorspoed, na schijnbaar hopeloos pogen, van overwinningen na jaren van strijd. Neen! nooit en nergens keert Zijn woord ledig weder, alleen de werking blijft soms lang voor ons verborgen.

Met dank aan God mogen wij getuigen: Een rijk gezegend jaar! Zoo wij dan verwijlen bij hetgeen belangrijks daarin voorviel, het is om te wijzen daarop, dat ook in dezen werkkring Gods woord niet ledig tot Hem weder keerde.

In het geheel werden 275 zielen door den Doop in de gemeente opgenomen, en onder dezen niet minder dan 43 mannen en 49 vrouwen, of totaal 92 volwassenen. Hierdoor ontstonden twee nieuwe gemeenten: eene bestaande uit 26 zielen, onder het ressort van den voorganger te Sĕgaran, en eene uit 12 zielen, onder dat van den voorganger te Wijoeng.

Twee nieuwe kerken, beiden door de gemeenten zelven bekostigd, eene te Poelé en eene te Kĕrtôrĕdjô, werden ingewijd.

De gemiddelde opkomst in kerk, catechisatie en school nam belangrijk toe, een gevolg van de toenemende belangstelling der gemeente zelve. In alle gemeenten werd, op eigen verzoek, het Avondmaal bediend; in twee gemeenten zelfs twee malen.

Geeft deze korte schets, aan de statistieke opgaven ontleend, een vrij goed overzicht, zij zegt niet alles. Teekenen wij daarom aan, hetgeen van enkele onzer gemeenten te zeggen valt.

Allereerst de hoofdgemeente, Môdjô-warnô. Uit den

aard der zaak kunnen wij hier kort zijn, verwijzende naar hetgeen elders vermeld staat. Één jaar tijds brengt in zulk eene groote gemeente, onder gewone omstandigheden, geen noemenswaardige veranderingen te weeg. De gemeente gaat in stilte haren weg, innerlijk toenemende in kracht. De school bloeit. Kerk en catechisaties worden druk bezocht; de onderlinge godsdienstige bijeenkomsten in de desa's geregeld gehouden. Opwekking tot getrouw kerkbezoek gaat meer en meer van de gemeenteleden zelven uit. Het evangeliseeren onder niet-christenen wordt door velen met trouw en ijver voortgezet; tot dusverre echter nog niet met zichtbaar groot resultaat.

Naarmate het zielental hier toeneemt, vermeerdert ook het eigenlijke gemeentewerk. Onze voorganger te Môdjô-warnô, een vroom man, is zoodanig met werkzaamheden overladen, dat hem slechts weinig tijd tot evangeliseeren rest. Dit is jammer, daar het hem niet aan tact ontbreekt. Daarom trachtten wij in het afgeloopen jaar, de in de gemeente beschikbare krachten te organiseeren, hetgeen ons tot dusverre slechts gedeeltelijk gelukte. Dit deel van onzen arbeid blijft nog te veel stukwerk. Wij wenschten voor Môdjô-Warnô c.a. een' flinken, vromen, tactvollen evangelist. Dàn dezulken worden niet gevormd, maar geboren. Een paar jaar geleden deed zich iemand voor. Hij wenschte echter zijne krachten te wijden aan het zendingwerk te Kĕrtôrĕdjô c.a., waar hij dan ook aanvankelijk met veel vrucht werkzaam is.

Het voornaamste bezwaar ligt echter bij de mohammedanen zelven. Velen, overtuigd van de meerderheid van het Christendom, willen toch den ouden mensch niet afleggen. Zoo b v. ken ik iemand, wiens kinderen reeds lang, met zijne volle toestemming, overgingen, maar hij zelf kan nog maar niet scheiden van zijne opiumpijp.

Wij verwachten hier op aarde geen gemeente zonder vlek of rimpel; maar toch, zal er toetreding plaats hebben, dan moet althans het voornemen tot zinsverandering in het harte levendig zijn.

Nogtans erkent men ook den boom niet, zijne vruchten begeert men wel. Hiervan getuigt het groot aantal leerlingen van mohammedaansche ouders, dat in 1888 de school bezocht, (136 jongens en 19 meisjes). Getuige ook de blijkbare ingenomenheid met het rechtvaardig bestuur van christen dorpshoofden, door hetwelk een voortdurend bezit van het eens rechtmatig verworven goed gewaarborgd blijft, en vrede en welvaart in de desa heerschen. Of is het geen opmerkelijk feit, dat kortelings in eene desa nabij Môdjô-warnô, waar slechts enkele christenen wonen, een van hen, met aanzienlijke meerderheid (42 tegen 16 stemmen) tot dorpshoofd werd verkozen?!

In het afgeloopen jaar stond de kerkeraad te Môdjô-warnô eene som van *f* 250.— uit het kerkfonds toe, tot het bouwen van eene loemboeng (rijstschuur), met steenen fundeering, houten vloer, pannen dak, bamboe-omwanding. Deze schuur zal de plaats innemen van een paar bouwvallig geworden bergplaatsen, Javaansch model. De armenzorg ter plaatse bestaat alleen in het verstrekken van rijst, meest in den duren tijd, wanneer er gebrek is aan voedingsmiddelen. Wij onderscheiden daarbij drie categorieën. Tot de eerste categorie behooren zij, die tijdelijk gebrek lijden. Om hen uit de handen der woekeraars te houden, ontvangen zij rijst, die zij dan gemakkelijk ná den oogst met eenige rente, in natura, teruggeven kunnen. Tot de tweede worden gerekend zij, aan wie verstrekt wordt met teruggave, zonder meer. Eindelijk de derde categorie: zij, die de rijst pro Deo ontvangen. Daar nu zij, die tot de eerste en tweede soort

behooren, zorgen, dat ná den oogst allereerst de kerk het hare terug ontvangt, blijft de hoeveelheid rijst elk jaar nagenoeg even groot. Oorspronkelijk werden een aantal bossen rijst tot dit doel vrijwillig bijeengebracht, nu en dan met eene kleine hoeveelheid (naar mate van de uitbreiding der gemeente) vermeerderd. Door boven omschreven regeling nu is het niet noodig, telken jare, afzonderlijk voor de armen der gemeente bij te dragen. En gelukkig kennen wij hier geen' winter.

Nog eene andere bijzonderheid trekt onze aandacht. In het afgeloopen jaar staan als „verhuisd" aangeteekend 27 zielen. Dit is veel in vergelijking van andere jaren. De meesten dezer lieden hebben zich neêrgezet in de nieuwe vestiging te Segaran, in den werkkring van Br. Poensen. Bekend is het, dat, wanneer eene desa de grens harer uitbreiding bereikt heeft, zij (uitgezonderd buitengewone omstandigheden) onmogelijk hare leden meer voeden kan. Alsdan moet er noodwendig uitzwerming plaats hebben. Zoolang dan ook ieder Javaan in de binnenlanden per sé landbouwer moet worden, blijft voor hem geen andere uitredding over. Maar hoe wanneer alle beschikbare gronden bezet zullen zijn?

Môdjô-warnô heeft reeds sedert lang de uiterste grens harer uitbreiding bereikt. De eerste belangrijke uitzwerming had de stichting der gemeente Bongsôrĕdjô tengevolge. Sluiten eenige christengezinnen zich aaneen, om op nieuw boschgronden te gaan ontginnen, dan ontstaan daardoor nieuwe gemeenten, die aan de verbreiding van het Christendom ten goede komen. Vestigen daarentegen enkelen zich te midden der mohammedanen, dan ziet men meestal, dat daaarmeê voor het Godsrijk weinig gewonnen is. De ondervinding toch leert, dat zij te weinig invloed op de groote massa kunnen oefenen.

Intusschen verliest de moedergemeente bij elke verhuizing van hare beste krachten. Het zijn de meest ondernemende lieden, meestal een klein kapitaal bezittende, die zich de opofferingen en ontberingen van eene ontginning getroosten. Zou het daarom niet wenschelijk zijn, indien door verdeeling van arbeid aan meerderen een bestaan op eene zelfde plek verzekerd werd? Ja, maar dan zou de Javaan de vrije beschikking over zijn' tijd moeten hebben.

Aangaande onze buitengemeenten het volgende. Het is bekend, dat zij kleine werkkringen zijn op zich zelf, met een' voorganger aan het hoofd. Sommigen bestaan uit eene hoofdgemeente met enkele verspreid wonende christenen in de omliggende desa's, anderen uit eene vereeniging van kleinere gemeenten. Tot de eerste soort behooren: de gecombineerde gemeenten Kĕrtôrĕdjô-Ngôrô, (elk met eene eigen kerk, bediend door twee voorgangers, te Kĕrtôrĕdjô woonachtig), en de gemeenten Bongsôrĕdjô en Mlatin. Kĕrtôrĕdjô ligt nog geen 3 paal ten zuiden van Môdjôwarnô en Bongsôrĕdjô ruim 4 paal ten westen, terwijl Mlatin in de afdeeling Sidhôardjô gelegen is, dus op twee na de verst afgelegen gemeente. Tot de tweede soort behooren de werkkringen onzer voorgangers te Segaran en Wijoeng. Deze laatsten hebben een reizend leven. Zij bezoeken geregeld de gemeenten onder hun ressort, houden des Zondags, ter plaatse waar zij zijn, godsdienstoefening en catechisatie met de kinderen, ook met nieuwelingen of aanstaande lidmaten. Meestal vereenigen de gemeenteleden zich, waar de voorganger des Zondags dienst doet. Geschiedt dit niet, dan wordt in bijna alle gemeenten, door een der meest ontwikkelde gemeenteleden, de godsdienstoefening geleid. Deze bezoeken duren soms twee of meer dagen, en gebeurt het, dat men belangstellenden ontmoet, dan worden de gesprekken tot diep in den nacht voortgezet.

Eindelijk Soerabaja, weêr een geheel ander arbeidsveld, en zeker niet het minst zware. Hier vinden regen en sneeuw een' harden bodem. Hier verstuift veel goed zaad met den wind, omdat het niet in den grond dringen kon. Alzoo hier nog steeds het bereiden van den akker.

Aangaande Bongsôrĕdjô en Mlatin verwijzen wij kortheidshalve naar ons verslag over 1887. De eerste gemeente, die wij thans bezoeken, is Kĕrtôrĕdjô. Aldaar werd den 27 December j.l. de nieuwe kerk plechtig ingewijd. Met opoffering van tijd en geld had men daar ruim een jaar gewerkt aan den bouw dezer kerk. En de gemeente mag trotsch zijn op haar bedehuis. Hoewel eenvoudig, zonder veel uiterlijk vertoon, is het net en kloek gebouwd, met een ruim voorplein aan den grooten weg. Vooral van binnen maakt de kerk een' aangenamen indruk, inzonderheid door het sober maar smaakvol aangebrachte snijwerk en de keurig nette banken, door de gemeente zelve vervaardigd. Er is plaats voor 200 personen; maar er blijft bovendien nog ruimte genoeg over, om meerderen te bergen.

Uitgezonderd eene gift van de gemeente Tondano, (als bewijs van sympathie ongevraagd geschonken), droeg Kĕrtôrĕdjô alle kosten, die ruim ƒ 2000 bedroegen.

De inwijdingsplechtigheid werd bijgewoond door het Hoofd van plaatselijk bestuur en den Controleur. Ik koos tot grondslag onzer overdenking het bevel des Heeren (Matth. 10 : 7) „Gaat heen, en predikt zeggende: Het Koningrijk der Hemelen is nabij gekomen."

Het Môdjôwarnôsche kinderkoor verhoogde door zijn gezang den indruk van het oogenblik in niet geringe mate. Het zong o.a. de zoo schoone melodiën uit de Baseler Männerköre No. 69 »Auf dich, o Herr, vertrauët meine Seele" en No. 74 »Tröstet, tröstet mein Volk", beide liederen door Br. Poensen in het Javaansch overgezet.

Niet minder plechtig was de dienst den Zondag daarop volgende. Dertig volwassenen werden na afgelegde belijdenis in de gemeente opgenomen en negen-en-twintig kinderen door den Doop aan haar toegevoegd. Waarlijk hier keerde Gods woord niet ledig weder. Schaarsch nog zijn de hoogtijden in de Zending op Java. Dat wij er ons te meer in verheugen!

Na afloop van de godsdienstoefening kwam de gemeente bijeen ten huize van een harer leden. Men besloot toen, op het voetspoor van Môdjôwarnô, des avonds eene kinderkerk te openen.

Eenige dagen later deelde de voorganger mij mede, dat men na mijn vertrek *f* 70 had bijeen gebracht, tot aankoop van kerklampen. Voorts zou men zorgen voor de aanschaffing der nog ontbrekende kerkbenoodigheden: trouwbanken, matten, knielkleedjes en dergelijke.

Is Kĕrtôredjô de naastbijgelegene, Soerabaja is de verstverwijderde buitengemeente. Het is daarom van hoog belang, dat aan het hoofd van deze gemeente staat een ontwikkeld man, met een vroom gemoed. Elders (1) werd reeds melding gemaakt van het zwaar verlies, dat hij door den dood van twee zijner kinderen leed. Toevallig was ik te Soerabaja, toen het tweede kind, na een' hevigen aanval van cholera, stierf. Hier geen hartstochtelijke uitingen van ras voorbijgaande smart, maar stille, diep gevoelde droefheid. Geen jammeren en klagen, maar berusting in Gods wil.

Eenige dagen na dit sterfgeval schreef Mattheus mij: „Het smartelijk verlies van mijn geliefd kind heeft mij nader gebracht tot den Heer. „„Wien Hij lief heeft, kastijdt Hij."" Zijne liefde gevoel ik dagelijks meer. Hem te dienen, wordt steeds meer de lust mijns harten."

(1) Maandbericht 1889, No. 1.

Wat dit laatste zeggen wil, gevoelen wij, die hem kennen en weten, hoe ontmoedigend zijn arbeid is, en hoe hij vaak onder zwaren strijd voortgaat, met onverdroten ijver de zaak des Heeren te dienen. Doende wat de hand vindt om te doen, is hij steeds bezig in de school, in de kampongs, overal waar hij ook maar een geopend oor vindt. Dan, de werking van Gods woord blijft hier meest verborgen voor het oog, Telkens en telkens breekt het werk als bij de handen af. Hoe gaat het in de meeste gevallen? Ten huize van dezen of genen bloedverwant of kennis gelukt het onzen voorganger, met eenigen daar ter plaatse eene godsdienstige samenspreking te houden. Gastheer en gasten dringen aan op eene herhaling. Dag en uur worden bepaald. Meer personen dan te voren wonen de vergadering bij. Er ontstaat eene vaste koempoellan (godsdienstoefening). Helaas, het duurt niet lang! Het aantal hoorders mindert merkbaar, en eindelijk staat de goeroe zoo goed als alleen. Zoo gaat het keer op keer! En toch, ondanks zooveel teleurstelling opende onze voorganger in het afgeloopen jaar weder twee nieuwe koempoellans. Hier geldt in hooge mate het woord des Heeren: „Een ander die zaait, een ander die maait."

Dan, ook te Soerabaja bleef de werking van Gods woord niet geheel verborgen. Een opiumschuiver trad tot de gemeente toe. Niet alleen heeft deze man zijne ziel en lichaam verwoestende gewoonte afgelegd, hij tracht nu ook zijne kamponggenooten tot het Christendom toe te brengen. Een dezer lieden zeide tot den voorganger: „Het is vreemd, maar sedert B. den nieuwen godsdienst heeft aangenomen is hij geheel omgekeerd, en schijnt de verzoeking geen vat meer op hem te hebben."

In het ressort van den voorganger te Wijoeng, (8 paal van Soerabaja) ontstond eene nieuwe gemeente, bestaande

uit 8 volwassenen en 4 kinderen, uit de desa Karangpoh. De loerah dier desa, over wien ik met een enkel woord in mijn vorig verslag (1) sprak, betoonde zijne vijandige gezindheid tegenover deze nieuwelingen door woord en daad. Vooral een hunner, met name Pak Naïman, heeft daardoor veel te lijden gehad. Eerst werd hem het gogolschap (het recht van aandeel in de rijstvelden) ontzegd, vervolgens werden de velden hem ontnomen. Toen hij zich daarover bij de bevoegde autoriteit ging beklagen, maakte de loerah hem het leven nog ondragelijker. Telkens en telkens werd op diens last bamboe gekapt uit de omtuining van Pak Naïman's erf. Ten slotte verkocht de loerah dit erf eigenmachtig aan derden, die dan ook feitelijk bezit namen, door er een huis op te zetten, vlak voor dat van Pak Naïman. Gelukkig trad toen het Bestuur tusschen beiden, paal en perk stellende aan genoemde willekeurige handelingen, en Pak Naïman in zijn bezit handhavende.

Het is niet de eerste maal, dat zich dergelijke tegenstand voordoet bij het stichten van nieuwe gemeenten. Men zie hetgeen o.a. vermeld wordt in de Mededeelingen, dl. XXVIII, blz. 152, e. v,, aangaande het ontstaan der gemeente te Poelé en Gloendoeng, waarover nader, - en het is niet van belang ontbloot na te gaan de oorzaak van een' tegenstand, die, opmerkelijk genoeg, met de vestiging van bijna elke nieuwe gemeente op Java gepaard gaat; maar die ook bij eenige uitbreiding dier gemeente verdwijnt, om plaats te maken voor waardeering, zelfs toenadering. (2)

In eene desa, waar het leven rustig en eentonig voortglijdt, waar allen even arm zijn, of even rijk, even knap of even dom, waar allen denken of niet denken als een

(1) Med. D. XXXII, blz. 289.
(2) Med. D. XXXII, blz. 284.

ieder, waar alléén een huwelijk of een besnijdenisfeest eenige emotie teweegbrengt, in zoo'n desa nu ontstaat plotseling beweging. En toch daar is niets gebeurd van wat doorgaans aanleiding daartoe geeft, als eene verkiezing voor dorpshoofd, een moord, een diefstal, een klein schandaal of dergelijke. Neen, men heeft gehoord, dat een der dorpsgenooten christen wil worden. De zaak wordt druk besproken; men tracht den man van zijn voornemen af te brengen, maar ditmaal vruchteloos. De schrik slaat nu den loerah, in alles de hoofdpersoon, om het hart! Waar moet het heen met zijn gezag, als afwijkende meeningen worden geduld? Wat moet er van de adat worden, als een ieder zijne eigene ideeën volgt? Hij mag, hij kan zulks in zijne desa niet gedoogen! En nu hoort men de stereotiepe beschuldiging: „Kĕdah ambibrah pranôtô doesoen", zooveel als „het voornemen hebben, de desaverordeningen te verbreken." Vraagt men dan, wat daaronder te verstaan, dan heet het „bòten poeroen boksô tlèdèk", d.i. „hij wil niet met dansmeiden tandakken" en dergelijke. Natuurlijk de ethische zijde van het Christendom valt het eerst in het oog, geeft aanstoot.

Hebben dan misschien de nieuwelingen ergenis gegeven, door zich vroom aan te stellen, of minachting te toonen jegens hunne desagenooten? In elk bijzonder geval deed ik daarnaar onderzoek, maar vernam altijd het tegendeel. Trouwens wij drukken onzen voorgangers steeds op het hart, den christenen te leeren, zich niet aan de gemeenschap te ontrekken, dus ook de gebruikelijke vrijwillige leveringen in geld of naturalia bij feesten en dergelijke op te brengen, zich bij die gelegenheden alleen onthoudende van handelingen, die met eene christelijke levensbeschouwing niet zijn overeen te brengen. Edoch, wat gebeurt meermalen? Men laat zulk eene levering: een

kip, eenige eieren, ontbolsterde rijst, vruchten e.a., onaangeroerd staan, of zendt alles aan den gever terug. Zoo schetst ook Br. Poensen de grievende handelwijze van een' loerah, die in een gehucht, hetwelk onder zijne desa behoort, komende, het drinkwater voor eigen gebruik van eene andere plaats, onverschillig welke, laat halen om niet „besmet te worden." (1)

Nemen wij nu aan, dat de nieuweling na korter of langer tijd, door tusschenkomst van Europeesch of Inlandsch Bestuur in zijne rechten en vrijheden wordt erkend en gehandhaafd, dan heeft ongeveer het volgende proces plaats. De loerah over den loop der zaak alles behalve tevreden, doet den man op meer bedekte wijs zijne macht gevoelen. Hij en de zijnen worden uitgesloten van het gemeenschappelijk rijstplanten, van het gemeenschappelijk oogsten; allerlei straffen voor zoogenaamde overtredingen worden opgelegd, enz., enz. Waarlijk onze christenen hebben soms veel te verduren, eer zij zich verheugen mogen in de „gunst der menschen." Dan, op den duur blijft ook deze niet uit. Men wordt het plagen moe, vooral omdat de lijdende partij zich lijdelijk onderwerpt. Zoo nu en dan heeft men den nieuweling noodig, en de oude vijandschap slijt ook al met den tijd. Eindelijk vindt men, dat die nieuwe godsdienst toch nog zoo slecht niet is. Men berust in het feit, en neemt ten slotte den verschoppeling weêr in genade aan. Ja, de verbroedering gaat soms zoover, dat men de christenen helpt aan het bouwen hunner kerk, gelijk dit te Poelé geschiedde. Wie het desaleven kent, en het Javaansche volkskarakter heeft bestudeerd, zal dezen gang van zaken alleszins natuurlijk vinden. Intusschen, hoezeer wij het met dank aan God erkennen, dat door zulk een' tegenstand velen zich niet

(1) Med. dl. XXX, blz. 235.

laten afschrikken, blijft het toch voor de zwakkeren een hinderpaal om toe te treden. Ware er tegenstand uit overtuiging, dan bestond er gegronde verwachting, dat hij zich oploste in algeheele overgave aan den Heer, na door de waarheid te zijn verwonnen. Thans blijft, na het stadium der verzoening, elk op eigen standpunt staan, en hebben er geen noemenswaardig groote overgangen plaats.

In het ressort van den voorganger te Wijoeng ligt ook de gemeente Poelé, op plm. 4 uren gaans van eerstgenoemde plaats. Men zal zich herinneren, dat die gemeente mede onder veel strijd werd gesticht. (1) Thans telt zij 27 zielen. Nogtans, hoe klein het kuddeke wezen moge, het betoonde in het afgeloopen jaar grooten ijver. Daar de plaats te ver van Wijoeng af ligt, om elken Zondag dáár ter kerk te gaan, besloot men een eigen bedehuis te bouwen. Pak Darimin, die bij afwezigheid van den voorganger de godsdienstoefening leidt, stond een gedeelte van zijn erf voor de kerk af. Hij zelf was de ziel van het werk, en zijne desagenooten, ook de mohammedanen, hielpen naar vermogen om het tot een goed einde te brengen. Genoemde Pak Darimin nu volgde vóór zijn' overgang de gewoonte der meeste lieden uit die streek, hij schoof opium, maar matig, één of twee gèlèng (balletjes) daags. (2) Nadat hij christen geworden was, liet hij deze slechte gewoonte na, en sedert nam hij steeds in welvaart toe. Toen ik hem de eerste maal in

(1) Med. dl. XXVI, blz. 394 v.v.

(2) In de geschriften tegen het opium, die mij onder de oogen kwamen, vond ik veel te weinig nadruk gelegd op de omstandigheid, dat een gewone Javaan, die matig schuift, toch een veel te groot deel van zijn inkomen aan dit genotmiddel (?) offert. Nemen wij aan een inkomen van gemiddeld ƒ 0,30 daags, bij een verbruik van ƒ 0,05 daags aan opium, dan vervliegt toch reeds 1/6 van het inkomen in rook, ongerekend zijn tabak en het sirihpruimpje. Edoch welke desa-Javaan verdient gemiddeld ƒ 0,30 daags? En wie blijft zich vergenoegen met ééne gèlèng daags?!

1883 bezocht, bewoonde hij een onaanzienlijk huisje. Met het jaar werd dit beter. Nu eens had hij een vervallen gedeelte vernieuwd, dan weer een stuk bijgebouwd. De laatste maal vond ik een fonkelnieuw, goed doortimmerd voorhuis, en daarin een net vertrek voor mij afgeschoten. Nu wordt Pak Darimin gerekend de rijkste zijner desa te zijn, en toch namen zijne inkomsten niet toe.

Op mijne dienstreis in Juli werd het kerkje, vier vadem breed bij vijf lang, ingewijd. Het geraamte is van hout, de wanden zijn van gevlochten bamboe, en het dak is van alang alang. Aan enkele kleine afwijkingen van den gewonen Javaanschen bouwtrant, een uitspringend dak, waardoor eene soort voorgalerij en van achteren een vierkant uitgebouwd middengedeelte, ziet men dadelijk dat men eene kerk voor zich heeft. Bovendien heeft men met voordeel partij getrokken van eene soort van geel leem, waarmeê de wanden bepleisterd zijn, en dat een aardig effect maakt door de afwisseling met die deelen, welke gewit of geteerd zijn.

Aan den morgen dan van den daartoe bestemden dag vertrok ik te voet van Wijoeng, door heel de gemeente vergezeld. Ik had voor dezen tocht geen geschikt rijpaard kunnen vinden, en legde dus liever den weg te voet af, dan mij te wagen op een zoogenaamd „Katje". Ongeveer half weg echter kwam ons een zestal ruiters van Poelé te gemoet. Een hunner bracht mij tevens een sterk paard, – dat de mohammedaansche loera van Gloendoeng ook den volgenden dag welwillend te mijner beschikking stelde, - en nn ging het in draf vooruit.

Na de gewone begroetingen vernam ik aldra, dat een der broederen dien nacht in hevige mate de cholera gekregen had. Dadelijk liet ik medicijnen halen bij het

onder-districtshoofd, en had het geluk door eene doelmatige wrijfkuur en aanwending van warme kruiken (daarin door al de christenen om beurten bijgestaan) de hevige krampen tot bedaren te brengen. Hoe geheel anders gaat het soms in de mohammedaansche wereld toe! Zoo vernam ik dat vóór eenigen tijd in eene naburige desa iemand door genoemde ziekte plotseling was overvallen. Al zijne huisgenooten vluchtten, en de man stierf ellendig, aan zijne smarten ten prooi.

Door dit ongewone voorval, kon de kerkinwijding eerst des avonds ten 4 uren plaats hebben. Slechts enkele mohammedanen waagden zich in de kerk, maar daarom heen stond eene talrijke menigte, die nog nooit de blijde boodschap had vernomen. Ten ongeveer 9 uur kwam de geheele desa bij Pak Darimin bijeen. Ook de loerahs en andere dorpsgrootheden uit den omtrek waren genoodigd. Christenen en mohammedanen zaten daar vriendschappelijk bij elkaâr. Voorzeker niemand had bij het ontstaan der gemeente Poelé eene dusdanige verbroedering, en dan nog wel bij de inwijding van eene christenkerk, zich durven voorstellen. Naar Javaansch gebruik opende ik den maaltijd met eene toespraak, waarin de reden (pĕrloené) van het feest werd uiteengezet, en daarna deed de voorganger het gebed met een eenstemming „amin" besloten.

In den werkkring van Kjaï Semsom te Sĕgaran, afdeeling Môdjô-kĕrtô, ontstond de tweede nieuwe gemeente Randoe-rĕdjô, eene desa gelegen in eene vrij arme streek. De lieden, die ter plaatse overgingen, behooren echter tot de meest welvarenden en meest ontwikkelden hunner desa. Pak Kamidjô, bij wien ik logeerde, had b.v. de wanden van zijn voorhuis beschoten met kadjongmatten, eene weelde, die ik tot dusverre nog nergens aantrof. Behalve genoemde Pak Kamidjô, die met geheel zijn gezin overging,

traden toe de dorpsschrijver en enkele andere notabelen der desa, in het geheel 10 volwassenen. Bovendien doopte ik een 16 tal kinderen, totaal 26 zielen. Des morgens ten 10 uren had de aanneming en bevestiging plaats. Des middags gaf ik eerst dooponderwijs, en nam toen ook de kinderen in de gemeente op. En des avonds werd ons samenzijn met eene godsdienstoefening besloten.

Tegen het vallen van den avond werden wij verrast door de komst van een bejaard man, reeds sedert lang christen. Men had mij gezegd, dat Pak Min door ziekte verhinderd was, den afstand (ruim 5 uren gaans) van zijne desa Soekôramé naar Randoerĕdjô af te leggen, en zie nu kwam hij toch! Ja, zoo luidde de verklaring, tegen den middag had hij zich beter gevoeld, en was toen maar besloten om met een paar volgelingen de reis naar Randoerĕdjô te ondernemen. Geen wonder, de goede man was de middellijke oorzaak van het ontstaan dezer gemeente.

Het was bijna een jaar geleden, dat Pak Kamidjô hem te Soekôramé kwam bezoeken. Na wederzijdsche begroeting had Pak Min gevraagd: „Wat mag wel de oorzaak zijn, dat mijn jongere broeder tot mij komt?" „Och kang" (oudere broeder), luidde het antwoord, „ik ben eigenlijk reizende, om de ware elmoe te zoeken." „Wel dat komt goed," was het wederantwoord, „ik geloof, dat ik dan mijn' jongeren broeder wel wat op weg kan helpen." En nu volgde een gesprek over het Christendom, de „agami ingkang oetami" (de volmaakte godsdienst). Een paar dagen en nachten duurde dit gesprek, en eindigde met den raad, om eens Môdjôwarnô (pl. min. 6 uren gaans van Randoerĕdjô) te bezoeken.

Teruggekeerd in zijne desa, wist pak Kamidjô den dorpsschrijver over te halen met hem de reis hierheen te maken. Op beiden scheen toen het Christendom een' diepen

indruk te maken. Vóór hun vertrek brachten zij mij nog eens afzonderlijk een bezoek. Naar Javaansch gebruik gaf ik hun bij die gelegenheid, behalve den gewonen heilwensch, de bijbelsche geschiedverhalen met plaatjes, van Br. Hoezoo, mede, als »teerkost op den weg." Voorwaar, Gods woord keerde niet ledig weder.

Het zij mij vergund hier nog eene andere ontmoeting in te voegen. Den avond vóór Hemelvaartsdag kwamen hier drie lieden uit den omtrek van Kĕrtôsônô (Kĕdiri). Zij hadden van een' mohammedaan veel vernomen aangaande het Christendom; „maar", zoo had deze gezegd, „die godsdienst is zwaar om te volgen, want wil men hem aannemen, dan moet men eerst vrouw en kinderen weg werpen". Dit gezegde nu had hunne nieuwsgierigheid geprikkeld. Op mijne vraag, hoe die mohammedaan wel aan zijne kennis van het Christendom gekomen was, vernam ik, dat de man, werkende op een suikerrietveld onder Ngôrô, in aanraking was gekomen met een' christen-veldwerker van Tĕbĕl. Deze had hem over het Christendom gesproken. - Natuurlijk werden onze bezoekers beter ingelicht. Zij woonden zelfs de godsdienstoefening bij, en kwamen nog tweemaal daarna ter kerk; maar sedert vernamen wij niets meer van hen.

Keeren wij thans terug naar Randoerĕdjô. In tegenstelling met Karangpoh hadden hier de overgangen plaats zonder tegenkanting. De reden daarvan moet voornamelijk gezocht worden in de omstandigheid, dat de nieuwe christenen behooren tot de notabelen der desa, en in de welwillende houding van het onder-districtshoofd, dat onzen meergenoemden dorpsschrijver ook na zijn' overgang met dezelfde vriendelijkheid bleef bejegenen. De Javaan is een fijn opmerker.

Hoezeer de houding der Inlandsche hoofden een'

overwegenden invloed heeft ten goede of ten kwade, is herhaaldelijk aangetoond. Te Môdjowarnô en omstreken mogen wij ons verblijden in eene steeds grootere medewerking van die zijde (1). Het is meest onbekendheid met het Christendom, (en daardoor vooroordeel) waaruit men sommiger minder welwillende houding verklaren moet. Het is mij althans reeds een enkele maal gelukt, door eene gemoedelijke uiteenzetting van het doel van ons streven, vooringenomenheid of vooroordeel weg te nemen.

Volge hier hetgeen ik vernam van een paar mohammedanen uit eene andere afdeeling, welke de godsdienstoefeningen te Rondoerĕdjô bijwoonden. Zij vertelden mij, dat toen zij dit voor de eerste maal gedaan hadden, de loerah hunner desa hen bij zich had ontboden, om hen te onderhouden over het verkeerde, dat gelegen is in het volgen van den „godsdienst der Hollanders". Den volgenden dag waren zij door den kepĕtĕngan (lid der dorpspolitie) gebracht naar het onder-districtshoofd, tot wiens ressort die desa behoorde. Daar had ongeveer het volgende gesprek plaats:

Assistent-wĕdônô: „Om welke reden zijn deze lieden hierheen gebracht?"

Kepĕtĕngan: „Met uw verlof, de reden daarvan is, dat zij de desa-regeling willen verbreken."

A.w. „Welke desaregeling bedoel je?"

K. „Het beksô tlèdèk en andere."

A.w. „Zoo, en wat mag wel de reden zijn, dat deze lieden zulks voornemens zijn?"

K. „Men zegt, dat zij den godsdienst der Hollanders willen volgen."

---

(1) Zie o.a. Med., deel XXIX, blz. 300.

A.w. „Zoeken dan dezulken onrust te stoken, of houden zij zich onledig met dieverijen, rooverijen en dergelijke?"

K. „Met uw verlof, ik denk van neen."

A.w. „Welnu wat denk je, dat ze dan wel doen?"

K. „Ik vraag verschooning, ik weet het niet."

A.w. „Nu dan zal ik het je zeggen, zij zoeken kanjatanan, bĕbĕnĕrran en karĕsikkan (waarheid, gerechtigheid en reinheid). En nu nog iets, kepĕtĕngan! Zeg aan je loerah, dat hij zich met den godsdienst niet te bemoeien heeft, maar te zorgen heeft, dat de politie goed in orde is."

Verbaasd over hetgeen ik hoorde, vroeg ik hoe genoemd hoofd zoo goed wist, wat de christenen zoeken, en vernam toen, dat de man familie had wonen te Môdjôwarnô, die hij dikwijls bezocht.

Meermalen heeft men de vraag geopperd, waarom de Regeering tot dusverre geen gebruik maakt van christenen tot hoofden. Reeds zijn er, die den lande met eere dienen, als dokter-djawa, als onderwijzer, bij het kadaster of de telegrafie. Allicht zou zij zoo niet beter, dan toch even goed gediend zijn, en het zou niet weinig bijdragen om een' grooten hinderpaal voor het Christendom uit den weg te ruimen, n.l. de heerschende meening, dat de christenen door het Gouvernement in bestuursambten bij hunne mohammedaansche landgenooten worden achtergesteld, dat men dus alleen als mohammedaan, de betrekking van Assistent-wĕdônô en dergelijke mag bekleeden.

Ten slotte nog een ander punt van geheel maatschappelijken aard. In den loop van het verslag-jaar werd te Môdjôwarnô opgericht eene „Spaarbank voor Inlanders", goedgekeurd bij besluit van den Gouverneur Generaal, dato 2 November 1888 No. 43. Ons hoofd van plaatselijk bestuur, – aan wien de eer van het initiatief toekomt,– de Regent van Môdjô-kĕrtô en de Controleur van Djombang

treden als eerste Commissarissen op, terwijl bepaald is, dat de eerstaanwezende zendelingleeraar te Môdjô-warnô als Directeur zal fungeeren. Met 1 Januari 1889 werd begonnen met het in ontvangst nemen van gelden, en sedert is tot dusverre door 35 personen ƒ 1738,50 ingelegd. Aanvankelijk mag dit resultaat bemoedigend heeten, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat in de eerste maanden des jaars het geld schaarsch is, omdat de rijst reeds is verbruikt, en de verdiensten luttel zijn. Tot nog toe legden alleen christenen in. Zeer zeker moet dit worden toegeschreven aan de weinige bekendheid, die de spaarbank nog heeft. Eene Javaansche brochure in populairen vorm, het doel en het nut der instelling verklarende, ligt voor de pers gereed. Zoodra nu maar de noodige gelden beschikbaar zijn, stellen wij ons voor, door eene ruime verspreiding de zaak algemeen bekend te maken.

Nog een paar opmerkingen: Vooreerst hebben wij van de vlucht die deze zaak nemen zou, ons geen hoog denkbeeld gevormd. De Javaan, zegt men, leent liever zijn geld tegen woekerrente uit. Dit is waar; maar gelukkig is het aantal van hen, die daarvan een bedrijf maken, niet zoo heel groot in de desa. Van deze lieden zal wel nimmer een zich tot inleggen laten bewegen. Evenwel, daar zijn ook vele welvarenden, die hun geld niet uitleenen, maar begraven, of bewaren in een holle stijl, in den gordel om het lijf, enz. De zulken zullen langzamerhand het nut der instelling gaan inzien, en haar de opgespaarde penningen gaan toevertrouwen, ware 't slechts uit vrees voor de alles behalve denkbeeldige gevaren van diefstal of brand. Voorts willen wij trachten ook de zwakken te trekken, door hen te bewegen, bij groote verdiensten in den goeden tijd, wat weg te leggen voor de toekomst.

Eene tweede opmerking geldt den Zendeling, qua directeur eener spaarbank. Is het wenschelijk, dat wij ons dergelijke zaken aantrekken? Waar is de grens, die wij ons te stellen hebben? Deze vragen zullen uit den aard der zaak verschillend worden beantwoord, al naar mate het standpunt, dat men inneemt. Beschouwt men de spaarbank als middel tot opvoeding van het volk, dan voorzeker bestaat er voor den Zendeling geen reden hoegenaamd om zich aan de leiding der zaak te onttrekken, te meer, daar hij de persoon is, in wien men algemeen vertrouwen stelt. Later, wanneer de zaak vorm en gestalte verkregen heeft, kan de leiding aan andere handen worden toevertrouwd.

En hiermede hebben wij het belangrijkste uit onzen werkkring medegedeeld. Het is onze wensch, dat velen zich er door tot de Java-missie zullen voelen aangetrokken. De volheid der tijden is voor Java nog niet aangebroken; maar alles wat wij om ons heen zien, versterkt ons in het geloof: „Gods woord keert niet ledig tot Hem weder." Moge de werking van dat woord steeds meer voor ons oog openbaar worden. Dan, niet gelijk wij ons zoo voorstellen, maar gelijk het Hem behaagt, uit Wien, en door Wien, en tot Wien alle dingen zijn.

Môḍjô-warnô, Maart 1889. A. KRUYT.

Staat van de gemeenten, de scholen en de zieken-practijk, in den werkkring Môdjô-warnô, over 1888.

A. STAAT DER GEMEENTEN.

1. Zielental op ult. 1888.

Namen der dess's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	514	580	439	440	1973
Bôngsô-redjô	66	74	70	65	275
Kertô-redjô	88	104	65	66	323
Ngôrô	73	73	68	61	275
Segaran	52	53	44	40	189
Goejangan	35	39	23	24	121
Wioeng	35	37	32	24	128
Poelé	6	6	9	6	27
Soerabaja	21	19	8	15	63
Semaroeng	7	18	1	3	29
				Totaal	3403

2. Aantal doopelingen.

Môdjô-warnô	11	12	30	56	109
Bôngsô-redjô	—	—	10	13	23
Kertô-redjô	13	13	12	14	52
Ngôrô	6	6	7	8	27
Segaran	5	5	11	13	34
Goejangan	2	5	—	2	9
Wioeng	3	5	4	—	12
Poelé	1	1	—	—	2
Soerabaja	1	—	—	2	3
Semaroeng	1	2	—	1	4
				Totaal	275

3. Catechumenen.

Môdjô-warnô	10	2	12
Kertô-redjô	—	2	2
Goejangan	2	—	2
Soerabaja	1	—	1
		Totaal	17

4. Van elders overgekomen.

Namen der desa's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Bôngsô-redjô	2	1	1	1	5
Ngôrô	1	1	3	—	5
Segaran	1	1	1	—	3
Goejangan	1	2	—	1	4
Soerabaja	—	—	1	—	1
				Totaal	18

5. Naar elders vertrokken.

Môdjô-warnô	4	4	10	9	27
Bôngsô-redjô	1	—	—	—	1
Goejangan	1	—	—	—	1
Soerabaja	4	2	3	3	12
Semaroeng	—	1	—	—	1
				Totaal	42

6. Overleden.

Môdjô-warnô	5	7	12	5	29
Bôngsô-redjô	—	1	2	1	4
Kertô-redjô	2	—	1	1	4
Ngôrô	1	1	—	—	2
Segaran	—	4	1	—	5
Goejangan	1	1	—	—	2
Wioeng	1	1	1	—	3
Poelé	1	—	—	—	1
Soerabaja	—	1	3	—	4
Semaroeng	2	2	—	—	4
				Totaal	58

7. Afvalligen.

Geene.

8. Tot de gemeenten teruggekeerden.

Geene.

9. Huwelijken.

	gesloten.	ontbonden.
Môdjô-warnô	20	—
Bôngsô-redjô	5	—
Kertô-redjô	7	—
Ngôrô	5	—
Segaran	2	—
Goejangan	1	—
Wioeng	2	—
Soerabaja	1	—
Totaal	43	

B. Staat der opkomst in kerk en catechisatie.

1. Zondagmorgendienst.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô		1002	240	369
Bôngsô-redjô		129	59	81
Kertô-redjô		160	21	76
Ngôrô		116	52	80
Segaran	Segaran	32	7	17
	Môdjô-kertô	30	20	25
	Randoeredjô	39	9	12
	Soekôramé	32	15	16
Goejangan		53	29	46
Wioeng.	Wioeng	44	15	19
	Poele	16	13	15
Soerabaja		64	14	22
Semaroeng		31	22	26
		1748		804

2. Kinderkerk en catechisatie.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô.	Kinderkerk	304	73	143
	Kleine meisjes catechisatie	95	42	60
	Kleine jongens idem	112	34	66
	Groote meisjes idem	81	41	63
	Groote jongens idem	97	38	73
Bôngsô-redjô.	Catechisatie Dinsdag	20	7	13
	idem Woensdags	20	10	12
Kertô-redjô	idem Woensdags	35	22	29
	idem Donderdags	23	8	15
Segaran		15	11	12
Goejangan		16	7	9
Wioeng	Kinderkerk	24	15	19
	Catechisatie	13	8	11
		855		534

3. Avondmaalsbediening.

	Aantal malen.	Aantal Avondmaalgangere.	Gemidd.
Môdjô-warnô	2	946	473
Bongsô-redjô	2	234	117
Kertô-redjô / Ngôrô	1	169	169
Segaran	1	37	37
Kedoengplôsô	1	32	32
Goejangan	1	55	55
Wioeng	1	54	54
Soerabaja	1	18	18
Semaroeng	1	22	22
			977

C. STAAT DER SCHOLEN.

1. Aantal leerlingen op ult. 1888.

	Van Christenouders.		Van Mohammed. ouders.		Totaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisejes.	
Môdjô-warnô	207	173	138	19	537
Bôngsô-redjô	24	12	27	1	64
Kertô-redjô.........	Gouvernementsschool.				
Tebel	13	13	55	7	88
Segaran	7	8	2	—	17
Goejangan	6	2	51	—	59
Wioeng	16	7	6	—	29
Soerabaja..	—	—	29	—	29
	273	215	308	27	823

2. Aantal leerlingen opgenomen 1888.

Môdjô-warnô	38	35	45	3	121
Bôngsô-redjô	12	2	27	1	42
Tebel	7	5	25	3	40
Segaran	1	2	5	—	8
Goejangan	1	—	53	—	54
Wioeng	3	—	—	—	3
Soerabaja.............	—	—	36	—	36

3. Aantal leerlingen, dat in 1888 de school bezocht en weder verliet.

Môdjô-warnô	—	2	11	—	13
Bôngsô-redjô	—	—	6	—	6
Tebel	1	—	11	—	12
Segaran	—	—	3	—	3
Goejangan	1	—	15	—	16
Wioeng	3	—	—	—	3
Soerabaja.............	—	—	19	—	19

4. Vroegere leerlingen, die de school in 1888 verlieten.

Môdjô-warnô	21	7	52	3	83
Bôngsô-redjô........	1	—	25	—	26
Segaran	—	—	13	—	13
Goejangan	3	2	16	—	21
Soerabaja	1	—	25	—	26

5. Stand van de ouders der leerlingen.

	Jongens. Van Hoofden.	Meisjes. Van Hoofden.	Jongens. Van andere Javanen.	Meisjes. Van andere Javanen.	Totaal.
Môdjô-warnô	—	—	345	192	537
Bôngsô-redjô	—	—	51	13	64
Tebel	—	—	68	20	88
Segaran	—	—	9	8	17
Goejangan	3	—	54	2	59
Wioeng	—	—	22	7	29
Soerabaja	3	—	26	—	29

6. Dagelijksche opkomst.

Môdjô-warnô	288	526	326	425
Bôngsô-redjô	240	73	22	47
Tebel	284	84	31	53
Segaran	265	23	7	12
Goejangan	281	51	11	32
Wioeng	228	24	12	18
Soerabaja	248	40	4	22

D. Staat van de leeftijden der schoolkinderen en der klassen-verdeeling.

1. Leeftijden der leerlingen op ult. 1888 op de school aanwezig.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô	9	16	69	74	148	92	90	10	19	—	537
Bôngsô-redjô	—	—	9	2	23	11	19	—	—	—	64
Tebel	—	—	33	9	27	6	7	5	1	—	88
Segaran	—	—	2	2	4	3	1	3	2	—	17
Goejangan	—	—	12	1	25	1	20	—	—	—	59
Wioeng	—	—	1	1	12	6	6	—	3	—	29
Soerabaja	—	—	1	—	19	—	8	—	1	—	29

2. Leeftijden der leerlingen, die de school in 1888 verlieten.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô	—	2	11	5	19	4	38	1	16	—	96
Bôngsô-redjô	—	—	—	—	10	—	19	—	3	—	32
Tebel	—	—	7	—	1	—	4	—	—	—	12
Segaran	—	—	—	—	6	—	10	—	—	—	16
Goejangan	—	—	—	—	17	2	18	—	—	—	37
Wioeng	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	3
Soerabaja	—	—	—	—	21	—	19	—	5	—	45

3. Leerlingen die de school verlieten naar hunne klasse.

	j. 1e kl.	m. 1e kl.	j. 2e kl.	m. 2e kl.	j. 3e kl.	m. 3e kl.	j. 4e kl.	m. 4e kl.	j. 5e kl.	m. 5e kl.	j. 6e kl.	m. 6e kl.	j. 7e kl.	m. 7e kl.	Totaal.
Môdjô-warnô	12	—	14	1	6	2	10	1	7	1	32	3	3	4	96
Bôngsô-redjô	4	—	7	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32
Tebel	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
Segaran	—	—	9	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
Goejangan	3	—	5	—	27	2	—	—	—	—	—	—	—	—	37
Wioeng	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3
Soerabaja...........	—	—	18	—	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	45

4. Verdeeling der klassen op ultimo 1888.

	1e kl. j.	1e kl. m.	2e kl. j.	2e kl. m.	3e kl. j.	3e kl. m.	4e kl. j.	4e kl. m.	5e kl. j.	5e kl. m.	6e kl. j.	6e kl. m.	7e kl. j.	7e kl. m.	Totaal.
Môdjô-warnô	36	11	21	11	39	17	32	12	62	29	84	41	71	71	537
Bôngsô-redjô......	6	—	10	3	35	10	—	—	—	—	—	—	—	—	64
Tebel	21	7	30	6	17	7	—	—	—	—	—	—	—	—	88
Segaran	—	—	4	8	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17
Goejangan	13	—	13	2	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	59
Wioeng	4	—	2	2	7	4	9	4	—	—	—	—	—	—	29
Soerabaja...........	—	—	5	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29

E. STAAT DER ZIEKEN.

	Dagelijks behandelde oogzieken.	Oogzieken, die geen dag behandeling behoeven.	Anderezieken.	Totaal.
Aantal.	346	308	2105	2759
Aantal malen medicijnen verstrekt	11050	611	5728	17389
Herstellingen gemeld	108	63	1394	1565
Overleden.	—	—	46	46
Geen bericht of nog onder behandeling	238	245	665	1148
Bedrag der ontvangen vergoedingen.	—	—	—	*f* 401,12½

Voor de opgave,

Môdjô-warnô, Maart 1889. A. KRUIJT.

Voorgangers. Helpers en Onderwijzers in den werkkring te Môdjô-warnô, 1888.

Asiël Ider, Voorganger te Môdjô-warnô.
Bernardus Ngamidin, Schrijver te Môdjô-warnô.
Sarpô pak Tjondrô, Hoofdonderwijzer te Môdjô-warnô.
David Ngamidin, Onderwijzer te Môdjô-warnô.
Elisô, » » »
Amasiô Rasiô, » » »
Sastrô wirjô Nar, » » »
Saminô » » »
Pariman, » » »
Djansén, » » »
Singsim Mĕstôkô, » » »
Kanapi, Aspirant onderwijzer » »
Bindjamin » » » »
Tjondrô, » » » »
Epraim Meri, helper bij de zieken.
Joram Djongkô, Voorganger te Bongsô-redjô.
Sarimin, Onderwijzer » »
Sesam Midin, Voorganger te Kertô-redjô en Ngôrô.
Iprajim, tweede » » » » »
Rasijô, Onderwijzer te Tĕbĕl.
Karmô, Aspirant onderwijzer te Tĕbĕl
Semsom Sagiô, Voorganger te Sĕgaran.
Ananias, Onderwijzer » »
Warnô pak Mastôkô, Voorganger te Goejangan.
Akimas Djariô, Onderwijzer » »
Soleiman Sabrang, Voorganger te Wijoeng.
Kipoes, Onderwijzer » »
Mattheus Madakim, Voorganger te Soerabaja.
Josian, Onderwijzer » »
Kweekelingen twaalf.

DE ZENDINGWETENSCHAP.

Huwelijken tusschen personen, behoorende tot verschillende categoriën der bevolking van Nederlandsch Indië.

(Voor zoo verre het onderwerp betrekking heeft op de Inlandsche christenen.

In Dl. I Jaargang 1887 der »Handelingen van de Nederl. Indische Juristenvereeniging" komt voor een belangrijk praeadvies van Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, 't welk in zijne derde Afdeeling veel bevat, dat voor ons licht verspreidt over het burgerlijk recht van bedoelde christenen, en dat wij met welwillende vergunning van den geachten Schrijver hier over nemen. Het luidt als volgt.

Ad. III. Eene afzonderlijke behandeling vereischen nog de gemengde huwelijken, waarbij een der partijen tot de Inlandsche christenen behoort (1). Uitgaande van het beginsel, dat de moderne staat als zoodanig geen' enkelen godsdienst boven den anderen mag bevoordeelen, maar dat voor de wet alle godsdiensten gelijk moeten zijn, heeft de Indische wetgever sedert 1848 zorgvuldig getracht de Inlandsche christenen in geen enkel opzicht in gunstiger toestand te plaatsen dan de Inlanders, die het Christendom niet belijden. Zoo zorgvuldig heeft men het

(1) De met inlanders gelijk gestelden komen ten dezen niet in aanmerking, daar de personen, die volgens hunnen landaard met inlanders gelijk gesteld zijn, nl. Chineezen, Arabieren, Mooren, enz., als zij tot het Christendom overgaan, tot de met Europeanen gelijk gestelden behooren.

beginsel doorgevoerd, dat de staat geene bekeering met wereldsche bedoelingen mag in de hand werken; zoo zorgvuldig heeft men vermeden aan de Inlandsche christenen iets toe te kennen, dat aan hunne mohammedaansche of heidensche landgenooten werd onthouden, dat men bedoelde christenen feitelijk in meer ongunstigen toestand heeft geplaatst dan de gewone inlanders. Door niet te begrijpen, dat een Inlander, christen geworden, van vele voordeelen, welke de wet aan de onchristen inlanders toekent, niet alleen geen gebruik kan maken, maar dat die voordeelen voor hem zelfs belemmeringen zijn, en door de onpartijdigheid in godsdienstzaken zoover te drijven, van tegenover die belemmeringen geen speciale voordeelen te stellen, is men, hoewel onwillens, in omgekeerden zin partijdig geweest, en heeft de wetgeving den voortgang van het Christendom althans in de meeste streken bepaald tegengewerkt.

De godsdienstige zijde dezer kwestie blijft hier natuurlijk buiten rekening; doch zij heeft ook hare staatkundige en juridische zijde, en daarop moet ik hier wel wijzen. Zijn in Europa de groote banden, welke de volken bijeen houden, de nationaliteit, de taal en de gemeenschappelijke geboortegrond, in landen waar de Islâm heerscht, is dit geheel anders. Daar heeft men in de familie, in het beroep en tot op zekere hoogte ook in het dorp of de wijk ook wel banden van wereldlijken aard, maar is de band voor de groote massa's de godsdienst.

In den Archipel treedt alleen bij de Chineezen het begrip van nationaliteit sterk op den voorgrond. Dezen kennen slechts twee soorten van menschen: zij zelf en de barbaren. Een Chinees, christen wordende, blijft er, in zijne oogen en in die van zijn landgenooten, niet te minder Chinees om, en een barbaar blijft barbaar,

al volgt hij in godsdienst, zeden en gewoonten de Chineezen na. (1)

Daarentegen staat een mohammedaansch inlander veel dichter bij een' Arabischen geloofsgenoot dan een christen Arabier bij laatstgenoemde. (2)

Het denkbeeld van een' staat zonder bepaalden godsdienst is voor mohammedanen onbegrijpelijk. Men waardeert de verdraagzaamheid van de Nederlandsche Regeering en van de groote meerderheid der Europeanen in deze gewesten; men weet ook wel, dat vele Europeanen zich weinig laten gelegen liggen aan de vervulling althans hunner uiterlijke godsdienstplichten; maar met dat al blijft Nederland in de oogen der mohammedanen een christelijke staat, en blijven de Europeanen christenen. De christenen zijn, naar hun begrip, de heerschers en de mohammedanen de beheerschten, en al vinden zij nu over het geheel die overheersching zoo kwaad niet, ja al begrijpen zelfs velen der meer ontwikkelden zeer goed, dat zij het bij slot van rekening onder die vreemde overheersching beter hebben, dan dat zij door geloofsgenooten zouden worden bestuurd, of misschien zichzelf bestuurden, zoo is er toch van vereenzelviging met die heerschers geen sprake. Een analoog verschijnsel, als men in West-Europa waarneemt, dat b.v. een Israëliet in Nederland

---

(1) Volgens mondelinge mededeeling van den heer Groeneveldt. Het is onder deze omstandigheden al zeer inconsequent, dat naar de wet de Chineesche christenen in den Archipel civiel-rechtelijk juist ophouden Chinees te zijn, en de Inlandsche christenen inlanders blijven.

(2) Te Batavia heeft men daarvan in de laatste jaren een voorbeeld kunnen zien, in de verhouding van de aldaar wonende Arabieren tot eenige Arabische christenen uit het Heilige land, die toch met hen de nationaliteit en de taal gemeen hadden. Deze sloten zich niet bij hunne land- of liever rasgenooten aan, maar bij de Europeesche Katholieke geestelijkheid.

geboren en opgevoed, in zijn hart en in zijne denkbeelden Nederlander is, en een Israëliet, in Frankrijk geboren en opgevoed, Franschman, is op het oogenblik daar, waar de Islâm heerscht, onbestaanbaar, en zal het zeker nog vele menschenlevens lang blijven. Een mohammedaan, die tot het Christendom overgaat, wordt in zijne eigene oogen en in die zijner geloofsgenooten Europeaan; een Europeaan, die den Islâm aanneemt, houdt in hunne oogen op Europeaan te zijn. Dit is trouwens zeer natuurlijk, omdat de Islâm niet slechts het gemoed zijner aanhangers, maar ook het geheele huiselijk en maatschappelijk leven, ja zelfs tot op zekere hoogte de kleederdracht beheerscht. Verreweg de meeste Europeesche Israëlieten in deze gewesten worden dan ook door de mohammedanen voor christenen gehouden, omdat zij in kleeding, beschaving, zeden en denkbeelden niet van de andere Europeanen verschillen.

Met deze begrippen, zij mogen dan goed of kwaad zijn, rekening houdende, heeft de O. I. Compagnie de Inlandsche christenen steeds als met Europeanen gelijkgestelden beschouwd. Enkele bijzondere bepalingen hen betreffende, veelal door plaatselijke toestanden noodzakelijk gemaakt, deden aan dit beginsel niet te kort.

Gemengde huwelijken tusschen de beide categoriën, waarin de Nederlandsch Indische bevolking thans is verdeeld, waren onmogelijk, en daarmede was de pas afgesneden aan al de moeilijkheden en scheeve verhoudingen, welke een noodzakelijk gevolg zijn van de echtverbintenis tusschen twee personen, die elk op een ander juridisch, politiek en sociaal standpunt staan. (1) De twee categoriën waren namelijk, niet gelijk thans, Europeanen

(1) De schrijver heeft zulks in het eerste gedeelte zijner verhandeling betoogd.

of daarmede gelijk gestelden, en Inlanders of daarmede gelijkgestelden, maar christenen en onchristenen. En nu maakten wel de Europeanen en hunne afstammelingen de meerderheid der eerste, en de Inlanders en vreemde Oosterlingen de meerderheid der tweede categorie uit, maar in beginsel bleef de verdeeling toch eene geheel andere.

Bij de wetgeving van 1848 was dit oude en in den feitelijken toestand gewortelde beginsel oorspronkelijk behouden. Art. 7 Alg. Bep. namelijk stelde alle christenen, ook „die, welke tot de Inlandsche christenen behooren," met Europeanen gelijk, en onderwierp hen eo ipso aan het Europeesch burgerlijk en handelsrecht. In dit systeem zou, al was het dan dat de landaard, en niet meer gelijk vroeger de godsdienst, op den voorgrond werd gesteld, tenminste ten aanzien der huwelijken tusschen Europeanen of daarmede gelijkgestelden en Inlandsche christenen een zuivere rechtstoestand zijn bewaard gebleven. En als men bedenkt, dat deze gemengde huwelijken tot op dat tijdstip de eenigen waren, die in de zeden waren ingedrongen, dan behoeft het geen betoog, dat men, door in den vervolge ook de huwelijken met onchristen Inlanders en vreemde Oosterlingen toe te staan, onder voorwaarde van onderwerping aan het Europeesche burgerlijk en handelsrecht in art. 15 (overgang) slechts een' betrekkelijk onbeteekenenden stap zette op het pad der rechtsonzekerheid en der rechtsconflicten. De groote toename der huwelijken tusschen Europeanen of daarmede gelijkgestelden en onchristen Inlanders was toen nog niet te voorzien, en vooral niet de meest ongewenschte vorm dier huwelijken, namelijk tusschen Europeesche vrouwen en Inlandsche of daarmede gelijkgestelde mannen, die het Christendom niet belijden. De maatschappelijke toe-

standen en de godsdienstige begrippen, destijds nog algemeen onder de Europeanen heerschende, deden vermoeden, dat dergelijke huwelijken zoo goed als nooit zouden voorkomen.

Bij art. 3 (Ov.) werd echter een stap verder gedaan, en werden, voor de huwelijken tusschen Europeanen of daarmede gelijkgestelden met Inlandsche christenen, geheel noodeloos dezelfde rechtsongelijkheid en dezelfde rechtsconflicten in het leven geroepen, als voor de gemengde huwelijken met onchristenen, ja werd eigenlijk de toestand te hunnen aanzien nog erger.

Een zeer ruim en m. i. te ruim gebruik makende van de bevoegdheid, den Goeverneur-Generaal bij art. 10 Alg. Reg. toegekend, heeft men namelijk met een pennestreek in geheel Nederlandsch Indië de Inlandsche christenen, „met opzicht tot het burgerlijk en handelsrecht, alsmede tot de strafwetgeving en de rechtsbedeeling", gegelaten in den toestand, waarin zij destijds verkeerden, d. w. z. zij bleven quoad jus civile onderworpen aan het Oud-Hollandsche en Romeinsche recht. Als grond voor deze bepaling voerde de Staatsraad WICHERS het volgende aan: (1)

„Volgens de eenstemmig op dit punt gegeven inlich„tingen, staan de tot de Inlandsche bevolking behoorende christenen over het algemeen, ten aanzien hunner ontwikkeling en beschaving, op geen hooger trap dan de overige inlanders.

„Dit zoo zijnde, is het raadzaam voorgekomen, om, in voege als zulks bij de onderwerpelijke bepalingen is gedaan, het uitgebreidst gebruik te maken van de bij art. 10 Alg. Bep. aan den Goeverneur-Generaal gegeven

(1) Zie het Tijdschrift: „Het Recht in Ned. Indië". Dl. XIII (1857) pag. 328.

bevoegheid. Vóór dat de bedoelde christenen met Europeanen worden gelijk gesteld, zal het door een grondig en opzettelijk onderzoek moeten gebleken zijn, in hoeverre zulks voor henzelven wenschelijk, in de uitvoering mogelijk, en uit een staatkundig oogpunt raadzaam zij.

„De tegenwoordige voorloopige regeling van deze gewichtige aangelegenheid komt geheel overeen, niet alleen met het gevoelen van de deswege geraadpleegde autoriteiten op Java, maar ook met de daaromtrent door den Goeverneur der Moluksche eilanden uit eigen beweging ingediende vertoogen".

Ik kan mij, behoudens allen eerbied voor de hier bedoelde adviezen der plaatselijke autoriteiten, met dit betoog niet vereenigen. Het komt mij voor, dat de mate van „ontwikkeling en beschaving" van de Inlandsche christenen met de kwestie, of zij al dan niet met Europeanen moeten worden gelijk gesteld, en aan het Europeesche burgerlijk en handelsrecht moeten worden onderworpen, niets te maken heeft. Als de mate van „ontwikkeling en beschaving" het criterium is, zou men bijna alle categoriën van personen, die thans met Europeanen zijn gelijk gesteld, wederom met inlanders moeten gelijk stellen. Men denke aan de christen Chineezen en Afrikanen, die waarlijk in den regel in „ontwikkeling en beschaving" niet staan boven hunne heidensche landgenooten. En nu spreek ik nog niet eens van de afstammelingen van Europeanen, waarvan velen van Inlandsche christenen alleen in kleeding en naam verschillen, vooral in de Molukken.

Maar er is meer. Ik ken onderscheidene mohammedanen, die in „ontwikkeling en beschaving" ver staan boven menig Europeesch christen; doch is dit nu eene reden om op de eersten het Burgerlijk Wetboek en op de laatsten het mohammedaansch recht toe te passen? Op die wijze rede-

neerende, zou men ook in Nederland een aantal personen, ja misschien wel geheele dorpen aan het Burgerlijk Wetboek moeten onttrekken. Bovendien is het ongerijmd, aan de Inlandsche christenen de noodige »ontwikkeling en beschaving', te ontzeggen, om aan het Europeesche burgerlijk en handelsrecht, gelijk het in 1848 werd gecodificeerd, te zijn onderworpen, en diezelfde lieden te laten onder het Oud- Hollandsche en Romeinsche recht. Niemand immers zal in ernst staande houden, dat om dit laatste te verstaan minder „ontwikkeling en beschaving" gevorderd wordt, dan voor het eerste.

Het criterium van „ontwikkeling en beschaving" acht ik dan ook geheel onjuist. Het is toch bij de toepasselijke verklaring van eene wetgeving slechts de vraag, of zij overeenkomt met de zeden en de maatschappelijke behoeften der justiciabelen, maar niet of deze laatsten „ontwikkeld en beschaafd" genoeg zijn om die wetgeving artikel voor artikel te begrijpen. Als men wachten wil, tot dat eene wetgeving in alle opzichten een levend woord is geworden bij hen, die daaraan zijn onderworpen, en de uitdrukking is van hun rechtsbewustzijn, dan zou men nergens ter wereld eene wetgeving kunnen invoeren. Hoe gering is betrekkelijk in Nederland het getal personen, voor wie de daar geldende burgerlijke en handelswetgeving geen gesloten boek is gebleven? Een levend woord kan de wet in hare bijzonderheden slechts worden binnen den engen kring der wetgeleerden.

Ook ging de bevoegdheid in art. 10 Alg. Bep. den Goeverneur-Generaal gegeven, m. i. niet verder dan om eenige locale speciale voorschriften in stand te houden, of uit te vaardigen, ten einde de geregelde werking der nieuwe wetgeving te verzekeren, geenszins om een beginsel daarvan buiten werking te stellen, welk beginsel

bovendien gehuldigd was van den aanvang onzer heerschappij af. Wel verre dus van den bestaanden toestand te handhaven, gelijk men voorgaf, deed men daarin een' revolutionairen greep, namelijk om de Inlandsche christenen niet langer te onderwerpen aan het zelfde burgerlijk en handelsrecht als de Europeanen en daarmede gelijk gestelden. En deze stap achterwaarts is zooveel minder te rechtvaardigen, omdat de Inlandsche christenen over het algemeen zeer verlangen, om, althans wat het burgerlijk en handelsrecht betreft, als Europeanen te worden beschouwd. De talrijke, meestal vruchtelooze pogingen door Inlandsche christenen gedaan, om individueel door den Goeverneur-Generaal, krachtens de laatste alinea van art. 109 Reg. Regl. met Europeanen te worden gelijk gesteld, zijn daarvoor alleen reeds een bewijs.

Wat echter van dit alles zij, met het oog op de imperatieve bewoordingen van art. 15 (Ov.), moeten sedert 1848 de Inlandsche christenen, om met Europeanen of daarmede gelijk gestelden te kunnen trouwen, zich vooraf aan het voor dezen geldende burgerlijk en handelsrecht onderwerpen, even als de onchristen Inlanders. Hunne gemengde huwelijken, tot dusverre onbelemmerd en tot dusverre zuivere rechtsverhoudingen opleverende, werden van toen af aan dezelfde rechtsconflicten en aan dezelfde rechtsonzekerheid onderhevig, als wij hierboven ten opzichte van die der gewone Inlanders en daarmede gelijk gestelden hebben geschetst. Het eenig verschil was, dat de conflicten bij hen niet bestonden tusschen de in 1848 ingevoerde wetten, volksinstellingen en gebruiken, maar tusschen bedoelde wetgeving en het Oud- Hollandsche en Romeinsche recht.

Nog erger werd intusschen de zaak bij de invoering van het tegenwoordige Regeerings-Reglement in 1855.

Dit liet de Inlandsche christenen niet eens in hun' ouden toestand, wat het burgerlijk en handelsrecht betreft, maar onderwierp hen in al. 4 van art. 109, met opzicht tot rechten, lasten en verplichtingen »aan dezelfde algemeene, gewestelijke en gemeentelijke verordeningen en instellingen als de inlanders, die het Christendom niet belijden". Aangezien tot die "algemeene verordeningen" zeker het Regeerings-Reglement zelf behoort, moeten voortaan, volgens art. 75 van dat Reglement, op de Inlandsche christenen, evenals op alle inlanders en daarmede gelijk gestelden, door den rechter worden toegepast, niet meer het oude Hollandsche en Romeinsche burgelijk en handelsrecht, maar hunne "godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken," het geval van vrijwillige of gedwongen onderwerping aan het Europeesche burgerlijk of handelsrecht natuurlijk uitgezonderd.

Nu rijst echter de onoplosbare vraag: Wat zijn de godsdienstige wetten van Inlandsche christenen? Daaronder dezelfde godsdienstige wetten te verstaan als de wetten der Inlanders of daarmede gelijkgestelden, die mohammedanen of heidenen zijn gebleven, is toch al te dwaas. Voor de Roomsch-Katholieke inlandsche christenen kan men m. i. moeielijk tot een ander besluit komen; dan dat het kanonieke recht hunne godsdienstige wet is, maar voor Protestanten bestaan geen godsdienstige wetten, die op het burgerlijk en handelsrecht slechts van verre betrekking hebben. Men is dus, om te weten wat ten hunnen aanzien recht is, tot de "volksinstellingen en gebruiken" beperkt, d. w. z. tot het Oud-Hollandsche en Romeinsche recht, zoo als het in hun midden bij traditie in 1855 werd opgevolgd. Sapienti sat!

Bij het beoordeelen der gevolgen van gemengde huwelijken, waarbij Protestantsche inlandsche christenen betrokken

zijn, heeft men dus, sedert 1855, rekening te houden met het voor Europeanen geldende burgelijk en handelsrecht en met hunne volksinstellingen en gebruiken, dat is met een recht, waar niemand van weet waaruit het bestaat, maar dat toch door het Regeerings-reglement uitdrukkelijk als geldend wordt erkend. Is de inlandsche partij Roomsch-Katholiek, dan wordt de rol van dit laatste, geheel in het onzekere liggende recht, vervuld door het Kanonieke. Ik acht het overbodig voor de leden der Juristen-vereeniging uiteen te zetten, welk een rechtstoestand hierdoor in het leven wordt geroepen. (1) Dien rechtstoestand heb ik hier moeten in het licht stellen, in verband met de gemengde huwelijken; maar men vergete niet, dat hij veel verder reikt; dat daardoor het geheele burgerlijk en handelsrecht, waaraan de inlandsche christenen zijn onderworpen, op losse schroeven wordt gesteld, en dat bedoelde toestand kunstmatig door de wetgevers van 1848 en 1855 is in het leven geroepen. Had ik ongelijk te zeggen, dat de inlandsche christenen geen reden hebben zich te verheugen over de onpartijdigheid in godsdienstzaken bij den kolonialen wetgever? (2)

De schrijver gaat dan over tot het aangeven der middelen, waardoor, naar zijn gevoelen, in den bestaanden toestand verbetering zou kunnen worden aangebracht.

---

(1) Men denke nog aan de conflicten van rechten bij huwelijken tusschen Protestantsche en Roomsch-Katholieke inlandsche christenen.

(2) Wij spatieerden.

De Missive van Z.Exc. den Minister van koloniën, d.d. 8 Mei, 1888, gericht tot het Nederl. Zendelinggenootschap en de Zendingvereenigingen hier te lande.

Bedoelde missive, onzes inziens ten ontijde gepubliceerd, heeft aanleiding gegeven tot veel en velerlei geschrijf. Wij onthielden ons tot hiertoe daarvan openlijk gewag te maken, doch meenen haar niet langer aan de Lezers van ons Tijdschrift te mogen onthouden.

Ter toelichting moge dienen, wat aan die missive als bijlage was toegevoegd en wat daarop van de zijde van ons Bestuur aan Z.Exc. in eene Memorie werd geantwoord.

1. *Missive van Z Exc. den Minister van Koloniën.*

In een artikel, voorkomende in het te Singapore verschijnende blad „The Straits Times", van 6 Maart j.l., onder den titel »Netherlands India – An appeal", wordt herinnerd aan een voor 10 jaren door Dr. Schreiber, Secretaris van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, geleverd betoog van de wenschelijkheid eener aanzienlijke uitbreiding van het aantal zendelingen in Nederlandsch-Indië, ten einde den toenemenden invloed van den Islâm aldaar tegen te gaan, en aangetoond hoe groote behoefte er ook thans nog aan zoodanige uitbreiding bestaat.

Het komt mij voor, dat dit artikel alleszins Uwe aandacht verdient, en ik veroorloof mij daarom, U een afschrift daarvan hierbij aan te bieden.

Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat de Regeering het op hoogen prijs zou stellen, wanneer door de Nederlandsche Zendingvereenigingen krachtig werd medegewerkt tot de

uitbreiding van het aantal zendelingen in Nederlandsch-Indië en tot tegengang van den toenemenden invloed van den Islâm onder de heidenen in den Indischen Archipel.

De Minister van Koloniën,
8 Mei, 1888. (*w. get.*) KEUCHENIUS.

---

2. *Artikel voorkomende in de „Straits-Times".*

Nederlandsch Indië. Eene roepstem.

(*Door J. A. B. C. in de „Chinese Recorder"*).

Ongeveer tien jaren geleden bracht de eerw. Dr. Schreiber, Secretaris van het Rijnsche genootschap (Barmen) te Mildmay (1) een verslag uit van de pogingen door zijn Genootschap in Nederlandsch Oost-Indië aangewend. Hij zeide, dat het Mohammedanisme met verbazende snelheid zich over Indië, bijzonder over Java verbreidde. Tegenwoordig is op Java bijna de gansche bevolking (een en twintig millioen) mohammedaansch, ten minste in naam; daar toch nog veel Heidendom onder de oppervlakte verborgen ligt. Op Sumatra is nog bijna het vierde gedeelte heidensch. Op Borneo en Celebes misschien ongeveer de helft; doch waar ook in Nederlandsch Indië eene heidensche bevolking met eene mohammedaansche in aanraking komt, daar maakt de laatste belangrijken voortgang. Werkelijk verbreidt het Mohammedanisme zich overal, waar het Nederlandsche gouvernement zich uitbreidt. Dr. Schreiber beschuldigt het Gouvernement niet van desbewuste en opzettelijke verbreiding van het Mohammedanisme, doch zoo als hij het uitdrukt „verricht het Mohammedanisme hier wat het Christendom behoorde te doen, maar nalaat."

---

(1) Mildmay Conference of Foreign missions. Report 1878, pp. 139 en 155.

Dr. Schreiber spreekt van de arbeiders, die reeds op dien akker werkzaam zijn en over het algeheel onvoldoende van dezen voor den geheelen akker. Deze akker is in sommige deelen verbazend vruchtbaar geweest. In de Minahassa of Celebes waren in 1886, op eene bevolking van 138026 zielen, 115361 gedoopte christenen. Maar er is slechts ééne Minahassa in den Archipel. In vele streken, waar een groot aantal naamchristenen zijn, worden de arme gemeenten geheel verwaarloosd en verlaten, en onder mohammedaansche invloeden gaan zij nu dra ten gronde. Tien jaren geleden zeide Dr. Schreiber, dat zijn Genootschap zijn getal zendelingen niet kon vermeerderen, en het heeft zulks niet gedaan. Hij deed een hoog ernstig beroep op andere arbeiders, allen verzekerende, dat de Regeering andere nationaliteiten vergunning zou verleenen, even als de Duitschers, vrijelijk in Nederlandsch Indië te arbeiden.

Ik wil den nadruk leggen op dat gedeelte van zijne toespraak, waarin hij zegt: »Wil geen ander Zendelinggenootschap optreden, om zulk een verwijt voor den Christennaam af te wenden? Ik wil een ernstig beroep doen op al de Zendelinggenootschappen in Engeland, Amerika en Australië." Dit beroep is tot nogtoe niet beantwoord. Zeker zal binnen kort gaarne beraadslaagd worden over de aanspraak van Malesia, bijzonder de aanspraken van de zeven en twintig millioenen van Nederlandsch Indië. Alles wat de Christenen van Engeland doen voor de vijf en twintig millioenen van Malesia wordt verricht door de Sarawaksche (S. P. G.) zending op Borneo en door enkele hier en daar verspreide arbeiders te Singapore en Penang, die nu en dan het schiereiland bezoeken. Er is slechts een enkele op zichzelf staande Amerikaansche zendeling als vertegenwoordiger van Amerika op dat ruime veld.

Laat mij u nu eenige feiten mededeelen, in betrekking

tot den tegenwoordigen staat der zendingen in Nederlandsch Indië, met enkele andere feiten, die door nadenkende christenen wel in overweging mogen genomen worden. De Hollandsche bezittingen strekken zich uit van Atjé op Sumatra tot Nieuw-Guinea, en omvatten 611520 vierkante mijlen, met eene bevolking van 27 millioen onder Nederlandsche vlag. Onder deze groote menigte zielen zijn slechts 69 Hollandsche en Duitsche Zendelingen en 24 Regeerings-Zendinghelpers (waarschijnlijk worden hier de Europeesche hulppredikers bedoeld). Deze helpers worden door het Gouvernement bezoldigd, en al hunne bewegingen worden door de ambtenaren geregeld, en, ofschoon zij Maleisch spreken, is hun niet vergund anders dan onder naamchristenen te werken. Alleen den Zendelingen staat het vrij tot heidenen en mohammedanen met het Evangelie te gaan. Van de 98 Zendelingen op den akker (altijd de gouvernementshelpers ingesloten) zijn niet minder dan 70 aangekomen sedert 1878, waarschijnlijk als gevolg van de reactie op de Hoogescholen ten gunste van de Evangelische leer, en velerlei agressive christelijke pogingen in de Nederlanden en Duitschland. De 69 Zendelingen zijn verdeeld als volgt: 6 van het Nederlandsche Zendelinggenootschap (Rotterdam), 6 van de Nederlandsche Zendingvereeniging (Rotterdam), 8 van de Utrechtsche Zendingvereeniging (Utrecht), 1 van de Nederlandsche gereformeerde Zendingvereeniging (Amsterdam), 3 van de Ermelooscbe Zendingvereeniging (Ermelo), 3 van de Doopsgezinde Zendingvereeniging (Amsterdam), 4 van the Hague Home and foreign missionary Society (?) (den Haag), 3 van de Christelijk gereformeerde kerk (Leiden), 1 zichzelf onderhoudend Hollandsch zendeling. Behalve de Hollanders zijn er 34 Duitsche Zendelingen, van welke 28 van het Barmensche genootschap, gesteund door het Hulpgenootschap te Amsterdam, de overigen zijn van de Berlijnsche zending. Deze Zendelingen

wonen niet bijeen in groote centra, doch leven met hunne gezinnen verspreid onder de inlanders. Op Java zijn er 24, op Sumatra 19, op Nias 5, Borneo 7, Celebes 11, Soemba 1, Timor 1, Rotti 1, Wetter 1, Boeroe 1, Ceram 2, Nieuw-Guinea 5, Djilolo 2, Sangi's 3, Talaur 2, Saparoea 2, Amboina 4, Ternate 1, Letti 1, Haroekoe 1. (1)

Volgens den census 1885–1886 waren er inlandsche christenen van Maleisch ras 235070, Chineesch 939 (slechts één Zendeling, die Chineesch spreekt) en inboorlingen van Indië (?) 121. Op Nederlandsch Timor zijn 35015 naamchristenen, met slechts één gouvernementshelper.

Voorwaar de oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinigen.

(Uit het Engelsch vertaald.)

Naar aanleiding hiervan hebben Voorzitter en Secretaris van ons Genootschap bij den Minister eene particuliere audiëntie verzocht, waarop zij, na Z.Exc. namens het Genootschap in zijne nieuwe waardigheid begroet te hebben, hunne zienswijze over en hunne bezwaren tegen den inhoud van het in de Straits-Times geplaatste artikel hebben medegedeeld. Met belangstelling nam de Minister hiervan kennis, en verzocht eene uitvoerige schriftelijke mededeeling te mogen ontvangen van het oordeel van Bestuurders over de vraag, in hoeverre het tegenwoordig regeeringsbeleid in Indië belemmerend is voor het zendingwerk en bevorderlijk aan de verspreiding van den Islâm.

Hierop is de hier volgende memorie bij den Minister ingezonden.

3. *Memorie, Z.Exc. den Minister van Kolonien aangeboden van wege Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.*

Vereerd door de uitnoodiging van Z.Exc. den Minister

(1) Wij onthouden ons van aanmerkingen op deze opgaven. *Red.*

van Koloniën, gericht tot hunne Afgevaardigden, ter particuliere audientie op den 25sten Mei 1888, in aansluiting aan Z.Exc. missive, Lett. A 1 No. 46, dd. 8 Mei 1888, hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap de eer, de volgende aanteekeningen Zijner Exc. aan te bieden, als bevattende, het historische gedeelte daargelaten, het voornaamste van wat bij hun Genootschap van tijd tot tijd in overweging kwam, in betrekking tot de verbreiding van den Islâm in Ned. Indië en het daarmede in verband staande.

Het zij hun vergund in de eerste plaats hunne opmerkingen mede te deelen naar aanleiding van het door Z.Exc. hun toegezonden art. in de Straits-Times van 6 Maart jl.

I.

1. De Schrijver gaat uit van eene verhandeling door Dr. Schreiber in 1878 ingediend in „The Mildmay conference of Foreign missions."

Reeds in 1876 vestigde de tweede ondergeteekende de aandacht van zijne Medebestuurders ter Jaarvergadering op de gevaren, aan de propagatie van den Islâm in O. Indië voor ons verbonden. Zijn referaat werd in de „Mededeelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap" opgenomen onder het opschrift: „Hoe zal men," enz.

Het zij Bestuurders geoorloofd naar dit stuk te verwijzen, zooals het voorkomt in D. XX (1876) der Med. p. 351 e. v. Bijzonder mogen wij daarbij de aandacht vestigen op het 4de punt: „Wat kan dienen om den invloed van het Mohammedanisme in Indië te beperken? (aldaar p. 361 e. v. en nog nader p. 362, 2de reg. v. o.

In 1878 behandelde dezelfde het onderwerp nog eens

in de Jaarvergadering van het Genootschap (zie het stuk in Med. D. XXII, p. 370 e. v. en D. XXIII p. 49, e. v.). In deze verhandeling komen de toen door hem over het onderwerp nader ingewonnen berichten voor. Buitendien wordt jaarlijks in de Med. opgenomen wat in het Koloniaal verslag over den godsdienst voorkomt.

2. De Schrijver van het artikel in de Straits-Times, releveert met bescheidenheid wat Dr. Schreiber zeide, aangaande den voortgang van den Islâm onder de vleugelen van de Ind. Regeering. In 1879, toen de Proceedings van de Mildmay Conference pas waren uitgekomen, meende de tweede ondergeteekende op dit en andere punten tegen Dr. S. te moeten opkomen. Hij deed zulks in een opstel, voorkomende in D. XXIII der Med. (1879) p. 272, e. v., waarheen Bestuurders de vrijheid nemen nogmaals te verwijzen.

3. De schrijver dringt op het voetspoor van Dr. S. in 1878 ernstig aan op het zenden van afgevaardigden van de genootschappen in Engeland, Amerika en Australië.

Het is te voorzien, dat dit punt op nieuw gereleveerd zal worden in de aanstaande Londensche Alg. Zend. Conf. waar vooral Amerika, zoo goed als Engeland sterk vertegenwoordigd zal zijn.

Bestuurders meenen ernstige bedenkingen te mogen inbrengen tegen zulke pogingen. Het staat niet aan hen over de politieke beteekenis daarvan uit te weiden. Zij kunnen volstaan met te wijzen op het meer en meer veld winnend begrip bij de politici, dat op bezittingen, die niet direct bezet zijn door eene Europeesche mogendheid, zij recht erlangen, die deze koloniseeren.

Doch ook van het standpunt onzer zendingen mag de maatregel zeer bedenkelijk geacht worden. Over het geheel verschilt onze zendingmethode aanmerkelijk van die der Amerikanen en Engelschen, en zij moet dit, om

dat de toestanden in onze koloniën van die en andere gewesten zeer verschillen. Het self-support, door velen van de genoemden voorgestaan, laat zich bij ons niet toepassen, zóó als b. v. in de Zuidzee, zelfs als in Hindostan en China. Het ontbreekt onzen Inlanders aan de daartoe noodige middelen van bestaan. Het gevoel van meerderheid boven den Inlander doet zich bij Amer. en Eng. sterk gelden. De vrije beweging is voor hen eene behoefte. Bazaar- en veldprediking zijn onder hen aangenomen. De ruime verspreiding van godsdienstige geschriften is eene conditio sine qua non. De Heer Arthington, te Leeds, wilde onzen zendelingen een schip leveren, als zij al de kusten van Celebes wilden bereizen, om overal gemeenten te stichten, wat handeldrijven zou insluiten, en licht tot daden van geweld van de zijde der Inlanders aanleiding kon geven. Wij vorderen van den zendeling eenvoudig, gemoedelijk verkeer met de Inlanders onder welken zij zich gevestigd hebben. Het sporadische heeft voor ons weinig waarde Het grant-in-aid-systeem der Engelschen kon zeker ook bij ons, ten aanzien van de scholen worden toegepast, doch dan ook weêr overeenkomstig onze eigene instellingen. Kortom het »go ahead" zou in onze Oost niet van toepassing zijn.

4. Ofschoon de statistieken van den Schrijver over het geheel niet onjuist zijn, zoo schijnt hij toch bij de verdeeling te verwarren, Bedoeld hij met de „missions helpers" de Hulppredikers, dan strookt zijn cijfer vrij wel met de werkelijkheid; maar dan ziet hij over het hoofd de 72 inlandsche hulppredikers, die ook door het Gouvernement bezoldigd worden.

5. Omtrent beiden vergist hij zich ten eenenmale, als hij zegt dat: »their sphere and all their movements are regulated by the officials, and though they speak Malay, are only allowed to work among the nominal Christians.

The missionaries alone are free to go to the heathen and mohammedans with the gospel."

Wellicht dat ook hier te lande de dwaling bestaat; maar de hulppredikers, zoo Inlanders als Europeesche, hebben even goed als de zendelingen volle vrijheid zich tot de heidenen en mohammedanen te wenden. Zij zijn en blijven naar hun karakter zendelingen, alleen bezoldigd door de Regeering en onder toezicht van het Prot. Ind. kerkbestuur, en van beide zijden mag men bogen op groote liberaliteit. Zij werken mede tot de christianiseering De werkkringen dier hulppredikers zijn bepaald, doch zóó ruim, dat voor zendingarbeid overvloedig gelegenheid overblijft. Waartoe zouden zij hunne kringen nog uitbreiden? Men denke aan de Minahassa. Er zijn op de Ambonsche eilanden, onder gewoonte, zekere beperkingen ten aanzien van de mohammedanen in zwang; wij twijfelen of dit voortvloeit uit Gouvernements voorschriften. Immers de oude overeenkomsten van de O. Ind. Comp. op dit punt zullen hier wel niet meer kunnen gelden. Elders op Rotti, Timor, de Zuidwester-eilanden, Ceram, enz. kan daarvan geen sprake zijn.

Dit is waar, dat ten aanzien van Makassaren en Boegineezen, gelijk voor de Passoemahs op Sumatra nog altijd zekere schroom zich bij H.H. ambtenaren openbaart.

6. Waar de schrijver zegt: „these missionaries do not live together in large centres, but scatter themselves in families among the natives", daar toont hij nog eens geen begrip te hebben van onze methode.

Dit is waar, dat tusschen genootschappen en vereenigingen een nauwere band moest bestaan; doch daartoe worden sedert verleden jaar ernstige pogingen aangewend, die mogen leiden tot verstandige, gemoedelijke samenwerking en verdeeling van arbeid.

II.

Intusschen valt niet te ontkennen, dat de verhouding, waarin de christen-inlander tot zijne mohammedaansche stamgenooten staat, de wijze waarop de mohammedaan zijn' godsdienst kan propageeren, de invloed en bedekte tegenstand van hoofden, priesters, santris en hadjis, de vrees van Europeesche ambtenaren voor fanatieke uitbarstingen, het diensvolgens raadplegen van hoofden in godsdienstzaken, enz., niet weinig bijdragen tot het veldwinnen van den Islâm, en de uitbreiding van het Christendom, bepaaldelijk onder mohammedanen, in den weg staan.

Wij bepalen ons hier tot de volgende punten:

1. Art. 123 van het Regeerings-reglement bepaalt, dat de christen-leeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van eene door of namens den Gouverneur-generaal te verleenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch Indië te mogen verrichten.

Deze bepaling is alleszins billijk, met het oog op de uitgestrektheid van onze bezittingen en den verschillenden aard, vooral ook op godsdienstig gebied, van hare bevolkingen.

Dat deze bepaling bij besluit van den Gouverneur-generaal d.d. 26 April 1886), werd toegepast, »ook op Inlandsche leeraars of hulpzendelingen, zoodat ook voor dezen de vereischte bijzondere toelating moet worden aangevraagd", schijnt niet in overeenstemming met den inhoud en de bedoeling van dit art. Die inlandsche voorgangers en helpers staan, behooren althans te staan, onder de leiding van den zendeling, die hen aanstelde en zoo noodig afzet, zoodat deze verantwoordelijk moet geacht worden voor dit zijn personeel. Dat de Regeering door den zendeling opgave ontvange van hunne namen, enz., is alleszins billijk.

Waar inlanders zichzelven opwerpen tot christen-leeraars, daar is toezicht zeer noodig. Daar rijst echter ook de vraag, of zulks toegelaten, althans aangezien mag worden

van de zijde der Regeering, aangemoedigd mag worden van de zijde der zendelingen. Hier dient op beweegredenen, aard en ontwikkeling van den inlander, ook in verband met christelijken ootmoed, gelet te worden.

2. Art. 24 bepaalt, dat de priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaatst onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor zooveel betreft den godsdienst, die elk hunner belijdt.

Op de heidenen in Nederlandsch-Indië is de bepaling zeker niet van toepassing, daar hunne priesters niet onder burgerlijke hoofden staan, ja vaak die beheerschen.

Maar dan de mohammedaansche priesters. Het is aan te nemen, dat op Java, waar de Regenten eene zware verantwoordelijkheid hebben tegenover het Gouvernement, de maatregel althans repressief gunstig kan werken, en de ervaring leert, dat hij zulks werkelijk doet. Doch het is ook aan te nemen, dat de priesters bij de hoofden, ook waar het propagatie geld, in den regel bescherming, hulp, zelfs aanmoediging zullen vinden. Rechtstreeks staan die priesters in geen betrekking tot het Gouvernement. Dit moge op zich zelf goed zijn; maar het brengt voor hen een voorrecht boven de Europeesche geestelijken te weeg, ook waar het geldt de mate van vertrouwen aan beiden geschonken.

In de buitenbezittingen is het geheel in het belang van de hoofden, vooral voor die van Maleisch ras, aan de priesters een onbepaald gezag toe te kennen.

Bij dit alles is niet gelet op santris en hadjis, die vooral op Java belangrijken invloed op de bevolking oefenen. En terwijl de panghoeloes, naar het schijnt, doorgaans welgezind zijn, gedragen die santris en hadjis zich vijandig tegen het Christendom.

3. Ingewikkeld wordt in art. 124 aangenomen, dat de Regenten mohammedanen zijn, en het zou voor een'

Regent, naar de tegenwoordige orde van zaken, zoo goed als onmogelijk zijn christen te worden en zijne waardigheid te blijven bekleeden. Dit is stellig ook van toepassing op de meeste mindere hoofden, zoodat het Christendom den hoofden vreemd moet blijven.

Daar de Islâm zoo goed eene maatschappelijke als eene godsdienstige instelling is, wordt hij op deze wijze in onze koloniën overheerschend. Wat dit uit zou werken, als eenmaal de invloed van een' kalief of madi zich onder de bevolking deed gelden, laat zich niet berekenen. De droombrieven, die van tijd tot tijd onder de Javanen verspreid worden, de hadjis en anderen, onderhouden echter altijd de gemeenschap van de geloovigen zelfs in de verste landen.

4. Ook in de rechtspleging heeft de Islâm een' belangrijken invloed. Dat zij in bepaalde gevallen naar de mohammedaansche godsdienstinstellingen wordt gevoerd, is noodig; dat uit dien hoofde de panghoeloe zitting heeft in de meeste rechtbanken voor inlanders, strekt om die priesters ook weer met burgerlijk gezag te bekleeden, terwijl toch altijd zeer problematisch blijft, of hunne uitspraken aan den korân en niet veeleer aan de adat ontleend zijn, zoodat ook een niet geestelijk mohammedaan deze functie zou kunnen vervullen.

5. Dit laatste in het midden latende, zal de tijd toch moeten komen, dat ook de christen-inlander in rechtszaken dient gehoord te kunnen worden, waar het geldt zijne verhouding tot Mohammedanisme en Christendom. De Javaan blijft Javaan, ook als christen; maar in geen geval zal de panghoeloe in zijne zaak kunnen gehoord worden, wanneer voldoende geconstateerd is, dat hij tot eene inlandsche christengemeente behoort.

6. Er doet zich bij de rechtspleging nu en dan een practisch bezwaar voor ten aanzien van den eed. Door

sommige zendelingen is reeds te kennen gegeven het wenschelijke, dat voor de inlandsche christenen een eedsformulier wierd vastgesteld. En dit zal zeker wel noodig zijn.

7. Het is ook zeer wenschelijk, dat eene instelling als bij ons de Burgerlijke stand voor den christen-inlander worde ingesteld. De zendelingen zijn belast met het houden van registers van geboorte, sterfgevallen en huwelijken. Of zulks algemeen plaats heeft, is ons niet met zekerheid bekend.

8. De zendelingen rekenen het zich ten plicht, het huwelijk in eere te brengen en te houden. Echtscheiding zoeken zij zooveel mogelijk te voorkomen door raadgeving en vermaning. De huwelijken tusschen christenen worden door den zendeling gesloten. Nu hebben zich gevallen voorgedaan, dat, bepaaldelijk bij erfenis, zulk een huwelijk, als niet voor den panghoeloe gesloten, niet als wettig erkend werd. Dit vereischt zeker voorziening.

9. De maatschappelijke positie van den inlander wordt niet zelden bemoeilijkt door zijn' overgang tot het Christendom.

Voor zoover ons bekend is, hebben HH. Ambtenaren in gevallen van onrecht den christenen van de zijde der hoofden aangedaan, hunne tusschenkomst verleend, zoodra zij door den zendeling kennis daarvan ontvingen. Dit wordt zeer op prijs gesteld. Doch hoe vele gevallen moeten zich voordoen, waarin niet direct geklaagd kan worden!

10. Nog ontmoeten onze zendelingen doorgaans afwijzende beschikking, wanneer zij aanvrage doen om subsidie voor hunne scholen, en wel op grond, dat de Regeering die aan zendingscholen, ook al voldoen zij geheel aan de eischen, niet kan verleenen, waarbij dan wel gewezen werd op de consequentie, dat dan ook subsidie aan de mohammedaansche scholen zou moeten verleend worden.

Hier rijst de vraag of beide soorten van scholen tot

dezelfde categorie te brengen zijn? In de mohammedaansche scholen wordt de godsdienst onderwezen. Zij zijn godsdienstscholen. In de zendingscholen, althans die van het Nederlandsche Zendelinggenootschap wordt het godsdienstig, het religieus element aangewend tot vorming. Zij verdienen daarom den naam van godsdienstige scholen.

Nu is vaak het onderscheid tusschen godsdienstscholen en godsdienstige scholen als specieus gesignaleerd; maar er zal toch wel onderscheid bestaan tusschen het onderwijzen van de dogmas en den cultus van een' godsdienst, en tusschen het gebruik maken van het eenvoudig gebed als wijding van het onderwijs, en het opnemen van de Bijbelsche geschiedverhalen als leerstof. Voor ons is dit onderscheid zóó groot, dat wij, ook uit een paedagogisch oogpunt, het godsdienstonderwijs in afzonderlijke leeruren, buiten den schooltijd doen geven aan leerlingen, die den leeftijd bereikt hebben, waarop zij de lagere school in den regel verlaten.

11. Wij meenen in het bovenstaande het voornaamste te hebben aangestipt, wat de verbreiding van het Christendom in Nederlandsch Indië in den weg staat, en wat tevens de propagatie van den Islâm te gemoet komt.

De billijkheid vordert, dat hieraan toegevoegd worde gebrek aan belangstelling in het werk der Christianisatie, zoowel in Nederland als in Indië, de oorzaken in het midden latende. Dit is in hooge mate te betreuren, en zal ten slotte aanleiding geven, dat Engelschen, Amerikanen en Australiërs, zoo goed als Duitschers, zich de belangen van de Evangelieverbreiding in Nederlandsch Indië tot taak gaan stellen.

12. Bij dit alles mag vooral niet vergeten worden, dat het Maleisch element, in de buitenbezittingen vooral in de Hoofden overheerschend, de propagatie van den Islâm in allen deele te gemoet komt, waarbij niet voorbijgezien

kan worden, dat daarin een der voornaamste steunpilaren voor het gezag van die Hoofden te vinden is.

III.

Ten slotte zij ons vergund hier nog enkele desiderata te vermelden:

1°. Is het zeer wenschelijk, dat het getal Europeesche en Inlandsche Hulppredikers vermeerderd worde, en dat de eersten door opleiding en verdere practische vorming in eigen werkkring zich doen kennen als ware Zendelingen. Daardoor zullen nog tal van eilanden in de buitenbezittingen met de Evangelieverkondiging bevoorrecht kunnen worden.

2°. Is het zeer wenschelijk, dat de verschillende afdeelingen van de christelijke kerk zich onthouden van optreden op eenig gebied, dat reeds door eene andere bezet is. Verdeeldheid onder christenen kan niet bevorderlijk zijn aan de verbreiding van het Evangelie.

3°. Dat het toezicht op de scholen niet alleen plaats hebbe ten aanzien van de christelijke, maar ook van de mohammedaansche, althans van de langgars.

Bestuurders, vertrouwende door het bovenstaande aan het verlangen van Z.Ex. den Minister voldaan te hebben, verklaren zich bereid des gevorderd tot het geven van nadere inlichtingen, voor zooverre hun die ten dienste staan.

21 Mei 1888. Namens Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

4°. *Antwoord van Z.Ex. den Minister van Kolonien.*

Ik heb de eer U mijn dank te betuigen voor de toezending der belangrijke memorie, gevoegd bij Uw schrijven van 28 Mei ll., aan welke memorie de Regeering niet zal nalaten de meeste aandacht te wijden.

De Minister van Koloniën,

2 Juni 1888. (*w. get.*) Keuchenius.

HET EILA

(VULG.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Eenige aanteekeningen op ethnographisch gebied ten aanzien van het eiland Rote. (vulg. Rotti).

(Met éen Kaartje.)

Dat ik Rote schrijf en niet Rotti, is op grond van de werkelijke uitspraak door de bewoners zelven.

Van waar die naam afkomstig mag zijn, is twijfelachtig. Volgens sommigen was er in de eerste tijden, bij de komst der Portugeezen, eene kampong van dien naam, aan de N. W. punt van 't eiland, of op het schiereiland Landoe, en gaven zij dien bij vergissing aan het geheele eiland. Anderen verhalen, dat de Portugeezen eenen visscher ontmoetten aan het N. O. strand des eilands, hem naar den naam van het eiland vroegen, en ten antwoord kregen: „Rote," zijnde de naam van den visscher, die meende, dat hem daarnaar gevraagd werd.

Rote bestaat uit twee ongelijke deelen: het zuidelijke deel is eigenlijk Rote, met al de negeryen door mij bezocht; het noordelijk gedeelte of wel schiereiland, heet Landoe, met de negery Landoe.

Rote ligt tusschen 10° 37′ en 11° Z. B. en van 122° 52′ tot 123° 39′ O. L., ten Z. W. van Timor.

De oppervlakte bedraagt 30,8 □ geogr. mijlen. De grond is meest kalksteenformatie, die op vele plaatsen bloot ligt, vooral in het N. O. en Z. W. deel. Hier en daar langs de helling der bergen of heuvels aan de

Oostzijde des eilands is de kalksteen geheel bedekt met een goede laag vruchtbaren bovengrond, zoodat men daar ook nog bosschen en veel gewas aantreft. In enkele bosschen wordt nog zwaar hout gevonden, dat in vroegere tijden op Rote tamelijk algemeen aanwezig was, maar voortdurend uitgekapt en niet meer aangeplant is.

Langs het strand treft men rond het eiland veel Rhizophoren aan.

Het voorkomen des eilands teekent zoowel neptunische als plutonische werkingen, en dat het geheel eene vulkanische opheffing is, bewijzen enkele streken in het midden des lands, waar het koraal op eene hoogte van 150 tot 200 voet nog zichtbaar is. Overigens bereiken de heuveltoppen geen meerdere hoogte dan p.m. 800 voet.

Op het schiereiland Landoe worden twee slijkvulcanen gevonden, en is er een meer, dat zout water bevat, zonder zichtbare verbinding met de zee.

De baaien van Rote zijn niet zeer veilig; alleen de Cyrusbaai bij Thi, in het Z. O. des eilands, is min of meer beschut door de eilanden Noesalai, Noesamanoek en Landoe. Als de N. W. winden doorstaan, is de baai van Baä onveilig, en moeten de goederen gelost worden te Thi. Van daar is een weg, dwars door het eiland naar Baä. Voertuigen zijn echter nog niet aanwezig, en dus moeten de goederen gedragen worden.

De eilanden rondom Rote zijn rotsachtig, maar niet hoog. Van Baä uitgaande in westelijke richting, vindt men Noesando (1) en Ajana, die onder het landschap Dengka behooren; Noesa, dat tot Oënale behoort; Daoe, het grootste der eilanden, en dat alleen bewoond wordt,

(1) Noesa = eiland.

en wel door goudsmeden, die soms – de meesten eenmaal per jaar – van daar trekken met de vervaardigde voorwerpen, die zij te Koepang en elders verruilen tegen levensmiddelen en lijnwaden. Hunne taal verschilt aanmerkelijk van die der Rote-dialecten.

Het eiland Doö wordt tot Daoe gerekend. Dana behoort onder Thi en is rijk aan herten. Heliana, is een rots; en Landoe, Noesamanoek (2) en Noesalai behooren ook onder Thi. Oesoe en Noesababi (of wellicht Noesabibi) behooren onder Landoe.

Rivieren van aanbelang heeft Rote niet; toch moet de watermassa, in den regentijd afgevoerd, ongelooflijk groot zijn, blijkens de breede rivierbeddingen hier en daar, en de zware rolsteenen, die dan worden afgevoerd.

De voornaamste rivieren zijn: de Baä, de Gonggo in Dengka en Oënale; de Dengka; de Loleh; de Bokai; de Korbaffo en de Termano. Bij Ringgou is ook eene rivier, maar haar loop bleef mij onbekend.

Aan plantengroei is Rote wel niet rijk, maar bij nader onderzoek blijkt toch, dat er meer is, dan men op het eerste gezicht meent.

Aan vruchtboomen voor dagelijksch gebruik is Rote arm, en men is nog niet bedacht geweest om die aan te brengen. Men vindt hier de Kalapa of Kokospalm, maar niet in zoo groote hoeveelheid als men dat op zulk een eiland mocht verwachten; den Sagopalm, maar alleen in waterrijke streken, als te Talae en Bokai; den Lontar, de rijkdom en het voornaamste voedingsmiddel van den Rotenees, wegens zijn overvloedig vocht – toeak – juist in den drogen tijd, waarvan de stroop en suiker bereid worden, die met gestampte mais het hoofdvoedsel van deze

(2) Manoek = vogel.

eilanders is. De Tamarinde komt hier ook goed voort. Ook vindt men hier eenige soorten van Bananen (Pisang), waaronder die bijzonder zware trossen voortbrengen, zooals ik die op Ambon nooit, en in de Minahassa zelden zoo zwaar heb gezien. Ook zijn hier een paar Mangga soorten. Verder vindt men, tot veelvuldig gebruik voor het bouwen van woningen, den Gĕbang-palm, waarvan bast, bladsteelen, bladeren, kortom alles nuttig gebruikt wordt, terwijl het inwendige of merg van droge, vezelachtige substantie, dient tot voedsel van varkens en honden.

Andere houtsoorten zijn: de Casuarina; de Koelah, eene harde houtsoort; – het IJzerhout; – de Soering en Oelah, die beiden uitstekend timmerhout leveren; de Kajoemeirah; de Kajoepoetih, waarvan het in de hand fijn gewreven blad den reuk heeft van de oleum cajaput; de Didite, eene witachtige zachte houtsoort, die vroeger wel voor schrijfplankjes werd gebruikt; de Keka, die goed is voor schuduwboom. Ook zijn er Pandansoorten, waarvan matjes worden gevlochten; verder: de wilde Kaneel, de Indigo, de Mangkoedoe of Bangkoedoe, die verwstof levert; de Kesambi, die eene vrucht geeft als de mannetjes koffieboon, waaruit olie wordt geperst. De inzameling wordt minder, omdat er niet genoeg débouché is; de Nitas met oliehoudende pitten, die men aan een dun stokje rijgt en aansteekt om des nachts licht te hebben.

De tegenwoordige gezaghebber plantte ook, met goed gevolg, den Kapokboom.

Kultuurgewassen zijn: de djagoeng, die van eene kleine soort is, en door overbrenging van grootere soorten van elders, en gewijzigde verbouwing, kon verbeterd worden; de rijst, waarvan de kultuur nog zeer gebrekkig is; de gierst, die goed voortkomt; de tabak, die zeer ondoelmatig wordt verbouwd; de katoen (kapas), die gebezigd

wordt voor inlandsch weefsel; de kaneel; het suikerriet, en enkele aardvruchten.

Het dierenrijk is almede niet sterk vertegenwoordigd. Het paard is inheemsch, en is van een afzonderlijk ras: klein, maar vlug en sterk. Zij zijn in menigte over het eiland verspreid, en hebben het in den drogen tijd hard te verantwoorden wegens gebrek aan gras, terwijl de eigenaars ze aan hun lot moeten overlaten. Enkelen worden echter beter verzorgd. Zij vermageren meest in den drogen tijd, maar zoodra de Westmousson doorkomt, vliegt het gras den grond uit: de paarden vergasten zich daaraan dan op éénmaal zoo zeer, dat velen bezwijken wegens buikloop. Verder heeft men den buffel of karbou, die een der rijkdommen van den Rotenees uitmaakt, en meest dient tot voedsel, en hier en daar tot het omwoelen der sawah's, of tot ruilmiddel of betaling van werkzaamheden of van boeten; verder nog: schapen, geiten, varkens, herten, katten, honden, wilde zwijnen, wilde katten en apen.

De vogels zijn vertegenwoordigd door: hoenders, duiven, papegaaien, zwaluwen, malivis, krombekken, tortelduiven, eene soort woudduif (als de pirgam op Java), geel-groene perkietjes.

Van de amphibien heeft men krokodillen, leguanen, hagedissen, ook de tokek. De eerstgenoemden zijn in menigte aanwezig, en richten soms veel schade aan.

Aan vischvangst wordt, vreemd genoeg, weinig gedaan: zeldzaam ziet men visch op tafel. Toch moet, naar zeggen, o. a. de baai van Korbaffo rijk zijn aan visch. In volle zee ziet men meermalen walvisschen, eigenlijk cachelotten, haaien, tripang, schildpad, enz.

Ook vindt men hier slangen, muizen en ratten. Eindelijk nog bijen, mieren in soorten, vliegen, muskieten, schorpioenen, duizendpooten, enz.

Of het klimaat van Rote gezond is of nadeelig voor de gezondheid, kan niet met een enkel woord worden uitgemaakt. Er is zeker veel aanleiding tot koortsen. In den Z.O. moesson, van April tot October, is het er onverdragelijk warm, vooral in Augustus en September, en bepaaldelijk aan de N.W. zijde des eilands, waar de grond veelal is ontbloot van bosch en plantengroei.

Het is niet geraden dan op het heete gedeelte van den dag buiten te zijn.

Komen de regens door, in October, dan zijn de uitdampingen van den grond weder oorzaak van koortsen. De eerste Zendelingen leden veel aan dysenterie: wellicht dat daartoe èn de hitte, èn het gebruik van slecht water, of wel te veel gebruik van kalapa-water, of ook van toeak aanleiding gaven. Zeker is dus, dat men zich op Rote wel dient in acht te nemen en rekening heeft te houden met het klimaat. Van October tot April is de N.W. mousson heerschende, en is het er vochtig.

Geregelde aanplantingen in vereeniging met anderen, ziet men op enkele plaatsen; meermalen treft men echter sporadisch, dan hier dan daar een klein stuk gronds beplant, met tabak of mais of pisang, en dat dan meest in de nabijheid der woningen.

Maar ook deze staan niet in geregelde orde langs straten of wegen; bij uitzondering staan eenige woningen bij elkander, maar zonder orde. Van daar, dat men ook geen geregeld aangelegde kampongs vindt, met regelmatig afgebakende erven, en goede straten met heggen, zooals in geciviliseerde streken gevonden worden. Wel vindt men kampongs, omringd van op elkander gestapelde steenen, als bentengs of hooge barricaden. Zij dateeren meest uit den tijd, toen men nog in onderlinge vijandschap of veeten leefde.

Hier en daar zijn die muren 6 à 8 voet hoog, en van aanmerkelijke breedte, zoodat zij geduchten tegenstand konden bieden. Enkele, afzonderlijk staande huizen worden ook wel door zulke steenen wallen ingesloten.

Rondom aanplantingen van eenig cultuurgewas stapelt men ook dergelijke bolwerken op om vernieling, te voorkomen door karbouwen of varkens, en dat is zelfs noodig te Baä, de hoofdplaats. De gewone paggar's van levend hout of gĕbanglatten zijn op den duur kostbaarder en minder doelmatig.

Even als hunne kampongs zijn ook hunne huizen in primitieven toestand gebleven.

De kap van het dak loopt schuins af in het rond, tot bijna op den grond. Lucht- en lichtgaten ziet men zelden. Onder die kap staat het huis op palen. Alles is ruw bewerkt, zelfs de woningen van de meeste radja's. De radja van Loleh liet echter goed timmerwerk leveren, en had daarenboven eene andere verdeeling; maar het dak zou toch weder alles bedekken tot beneden! Daarmede bleef hij aan de traditie getrouw. Die radja had nog zwaar hout gevonden. De dakbedekking is voor een deel des eilands van de bladeren van den gĕbang, maar te Ringgou, Oëpao en Korbaffo meer van alang alang, bij gebrek aan gĕbangbladeren.

Het is in en onder die woningen in-vuil, en het bewaren van lijken, en het begraven onder het huis moet oorzaak zijn van vele ziekten, en bij epidemiën tot verbreiding daarvan.

Van de kampongs liggen slechts weinigen aan den grooten weg, die om en over het eiland loopt. Dat zijn de verblijfplaatsen der radja's, behalve die treft men slechts enkele kampongs aan in 't voorbijgaan.

De hoofdweg leidt van Baä naar Termano, Korbaffo,

met een' zijweg naar Landoe; voorts naar: Ringgou, Oëpao, Bilba, Dioe, Lelenoek, Bokai, Talae, Keka, Loleh, Thi, Dela, Oënale, Dengka, Lelain tot Baä, en is ± 135 paal van 1507 Meter lang. Hierbij is de zijweg naar Landoe niet opgenomen.

Over 't geheel in de weg goed te berijden, en heeft men bij den aanleg wel acht gegeven op 't terrein. Den tegenovergestelden weg volgende van Baä naar Lelain, is het terrein heuvelachtig en al stijgende. Van Lelain naar Dengka volgt de weg eerst een helder watertje, vreemd genoeg niet daar naast, maar er door. In dat water vertoonen zich soms kaailui (krokodillen) en rooven dieren en soms menschen. Verder wordt de weg meer effen, en slechts nu en dan stijgende en dalende. Langs den weg vertoont zich al meer plantengroei en geboomte. Na Dengka heeft men eerst vlak terrein, met geboomte hier en daar, en later, van paal 121–119, daalt de weg, en treft men meer geboomte aan, met sporen van vroeger bosch. Hier trekken wij een tamelijk groote kampong door en komen te Oënale. De weg van Oënale naar Dela is minder goed, en loopt tusschen paal 112 tot 110 langs het strand, door 't mulle zand. In het gebied van Thi is de weg goed, en zoo ook tot Loleh, waar heen de weg het zwaarste werk heeft gekost, door het uithakken van een deel daarvan langs den rotswand. Van Loleh naar Keka, Talae, Bokai, Lĕlĕnoek en Dioe is het terrein zeer afwisselend. Men vindt aan deze zijde nog bosch en veel hout, maar de weg is zeer geaccidenteerd en soms door scherpe steenen lastig voor de paarden. Ook gaat het laatste gedeelte weder langs het strand. Van Dioe gaat men eerst stijgen, en komt verder over tamelijk vlak terrein met goeden weg naar Bilba, Ringgou, Oĕpao en Korbaffo, terwijl men hier weder minder bosch en

plantengroei aantreft. Van Korbaffo blijft het terrein tamelijk gelijk met enkele heuvelrijen, die men overtrekt, en gaat langs de kampongs Soa en Kokodale, terwijl het bij Termano weer min of meer rotsachtig en kaal wordt.

Van Termano langs de kampong Baodale is het terrein heuvelachtig, gaat gedeeltelijk langs het strand, en is uiterst dor en heet. Dichter bij Baä treft men langs het strand rhizophoren aan.

Een paar wegen door het midden des lands vergemakkelijken de communicatie: zij loopen van Baä naar Loleh, en van Baä naar Thi.

Het eerst zijn de Portugeezen hier meester geweest, maar zijn door dienaren van de O. I. C. opgevolgd, naar luid der verhalen, op verzoek der bewoners. Sedert 1662 zijn de bewoners bij contract aan ons verbonden.

Administratief behoort Rote tot de Residentie Timor en onderhoorigheden, en wordt, onder den Resident van dat Gewest, bestuurd door eenen Civielen Gezaghebber, die ook met het toezicht van Savoe belast is, waar onder hem een Posthouder ons gezag vertegenwoordigt.

Hoewel hier in naam geen rechtstreeksch bestuur geldt, is toch de wijze van bestuur daarvan niet veel verschillend. Alleen ontbreekt soms het imperatieve in het optreden van den Gezaghebber, en is zijn toon meer als raadgevende of aanwijzende. Toch begrijpen de hoofden, dat opvolgen verreweg het veiligste is: wel worden zij door de bevolking gekozen, maar door den Gezaghebber namens het Gouvernement aangesteld, terwijl bij ontslag de waardigheidsstok en het benoemingsbesluit door hem weder in ontvangst worden genomen.

Er zijn in 't geheel 18 landschappen, of wellicht beter gezegd regentschappen of radjaschappen, die van elkander

zeer verschillen in uitgestrektheid van grond en hoegrootheid der bevolking. De opgaven dier beide factoren worden daar aangegeven in: het aantal kampongs en het getal weerbare mannen, die in elk landschap of district gevonden worden. De opgaven van het zielental verschillen aanmerkelijk, maar schijnen te varieeren tusschen 54,000 en 62,000 zielen. De hier volgende opgave is niet nieuw.

Landschap.	Kampongs.	Weerbare mannen.
Baä.	23	400
Lelain	2	18
Dengka.	46	2200
Oënale	25	1300
Dela	22	400
Thi.	27	1000
Loleh.	45	700
Keka.	8	200
Talae.	13	200
Bokai	10	60
Lelenoek	5	50
Dioe	10	200
Bilba.	66	1200
Oëpao	18	200
Ringgou	29	1000
Landoe.	24	300
Korbaffo	19	700
Termano	36	2000

Uit deze opgave blijkt, dat de kampongs zeer verschillen in grootte en zielental. Men heeft kampongs met 6, 9 of 10 weerbare mannen, en anderen met 50 à 60. Al die landschappen worden verdeeld in twee deelen, naar den opgang en den ondergang der zon: dus in oostelijke en westelijke landschappen. Tot de oostelijke, of

Matahari naik (1) behooren: Termano, Korbaffo, Landoe, Ringgou, Oëpao, Bilba, Dioe, Lĕlĕnoek, Bokai, Talae en Keka. En tot de westelijke, of Matahari turun (2) behooren: Baä, Lelain, Dengka, Oënale, Dela, Thi en Loleh.

De taal dier beide deelen verschilt onderling, maar dat verschil bepaalt zich in vele opzichten tot het verschillend gebruik van verwante letters. Bij eenige oefening is èn verschil èn overeenkomst spoedig te vatten, en loopen de dialecten niet zoo uiteen, dat men elkander daarin niet zou kunnen verstaan.

Het verschil in uitspraak en enkele woorden, heeft aanleiding gegeven, dat men zelfs van negen verschillende dialecten heeft gesproken, die dan aldus zouden verdeeld zijn:

1°. Oëpao, Ringgou en Landoe;
2°. Bilba, Dioe en Lelenoek;
3°. Korbaffo;
4°. Termano; Keka en Talae;
5°. Bokai.

Deze behooren tot de Matahari-naik. Tot die van Matahari-turun behooren:

6°. Baä en Loleh;
7°. Dengka en Lelain;
8°. Thi;
9°. Oënale en Dela.

Om echter eene enkele aanwijzing te geven van wat tot verschil gerekend wordt, zal het genoeg zijn een paar woorden te noemen in onderscheiden dialect: bv. paard, heet: ŋdala, lala, rara, ŋdara, 'dara; visch heet: ikaq, iaq, iq-ak, iak; alleen Oënale en Dela wijken af van die overeenkomst en zeggen: oeq-oe; padi heet: hadĕ,

---

(1) Zonsopgang.
(2) Zonsondergang.

alĕ, arĕ; ritja (spaansche peper) heet: oeroes, koeloeq, koeloes, kalala, karala en oerai.

De 1e pers. enk. is over geheel Rote: aoe;
de 2e » » „ o, ko, ho;
de 3e » » „ 'ndia, lia, ana, éni;
de 1e » meerv. „ ami en ita, ook ai en ita; ook hai en hita (1);
de 2e » „ „ ĕme, kĕmi, kémi, ĕï, hèi;
de 3e » „ „ sira, sila, ala, ara.

Dit zij genoeg ter aanduiding.

Elk radjaschap of district wordt bestuurd door een Radja (Manek), die onder zich als tweede hoofd of minister een Fettor (Bobongi of Boboki) heeft. De titel Fettor is van Portugeeschen oorsprong (2).

De kamponghoofden heeten Toemoekoen. Die naam past wellicht beter op de hoofden van familie, terwijl voor eigenlijke kamponghoofden beter past: Manek garok of Manek korok. De Radja's worden gekozen door de Rijksgrooten, en hebben tot waardigheidsteeken een stok met gouden of zilveren knop, waarop het Nederlandsche wapen.

Hunne inkomsten bestaan in de belasting der bevolking opgelegd, en te leveren in natura van stroop, suiker, mais, padi, gierst, kalapa; voorts in opgelegde boeten, die meest op het vee verhaald worden, en eindelijk in de heerendiensten, of hulp bij het bouwen van huizen en het bewerken van den akker, het bewaken van vee, enz.

Soms zit de willekeur ten troon, en beschikt een radja

(1) Met het verschil in beteekenis als in het Maleisch en Minahassisch: kami en kita.

(2) In de Minahassa dialecten is Petor (soms Fetor) de titel van den Resident. Kapetoran = de Resident komt.

ook over vrouwen en dochters des volks: gaat dit te ver, of wordt de knevelarij ondragelijk, dan begint het volk te mopperen, en daaruit groeit dan licht eene aanklacht bij den gezaghebber, die de klachten onderzoekt, en handelt naar bevind van zaken. Dat koningschap is niet zeer zeker: soms is de bevolking wel wat spoedig geneigd om klachten in te dienen.

Eene goede wijze om de radja's tot ijverige plichtsbetrachting te prikkelen, is het toekennen van eereteekenen voor bewezen diensten. Voor zoover mij bekend, werd de gouden medaille uitgereikt aan de radja's van Dengka en Oënale, en de zilveren medaille aan den Fettor van Dengka.

De vrouwen zijn van alle bestuur uitgesloten.

De herkomst der bevolking ligt natuurlijk in het duister. De legende laat de eerste bewoners van Rote komen van Ceram; ook wel gedeeltelijk van Ternate en Tidore. Van die Cerammers worden genoemd Oke Maïe en zijn zoon Henda Oke; verder: Lai Loh, Lasi Loh, Koele Loh, met hunne vrouwen en kinderen.

Van Ceram (Sela Soela) ondernamen zij de reis naar Atapoepoe (Sina do Koli) op Timor, en van daar zeilden zij naar Timor Koepang (Timor do Sepe). Van daar staken zij over naar Rote, dat toen nog onbewoond was, en kwamen eerst aan de Zuidkust van het eiland in eene baai, die Krokodillen en Haaienbaai (Joe Ende de For Nafoe) genoemd wordt. Zij vestigden zich daar het eerst te Okelisoe do Balanggau op het grondgebied van het tegenwoordige landschap Loleh. Een versteende praauw en anker (Batoe ofan do Naka batoe) zijn nog daar tot bewijs.

De plaats Okelisoe do Balanggau werd later Henda

genoemd, naar een zoon van Oke Maie, en de afstammelingen van Henda, werden Henda anan genoemd, die het westelijk deel van Rote (Matahari turun) bewonen. (1)

Later kwamen er nieuwe volkplanters, van de zijde van Atapoepoe, en wel van Beloebalangga do Kaileko; zij waren: Sioh Laieha, Lola Laieha, Lakamola Bulan, Lakamola Loluk, Hitu Oëtoka en Dolu Manggai, met hunne vrouwen en kinderen, en ankerden aan het Z. O. strand van Rote, te Danohloon, onder het tegenwoordige regentschap van Bilba.

Zij vestigden zich te Batoe Kea en Koli Tou, en hun versteende prauw wordt nog daar ter plaatse onder den naam Batu Kofa gevonden.

Uit hen zijn voortgekomen de Lamak anan, of de bewoners van Matahari naik. (2)

Naar luid der volksverhalen zouden de Portugeezen ongeveer 300 jaren na de komst der Roteneezen aldaar zijn aangekomen.

Men onderscheidt in de Rotesche maatschappij zeven klassen of standen: de radja's, de regenten, de negerihoofden, tweede negerihoofden, hoofden van familie, het volk en de slaven. Die subtiele verdeeling heeft echter weinig grond in eenige scherpe afscheiding, b.v. bij huwelijken; maar wel bestaat die bij eene andere verdeeling, d.i.: de hoofden, het volk en de slaven. Dat eerstgenoemde verdeeling weinig invloed oefent op levensverhoudingen blijkt daaruit, dat de familie van hoogere en lagere

(1) Dit verhaal is genomen uit aanteekeningen van den hoofdonderwijzer van Baä, die het nog verder voortzet. Ook het volgende is aan hem ontleent.

(2) Hendak-anan = kinderen van Henda; Lamak-anan = kinderen van sprinkhanen, omdat zij zich een tijdlang met sprinkhanen hebben moeten voeden.

hoofden onder elkander kunnen huwen; dit mag echter niet worden toegestaan met het volk en de slaven. Deze beide laatste categorien mogen echter ook onder elkander huwen.

Waaraan het ontstaan van den slavenstand is toe te schrijven, is mij niet geheel verklaard: gedeeltelijk schijnen dit buitgemaakte of gestolen kinderen te zijn van andere regentschappen, uit den tijd toen zij elkander nog beoorloogden; gedeeltelijk pandelingen, wegens schulden tot slaven verklaard; en gedeeltelijk zijn het van Timor en elders geroofden. Of er tegenwoordig nog lieden tot den slavenstand worden gebracht, is mij niet gebleken. Men zij niet onnoozel genoeg om aan te nemen dat dit niet meer geschiedt »omdat het verboden is."

De Rotenees is over 't geheel niet zwaar gebouwd, maar wel gevormd, en lenig in zijne bewegingen. Hij beweegt zich te paard gemakkelijk en vlug. Zijn oog is rustig en wekt vertrouwen. Hij heeft donker haar, dat van de meesten sluik is, terwijl kroesharigen veel minder voorkomen. Overigens is de huid donkerbruin.

Zij hebben weinig baard, meer snorretjes. Sommigen zijn ietwat behaard, en laten alles staan, wat hen bepaald leelijk maakt. Ik zag enkelen met een eerwaardig grijzen baard. De meesten trekken de haren op 't gelaat en de schaamdeelen uit.

De vrouwen hebben veelal eene fraaie taille, levendige donkere oogen, een rijken haardos, en eene lichtere kleur van huid dan de mannen; velen zijn schoon te noemen.

Albino's zag ik enkelen.

De Rotenees is niet lui, maar hij heeft niet geleerd te werken. De vrouw daarentegen is ijverig, en bijna al-

tijd bezig: hetzij met water of brandhout te halen, hetzij met het koken van stroop of suiker; of wel met eten gereed maken; en bij ledigen tijd grijpt zij naar 't weefgetouw, en gaat zitten weven. In dat werk stellen de vrouwen eene eer, en zij leggen zich dan ook er op toe prachtige patronen te weven. Elke negery heeft hare eigene patronen, die werkelijk getuigen van smaak. Het meisje, dat een huwelijk zal aangaan, moet in de eerste plaats kunnen weven, en verder hout en water halen en koken.

De Roteneezen hebben een zachten aard. Wel zijn hunne spelen nog ruw als bij vele onbeschaafde volken, en soms bij de beschaafden niet minder: (boksen, stierengevechten!) maar men hoort weinig van ernstige misdrijven. De bloedwraak schijnt niet vereischt te worden, maar boete wordt voor elk vergrijp gevorderd, en zelfs overspel kan met betaling van boete worden vereffend. Zij zijn geschikt voor den arbeid: van landbouw en veeteelt is dit gebleken, al hebben zij nog niet veel kennis en bedrevenheid daarin. Ook hebben zij aanleg voor timmeren en smeden.

In het droge gedeelte van het jaar laat de Rotenees, even als op Timor, hier en daar aan het strand gelegen vlakten door zeewater onderloopen, sluit den toegang, en laat aan de zonnehitte over om het uit te dampen, zooals ook elders plaats vindt. Het terrein, dat zij daarvoor bezigen, wordt echter niet eerst gereed gemaakt, genivelleerd, en van hout en dergelijke gezuiverd. Als zij dus het zout, dat het zeewater bevatte, gaan inzamelen is dat zeer onzuiver, maar het wordt later gekookt en gezuiverd.

Wat den godsdienst aanbelangt zijn de Roteneezen verwant aan de overige polynesische volken. Zeker moet

men langer onder het volk verkeeren, om tot de wetenschap te komen van wat wel bij hen 't meeste geldt voor invloed op hun leven. Voor zoover ik kon nagaan, was het ook hier de vereering van de zielen der afgestorvenen (nitu), die zij goed trachten te stemmen tot afwering van ziekten en ongevallen. Zij moeten dus dienst doen als beschermgeesten.

Jaarlijks, in de maanden Juli en Augustus of September, vereenigen eenige kampongs zich op te voren bepaalde plaatsen, en stapelen onder vervaarlijk geschreeuw en misbaar eene menigte steenen onder eenen grooten boom, op eenen hoop, welke den naam krijgt van Hufalaina. Zij gelooven, dat de zielen der afgestorvenen zich daar ter plaatse zullen vereenigen, opdat zij hen zullen kunnen aanroepen.

Iederen avond komen mannen, vrouwen en kinderen bijeen ten rondedans (kebalai), en maken onder geweldig geschreeuw een oorverdoovend misbaar (landu). Dit is alles nog slechts voorbereiding.

Twee dagen vóór het groote feest, dat offerfeest kan genoemd worden, strooit de priester (manasonggo) een bord ongekookte rijst op de hufalaina, om de zielen der afgestorvenen (nitu) gunstig voor hen te stemmen.

Op den grooten dag van het offerfeest brengt men eenen plat gevlochten schotel of wan (niru) gevuld met rijst, vleesch (soms visch), kleedingstukken, gouden en zilveren versierselen, en plaatst die op de hufalaina. De priester, voor die gelegenheid gedost in een prachtige salendang, plaatst zich bij de hufalaina en houdt eene toespraak tot de zielen der afgestorvenen, hun dank zeggende voor de zegeningen in het afgeloopen jaar ontvangen, en tevens zegen afsmeekende voor het volgende.

Na de plechtigheid wordt het medegebrachte weder naar huis meegenomen.

Daarna houdt men eenen optocht te paard, vergezeld van het slaan op de gong, en volgen er andere volksspelen.

Aan den avond van dien dag neemt de priester jonge kokosvruchten, rijgt ze aan een paal, en roept de oudsten des volks bij naam af. Ieder komt op zijne beurt voor, slaat een kokosvrucht of kalapa in tweeën, en neemt haar mede naar huis.

Vijf of zeven vruchten blijven er doorgaans over, die gekloofd worden en waarvan het water door den priester wordt uitgestort, hebbende de zinnebeeldige beteekenis dat daardoor groeikracht wordt opgewekt, ten einde de padi, djagong, gierst en andere vruchten welig zullen groeien.

Ook schijnt het geloof te bestaan aan een Opperwezen (mantualai), die boven den toeakboom zetelt, – wel niet zeer hoog; en wiens gunst men vraagt door bemiddeling van de nitu of zielen der afgestorvenen.

Evenzoo treft men hier aan het geloof aan hantu's of min of meer booze geesten, die door offerande (songgo) goed moeten gestemd worden. Ziekten worden aan hen toegeschreven. Dien geesten wordt bij ziekte eene offerande gebracht, bestaande in een karbouw, een geit, een schaap of een varken.

Er zijn ook offerhuisjes (songgo-nitu). In elk staatje wordt ook een opperpriester (Dae lama tuwa) gevonden, die door den radja in belangrijke zaken wordt geraadpleegd. Dit geldt vooral ook het bepalen van de plaats waar nieuwe tuinen zullen worden aangelegd. Ook bij de rechtspraken van Radja en Tumukun's wordt hun oordeel ingeroepen.

Het Christendom is sedert lang onder het volk bekend, als een andere vorm van godsdienst, die der Hollanders. De houding der heidenen tegenover het Christendom is

zeer vreedzaam; strijd is er niet, want de christenen onderscheiden zich in zeer weinig van de heidenen; alleen bij de schoolkinderen, die meest tot de christenen behooren, ziet men wegens kleedij en netter haardos verschil met de heidensche kinderen. Het schijnt wel, dat aanvankelijk geen anderen dan christenkinderen, of wel die voornemens waren christen te worden, de school bezochten. Men wist mij toch te verhalen, dat waar een heidensch kind werd aangezegd naar school te moeten gaan, het zich verweerde met te zeggen, dat hij geen serani (christen), maar Jintiu was.

Dit Jintiu heb ik niet nader verklaard gevonden. Ongetwijfeld duidt men daarmede de niet-christenen of heidenen aan. Mogelijk is het eene verbastering van Hindu, dat men in deze streken onder de Maleisch sprekenden veel bezigt ter aanduiding van heidenen, terwijl men in de Minahassa spreekt van Chalajik.

Tucht is er onder de christenen niet, en het Christendom heeft er al zeer weinig gewerkt tot vorming van het christelijk gezin en ter bevordering van goede en reine zeden. Juist de onzedelijkheid onder de onderwijzers, de weinige eerbied voor den huwelijksband, het leven buiten of in wilden echt, de bigamie, die zoo algemeen is, zijn teekenen van den geringen invloed op de vorming van het huisgezin. En met welk personeel men zich moet behelpen voor enkele sporadische en gebrekkige werkzaamheden op gemeentelijk gebied, kan blijken uit de omstandigheid, dat er van die zoogenaamde helpers in het gemeentewerk zijn, die nog nooit hebben mogen aanzitten aan het Avondmaal, omdat hun leven in wilden echt daarvoor een hinderpaal was.

Van de ± 7000 gedoopten, zijn ± 50 lidmaten der gemeente of avondmaalgangers.

Sedert 1857 zijn de scholen, allen stichtingen van vroegere zendelingen, door het Gouvernement overgenomen, even als dat in de Molukken het geval was.

Later zijn de zoogenaamde kampongscholen bovendien ontstaan, waarvan er 15 worden opgegeven. Zij ontstonden door den wil der radja's, in den tijd toen zij nog boeten mochten heffen.

Tot onderwijzers stellen zij meest aan jongelieden, die zich onwillig betoonen om deel te nemen aan heerendiensten en andere minder gezochte werkzaamheden, om een récalcitrant minder te hebben.

Van nijverheid zijn nog niet veel sporen. Toch vindt men onder de Roteneezen enkele smeden en timmerlieden, die wel begrijpen, dat zij door hun handwerk een trap hooger staan, dan het gros des volks. Van de goudsmeden van Dao is boven reeds gesproken. Het weven is onder de vrouwen algemeen in zwang. Ook vervaardigt men touw van den gĕbang, matten van pandansoorten, onderscheiden soorten van hoofddeksels, gevlochten van bladeren van den gĕbang of van pandan. Enkelen houden zich een klein gedeelte des jaars bezig met zoutbereiding.

Hoe weinig en ongeregeld ook, toch is er uitvoer. Dat geldt van rijst, mais, gierst, stroop, suiker, tabak, varkens, paarden en grof lijnwaad.

Ook zond men de kesambi-vrucht (1) vroeger bij pikols (2) naar Timor–Koepang, waar te Oëba, niet ver van Koepang eene fabriek werd gevonden, waar olie uit die vrucht werd geperst. Zij werden te Baä in ontvangst ge-

(1) Eene vrucht als de mannetjes koffijboon.

(2) 1' pikol 61,75 Ned. pond of Kilo.

nomen. Sedert men echter, tegen de karige betaling van ƒ 2,50 de pikol, verlangt dat de Kesambi over zee te Oëba op Timor geleverd wordt, wil de bevolking daarvoor geen moeite doen.

Men kan soms ook matjes koopen van het pandanblad. Zoo'n matje wordt verkocht voor ƒ 0,25, maar men heeft daarvoor liever de waarde van 10 à 15 cts. in pinang. Bij bestelling maken zij ook matten, maar dan eischen zij vooruitbetaling, – wat gewaagd is, omdat men dan soms zeer lang moet wachten en gedurig aandringen op levering. – Van het touwerk is ook zelden voorraad aanwezig. Uit een en ander blijkt, dat al die werkzaamheden slechts sporadisch - te hooi en te gras – verricht worden, zonder regel.

Dat zijn nog primitieve toestanden, die niet op eenmaal, maar toch gaandeweg kunnen verbeterd worden.

Op Rote bestaat grondeigendom, en wel privaat bezit van aanplantingen van kalapa en andere vruchtboomen, als kapas, pinang. De weiden en bosschen zijn communaal bezit.

De invoer bestaat in: lijnwaden, vooral keper en chitsen; ijzer- en koperwerk, geweren, kruit, gongs, kralen, pinang en arak.

Vreemd, het volk is zeer verzot op de pinang (areca catechu), maar men vindt slechts weinig pinangboomen aangeplant; van daar dat door middel (ruil) van pinang en boslemmermessen de meeste ruilhandel wordt gedreven, en die artikelen ook kunnen dienen als betaalmiddel voor werkzaamheden aan huis of erf. Geldcirculatie is er nog weinig: de schoolkinderen wisten beter de waarde in guldens van den rijksdaalder, dan in centen van mindere muntspeciën,

omdat de eersten bij verhandeling van paarden gelden, en de laatsten niet circuleeren.

De volksspelen bestaan in:

1°. Wedrennen (Foti 'n dale); daarvoor worden groote cirkels beschreven, omheind alweer met steenen als barricaden, waar binnen die wedrennen plaats vinden;

2°. Potong kalapa (Tati noh); dat is het uitspruitsel van de kokosvrucht afslaan.

3°. Metingga of Mefiti, - d. i. elkander schoppen. Dit geschiedt niet alleen door kinderen, maar ook door volwassenen, en kan soms zoo woest toegaan, dat zij elkander niet alleen verminken, maar ook aan de gevolgen doen bezwijken. Zelfs jongens doen het afschuwwekkend.

De meisjes hebben zachtere spelen en hebben o. a. rondedansen met zang, waarbij het in- en uiteen gaan van den kring oplettendheid vereischt.

4°. Tjakalele door de mannen, wat iets van een' krijgsdans heeft.

5°. Leno of lendo, - een dans met zang van vrouwen.

6°. Bobone en Kebalai, - dansen, rondedansen door beide geslachten te samen.

Bij al de zangen en dansen is muzijk. Zij bestaat in het slaan op gongs, kolingtangs, trommen en tamboerijns. Ook hebben zij eene soort van guitaar (sasanu-ai) van hout met koperen snaren; en de sasanu-ôh van bamboe met 8 á 10 snaren. Het geluid van deze beide instrumenten heeft iets zacht-melancholisch.

Niettegenstaande de zoogenaamde „vrije liefde" onder de Roteneezen vrij algemeen schijnt te zijn, moeten de jongelieden dat zeer in het geheim drijven; want worden

zij betrapt, dan moet er boete betaald worden, om de schande der ouders te bedekken, *f* 25 of een karbou kan volstaan. Dikwijls volgt dan het huwelijk, maar niet altijd.

Het geregeld aangaan van een huwelijk naar landsgebruik, geschiedt met het betalen van eenen bruidschat (béli) door den bruidegom of zijne ouders. Soms staat men eerst samenleven toe, en volgt later de béli. Dat is echter niet net.

Als de jongeling een meisje tot vrouw begeert, dan geeft hij daarvan eerst kennis aan zijne ouders. Heeft die keuze hunne goedkeuring, dan zenden zij oude vrouwen en een paar familieleden met een bak of doos, waarin sirih, pinang en tabak als geschenk aan de ouders van het meisje. Nemen dezen dat aan, dan geldt dat als teeken, dat zij hunne toestemming geven tot een huwelijk.

Dan volgen later de onderhandelingen over den prijs, door familieleden van den jongen man, met de ouders en familieleden van het meisje. De béli is zeer verschillend en hangt af van jeugd en schoonheid van het meisje, en den stand en de gegoedheid harer ouders, en bestaat in lijnwaden, sieraden, goud, vee, enz. en kan *f* 1000 en meer bedragen.

Is men daaromtrent overeen gekomen, en zijn de voorwerpen der béli behoorlijk bezorgd, dan geven ook de ouders van het meisje een tegengeschenk, dat soms ook eene aanmerkelijke waarde vertegenwoordigt. Vóór het betalen van den bruidschat wordt den jongeling een zwaard en lans afgevraagd, ten teeken dat hij zich verbindt „zijne vrouw niet te zullen dooden!"—

Daarna wordt de dag van het feest vastgesteld, waarbij een maaltijd wordt aangericht, en de wederzijdsche familieleden bijeen zijn.

Nu mogen de jongelieden zich afzonderen, maar verge-

zeld van twee oude vrouwen. Waartoe? Om het middel van de bruid is een koord gebonden, waarin negen knoopen, die nog bovendien met was zijn bestreken, om het losmaken te bemoeielijken. De bruidegom is verplicht die knoopen met duim en wijsvinger van de linkerhand los of open te maken. De oude vrouwen moeten toezien, dat daarbij geen bedrog worde gepleegd; en het koord stuk te trekken zou den vader der bruid het recht geven eene zware boete te eischen. Vóór de knoopen allen los zijn gemaakt, mag de bruidegom geen huwelijksgemeenschap hebben met zijne bruid..... Dat kan soms lang duren: men sprak mij van eene maand, ja van een jaar!

Als al de knoopen los zijn, verkrijgt de bruidegom zijne rechten als man, en vertoont hij het koord aan den vader der bruid, wien hij dan veelal een gouden of zilveren halssieraad (habas) ten geschenke geeft.

Wanneer de vrouw zwanger is en genaderd tot de zevende maand, dan brengt de man eene offerande, bestaande uit: een' rooden haan, een tros pisang, zeven sirih-vruchten, een bord ongekookte rijst, een kalapadop, en een rank van den toeakboom. Dat wordt geofferd aan den geest Tefamuli of Kekela-teik, om hem gunstig te stemmen en de vrouw eene voorspoedige bevalling te bezorgen.

Na de bevalling draagt de vader veel zorg voor het kind. De moeder zoogt het, in den regel twee jaren lang. Gedurende dien tijd mag de man geen huwelijksgemeenschap hebben met zijne vrouw, en daaruit laat zich licht de bigamie verklaren.

De jongens worden op hun 14de of 15de jaar besneden.

Bij ziekten worden door de priesters offeranden gebracht aan de geesten, die de ziekte veroorzaakt hebben. Dat offer bestaat in een karbou of geit, of schaap, of varken.

Als iemand overleden is, wordt het lijk gewasschen, en daarna op het midden van den vloer ten toon gesteld, terwijl rondom het lijk kleedingstukken en gouden en zilveren kostbaarheden worden opgehangen, en men den doode met groot misbaar beweent.

Tegen vier ure wordt het lijk in eene kist van toeak of ander hout gelegd, en begraven onder het huis. Bij het graf wordt eene vrouw geplaatst, die daar negen etmalen moet verwijlen om den afgestorvene te voeden. Zij mag al dien tijd zich niet wasschen, en hare haren moeten ongekamd blijven (falu of fafaluk).

Na de begrafenis wordt er een doodenfeest gegeven, waarbij vervaarlijk veel wordt gegeten.

Na afloop der negen dagen noodigt men den priester uit om den afgestorvene een laatst vaarwel toe te roepen, en hem te bezweren geen omgang meer te hebben met de levenden, maar rustig in het doodenrijk te blijven.

De Rotenees acht zich in veel zeer afhankelijk van hoogere machten: zoo brengen zij zelfs offers om zich van de vruchtbaarheid van hun vee te verzekeren. Zij brengen die aan twee sterrenbeelden: Dun Manadu en Dun Manafé. Ik vond geen gelegenheid te onderzoeken welke sterrebeelden bedoeld worden.

Dit offer bestaat uit schapen, varkens of kippen, en zij vragen daarmede bescherming van hun vee, en bij vruchtbaarheid meer exemplaren van het vrouwelijk geslacht, dan van het mannelijk te mogen verkrijgen.

N. GRAAFLAND.

Gewoonten en gebruiken der Javanen bij gelegenheid van eene Zons- of Maansverduistering.

In de »Soeloeh Pengadjar" (een Maleisch maandschrift, gewijd aan het onderwijs) van April dezes jaars komt een opstel voor over de gewoonten of gebruiken der Javanen bij gelegenheid van eene grahana (zon- of maaneclips). Ofschoon dit onderwerp ook in ons Tijdschrift wel besproken is, meen ik toch het onderstaande wel voor een plaatsje – zij het ook slechts als bladvulling – te mogen aanbevelen: eensdeels omdat het oorspronkelijk is van de hand van een' inlander (een' Javaan), en anderdeels omdat er enkele bijzonderheden in vermeld worden, die in den kring onzer lezers waarschijnlijk nog niet algemeen bekend zijn.

Poerwô Wardôjô, zoo teekent zich de inzender van het bedoelde opstel, begint met de opmerking, dat de Javanen voorheen niet met den juisten tijd eener toekomstige zons- of maansverduistering bekend waren, zoo als thans het geval is door de verspreiding van onderscheidene almanakken in tanah Hindija (Indië).

De Javanen, zoo gaat hij voort, behooren wel tot de beschaafde volken, en de meesten van hen belijden ook den mohammedaanschen godsdienst; maar wat hunne zeden en gewoonten aangaat, deze zijn nog voor een groot deel uit den ouden tijd, toen op Java nog de Hindoegodsdienst heerschende was.

Intusschen zijn er onder de Javanen reeds vele be-

kwame en verstandige lieden, die in de verkeerde gewoonten en gebruiken hunner landgenooten in 't geheel geen vertrouwen stellen, zoo als bijv. het geloof aan djin, sétan, gĕndroewo, poentianaq, djrangkong, (1) en dergelijke, alsmede het geloof aan reuzen (raksasa), die de maan verslinden, wat dan ook werkelijk al zeer vreemd klinkt.

Knappe Javanen kunnen zeer goed het ontstaan van eene éclips verklaren, en lieden die in de sterrekunde bedreven zijn, weten vooraf den juisten tijd te bepalen, waarop die zal plaats hebben, hoe lang die duren zal, en in welke landen men die zal kunnen waarnemen. Maar de Javanen, die nog aan het ongerijmde en wonderbare gelooven, willen naar de oorzaak van zons- of maansverduistering geen onderzoek doen. Wanneer hunne kinderen of kleinkinderen er naar vragen, zeggen ze, dat de maan door een reus wordt opgegeten. En als het kind wederom vraagt: „waar is dan die reus? ik zou hem zoo gaarne eens willen zien;" dan antwoordt de vader: „o, dien reus kunt ge niet zien; ge zijt daartoe nog te klein. En ge moet ook niet met uw vinger naar de maan wijzen, dat is niet goed (ora iloq), want als ge naar de maan wijst, worden uwe vingers voor altijd krom." En vragen de kinderen dan nog verder, dan maken de ouders er maar een einde aan, met hun „ora iloq" en anders niet.

Natuurlijk zien de ouders zelven dien reus ook niet, maar wijl ze eenmaal aan zulk een raksasa gelooven en er bang voor zijn, meenen ze dien werkelijk te zien, en spreken daarom zoo tot hunne kleinen. Het geloof er aan is bij hen zoo zeer ingeworteld, dat ze er maar steeds aan vasthouden, bevreesd als ze zijn om van voorvaderlijke zeden en gewoonten af te wijken, en zelven beducht voor »ora iloq".

Zulke lieden nu zijn gewoon bij gelegenheid van een grahana op de volgende wijze te werk te gaan. Zoodra ze bespeuren, dat de glans van zon of maan begint af te nemen, terwijl ook hare rondte hoe langer hoe minder wordt, zetten ze buitenshuis een pot met water neder, om daarin aan het beeld van zon of maan te zien of er werkelijk een grahana plaats heeft. Als een teeken van dit laatste beschouwen zij, (bij eene maan-éclips) het trillen der maan, het geen volgens hen wordt veroorzaakt door den reus, die bezig is haar op te slokken. Intusschen ziet die reus in dat water ook zijn eigen beeld, en geraakt daardoor in verlegenheid, waarom men dan ook hier en daar spiegels omhoog houdt, ten einde hem nog meer te verschrikken. Om te zien of er eene zon-éclips is, bekijkt men ook wel vlakke boombladeren, enz. enz. (N.B. Wat hier volgt in het origineel, is mij niet duidelijk, en kan men in mijne omgeving ook niet geheel en al ophelderen).

Nu in den almanak de juiste tijd der éclipsen wordt opgegeven, is het bericht daarvan reeds lang te voren op de meeste plaatsen bekend, en weten dus ook vele inlanders op wat dag en uur eene verduistering van zon of maan zal plaats hebben.

Is dat tijdstip eenmaal aangebroken, dan beijvert men zich om allerlei middelen in het werk te stellen, ten einde den reus te verjagen, die zooveel van de maan houdt, dat hij haar wil opeten. Een vervaarlijk geschreeuw wordt aangeheven, en van alle kanten roept men: „grahana! grahana!" Ook stampt men in de lĕsoeng, (2) slaat op de kĕntongan (3) en schiet geweren en steekt vuurwerk af, dat het buldert en davert. En onder dit alles houden anderen zich bezig met hunne nagels tegen elkander te tikken, welk laatste den reus zoo

schel in de ooren klinkt, dat hij verschrikt aan den haal gaat; waarna de dewa, die de maan beheerscht, haar weer in vorige gedaante herstelt.

Inmiddels zijn al de huisgenooten, die reeds sliepen, wakker gemaakt. En niet alleen de menschen, zelfs de tuinen en boomen worden gewekt (door er met een rijststamper of eenig ander werktuig tegen te slaan), en vooral ook de karbouwen, paarden, koeien, kippen, en ander vee, opdat niets of niemand in den slaap van de grahana onkundig blijve. Men beschouwt dit als een middel om planten en dieren tegen onheil te beveiligen, en dus te zorgen, dat bijv. de vruchten niet van de boomen vallen. Ook worden de beesten, die bezet zijn, met asch bestreken, opdat de vrucht niet ontijdig ter wereld kome, of in hare ontwikkeling op eene of andere wijze worde gestoord. Evenzoo worden hoendereieren bij die gelegenheid met asch besmeerd. Zelfs zwangere vrouwen bestrijken op dat tijdstip haar lijf met asch en bijten daarbij op het scherp van een mes, terwijl ze onder de slaapstede kruipen: en dit alles om niet ontijdig te bevallen, maar te rechter tijd een mooi kind ter wereld te mogen brengen.

Overigens haasten zich zoowel mannen als vrouwen en volwassen kinderen om een bad te nemen, ten einde daardoor steeds een jeugdig voorkomen te behouden, terwijl de jongeren in de aarde bijten om een sterk gebit te bekomen en spoedig . . . . . te trouwen; van welke beide zaken zij een lang leven verwachten.

Wanneer ten tijde van een éclips een huis in aanmaak is, wordt dit omvergehaald, en later weer opgezet, ook al opdat het den bewoners steeds goed moge gaan.

Kinderen van jeugdigen en ouderen leeftijd, die wat klein zijn voor hunne jaren, worden door de ouders bij het

hoofd gevat, en zoo eenige malen opgetild. 3, 5, 7 of meer keeren: altijd echter een oneven getal (een even getal is verboden); en zulks om allen, die beneden de maat zijn, spoedig te doen opschieten.

Behalve het bovengenoemde zijn er nog vele vreemde zaken, die men ter gelegenheid van een grahana onder de inlanders kan opmerken, op de eene plaats zoo, en op de andere weêr anders; alles met het doel om van ongelukken bevrijd te blijven.

De Javanen beschouwen namelijk eene verduistering van zon of maan als een voorteeken van belangrijke gebeurtenissen, die aanstaande zijn; waarom zij ook al spoedig onder elkander spreken en vragen, wat er van eene pas voorbijgegane éclips te wachten zou zijn.

Nu steken de oude lui de hoofden bij elkander, en zien in hun Primbon (4), een van de vaderen overgeleverd geschrift, na, wat dezen aangaande de éclipsen van zon en maan in betrekking tot den tijd, waarin ze plaats vinden, hebben geleerd; en of bijv. een grahana in het jaar A, in de maand B, en op den dag C, een voorteeken is van goedkoopte of duurte van levensmiddelen, van vele ziekten, van veel oorlog, en dergelijke. En zoo blijde men is te hooren, dat de grahana een gunstig voorteeken is, zoo bekommerd is men in het tegengestelde geval, en bidt dan den Heer van alle werelden om door geenerlei onheil te worden getroffen.

Ter afwending van de gevreesde onheilen worden in gezegde Primbon ook eenige middelen opgegeven, bijv. het houden van slametan (offermaaltijden) (5), bestaande uit rijst of rijstpap, waarbij eene witte kip geslacht, en het voorgeschreven gebed met ander ceremoniëel wordt in acht genomen. Bij verzuim of overtreding van deze voorschriften kan men het bedreigde ongeluk niet ontgaan.

Ook andere zaken worden in de Primbon als goede of kwade voorteekenen beschreven; zooals, aardbeving, uitbarsting van bergen, regenstorm, een regenboog in den morgen (Jav. tedjô). En daar aldus in dat geschrift allerlei vreemde en wonderbare zaken vermeld worden, houdt men zulk een Primbon in hooge eere, en durft men die ook slechts zelden overschrijven, zoodat er in 3-4 desa's soms maar één afschrift van te vinden is (6). Ook hier geldt de vrees voor: „ora iloq" (dat loopt niet goed af); koewalat (door ongeluk bezocht wegens oneerbiedige behandeling van heilige personen of zaken); angkĕr (bij aanraking of nadering, van doodelijke gevolgen). De Badoewi's (7) noemen dit boejoet (verboden, onheil aanbrengend).

En zóó zijn dan de gewoonten en gebruiken der Javanen van vroeger af tot op den tegenwoordigen tijd.

SAMARANG, Mei 1889. W. HOEZOO.

Aanteekeningen.

(1) djin, sétan, enz. benamingen van verschillende geesten en spoken.

(2) de lĕsoeng is een langwerpig uitgehold houten blok, waarin de padi door stampen van het stroo ontdaan wordt.

Bij hetgeen P. W. hier mededeelt, dient men nog te weten dat de lĕsoeng volgens sommigen ontstaan is uit den romp van den reus (Lĕmboe tjoeloeng geheeten), die van ouds de zon en maan tot zijne prooi zoekt te maken. Bij eene vroegere poging van dezen aard werd hij eens door Batara Visnoe zoodanig met een pijl in den nek getroffen, dat het hoofd van zijn lichaam vloog, en de romp ter aarde stortte, alwaar die in den vorm van een lĕsoeng werd terug gevonden. Wanneer nu het hoofd van den reus, in het uitspansel achtergebleven, van tijd tot tijd zijne verraderlijke aanvallen op zon of maan herhaalt, beukt men in het rijstblok, tevens om hem te pijnigen, en aldus zooveel te spoediger te verjagen.

(3) Kĕntongan is de naam van een groot uitgehold stuk hout, of een stuk dikke bamboe met een gleuf, daar de nachtwacht op slaat, en waarmee verschillende seinen gegeven worden tot oproepingen.

(4) Primbon; volgens Woordenboek een boek met tooverformulieren en gebeden.

(5) Offermaaltijden. Eene eenigszins vermakelijke beschrijving van zulk een slamĕtan vindt men in onze »Mededeel." 1874 pag. 214 v. v.

(6) maar één afschrift enz. De schrijver, die een en andermaal van almanakken spreekt, had hier kunnen bijvoegen, dat in den almanak van 1888 en '89 uitgave van G. C. T. van Dorp & Co. te Samarang, een Primbon is afgedrukt; en dat blijkens een Catalogus van Jav. en Mal. boekwerken, aan bedoelden almanak toegevoegd, ook andere geheimen van dezen aard door de pers reeds wereldkundig zijn gemaakt.

(7) Badoewi's, waarschijnlijk de bekende volkstam in Bantĕn, of anders in 't algemeen de Javanen, die nog aan de zeden en gewoonten van den vóórmohammedaanschen tijd zijn gehecht.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Verslag aangaande mijne werkzaamheden en bevindingen in 1887 en 1888.

(door W. Hoezoo, te Samarang.)

Ofschoon ik aan de gewone werkzaamheden in de school en de gemeente menigmaal niet persoonlijk kon deelnemen, mag ik toch met dank aan God vermelden, dat door de goede diensten mijner medehelpers alle zaken haren geregelden gang bleven gaan. Als een bijzonder voorrecht mag ik het wel beschouwen, dat ik in de bijeenkomsten der gemeente alhier bijna onafgebroken mijne plaats als voorganger kon innemen.

De opkomst der gemeente bij onze godsdienstoefeningen was, om dezelfde redenen als in mijn jongste verslag vermeld, nog al afwisselend, wat het aantal hoorders betreft. Slechts zelden echter daalde dit getal tot beneden het gemiddelde van 30 à 40, terwijl meermalen ook een 50 à 60-tal tegenwoordig waren. Slechts bij feestelijke gelegenheden werd dit hoogste cijfer overschreden, hetzij door de opkomst van gemeenteleden, die zich overigens maar zelden vertoonen, of wel van Europeesche vrienden of belangstellenden, die op zulke dagen aan onze bijeenkomsten deelnemen. Schoon gaarne recht doende aan de verhinderingen, die sommigen beurtelings van de kerk terughouden, moet ik toch ook nu betreuren, dat er tragen zijn in het benaarstigen, die slechts met voorwendsels hun wegblijven trachten te verschoonen. En vooral als dezen gevonden worden onder degenen, die in de onmiddellijke nabijheid van ons bedehuis woonachtig zijn, moet

ik wel menigmaal een' diepen zucht slaken wegens zoo in het oogloopende verwaarloozing van hun heiligst voorrecht, zoowel als van hun' duursten plicht. Aan vermaning en bestraffing ontbreekt het ter zake wel niet. Van de medehelpers moet ik zelfs vreezen, dat zij over 't algemeen in dezen niet de noodige spaarzaamheid in acht nemen. Doch zij zien de nalatigen ook meer en beter dan ik. Voor mij zelf wordt deze nalatigheid wel menigmaal aanleiding tot ernstige zelfbeproeving, en ik besef dan ook zeer goed, wat er aan de inrichting onzer samenkomsten, met name ook aan mijn spreken nog ontbreekt, om de belangstelling bij voortduring niet alleen gaande – maar ook levendig te houden. Is dit besef echter aan de eene zijde voor mij wel geschikt om zelfs bij mijn beste pogen het gevoel van eigen zwakheid te bewaren, zoo moet ik toch aan den anderen kant ook opmerken, dat de trage kerkgangers ook in andere opzichten niet tot de beste gemeenteleden behooren; terwijl diegenen, over wier gedrag en wandel ik het meest tevreden mag zijn, juist onder de meest getrouwe bezoekers onzer onderlinge bijeenkomsten gevonden worden.

Ook in onze koempoelan op Woensdag-avond kon ik vrij geregeld zelf blijven voorgaan. Zooals Bestuurders bekend is, wordt deze koempoelan gehouden in de Maleische taal, terwijl des Zondags steeds Javaansch wordt gesproken. Dat deze avondbijeenkomsten niet zoo goed bezocht worden als de godsdienstoefeningen des Zondags, moet ik tot mijn leedwezen ook thans weder aanstippen. Trouwens de redenen daarvan bleven onverminderd bestaan, en behoeven hier niet te worden herhaald. Slechts zou ik daarbij kunnen voegen, dat juist het gebruik van het Maleisch voor dezen en genen minder uitlokkend schijnt, wijl zij met die taal niet genoeg vertrouwd zijn, om mij steeds

goed te kunnen verstaan of volgen. Ofschoon ik er mij toch zooveel mogelijk op toeleg, om geen andere dan de eenvoudigste woorden en vormen te bezigen, zoo laat zich toch wel hooren, dat voor godsdienstige toespraken, die aan allerlei onderwerpen worden ontleend, het zoogenaamde laag-Maleisch nogal eens tekort schiet; terwijl dit intusschen het eenige Maleisch is, waarmede mijne gemeenteleden – en nog niet allen - bekend zijn. En nu gebeurt het wel, dat enkelen verklaring of opheldering vragen van woorden of uitdrukkingen, die boven het niveau der gewone spreektaal gaan, en dus voor hen tot de b h a s a t i n g g i (hooge taal) behooren; doch opmerkelijk genoeg zijn het, behalve mijne medehelpers, alleen de Chineesche leden der gemeente, die deze vrijmoedigheid en belangstelling aan den dag leggen. De Javanen daarentegen doen er het zwijgen toe, totdat bij onderzoek blijkt, dat het aanhooren eener voor hen altijd meer of minder vreemde taal hen op den duur niet kan bezig houden.

Gedurende den tijd, waarover dit verslag zich uitstrekt, waren onze avondbijeenkomsten meermalen gewijd aan de mededeeling van berichten en bijzonderheden aangaande den zendingarbeid, inzonderheid dien van onze dagen, waarbij als gewoonlijk nogal eens wat te vertellen viel omtrent zaken, die, schoon niet altijd gelegen binnen den gezichtskring van mijne hoorders, toch voor hen als wetenswaardig konden beschouwd worden. Soms ook hield ik eenvoudige bijbellezingen, waarbij het leerend element op den voorgrond trad, meer dan dit des Zondags het geval is. Aan de behandeling van Matth. VI gekomen, werden eenige samenkomsten achtereen dienstbaar gemaakt aan de bespreking van het »Gebed des Heeren", en zulks meer opzettelijk tot onderricht van mijne medehelpers. Niet zelden ook was mijne Maleische toespraak eene

herhaling van hetgeen ik des Zondags in het Javaansch had behandeld.

Eene u vroeger aangeboden statistiek gaf voor het zielental der Javaansche gemeente te Samarang, in het begin van 1887, het cijfer van 119, waaronder 83 volwassenen, namelijk 35 mannen en 48 vrouwen; terwijl het aantal Chineesche christenen toen 29 bedroeg, namelijk 17 mannen en 12 vrouwen. In het begin van dit jaar (1889) was het totaal der Javaansche christenen 124, waaronder 95 volwassenen, namelijk 42 mannen, 53 vrouwen, en het totaal der Chineesche christenen 30, waaronder als boven 29 volwassenen, namelijk 16 mannen en 13 vrouwen. De mutaties, waardoor laatstgenoemde cijfers verklaard worden, zijn de gewone, die ieder jaar voorkomen, en waarvan ik thans alleen wil vermelden, dat 5 jongens en 2 meisjes als kinderen gedoopt, in den loop van 1888, op belijdenis des geloofs tot leden der gemeente werden aangenomen, terwijl een zestal Javaansche vrouwen als nieuwelingen toetraden, en als zoodanig op belijdenis des geloofs den H. Doop ontvingen. Onder deze vrouwen was er wederom eene, die voor korten tijd met een christen-jongeling gehuwd, bij die gelegenheid de belofte had afgelegd, na ontvangen onderricht zich mede bij de gemeente te zullen aansluiten; voorts drie, die aan christenen vermaagschapt, door dezen met het Evangelie waren bekend gemaakt, en twee, die als huisbedienden hare meesteres menigmaal naar ons kerkje hadden vergezeld, en alzoo door woord en voorbeeld den weg des heils in Jezus Christus hadden leeren kennen.

Er ging aan de aanneming van de nieuwe leden, als gewoonlijk, weder een geruime tijd van voorbereiding vooraf. En dat niet alleen van hen, die reeds als kind gedoopt waren, maar ook van degenen, die eerst op later

leeftijd tot de gemeente werden toegedaan. Bij laatstbedoelden moest ik opnieuw ondervinden, hoe moeielijk het valt aan eenigszins gevorderden in jaren nog eenige noemenswaarde kennis bij te brengen. Voor dezulken is de tijd van voorbereiding dan wel voornamelijk een proeftijd, die van de duurzaamheid hunner goede keuze blijk moeten geven, terwijl door mij en mijn' medehelper Asa wordt toegezien of geïnformeerd, of hun doorgaand gedrag daarmede niet in strijd kan heeten. Voorts spreekt wel van zelf, dat ieder leeruur van onze zijde gebruikt wordt, om den nieuwgeloovigen onder vele vermaningen het hoog en heilig gewicht dier keuze aan het hart te leggen, en met hen te bidden, dat zij daarin versterkt, en tegen de verzoeking ten kwade bewaard mogen worden.

Met het onderwijs aan de catechumenen belastte ik veelal mijne medehelpers, ofschoon ik toch zooveel mogelijk daarbij tegenwoordig was. Terwijl Asa alzoo onderricht gaf aan de ouderen, als adspirant-lidmaten, hield Iskak zich bezig met de kinderen en wie verder bij deze catechisatie zijn ingedeeld, thans te samen een getal van 15 uitmakende. Voor zoover dezen in de nabijheid der kerk wonen, is over hunne opkomst niet te klagen. De anderen verzuimen nog al eens, en dit wordt dan altijd aan het voor hen meer of minder ongelegen avonduur geweten. Kon ik nu slechts hopen, dat het des morgens over het geheel beter zou gaan, dan was dit bezwaar spoedig op te heffen. Voor het tegenwoordige moet ik mij echter nog aan de oude gewoonte houden. Daar op deze kindercatechisatie uitsluitend de Bijbel-geschiedenissen worden verteld en behandeld, maken wij daar sedert eenigen tijd dankbaar gebruik van het geïllustreerd Javaansche Bijbelsch Leesboek „Tjarijos 104", onlangs door het Nederlandsche Bijbel-Genootschap uitgegeven en tot goedkoopen prijs

verkrijgbaar gesteld. Vele leerlingen zijn daarvan dan ook voorzien, en lezen vooraf het hoofdstuk, waarover gevraagd of gesproken zal worden. Voorts leeren de meesten van hen ook steeds een of meer verzen onzer kerkgezangen van buiten, en sommigen zijn in het een en ander zoo getrouw en naarstig, dat ik over hen niet anders dan zeer tevreden kan zijn.

Onder de volwassenen, die zich thans nog meer of minder ernstig tot den Doop voorbereiden, is ook een volbloed Chinees, die reeds in China het een en ander van het Christendom had gehoord, en, vernomen hebbende dat ook hier Chineesche christenen waren, aldra gelegenheid zocht om met dezen in kennis te komen. Sedert bezoekt hij ook ons kerkje, en brengt daar zelfs zijne vrouw mede, wijl hij met haar openlijk tot de gemeente wenscht toe te treden. Daar hij weinig of geen Javaansch of Maleisch verstaat, en ook in het Chineesche schrift niet bedreven is, kan hij slechts nu en dan van zijne eigen landgenooten iets tot zijne verdere onderrichting en vermaning opdoen. Dit zal echter langsamerhand beter worden, hoop ik, zoo hij slechts volhardt in zijn verlangen om den Heer te belijden, van wien ook hij zijn geluk voor tijd en eeuwigheid verwacht.

Ook een andere Chinees verraste ons voor eenige maanden, door het bijwonen van onze bijeenkomsten, en de mededeeling bij die gelegenheid, dat hij reeds jaren geleden in China was gedoopt. Langen tijd had hij al te Samarang gewoond, voor hij te weten kwam, dat hier eene kerk is voor inlanders, waar ook Chineesche christenen komen. Thans met deze laatsten persoonlijk bekend, ontmoet hij hen gaarne en spreekt ook wel met hen over de dingen van het Koningrijk Gods. Liefst in het Chineesch, omdat hij met andere talen ook al niet best

is vertrouwd. Of de man daarom ook wel veel meêdraagt van het in de kerk gehoorde, moet ik betwijfelen. Toch komt hij daar vrij getrouw. Vroeger maakte hij geen onderscheid tusschen den Zondag en andere dagen der week; thans echter rust hij op den dag des Heeren, naar het gebod. Maar in weerwil daarvan - zoo vertelde hij onlangs met ingenomenheid – levert zijn bedrijf hem tegenwoordig meer voordeel op dan voorheen.

Overigens bleef de Chineesche gemeente hier tot dusverre al even stationair als de Javaansche dit over het geheel reeds zoo geruimen tijd is geweest. Nieuwe overgangen hadden in de twee jongst verloopen jaren onder de Chineezen niet plaats. Wij verloren zelfs twee mannen door den dood, terwijl met uitzondering van onzen getrouwen G. Ng. en een paar zijner vrienden, ook de anderen dikwijls in onze bijeenkomsten werden gemist. Onder deze laatsten zijn echter behoeftigen, aan hunne sobere kostwinning gebonden, en wien ik dit verzuim dus nauwelijks kan toerekenen. De Chineesche christenvrouwen blijven nog steeds getrouw opkomen, en brengen ook soms iemand van hare familie of aanverwanten mede ter kerk. Zij zijn over het geheel belangstellende hoorderessen, die ook wel navraag doen naar woorden of zaken, die haar niet aanstonds duidelijk zijn. Sommigen vinden in den kring harer familie of bekenden nog al eens tegenspraak of bestrijding van haar christelijk geloof, wat ook wel tot minder vriendschappelijke verhoudingen aanleiding geeft. Aan eene van haar had men onlangs in een' woordenstrijd toegevoegd, dat hare ziel bij den dood in tweeën gehakt zou worden, en dus nimmer rust zou vinden. De goede vrouw was er van ontsteld, en had den daarop volgenden nacht een droom, waarin zij mij en mijne huisgenooten zag, doch gevolgd van een viertal

mannen in het groen gekleed, wier verschijning haar zeer benauwd maakte. Op eenmaal echter had zij den moed gevat, om deze verdachte wezens weg te jagen, en daarna was zij ontwaakt. Natuurlijk moest ik dit een en ander bij de eerste gelegenheid in alle bijzonderheden vernemen. En menigeen, daarbij tegenwoordig, wist al aanstonds te zeggen, dat die groenen niets anders dan Sétans (booze geesten) konden geweest zijn. Ik voor mij bleef liever van dit terrein verwijderd. Doch ook zonder als droomuitlegger op te treden, vond ik hier toch wel wat te zeggen en op te merken, dat tot troost en bemoediging kon strekken van bedoelde vrouw, en wie verder, om des geloofs wille, schoon niet aan smaad en vervolging, toch soms aan minder aangename bejegening blootstaan.

't Is nog maar kort geleden, dat eene andere Chineesche christen-vrouw tot mij kwam met het verzoek om een jong kind te doopen van een aanzienlijk echtpaar uit hare landgenooten, haar zeer goed bekend, doch mij tot dusverre persoonlijk geheel en al vreemd, man noch vrouw tot de christengemeente behoorende, of ook maar voornemens te eeniger tijd zich daarbij aan te sluiten. Al aanstonds vermoedde ik, dat dit ongewone aanzoek in verband stond met eene gelofte, en bij navraag bleek, dat ik mij hierin niet had vergist. Toen het kind namelijk onlangs ernstig ziek was, had de moeder openlijk uitgesproken, dat, wanneer haar lieveling mocht herstellen, zij hem in ons kerkje zou laten doopen. In hoeverre de bedoelde christenvrouw, of andere vrouwelijke leden der gemeente, haar op dit denkbeeld hadden gebracht, is moeielijk te bepalen. Zeker is, dat zij door dezen met het bestaan onzer gemeente en hare plechtigheden was bekend, en dat de door haar gedane gelofte ook wel van eerbied voor het Christendom scheen te getuigen. In

weerwil van dat laatste kon ik, om redenen, die hier niet behoeven te worden uiteengezet, aan het verlangen der moeder niet voldoen, en trachtte ik dit aan de persoon, die hier het woord deed, en anderen daarbij tegenwoordig duidelijk te maken, met aanbeveling om ook de ouders van het kind hieromtrent in te lichten. Ons onderhoud kwam in het kort hierop neder, dat ik alleen kinderen mocht doopen, wier ouders of voogden, zelf christen, ook konden en wilden op zich nemen, hun eene christelijke opvoeding te geven, opdat zij later, door eigen geloofsbelijdenis, den als kind ontvangen Doop konden bevestigen, en daaraan door een christelijk leven beantwoorden. Teleurgesteld door deze onverholen, schoon vriendelijke weigering, trachtte men er aanvankelijk wat op te vinden, om voor 't minst de moeder in staat te stellen hare gelofte na te komen (te betalen zooals men ook zegt in het Maleisch). Ik voor mij echter achtte dit alleen mogelijk, wanneer de vrouw zelve tot het Christendom toetrad, als wanneer ze tegelijk met haar kind kon gedoopt worden. Dit laatste echter lag zoo geheel buiten al hare wenschen en plannen, dat men haar dit niet eenmaal ernstig durfde voorstellen. En dit begreep ik ook zeer goed. 't Was eene bloote ceremonie, waaraan men het kind wilde onderwerpen, zonder daaraan verder beteekenis te geven of gevolgen te verbinden. Latere samenspreking leidde tot het besluit, dat men in ieder geval het kind ter kerk zou brengen. Hiertegen had ik natuurlijk geen bezwaar, Zelfs deed ik de ouders weten, dat wanneer zij bij die gelegenheid wenschten mede te komen, wij te zamen voor de herstelling van hun kind God zouden danken, en het verder in Zijne liefderijke hoede opdragen. En dit laatste - om nu even de voor dit Verslag gestelde grenzen te overschrijden - is dezer dagen werkelijk geschied: in

allen eenvoud, doch zoo ik vertrouwen mag, niet zonder goede indrukken achter te laten, bij die er getuigen van waren. Jammer maar, dat onze geëerde bezoekers, die zich in onze bijeenkomst wat vreemd gevoelden, mij geen gelegenheid gaven om nog eens afzonderlijk een hartelijk woord met hen te wisselen. Intusschen hebben ook zij nu de openbare evangelieprediking gehoord, en naar ik van terzijde verneem, daar ook wel wat van meêgedragen. Of zij aan mijne uitnoodiging, om nog eens weder te komen, nu of dan gevolg zullen geven? Van onze zijde zullen wij trachten het bij deze vluchtige kennismaking niet te laten, God biddende, dat hier verder de harten mogen geopend worden voor den invloed van Zijnen Heiligen Geest.

't Zijn zulke en dergelijke ervaringen, die telkens weêr bij mij den wensch verlevendigen naar meer opzettelijke evangelisatie onder de Chineezen alhier. Niet dat ik daarvan al aanstonds het openlijk toetreden van velen dier natie tot het Christendom zou verwachten, doch wel meen ik, dat het op vele plaatsen aan toegenegen gehoor niet ontbreken zou. De enkele keeren dat mijn medehelper Asa zich naar de Chineesche kamp begeeft, om ook daar over den Panoetan der Christenen als den Heiland der wereld te spreken, moedigen hem veelal tot herhaling daarvan aan, al kan hij ook niet op dadelijke vrucht daarvan wijzen. Inzonderheid getuigt hij van sommige Chineesche vrouwen, voor zooveel hij die persoonlijk ontmoeten mag, dat zij hem wel gaarne uit onze Bijbelgeschiedenis hooren vertellen, terwijl anderen in bijzonderheden naar onze christelijke leer en gebruiken navraag doen. Reeds vroeger sprak ik als mijn gevoelen uit, dat eene welonderwezen christenvrouw bij vele njonjah-njonjah Tjina toegang vinden zou, en door eenvoudige

samenspreking misschien in vele gezinnen de aanneming van het Christendom kon voorbereiden. Onder de leden mijner gemeente zou ik echter zulk eene vrouw nog niet kunnen aanwijzen, schoon ik aan een paar van dezen wel de getuigenis mag geven, dat zij bij voorkomende gelegenheid rekenschap weten te geven van haar christelijk geloof. Ook onder de Chineesche mannen is nog geen persoon te vinden, geschikt en bereid om ons meer opzettelijk in het evangeliewerk te dienen. En hiermede is de vraag beantwoord, door Bestuurders mij, ten aanzien van de evangelisatie onder de Chineezen alhier, naar aanleiding van mijn jongst Verslag, gedaan. Wel heb ik het door u geopperd denkbeeld besproken met den in mijne berichten meermalen genoemden G. Ng., doch hij zelf gevoelde voor die taak geen roeping, en was van oordeel, dat zich bezwaarlijk iemand daartoe zou verbinden, zonder het uitzicht op eene behoorlijke bezoldiging, waarin dan door ons Genootschap zou moeten worden voorzien. Overigens blijft toch ook onze goede Ng. H. verlangen naar een' zendeling, die, zooal niet uitsluitend, dan toch voornamelijk onder de Chineezen alhier zou willen evangeliseeren. En gelijk hij indertijd Br. Boddé wist te bewegen tot eene ernstige poging om zich te Samarang te vestigen, zoo geloof ik, dat hij wel iederen zendeling, die hier doortrekt, of tijdelijk verblijf houdt, zou willen aanhouden, om onder de Chineezen te dezer hoofdplaats werkzaam te zien. Ik zal over dezen vromen wensch thans niet verder uitweiden, wijl ik daarbij lichtelijk vervallen zou in mijne oude klacht over het gemis van een' medezendeling in dezen werkkring: eene klacht, overigens slechts noode onderdrukt, waar ik mijne krachten voel verminderen en de eischen van het werk zie toenemen. Slechts zij het mij vergund, naar aanleiding

van het bovenstaande de belangen dezer Missie ook voor de toekomst ons Genootschap andermaal aan het hart te leggen, in de stille hoop dat Bestuurders nog eens gelegenheid zullen vinden tot bestendiging en uitbreiding van het hier aangevangen werk, ook wanneer ik mij daaraan niet meer wijden kan.

In het voorbijgaan werd straks gesproken over den arbeid van mijn' medehelper Asa als evangelist. Het is u bekend, dat dit zijne voornaamste bezigheid is, sedert ik hem van het onderwijs in de school heb kunnen ontslaan. Hij betoont zich daarin, voor zooveel zijne gezondheid toelaat, bij voortduring trouw en ijverig, schoon hij zich niet zelden beklaagt, dat zijne pogingen in dezen tot dusverre nog niet tot het doel mogen leiden. Men ontvangt hem, praat met hem over allerlei, wil ook wel hooren wat hij vertelt of voorleest over den godsdienst der christenen, doet ook vragen die van belangstelling of weetgierigheid schijnen te getuigen, treedt zelden in polemiek, geeft menigmaal zijne instemming met christelijke leer en gebruiken te kennen, zegt ook wel, verder daarover te willen nadenken, belooft zelfs, bij gelegenheid eens ter kerk te zullen komen, doch daar blijft het bij. Tot bewijzen van ware ingenomenheid of duurzame belangstelling komt het niet. Toch vreezen wij niet, dat deze arbeid geheel onvruchtbaar zal wezen, maar vertrouwend op 's Heeren belofte, dat Zijn Woord niet ledig tot Hem zal wederkeeren, oefenen wij ons in de lankmoedigheid des geloofs, en sterken aldus onze harten, om al zaaiende en plantende den wasdom te vragen en te verwachten van God. 't Laat zich hooren, dat niet alle ontmoetingen die Asa, al evangeliseerende, hetzij onder zijne landgenooten of onder de Chineezen, heeft, even belangrijk zijn. Dikwijls kan hij mij zelfs daaromtrent in 't geheel

niets bijzonders meêdeelen. Gebeurt het echter, dat hij met dezen of genen een geanimeerd gesprek heeft kunnen voeren, of dat om andere reden zijne ontmoetingen boven het alledaagsche gaan, dan doet hij mij dienaangaande somtijds schriftelijk verslag. En deze aanteekeningen zijn het, die ik bij wijze van uittreksel uit zijn dagboek wel gaarne vertaal, en die ik weet dat ook door Bestuurders met genoegen gelezen worden. (1)

Terwijl Asa in de kampoeng rondgaat om te evangeliseeren, ben ik met mijne andere medehelpers in de school. Was het aantal leerlingen op ult. 1886 aldaar tot 85 geklommen, ook gedurende 1887 was dit allengs toenemende, zoodat ik bij het begin van 1888 zelfs 90 scholieren tellen mocht. In den loop van dat jaar onderging dit cijfer echter wederom eenige vermindering, waardoor op 1 Januari 1889 slechts 76 leerlingen (allen jongens) waren ingeschreven. Ook de dagelijksche opkomst liet in het jongstverloopen jaar meer te wenschen dan vroeger. In de eerste weken na de vacantie bedroeg het cijfer der absenten zelfs meer dan 50 procent; en dooreengenomen was dagelijks slechts de helft van het aantal ingeschrevenen tegenwoordig, hetgeen voor een deel aan de ook hier geheerscht hebbende cholera moet worden toegeschreven. Ofschoon ik aan de ongeregelde opkomst van mijn volkje nu al zoo gewoon ben, dat ik mij hierover bijna niet meer durf beklagen, zoo gevoel ik daarom toch niet minder, hoe belemmerend zulk een toestand op het onderwijs werkt, en hoe weinig aanmoediging daarin voor den onderwijzer gelegen is. Hierbij komt, dat terwijl de trage leerlingen worden aangespoord en opgezocht, ik soms verplicht ben, de naarstigen voor

(1) Zie Maandberichten 1888, p 70 en 169· en 1889 p. 81 en 103.

een wijl naar huis te zenden, en wel ten gevolge van meer of minder besmettelijke huidziekten, waaraan de Javanen over 't algemeen, oud en jong, nog al onderhevig zijn. Vooral in het jongstverloopen jaar is dit menigmaal voorgekomen. Wat overigens de redenen aangaat van het schoolverzuim, deze zijn vele en velerlei, en dikwijls valt het moeilijk, omtrent het wettige of niet wettige daarvan uitspraak te doen. Om nu van andere ziekten of ongesteldheden niet te spreken, waarvan beurtelings ieder zijn deel krijgt, gebeurt het niet zelden, dat de jongens door allerlei huiselijke ongelegenheden verhinderd worden naar school te gaan. En wel verre dat de ouders in dezen zooveel mogelijk zouden schikken, om verzuim te voorkomen, geven zij daartoe al te gemakkelijk hunne toestemming, zoo het al niet hun bepaald verlangen is, dat de jongen voor korter of langer tijd maar eens thuis blijve. Laten wij in ons oordeel hieromtrent billijk zijn! De school is voor den Javaan nog een artikel van luxe. Hij profiteert er van als dit zoo uitkomt, en zoo goed als het gaat, maar hij maakt het er zich niet lastig om. Wanneer voor mijne leerlingen uit de desa de tijd van het bewerken der sawahs is aangebroken, blijven zij weken, soms maanden lang weg. En zoo moeten ook in de stad de kinderen af en toe hunnen ouders in allerlei zaken behulpzaam zijn. Als vader of moeder er op uitgaat om iemand van de familie te bezoeken, gaat Siman natuurlijk meê. En waarom niet? Kalipan is door zijn oom of tante te hunnent genoodigd. Zij verlangen het ventje wel eens weer te zien(ꦏꦔꦼꦤ꧀), hebben misschien wel van hem gedroomd. Kalipan vraagt verlof voor een week, maar het worden er soms twee of drie. Djaman neemt zijn pleizier op eigen gelegenheid. Hij is gisteren avond

naar de wajang wezen zien, en heeft zich van morgen verslapen; reden waarom hij niet ter school kan komen. Maar waar is Saleh al dien tijd geweest? Hij is pas besneden, en zal de school weêr bezoeken, zoodra hij hersteld is, waar allicht een veertien daag meê heengaat. Er is strafbaar verzuim. Oesoep is onlangs betrapt, dat hij eenige dagen 's morgens met lei en boek van huis ging, en daarmeê op den gewonen tijd terugkeerde, zonder een voet in de school gezet te hebben. En zoo zijn er meer, die door hunne ouders naar school gezonden, soms daarheen gejaagd worden, doch aan hunne speelzucht toegeven om langs den weg te slenteren. Tegenover dezulken staan anderen, die gaarne school gaan, doch soms moeten thuis blijven, omdat het hun aan betamelijke kleeding ontbreekt. De meesten toch houden er liefst een schoolpakje op na, doch als dit in de termen valt om ook buiten de school gedragen te worden, dan is niet altijd aanstonds weêr een ander aan te schaffen. Roesman blijft altijd weg als zijne moeder hem geen duiten genoeg meêgeeft voor zijn ontbijt onderweg, of voor versnapering – zegge snoeperij – bij 't naar huis gaan. 't Ergste is, dat hij op die wijze ook een' leergierigen makker uit school houdt, wien hij min of meer tot mentor dient, of die althans zonder geleide nog niet langs den grooten weg durft gaan. Is die groote jongen ook nog bang om alleen te loopen? Ja, maar daar is een zeer bijzondere reden voor. Hij heeft een' zijner kameraden beleedigd, en deze doet hem nu opwachten door een paar robuste knapen, die hem daarvoor eens eene flinke kastijding zullen toedienen. Hij vindt het dus maar veiliger zich vooreerst wat schuil te houden, en neemt daarom vacantie tot dit gevaar voorbij is.

Bij het bestaan van zooveel, dat der school bepaald

ongunstig is, moet ik het al loven, als ik drievierden van het aantal ingeschrevenen bijeen mag zien. Maar onder dezen vind ik dan ook mijne goede en getrouwe leerlingen, die hetzij uit eigen ambitie, of gehoorzaam aan ouders of voogden, slechts zelden absent zijn, en over het algemeen ook wel leerlust betoonen en vorderingen maken. In mijn jongste verslag heb ik oorsprong, doel en betrekkelijke resultaten der school uitvoerig voor u blootgelegd, en bij de beschrijving van het daar gegeven onderwijs nog eens opzettelijk stilgestaan bij het verband, waarin ik deze inrichting beschouw tot het doel der zending. Ik zal dienaangaande thans niet in herhaling treden. Aangenaam is het mij te weten, dat Bestuurders ook aan mijn werken en streven in dezen recht doen wedervaren, al gevoel ik dan ook zelf maar al te goed, hoeveel hieraan nog ontbreekt, en al verlang ik nog altijd de school meer rechtstreeks aan de uitbreiding van het Christendom te kunnen dienstbaar maken. Overigens leverden de beide jongstverloopen jaren geene bijzonderheden op, die hier vermelding zouden behoeven. Alleen moet ik nog aanstippen, dat ik, dikwijls niet in staat om persoonlijk in de school op te treden, aldaar zooveel te meer gebruik maakte van de diensten van mijn' medehelper Iskak, die intusschen voor dit deel van ons werk zich allengs meer bekwaamde, en daarin ook met lust en ijver bezig was. Aan zijn verlangen om zich te onderwerpen aan het examen van hulponderwijzer kon in den loop van 1888 worden voldaan. Hij deed dit met goeden uitslag, zoodat ik hem sedert ook naar de door het Gouvernement gestelde eischen als goeroe-bantoe (hulponderwijzer) mag voorstellen.

Zeer veel onbevredigends blijft den toestand van het inlandsch onderwijs op Java nog aankleven, waar men dit

uit het oogpunt van opvoeding beschouwt. En ook op de beste van onze scholen moet men betreuren, dat het huisgezin in menig opzicht onze goede bedoelingen verijdelt of tegenstaat. Toch ontbreekt het ook in onzen beperkten kring niet aan aanmoediging om ook met dit deel onzer taak ijverig voort te gaan, met vast vertrouwen dat God ook op een deel van het hier uitgestrooide zaad, zoo al geen honderd- of zestig- dan toch dertigvoudige vrucht zal schenken.

Ook het schooltje te Kajoe-Apoe, hoe huislijk ook ingericht, hield tot dusverre stand, en geeft voortdurend gelegenheid tot nuttigen arbeid, die ook der gemeente ten goede komt. Het getal leerlingen onderging intusschen eenige vermindering, wijl sommigen der oudste jongens en meisjes in aanmerking kwamen voor ontslag, en daarentegen slechts een paar nieuwelingen werden aangenomen. Op ultimo December des vorigen jaars beliep het totaal der ingeschrevenen 30, namelijk 24 jongens en 6 meisjes, terwijl de dagelijksche opkomst gedurende dat jaar op twee derden van dit getal kon gerekend worden. Ofschoon hieronder steeds ook vele kinderen van niet-christenen gevonden werden, bleef toch het godsdienstig karakter dezer inrichting in christelijken zin gehandhaafd. En hebben wij nu reeds voorlang de ervaring opgedaan, dat de trouwste scholieren uit de gemeente later hare beste leden worden, ook ten aanzien van degenen, die nog buiten zijn, mogen wij ons vleien, dat het door hen in de school geleerde of gehoorde niet zal verloren gaan voor ons doel, al komt het bij dezen dan ook tot geen formeelen overgang. In ieder geval wordt door dit samen schoolgaan de goede verstandhouding tusschen christenen en niet-christenen bevorderd, en onder laatstgenoemden, zoowel bij oud als jong, veel wantrouwen en vooroordeel

dat over het algemeen onzen toegang tot de bevolking belemmert of verspert, bestreden of voorkomen.

Daar de voorganger der gemeente, Philémon, bij het toenemen zijner jaren zich allengs minder gemakkelijk onder het jonge volkje beweegt, en ook geen opleiding voor het onderwijs der jeugd genoten heeft, komt dit werk bijna geheel voor rekening van zijn' zoon Gersom, uit vorige verslagen als mijn tweede medehelper te Kajoe Apoe bekend. Naar de vorderingen der leerlingen te oordeelen, kwijt hij zich van deze taak naarstig en getrouw, en dat het hem daarbij ook niet aan geschiktheid ontbreekt, hiervan mag ik menigmaal persoonlijk getuige zijn. In de eerste helft des vorigen jaars werd Gersom in de school bijgestaan door zijn' jongeren broeder Poernô, in mijn schrijven dd. 9 Februari j.l. als adspirant-medehelper vermeld. Poernô is een gewezen privaat-leerling van mij, dien ik indertijd met uwe voorkennis in het belang zijner verdere opleiding naar Môdjô-Warnô gezonden heb. Mijn wensch was steeds, dat hij ook na volbrachten leertijd daar zou blijven en aanvankelijk werkzaam zijn, tot ik hem in deze Missie een nuttig emplooi verzekeren kon. In den loop van 1887 echter verlangde P. herwaarts terug te keeren, en daar ook Br. A. Kruijt hem om verschillende redenen niet langer wilde aanhouden, ontving ik hem tegen 't laatst van dat jaar hier weder, wel voorbereid om mij in het zendingwerk van dienst te zijn, doch zonder dat ik hem aanstonds eene geschikte plaatsing bezorgen kon. Terwijl ik hem dus tot nader order naar huis (K. A.) had laten gaan, ontving ik een aanzoek van Br. P. Ant. Jansz., om Poernô voorloopig aan hem af te staan. In zijn' werkkring te Mergôredjô was juist toen gebrek aan personeel in de school, en Poernô zou daar gelegenheid vinden om

zich verder practisch te oefenen. Poernô zelf scheen met deze schikking ook wel ingenomen. Hij verlangde niet alleen naar geregelden arbeid, maar wenschte in verband met een eventueel huwelijk ook wel een „spaarpotje" aan te leggen, waartoe ik hem vooreerst niet in de gelegenheid kon stellen. En zoo vond dan ook ik geen bezwaar om Br. Jansz. op bedoelde wijze voor zijn werk ter wille te zijn. Poernô is nu reeds ruim een half jaar in de school van dezen Broeder werkzaam, en geeft daar volgens mijne informaties aanvankelijk reden tot tevredenheid. Te oordeelen naar hetgeen ik zelf, gedurende zijn laatst verblijf te Kajoe-Apoe, van zijn doen en laten gezien en gehoord heb, mag ik vertrouwen, dat dit ook verder het geval zal wezen.

Een ander privaat-leerling van Kajoe-Apoe, Andries, met wien ik u in mijn vorig Verslag heb bekend gemaakt, heeft niet aan mijne verwachting beantwoord. Nadat hij ruim een jaar te mijnent bijzonder onderwijs genoten en ook goede vorderingen gemaakt had, kwam hij in den loop van 1887 tot mij met het verzoek, hem tot zijne verdere bekwaming naar Môdjô-Warnô, of anders naar de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Probolinggo te zenden. En toen ik dit verlangen om meer dan eene reden niet kon inwilligen, ging hij in niet zeer gepaste stemming weder naar huis. Later vond ik hem in dienst bij een' der Duitsche Broeders (Jüngst), waar hij het echter niet lang maakte, om vervolgens naar Malang te gaan. Onlangs vernam ik, dat hij daar of in het Blitarsche eene betrekking gevonden had als mandor op een koffieland. En wijl hij in die streek gelegenheid heeft, om zich bij eene der gemeenten van Br. J. Kruyt aan te sluiten, nam ik daaruit aanleiding om hem in de herderlijke zorg van dezen Broeder aan te bevelen.

Ik bezocht de gemeente te Kajoe-Apoe in 1887 zes- en in 1888 vijf keeren, en mocht er veelal een paar opgewekte dagen doorbrengen. Ik hield er school en catechisatie, ging voor bij de godsdienstoefening en hield weer gezellige samenspreking, als naar gewoonte, en in mijn jongste Verslag u uitvoeriger beschreven. Wat den inlandschen Voorganger der gemeente, mijn' medehelper Philémon, aangaat, ook hij werd door ziekte nogal eens in zijn werk belemmerd. En daar dit werk zich in den regel bleef bepalen tot den kleinen kring van christenen te zijner woonplaats, zijn daaromtrent slechts weinig bijzonderheden meê te deelen. Binnen dien kring toont hij zich wel op zijne plaats, en weet er ook zijn' invloed ten goede te oefenen door onderwijs, vermaning, raad en waarschuwing, meestal gaarne van hem aangenomen. Ook moet ik hier aanstippen, dat Philémon in de beide genoemde jaren nu en dan naar het naburige Pati ging, met het bepaalde doel, om daar eenig onderwijs te geven aan drie dochters van een christen-echtpaar, die daartoe haar verlangen hadden te kennen gegeven. Gaarne had ik gezien, dat deze gelegenheid aanleiding geworden ware tot eene geregelde koempoelan, waaraan ook anderen hadden kunnen en willen deelnemen. 't Is daartoe echter nog niet mogen komen. Intusschen werden de bedoelde catechumenen op belijdenis des geloofs te Kajoe-Apoe gedoopt. Eene van haar was huishoudster van een' Europeaan, met wien zij sedert een wettig huwelijk heeft aangegaan. Zoo waren er dan in de afdeelingen Pati en Djoewana op het einde des vorigen jaars 9 Javaansche christenen, allen tot eene en dezelfde familie behoorende, die thans mede tot de gemeente te K.-A. kunnen gerekend worden. Te K.-A. zelf, waar het zielental der christenen, in het begin van 1887, 73 beliep, waaronder 32 volwassenen

(14 mannen en 18 vrouwen), werden op het einde des vorigen jaars 75 zielen geteld, waaronder 33 volwassenen (14 mannen en 19 vrouwen). Leden van buiten, behalve die van Pati, werden niet tot de gemeente toegedaan; doch van hare eigene catechumenen mocht ik weder een zestal op belijdenis des geloofs aannemen. Het leven der gemeente gaat steeds zeer kalm voorbij. Het onderling verkeer is vreedzaam en broederlijk; en ook over haat of vijandschap van niet-christenen heeft zich niemand te beklagen. Schoon van sympathie der buitenwereld niet blijkt, mag ik toch soms bespeuren, dat de christenen hier en daar een' goeden naam hebben. Hunne stoffelijke welvaart gaat niet boven het middelmatige; in den West-moeson, wanneer op zoovele plaatsen gebrek wordt geleden, hebben sommigen het zelfs maar krap.

Eene belangrijke afwisseling was voor de gemeente in 1887 de reparatie der (steenen) kerk. Lang was dit werk reeds noodig geweest, maar ook even lang hadden wij daartegen opgezien. Materialen en werkkrachten: hoe en van waar zouden wij die naar behooren bekomen? Geld? Ja, 't was er, en 't was er niet. Er bestond een fondsje, dat, schoon niet tot onderhoud der kerk bestemd, daartoe toch wel mocht worden aangewend. 't Was echter successievelijk voor een groot deel aan sommigen uitgeleend ten behoeve van hun' veldarbeid, en aanmaningen tot terugbetaling bleven tot dusverre zonder gevolg. Toen intusschen na herhaald uitstel gevaar van instorting begon te dreigen, moest ik wel besluiten de achterstallige debiteuren eens wat ernstiger aan te spreken. En daar Philémon van zijn' kant ook een woordje hierbij voegde, had ik het genoegen, na eenigen tijd aan bamboe, hout, dakpannen, enz. voor eene waarde van ruim *f* 50,— door hen te zien bijeengebracht. Nadat nu eenmaal op deze wijze de baan

gebroken was, vond ik voor mij ook meer vrijmoedigheid om in de verdere behoefte aan bouwstoffen en werkloon voor timmerlieden en metselaars tegemoet te komen. En terwijl ik dit deed, beijverden zich de gemeenteleden in het betoonen van alle mogelijke hulp, die in billijkheid van hen kon worden verwacht. 't Was een recht broederlijke arbeid, die met eene voorspoedige voltooiing werd bekroond, en waarvan wij allen dankbaar genoten, toen de kerk met meer betamelijk aanzien voor 't eerst opnieuw aan hare bestemming kon worden gewijd. Ongeveer een half jaar na dato, maar daarom toch niet minder verrassend, ontving ik, zonder eenige bekende aanleiding, van iemand in de residentie Solo een aangeteekend couvert, inhoudende een bankbillet van *f* 25,— »Voor eene kerk te Kajoe-Apoe." De vriendelijke donateur of donatrice, slechts op het adres aangewezen als „N. Oudeis," doch die onder dezen naam door mijne dankbetuiging niet was te bereiken, wordt, zoo hij of zij van dit Verslag mocht kennis nemen, hiermede van mijne innige erkentelijkheid gaarne verzekerd.

Ook de gemeente te Samarang ontbrak het in den tijd, waarover dit Verslag is loopende, weder niet geheel aan stoffelijke bewijzen van belangstelling, nu eens bestaande in petroleum ten gebruike bij onze avondbijeenkomsten, en dan weder in geldelijke bijdragen ten behoeve van het onderhoud der kerk. Bedoelde giften gewerden ons als vroeger, zoowel van Chineesche vrouwen, niet tot de gemeente behoorende, als van Europeanen,, die nu en dan ook wel onze samenkomsten bijwonen. Van den heer Schr. B. ontvingen wij tweemaal eene gift „Voor de zendingkerk te Melaten."

Gelijk u bekend is, is M e l a t e n de naam van het terrein, waarvan een deel door de christenkampong wordt

ingenomen. Wij hebben deze kampong nog altijd in huur. Eene poging zoowel van mij afzonderlijk, als van de mannelijke bewoners dier kampong gezamenlijk, in 1888 bij het gewestelijk Bestuur aangewend, in het belang van eenige meerdere zekerheid van hunne vestiging aldaar, heeft tot ons leedwezen het gewenschte resultaat niet mogen opleveren.

Ik mag deze aanteekeningen niet besluiten, zonder nog met een enkel woord melding te maken van de bijbelverspreiding alhier. Ook thans kunnen mijne berichten dienaangaande niet anders dan gunstig heeten. Het aantal der door mij uit mijn depôt verstrekte exemplaren onzer H. S. of gedeelten daarvan bedroeg, in 1887, 551 (198 Hollandsche, 63 Javaansche, 289 Maleische en 1 Chineesch) met eene opbrengst van *f* 521,54, en in 1888, 680 (325 Hollandsche, 154 Javaansche en 201 Maleische) met eene opbrengst van *f* 515,15. In het laatstgenoemde jaar werden bovendien 913 exemplaren van het mede door het Nederlandsche Bijbelgenootschap uitgegeven geïllustreed Javaansch Bijbelsch leesboek „Tjarijos 104" door mij geplaatst. Met blijdschap erken ik den zegen door God geschonken op onze pogingen ter oprichting van een Depôt, waaruit nu reeds zooveel honderden bijbels en kerkboeken in alle richtingen zijn verspreid, en waardoor de arbeid van ons Bijbelgenootschap nu ook hoe langer hoe meer der zending, en in 't algemeen den bewoners van dezen Archipel ten goede komt.

Omtrent de verspreiding van mijn' Javaanschen „Bijbelgids", in depôt te Môdjô-warnô, zal Br. A. Kruijt u zeker bij gelegenheid het noodige mededeelen. Blijft de kring dergenen, die dit boekje met vrucht gebruiken kunnen, uit den aard der zake, vooreerst nog klein, toch mogen wij met grond verwachten, dat het onder onze

christenen allengs meer zal worden gewaardeerd en aangevraagd, gelijk er dan ook aanvankelijk reeds menig exemplaar van is geplaatst.

Met de Maleische vertaling van het evenbedoeld Bijbelsch leesboek werd door mij in 1887 wel een aanvang gemaakt, doch tot dusverre kon ik daarvan nog slechts nauwelijks de helft in concept brengen. Ach! hoeveel is er, dat mij dringt tot de bede om herstel mijner gestoorde gezondheid, opdat ik, zoo al niet met vorige kracht, dan toch met onafgebroken lust en opgewektheid hier de taak moge voortzetten, die nog in bijna ieder opzicht mijne persoonlijke zorg en bemoeienis vereischt. God, die den zwakke kracht geeft en en den moede sterkte, zie met genadig welgevallen ook op mijn' gebrekkigen arbeid neder! Ons vereenigd werken en streven blijve Hem eerbiedig en vertrouwend opgedragen! Zijn Koninkrijk kome!

Aanhangsel. Statistiek overzicht.

A. STAAT DER GEMEENTE.

1. Zielental op ult. 1888.

Samarang.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
a. Javanen	42	53	29	124
b. Chineezen	16	13	1	30
Kajoe-Apoe (Koedoes)	14	19	42	75
Pati en Djoewana	2	6	1	9

2. Adspirant-leden der gemeente en jongere catechisanten.

	Mannnen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Samarang	5	6	15	26
Kajoe-Apoe (Koedoes)	—	—	10	10

4. Doopelingen in 1887 en 1888.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Samarang	—	6	7	13
Kajoe-Apoe (Koedoes)	—	3	5	8

B. STAAT DER SCHOLEN ult. 1888.

	Christen-kinderen.		Niet-christen-kinderen.		Totaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Samarang	11	—	65	—	76
Kajoe-Apoe (Koedoes)	10	5	14	1	30

Namen der Medehelpers.

A. Te Samarang.

1. Asa Kiman, voorganger der gemeente, tevens evangelist.
2. Iskak, hulponderwijzer.
3. Andries, kweekeling.
4. Jonathan, kweekeling.

B. Te Kajoe-Apoe.

1. Philémon, voorganger der gemeente, tevens werkzaam in de school.
2. Gersom, tweede medehelper, bijzonder voor de school.

De Zending in Kediri en Madioen in 1888.

De wil des Heeren geschiede!
Hand. 21 : 14.

Het is een zonderling gevoel, dat mij overvalt, nu ik zoo verre van woning en werkkring, mij er toe ga zetten, een overzicht te geven van de Zending in Kediri en Madioen in 1888. Moeielijk zelfs valt het mij, mijne gedachten te verzamelen, en mij voor den geest te brengen wat er in deze zending meer of minder belangrijks gedurende het afgeloopen jaar voorviel. In hoe geheel andere toestanden bevind ik mij toch nu; en wat kostte het scheiden veel! Maar ik, en vooral ook mijne echtgenoot, die zooveel lief en leed trouwelijk met mij deelde, en aan wie ik zoowel als de zending zooveel dank verschuldigd ben, wij konden, wij mochten niet langer blijven. Het woord des geneesheers was beslissend: gij moet weg, wilt gij u zelven, en vooral uwe vrouw niet geheel uitputten, en voor verder werken geheel ongeschikt maken. Het werd ons dag aan dag duidelijker, dat wij den reisstaf moesten opnemen, en berusten in hetgeen de Heer over ons besloten had. Nu dan, de Heer, die ons zoo lang had gesterkt, en op onzen post staande hield, gaf ons geloofskracht en geloofsmoed genoeg om den reisstaf op te nemen, en in goed vertrouwen te zeggen: „De wil des Heeren geschiede!"

De wil des Heeren geschiede! Wij hadden in den loop des jaars 1888 en ook het vorige, reeds overvloedige gelegenheid gehad, ons, bij zooveel onzekerheid omtrent

hetgeen ons boven het hoofd scheen te hangen, te oefenen in het ons schikken naar dien wil. Hoe dikwijls was het ons niet, als gold ook ons zeer bepaald het woord des Heeren Jesus: „ik heb voor U gebeden dat uw geloof niet ophoude!" – Want inderdaad, het waren vaak droevige dagen, die wij doorleefden, en dat ik meermalen, met de hand aan het hoofd, een antwoord wachtte op de vraag: „Welke bedoelingen zou de Heer met ons hebben?" – Gelukkig kwamen daar dan weer enkele dagen van licht en verruiming des harten, alsof de Heer tot ons zeggen wilde: „heb goeden moed!"

Maar laat mij nu eenige droeve en ook blijde herinneringen uit mijnen werkkring in het afgeloopen jaar meêdeelen.

En hoe zou mij dan nu niet het eerst de naam Taloen voor den geest komen! Taloen, naam der ontginning, die, in 1887 pas aangevangen, zooveel beloofde, en waarover ik in mijn jaarverslag over 1887 met zooveel opgewektheid sprak! Helaas, hoe zijt gij mij eene droeve herinnering geworden! Gedurende de negen eerste maanden des jaars ging alles zoo naar wensch; er rustte zegen op het werk der ontginners; de velden werden bebouwd en brachten een' goeden oogst op; het getal der ontginners nam gaandeweg toe; ook niet-christenen voegden zich bij hen; en het Evangelie werd in die streken aan velen verkondigd, ja, vond hier en daar ook ingang; ik kon er reeds één man en eene vrouw doopen, en meermalen in goed bezochte bijeenkomsten het Evangelie verkondigen. Zoo werd het September, October! De warmte was buitengewoon gedurende deze en de volgende maanden. Toen kwamen er berichten van ziekten in deze geheele landstreek. Daar stierven inlanders bij tientallen in vele desa's, dag aan dag, na eene kortstondige

ongesteldheid vaak van slechts twee, drie uren. Het hoofd der ontginning Taloen, Rubin, over wien ik genoeg gezegd heb in mijn boven reeds genoemd jaarverslag over 1887, werd ziek, en stierf. Ook anderen stierven. De overgeblevenen vluchtten naar elders, zoodat tegen het einde des jaars, op één man en zijn gezin na, niemand daar meer overig was. Taloen lag daar bij mijn vertrek verlaten en uitgestorven. Ik hoop, dat onder de Inlandsche christenen de moed niet zal opgegeven worden, om nog eens naar Taloen terug te keeren, en de Heer er dan zijne goedkeuring door een' rijken en duurzamen zegen over zal te kennen geven. Doch hoe het ook moge gaan, God leere ons allen recht geloovig en kinderlijk vertrouwend te zeggen: De wil des Heeren geschiede!

De wil des Heeren geschiede. Ook met de ontginning Gĕdangan en Woengoe-rĕdjô ging het nog niet geheel naar wensch, wat de al sedert lang hangende quaestie over het bezit der te ontginnen velden en de grenzen der nederzetting betreft. Maar de christenen gaan toch nog voort met de bearbeiding der reeds ontgonnen velden, en begonnen tevens aan eene waterleiding, die veel inspanning van hen zal vorderen. Het gemeenteleven leed geen schade door allerlei tegenwerking van omringende desa's, al was er ook van tijd tot tijd wel eens verschil over den gang van het werk. Ik geef daarom den moed nog niet op, en blijf de hoop koesteren, dat wij deze christelijke vestiging zullen behouden. In dat gedeelte van Kediri moeten wij deze plaatsen niet alleen zien te behouden, maar er zoo mogelijk nog meerdere bij zien te winnen. Dit moeten uitgangspunten voor werkzaamheden in dien geheelen omtrek worden; tevens eenmaal de aanleiding tot verwezenlijking van

een jaren lang door mij gekoesterd denkbeeld om meerdere en nauwere aansluiting bij den werkkring van Môdjô-warnô te verkrijgen. In dergelijke aansluiting zal eene gewenschte aanleiding tot meerdere gemeenschapsoefening tusschen Môdjô-warnô en Kediri verkregen worden, tot toenemende krachtsontwikkeling van den christelijken invloed op de omringende wereld en tot bevestiging en uitbreiding der gemeente en bloei van gemeenteleven. De wensch was altijd in mij levendig, dat Kediri en Môdjô-warnô door een schakel van gemeenten aan elkaar verbonden moesten worden; en dat dit denkbeeld niet eerder of krachtiger tot verwezenlijking kwam, ligt niet aan mij of het loslaten van deze voorstelling, maar alleen daaraan dat de zendeling maar niet zoo alles doen kan wat hij wel zou willen, en afhankelijk is van het willen en kunnen der inlandsche christenen. Kan hij hen eenmaal voor zijne plannen winnen en bezielen, dan zal het denkbeeld ook verwezenlijkt worden, trots allerlei bezwaren en moeielijkheden; anders zal hij geduld moeten oefenen, en den tijd afwachten, dat zijne wenschen vervuld worden. En waar wij dan daarbij geleerd hebben, dat ons werk het werk des Heeren is; dat wij mede-arbeiders Gods zijn; dat Zijn Koningrijk dus wel komen zal, maar op zijnen tijd – daar zullen wij ook leeren vol vertrouwen te zeggen: de Heer zal ons eene deur des woords openen op zijnen tijd; en – zooals ik in mijn jaarverslag over 1887 reeds schreef – zullen wij blijven bidden, dat „God ons eene deur des woords moge openen!" In één woord: ook in deze zaak zullen wij vol vertrouwen en vrijmoedigheid blijven zeggen: De wil des Heeren geschiede!

De wil des Heeren geschiede! Ook voor Maron en Segaran, maar vooral Sambirôtô heb ik behoefte mij dit

te herinneren, waar ik gedurende het verslagjaar zoo zwaren strijd te strijden had met ongunstige invloeden, die zelfs het leven der gemeente bedreigden. Men had daar bijv. bijna in het midden der desa, vlak tegenover de kerk, eene markt - pasar – gekregen, en ieder, die met Javaansche toestanden bekend is, weet wat dit voor eene desa inzonderheid voor eene christen-desa beteekent! Elders hoop ik dit onderwerp meer in bijzonderheden te behandelen en nader uiteen te zetten. Intusschen acht ik het een voorrecht, en een geluk voor Sambirôtô, dat daar voor alsnog geen pasar zal komen. Want door een pasar zou deze desa geestelijk en zedelijk in zulk eene zware verzoeking geleid zijn geworden, dat de gemeente gevaar zou loopen geheel te gronde te gaan. En moet ik er voorzichtigheidshalve bij voegen: vooralsnog is het gevaar afgewend, daar wil ik niet vergeten, dat ook in deze zaak de wil des Heeren zal geschieden. Dan zullen wij verder vrede kunnen hebben met alles wat ons overkomen zal, mits wij maar wakker en getrouw op onzen post gevonden worden. En dit geldt ook voor de kinderschool en de kerk. Armoede, beter gezegd, geldgebrek nog meer dan het ontbreken van de eerste levensbehoeften, bracht in deze desa, ik wil zeggen over geheel midden- en Oost-Java, heel wat zorgen, en dientengevolge heel wat teleurstellingen in het zendingwerk te weeg. Gelukkig hebben wij nevens minder goede of zelfs slechte elementen in deze gemeente, ook personen op welke wij rekenen kunnen, en die ons ook altijd trouw ter zijde stonden. Maar met het oog op het geheel der toestanden ben ik toch niet geheel zonder zorg voor de toekomst, wijl wij ons nu niet enkel tegenover personen geplaatst zien, maar ook tegenover maatschappelijke stroomingen en allerlei zorgen van stoffelijken aard, waartegen wij ons machteloos gevoelen.

De wil des Heeren geschiede! Ik zeg en herhaal het met de gedachte aan geheel de Zending in Kediri-Madioen! Zij mocht zich overigens gedurende het verslagjaar kalm ontwikkelen, en voortgaan te werken met de haar ten dienste staande middelen. Het Evangelie zette zijn' loop voort. Daar werd gepredikt, geëvangeliseerd, en invloed geoefend. Al onze medehelpers – uitgezonderd Rubin te Taloen – bleven gespaard, en een ieder deed naar aanleg en vermogen zooals bij het verstond; kweekelingen werden bij ons opgeleid; aan de jeugd school- en catechetisch onderwijs gegeven; de kerkvergaderingen (Rad-Grédjô) hadden geregeld plaats; aan 64 doopelingen werd het teeken des Nieuwen Verbonds gegeven; 19 jongelingen en jongedochters legden belijdenis des geloofs af; 4 huwelijken werden christelijk ingezegend; honderden zieken geholpen; en – last not least – te Wônô-Hasri eene nieuwe kerk gebouwd en ingewijd! Bij dit alles erkennen wij het dankbaar, veel gunst van God en menschen te hebben mogen ontvangen! Maar bij Wônô-Hasri's kerkbouw moeten wij nu nog wat meer bepaald onze gedachten bepalen.

In het jaar 1855 werden de grondslagen van Wônô-Hasri gelegd, onder leiding van Mattheus Aniep, over wien men zie mijn opstel in „Mededeelingen" XXIV. Tegelijkertijd begonnen ook op andere plaatsen in het destijds zich over eene groote oppervlakte uitbreidende bosch, mohammedaansche inlanders zich te vestigen. Ook door het aanleggen van Gouvernements koffietuinen verdween weldra dit geheele bosch, en daarvan is, even als van die koffietuinen, nu geen spoor meer te vinden.

De Evangelische zending had toen nog pas hare eerste schreden op Java gedaan, inzonderheid in Kediri. Den 12den December 1843 werden voor de eerste maal

desa-Javanen van den Oost-hoek te Soerabaja door Ds. A. W. Meijer – want een zendeling was er nog niet voor Oost-Java - in de Protestantsche kerk gedoopt. Eerst in 1848 vestigde zich de zendeling Jellesma te Soerabaja, om in 1851 naar Môdjô-warnô te verhuizen, waar hij reeds den 8sten December 1848 bij gelegenheid van een bezoek, voor de eerste maal den Doop aan 56 zielen mocht toedienen. Weldra was hij ook in Kediri, en kon daar den 3den Maart 1849 voor de eerste maal in eene Kediri'sche desa den Doop aan 21 zielen bedienen. Het was het oude Dogoggan van waar de christenen zich weldra naar het zuidelijk van daar gelegen bosch begaven om de grondslagen te leggen van het latere Maron.

De zoo even genoemde datums zijn gedenkdagen voor de zending op Oost-Java.

Én in het zuiden, èn in het noorden, èn in het westen der residentie Kediri - eerst later in het oosten - werd het Evangelie met jeugdigen ijver door velen verkondigd. Hier en daar ontstonden zelfs kleine gemeenten. Daar werd destijds ijver, bezieling, behoefte aan evangelisatie onder die weinige inlandsche christenen gevonden, al was het ook voor hen, evenals zulks bij het begin van iedere vestiging des Christendoms gezien wordt, meermalen als een roeien tegen den stroom. En zoo ontstond ook de doekoehan Wônô-Hasri door de vestiging van een zevental christen-gezinnen. Van jaar tot jaar nam het getal toe, doch ook dat van mohammedaansche landgenooten, die mede opgenomen werden, waardoor die desa eene gemengde bevolking heeft gekregen, waarvan het zielental ongeveer als 2 christenen tot 1 mohammedaan staat. Op ééne uitzondering na is dit zoo met alle christendesa's het geval geworden. Onze verschillende jaarverslagen kunnen over al het zooeven gezegde den belangstellenden lezer der „Mededeelingen" nader inlichten.

In eene nederzetting van inlandsche christenen wordt al spoedig uit zeer onduurzame en allen in het bosch te vinden materialen een gebouwtje opgericht, dat als kerk dienst moet doen. Op eene enkele plaats – te Maron bijv. was dit het geval – worden de bamboestijlen ofte wel boomtakken of stammen, al spoedig, op andere plaatsen na korter of langer tijdsverloop, door houten stijlen van duurzamer gehalte vervangen. De omwandingen, aanvankelijk uit gedroogde bladeren samengesteld, worden dan door gevlochten bamboe vervangen; soms ook het dak, eerst van alang-alang gemaakt, wel met dakpannen gedekt. Zoo ging het ook met Wônô-Hasri. Reeds bij herhaling heb ik daar dan ook in eene „nieuwe" kerk godsdienstoefening gehouden. De laatste maal, dat er zulk „eene nieuwe kerk" werd ingewijd, was den 7den Augustus 1874, toen er zelfs voor een bedrag van over de honderd gulden nieuw djatihout ingebracht werd. Dit kerkje met pannen gedekt, met van bamboe-vlechtwerk gemaakte omwanding en een gepleisterde vloer, zag er destijds net uit en voldeed aan de behoefte.

Twaalf jaren heeft dit kerkje dienst gedaan. Toen was het noodig het te stutten; het moest voor den dienst afgekeurd worden, en noodzakelijk door iets anders worden vervangen.

Er was behoefte aan een vernieuwd kerkgebouw, en, door ervaring geleerd, aan een uit beter en duurzamer materialen samengesteld, dat ook bij voortduring netter was dan enkel desa-krachten konden daarstellen. Nog een nieuw motief kwam daarbij, toen in den loop van 1886 de desa een zelfstandig bestuur kreeg, en er van onze zijde op moest gewerkt worden, om haar een meer net uiterlijk te geven. Zoolang daar te midden der desa nog altijd dat oude vervallen bedehuis moest

dienst doen, ontbrak een krachtige drangredenen tot goed onderhoud van erven en wegen. Allicht zou er dan ook op kunnen worden aangedrongen, dat men zijne eigen woning wat netter maakte; eene stille hoop, maar waarvan de verwezenlijking in den grond der zaak ook voor een goed deel eene geldquaestie is. En geld moet men in de desa niet zoeken.

De lezer meene niet, dat het gevoel van behoefte aan een duurzamer en net kerkgebouw alléén bij den zendeling bestond. Wel zal ieder zendeling er altijd op wijzen, dat een bedehuis altijd zoo net en passend mogelijk moet wezen; maar uitgaande van de meening, dat men dergelijke gebouwen uit eigen middelen behoorde op te richten, heb ik er altijd vrede mede gehad, dat men op deze wijze kerkjes stichtte, mits zoo goed en net mogelijk. Hoe overigens dat gevoelen bij de inlandsche christenen zelven gevonden wordt, kan wel blijken uit het oprichten van het kerkgebouw te Maron, vóór dat een zendeling nog invloed daarop kon uitoefenen, waarvoor eene kostbare houtsoort gebezigd werd, rijkelijk van snijwerk voorzien; en hoe men te Adi-Tojô geheel uit eigen middelen later een steenen gebouwtje met pannenbedekking oprichte, toen men begreep, dat eene nieuwe kerk noodig was, en iets duurzamers de voorkeur verdiende.

Maar Adi-Tojô bouwde niet alleen geheel uit eigen middelen, maar ook zonder deskundige hulp en leiding. Het gevolg daarvan was, dat het werk veel, zeer veel te wenschen overliet, en – hoe voldoende ook voor die kleine gemeente - het gebouw als zoodanig toch niet voldoende bevrediging kon schenken, waar sprake is van eene steenen kerk voor eene groote gemeente als Wônô-Hasri, door den grooten weg doorsneden.

Wônô-Hasri had dus reeds in 1886 behoefte aan eene

nieuwe kerk. Er werden samensprekingen gehouden over den bouw daarvan, en de zendeling deed daaraan meê. Men ging aan het rekenen. In de kerkekas was niet veel geld. Op buitengewone bijdragen van de gemeenteleden kon niet veel gerekend worden. Langsamerhand begon men zich reeds aan het denkbeeld te gewennen, dat er wel weêr een gebouw van bamboe en hout met pannen bedekking zou verrijzen.

Zóó was de stand der zaken, toen in 1886 de zendeling de eerste ƒ 100.— kreeg als eene bijdrage voor den bouw eener nieuwe kerk. Hij kwam door allerlei redenen gedrongen over het bezwaar heen om voor dit doel te bedelen bij Europeanen, en schreef ook een' smeekbrief naar Nederland.

Middelerwijl werden er plans en berekeningen door een' Europeeschen deskundigen vriend gemaakt. De zendeling zette zich te midden zijner desavrienden neêr, liet hun de teekeningen zien, toonde aan wat dit en dat zoo al zou kosten, en kwam ten slotte tot de vraag: wat zij zouden kunnen bijdragen? Het resultaat was, dat zij zouden zorgen voor plm. 45000 steenen, alle benoodigd zand, bamboe, en koelidiensten, den inhoud der kerkekas, en na den oogst nog eene bijdrage in geld naar ieders vermogen. Wij waren tevreden met deze offervaardigheid. Maar - onze Europeesche deskundige rekende mij zeer duidelijk voor, dat ik alzoo toch nog plm. ƒ 1500.— te kort kwam om het aangenomen plan te verwezenlijken.

Zoo werd het medio 1887. Wij waren nog niet veel verder gekomen, dan dat de beloofde steenen gebakken werden. Toen ontvingen wij berichten uit Holland, die moed gaven. En hoewel in December nog lang niet de verzekering was ontvangen, dat de noodige gelden

op zijn' tijd er zouden zijn, besloten wij toch maar met den bouw een begin te maken.

Allereerst moest de oude kerk worden afgebroken. Daarvan werd op een ander erf een gebouw gemaakt, dat later als school zou kunnen dienen, doch voorloopig als kerk dienst zou doen. Toen werden de noodige opmetingen gedaan, en het werk nam een' aanvang. Weldra verscheen de metselaar. Toen kwamen er moeielijke dagen voor onze inlandsche christenen. Wij waren in het midden van den West-moeson; daarna de kentering d. w. z. een tijdperk, dat de meesten geen voorraad meer hebben, en er bijna dagelijksch op uit moeten om het noodige levensonderhoud te zoeken. Ook de velden vereischten hunne zorg om op een' oogst in het midden des jaars te kunnen rekenen. Inderdaad, wij hebben reden tevreden te zijn! 't Is ons gebleken, tot welke toewijding en offervaardigheid onze inlandsche christenen in staat en bereid zijn. Maar mij aangaande – nu 't alles afgeloopen is, en een ieder zich verblijdt in het bezit van zulk een fraai bedehuis, het doorgestane leed en de groote inspanning vergetende – ik zeg nu: nooit wil ik die offervaardigheid en toewijding weêr op zulk eene zware proef stellen. Mocht ik nog eens weêr aan dergelijken bouw beginnen, dan zal het niet zijn of ik moet over meer geld hebben te beschikken. Zóó mag 't niet weêr gebeuren! Al is 't ook dat de inlandsche christenen zelven nu zeggen, dat 't zeker met de gedachte aan hun werk is geschied, dat ik in de eerste helft des jaars dien bouw heb doorgezet, daar gedurende de tweede helft des jaars de verschillende werkzaamheden het eenvoudig onmogelijk zouden hebben gemaakt, zooveel diensten te presteeren.

Toen in den loop van Juni 1888 het bouwen was af-

geloopen en het terrein in orde werd gebracht, werd bepaald dat (D.V.) den 22sten Juli de plechtige inwijding zou plaats hebben. Er ging eene uitnoodiging tot alle christenen in de Kediri, en een ieder begon zich gereed te maken voor het ontvangen der gasten.

Voor mij was het eene aangename verrassing in deze dagen Br. Rooker van Tondano als gast te mogen hebben. Wij bezochten te samen Wônô-Hasri's nieuwe kerk; en op den dag der inwijding, toen hij weêr scheep moest gaan naar Menado, mochten wij een' lieven vriend en Broeder te meer in onze gebeden gedenken.

Zoo brak dan de Zondag der inwijding aan! Van heinde en verre waren de vertegenwoordigers der verschillende Kedirische gemeenten te Wônô–Hasri tegenwoordig, waar de erven met groen waren getooid, en binnen's huis alles op het verblijf van gewenschte gasten wees.

Tegen 10 uur begon de optocht. Voorafgegaan door het desahoofd en ouderlingen der gemeente, volgde de zendeling met al de medehelpers, desahoofden en besturen van elders en eene groote schare van christenen en niet-christenen.

Op de trede der nog altijd gesloten kerk staande, sprak de zendeling de op het erf der kerk verzamelde menigte een enkel woord toe. Hij zeide, dat dit gebouw bestemd was tot een bedehuis, een Dalèm-pamoedjan; en hij het alzoo opende in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. De medehelper der gemeente opende toen de deuren, en een ieder begaf zich naar zijne plaats. Maar niet allen konden daar plaats vinden; tientallen moesten buiten blijven staan.

Het waren niet alleen christenen, die daar buiten waren. Het bericht, dat dien dag de nieuwe kerk ingewijd zou worden, was in wijden kring verspreid, en een groot aan-

tal niet-christenen was meêgekomen om eens een kijkje te nemen. Ja, zelfs personen met een kleinhandel, snoeperijen, rookbenoodigdheden en verschillende dranken, hadden zich langs de zijden van het terrein neêrgezet, zooals dat bij alle publieke feestelijkheden op Java gewoonte is. Maar wat men niet zou verwacht hebben, was dat er gelegenheid tot dobbelen werd opgezet, die echter door het desabestuur onmiddellijk verwijderd werd. En toen ook van die eetwaren en snoeperijen al zeer weinig gebruik werd gemaakt, en door de christenen in het geheel niet, deed weldra de opmerking de ronde, dat een dag waarop eene kerk wordt ingewijd, voor de christenen een vastendag was.

Toen in de kerk allen tot rust gekomen waren, begon de zendeling met eene korte toewijding dezer kerk tot de eer en verheerlijking van den naam Gods; hij sprak daarna den apostolischen zegen uit, en las de 12 artikelen des christelijken geloofs voor, waarvan ieder artikel met een »Ja!" door de gemeente beleden werd. Daarna werd een gezang (Gez. 16 : 1 van den Jav. gezangbundel) gezongen, en ging de zendeling voor in het gemeenschappelijk gebed. Na het tweede vers van het zoo even bedoelde gezang gezongen te hebben, hield de zendeling eene toespraak naar aanleiding van Gen. 28 vers 17: »Dit is niet dan een huis Gods, en dit is »de poort des hemels!"

Hoe gaarne hadden wij nu ook den man in ons midden gezien, wiens naam, Mattheus Aniep, als grondlegger dezer desa en gemeente bij ons nog niet vergeten is! Doch daar zit onze oude vriend, de medehelper van Adi Tojô, Marcus-Paq-Warsiô! Het was door Mattheus, dat hij het eerst eenige kennis van het Evangelie kreeg, en deze werd het middel, dat hij den 27sten Sep-

tember 1844 te Soerabaja werd gedoopt. Kom, Marcus moest dus de plaats van zijn' desagenoot, den vriend zijner jeugd vervullen, en ook een woord tot de verzamelde menigte spreken.

Marcus is nog een christen van den ouden stempel, een man, opgevoed in eene streng orthodox-mohammadaansche omgeving, en leerling eener pesantrèn. Hij heeft veel gelezen, en geholpen door een goed geheugen ook veel onthouden. Ik had hem vóór den dienst reeds met mijn' wensch bekend gemaakt, dat hij een woord zou spreken. Toen ik hem dan ook uitnoodigde stond hij terstond op, met een strookje papier in de hand, waarop hij met potlood in den haast, onder het luisteren naar mij, de woorden van Hand. 4 : 12 had opgeteekend: „Want er is ook onder den hemel geen „andere naam gegeven om zalig te worden dan die van „Jezus Christus!" Wij hoorden nu den Javaanschen goeroe spreken, die vreemd aan alle oratorische vormen en wendingen, zijnen hoorders eenvoudig zegt waar het op staat. Het was vermaning, bestraffing, herinnering, alles zeer waar en zoo noodig als brood; en toch - wellicht lag het aan mij, maar toch had ik liever iets meer opwekkends of stichtelijks gehoord. Doch al spoedig hoorde ik van ter zijde, dat hij er goed aan had gedaan den menschen nog eens de waarheid te hebben gezegd, terwijl hetgeen ik gezegd had veel zachter was en aangenamer om te hooren. Men oordeelde, dat hij een woord op zijn pas had gesproken en mij had aangevuld. Ik was tevreden.

Toen hij geëindigd had, nam ik zijne plaats weêr in, liet het 3de vers van het bovengenoemde gezang zingen, besloot met gebed, en de gemeente zong ten slotte den berijmden apostolischen zegenwensch.

Een genoegelijk samenzijn en een flinke maaltijd ten huize des medehelpers besloot de feestelijkheden van dezen dag.

Onder het huiswaarts keeren vervulden mij vele en velerlei gedachten. Moge Gods zegen op het tot stand gebrachte rusten!

Hopende nog eenmaal eene getrouwe afbeelding van dit steenen kerkgebouw te zullen kunnen geven, zij hier nog aangeteekend, dat er nog geene zoldering in is aangebracht, en dat er o. a. ook nog banken noodig zijn. Een en ander moest tot later uitgesteld blijven, daar de noodige fondsen ontbraken. In het geheel werden door mij ontvangen:

Uit Nederland	ƒ	675,—
uit Java	„	372,45½
van de Inl. Christenen.	„	213,10
behalve zand, hamboe, plm. 45000 metselsteenen en alle koelidiensten. . .		memorie
te samen	ƒ	1260,53½

De verschillende uitgaven bedroegen ƒ 1450,32, zoodat een tekort van ƒ 189,78½ bleef, dat voor rekening des zendelings kwam. Toch is het mij aangenaam, met een woord van dank te mogen eindigen jegens al de vriendelijke gevers en geefsters; en in de allereerste plaats den heer Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, door wiens krachtige hulp deze bouw inderdaad mogelijk is geworden.

De herinnering aan dezen dag en deze kerk was en is mij nog vaak eene vertroostende en bemoedigende gedachte. Treffende blijken van christelijke toewijding, opoffering en blijdschap mocht ik toen waarnemen; ja, aandoenlijke blijken van christelijk leven, die men zoo niet van de Javanen verwachten zou. Och! men kan

soms zoo vreemd over de Javanen denken en spreken; men wil hen zelfs wel eens het vermogen om te weenen en tranen van aandoening te storten, ontzeggen. Maar komt, en herinnert u nu eens, welke zielsuitingen men onder de Inlanders kan waarnemen, en door ieder van ons zoo vaak beschreven werden; hebt nu eens het geluk eenen dag te beleven, als wij eenmaal te Môdjô-Warnô en nu weêr te Wônô-Hasri, mochten beleven; en gij zult wel gedrongen worden, met ons God te danken, dat Hij ook Javanen weet te brengen tot geloof en geloofsleven en geloofsuitingen, die het hart des zendelings goed doen, en met moed en hope vervullen; om dan te leeren zeggen: weg met al dat ongeloof, dat twijfelen, dat vertsagen, dat gebrekkig ethnologisch onderscheiden, waardoor men den dag der kleine dingen leert verachten; waardoor men geestelijk-blind wordt om niet te kunnen zien wat de Heilige Geest ook op Java wil tot stand brengen. God zij geloofd! Ook op Java wordt niet alleen het Evangelie verkondigd; maar ook verkondigd met vrucht. Ook op Java kan de christelijke gemeente in Nederland door hare zendelingen, haar gebed, hare liefde, haar geld, meê arbeiden aan het werk Gods, die ook Javanen het geloof in Christus wil schenken tot zaligheid hunner zielen.

Hoe wordt het mij vreemd te moede, als ik nu aan dit alles denk! Wat banden, vooral dezulken, die mij aan zoo menigen geloovigen Javaanschen christen verbonden, moest ik los maken! Hoe werd mijne ziel als verpletterd in dien vroegen morgen van den 12den Januari dezes jaars, toen ik bij het verlaten mijner woning eene schare van bedroefde Javaansche christenen zag, en vaarwel moest zeggen, ter nauwernood in staat allen voor de laatste maal de hand te drukken. Die ure is, Goddank! voorbij.

Ook die ure, dat ik u, mijne trouwe vrienden en medearbeiders Kruyt en Hoezoo, met de uwen, de hand ten afscheid moest drukken. God zij en blijve met u. Wij blijven elkaâr in liefde gedenken. Ook wij hebben in onzen zendingarbeid, in ons geheele leven, noodig, steeds geloovig te leeren zeggen: de wil des Heeren geschiede.

Daar wordt nu heel wat meer en anders gearbeid op Java, dan toen ik den 13den December 1860 daar voet aan wal zette. In Oost- en Midden- en West-Java, d. w. z. over geheel Java, is de Heer begonnen ons eene geopende deur te geven. Het Woord des Levens kan vrijelijk door ons daar verkondigd worden. En die verkondiging - zij was niet vruchteloos, al moge ook naar den aard der christelijke liefde, en met de gedachte aan het betrekkelijk weinig geld waarover de zending te beschikken heeft, meerder vrucht gewenscht worden. Laat ons maar doen wat wij kunnen; en ook voor Java bidden, dat daar Gods koningrijk moge komen!

Rotterdam, Mei 1889. C. POENSEN.

STAAT der GEMEENTEN in KEDIRI-MADIOEN op Ult. 1888.

Residentie KEDIRI.	Gemeenten.	ZIELENTAL op ultimo 1888. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zielen.	Totaal.	GEDOOPT. Belijdenis Mannen.	Belijdenis Vrouwen.	Ouders Jongens.	Ouders Meisjes.	Geloofsbelijdenis afgelegd. Jongelingen.	Jongedochters.	HUWELIJKEN. gesloten.	ontbonden.
Woonpl. des Zendelings. Kotta. (AMIN.)	Semampir	10	13	12	7	42		—	—	2	1	—	—	2	—
	Genengan	1	1	—	—	2									
	Sambiredjô	6	6	6	3	21									
	Kwadoengan	1	1	—	—	2									
	Sôbô	1	1	—	2	4									
	Sambi-resiq	—	1	—	—	1									
	Ngebraq	1	2	—	1	4	76								
Môdjôrôtô. (JULIAN.)	Wônô-hasri	41	47	70	46	204		—	—	13	3	—	—	—	1
	Sélang	4	4	12	5	25	229								
Godéan. (MARKUS.)	Adi-tojô	16	21	18	20	75	75	—	—	3	8	—	—	—	1
Djambéan. (SYLVANUS.)	Segaran	26	25	3!	30	112		3	2	1	6	—	—	—	—
	Tjangaq'an	1	1	2	2	6	118								
Soekô-redjô. (LEVI.)	Sambi-rôtô	36	40	67	37	180		—	—	6	4	4	1	1	1
	Woengoe-redjô	15	16	21	19	71		1	—	—	—	—	—	—	—
	Blaroe	2	2	4	3	11									
	Glagahan	2	2	4	1	9									
	Gedangan	8	13	17	15	53		—	—	2	—	2	2	—	—
	Taloen	2	4	6	2	14		1	1	—	—	—	—	—	—
	Paré-redjô	1	1	1	2	5	343								
Papar. (APPIJÔ.)	Djati-wringin	20	22	28	11	81		2	—	3	5	4	3	1	—
	Ngampèl-koeroeng	2	3	2	5	12									
	Djanti	3	3	2	2	10	103								
Srengat. (TADDEUS.)	Maron	17	24	40	27	108	108	—	—	1	1	1	2	—	—
	Totaal: KEDIRI	216	253	343	240	=	1052								
	" MADIOEN	23	30	34	35	=	122								
	Totaal: zielen	239	283	377	275	=	1174	7	8	81	23	11	8	4	3
								64 doopelingen.				19			

Aanteekeningen.

Gedurende het verslagjaar werden 6 kweekelingen bij den Zendeling tot medehelper opgeleid. Twee van hen, de oudsten, oefenden zich voornamelijk in het geven van onderwijs aan schoolkinderen.

Te Semampir, Wônô-hasri, Sambi-rôtô en Djati-wringin werd geregeld schoolgehouden. Op de andere plaatsen was dit niet het geval. Door het plotseling vertrek des Zendelings konden de verschillende opgaven omtrent schoolkinderen, sterfgevallen, enz. niet overgelegd worden.

DE ZENDINGWETENSCHAP.

Nog eene legende over Nabi Isa.

Sedert ik in den 17^{en} Jaargang van onze „Mededeelingen" onder bovenstaand opschrift eene vertaling gaf van een legendarisch verhaal omtrent nabi Isa, door mij in een der op Java verschijnende Maleische Couranten aangetroffen, werd in ons Tijdschrift verder niets van dezen aard opgenomen. Overtuigd van het hooge belang, dat voor den zendeling gelegen is in de kennis van alles, wat aangaande onzen Heer en Zaligmaker door de mohammedanen wordt geleeraard, en dat als zoodanig ook onder de bewoners van dezen Archipel vertrouwen vindt, heb ik steeds mijne bijzondere aandacht geschonken aan alle verhalen en vertellingen omtrent nabi Isa (den profeet Jezus), door den Islâm ook aan de Javanen overgeleverd, en met zoovele andere legenden door hen als een heilige schat bewaard.

Onder de geschreven bronnen, waarop ik hier het oog heb, moet na „de Koran", zeker allereerst genoemd worden: Anbia of de geschiedenis der profeten. 't Geen in dit Jav. geschrift aangaande nabi Isa wordt vermeld, heeft betrekking op Zijne geboorte en op Zijne opneming in den vierden hemel, waardoor hij aan de vervolging Zijner vijanden ontkomt (Mededeel. 9^e Jaarg. pag. 227 v. v.). Niet minder belangrijk is voorts de Jav. „Sĕrat Achir-ing-djaman" (Geschrift aangaande het laatste der dagen), waarin o. a. de wederkomst van Isa op aarde, Zijn strijd voor het ware geloof en Zijne overwinning op den Duivel,

benevens Zijne 100 jarige regeering te Mĕkkah beschreven worden (Mededeel. 27ste Jaargang, pag. 33 v. v.).

Dat een ongebreidelde phantasie zich voornamelijk op het wondervermogen van onzen Heer geworpen heeft, zal zeker wel niemand bevreemden. Doch verdient het geen opmerking, dat hierbij ook herhaaldelijk wordt terug gekomen op Zijne macht om dooden weder in het leven te roepen? Ook de onderstaande legende mag daarvan eene proeve heeten. Volgens mijn' min of meer geletterden zegsman, is zij ontleend aan een Arabisch boek, getiteld: Kitab Chajatoe'lchajawan van Imâm Damiri, uitgegeven te Caïro, en soms ook wel hier te bekomen. Dit boek bevat in alphabetische rangorde eene beschrijving van de meest bekende dieren, opgesierd o. a. met verhalen of vertellingen, op iedere diersoort betrekking hebbende, of waarin het beschreven dier ook slechts een enkele maal wordt genoemd.

Onder het artikel Djawad, naam van een paardenras, wordt daar dan ongeveer het volgende medegedeeld:

Er leefde eens een geloovig echtpaar, door wederzijdsche liefde innig aan elkander verbonden. Na verloop van tijd echter kwam de vrouw te sterven. Met diepe droefheid verzorgde de man haar lijk en bracht hij het ten grave. En toen het eenmaal in den kuil was neêrgelaten, zette hij zich neder naast het graf, en bleef daar dag en nacht, zijne geliefde bewakende, als hoopte hij haar nog eenmaal in het leven terug te erlangen. Veertig dagen lang had hij aldus met onverminderde genegenheid zijne vrouw betreurd, toen nabi Isa, daar juist voorbijgaande, hem zag zitten, en hem vraagde naar de reden van zijn verblijf tusschen de graven: „Ach mijn vriend!" antwoordde de man, „ik zit hier bij het graf van mijne echtgenoot; we waren door innige liefde zoo nauw aan elkander verbonden, dat ik zelfs van haar lijk niet scheiden kan; en

daarom, al moest dit ook mijzelf den dood kosten, ik wil van haar graf niet wijken, maar hier haar beweenen, zoolang ik leef." Hierop sprak nabi Isa: „indien ik uwe gestorven vrouw eens weder levend kon maken, zoudt ge dan in mij gelooven?" „O, Heer!" zeide de man verschrikt – „wanneer dat eens gebeuren kon, zeker zou ik in u gelooven, want dan zou het mij blijken, dat gij de profeet Jezus Christus (Isa almasih) zijt, de door God begunstigde en gezegende." – Nabi Isa beval nu den man hem het graf zijner vrouw te wijzen; en nadat deze dit gedaan had, sprak Hij met luider stemme tot het lijk: „herleef! en sta op uit het graf!" Op eens spleet de grafkuil vaneen, en verhief zich een man van eene buitengewoon zwarte gedaante, die zich ijlings voor de voeten van den profeet nederwierp, en zijn geloof beleed in God en den profeet Isa. Intusschen was de bedroefde echtgenoot door zwaren schrik getroffen, op het gezicht, dat de herleefde geenszins zijne vrouw was. Hij gaf dit ook aan nabi Isa te kennen, met de opmerking, dat hij zich zeker in de aanwijzing van het graf vergist had, waarom hij tevens eene andere, en nu naar zijn verzekering de ware plaats aantoonde. Nabi Isa gebood daarop den zwarten man ten doode terug te keeren; en nadat dit geschied was, naderde Isa tot het graf, hem door den ontstelden echtgenoot als het rechte aangewezen, en sprak ook tot het lijk, dat daar was rustende: „herleef, en sta op." Wederom opende zich de aarde; en nu vertoonde zich eene vrouw van een bijzonder schoon voorkomen. „Is dit uwe vrouw?" vraagde nabi Isa den man; en toen deze hierop bevestigend antwoordde, en evenals zijne echtgenoot beleed te gelooven in God en den profeet Isa, hernam de profeet: „welnu, blijft altijd bij dit geloof; want dat is de weg tot uw geluk. En zet nu uw ech-

telijk leven maar voort, in ongestoorde eensgezindheid en liefde.” En na alzoo gesproken te hebben, verliet nabi Isa die plaats, en vervolgde zijn’ weg.

Nauwelijks had nabi Isa zich verwijderd, of de overgelukkige man wendde zich tot zijne echtgenoot en sprak: „lieve vrouw! nu ik u weder levend mag zien, is mijne smart geweken; wat ik thans noodig heb, is voedsel en rust. Ge moet weten, dat ik veertig dagen vastend en wakend bij uw graf gezeten heb; ik wil dus thans eerst wat slapen: waak gij nu eens bij mij.” Zoo sprekende legde hij zijn hoofd op haren schoot en sliep weldra in op eene lommerrijke plaats, ter zijde van den weg. Niet lang had hij daar gelegen, of een vorstelijk persoon, te paard gezeten, kwam langs dien weg. ’t Was de zoon des Konings van dat land, die zonder eenig gevolg een rijtoer maakte. Bekoord door de schoonheid der vrouw, reed de prins op haar toe, en vraagde haar wie zij was, en hoe zij er toe kwam haren slapenden man dáár en zóó te bewaken. Nu verhaalde de vrouw alles wat haar en haren echtgenoot wedervaren was, tot groote verbazing van den prins, die intusschen zijne oogen van haar niet kon afwenden: „Vrouw!” sprak hij op eenmaal – „ge zijt bijzonder schoon; te schoon voor een’ man als die daar rust op uwen schoot. In het paleis des Konings, dáár is uwe plaats. Zeg, wilt ge mij derwaarts volgen? Ik zal u daar tot vrouw nemen, en u zoo gelukkig mogelijk maken; want ik ben de zoon des Konings en de troonsopvolger.” – Gevleid door zulk een schoon vooruitzicht, gaf de vrouw aan het verlangen van den Vorstentelg toe, schoof zachtkens het hoofd haars mans van haren schoot, en steeg toen achter den prins op zijn paard, om met hem zich naar het koninklijk paleis te begeven.

Nog was zij in de onmiddellijke nabijheid der plaats, waar zij haren echtvriend achter liet, toen deze ontwaakte, en, ziende, dat zijne vrouw door een' man te paard werd meêgevoerd, haar naliep en de rijdenden weldra inhaalde. „Nu greep hij het paard bij de teugels, en sprak tot den ruiter: wie zijt gij, die u verstout mijne vrouw weg te voeren, die ik zoo pas door nabi Isa uit den dood heb terug bekomen?" – En daarop verhaalde hij het gebeurde met hem en zijne vrouw in alle bijzonderheden, van het begin tot het einde. Maar de prins antwoordde: „man! laat mij je zeggen, dat ik de zoon des Konings ben, en dat de vrouw, die ik hier bij me heb, niet je echtgenoot, maar mijne slavin is." – En de vrouw zelve? Zij verzekerde, dat het werkelijk zoo was als de prins zeide, en dat de man dus elders zijne vrouw moest zoeken. Het baatte niet, dat de diep gegriefde echtgenoot haar van ontrouw beschuldigde, en haar herinnerde aan 't geen nabi Isa bij zijn afscheid gesproken had; de vrouw hield vol, dat zij de zijne niet was, maar eene der slavinnen van den prins, dien zij volgde.

Ten einde raad, zag nu de man op eens nabi Isa aankomen. Hij snelde Hem tegemoet, en stortte zijn hart voor Hem uit wegens het ongeluk, dat hem getroffen had. Nabi Isa antwoordde niet; doch zich tot de vrouw keerende, vraagde Hij deze, waarom zij haren echtgenoot verliet, en een' anderen man wilde volgen? Ook nu beweerde de vrouw, dat zij slavin was van den prins, en wel verre van met „dien man" gehuwd te wezen, hem integendeel nu pas voor 't eerst van haar leven had ontmoet. Toen sprak nabi Isa: „o, vrouw! dewijl ge mij verloochend hebt, neem ik het u geschonken leven weêr van u; keer tot uwen vroegeren doodstaat terug!" En terstond gaf de vrouw den geest. Den prins sloeg de schrik om het hart.

Terwijl hij zwijgend voortreed, hernam nabi Isa tot den man, die nu voor altijd zijne vrouw verloren had: „die zwarte man was eerst als ongeloovige gestorven, doch door God uit den doode opgewekt, stierf hij daarna in het ware geloof. Uwe vrouw daarentegen, die eerst in den geloove gestorven was, heeft nu in haar ongeloof den dood gevonden." – „Ja, Heer! zoo is het" antwoordde de man – „maar wat mij aangaat, ik doe hier voor u de plechtige gelofte, van, zoolang ik leef, nooit weêr naar eene vrouw te zullen omzien." – En hierop begaf hij zich naar den top van een' berg, om daar als kluizenaar het overige zijner dagen te slijten.

SAMARANG, 25 Mei 1889. HOEZOO.

Rapport omtrent de zendingconferentie te Bremen. (28 tot 31 Mei 1889). (1)

Toen ik ten vorigen jare de eer en het voorrecht had de groote, algemeene zendingconferentie te Londen bij te wonen, sprak ik aldaar in een bijzondere bijeenkomst van de continentale afgevaardigden den wensch uit, dat de zevende samenkomst te Bremen, die dat jaar was uitgesteld, toch in 1889 gehouden zou worden, omdat ik van meening was, dat de kleinere vergadering in de vriendelijke Weserstad aangenamer indruk maakte, en waarschijnlijk ook vruchtbaarder mocht heeten, dan de door honderden bezochte, in meer dan één opzicht imposante conferenties in de Exeter-Hall.

Mijn destijds uitgesproken wensch is vervuld, en de goede verwachting, die ik van de Bremer-conferentie koesterde, is niet beschaamd geworden.

De Nord-Deutsche Missions-Gesellschaft zond in het afgeloopen voorjaar haar uitnoodigingsbrieven aan de verschillende zendelinggenootschappen van het vaste land van Europa, en aan enkele specialiteiten op het zendinggebied, en bepaalde naar gewoonte de Hemelvaartsweek om in het gastvrije Bremen samen te komen.

Ons Hoofdbestuur deed Ds. Schuller tot Peursum en mij de eer en het genoegen aan, ons wederom tot afgevaardigden van het Nederlandsche zendelinggenootschap te benoemen, gelijk ook de Utrechtsche Vereeniging door denzelfden afgevaardigde, dien wij vóór vijf jaren ont-

(1) Bestemd voor de Jaarvergadering van het Nederlandsche zendelinggenootschap; doch, bij gebrek aan tijd, daar niet voorgedragen.

moetten, door den Director Looijen, vertegenwoordigd werd. Ik behoef u niet te zeggen, dat het aankomen en het zijn te Bremen voor ons beiden ditmaal nog aangenamer was, dan toen wij er voor de eerste keer heengingen. Wij kwamen nu op bekend terrein; wij vertoefden er in dezelfde omgeving; wij ontmoetten grootendeels dezelfde personen, en, werd ons de Duitsche vriendschapskus ook al niet op het aangezicht gedrukt, menigeen ontving ons toch met een hartelijken handdruk, en begroette ons als oude bekenden. Nauwelijks konden wij het ons verbeelden, dat er vijf jaren verloopen waren, nu wij daar weer onze vergaderingen hielden in de vriendelijke, ook in die warme dagen frissche, zaal van den koopman F. M. Vietor, in de pause door dezelfde dames onthaald werden, en daarna een oogenblik in den prachtigen tuin ons verkwikten, – of nu wij op den Hemelvaartsmiddag in dezelfde kerk met de gemeente samen kwamen, en des Vrijdags onze bijeenkomsten besloten met een feestelijken maaltijd in hetzelfde schoone Bürgerpark, waar wij ook vóór vijf jaren zoo gezellig bijeen waren.

Even als de vorige maal was er ook nu voor de Afgevaardigden een gelegenheid opengesteld om aan den vóóravond der conferenties elkander te begroeten, om kennis te maken of te vernieuwen. Nauwelijks waren wij Maandag 27 Mei 's avonds te half acht te Bremen aangekomen, en hadden wij ons in de woning onzer gastheeren een weinig verfrischt, of wij begaven ons naar het oude, interessante woonhuis van Dr. Stoevesandt, die zijn zalen voor de ontvangst der zendingvrienden welwillend had opengesteld.

Daar bleek het ons, dat een tiental Duitsche genootschappen afgevaardigden hadden gezonden (1) terwijl ook

(1) De Broedergemeente, Basel, Barmen, Berlijn I en II, Bremen, Breklum, Hermannsburg, Leipzig, Neukirchen).

enkele mannen van naam waren uitgenoodigd. Zweden was door twee personen vertegenwoordigd; Nederland door de drie reeds boven genoemden. Parijs had ook nu geen afgevaardigde gezonden. Met het noemen van namen zal ik u niet vermoeien. Genoeg, dat ongeveer 25 personen als leden aan de vergadering deelnamen, terwijl dagelijks eenige belangstellende hoorders, predikanten en gemeenteleden, onze tafel omringden. Wie lust heeft, kan in ons Zendelinghuis met al de leden der conferentie in effigie kennis maken. Want Woensdag middag in de pause werden wij verrast door de komst van een photograaf, die de gansche groep vereeuwigde. Onze vriendelijke gastheer Vietor had de beleefdheid een afdruk toe te zenden aan al de vertegenwoordigde vereenigingen.

Dinsdag, Woensdag en Vrijdag hielden wij onze vergaderingen, die, te 9 ure aangevangen, met een pause van een groot half uur, tot 3 uur werden voortgezet. Voor elken dag waren slechts twee punten van bespreking aangegeven, één voor de morgen-, één voor de middagzitting. Er was dus overvloedige gelegenheid om, nadat een te behandelen punt behoorlijk was ingeleid, daarover uitvoerig van gedachten te wisselen, terwijl de vrijheid om ook bij herhaling te spreken voor niemand belemmerd werd, en er ook bij verschil van meening altijd een hoogst aangename toon bleef heerschen.

Reeds heb ik u, Broeders, in gedachten in onze vergaderzaal binnengeleid. Vergunt mij u thans een en ander van het verhandelde te doen hooren. Gaarne zou ik u, terwijl gij daar neêrzit, en een kijkje in den tuin met al zijn bloeiende boomen en heesters geniet, een sigaar aanbieden. Maar – dat is hier verboden waar! Krijgt gij echter dorst in die prachtige maar warme Mei-dagen, welnu, onze gastheer heeft gezorgd, dat er daar ginds aan

het eind der zaal een voldoend aantal flesschen met heerlijk spuitwater voorhanden is, waarvan gij naar hartelust gebruik kunt maken.

De oude Bremer Pastor Dr. Vietor, die in 1884 de vergaderingen opende, was nog wel tegenwoordig, maar moest wegens zijn hoogen leeftijd en zijn doofheid ditmaal die taak aan een ander overlaten. Dagelijks was hij evenwel in ons midden, en vroeg telkens verlof om zich naast den referent neêr te zetten, om zooveel mogelijk van elk referaat op te vangen, maar aan de discussies kon de goede, vriendelijke man volstrekt niet meer deelnemen. De conferentie werd dan nu geopend door Pastor Leippoldt, zoon van den schrijver van het welbekende Handboek voor Kerkgeschiedenis. Hij sprak een warm, hartelijk woord, naar aanleiding van het door hem voorgelezen gedeelte uit de H. Schrift (Eph. 4: 1–16) en ging ons vóór in gebed, waarna wij ons, begeleid door een harmonium, in gemeenschappelijk gezang vereenigden, gelijk wij dat later telkens bij het begin en bij het einde van elke zitting deden.

Tot Voorzitter der conferentie werd Dr. Fabri gekozen. Daar deze echter den eersten dag nog niet tegenwoordig kon zijn, werd Director Dr. Frick van Halle uitgenoodigd voor dien dag het praesidium op zich te nemen.

De eerste vraag, die volgens het program onzer werkzaamheden aan de orde werd gesteld, werd ingeleid door Professor Plath uit Berlijn. Zij luidde: „Wie haben zich die protestantisch-kontinentalen Missionen der über das Bedürfniss der einzelnen Kirchengemeinschaften hinauswachzenden Zahl der Theologen gegenüber zu stellen?"

De Referent begint met te wijzen op het feit, dat er tegenwoordig een overproductie van theologen is. Zij

kunnen niet allen in de gemeenten als predikant een plaats krijgen. De zending moet daarop acht slaan. Zij moet vragen, of zij deze voor de vaderlandsche gemeenten overtollige krachten niet gebruiken kan.

Uit welke kringen kwamen tot hiertoe de zendelingen voort? De Christelijke Kerk in de Middeleeuwen kreeg haar zendelingen uit de kloosters en uit de geestelijken, gelijk dat nog heden in de Roomsche kerk het geval is. De zendelingen, die later uit Nederland en andere koloniale Protestantsche landen uitgingen, waren meestal theologen, predikanten, die zich, of uitsluitend, of bij hun overige werk de nooden der heidenen aantrokken. Zinzendorf was de eerste, die van dien regel afweek, en niettheologen uitzond. Op zijn voetspoor ontstonden er later hier en daar kweekscholen, waar jonge mannen niet tot theologen maar tot goede christenen werden gevormd, om met hun gaven en krachten voor de Heidenwereld uittegaan.

Tegenwoordig stelt men zich algemeen op het standpunt, dat men geschikte personen, die zich voor het zendingwerk aanbieden, niet moet weren, al zijn zij geen theologen. Bepaalde theologen komen zich in den regel niet aanmelden.

Dit is zeker, dat er een onderscheid moet blijven tusschen de theologische opleiding aan een universiteit en de opleiding in een zendinghuis. Halve wetenschap dreigt op elk gebied schade te doen aan het hart en het leven. Ofschoon het in den regel gewenscht is, dat den zendeling een zekere mate van theologische opleiding niet ontbreke, zijn er toch tegenwoordig een groot aantal vrome mannen, die voor de zending veel en goed werken, ofschoon zij geen theologische opleiding genoten. Doch wat aan dezen ontbreekt, kan dan juist door anderen uitnemend worden aangevuld, als de zending de krachten

weet te gebruiken, die op dit oogenblik de overvloed van theologen haar aanbiedt.

Zeker, er zijn hier tegen bedenkingen te maken. Men kan wijzen op de gezondheid, op het feit dat de zendingarbeid veel sterker gestellen vordert dan de inlandsche pastorale werkzaamheid. Men kan herinneren, dat de theologische atmospheer aan menige universiteit zoo bedorven is, dat de vraag rijst, of daar geschikte zendelingen kunnen worden gevormd. Men kan vragen of het goed is, dat jonge mannen faute de mieux, omdat zij in 't vaderland geen predikantsplaats kunnen krijgen, nu zendeling worden; of dit niet schade dreigt te doen aan het ideaal, dat men voor oogen moet houden van den waren zendeling. Ook spreker acht die bezwaren niet licht. Niet elk theoloog kan of mag natuurlijk zendeling worden. Met den gezondheidstoestand moet rekening worden gehouden. Aan de Academiën zijn, Goddank, nog tal van jongelui, die vroom en goed blijven. En als zij dat werkelijk zijn, zou dan niet de zending hen aantrekken, waardoor zij licht in uitgebreider kring voor het Godsrijk ten zegen kunnen zijn, dan als zij misschien hun leven lang op een klein dorp blijven?

Een goed gevormd theoloog zal nog slechts een korten tijd in een zendinghuis behoeven door te brengen, om bekend te worden met taal, zeden, gewoonten, eischen van het volk waar hij als zendeling heengaat.

Zullen misschien die theologen slechts voor korten tijd naar het zendingveld uitgaan, om zoo spoedig als zij daartoe kans zien, in 't vaderland weer een plaats als predikant te gaan bekleeden? Spreker vreest dat gevaar niet. Hij vertrouwt, dat als zij werkelijk eenmaal in het zendingwerk arbeiden, zij zich welhaast zóó met hart en ziel aan hun gemeente zullen hechten, dat zij niet dan

door bijzondere aanleiding er toe zouden overgaan om die te verlaten, ten einde weêr in 't vaderland te gaan werken. En al ware dat niet zóó, welnu, ook als zij slechts een korten tijd in de zending zijn werkzaam geweest, zullen zij meer nut hebben gesticht, dan als zij hier ledig aan de markt blijven staan.

Zal men dan misschien de zendinghuizen niet spoedig kunnen sluiten? Och neen, de opleiding voor het zendingwerk zal nooit haar eigenaardigheid verliezen. 't Is zelfs te hopen, dat er altijd zullen blijven, die zonder bepaalde theologische opleiding zich voor het zendingwerk willen bekwaam maken. Maar de zending zou haar plicht verzaken, als zij geen gebruik maakte van de krachten, die de tegenwoordige overvloed van theologen haar aanbiedt. En wij zouden toonen op de teekenen der tijden geen acht te geven, als wij deze hoogst belangrijke vraag niet ernstig met elkander bespraken.

Aan dit referaat knoopte zich terstond een warme discussie vast. De Bremer Inspector Zahn begon al dadelijk te wijzen op het eigenaardig verschijnsel, waarin hij een treffende Nemesis der geschiedenis zag, dat juist de verdienstelijke Inspector der Gossnersche missie hier thans optrad om de hulp van theologen voor de zending in te roepen. Toch moet hij waarschuwen, al is hij het in theorie met den referent eens, dat men met de toepassing voorzichtig zij. Men mag niet vergeten, dat de tegenwoordige overvloed van theologen voor een deel het gevolg is van eigenaardige maatschappelijke toestanden, en dus niet een zuiveren maatstaf biedt voor het peil van het godsdienstig leven. De zending eischt bijzonderen aanleg, bijzondere gaven, iets geniaals, dat men nog niet altijd noodig heeft om een goed predikant te zijn. En wil men theologen in een zendelinghuis opnemen, dan zie men wel

toe, dat er, èn daar èn later in het zendingveld geen onderscheid tusschen hen en de andere zendelingen zij.

Door verschillende sprekers werd er op gewezen, dat men toch van de eigenlijke theologische opleiding voor de zending niet al te hooge verwachting moet hebben. Zij kan uitnemende diensten bewijzen; kan hier of daar zelfs noodig zijn. Maar in 't algemeen hebben wij nog altijd den weg te volgen, dien de Heer zelf reeds insloeg, toen hij vrome mannen zonder theologische opleiding tot het zendingwerk vormde en liet uitgaan, ofschoon ook de meer wetenschappelijk opgeleide Paulus ontzaggelijk veel voor de zaak van het Godsrijk heeft gedaan. 't Is zeker te betreuren, dat er over 't algemeen zoo weinig jonge mannen uit den beschaafden en ontwikkelden stand zich voor het zendingwerk aanmelden. Bij het Rhijnsche Genootschap, zoo deelde Dr. Schreiber ons meê, heeft tot hiertoe nog nooit een theoloog zich aangeboden. Hierover was men het algemeen eens, dat een zekere mate van theologische opleiding voor den zendeling hoogst gewenscht is; doch dringend waren ook de waarschuwende stemmen, om toch geen kunstmiddelen aan te wenden tot bevordering der zendingzaak, en met het opnemen van theologen voorzichtig te zijn. Opmerkelijk was het dat verscheiden stemmen (o. a. Dr. Warneck en de oud-zendeling Hesse) zich verhieven tegen het denkbeeld, om zendelingen tijdelijk op te nemen, met het vooruitzicht om later weêr in 't vaderland predikant te kunnen worden. Ik kon niet nalaten in den loop der discussiën een opmerking te mengen, dat wij bij ons te lande in gansch andere toestanden verkeeren, dat hier van geen theologen-overvloed, maar van predikanten-nood sprake is, terwijl ik tegelijk het feit meêdeelde, dat onlangs voor de eerste maal een theoloog zich heeft aangemeld voor de opneming in ons

zendelinghuis, die daar op gelijken voet met onze andere kweekelingen behandeld wordt.

Men wenschte intusschen naar aanleiding van het referaat tot eenig practisch resultaat te komen. Dr. Warneck wijst er op, dat in den jongsten tijd de missie een andere gestalte heeft gekregen, waardoor men verwachten mag, dat zij meer dan te voren de studenten zal aantrekken. Pfarrer Römer herinnert, hoe men het vooral na 1880 aan Ritschl te danken heeft, dat er meer belangstelling voor de zending onder de studeerende jonglingschap is ontwaakt. Het resultaat van de discussiën is, dat er besloten wordt om een commissie van vijf leden te benoemen, belast met het concipieeren van een manifest, althans van enkele resoluties, die over dit punt van deze vergadering zullen uitgaan. Die commissie bracht den volgenden morgen haar arbeid ter tafel. En met algemeene stemmen besloot men het volgende wereldkundig te maken:

1°. Tegenover het feit, dat bij verschillende Protestantsche Genootschappen het getal der theologen grooter is dan de behoefte der gemeente, achten wij het hoogst wenschelijk, dat gezonde, bekwame, geloovige candidaten in de theologie en jonge predikanten zich aan de zending wijden, opdat op dat gebied aan het gebrek aan arbeiders worde te gemoet gekomen;

2°. Opdat deze zaak in steeds uitgebreider kringen sympathie vinde, komt het ons wenschelijk voor, dat meer dan tot hiertoe onder de Akademische jongelingschap kennis van de zending bevorderd worde;

3°. Tegelijk richt de conferentie tot bestuurders van hoogere opleidingsscholen en vooral tot predikanten en godsdienstonderwijzers het verzoek, om voor begaafde kweekelingen, die uit innerlijken drang zich aan dezen gewichtigen dienst voor het Godsrijk zouden willen wijden,

de wegen op alle geoorloofde en geschikte wijzen gemakkelijk te maken, onder anderen ook door hun het opnemen in een zending-instituut mogelijk te maken, voor het geval dat voor den bijzonderen aanleg en toestand van den kweekeling deze kortere weg te verkiezen is, boven dien eener academische opleiding.

Na de pause werd het woord gegeven aan Inspector Dr. Schreiber van Barmen, tot inleiding van de bespreking over: „die Fortbildung der eingeborenen Mitarbeiter". De ervaring, zoo luidde in 't kort het referaat, de ervaring heeft geleerd, dat het niet goed is de inboorlingen, die men tot medehelpers wil opleiden, te lang in een seminarie, een kweekschool of dergelijke inrichting te houden. Zij loopen daardoor gevaar van hun volk te worden vervreemd en hoogmoedig te worden. Men houde hen dus slechts betrekkelijk korten tijd, maar blijve ook later aan hun vorming en opleiding arbeiden. Welke zijn daartoe de middelen? De zendeling moet natuurlijk bovenal zorgen, dat het geloofsleven zijner helpers meer en meer toeneme. Hij moet daartoe met hen blijven leven, en hen voortdurend met goeden raad bijstaan. Hij moet nauwlettend toezien op de gevaren waaraan zij zijn blootgesteld, ook dan als zij op een leeftijd komen om te trouwen (hetgeen op zich zelf zeer gewenscht is). Met zijn helpers moet de zendeling gedurig bidden en de H. Schrift lezen, terwijl hij evenzoo ook de oudsten der gemeente gedurig om zich heen moet verzamelen. Ook moet de zendeling toezien, dat zij zich in de taal van het land blijven oefenen, en vaardigheid verkrijgen om zich daarin uit te drukken. Daartoe kan de uitgave van een klein blad bevorderlijk zijn, waarin hun iets gegeven wordt, en waarin zij zelf iets geven, terwijl ook samenkomsten zijn aan te bevelen, waarbij de inlandsche helpers

over een of ander punt mondeling of schriftelijk hun gedachten uiten. Als het eerste voorbereidingsonderwijs aan de kweekscholen verkort is, is het aan te bevelen dat de helpers later weêr voor eenigen tijd een dergelijke inrichting bezoeken. Dat heeft wel bezwaren, maar die zijn niet onoverkomelijk, en het Barmer Genootschap heeft o.a. in de Batta-zending de ervaring opgedaan, dat deze methode goede vruchten oplevert. Ook het schoolonderwijs en de prediking der helpers moet de zendeling zooveel mogelijk bijwonen, zich daarvan op de hoogte stellen, en door eigen voorbeeld nu en dan daarbij zijn helpers den goeden weg wijzen.

Na het hooren van dit referaat verklaart Dr. Warneck dat hij zeer is ingenomen met wat de referent gezegd heeft, en dat hij het zeer wenschelijk acht, dat alle zendelingen dat in 't oog houden. Veel meer dan op een lange voorbereiding komt het voor de inlandsche helpers aan op den voortdurenden persoonlijken invloed van den zendeling. Dr. Wangemann waarschuwt echter uit eigen ervaring, dat men toch niet te spoedig de inboorlingen met eenige zelfstandigheid late optreden, en dat zij ten minste een diepen indruk moeten hebben ontvangen, dat zij nu voortaan moeten arbeiden voor het Koningrijk Gods. Ter aanvulling van het referaat wijst Prof. Plath er op, dat de zendeling ook moet toezien, dat de inlandsche helper een goed gebruik make van het inkomen, dat hij verdient; want het is soms gebeurd, dat een helper daarvoor dingen ging doen, die schade deden aan het zendingwerk, althans aan den ijver, waarmeê de medearbeider zich aan dit werk moest toewijden. Tot veel gedachtenwisseling wordt aanleiding gegeven door een vraag van Inspector Zahn, of het goed zou zijn de inlandsche helpers een poos naar Europa ter opleiding te zenden,

of althans hen een Europeesche taal te laten aanleeren, opdat zij voordeel trekken van wat in het moederland op christelijk gebied gedaan en geleverd wordt. Met Dr. Warneck verklaren de meeste sprekers zich sterk tegen verplaatsing naar Europa, en ook van het aanleeren van de taal van het moederland zien de meesten weinig heil. De zendeling Handmann uit Leipzig verzekert, dat in Britsch-Indië het aanleeren van het Engelsch door de inlandsche helpers weinig vrucht heeft gegeven. Dr. Kropf deelt hetzelfde mede omtrent de Kaffers, terwijl een poging om enkele Kafferjongelingen in Engeland te laten opleiden, voor de zending mislukt moet heeten. Algemeen is men het daarover eens, dat het beter is als zij zich een eigen inlandsche literatuur vormen, waartoe weekbladen en conferentiën goede diensten kunnen bewijzen, waarop de referent reeds gewezen had.

In de morgenzitting van Woensdag werd het eerst het woord gegeven aan Ds. Schuller tot Peursum van Amsterdam, om de vraag te beantwoorden: „wie erzieht die Missionsschule für den indischen Beruf?"

Deze vatte zijn gedachten samen in de volgende stellingen.

1. Bevordering van aardsche welvaart, is nooit hoofddoel der zending of der zendingschool.

2. Wat echter geen hoofddoel is, kan bijzaak zijn van de hoogste beteekenis.

3. Daarom oefent de zendeling niet slechts indirect invloed uit op het toekomstig beroep zijner leerlingen, maar kan niet nalaten dit ook opzettelijk te doen.

4. Bevordering van aardsche welvaart brengt groote gevaren mede, die niet te vermijden zijn, en daarom in den geloove moeten tegengegaan en overwonnen worden.

Spreker bepaalde zich bij de lagere scholen. De zending heeft die noodig om vatbaar te maken voor het aanhooren der Evangelieprediking en het lezen en verstaan van den Bijbel. De zendeling gaat niet uit om de heidenen tot geschikte handwerkslieden te vormen, maar om hun het Evangelie der zaligheid te brengen. Zijne school zal echter grooten invloed oefenen op de geheele levensopvatting zijner leerlingen. Zij leeren daar zich bezighouden, opmerken, zich uitdrukken, en verstaan door de school de eischen van reinheid, orde, gehoorzaamheid. De zendeling kan ook niet nalaten, alles mede te deelen wat hij heeft en weet, en zal dus ook de school gebruiken om te wijzen op werktuigen en gereedschappen, die hij zelf gebruikt en anderen kan leeren gebruiken. Want hij kan voor hunne aardsche belangen niet onverschillig zijn, ook waar hij vooral hunne eeuwige belangen in het oog heeft. Als een getrouw huisverzorger moet hij uitdeeler zijn der menigerlei gaven Gods. Zoo wint hij ook hun hart, wekt hunne belangstelling in zijn persoon en woord, en leert hen met de sleur der gewoonte breken.

Het groote gevaar bestaat, dat zij den zendeling nu zoeken om de spijze die vergaat; dat zij afleeren wat hun van nature eigen is en noodig voor akkerbouw en jacht; dat zij haken naar meer, en eene omgeving opzoeken voor hun geestelijk leven gevaarlijk, voor hun aardsch bestaan voordeelig. Dit kan niet achterblijven, en alle onderwijs moet dus samengaan met de vermaning: Waakt en bidt dat gij niet in verzoeking komt.

Dr. Wangemann opent de discussies over dit referaat door hulde te brengen aan het vele goede, dat hij gehoord heeft. Op één punt is hij het echter met den referent niet ééns. Het is bekend, dat de Engelsche regeering in haar koloniën allerlei industriescholen met

de zendingscholen vereenigd heeft, zijns inziens ten onrechte. Hij meent, dat industrie en dergelijke dingen niet thuis behooren in de zendingschool. Ook naai- en breischolen, hoe nuttig ook, mogen niet gebracht worden onder de rubriek zendingschool.

Dr. Grundemann meent ook dat er eenig verschil is tusschen de vraag en de beantwoording. Referent heeft de zaak breeder opgevat dan de vraag luidde. Zou het trouwens niet beter zijn geweest, als de vraag was gesteld: wie erzieht die Mission für den irdischen Beruf? Z. i. moest de zendeling het er ook op toeleggen, dat zijne gemeenteleden, en niet, zooals te dikwijls geschiedt, werklieden uit heidensche en mohammedaansche omgeving, voor hem arbeiden en de leveranciers van zijne levensbehoeften worden.

Inspector Zahn verdedigt de gestelde vraag. De geheele zending voedt niet op voor het aardsche beroep. Scholen op te richten ligt niet in de oorspronkelijke roeping der zending, maar 't is een noodzakelijk gevolg van haar werkzaamheid. Het is dikwijls jammer, dat de zendelingen te veel predikers zijn en te weinig paedagogen. Daarvoor moeten zij behoorlijk worden opgeleid. Van veel belang is het, dat de school invloed oefent op behoorlijke kleeding. En ook dat de kinderen voor het schoolgaan iets betalen, bijvoorbeeld in den vorm van bewerken van een stuk land.

Ook Dr. Warneck verdedigt de vraag, en roemt de wijze waarop de referent haar beantwoord heeft. Hij wijst er op, dat wij veel van de Roomsche missie kunnen leeren, die overal practische mannen heeft. Zij houden de kinderen dadelijk met regelmatigen arbeid bezig bijv. op daartoe aangekocht land. 't Is een hoofdzaak, dat de kinderen voor lediggang behoed worden. Het schoolgeld wil hij niet afgeschaft hebben.

Ook verschillende andere sprekers namen aan de discussie deel. Sterk wordt aangedrongen op het nut van aanschouwelijk onderwijs. Er wordt gewezen op den invloed, dien de zondagschool oefent op de ontwikkeling der meisjes en daardoor op heel den huiselijken en maatschappelijken toestand. Meer dan één spreker betreurde het, dat de Engelsche zendelingen te veel Europeesche denkbeelden en indrukken op de inboorlingen overbrengen. Dr. Kropf wist o. a. te vertellen hoe van Engelsche zijde reeds modejournalen onder de Kaffers worden verspreid, en - helaas ook syphilis door de Engelsche uniformen, die aan de inboorlingen verkocht worden! Dit was de hoofdgedachte, waarin alle sprekers éénstemmig waren, dat het van het hoogste belang is de zendingschool zoo goed mogelijk te maken, omdat door haar het kind reeds een andere levensbeschouwing krijgt, en zij één van de meest gezegende middelen kan zijn, waarvan Gods Geest zich bedient om ook heiden en mohammedaan tot die godzaligheid op te leiden, die de belofte heeft des tegenwoordigen en des toekomenden levens.

Des namiddags hield de zendeling Handmann uit Leipzig een zeer uitvoerige rede over de vraag: „was ist zu thun gegenüber der wachsenden römischen Eindrängung in die Evangelischen Missionsgebiete?" In den laatsten tijd, zoo sprak hij, heeft Rome zich in dit opzicht zeer geweerd. O. a. zijn verscheidene Jesuiten, die in 1870 uit Duitschland verdreven zijn, voor de missie gebruikt. Zelf heeft hij op zijn zendingterrein hun machtigen invloed ondervonden. Op één zijner stations hebben zij zelfs zijn zendingschool tot den grond toe afgebroken. Vele jonge christenen hebben zij afkeerig gemaakt. Er wordt handgeld gegeven om bekeerlingen voor de Roomsche kerk te maken.

Zij moeten de Luthersche leer vervloeken, zich laten herdoopen, en beloven nooit meer met een predikant of zendeling te spreken. Alle middelen zijn ad majorem Dei gloriam geoorloofd. In landen, die onder Roomsche heerschappij zijn is 't natuurlijk het ergst. Maar uit allerlei landen en streken vernemen wij dezelfde dingen. Wat daartegen te doen? Spreker geeft de volgende wenken: Erken het gevaar. Schroom niet hun moedig tegen te treden; het licht kunnen zij niet verdragen; de pers kan veel doen om op de publieke opinie te werken. Strijd met Gods Woord, ook tegenover al de lasteringen waarvan Rome zich bedient; het ware te wenschen, dat er een flink populair geschriftje bestond, waarin Rome's verkeerdheden worden uiteengezet en getoetst aan de H. Schrift. Onthoud u van alle vleeschelijke wapenen, ook van het propaganda maken onder Rome's volgelingen, waardoor licht de strijd te meer verbitterd wordt. Versterk uw missie door een goed schoolwezen, door inlandsche helpers, door het vormen van zelfstandige gemeenten, door het wegdoen van allen Roomschen zuurdeesem, allermeest natuurlijk door het bevorderen van frisch en krachtig geloofsleven. Laat alle Protestantsche zendelingen broederlijk naast elkander samenwerken zonder confessioneelen strijd, zonder „uniformirung."

Ook aan dit referaat knoopten zich verschillende mededeelingen en beschouwingen vast. Men wees er o. a. op, hoe Rome de menschen weet te lokken door zijn rekbaarheid ten opzichte der moraal, door zijn eigenaardige beschouwing over volksgenoegens, dansen, spelen en dergelijke. Men had zich daarbij te beklagen over de lauwheid van vele Protestanten en over de verschoonende wijze waarop het vijandig streven van Rome door vele koloniale politici en door de pers beschouwd wordt.

't Was niet te verwonderen, dat vooral de zoo warme

en vurige Dr. Warneck zich bij deze discussie niet stil hield. Vooral dit punt, waarop de referent wees, werd door hem nog eens gereleveerd, dat men den moed behoort te hebben de handelingen der Roomsche missie aan het licht te brengen. „Geef feiten, feiten, feiten", riep hij uit. „Waarom hebben zij op mijn geschriften, op mijn beschuldigingen niets geantwoord? Omdat ik feiten gaf, die zij niet wederspreken konden." Op de vraag door Dr. Schreiber gedaan: moet men reeds de kinderen op de school en catechisatie met het bestaan en de eigenaardigheden der Roomsche kerk bekend maken, werd geantwoord, dat de omstandigheden dat tegenwoordig hier en daar wel degelijk noodig maken. Een der sprekers wees nog op de noodzakelijkheid, om in de zendinggemeenten die met R. Kath. zendelingen in aanraking kwamen, jaarlijks met krachtigen nadruk den Hervormingsdag te vieren, en dan duidelijk te wijzen op hetgeen ons protestanten van de katholieken onderscheidt.

Laat ons echter niet vergeten, zoo riep ten slotte Inspector Zahn ons bemoedigend toe, dat, als men de statistiek raadpleegt, de Roomsche zending over 't algemeen toch niet zoo groote vorderingen maakt als de Protestantsche.

Het vijfde punt van de Agenda, dat Vrijdag ochtend aan de orde kwam, luidde: „Die Stellung der Evangelischen Mission zur Sklavenfrage." De inleider Dr. Warneck vroeg en verkreeg verlof om het ruime veld wat te beperken door de woorden: „zur Sklavenfrage" te veranderen in: „zur Sklaverei." (1) Het Evangelie, zoo betoogde deze spreker, staat in beginsel tegenover de slavernij. Daar waar het zuurdeeg van het Evangelie doorwerkt, zal het zeker eenmaal zóóver komen, dat de slavernij wordt af-

(1) Het geheele onderwerp is door hem behandeld in een geschrift, dat dezer dagen is uitgekomen onder den titel: „die Stellung der Evangelischen Mission zur Sklavenfrage."

geschaft. Maar een wet tot haar afschaffing kan alleen dáár komen en vruchtbaar werken, waar men ook de macht bezit om de overtreders te straffen. Ook mag een dergelijke wet nooit als een deus ex machina te voorschijn treden. Zij moet voorbereid zijn. De slaven moeten weten, wat zij met hun vrijheid te doen hebben. De missie zal daartoe het best kunnen voorbereiden. Maar zij moet daarbij voorzichtig te werk gaan. Duizenden zouden alléén christen willen worden om vrij te zijn en straks hun vrijheid te misbruiken. De Apostelen zijn ook niet dadelijk met geweld tegen de slavernij opgekomen. Hadden zij het gedaan, dan zouden zij een soort van sociaal-democratische politiek in 't leven hebben geroepen. Het N. T. behelst nergens een gebod om de slaven vrij te maken. Wel vinden wij daarin vele vermaningen zoowel voor slaven als voor heeren. In later eeuwen heeft het Christendom zooveel invloed gehad, dat thans onze zendelingen in menig opzicht een geheel andere beschouwing van de zaak hebben dan de mannen van den Apostolischen tijd. Maar de beschouwing van onze christelijke zijde wordt door de Heidenwereld nog niet gedeeld. Ook nu nog beginne de zending niet met oppositie tegen de slavernij, opdat zij niet tot oproer drijve. Zij predike het Evangelie, leere daardoor dat alle menschen broeders zijn, verkondige aan heeren en slaven, hoe zij tegenover elkander handelen moeten. Zij leere, dat arbeid den mensch niet vernedert, maar dat integendeel lediggang en luiheid een schande is, en wekke allen op om in hun stand God te eeren en naar zijn wil te leven.

Verscheiden vragen komen hierbij in aanmerking. Mag een slaaf ook een lid der gemeente worden? Zonder twijfel. Mag een slavenhouder ook een lid der gemeente worden? Bazel antwoordde vroeger kortweg: neen. Maar

't is de vraag of deze apodictische bepaling wijs en goed was. Het Bazelsche zendingwerk is zeer voortgeholpen door de afschaffing der slavernij van regeeringswege. Zoolang zij niet door de regeering is afgeschaft, mag men noch aan slaven noch aan heeren de toetreding tot de gemeente weigeren, evenwel wat de laatsten betreft met deze restrictie, dat zij geen slavenhandel drijven, hun slaven goed behandelen en voor hen de mogelijkheid openstellen om zich vrij te koopen.

Mogen slavenhouders ook opzieners der gemeente zijn? Hierop is niet in 't algemeen te antwoorden. Het hangt van personen en omstandigheden af. Mogen zendelingen of inlandsche helpers ook slaven houden? Deze vraag is verschillend beantwoord. Een paar Engelsche Genootschappen zijn daartegenover zeer gestreng, misschien te streng; immers de omstandigheden kunnen het soms noodzakelijk maken.

De missie zal reeds veel doen als zij de slaven verlost van de luiheid, van de zucht tot niets doen, als zij hen vormt tot menschen die arbeiden. In de Afrikaansche missie komt de Roomsche zending zelf soms met ongeoorloofden dwang, en laat allerlei heerendiensten verrichten, terwijl zij dezer dagen een kruistocht te vuur en te zwaard tegen de slavernij in Afrika laat prediken. De Protestantsche laat alleen vrijwillig geld geven voor verschillende doeleinden.

In nauw verband met de slavernij staat de polygamie. De vrouwen van de polygamisten en de slaven zijn vrijwel in denzelfden toestand. De strijd tegen deze twee maatschappelijke verschijnselen vormt één geheel. De zending moet daarom ook tegen de veelwijverij met alle kracht zich verzetten. De man moet leeren zelf te arbeiden, „auch seine Herren Söhne", en niet al het werk door de vrouwen laten doen. Is niet het uithuwelijken der dochters dikwijls ook een soort menschenhandel? Goed

zal het zijn als de zending den slaaf er toe kan brengen zich zelf vrij te koopen, en later als vrijgemaakte zich ook eenig landbezit te verwerven; als zij daartoe bemiddelend optreedt tusschen den heer en den slaaf. Ja, bemiddelend en voorbereidend kan en moet de zending veel doen; directe afschaffing der slavernij moet zij overlaten aan den staat.

Nadat de referent geeindigd heeft, deelt Pastor Römer uit Bazel meê, hoe men er vroeger in zijn Genootschap toe gekomen was om zoo uitsluitend, zoo hard te zijn als Warneck beschreven had. Dit was vooral de invloed geweest van den vroegeren director Josenhans, die vervuld van afkeer van slavernij en veelwijverij, deze kwalen had willen bestrijden op dezelfde wijs als velen het drankmisbruik bestrijden, door afschaffing en geheelonthouding. Maar in de practijk was men alras gestuit op tegenwerking van de zendelingen en van de omstandigheden. Dat de slavernij niet op eens moet worden afgeschaft, zonder dat de personen en de toestanden er op voorbereid zijn, wordt door verschillende sprekers bevestigd, o.a. door Dr. Schreiber, die herinnert aan wat indertijd op Sumatra was gebeurd, waar slaven bij hoopen zich aanmeldden om christen te worden, en van hun heeren wegliepen, zoodra zij er van gehoord hadden; dat de vrijstelling komen zou, en door den zendeling Kersten van de Broedergemeente, die mededeelingen doet omtrent de toestanden in Suriname, welke Nederlandsche kolonie nog altijd lijdt onder de gevolgen van de niet genoegzaam voorbereide vrijverklaring. Vele plantagies zijn daar in waarde zeer achteruitgegaan. Het pauperisme vooral in de stad is toegenomen. Het zendingwerk heeft er onder geleden. Inspector Zahn verzoekt den Referent, als hij zijn stuk in druk geeft, de gewone

argumenten tegen de slavernij nog wat meer te releveeren, omdat in Duitschland velen nog altijd van meening schijnen te zijn, dat de slavernij een normale toestand is. Ook mag er wel op gewezen worden, dat menigeen zich om zijn schulden als slaaf verkoopt, iets dat voorkomen kan worden als de zending leert geen schulden te maken, maar zuinig en eerlijk te leven. Dr. Fabri herinnert, dat Livingstone er reeds bij herhaling op gewezen heeft, dat er, althans voor Afrika, een ander handels- en verkeersysteem moet komen om aan de slavernij een einde te maken. De koopman Schröder dringt er op aan, dat wij Europeesche christenen geenerlei tolerantie mogen goedkeuren, noch tegenover de slavernij, noch tegenover de veelwijverij. Diep moeten wij toonen vervuld te zijn van het besef, dat de slavernij in elken vorm een slechte, den mensch onteerende zaak is, waartegen wij christenen de beste artsenij moeten brengen door het Evangelie. Laat men daarbij, zoo zegt de zendeling Handmann, zich ook nu nog zooveel mogelijk houden aan de Apostolische praxis. Geen gewelddadig ingrijpen in de bestaande toestanden, geen kunstmiddelen ook, geen preekende dames en dergelijke. Laat het gaan, zegt de Utrechtsche Director Looijen, als onder de Alfoeren op Boeroe: de Regeering heeft geholpen om dáár een zendeling te plaatsen. Nu reeds zijn er meer dan 500 gemeenteleden. Als de slaven zelf hun toestand leeren begrijpen, dan zijn zij ook vatbaar om het Evangelie aan te nemen, even goed als in den eersten christentijd.

Eindelijk werd door Dr. Schreiber het laatste punt van de Agenda besproken: „sind specielle Beziehungen einzelner Kreise der heimatlichen Missionsgemeinde zu bestimmten Missions-stationen oder Gebieten wünschenswerth?"

Zulke „specielle Beziehungen" bestaan hier en daar. Is het niet wenschelijk ze te vermeerderen? 't Is zeker veel gemakkelijker voor de zending in 't algemeen, zoo als die door één of ander genootschap bevorderd wordt, gezamenlijk te werken, en het beleid van alle zaken aan het Hoofdbestuur over te laten. Maar, ofschoon „das sich nicht machen läszt" zou 't toch zeker wel wenschelijk zijn, dat iedere vaderlandsche gemeente één zendingpost of één zendeling voor haar rekening nam. Althans als afdeelingen of vereenigingen dit deden, gelijk de Nederlandsche Vereeniging van het Rijnsche Genootschap voor Borneo zorgt, en ook andere Hulpvereenigingen een deel van den arbeid op zich nemen, terwijl het Hoofdbestuur met raad en daad steunt. Zeker, er zijn bedenkingen hiertegen in te brengen. Maar die zijn wel op te lossen. Men zegt, dat het bekrompenheid, enghartigheid aankweekt. Spreker deelt niet in dat bezwaar. Ieder kan toch niet het geheel omvatten. En openbaart zich de liefde voor één punt, dan zal ze ook allengs zich uitbreiden. Men vreest, dat er valsche verhoudingen zullen komen tusschen den zendeling en degenen die hem onmiddellijk steunen, en het Hoofdbestuur. Zeker, dit kan gebeuren. Maar 't hangt er veel van af, of alles vooruit goed wordt geregeld. In den boezem van 't Genootschap zelf, zegt een ander, kan het aanleiding geven tot verschil, tot scheiding. Maar hiertegen moet het Hoofdbestuur waken. En weêr een ander bezwaar is dit, dat de ééne zendeling of zendingpost allicht meer bevoordeeld wordt dan de andere; sommigen toch zullen er bijzonder slag van hebben veel ophef van hun werk te maken, en daardoor sympathie te wekken. Maar, zoo zegt spreker, „auch dies lässt sich beseitigen." Het Hoofdbestuur moet zorgen, dat de bedeeling van geld,

kleêren en al dergelijke zaken geregeld gaat. Extragiften moeten alleen dan door het Hoofdbestuur worden uitgekeerd, als zij voor een bepaald doel worden gegeven, of, zoo het Hoofdbestuur ze voor een persoon ontvangt, als het meent dat het voor dien persoon gewenscht of geschikt is. In 't algemeen, zoo luidt spreker's slotsom is deze zaak goed, zij kan een uitnemend middel zijn tot opwekking van den zendinggeest.

Deze conclusie lokt van sommige hoorders bedenkingen uit. Prof. Kratzenstein, Pfarrer Römer, Inspector Zahn, Hess, om andere namen niet te noemen, meenen, dat Dr. Schreiber wel wat licht over de bezwaren heenstapt. Verschillende voorbeelden worden aangehaald, o.a. uit de geschiedenis der Bazelsche missie, dat dergelijke pogingen dikwerf aanleiding hebben gegeven tot allerlei moeielijkheden. Wel kan het goed zijn, als zich voor deze of gene zaak een afzonderlijk comité vormt, zoo als b.v. onze Kwartguldenvereeniging voor de scholen in de Minahassa, of de bijzondere commissie voor de Meisjesschool. Ook kan het geen kwaad, als Vrouwenvereenigingen geld bijeenbrengen voor kerkbenoodigdheden. Maar liefst moet dit alles naast en behalve de gewone werkzaamheden geschieden. En in allen gevalle zorge men er voor, dat geldverzendingen aan de zendelingen nooit buiten het Hoofdbestuur omgaan.

Na de sluiting der discussiën over dit laatste punt der Agenda werd een schrijven voorgelezen van Pastor Kurze, die klaagt over de onbekendheid van de Engelsche en Amerikaansche Genootschappen met de werkzaamheden der continentale vereenigingen, gelijk die o.a. blijkt uit de notulen der Londensche conferentiën. De schrijver stelt daarom voor, dat er een rapport omtrent deze Bremerconferentie worde geplaatst in een Amerikaansch en een

Engelsch zendingblad. Op uitnoodiging der vergadering nemen de BB. Grundemann en Hesse op zich aan dat verlangen te voldoen. Ook zal men zich, op verzoek van Pastor Kurze bezig houden met de vraag, of het niet mogelijk zou zijn eenige vriendelijke wenken te geven, opdat een volgende internationale zendingconferentie eenigszins anders worde ingericht, dan die welke ten vorigen jare te Londen gehouden werd. Deze vraag zal op de eerstvolgende vergadering te Bremen aan de orde worden gesteld. Nadat de wensch is uitgesproken om over drie jaar wederom te Bremen samen te komen, spreekt de Voorzitter Dr. Fabri een hartelijk afscheidswoord, en wordt de 7de continentale Missionsconferenz met gezang en dankgebed gesloten.

Veel reeds vorderde ik van uw geduld, Broeders! Toch zouden mijne mededeelingen onvolledig zijn, indien ik u niet nog een oogenblik met uw gedachten heenleidde naar de O. L. Vrouwenkerk. Daar had aan den avond van den Hemelvaartsdag te vijf uren een openbare godsdienstoefening plaats, mede aan de bespreking van de zendingzaak toegewijd. Een talrijke schare vulde het vriendelijke kerkgebouw. Het comité had het ditmaal eigenaardig gevonden, dat de gemeente iets hoorde over dezelfde zaken, die in onze vergaderingen behandeld werden. En daarom traden in de kerk achtereenvolgens een zestal sprekers op, die in populairen trant een en ander meêdeelden, dat weêrgaf wat over het zestal punten der Agenda in onze vergaderingen besproken was of zou worden, of dat daarmee in nauw verband stond. Zoo spraken dan Prof. Plath, Dr. Schreiber, Missionar Handmann en Dr. Warneck over de door hen behandelde punten onzer Agenda. Ter behandeling van het zesde punt trad in plaats van Dr. Schreiber

de oud-zendeling Hesse op, terwijl ik in plaats van mijn medeafgevaardigde over het derde thema sprak. Ik mag u niet langer bezig houden door ook van de toespraken een overzicht te geven. Genoeg, dat, ofschoon niet alle sprekers zich aan den termijn van een kwartier hielden, en het samenzijn daardoor meer dan twee uren duurde, de verschillende sprekers met voortdurende belangstelling werden aangehoord.

En nu ten slotte nog een oogenblik naar het Bürgerpark. Daar werd des Vrijdag middags ten 4 ure onze conferentie besloten met een feestmaaltijd, door de Bremer zendingvrienden aan hun gasten aangeboden. In de met vlaggen en guirlandes fraai getooide bovenzaal waren, naar ik gis, een 150 tal heeren en dames bijeen. Hartelijk was er de toon, geestig menige heildronk. Van warme belangstelling in de zaak der zending getuigde heel dit samenzijn van predikanten en gemeenteleden. Jammer was het, dat te half zeven, even nadat de maaltijd was afgeloopen, een zwaar onweêr opkwam, dat de gasten uit elkander dreef, en velen druipnat thuis deed komen. Maar ofschoon deze finale zeer ongewenscht was, ja een groote teleurstelling tegenover het genoegen, dat wij ons van een prachtigen zomeravond in het schoone Park hadden voorgesteld, toch heeft ook ditmaal het geheel van deze zending-conferentie gewis niet anders dan aangename indrukken nagelaten bij allen, die er aan deelnamen. En de gasten uit den vreemde zijn zeker allen, evenals wij, van hun vriendelijke gastheeren en gastvrouwen gescheiden met den hartelijken wensch om elkaar, tot vernieuwing van vriendschapsbanden, maar ook en vooral tot opwekking van hun zendingijver, over drie jaar te Bremen te mogen wederzien.

A. DROST DZ.

De verhouding van het getalcijfer der Boeddhisten tot dat der overige godsdienstbelijders.

Sir Monier Monier-Williams drukt in zijn jongste werk over het Boeddhisme (1) als zijn gevoelen uit, dat het cijfer der Boeddhisten over het geheel veel te hoog wordt gesteld. In eene hem kort voor de uitgave van zijn werk onder de oogen gekomen statistiek wordt aangenomen, dat van de 1500 millioen aardbewoners 500 millioen Boeddhisten zijn, en dat hun getal dat van andere godsdiensten verre te boven gaat. Hij zegt: »Men vergeet hier, dat zij die alleen van tijd tot tijd Boeddhistische godsdienstvormen aannemen, geen ware Boeddhisten zijn. In China behoort het grootste gedeelte der bevolking in de eerste plaats tot de Confoecianisten, en voorts of tot de Tâoïsten óf tot de Boeddhisten of tot beiden. In Japan bestaan het Confoecianisme en Sjintoïsme naast het Boeddhisme.... De meest gezaghebbende schrijvers zijn van gevoelen, dat het getal werkelijke Boeddhisten de 100 millioen niet te boven gaat, en dat het Christendom met zijne 430 tot 450 millioen aanhangers thans in getal van belijders dat van alle andere godsdiensten overtreft." M. Williams beschouwt het Boeddhisme als snel verachterende en ontaardende. Op het getal christenen zou volgen dat der Confoecianisten; daarop zou volgen dat der aanhangers

---

(1) Buddhism in its connection with Brâhmanism and Hinduism and in its contrast with Christianity.

van het Brahmanisme en Hindoeïsme. In de vierde plaats zou komen het Boeddhisme, terwijl aan het Mohammedanisme eerst de vijfde plaats zou toekomen. Het Taoïsme neemt de zesde plaats in, terwijl ten slotte het Jainisme en Zoroastrianisme te weinig belijders tellen om in aanmerking te komen.

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP.

VIER-EN-DERTIGSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN.
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1890.

INHOUD.

Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië.

Dagboeken, Verslagen en Brieven uit de Zending.

De Zendingwetenschap.

latz.

293.

301.

312.

366.

384.

387.

390.

87.

01.

210.

14.

23.

25.

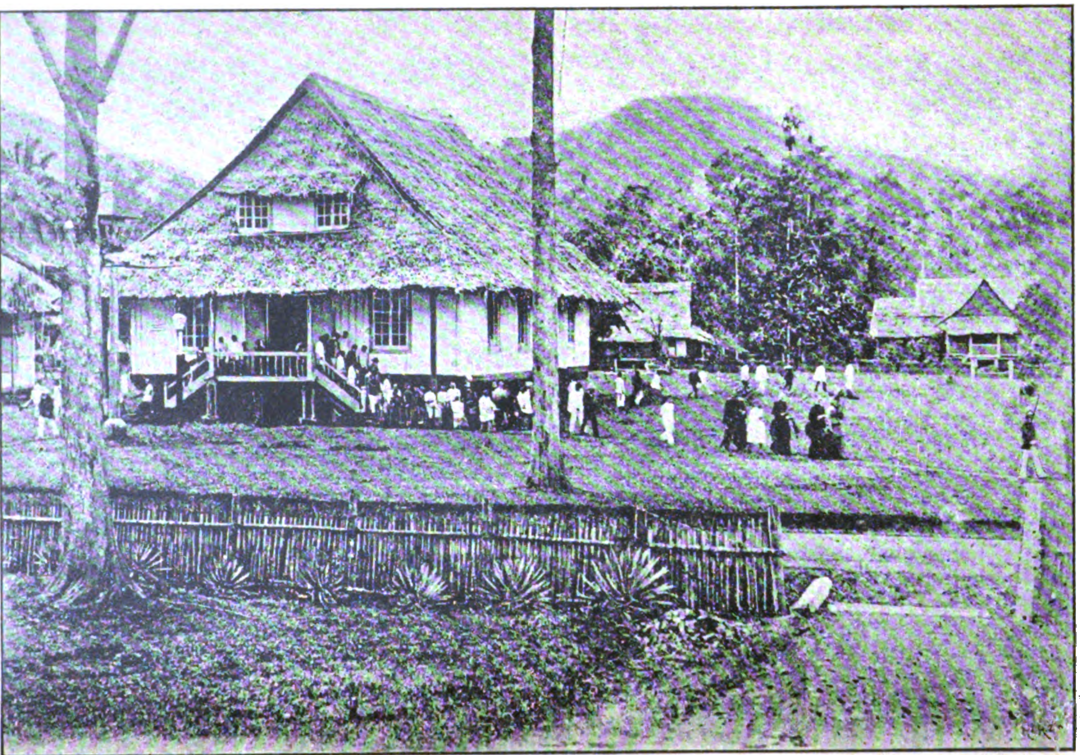
32.

91.

16.

37.

41.

KERK TE TOMOHON (Minahassa).

(Naar eene Photographie van den Heer P.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Bezoeken op Soemba, door Ph. Bieger.

De reis naar de gemeenten Kambĕniroe en Melolo, op het eiland Soemba (bij de Savoeneezen onder den naam „wa" bekend) duurt, als men met de stoomboot gaat, slechts een 15 à 16 uren, en is niet moeielijk. Maakt men de reis met eene Savoeneesche prauw, dan kan men bij goeden wind in den zelfden tijd het eiland bereiken, in 't tegenovergestelde geval moet men vaak drie, vier dagen geduld oefenen. Ja, niet zeldzaam is 't geval, dat de arme Savoenees her- en derwaarts geworpen, onder tranen, smeekingen en gebeden, bij gebrek aan drinkwater, eindelijk na een zwerven van 15 dagen op een ander eiland wordt geworpen, en dankbaar mag zijn, als hij het leven er afbrengt. Wat zijn die Savoeneezen volhardend, geduldig en taai!

Te Wai-ngapoe stappen we aan wal, (1) ik zou haast zeggen: beginnen we te worstelen met steenen en de gloeiende atmosfeer daar boven. Hoe nu zoo in eens den weg gevonden, in een vreemd land, en zonder vooraf bericht van onze komst gegeven te hebben (wij konden

(1) In 1891, als wanneer de nieuwe regeling der Indische Stoomvaart in werking treedt, zullen de booten ook Melolo aandoen.

zulks moeielijk doen)? Zouden we nu maar zoo in eens in de handen van Radja Lewa (1) terecht komen?

En toch, Soemba is een goed, een vruchtbaar land. Wat daar al niet kan groeijen! Rijst, turksche tarwe, tabak, koffie, thee, lontar- en tĕboe-suiker (2), katoen, enz. enz. Kostbare houtsoorten leenen zich tot alle werk. China's-appelen, citroenen, mangga's, nangka's, ananas, de broodvrucht, indigo, sirih, pinang, pisang, papaja, enz. enz. verblijden het hart van mensch en van dier. Ook van Soemba kan gezegd worden: „Het is een Java in 't klein."

Waitson en zijne vrouw zijn gegoede en eenvoudige inwoners van Wai-ngapoe. Zij, als alle sinjo's en nonna's, vormen de knoopen in 't vlechtwerk, dat de bontgemengde Indische maatschappij omstrengelt. Den grooten afstand tusschen volbloed Europeaan en dito Inlander verkorten zij ter lengte van hunne uitgebreide armen, waarmede zij én Inlander én Europeaan omvangen en in gemeenschap brengen. 't Heeft, het behoeft wel niet gezegd te worden, zijne licht- en zijne schaduwzijde. Van beiden behooren er tot de gemeente van Kambĕniroe. Wat gevoelt men zich dan gelukkig in 't huis van gastvrije menschen, en, in plaats van het onzekere vlak van den grooten Oceaan, een' stoel, op vasten grond onder zich en .... een bord met rijst voor zich.

De afstand van hier naar Kambĕniroe bedraagt slechts een uur rijdens. De weg ligt niet ver van en loopt parallel met het strand. De Goeroe heeft er wel eenigszins de lucht van weg, dat wij met deze boot zouden komen; niet lang hebben we gezeten, of wij hooren 't opwekkend woord: „daar is de Goeroe."

---

(1) Hierover straks nader.

(2) Van den lontarboom en van het suikerriet.

De Goeroe van Kambĕniroe met zijn paard, en dit laatste mag, of juister, kan men, als men 't maar eenmaal gezien heeft, niet vergeten; want 't is een jong beest met vele ellenden; en toch mag men niet zeggen, dat het van geen goede afkomst is; immers, de sandelwoods zijn over heel Indië beroemd, en jaarlijks komen er schepen van Java en elders, om eene goede lading sandelwoods weg te brengen; hier op Soemba tegen een' prijs van *f* 40,—, *f* 60,—, *f* 80,— enz., op Java *f* 250,—, *f* 300,— en meer. En de grootste rijkdom van den Radja op Soemba bestaat in zijne paarden; overal heeft hij kudden losloopen, onder de hoede van één' of meer zijner slaven. Vroeger, toen het sandelwood paard niet zóó gezocht werd, was de rijkdom der Soembaneezen meer algemeen; nu heeft de vorst, de waarde zijner paarden kennende, alles wat goed en schoon onder deze beesten is, geännexeerd, en kan de kleine man nooit zeker zijn van zijn' eigendom. Want heeft hij een schoon paard, en weet de vorst of zijn hoofd dit, dan krijgt die man een doek thuis, zoowat ter waarde van een' gulden of een' daalder, en die doek is een brief, die ook bij andere gelegenheden wordt gebruikt, en den Soembanees bij nadere verklaring van den afgezant in dit geval eenvoudig zegt, dat de vorst zijn paard wel eens wil zien; en de goede man geeft met een lachje, als teeken, dat hij gevoelig is voor de eer hem door den vorst aangedaan, zijn paard, en God alleen en de vrouw en de buurman van ons arm slachtoffer weten wat dit lachje beteekent. Want geeft hij zijn paard niet, dan krijgt hij een koord thuis, en daar heeft die man een rechtmatige vrees voor, want dat zou zijne ademhalingswerktuigen te zeer belemmeren.

Men beoordeele derhalve de paarden op Soemba niet naar 't paard van den Goeroe, evenmin als men Soemba

beoordeelen mag naar den maatstaf van Wai-Ngapoe: de poorte des gevaars. 't Is nog zoo kwaad niet, als iets op den duur meêvalt.

Eindelijk is de tijd geschikt om den Goeroe naar Kamberiroe te volgen. Hij staat mij zijn paard af, helpt mij in 't bestijgen, en geeft mij in de eene hand de teugels en in de andere een tamelijk dik riet, zeggende: dit moet u nu en dan gebruiken, want anders loopt hij niet. Die goede Goeroe, hij wist niet, dat ik lid ben van de Vereeniging tot bescherming van dieren. Trouwens ik moest toch den moed opgeven, om het beest tot beter gaan aan te sporen, en liet op 't laatst én riet én teugels vallen, ik zou er immers toch wel komen. 't Zou ondankbaar zijn, als ik u niet met een enkel woord den Goeroe van Kambĕniroe voorstelde. In alles teekent zijn uiterlijk zich gunstig; hij is een flink, sterk gebouwd man, is schrander, verstandig, heeft een nuchter oordeel en doorziet de zaken in evenredigheid van zijne kennis met gemak. Trouwens, de Amboneezen zijn over 't algemeen niet misdeeld.

Beide plaatsen Kambeniroe en Melolo zijn aan de kust gelegen, dat zich uit den aard der zaak wel laat begrijpen, daar de Savoeneezen zich bij hunne komst op Soemba wel nergens anders konden vestigen. Uitlokkend zijn ze niet, maar dit is minder aan de natuur, dan wel aan de bewoners te wijten. Zij werken liever niet, of zij moeten aangedreven worden. In den Oost-Moeson eten wij den ganschen dag stof, in den West-Moeson gaan wij in den modder. 't Huis van den Goeroe, waar we inmiddels zijn aangekomen, is vol stof, en de Goeroe zegt: 't helpt toch niet! En toch, hoe geheel anders zou 't kunnen zijn, als zij maar de handen ineen wilden slaan. Immers was 't geheel anders, toen de Controleur hier woonde.

Het aantal christenen is niet groot, noch hier, noch te

Melolo; het huwelijk in de kerk voor de gemeente minder begeerd; de kennis van 't Evangelie zeer gering; trouwens hoe kan 't ook anders? De gemeenten worden te weinig bezocht; er moet een zendeling zijn, die hier of te Melolo woont. En toch is er ware vroomheid des harten en eenvoudig geloof in den naam des Heilands.

Wij bezochten Sintoe, een lid der gemeente; hij was in lijden en droefheid; want vrouw en dochter waren beiden op *één'* dag ziek geworden en lijdende aan koortsen en buikloop, 't meisje zoo hevig, dat zij nu en dan buiten bewustzijn was. Men had mij onderwijl medegedeeld, dat de vrouw op slechte paden ging, en hare dochter daarin voorging. Ik zinspeelde hierop in mijne toespraak en vroeg, of zij belijdenis van schuld voor God wilden doen, en of zij, als de Heere haar beter maakte, met een ernstig voornemen bij Hem wilden blijven. Zij antwoordde: „Ach, ik ben zoo zwak, ik weet niet of ik 't wel doen kan." Maar dan zal de Heiland u kracht geven als gij Hem bidt. Wij baden samen. Ik had geen geneesmiddelen meêgenomen. gaf slechts beschuit om boeboer te maken, en ziet, toen ik van Melolo terug kwam, waren moeder en dochter ook op *één'* dag beter geworden.

Is men te Soemba, of op een der andere eilanden, hier in den achterhoek gelegen, eenmaal van de boot afgezet, dan moet men ook een maand blijven, tot de boot zoo goed is ons weêr te komen halen. Wij verdeelen derhalve den tijd van 30 dagen tusschen Kambĕniroe en Melolo. Aangenaam is het niet, daar warmte, stof, enz. enz. weinig gelegenheid bieden om eene wandeling te maken, en daarbij zoo'n huiselijke gelegenheid! Maar we doen 't werk in de gemeente, onderhouden ons met de schoolkinderen, en maken oefeningen in de taal. En zoo hebben wij tijd om met den Soembanees kennis te maken.

De Radja van Seba zeî onlangs, toen wij over Soemba spraken: „'t is de vraag, of er in de buitenbezittingen één volk te vinden is, zoo goed als de Soembaneezen." En de Heer S. Roos schreef voor eenigen tijd: „De eerste indruk, dien het volk op elken vreemdeling maakt, is zeer gunstig. Bij een voorkomen, dat over het algemeen gezondheid, kracht en welgemaaktheid van lichaamsbouw aanwijst, heeft de Soembanees een, wat men noemt goedig uiterlijk. Door ons beschermd zou hij, onder goede leiding en rechtvaardige behandeling - het lijdt geen twijfel - aan dat goedige uiterlijk ook beantwoorden. Hij zou goedaardig en goed, ja meer dan dat, hij zou nuttig werkzaam zijn. De toestand echter, onder welken hij reeds sedert jaren gebukt gaat, heeft hem er toe gebracht om dat te zijn, wat hij nu is" (de Schrijver wil zeggen, dat de volgende ondeugden in den Soembanees als in den mensch aanwezig, onder zulk een bestuur bijzonder ontwikkeld zijn), „n.l. leugenaar en huichelaar, die vol draaierijen zit, die nimmer te vertrouwen is, en op wiens woorden geen staat is te maken.

„Gastvrij jegens den hem bezoekenden vreemdeling (meer uit vrees dan uit gulheid), is hij overigens in al zijn doen en laten dom, inhalig; hij taxeert zijn eigen goed en dat van anderen zoo laag mogelijk; vraagt, bedelt, bedriegt en steelt en is onbeschaamd nieuwsgierig". Tot zoo ver de Heer Roos.

Ik moest er toch aan gelooven, de reis naar Melolo te aanvaarden, al had de Savoeneesche koorts mij nu en dan al tamelijk te pakken. En de krachten nemen daarbij zoo snel af. Bij goeden wind maakt men van Kambĕniroe naar Melolo, per zeegelegenheid, in eene Savoeneesche prauw de reis in een' dag; maar ik zit liever vier dagen te paard, ook al is 't in de brandende zon, dan één' dag in zoo'n

prauw; want dat is geen leven voor een mensch, die liever 't schoone der zee ziet, dan er de kracht van gevoelt. En dan moet men voorbij die tandjoeng's (vooruitspringend land) komen. Lieve hemel! 't is goed om voor altijd de zee vaarwel te zeggen! En toch heb ik de reis terugkomende van Melolo over zee moeten maken. De menschen zaten in 't nauw met paarden, en ik had geen vrijmoedigheid hunne gastvrijheid op een moeielijke proef te stellen; ik gaf mij over en heb er van gelust. Toen we in de nabijheid van Kambĕniroe een tandjoeng passeerden, toen wist ik niet meer wat er van die prauw zou worden. Sommigen der mannen baden, anderen huilden, maar toen we den zwaai gemaakt hadden en den hoek om waren, toen was ook alle moeite vergeten en we mochten God danken. Wil men van Wai-Ngapoe naar Mèmboro gaan, dan moet men een der gevaarlijkste tandjoengs van Soemba voorbij. En niet één maakt die passage zonder, op dat punt, de plechtige, ernstige, vurige gelofte te doen, zulk eene vaart nooit ofte nimmer meer te ondernemen; en toch moet men er wel aan gelooven, want de weg over land is niet alleen schrikkelijk om, maar ook hoogst moeielijk te begaan. Op het punt, dat wij voorbij voeren, was niet lang geleden een prauw omgeslagen met een aanzienlijk bedrag Gouvernements geld, en een ritmeester verloor bij die gelegenheid haast het leven. Een lid der gemeente van Kambĕniroe, Sintoe, boven vermeld, dook hem na, en had het geluk hem nog tijdig bij den kraag te pakken.

Men had 't mij op Savoe reeds gezegd: „wacht je toch voor de rivieren op Soemba, want die krioelen van kaailui. En je moet wel een stuk of zes rivieren over. En reeds te Kambĕniroe konden we ons overtuigen, dat men ons niet verkeerd had ingelicht; want we zagen de teekenen

en hoorden vele geschiedenissen van lui, die òf verslonden òf verminkt waren. En .... er worden op Soemba dan wel wonderlijke dingen van die kaailui verteld.

Die kaailui op Soemba en elders, waar 't licht der beschaving nog niet is doorgedrongen, zijn machtige lui. 't Zijn halfgoden. En ... kan het wel anders? Is niet de geschiedenis der volken vóór 't Evangelie, eene geschiedenis van donkere, duistere machten aan 't firmament, in de zee, in bosch, rivier en berg en dal? In Afrika hebben de volken in 't dierenrijk, om hierbij slechts te blijven, hunne slangen en leeuwen; in Azië komen de olifant en aap er bij; op Java o. a. hebben zij hun kjai, de matjan (tijger) enz. enz. Dat wij de schouders niet al te zeer optrekken, als wij onze broeders en zusters, de onontwikkelde kinderen der natuur, op Soemba, Savoe en Java niet uitgesloten, zich zien buigen voor boomen en dieren, wierook en spijzen zien plaatsen voor openbaringen van machten en geheimen, die hunne macht en kennis te boven gaan. Immers zelfs in landen, waar 't licht des Evangelies reeds zoo lang scheen, als bijv. in ons land, ook daar is die dienst der geheimzinnigheden nog niet geheel verdwenen. De beroemde eikenboom te Scherpenheuvel trok in 1603 nog een twintigduizend warme vereerders op eén' dag tot zich. En ... zijn er nu in Holland geen huizen, plaatsen, personen, die men zich niet afgescheiden kan noch wil denken van geheimzinnige machten en invloeden? Maar gelukkig op Soemba en o. a. ook in de nabijheid van Makassar, waar die kaailui ook nu en dan hun' bloedigen scepter zoo toomloos hanteeren, worden nog zonen en dochteren van Jannes en Jambres gevonden, die zeggen: „tot hiertoe en niet verder". Op eenige palen afstands van Makassar zijn rivieren waar 't van alligators krioelt. Daar zal wel geen Europeaan

doorgaan, tenzij dan de gebieder dezer monsters eerst gekomen is, zich vertoont en zijn' invloed uitoefent. 't Is een gewoon inlander. Wat hij eigenlijk doet weet men niet, maar zeker is 't, dat geen passagier onder zijne bescherming eenig onheil zal overkomen. Ja, meermalen is 't gezien, dat zoo'n Jannes maar eenvoudig in de rivier ging, om een' of ander zijner monster-onderdanen, die wat op zijn geweten had, bij den muil te vatten en aan den oever te brengen, ten einde daar zijne rechtmatige straf te ontvangen.

Op Soemba schijnt er meer licht verspreid te zijn omtrent deze geheime middelen tot 't bedwingen en gebieden der kaailui. Althans er wordt verteld, dat die heeren krokodillen een' vreeselijken afkeer moeten hebben en onder machtigen invloed staan van uien. Men heeft zijne handen slechts met 't sap van dit knolgewas te bestrijken om volkomen zeker van zijne zaak te zijn; de rivier ingaande kan men maar zoo op zijn doel afgaan en den kaaiman als een lam leiden. Een ander middel is, dat de Soembaneesche kaailuibezweerders meer beleefd met deze beesten omgaan dan wij kinderen van 't westen wel gewoon zijn. Onlangs had een groote kaaiman een varken weggekaapt. Nauwelijks werd dit door den meester-bezweerder gehoord, of deze begaf zich naar de rivier, en begon de volgende aanspraak: „Groote heer (dat platte „zeg jij kaaiman" mag volstrekt niet gebruikt worden) der rivier, gebieder van alles wat leeft en zich beweegt in de rivier, gij hebt een varken weggenomen, dat niet kan gemist worden; ik geef u zooveel tijd, dan moet het varken weêr terug zijn." En ... het varken werd weder te voorschijn gebracht.

Ongelukkig de plaatsen waar deze dierentemmers van 't oosten niet aanwezig zijn. Daar valt menig slachtoffer; menschen, paarden, buffels, zwijnen, enz. worden

verslonden; meermalen eerst verbrijzeld onder de geweldige slagen van den vreeselijken alligatorstaart. Men zegt, dat bij iederen mensch, die verslonden wordt, de kaaiman een steen in zijn maag neemt, als zoude hij daarmede zijn eigen zondenregister opmaken.

Ik stond reisvaardig bij de Kambĕniroe-rivier, een der groote rivieren van Soemba. Gunstig staat Soemba ook in dit opzicht boven Savoe, dat de rivieren in den drogen tijd ziet uitdrogen. Ik was gepakt en gezakt, om van laastgenoemde plaats naar Melolo te gaan, maar zou voorzichtigheidshalve niet te paard, maar in een klein schuitje de rivier over gaan. Vele vrienden uit de kleine Kambĕniroe-gemeente deden mij uitgeleide, en daaronder ook een man, een nog levend getuige van de vraatzucht der kaailui, zijn eene hand was afgebeten, ook door een dezer monsters in deze rivier. 't Is verwonderlijk, hoe deze menschen nog elken dag en dat wel tweemaal naar deze rivier gaan, s' morgens en 's avonds in gezelschap van velen, soms ook wel alleen om te baden. Zij vreezen niet, in het vertrouwen, dat als 't hun tijd niet is, hun ook geen leed zal geschieden.

Waarom baadt gij hier, of komt gij niet steeds in gezelschap en gewapend bij de rivier? En al weder is 't antwoord: „als God het niet wil." 't Is verwonderlijk hoe de volken in den Indischen Archipel, ook al weten ze niets of weinig van den Islam, zich alleen met 't Fatum wapenen; bij 't terzijde stellen van eigen krachten en vermogens, trekt men immer roekeloos wissels op het al of niet „willen van God." Tijdens mijn verblijf te Tegal wandelde ik eens aan 't strand, en zag daar eenige Javanen een vlot voor zich uitdrijven. In plaats van nu op het vlot te staan en 't zóó de rivier in te werken, liep men achter 't vlot tot aan de lendenen in 't water. In de zee aldaar

krioelt het van slangen, waaronder de kleine maar doodelijk vergiftige „oelo lĕmpé", en ook niet zelden een zeer kwade visch met een scherpen doorn op den kop; hoeveel gevaar! En wij zeggen in onze eenvoudigheid, maar met hartelijke belangstelling: „mannen gaat op 't vlot, de slang zal u bijten", maar zij antwoorden: „O, als 't niet is de takdir" (goddelijke beschikking) enz. enz.

De rivier heeft op 't oogenblik weinig water en onze vrienden verzekeren, dat er geen kaailui in de nabijheid zijn. In weerwil van deze verzekering houden wij de handen binnenboord en hurken zoo behoedzaam mogelijk in ons klein éénbooms schuitje.

Inderdaad 't is verwonderlijk, hoe zich de onbeschaafde volken in den I.-Archipel, om van elders niet te gewagen, in tegenstelling van de beschaafde volken in 't verre westen, én in kleeding, én in voedsel, én in bedrijf kunnen behelpen, en als kinderen der natuur, gemeenzaam met alles wat hen omgeeft, dat alles zich ook kunnen ten nutte maken, ter voldoening aan de behoeften in hun natuurleven geboren en gekend. Wat wij door de meerdere gemakken der beschaving hebben verleerd, dat wordt hier bestaan en volbracht, ook zelfs als wetenschap, kunst en meerdere ervaring terugdeinzen.

Op reis naar Indië vertelde mij de kapitein: „Savoe! dat onmogelijke eiland! Neen, daar moet ik niet zijn; en wat ik hoor van de eilanders daar, dat zij in zulke pinken de reis maken naar Koepang, Rotti, Soemba, dat zal ik ze in mijn sloepen niet nadoen." En ziet, de Savoenees doet het, ook bij de geringe kennis en 't gebrekkige tuig en voedsel, zonder kaart en zonder kompas. Een Savoeneesche weduwe wil, terwijl de kwade moeson aanstaande is, met haar vaartuigje van Savoe naar Koepang, om 't graf van haren echtgenoot, aldaar gestorven, wat op te knappen en

van een grafsteen te voorzien. Wij ontraden 't haar, daar toch ieder oogenblik de harde winden kunnen doorkomen, en vinden 't beter den goeden tijd af te wachten. Zij gaat met hare manschappen, en wordt uit zee teruggesmeten. Zij herstelt een bekomen lek in haar prauw, gaat er weêr van door, en komt veilig na verloop van een paar maanden terug. 't Graf van haar man was nu in orde.

Aan de overzijde gekomen bestijgen we onze paarden, en 't gaat er flink van door, evenwel niet zoo spoedig als we dat wel wenschen, want onze paarden mogen er geen aanspraak op maken tot de uitgezochte Sandelwoods te behooren. Koffers en pakken worden vóór den ruiter op 't paard geplaatst en zoo goed mogelijk ook bij den snellen gang in evenwicht gehouden en zoo meêgenomen.

In dit gedeelte van Soemba aan steenen geen gebrek. Meermaal moeten wij de teugels inhouden, om de aandacht der paarden op de steenen te verscherpen, of ook wel 't paard afleiden, om zijne hoeven niet al te zeer met de steenen in aanraking te brengen. Gelukkig hebben we bij de warmte een' flinken wind uit zee tot afkoeling, en zoo gaat de reis ongestoord voort. Alhoewel slechts weinig in getal en ongewapend, hebben we noch in 't veld noch in 't bosch, op den berg of in de rivier eenig gevaar van mensch of dier te weêrstaan. Ook in deze gedeelten is Soemba schaars bewoond. En kan 't anders? Hoe verteren die menschen elkaâr in onderlingen oorlog, en hoevelen worden er in eigen stad en door eigen vorst of volk jaarlijks omgebracht. Maar vooral moet het dun bevolkt zijn van Soemba gezocht worden in het moeielijk sluiten van een huwelijkskoop. De bruidschat en het streng bewaren der kastenlijnen verhinderen het huwelijksleven. En de natuur heeft haren loop, maar de vrucht wordt afgedreven. Bovendien meen ik gehoord te hebben, maar

durf er niet vast voor instaan, dat het tweekinderen-stelsel op Soemba wordt gehuldigd.

Daarbij komt nog 't volgende in 't huwelijksleven van den Soembanees. Wordt de Soembaneesche vrouw moeder, dan mag er niemand, volstrekt niemand bij zijn; want wie ook 't zou durven wagen meê te helpen, of te komen zien, die zou met blindheid geslagen worden. Slechts één of twee oude vrouwen, mogen de behulpzame hand bieden. De vrouw, die moet bevallen, wordt, zoodra de eerste weeën zich openbaren, in 't midden der woonplaats gebracht, en dat wel in de nabijheid van de plaats waar gestookt wordt. (De Soembaneesche huizen zijn, als de Savoneesche, ongeveer een halve meter boven den beganen grond.) Boven de vrouw in arbeid, hangt een touw, dat zij met beide handen grijpt en alzoo de weeën uitwerkt. De oude vrouw, achter haar gezeten, wrijft den rug en de lendenen der barende met warm water, fijn gekauwde klapper, of ook wel klapperolie; bovendien knijpt zij de lendenen en perst ze zoo mogelijk samen. In de meeste gevallen, 't meest door de natuur geholpen, wordt de vrucht zittende gebaard. Vijftien dagen op zijn minst wordt nu nacht en dag 't vuur in de nabijheid van rug en lendenen der kraamvrouw gestookt en onderhouden; na de vijftien dagen slechts des nachts, en de vrouw wordt op deze wijze letterlijk geblakerd. En de man nadert zijne vrouw in de eerste twaalf of achttien maanden niet; hij voegt zich gedurende dien tijd bij eene andere. De borsten der moeder worden geregeld elken morgen en elken avond uitgetapt, men zegt, dat deze melk voor den zuigeling niet goed is. Bedenkt men hierbij, dat hoe de Regeering hier ook tegen wake, er steeds slaven worden uitgevoerd, dan is 't ons niet moeielijk te begrijpen, waarom Soemba zoo arm is aan zonen en dochteren; waarom men op Soemba zoo weinig kinderen ziet.

Ja, wel dik is de duisternis die op Soemba heerscht, hoe schoon ook die bosschen en wouden, die bergen en dalen, hoe rijk ook die natuur en hoe heerlijk ook het lied door zoovele duizenden vogels op onzen weg aangeheven; daar is eene stem, die roept en klaagt en weent; 't is de stem der arme aarde, zuchtende onder de misdaden van een in diepe duisternis gezonken Heidendom.

Onze gids, Ama Radja is een grappige en ondeugende Savoenees van Melolo. Hij weet welk vleesch hij in de kuip heeft: een zendeling, die nu niet zoo precies op de puntjes der etikette let, die maar liefst zonder plak en stok, zoo eenvoudig en gezellig mogelijk, met hem omgaat als een oudere broeder met zijn' jongeren. Wat hij hier op onzen tocht alzoo uithaalt en verkoopt, zal hij bij zijn' heer Elias Loedji Radja wel niet vertoonen. Daar zal hij zijn gezicht wel in de meest plechtige plooijen zetten; zijne accommodatie zelfs zoover drijven, dat als zijn heer in de kerk, bij 't vertolken van onze toespraak in 't Savoneesch, van aandoening niet kan spreken en in tranen uitberst, hij ook naar een stuk zakdoek grijpt en dat lapje naar zijne oogen brengt... die schalk!

Nadat Ama Radja van 't paard is getuimeld, en onder lachen en mopperen zijn' zetel weer heeft beklommen, vertelt hij omtrent den Soembanees het volgende: „Rooken doet de Soembanees niet, ja in de binnenlanden hebben zij 't zelfs nooit gezien. Geheel anders dan op Soembawa, waar 't zoo in de mode is, dat kleine kleuters van jongens met sigaren in den mond staan bijna zoo groot als zij zelf zijn. Scheepsladingen met lontarbladeren worden aldaar van Soemba aangebracht, om den tabak tot dekblad te verstrekken. Sterke dranken gebruikt de Soembanees niet; krijgt hij een slokje, dan drinkt hij, maar zoekt het niet; ook hiermede is de inlander in 't binnenland onbekend."

De tanden slijpen zij weg tot op 't tandvleesch, zoo vrouwen als mannen; op Savoe doet men 't zelfde. Opium schuift de Soembanees niet, slechts heeft hij 't nu en dan te Wai-ngapoe komende, bij Endeneezen en Arabieren gezien. Hij is er echter niet toe te bewegen 't zelfde te doen. In 't siri-pinang-kauwen is de Soembanees een baas en doet hij voor den Savoenees niet onder, ja 't is voor beiden een belangrijk deel van hun voedsel. Ontneem hun voor één, twee, drie dagen alle voedsel; maar laat hun de sirih-pinang-kalk-tabak-kauwerij, en zij zijn even vroolijk en opgeruimd.

Dobbelen om geld is onbekend; slechts in aanraking met den Endenees en Arabier zien zij nu en dan, ook als zij bij de Chineezen te Wai-ngapoe komen, spel en arak. Zeer te betreuren is het, dat 't Gouvernement de verderfelijke invloeden van Endeneezen en Boegineezen als slavenhandelaars, moordenaars, onruststokers, bedriegers, schuivers, zuipers, enz. enz. niet tegen gaat. De civiele gezaghebber te Wai-ngapoe heeft geen' invloed, evenmin hebben dit de posthouders onder zijn bestuur te Memboro, Melolo, enz. Hoe gemakkelijk, zonder gebruik of vertoon van veel macht, zou het der Regeering vallen geheel Soemba onder bestuur te brengen, en honderden bronnen van welvaart te openen! Immers Soemba wil alles dubbel geven wat een nijvere hand vraagt, als men zich slechts daartoe van de Savoeneesche nederzettingen wilde bedienen. Ama Loedji Dimoe, de Radja der Savoeneezen te Melolo, broeder van den Radja te Seba op Savoe, is niet slechts een vriend van 't Gouvernement, maar ook een menschenvriend. Hij toonde dit toen een Engelsch schip op Soemba's kusten werd geworpen en daar strandde. Niet alleen zou schip en inhoud, maar ook de manschap verloren geweest zijn, als niet hij, Ama Loedji met zijn prauw en volk den kapitein en zijne

manschappen had gered. De Soembaneezen waren reeds druk in de weêr om alles te rooven, en zouden voorzeker moord hebben gepleegd, als niet Ama Loedji 't had voorkomen. De kapitein kon Ama Loedji, behalve eenige andere voorwerpen, ook een Engelsch Bijbeltje met toepasselijk voorschrift aanbieden. 't Gouvernement gaf Loedji een getuigschift, ook een gamelan, en nu zal 't hem een prachtsabel vereeren. Ook omdat Ama Loedji met zijne Savoeneezen nog niet lang geleden den Soembaneezen een flink pak slaag heeft gegeven. Wilde het Gouvernement op dezen weg voortgaan, dan zou in weinig tijd 't gespuis van Endeneezen, Boegineezen, enz. verdreven zijn en de arme Soembanees zou tot zijn heil onder geregeld bestuur komen. Dan zou de Residentie Timor geen lastpost meer behoeven te zijn.

Met letterschrift, geschiedenis, jaartelling, namen van dagen, houdt de Soembanees zich eenvoudig niet op. Een wonder is 't als op de honderd Soembaneezen er één gevonden wordt, die de namen der maanden, of beter der verschillende tijdvakken van een jaar, waarin met 't planten van dit of dat moet begonnen worden, weet. Het jaar wordt verdeeld in 14 tijdperken, waarvoor 14 namen bestaan, woelan (Jav.) geheeten. In dit opzicht en in vele andere houdt de Soembanees gelijken tred in beschaving met den Savoenees. De namen zijn:

1. Kawoeloer Koedoe: begin van 't katoenplukken.
2. Kawoeloer Bokoel.
3. Waai Kamawa.
4. Reengi manoe.
5. Amoe laanda: aanleggen, schoonmaken der tuinen.
6. Waandoe koedoe: Laatste gedeelte van November, waarin men, na begin van regen, begint te planten.
7. Waandoe bokoel, tuinen gewied.

8. Siboe } sterke regentijd, Februari.
9. Mengata }
10. Ngéli koedoe: de gierstoogst.
11. Ngéli Bokoel: maïsoogst.
12. Paloodoe: padie-oogst.
13. Langoe Parainqoe feestmaand, Nieuwejaar.
14. Woelan toewa: katjang oogst.

De Soembanees heeft vele spelen, houdt van zang en dans, en bedient zich o.a. instrumenten op Java en elders gebruikt, ook van de „djoengga" bij den Savoenees „kĕtadoe" geheeten.

Dit speeltuig is in zijn' oorspronkelijken vorm gewoonlijk een lid van een bamboe, derhalve van boven en beneden gesloten en hol van binnen. Aan den omtrek wordt de huid of schil op zes of acht plaatsen losgewerkt, zoodat de draad toch gehecht blijft aan 't boven- en beneden gedeelte van dezen cilinder. Nu wordt deze koker bevestigd in de opening van een lontarblad, gebogen in den vorm van een halven bol, en nadat de snaren op den bamboekoker door 't plaatsen van kleine stukjes hout gespannen zijn, is de Soembaneesche gitaar in orde. Eigenlijk is dit instrument van Rotti afkomstig, althans 't wordt daar even als op Savoe en Timor aangetroffen, maar te Koepang heeft de djoengga of kĕtadoe zulk eene volmaaktheid bereikt, dat zij voor de Europeesche gitaar niet behoeft onder te doen. Daar is de bamboecilinder behouden, maar de snaren zijn van koper, en er zijn sleutels voor 't stemmen aangebracht, even als bij de viool. Men tokkelt er alles op. Zij die dit speeltuig bespelen, laten de nagels lang groeien, om des te spoediger en vlugger te kunnen werken. Zelfs Europeesche melodiën worden met gemak en welluidend ten gehoore gebracht. Op Koepang kost de kĕtadoe p.m. ƒ 10.

Maar wat, volgens Ama Radja, den Soembanees zoo kennelijk onderscheidt van de omliggende eilandbewoners is zijn redenaarstalent. „Als soms", zoo beweert hij, „in buiten- of binnenlandsche Rijksraad-vergaderzalen bekwame sprekers of advocaten mochten noodig zijn, dan durft hij met alle vrijmoedigheid den Soembanees aanbevelen. Tertullus zelfs zou met beschaamde kaken terstond plaats geven aan den allerminsten Soembaneeschen Redenaar. En ..." zoo gaat hij voort, „als de Europeesche volken in hunne krijgsverrichtingen oefeningen maken met geweer of kanon, dan zenden zij gewoonlijk eerst den kogel, en daarna laten zij wat damp en lichtstralen zien; dat nu is bij den Soembanees juist het omgekeerde. Hij geeft eerst damp en een enkelen lichtstraal en daarna breekt de bom los."

Onze vriend heldert zijn Soembaneesche beeldspraak met de volgende voorbeelden op. De Arabieren komen met hun bark om een 200tal paarden te koopen en naar Java over te brengen. De Soembanees vangt zijn paard uit 't weideveld op, en begeeft zich naar 't strand, ter plaatse waar de Arabische kooplui zijn. Hij bindt zijn paard aan boom of struik, en gaat bij den Arabier op een bank zitten; 't gesprek gaat over alles, over koetjes en kalfjes, maar niet over 't paard. Dit voorhuisverblijf kan soms een uur, ja langer duren; eindelijk begint het den Arabier te vervelen, en hij begint maar met een' stoot tegen de deur te geven en zoo in 't huis te vallen. „Nu, goed; maar wat vraag je dan voor dat paard?" Daar komt de bom: „10 dikke dukaten (£ sterling), 10 rijksdaalders, 10 matta's (vademen rood, wit of geel katoen) 10 gulden." Na lang heen en weêr praten en nog langer wachten van de zijde des Soembanees wordt eindelijk de koopsom bepaald; 10 rijksdaalders, 3, 4, 5 of 6 soms 7 of 8 kleine dukaten, 5 of 6 vadem, of soms een rol madapollam van de slechtste soort.

De Soembanees wil zijn' zoon laten trouwen. Hij zendt een' afgezant naar de ouders van 't meisje, dat hij voor zijn' zoon begeert. Deze bemiddelaar zet zich in 't huis gekomen eenvoudig neêr, legt een stukje sits (de brief der Soembaneezen bij officieele gelegenheden) voor zich op den grond; wordt dit aangenomen, dan wisselt men van kaloembo (de Soembaneesche sirih-zak, dien men altijd bij zich heeft, waarvan men zich zelfs des nachts niet ontdoet, en die men bij ontmoetingen altijd aanbiedt. — Sav.: Béka kenana). Men eet (sappa) sirih, en praat over alles .... eindelijk ja, ook over de beteekenis van 't stukje sits, over den brief. Wordt de jonge dochter toegestaan, dan moet een en andermaal door andere afgevaardigden omtrent den bruidschat worden onderhandeld.

De Soembanees wil iets verkoopen. Hij komt, en zet zich, en legt een keten van gevlochten koperdraad, ter lengte van een meter, voor zich. Er wordt gesproken, sirih gekauwd; eindelijk .... daar breekt de bom los, de kogel komt door de kerk en men betaalt de keten, die op zich zelve eene waarde van één of een halven gulden vertegenwoordigt en vaak als gordel dienst doet. Bij rijken op Soemba en Savoe wordt zij van gouddraad gevlochten, en heeft dan vaak eene waarde van p.m. ƒ 1000. Bij den vorst van Timoe, op Savoe, zag ik er een van goud, zoo lang, dat zij wel drie of viermaal om 't lijf kon worden geslagen, en ter zijde van 't lichaam in bekoorlijke snoeren afhing. Daar ontmoette ik ook een paar goudsmeden van 't kleine eiland Dau, dicht bij Rotti, tusschen dit eiland en Savoe gelegen. Naar mij toen verteld werd moeten al die bewoners van Dau goudsmeden zijn, en overal in den omtrek heenvaren om dukaten tot gouden ketens en andere sieraden te verwerken.

Er is oneenigheid gerezen tusschen twee plaatsen op

Soemba. Diefstal van vee, moord, maagdenroof is de oorzaak. Gewapende Soembaneezen trekken op naar de plaats, die de daad gepleegd heeft. Aangekomen stelt men zich op zoodanigen afstand, dat sprekers van beide partijen elkaâr al schreeuwende kunnen verstaan. Van beide zijden worden de grieven opgesomd; wie nu 't langst spreken kan, zóódat de tegenpartij niets meer te zeggen weet, die wint. Is 't de aangevallene, dan trekken de aanvallers weêr terug, in 't omgekeerde geval wordt de plaats geplunderd en worden de menschen vermoord of tot slaven gemaakt.

Onderwijl onze gids zoo keuvelt en 't een en ander vertelt, zijn we tot het meest gevaarlijke punt van onze reis genaderd. Tot hiertoe hadden wij nog niets van kaailui, noch ook iets van slangen gezien. Nu waren we aan dat uitgestrekte terrein met zijne duizenden, duizenden lontarpalmen, gekomen, dat in de nabijheid van Kĕdoemboe ligt. Hier dwalen die wilde buffels, die 't den reizigers nu en dan zoo moeielijk kunnen maken, dat een overhaaste vlucht moet genomen worden, om dan op den koop toe, soms nog door één of meer der buffels achterhaald te worden. Het was twee uur en erg warm. Ik zag er wel eenigszins tegen op, om nu op 't warmste gedeelte van den dag zoo'n buffel-ontmoeting te moeten bijwonen; liever had ik deze bijzonderheid des morgens gehad, toen we nog in de kracht van ons paardrijden waren. Bovendien, niet alleen wij waren vermoeid, maar onze paarden, waarlijk niet van de beste Sandelwoods en ten eenenmale ongeschikt voor zulk een' verren tocht, waren geheel op; hoe zouden zij nu des gevorderd aan eene harddraverij met wilde buffels kunnen deelnemen. Gelukkig werd het hun zoowel als ons gespaard; wij zagen die groote, breed gehoornde beesten, slechts van verre. Blijkbaar waren zij van het zelfde gevoelen als wij en onze paarden; dat 't namelijk op het

heetst van den dag wel zoo verstandig is aan geen harddraverij te denken. Onder heerlijke, groote, schaduwrijke boomen, stonden zij niet verre van een uitgestrekt moeras hun middagdutje te doen. Vroeger hadden zij eigenaars, maar zij zijn weggeloopen, niet weder opgezocht en verwilderd.

't Is wel te begrijpen, dat we allen naar eenige rust verlangen. Een zeker gedeelte van 't lichaam dergenen, die geen zadel hebben, is zóó aangedaan, dat hier en daar onder de tochtgenooten een gemompel opgaat van „werkstaking." Wij vinden een vriendelijk plekje onder eenige lontarpalmen. Wat een onderscheid met Savoe! Hier alles groen, aan gras geen gebrek. Ware hier een fabriek, om die duizenden lontarboomen het suikerrijk sap te ontnemen, er konden millioenen guldens gemaakt worden. Dáár, op dat arme Savoe, alles dor; aan gras voor paarden en buffels immer gebrek, hier in overvloed gras, hout, vruchtbaar land en water. Dáár te veel bevolking voor zoo'n mageren bodem, hier schier geen mensch te bekennen. Waarom voldoen de Radja's op Savoe zoo ongaarne aan 't verzoek van 't Gouvernement om Savoe naar Soemba te zenden, daar toch op Savoe geen voedsel, hier op Soemba voedsel in overvloed gevonden wordt? Wel, de oorzaak is niet ver te zoeken. Zenden zij Savoe, dan verminderen de Radja's hun eigen kapitaal. Kan er bij verplaatsing zoodanig verband blijven, dat de vorsten niet lijden, maar er ook wel door varen, dan bevorderen zij het zelf.

't Komt mij voor, dat Ama Radja wat op 't gemoed heeft. Blijkbaar is hij in gepeins verzonken, en zou wel gaarne aan 't woord komen, maar kan er maar niet toe komen. Eindelijk, nadat ook hij wat gegeten en gedronken heeft, en uit een strootje als in 't verborgen nu en dan dikke rookwolken trekt en daarna wegblaast, begint hij, en zegt: „Ik hoop toch dat mijnheer te Melolo gekomen,

mij zal willen helpen; mijnheer weet wel, die zaak waarover wij te Kambeniroe spraken." Tusschen twee haakjes zij hier opgemerkt, dat Ama Radja mij te Kambeniroe had meêgedeeld, dat zijne vrouw hem door den zoon van den Goeroe te Melolo was ontstolen. „Ja, natuurlijk zal ik die zaak onderzoeken; want zulke dingen mogen onder christenen niet geschieden. Maar was je wel goed voor je vrouw, dat zij zich zoo maar gewillig liet ontvoeren?" „„Ook die zaak mag mijnheer gerust vragen. Alle Broeders weten, dat ik goed voor mijne vrouw ben, en"", zoo ging hij voort, „„als mijnheer dan naar Savoe terugkeert, ik heb thuis een heel lief zwart hoedje, dat neem ik meê, als ik ook meê mag gaan naar Savoe, om aan mijn oudste zoontje te Liai te geven."" „Hoe, Ama Radja, heb je dan kinderen bij die vrouw, die weggeloopen is?" „„Neen, mijnheer begrijpt de zaak nog niet goed. Eva, zoo heet mijne christelijke vrouw, die weggeloopen is."" „Nu goed" herneem ik, Ama Radja in de rede vallende, „maar hebt gij dan nog andere vrouwen?" „„Eva, mijnheer, is mijne christelijke vrouw, maar te Liai op Savoe woont mijne vrouw met de kinderen, die nog djantioe (heidenen zijn)."" „Maar lieve hemel, Ama Radja, dat mag niet, de christenen hebben maar ééne vrouw; hoe zijt gij dan van die djantioe vrouw afgegaan, en hoe zijt gij dan met Eva getrouwd?" „„Vroeger, toen ik nog te Liai op Soemba woonde, was mijnheer T. zendeling. Ik wilde toen graag christen worden, maar mijne vrouw wilde niet. Toen leerde ik Eva kennen, die ook christen was, en toen heeft mijnheer T. ook met goedkeuring van den Radja-ouderling te Seba mij getrouwd met Eva."" „En wilde uwe vrouw, die geen christen wilde worden, nadat gij 't Christendom had omhelsd, nog wel bij u wonen en uw vrouw blijven?" „„O, welzeker mijnheer, zij bleef heel goed voor mij.""

„Nu, Ama Radja, dan hebt gij de zaken aan mijnheer T. zeker niet goed verteld, anders had hij u met Eva niet getrouwd. Uw huwelijk met uwe vrouw te Liai is niet ontbonden; dat bestaat nog, dat is uwe vrouw, Eva is uwe vrouw niet; hebt gij ook kinderen bij Eva?" „„Neen mijnheer, maar mag dan de zoon van den Goeroe Eva maar zoo wegvoeren en mij zooveel verdriet veroorzaken?"" „Natuurlijk niet, maar dat is nu eene zaak op zich zelf; zegt Eva zelve ook niet, dat niet zij, maar de vrouw te Liai uwe vrouw is?" „„Ja, dat zegt ze gestadig, en ook de zoon van den Goeroe zegt, dat mijn huwelijk met Eva geen Bijbelsch huwelijk is."" „Nu, ik zal alles onderzoeken, en dan de zaak behandelen".

We nemen afscheid van 't lontarbosch, vinden 't jammer, dat slechts vogels en wilde buffels getuigen zijn van zoo'n wilde, rijke natuur, en vervolgen onze reis. Trouwens, 't grootste gedeelte van de helft van onzen weg ligt achter ons; de woning van de heer d. R. v. A. is niet verre meer. Z.Ed. was vroeger ambtenaar op Java, en later civiele gezaghebber te Wai-Ngapoe. Later vroeg Z.Ed. ontslag uit 's lands dienst, en vestigde zich hier bij Kadoemboe, een dag reizens van Melolo ter woon. Paardenfokken, landontginnen, enz. is 't doel van deze vestiging. Eene bezwaarlijk te overwinnen moeilijkheid zal het vooreerst wel blijven, om aan geschikte werkkrachten te komen; want de Soembanees, alhoewel niet lui, heeft vooralsnog een' afkeer van geregeld werk. Bovendien is 't haast onoverkomelijk om zoo'n onderneming geheel zonder kapitaal te beginnen. De heer d. R. sprak er over om, wijl zijne vrouw eene Soendaneesche is, menschen uit de Soendalanden te doen komen.

Wij worden vriendelijk ontvangen. 't Huisje van onzen gastheer is klein en onvoltooid. Radja Lewa zal volk

zenden om 't verder af te werken. Wel vriendelijk vinden wij 't, dat de heer d. R., alhoewel moederziel alleen met zijne vrouw, ons toch ontvangt, en zelfs zijne vrouw, die zelve en alleen in de keuken moet werken, aanspoort om spoedig wat eten te bereiden. Wij kunnen onze ooren niet genoeg te gast geven, om de vele bijzonderheden, die onze vriendelijke gastheer ons over Soemba, enz. meêdeelt op te nemen. Ja, inderdaad, 't ware wel te wenschen, dat 't Gouvernement zich kon ontfermen over Soemba; dat er, al was 't maar *één* persoon, eens iemand kwam, die als vader met wijsheid en vastheid de teugels over Soemba in de hand wilde nemen, om dat gebroed van Endeneezen en Boegineezen in zee te dringen en van Soemba een klein Java te maken; dan zou het volgende bericht, dat we onder 't schrijven van deze regelen in de Javabode lezen, gelogenstraft worden, en 't zou blijken dat Soemba voor de zending geopend is. Wij schrijven 't volgende af: „Naar men aan het Soer. Hbld. mededeelt, zal voorloopig van de zending eens Pastoors naar Soemba worden afgezien. Een onderzoek in loco moet aan het licht hebben gebracht, dat deze heidenen (?) alle voorbeschiktheid (??) om in den christelijken godsdienst te worden onderwezen, missen, en een zendeling daar alle kansen heeft om door die wilden (?) te worden vermoord uit roofzucht." Als men hier in Indië zoo op de hoogte is, hoe zal men dan in Holland op de ware hoogte der zaken komen? Zal wellicht later als de protestantsche zending begonnen is en een arbeidsveld heeft, de roomsche missie die voorbeschiktheid wel aantreffen? Hoe dikwerf maakte ik, tijdens mijn verblijf te Kambeniroe, op het dicht daarbij liggend bergplateau 's morgens vroeg wandelingen, geheel alleen, daarbij immer ongewapend! Nooit deerde mij iemand, en ging ik in een huis van een der Soembaneezen daar

wonende, om een praatje te maken, dan waren die menschen vriendelijk en verkochten mij een schild en kakatoewa. Zijn dat wilden? Zij voeren op reis immer schild en lans, enz., maar nooit om daar maar zoo meê om te springen en iedereen op hun' weg met dood en verderf te bedreigen. In dit gedeelte van Soemba is men altijd gewapend langs den weg om zich te verdedigen en op zijn hoede te zijn tegen bloedwraak, omdat er geen bestuur is, en dus ieder zijn eigen rechter moet zijn.

Nu mochten we toch wel, na zoo'n verren tocht te paard, op eene goede verkwikkelijke nachtrust aanspraak maken; doch die werd ons, helaas, niet gegund. Nergens in de wereld heb ik zoo last van muggen gehad, als toen te Kedoemboe. Dat is verschrikkelijk; niemand onzer kon slapen; alleen onze gastheer zeî, dat hij juist dezen nacht met open klamboe heeft knnnen slapen, dat wel niet altijd 't geval was. Wij hadden dus 't neusje van den zalm nog niet gehad. Trouwens, de heer d. R. moest wel zoo spreken, opdat het den Savoeneezen, die mij vergezelden, niet af zou schrikken bij hem te komen, of hunne broeders aan te sporen hem wat te komen helpen, want hij had zelfs niet één bediende.

De paarden van Melolo zijn reeds gekomen, om ons af te halen. De heer de R. wil gaarne meê naar Melolo, vraagt een paar menschen van ons, om bij zijne vrouw te blijven. Wij kunnen dit moeielijk weigeren, en zoo nemen wij afscheid van het muggenoord en gaan den weg op naar Melolo. Ook hier hebben we, als bijna op ieder gedeelte van onzen weg, nu en dan 't gezicht op groote, prachtige kudden paarden, die bij 't zien van ons gezelschap een oogenblik staan te kijken en dan aan den haal gaan. 't Zijn alle paarden van Radja Lewa, de gevreesde vorst van Soemba, en bij iedere weide-plaats zijn

één of meer personen, die de paarden bewaken en tegen al te ver afdwalen of diefstal zorgen. Ook nu en dan voert ons de wind een pestlucht van een gestorven paard tegen; want nacht en dag, gezond of ziek, levend of dood zijn zij op deze uitgestrekte vlakten. Wil men ze verkoopen, of wil men er een van gebruiken, dan worden zij gejaagd, en verwonderlijk is het te zien, hoe bekwaam de Soembanees met zijne paarden omgaat.

Nog slechts ééne rivier, en . . . we zijn te Melolo. Hadden we nu de werktuigen en genoegzame kennis, dan zouden we in deze rivier onderzoeken, of 't gevonden goud den arbeid beloont; want van verschillende zijden wordt beweerd, dat er goud in deze rivier zit. En de vrouw van Ama Loedji Dimoe bewaart, ten bewijze daarvan, een fleschje stofgoud.

Ama Loedji Dimoe, de vorst van Melolo, of beter gezegd, het hoofd der Savoeneezen te Soemba, is, gelijk wij zeiden, een broêr van Roti Lazaroes Djawa, den vorst van Seba op Savoe, en staat in meer of minder opzicht onder diens toezicht, maar staat bij 't Gouvernement in een beter blaadje dan deze. Trouwens dat is niet zonder oorzaak; koopt het Gouvernement paarden, dan is Ama Loedji de bemiddelende persoon, Melolo de aangewezen plaats. Onaanzienlijk, klein van persoon, merkbaar geschonden van de pokken, stil en in zich zelf gekeerd, is hij eenigszins schuchter waar hij met Europeanen in aanraking komt. Hij wacht ons op als een ootmoedige dienaar; wij zijn echter gelukkig spoedig in staat hem op zijne ware plaats te zetten, d. w. z. wij verlangen gaarne zijn mooi getuigschrift te zien, dat hij van de Regeering kreeg voor 't redden van de manschap van 't Engelsch schip op Soemba gestrand, en zien ook zijn Engelsch bijbeltje met inschrift van den kapitein, een waar geloovig zeeman. En hoe

gelukkig 't oogenblik, als hij ook den eere-pracht-sabel, bij van Arcken te Batavia gemaakt, van 't Gouvernement zal ontvangen! Elias Loedji is ook in de familie, maar is liever op Soemba dan op Savoe, omdat hij zich aldaar niet kan vereenigen met vele handelingen van zijn broêr, den vorst van Seba. Ook hij ontvangt ons met alle toegenegenheid, staat zelfs eene zijner woningen te Melolo en veel van zijn eigen meubels ons ten dienste af. Elias Loedji en Titoes de Soembanees, zijn de beste christenen van Savoe en Soemba. Zij gelooven van ganscher harte.

Dat de leden der gemeente te Melolo verblijd zijn, dat de zendeling van Savoe ook hier gekomen is, behoeft niet te worden gezegd. De mooiste kleêren worden uitgezocht, en allen komen in de kerk. Jammer dat de Goeroe en zijn zoon niet zoo verblijd zijn. Ernstige beschuldigingen zijn tegen hen ingebracht, en een van de eerste verzoeken van Ama Loedji is: verwijder dien Goeroe van Melolo, hij kan hier geen goed meer doen. Eene vergadering wordt belegd, en 't blijkt voor allen dat 't verzoek van den vorst gewettigd is. Er wordt dan ook besloten den Goeroe en zijn' zoon meê te nemen naar Savoe, en na 't beleggen van eene kerkvergadering aldaar, een' Goeroe van Savoe voor Melolo af te zonderen. (1) Bij 't ongunstige, dat we bij den Goeroe te zien kregen, mogen we 't goede, dat we zagen niet voorbij gaan. Op eene practische en eenvoudige wijze hield hij iederen avond in de kerk oefeningen met de leden der gemeente in de Bijbelsche geschiedenis. Zoo dikwerf wij in 't kerkje mochten optreden, spraken we met zegen en opgewektheid voor de

(1) Te Savoe werd destijds goed gevonden den Goeroe van Timoe te verplaatsen. Eene verwisseling van personeel voorzeker in 't voordeel van Soemba. Dat dan ook wel mag, omdat Soemba 't minst bedeeld is. Moge het nu, onder de nieuwe zending, ook Soemba ten goede komen!

gemeente en werden voor 't Savoeneesch geholpen door Elias Loedji. Hij moet, volgens 't getuigenis van deskundigen, met Titus onder de beste tolken geteld worden; zij spreken met vuur, en grijpen 't volk in hun denken en gevoelen, met toepassing van zeden en gewoonten. Onder de doopkandidaten bevonden zich ook drie Soembaneezen; zij waren om 't leven te redden van uit midden-Soemba naar Melolo gevlucht, en hadden bij Ama Loedji bescherming en in de gemeente den Naam van Jezus gevonden. Na gedane belijdenis werden zij tot leden der gemeente Melolo bevestigd. Jammer vinden wij 't, dat hier geen zendeling van 't Genootschap in eenheid met Savoe is komen werken.

Ama Loedji had mij reeds een plek gewezen voor den komenden zendeling van het Genootschap, om door tusschenkomst der gemeente een woning voor den zendeling te bouwen, beloofde zelfs, dat die woning in Juli, of Augustus van dit jaar in orde zou zijn. Wij vreezen, dat het nu niet goed zal gaan. (1)

Het plaatsje Melolo heeft, gelijk Kambĕniroe, niets aantrekkelijks. In den drogen moeson stof, in den regentijd slijk, om van geen modder te spreken. En gelijk op Savoe, laat ook hier als te Kambĕniroe de gewenschte nijverheid van des menschen hand alles te wenschen over. Toen vroeger te Kambĕniroe een Controleur woonde, zou na verloop van korter of langer duur, die plaats een lustoord zijn geworden. Bij vertrek van den Controleur keerde het allengs weêr tot zijn oude doen - heerschappij der natuur - terug. Nog eens . . . Melolo worde de poort

(1) Het is bekend, dat het Genootschap om te voorkomen, dat twee vereenigingen op hetzelfde veld werkzaam zijn, het eiland Soemba, aanvangende met het jaar 1889, overliet aan de zending der Christelijk gereformeerde kerk. *Red.*

voor 't Gouvernement, om ook van Soemba geoorloofde winst te trekken en den Soembanees rechtvaardig en liefderijk gezag te verschaffen; voor de zending, om den Naam des Heilands den Soembanees te brengen.

Ama Radja was niets in zijn schik, dat, bij 't behandelen der zaak van zoon Goeroe en Eva, zijn Eva niets meer van terugkeer wilde weten. Eva hield ook tegenover mij vol, dat haar huwelijk met Ama Radja geen huwelijk naar de Schrift was. Ama Radja verwees ik naar zijne vrouw en kinderen te Liai, raadde hem, met mij derwaarts te gaan, en 't ongelijk zijner vrouw daar aangedaan te herstellen. Hij heeft dit ook gedaan, en leeft nu met zijne eigenlijke vrouw, die, wij hopen dit, nu ook zijne christelijke vrouw zal worden.

Is de kaart van Soemba niet al te klein, dan kan men onder andere namen meer ook den naam van 't plaatsje Mĕnjili lezen; 't ligt op de Zuid-Oostkust van Soemba. Toen ik te Kambĕniroe was, deelde Titus mij mede, dat ook te Mĕnjili zich Savoeneezen hadden gevestigd, en daaronder ook christenen. Hij vroeg mijn oordeel over zijne begeerte om zich te Mĕnjili te vestigen. Titus is van Soembaneesch koninklijk bloed en van daar afkomstig. (Ik voeg hier andermaal de opmerking bij, dat Titus een Soembanees is, een christen die veel christenen in Holland zou beschamen, en men vergelijke nu hiermeê, het oordeel in de „Java-Bode" van de Roomsche missie uitgebracht, dat n.l. de Soembanees vooralsnog de voorbeschiktheid mist, enz. enz.) 't Was mij moeielijk Titus hierin te raden, vooral omdat ik hem zoo gaarne voor Savoe zou behouden. En ook, omdat hij als helper-Evangelist te Kambĕniroe uitstekende diensten bewees. Later bracht Titus nog een bezoek op Savoe, en was meer genegen de zending op Savoe te dienen.

- -- -- -

De invloed van den Islâm in Indië, door S. J. de Vries.

(*Eene lezing*).

M.HH! Door het bestuur uwer Vereeniging ben ik uitgenoodigd om de vraag: „Welke zijn de gevaren van den Islâm in Nederlandsch Indië" in te leiden. Ik stel dat blijk van welwillende gezindheid en vertrouwen op hoogen prijs.

Hoe gaarne had ik de gestelde vraag naar den vollen eisch beantwoord! Maar dat kan ik niet: „Ik reken mij daartoe onbevoegd."

Dat klinkt wellicht vreemd uit den mond van iemand, die meer dan 20 jaren onafgebroken in Indië verkeerde en uit den aard zijner betrekking ruimschoots gelegenheid had den Islâm van nabij te leeren kennen. Men bedenke, dat Indië zeer uitgestrekt is, en dat de Mohammedanen, die ik leerde kennen, op een, in vergelijking met het geheel, zeer klein gedeelte van dat wijd uitgestrekte gebied wonen, en dan nog wel, zooals men het noemt, in een' uithoek. De belijders van den Islâm op de Ambonsche eilanden, waar ik gewerkt heb, verschillen in zeden, gewoonten en geaardheid veel van Mohammeds volgelingen op Sumatra en elders. Daarom schreef ik bereids aan uwen Secretaris: „ik kan het beleefde en dringende verzoek om de vraag in te leiden niet dan onder restrictie aannemen. Ik verklaar mij bereid de vraag in te leiden, met dien verstande, dat ik mij bepaal bij de gevaren van den Islâm in dat gedeelte van Indië, waar

ik gearbeid heb." Dat gedeelte is te vinden op de in de Residentie Ambon gelegen eilanden, Haroekoe, Saparoea, Noessalaoet en het bij velen nog zoo onbekende Ceram. Dáár op die eilanden heb ik ruimschoots gelegenheid gehad te zien, hoe de Islâm werkt, van welke middelen hij zich bedient om zich uit te breiden, en tevens op te merken, welke gevolgen de vestiging en verbreiding van den Islâm noodwendig hebben moet en bereids heeft. Het ligt natuurlijk voor het tegenwoordige niet op mijnen weg over het mohammedanisme als „leer" te spreken. Niet alleen op Ceram, maar in de geheele Residentie Amboina zijn de Mohammedanen zeer onwetend omtrent hetgeen een recht geaard muzelman moet kennen. Zij weten, op zeer enkele uitzonderingen na, van den Koran en Mohammed niets af.

Zij vereeren in de moskee „Allah", zooals de priesters het hun voordoen, en houden zich aan de voorschriften van het baden en reinigen. In het bosch echter vereeren zij afgoden, eten daar varkensvleesch, en zijn op Ceram, meest allen leden van het kakianverbond en als zoodanig „Broeders" van den Alfoerkoppensneller en den christen Ceramees. Zij eten met hen in het bosch de anders door hen zóó onrein geachte buideldieren, drinken arak uit schedels van gesnelde koppen, en doen veel, dat zeer bepaald met de voorschriften van den Islâm in strijd is, en waarvan zij zich te huis zeer zorgvuldig onthouden. Zij snellen koppen als de beste Alfoer, en drinken bij het zweren van een' eed, even goed als de Alfoer, arak, waarin bloed van de zwerende partijen gemengd is. De mohammedaan houdt er even goed als de christen Ceramees twee godsdiensten op na, t.w. den natuurdienst en het feticisme zijner voorvaderen in het bosch en de vereering van Mohammed te huis en in de moskee.

Zóó vereert de christen Ceramees in de kerk God en bidt te huis; doch knielt in het bosch voor een' gesnelden kop en aanbidt afgoden. De christen weet echter veel meer van zijn' godsdienst, het Christendom, dan de mohammedaan van den zijnen, en daardoor is deze juist zoo geschikt om door de priesters en hadji's gekneed te worden. Het zijn menschen met stopverfkarakters, en hoewel deze uit zichzelf in den regel niets doen, kan er toch veel met zoo'n volkje gedaan worden. Vóór ik wijzen kan op de gevaren van den Islâm, is het noodig, dat ik u eenige oogenblikken bepaal bij den nadeeligen invloed, welken handeldrijvende Arabieren, hetzij gevestigde of reizende, op de welvaart van den inlander, en wel in de 1ste plaats op die van den Ambonschen christen, oefenen.

Waar zich Arabieren vestigen, daar weten zij zich heel spoedig, zooal niet geheel, dan toch grootendeels van den klein- en ruilhandel meester te maken. Op Ambon en Saparoea is dit ook het geval.

Tien jaren geleden was dat niet zoo, althans niet op Saparoea. Te Ambon zijn een paar Europeesche firma's gevestigd, die echter hoofdzakelijk handelen in voor Europa benoodigde artikelen. — Wel leveren zij ook voor inlanders bestemde lijnwaden, maar altijd tegen hoogeren prijs dan waarvoor de Arabieren die zelfde artikelen verkoopen. Dat kan niet anders. Bedoelde firma's ontvangen die goederen uit Europa, en moeten daarvoor eene vrij hooge vracht betalen. De Arabieren gaan zelf, of laten een hunner als passagier 2de of 3de klasse naar Java of Singapoera reizen, en koopen daar dan voor zich zelf en anderen groote hoeveelheden lijnwaden, en wel het liefst van firma's, die „wrak" staan of behoefte aan contant geld hebben. De inlandsche matrozen en bootslieden helpen in den regel een handje om die goederen goedkoop aan boord en naar

de plaats van bestemming te krijgen. Daar aangekomen, verkoopen de handelaars die goederen in het klein aan kleinhandelaars, zoowel christenen als mohammedanen.

Beiden betalen, zoo het heet, evenveel. Koopen ze tegelijk, dan kan iedereen dat zien; maar de Arabier weet, dat hij minstens 10 percent terug krijgt, en daarom begint hij dadelijk goedkooper te verkoopen dan de christen het doen kan; deze moet, wil hij geen schade lijden, zijne artikelen met eene zeer kleine winst van de hand zetten, en eindigt, omdat hij niet bestaan kan, met zijn' handel te laten varen.

Zijn de Arabieren eenmaal meester van het terrein, dan halen zij wat er te halen valt. Van eerlijkheid in den handel heeft de Arabier geen begrip. Wat de handelaar alleen tegenover den christen doet, dat doet hij soms in vereeniging met priesters en regenten ten opzichte van zijne geloofsgenooten. De handelaar, meestal een hadji, vormt wel eens met den priester en regent een driemanschap, dat in het afzetten en uitzuigen volleerd mag heeten, en dat in de slaafsche vrees van het volk een waarborg heeft, dat het duldt, draagt en zwijgt. Vooral hebben zij dit, als een hunner een weinig bevriend is met een Europeesch ambtenaar, of het volk maar weet te doen gelooven, dat dit zoo is. O! dat werkt zoo kalmeerend.

Soms zijn mohammedaansche regenten geld schuldig aan de hadji's-handelaren. Hebben zij geen geld, dan geschiedt de betaling meermalen in werkkrachten. Zij laten dan hunne ondergeschikten voor de hadji's werken tegen een ongehoord laag loon. Ik weet met zekerheid, dat zij nu en dan aan menschen, die voor hen *f* 1,– of *f* 1,50 verdienen, dan nog geen derde daarvan geven. Terecht zeide eens een christen regent tot mij: "dat zou een christen niet doen - die zou zeker zijn' regent aanklagen bij den Resident.

De mohammedaan durft niet klagen uit vrees, voor den priester, den hadji en den regent, dien hij echter in zijn hart vervloekt. De leer „God wil het zóó, en zooals God het wil, gebeurt het", doet er hem mede van afzien zijn recht te zoeken.

De wereldlijke en geestelijke macht, gesteund door de macht van het geld, onderdrukken het volk, en opdat het niet te eeniger tijd aan die harde voogdijschap zal pogen te ontkomen, zoeken zij het zoo dom mogelijk te houden. Priesters, hadji's en mohammedaansche regenten zijn allen gezworen vijanden van het volksonderwijs. Bij mijne komst op Ambon, 1864, werden de inlandsche onderwijzers voor de Residentie Ambon en elders opgeleid op de kweekschool van het Ned. Zend. Gen. te Batoemerah. Zij werden daar, door wijlen Roskott, zoowel tot voorgangers der gemeente als tot onderwijzers gevormd. Sedert 1865 werd er steeds krachtig op aangedrongen, het onderwijs „neutraal" en daardoor toegankelijk voor de mohammedanen te maken. In verband daarmede verrezen er kweekscholen te over en werden er neutrale onderwijzers opgeleid. Er werden natuurlijk dadelijk ook mohammedanen als kweekelingen op die scholen geplaatst. Aanvankelijk dacht men, dat de kinderen van mohammedanen even goed als de kinderen van christenouders de school bezoeken zouden, maar geen enkel kind kwam. Wijlen de Zendeling van Ekris zeide er van: „de hadji's zullen wel tot de ouders zeggen: „„Gij moogt uwe kinderen niet naar die scholen zenden, want de christen kinderen ruiken naar spek en dat maakt u onrein."" Bij mijn vertrek van Ambon waren er mohammedaansche onderwijzers in voorraad, maar er was geen plaats voor hen te vinden. De mohammedaansche regenten willen geen gouvernementsscholen in hunne negerijen hebben. In het begin van '86

hield de Controleur van Saparoea eene conferentie met mohammedaansche regenten, en bij die gelegenheid zeide een hunner: „Mijnheer, die geëerd en hoog verheven is, „vergeve mij het woord! Ik wil geen rotting snijden om „er later meê geslagen te worden; en dat zou gebeuren, „als ik eene school bouwde en een' onderwijzer voor mijn „volk nam. Zij worden dan te wijs. Zij leeren lezen en „schrijven, en kunnen later requesten en klachten opmaken, „en daar heb ik dan maar last van. Ik bedank het Gou„vernement zeer voor den mij toegedachten zegen, maar „wil dien toch liever niet ontvangen. Mijne priesters (Modins) „zijn zeer goed instaat de lui het lezen in den Koran en „het bidden te leeren, en dat is genoeg."

Voor zijn eigen kind vindt hij dat lezen en bidden niet genoeg, en daarom zendt hij het heel leuk naar de Gouvernements lagere school te Saparoea, om goed Hollandsch te leeren. Intusschen neemt het getal mohammedaansche kinderen, die bij priesters en hadji's te leeren gaan, steeds toe. Op dit oogenblik hebben zij meer dan 1400 scholieren. En wat is nu het lezen en bidden, dat zij leeren? Het nabauwen van eenige formulieren, het uitstrekken der handen en het vooroverbuigen van het lichaam, en soms het opdreunen van den koran, zonder dat zij er iets van verstaan. Als zij maar bidden en lezen, zooals de priester het voordoet, dan is het goed. Ik hoorde eens een paar lui bidden op de wijze van een Ambonsch liedje, dat een derde bidder op de fluit speelde. Mohammedaansche vrouwen leeren niets. De meesten verstaan zelfs geen Maleisch. Brengen zij koopwaren naar de markt, dan doen een paar Maleischsprekenden dienst als tolken.

Over het geheel zien de regenten met leede oogen het getal hadji's toenemen; want naarmate dit plaats heeft

vermindert hun invloed op de bevolking. Inlanders, die ter bedevaart naar Mekka gaan, en als hadji terugkeeren, worden daardoor in eigen oog te heilig en te goed om te werken, en weigeren in den regel iets voor den regent, ja zelfs de verplichte negerydiensten, te verrichten. De regent van Sorri Sorri, dezelfde van wien ik u daareven iets mede-deelde, eischte evenwel, dat zij het doen zouden. Zij weigerden hardnekkig, en werden deswege bij den Controleur aangeklaagd. Toen deze daarop den regent in het gelijk stelde, en hen wegens verzet „tegen de goede orde" strafte, klaagden de hadjis den Controleur en den radja bij den Resident aan; maar deze zeide - 't viel hun zeker niet meê - na gehouden onderzoek tot hen: „Mijne Heeren! Gij moet werken even als de andere dorpsbewoners. Door uw bedevaart naar Mekka zijt gij al hadji en krijgt gij 't hier namaals niet alleen zeer goed in het paradijs, maar nog veel beter dan andere menschen. Weest dus tevreden. Werkt naar behooren; want als er weêr door u of over u geklaagd wordt, dan verwissel ik uwen tulband tegen een' ijzeren ring om den hals en gij wordt ketting-jongens."

Zij werden in het ongelijk gesteld; maar sedert dien tijd heeft de regent zooveel last met zijn volk, dat hij zich bijna niet meer handhaven kan. De hadjis hebben de wapenen tegen hem gekeerd, en hij ondervindt, dat hun invloed grooter is dan de zijne. En toch gehoorzaamden die hadji's, vóór zij ter bedevaart gingen, hem naar wensch; maar door die bedevaart werden zij omgezet, herschapen, in een soort van „waarnemende Arabieren", die zich kleeden en bidden als dezen, en die door de bevolking, wegens hunne kwade practijken veracht, doch wegens hunne hadji-heiligheid gevreesd worden. De hadjis gaan als 't ware op in Mekka.

Dit Arabisch element, dat zóó sterk door de hadjis vertegenwoordigd en niet minder sterk door hen gevoed wordt, kan gevaarlijk worden voor de rust in en voor het behoud van Nederl. Indië, ja is zulks reeds geworden. De anders zoo inhalige Arabieren en hadji's zijn, als zij iemand door geld bekeeren kunnen, zeer mild. In mijn' tijd werd iemand, die in naam christen was, en van wien gezegd kon worden, „hoe schurfter schaap, hoe meer geblaat", mohammedaan, en ontving daarvoor ƒ 40 en 2 pak kleederen. Op de Aroe- en Keij eilanden – ik heb dit uit eene vertrouwbare bron – doen de hadji's tegenwoordig wat zij kunnen om er den Islâm te vestigen. Hoofden geven zij, indien zij zich willen laten bekeeren, groote sommen geld. De christenleeraars, die er eenige jaren heen gezonden worden, staan tegenover zulke concurrenten verlegen en kunnen niets uitrichten. Dat die Inlandsche leeraars ongeschikt zijn om den voortgang van den Islâm te stuiten, en dat dit toch uit een practisch oogpunt gebiedend noodzakelijk is, werd onlangs door een besturend ambtenaar, die eene reis naar die eilanden deed, aan de Indische regeering medegedeeld. In verband daarmede schreef hij in substantie: „Indien de Protenstantsche Zending-genootschappen hier geen Europeesche Zendelingen heen kunnen zenden om met kracht het werk der Zending voort te zetten, is het dan niet geraden, dat de Roomschen hier aan het werk gaan?"

Het Kerkbestuur had geen personeel beschikbaar; de Zendeling-genootschappen ook niet; daarom wendde de Indische regeering zich tot den Bisschop te Batavia, en deze heeft, meen ik, dadelijk het noodige personeel beschikbaar gesteld en er heen gezonden. Op de puinhoopen van de Protestantsche Inlandsche christengemeenten zullen nu Moskeën of Roomsche kerken verrijzen. Het is bedroevend en strekt ons Protestanten niet tot eer.

Met elke boot komen er „nieuwe" Arabieren op Ambon aan, en het getal hadji's vermeerdert onrustbarend. Het mag een even opmerkelijk als onrustbarend verschijnsel heeten, dat de mohammedaansche bevolking op de Ambonsche eilanden, sedert onzen oorlog met Atjeh, bepaald oproeriger is geworden. Op verschillende plaatsen heeft zij zich tegen de regenten verzet, hunne huizen geplunderd en verwoest, en dat nog wel van regenten, die bij de Regeering goed aangeschreven stonden, maar die in 't oog der hadji's en van anderen te wel met het Europeesch bestuur waren. Dat is het werk van de priesters en vooral van de hadji's; dat is de uitwerking van de zendbrieven uit Atjeh, welke in elke moskee gelezen zijn, en waarin de geloovigen vermáand worden om Atjeh te helpen in den strijd tegen de ongeloovigen. Zij helpen zoo doende indirect.

De aanhoudende onlusten op Ceram en het daarmede in verband staande koppensnellen door bergalfoeren in christendorpen, het is alles het werk der hadji's.

De Resident Riedel heeft daarom dan ook den voornaamsten handelaar op Ceram, een hadji van Ambon, het verblijf op en het gaan naar dat eiland ontzegd. Terwijl honderden christen Amboneezen soldaat worden, op Atjeh dapper vechten, blijven de mohammedanen stil te huis. Mij is geen voorbeeld bekend, dat een hunner soldaat geworden is. (1)

Wel zijn de hekken verhangen. Voorheen smaalden de Ambtenaren veelal op de Ambonsche christenen als veel brutaler en slechter dan „de volgzame mohammedanen." Nu is dat anders, en kan men van hen het volgende hooren:

---

(1) Alleen christenen werden onder de Ambonsche soldaten, onder welken ook die uit de Minahassa, opgenomen. Red.

„Onze kracht ligt hier in het Christendom. Waren de Amboneezen geen christenen, wij hadden hier al lang opstand gehad. Er is geen brutaler volk dan de slammen, er zijn geen grooter schurken dan de hadji's." Zulk een hadji is meestal handelaar.

Koopen zijn geloofsgenooten niets van hem, dan vermaant hij hen in den regel op zulk eene liefelijke wijze over hunne ongodsdienstigheid, dat zij ten slotte nog liever iets koopen, al is het veel te duur, dan die vermaningen aan te hooren. Koopen christenen niets, dan blijft hij kalm, en noodigt hen veelal uit om 's avonds bij hem te komen, om naar zijn vertellen te luisteren. Die vertellingen hebben altijd betrekking op de reis naar Mekka en alles wat met de bedevaart in verband staat, of handelen over de wonderen van Mohammed. Komen de hadji's met Alfoeren in aanraking, dan treden zij meestal op als boetgezanten, en zijn op hunne manier dan wel eens zeer practisch. Toen in Augustus '68 eene totale zoneclips in Indië te zien zou zijn, kwam op zekeren dag een hadji bij mij en vroeg: „Is dat zoo?" Ik antwoordde „Ja." Hij zeide toen: „Ja, maar daar staat niets van in den Koran." „Dat is best mogelijk, maar gij kunt er zeker van zijn, dat het gebeurt." Met den uitroep: Heijran, ituelah satoe Alamat!" (Verbazend, dat is een wonder) ging hij heen. En waar ging hij naar toe? Hij begaf zich naar de Alfoeren, en verkondigde: Allah ta Allah, „dezelfde als uw „„Opu langet"" zal dàn en dàn de zon verduisteren! Dat is een teeken, dat Hij wil, dat gij Islâm wordt. Het is eene waarschuwing! Bekeert gij u niet, dan doet Hij het later nog eens, maar vóór het begint, verandert hij u in stukken brandhout."

Toen de eclips kwam, werden de Alfoeren zeer beangst; toen zij over was, bekeerden zij zich niet: 1ste omdat zij

dan geen varkensvleesch en slangen meer zouden mogen eten, en ten 2de niet, omdat de Controleur Wesly hun zeide: „die hadji heeft u bedrogen. Als hij hier meer zoo komt preeken, laat het mij dan weten, dan zal ik hem eens laten zingen!"

Door uiterlijk vertoon, bijna zeide ik, door kerkmisbaar, oefenen hadji's en priesters een' grooten invloed uit. Bij het besnijden, bij trouwfeesten en begrafenisplechtigheden verrichten zij tal van ceremoniën op geheimzinnige wijze, en dat bevalt den Inlander uitstekend. Aan hunnen invloed is het te wijten, dat vele christenen zich nog op Saparoea en Ceram laten besnijden, geen varkensvleesch eten en den Vrijdag als een' heiligen dag vieren. Om hen te believen droogden de christenen van Iha-Mahue op de daken hunner huizen de palmbladeren (1), die bestemd waren om de moskee van Iha te dekken, alleen om te voorkomen, dat zij door honden of varkens verontreinigd zouden worden. Het sluiten der scholen op Vrijdag, het eed afleggen van den mohammedaan voor den rechter, waar altijd een priester bij te pas komt, dat alles werkt den Islâm in de hand. Oogenschijnlijk beteekent dit een en ander wellicht weinig.

Vergeten wij echter niet, dat de Inlanders die zaken met een geheel ander oog beschouwen dan wij, en dat de hadji's er munt uit weten te slaan. Zij toch zeggen bij het afleggen van den eed, — van al het andere zal ik zwijgen: — „Het Gouvernement beschouwt onzen godsdienst als veel zwaarder dan dien der christenen; want de christenen, zelfs de voornaamsten, leggen den eed zoo maar af; maar als wij het doen, dan moet, al is het voor een gevangene, de priester komen, om hem den Koran op 't hoofd te leggen en te laten zweren.

(1) Atappen.

Was onze godsdienst niet de beste, dan zou het Gouvernement dat niet doen; waren onze moskeën niet heiliger dan de kerken der christenen, dan zou de Resident er wel met schoenen in durven komen; omdat onze bedehuizen zóó heilig zijn, trekt hij ze uit voor hij binnen treedt." Ik moet mij bekorten. Wellicht vergde ik reeds te veel van uw geduld. Het gezegde is, naar ik meen, voldoende om te doen zien, dat de invloed van den Islâm gansch niet onbeteekenend is. De „Islâm" is en blijft een „dommekracht" en dat is een werktuig, waar veel meê verzet en omver geworpen kan worden. Als fanatieke hadji's dat werktuig, „die dommekracht" in beweging brengen en goed weten te richten — en die kunst verstaan zij zeer goed — dan werpen zij links en rechts den boel omver, verwekken daardoor opstootjes, en dan heeft het civiel bestuur en de militaire macht maar werk om alles weêr in orde te krijgen. Zoo verdeelen zij, om de krachten van ons Bestuur te verzwakken; zoo helpen zij de Atjehneezen. Aan den invloed van den Islâm is het te wijten, dat de Alfoeren op Ceram brutaler dan ooit koppensnellen, bentings bestoken, en den spot drijven met ons gezag. Zij zingen zoodoende een lied zonder woorden, waarvan de wijs, of wilt ge, de inhoud is: „Jan Compagnie lijdt aan verval van krachten." Het is een veeg teeken, als de inlander begint te gelooven, dat de eens zoo machtige en gevreesde „Jan Companie" niet alleen minder wordt, maar doodelijk krank is. Menigeen troost zich met de gedachte, dat de mohammedanen toch zóó slecht niet zijn. Immers zij zijn zoo voorkomend, dienstvaardig en gedwee. Ja, dat zijn zij, maar weet het, dat zijn zij slechts zoolang als de priesters en hadji's het willen. Zoodra die zeggen: „In naam van den Profeet, weest niet langer zoo flauw, maar wordt weder echte muzelmannen. Ver-

moordt die Kafirs, die ongeloovige honden, en gij zult krijgen eene eereplaats in 't Paradijs", — ziet! dan vermoordt de vriendelijke, voorkomende en gedweeë Mohammedaan zijn' heer en meester met een' glimlach op het gelaat, terwijl hij zegt: „Wees niet boos, Mijnheer, omdat ik u dood maak, want dat is mijn godsdienst zóó." Komt het eenmaal tot eene botsing met ons Bestuur, dan reiken rassen- en godsdiensthaat bij den Islâm elkander de hand, dan ontbrandt de heilige oorlog; en wat dan het einde wezen zal, weet niemand. Van de vestiging van het Christendom onder de niet - christen - volken in Ned.Indië is het behoud van Indië voor Nederland grootendeels afhankelijk.

De stelling klinkt velen misschien vreemd in de ooren, terwijl anderen schouderophalend zeggen „dat is al te dwaas."

Het Indisch Gouvernement zegt dat niet meer. Het zegt ook niet met woorden „Wij vreezen den Islâm en verwachten heil van het Christendom," dat mag en kan een „neutraal christelijk Gouvernement" niet doen. Het spreekt echter door daden uit, wat het met woorden niet zeggen mag. Door het benoemen van Hulppredikers ten dienste der inlandsche christen gemeente, door het plaatsen van Inlandsche leeraren op de Keij-Aroe- en Z.W. eilanden en Ceram, door het verleenen van *f* 800 per maand om christengemeenten in de Residentie Ambon voor verval te behoeden, toont het Gouvernement, dat het van het Christendom meer heil verwacht dan van den Islâm, wiens voortgang het, door het Christendom te bevorderen, zocht te stuiten. Vergis ik mij niet, dan vreest de Regeering inderdaad, dat de voortgang van den Islâm gevaarlijk is voor de rust en het behoud van Indië, en dat dit, wat de Residentie Ambon betreft, werkelijk zoo is, meen ik, zij het ook onvolledig, toch voldoende aangetoond te hebben.

Nog iets over het eiland Rotti of Rote,
door G. K. Niemann.

In de „Aanteekeningen op ethnographisch gebied ten aanzien van het eiland Rote (vulgo Rotti)" van den Heer Graafland wordt op blz. 369,D. XXXIII van dit tijdschrift het woord Jintiu als eene benaming van de niet-christenen of heidenen op dat eiland vermeld. Omtrent den oorsprong van dit woord is de schrijver in het onzekere. Daarom zij hier opgemerkt, dat het zonder twijfel hetzelfde is als hetgeen men elders geschreven vindt „Djentiu, Djentioe of Djientioe, dat niets anders is dan het Portugeesche Gentîo, dat eveneens heidenen beteekent en afgeleid is van het Latijnsche gens. (1) De beteekenis van dit laatste is eigenlijk volk. Bij de Middeleeuwsche schrijvers werden de heidenen vaak genoemd: gentes en vooral gentiles, in den zin van de nog niet tot het Christendom bekeerde volkeren, evenals bij de Hebrëen de niet-Israëlieten Gojim (eigenlijk: volkeren) heeten. Niet alleen op Rotti, maar in de residentie Timor in het algemeen, noemt men in het daar gesprokene Maleisch de heidenen Djentîu, in tegenstelling van de christenen (Serani) en de mohammedanen (Islâm of orang-islâm). Men zie de Portugeesche woordenboeken en Teysmamn in het Natuurkundig tijdschrift van Nederlandsch Indië XXXIVste deel blz. 348 vgg., vgl. ook Riedel, The island of Flores in de Revue coloniale internationale, Janvier 1886, blz. 66 vgg.,

(1) De *o* en de *u* zijn hier uit te spreken als onze *oe*klank.

waar het woord Gentiu is geschreven, hetgeen dus nader bij de gewone Portugeesche schrijfwijze komt. In hetzelfde stuk van G. blz. 370 leest men van de kĕsambivrucht, dat op Timor olie daaruit wordt of vroeger werd geperst. Kĕsambi of kusambi, is de Maleische naam van een' boom, die in het Makassaarsch' bádó heet. De botanische naam is Stadmannia sideroxylon. Uit de kleine vruchten van dezen boom wordt, met bijvoeging van nog andere ingrediënten, op Zuid-Celebes de bekende Makassarolie bereid. Vgl. Matthes. Mak. Woordenboek 2de druk, s.v. bádó en koelânderé.

De op Rotti gesprokene taal (vgl. blz. 361 van dit tijdschrift) is nu eenigszins nader bekend geworden, door de „Proeve eener beknopte spraakkunst van het Rottineesch door D. L. Manafe", met eene inleiding van Prof. H. Kern, welk stuk eerstdaags door eene vrij uitvoerige woordenlijst zal worden gevolgd. Zie: Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, uitgegeven door het Kon. Instituut enz. Vijfde volgreeks. Deel IV blz. 633 vgg.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

STATISTIEKE OPGAVEN.

van het aantal gedoopte volwassenen en kinderen, aangenomen lidmaten en ingezegende huwelijken, in de Minahassa, gedurende het jaar 1888, behoorende bij het „Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa over 1888."

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
			Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Gorontalo	Gorontalo	P. Th. Wielandt.	1	11	12	12	3
Menado	Menado	»	39	192	231	30	38
»	Sawangan	J. ten Hove.	—	11	11	—	2
»	Kamanta	»	—	10	10	1	3
»	Toumboeloean	»	5	14	19	—	—
»	Tongkeina	»	—	11	11	—	7
»	Talawaän	»	—	—	—	—	—
»	Pandoe	»	1	8	9	—	3
»	Wori	»	—	—	—	—	—
»	Tiwoho	»	—	1	1	—	2
»	Paniki-di-bawah	»	3	10	13	—	1
»	Paniki-di-atas	»	—	2	2	—	6
»	Kairagi	»	—	2	2	—	—
»	Kajoewatoe	»	12	14	26	—	—
»	Boenaken	»	—	—	—	—	—
»	Menado-toewa	»	—	—	—	—	—
»	Tandjong Parigi	»	—	—	—	—	—
Bantik	Boeha	»	—	—	—	—	—
»	Bengkol	»	—	—	—	—	—
»	Talawaän	»	1	—	1	—	—
»	Kalasei	E. W.G. Graafland.	—	—	—	—	—
»	Malalajang	»	—	5	5	—	—
Tombariri	Tanawangko	»	4	39	43	11	11
»	Lemo	»	4	16	20	11	3
»	Lola	»	2	32	34	15	6
»	Ranotongkor	»	2	15	17	—	5
»	Taratara	»	7	27	34	—	10
»	Woloan	»	4	38	42	6	2
»	Sendoek	»	—	19	19	14	4
»	Mokoepa	»	—	3	3	—	—
»	Poöpoh	»	1	6	7	—	1
»	Koemoe	»	1	7	8	—	1
»	Sondaken	»	—	2	2	—	2
Kakaskassen	Kajawoe	»	3	11	14	—	5
»	Kinilow	»	—	—	—	—	—
»	Tinoör	»	3	19	22	9	1
»	Tateli	»	2	8	10	1	2
»	Koha	»	—	21	21	10	15
		Transp.	95	554	649	120	133

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	95	554	649	120	133
Kakaskassen	Waremboengan	J. ten Hove.	5	6	11	—	—
″	Lotta	″	6	16	22	5	3
″	Kali	″	2	6	8	—	2
″	Koka	″	—	8	8	—	1
″	Kakaskassen	J. Louwerier.	3	47	50	—	7
Maoembi	Maoembi	J. ten Hove.	6	3	9	—	7
″	Kolongan	″	—	11	11	—	3
″	Soewaän	″	—	5	5	—	1
″	Koewil	″	—	6	6	—	2
″	Kaleosan	″	—	4	4	3	1
″	Talisei	″	—	—	—	—	—
″	Bangka	″	—	—	—	—	—
″	Gangga	″	—	—	—	—	—
″	Lompias	H. J. Tendeloo.	—	24	24	17	4
″	Kokolé	″	—	3	3	17	—
″	Kaweroean	″	—	5	5	17	1
″	Paslaten	″	—	18	18	13	4
″	Batoe	″	1	10	11	9	2
″	Werot	″	1	4	5	—	5
″	Likoepang	″	—	14	14	3	—
Tonsea	Ajermadidi	″	—	40	40	95	22
″	Toemaloentoeng	″	—	61	61	—	10
″	Kassar	″	—	41	41	—	10
″	Lèmbéan	″	—	19	19	7	7
″	Treman	″	—	92	92	41	31
″	Kema	″	2	36	38	24	4
″	Tontaléte	″	—	9	9	—	3
″	Tandjong-merah	″	—	6	6	—	2
″	Lilang	″	—	6	6	6	3
″	Walëo	″	—	19	19	12	—
″	Sawangan	″	—	21	21	36	10
″	Tanggari	″	—	15	15	12	3
″	Sampiri	″	—	14	14	12	2
″	Roemengkor	″	3	5	8	—	1
″	Soekoer	″	—	13	13	1	7
″	Laïkit	″	—	42	42	14	22
″	Tatelloe	″	2	48	50	13	7
″	Talawaän	″	—	26	26	72	11
″	Mapangit	″	—	28	28	12	1
″	Teteij	″	—	9	9	—	2
″	Tonsea-lama	H. Rooker.	—	26	26	—	5
Tondano-Toulijan	Tondano	P. Th. Wielandt.	—	—	—	—	1
″ *Gemeente Tondano.*	Roöng	H. Rooker.	—	33	33	47	5
″	Toetoe	″	—	28	28	38	6
″	Rinegetan	″	—	18	18	28	3
″	Tounkoeramber	″	—	7	7	31	7
″	Wewalintouan	″	—	19	19	35	10
″	Rerewokan	″	—	17	17	34	5
″	Watoelambot	″	1	25	26	33	4
″	Wewelen	″	—	19	19	35	3
″	Koija	″	—	21	21	—	12
″	Tataäran	″	—	58	58	—	21
		Transp.	127	1565	1692	842	416

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	127	1565	1692	842	416
Tondano-Toulijan ..	Marawas	H. Rooker.	—	4	4	—	1
„	Koeloh	„	—	11	11	—	—
„	Tandengan	„	—	21	21	—	3
„	Eris	„	—	19	19	—	3
„	Telap	„	—	19	19	—	—
„	Paluloan	„	—	28	28	-	1
„	Maoembi	„	—	5	5	—	6
„	Seretan	„	—	5	5	—	4
„	Watoelanei	„	—	10	10	—	2
„	Kajoeroja	„	—	10	10	—	3
„	Kapataran	„	—	23	23	—	5
Tondano Touloemamb.	Kiniar	„	—	36	36	64	9
„ *Gemeente Tondano.*	Taler	„	—	25	25	33	8
„	Liningaän	„	—	17	17	26	2
„	Katinggolan	„	—	14	14	41	2
„	Kendis	„	—	25	25	40	1
„	Wengkol	„	—	12	12	29	4
„	Ranowangko-atas	„	—	21	21	38	4
„	Loeaän	„	—	35	35	66	12
„	Papakelan	„	—	8	8	—	2
„	Toulijan-ketjil	„	—	39	39	—	5
„	Watoemea	„	—	18	18	—	2
„	Toe'ap	„	—	7	7	—	1
„	Laloempei	„	—	2	2	—	—
„	Ranowangko-bawah	„	—	4	4	—	1
„	Komby	„	—	19	19	—	2
„	Sawangan	„	—	5	5	—	1
„	Kolongan	„	—	12	12	-	7
„	Rerer	„	—	17	17	—	4
„	Makalisoeng	„	—	8	8	—	2
„	Kinaleosan	„	—	5	5	—	1
Tomoh.-Sarongsong	Roeroekan	„	—	34	34	—	4
„	Koemelemboeaai	„	—	6	6	—	1
„	Tomohon	J. Louwerier.	1	178	179	108	33
„	Sarongsong	„	—	42	42	-	9
„	Pangolombian	J. A. T. Schwarz.	—	22	22	—	6
„	Tondango	„	—	13	13	12	11
„	Lahendong	„	—	25	25	7	5
„	Pinaras	„	—	14	14	15	3
„	Ramboenan	„	—	14	14	—	3
„	Sawangan	„	—	4	4	11	—
„	Kembes	J. ten Hove.	1	18	19	14	1
Langowan	Langowan	M. Brouwer.	13	315	328	—	63
„	Atep	„	—	12	12	—	3
„	Palamba	„	—	5	5	—	1
„	Talawatoe	„	—	9	9	—	1
Kakas-Remboken	Kakas	„	—	212	212	—	51
„	Passo	„	—	64	64	—	5
„	Panassen	„	—	14	14	—	1
„	Toulijan-ketjil	„	—	28	28	—	7
„	Kaweng	„	—	26	26	—	1
„	Kajoewatoe	„	—	9	9	—	1
		Transp.	142	3113	3255	1346	724

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Aantal Gedoopten. Kinderen.	Aantal Gedoopten. Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	142	3113	3255	1346	724
Xakas-Remboken	Karor	M. Brouwer.	—	8	8	—	—
»	Sombokei	»	—	3	3	—	1
»	Toulumembet	»	—	6	6	—	1
»	Remboken	»	—	171	171	—	41
»	Parepei	»	—	25	25	—	4
»	Kasoeratan	»	—	26	26	—	8
Kawangkoan	Tompasso	»	12	140	152	—	43
»	Tollok	»	—	27	27	—	4
»	Kanonang	»	6	40	46	—	12
»	Kawangkoan	J. A. T. Schwarz.	—	85	85	—	13
»	Tondegesan	»	—	31	31	—	7
»	Kajoe-Oewi	»	—	14	14	—	1
»	Tompassian atas	»	1	44	45	—	10
»	Toemaloentoeng	C. J. van de Liefde.	—	16	16	17	2
»	Woewoek	»	—	34	34	—	6
»	Roemoön-atas	»	—	25	25	—	2
»	Lansot	»	—	20	20	—	11
»	Wijauw	»	—	6	6	—	3
»	Lapi	»	—	12	12	—	3
»	Talaitad	»	—	10	10	—	1
Sonder	Sonder	J. A. T. Schwarz.	41	111	152	—	26
»	Kolongan-atas	»	1	33	34	—	11
»	Kiawa	»	25	51	76	—	7
»	Leilem	»	6	28	34	—	5
»	Tintjep	»	12	22	34	—	8
»	Timboekar	»	2	11	13	23	—
»	Tangkoenei	»	—	10	10	23	2
»	Moente		—	3	3	—	4
»	Soeloeöen	»	3	18	21	14	5
»	Pinapalangkow	»	—	13	13	—	4
»	Kapoja	»	—	17	17	—	2
»	Toempaän	C. J. van de Liefde.	—	21	21	18	6
»	Matani	»	4	10	14	5	3
»	Popentolen	»	—	6	6	6	3
»	Leleima	»	—	9	9	2	2
»	Paslaten	»	—	11	11	—	4
»	Soeloe	»	—	6	6	—	1
»	Sinengkeian	»	—	3	3	—	—
»	Maäsin	»	—	3	3	—	2
»	Poparen	E. W. G. Grrafland.	1	8	9	1	2
Tombassian	Amoerang	C. J. van de Liefde.	—	42	42	—	7
»	Boejoengan	»	—	11	11	—	2
»	Bitoeng	»	—	5	5	—	1
»	Ranomea	»	3	11	14	—	1
»	Pondan	»	—	12	12	—	1
»	Lopana	»	—	4	4	—	—
»	Pinalin	»	2	8	10	13	1
»	Ritei	»	—	11	11	18	2
»	Malenos	»	—	5	5	8	3
»	Malikoe	»	—	9	9	31	5
»	Kaneian	»	—	14	14	5	—
»	Pinamorongan	»	—	14	14	9	7
		Transp.	261	4396	4657	1539	1024

DISTRICT.	PLAATS.	Predikant of Hulpprediker.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	261	4396	4657	1539	1024
Tombassian	Koreng	C. J. van de Liefde.	—	10	10	2	3
Roemoön	Roemoön-bawah	"	—	28	28	—	7
"	Wakan	J. S. de Vries.	3	9	12	—	5
"	Eloesan	"	13	25	38	—	1
"	Pondoes	"	—	5	5	—	1
"	Tewasen	"	—	16	16	—	4
"	Teëp	"	—	—	—	—	—
"	Tawaän	"	5	4	9	—	—
"	Radei	"	15	5	20	—	1
"	Tengah-Sonder	"	4	11	15	—	—
"	Tengah-Roemoön	"	3	7	10	—	1
"	Pakoe-Weroe	"	7	17	24	—	6
"	Pakoe-Oerei	"	47	29	76	—	6
"	Boijong	"	11	18	29	—	1
"	Boijong	P. Th. Wielandt.	—	1	1	—	—
Tompasso	Poïgar	J. S. de Vries.	12	—	12	—	—
"	Ongkow	"	3	—	3	—	—
"	Pitjoean	"	11	37	48	—	1
"	Lompad	"	6	14	20	—	2
"	Poöpoh	"	30	21	51	—	3
"	Mopolo	"	23	18	41	—	3
"	Pontak	"	1	19	20	—	3
"	Raänan	"	6	9	15	—	1
"	Motoling	"	2	18	20	—	5
"	Wanga	"	1	13	14	—	—
"	Tokin	"	—	16	16	—	1
"	Karimbow	"	1	24	25	—	3
"	Malola	"	—	19	19	—	—
"	Koemelemboeaai	"	3	41	44	—	1
Passan Ratahan Ponosakan	Ratahan	N. Rinnooij.	2	39	41	—	9
"	Pangau	"	—	15	15	—	2
"	Wongkai	"	1	11	12	—	—
"	Wiauw	"	—	3	3	—	—
"	Benthenan	"	—	6	6	—	1
"	Tatengessan	"	—	5	5	—	1
"	Soemampouw	"	—	7	7	—	1
"	Lisoeng	"	—	2	2	—	1
"	Wioi	"	—	13	13	—	1
"	Watoelinei	"	—	7	7	—	1
Tonsawang	Liwoetong	"	—	21	21	—	7
"	Melompar	"	—	9	9	—	—
"	Moendoeng	"	—	5	5	—	2
"	Tombatoe	"	7	31	38	10	5
"	Kali	"	2	10	12	2	—
"	Sihan	"	—	15	15	—	4
"	Loboe	"	1	15	16	1	4
		Totaal.	481	5044	5525	1554	1122

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE. A.

DISTRICT.	Aantal Gedoopten.			Aantal aan-genomen lidmaten.	Aantal inge-zegende huwelijken.
	Vol-wassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Gorontalo	1	11	12	12	3
Menado	60	275	335	31	62
Bantik	1	5	6	—	—
Tombariri	25	204	229	57	45
Kakaskassen	24	151	175	25	36
Maoemby	8	107	115	79	30
Tonsea	7	576	583	357	163
Tondano-Toulijan	1	400	401	281	105
Tondano-Touloemambot.	—	329	329	337	70
Tomohon-Sarongsong ..	2	370	372	167	76
Langowan	13	341	354	—	68
Kakas-Remboken.. ...	—	592	592	—	121
Kawangkoan	19	504	523	17	118
Sonder	95	394	489	92	97
Tombassian	5	156	161	86	33
Roemoön	99	249	348	—	23
Tompasso............	108	175	283	—	33
Passan-Ratah.-Ponosakan	3	138	141	3	24
Tonsawang...........	10	76	86	13	15
Totaal......	481	5053	5534	1557	1122

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE. B.

PREDIKANT of HULPPREDIKER.	Aantal Gedoopten.			Aantal aan-genomen lidmaten.	Aantal inge-zegende huwelijken.
	Vol-wassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Ds. P. Th. Wielandt..	40	204	244	42	42
H. Rooker	1	795	796	618	184
H. J. Tendeloo	9	628	637	433	174
J. A. T. Schwarz.....	91	583	674	105	133
C. J. van de Liefde...	9	376	385	134	89
J. Louwerier	4	267	271	108	49
M. Brouwer	31	1140	1171	—	248
J. ten Hove	42	166	208	23	45
N. Rinnooij	13	214	227	16	39
E. W. G. Graafland...	34	285	319	78	70
J. S. de Vries.......	207	395	602	—	49
Totaal....	481	5053	5534	1557	1122

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

AANTEEKENINGEN

op de Statistieke opgaven over 1888.

Te Tondano werd door Ds. P. Th. Wielandt één huwelijk ingezegend, en te Boijong werd door denzelfden één kind gedoopt. De echtelingen en de ouders behooren tot de Hollandsche gemeente.

Voor al de gemeenten in het ressort Langowan is de Hulpprediker M. Brouwer vermeld, die ook Hulpprediker van Langowan is. Ultimo April echter vertrok hij met een tweejarig verlof naar Nederland. De gemeenten te Tompasso, Tollok en Kanonang werden tijdelijk opgedragen aan de zorg van den Hulpprediker te Sonder; die te Atep, Palamba en Talawatoe aan die van den Hulpprediker te Ratahan, terwijl de gemeente te Langowan en de twaalf gemeenten in het District Kakas-Remboken, evenzeer tijdelijk, werden gesteld onder de zorg van den Hulpprediker te Tondano.

Van de 1171 in bedoeld ressort gedoopten, werden door Br. Brouwer 485, door Br. Schwarz 133, door Br Rinnooij 16 en door Br. Rooker 537 gedoopt.

In de tweede helft van het eerste semester van het verslagjaar werd de Hulpprediker te Maoemby M. H. Schippers benoemd tot Hulpprediker van Batjan. In zijne plaats werd de Hulpprediker van Tanawangko, J. ten Hove, aangesteld. Te Tanawangko kwam Br. E. W. G. Graafland, toen pas uit Nederland aangekomen, terwijl in het vacante Ressort van Koemelemboeaai Br. J. S. de Vries, mede nieuwelings uit Nederland, aangesteld werd, zoodat de Hulpprediker van Amoerang van de waarneming ontheven werd.

Eenige specificatie van het aantal gedoopten en dat der aangenomen lidmaten in de vier genoemde ressorten, door den vertrokken of aangekomen Hulpprediker gedoopt of aangenomen, is niet ter kennis der Vereeniging gekomen, weshalve de getallen gesteld zijn op naam van de Hulppredikers, die Ult°. 1888 aldaar werkzaam waren.

De acht eerstgenoemde plaatsen in het district Tondano-Toulijan, vormen met de acht eerstgenoemde in het district Tondano-Touloemambot, de zestien kampongs, waaruit de hoofdplaats Tondano bestaat, en mitsdien, de hoofdgemeente van het ressort van dien naam. De verdeeling van het bestuur wordt ook gevolgd in de gemeente. Ieder der 16 kampongs heeft eigen ouderlingen en diakenen, van ieder twee. De maandelijksche bidstond wordt in elke kampong afzonderlijk gehouden. Echter is de gemeente één. De godsdienstoefeningen en de bediening van Doop en Avondmaal hebben voor de geheele gemeente plaats.

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

STAAT DER GENOOTSCHAPSSCHOLEN

in de Minahassa, op ultimo December 1888.

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN. DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
1	*Tondano*	Tondano	F. Tangkouw	222	132	354	185	Rooker. 15 Scholen met gezet opkomende 65,7 %.
2	„	Koija	P. Toelis	50	47	97	80	
3	„	Papakelan	J. Wageij	36	30	66	34	
4	„	Marawas	P. Makaliwei	15	11	26	19	
5	„	Tandengan	W. Rantoeng	41	38	79	62	
6	„	Maoemby	D. Popal	24	16	40	34	
7	„	Seretan	E. Limpelehe	14	19	33	23	
8	„	Watoemea	M. Legoh	25	40	65	43	
9	„	Paloloan	A. Pandeilaki	29	26	55	27	
10	„	Kajoeroja	Ph. Siwi	34	36	70	51	
11	„	Ranowangko	J. Regoh	45	20	65	52	
12	„	Sawangan	G. da Costa	23	22	45	40	
13	„	Kolongan	H. Rotinsoeloe	38	29	67	55	
14	„	Kinaleosan	J. Manoppo	9	8	17	13	
15	*Tomohon-Sarongs.*	Koemelemboeai	J. Roentoekaboe.	17	14	31	11	
				622	488	1110	729	
16	*Tonsea*	Soekoer	J. Woeloer	42	24	66	39	Tendeloo. 8 Scholen met gezet opkomende 49 %.
17	„	Tanggari	F. Walanda	45	24	69	50	
18	„	Tandjong-merah ..	A. Kawengian	17	6	23	17	
19	„	Mapangit	F. Mantiri	53	51	104	27	
20	„	Teteij	S. Tirajoh	36	36	72	29	
21	„	Roemengkor	M. Mandagi	22	18	40	23	
22	„	Waleo	E. Sigarlaki	48	26	74	28	
23	*Maoemby*	Kawĕroean	J. Pondonoewoe.	16	12	28	19	
				279	197	476	232	
24	*Sonder*	Sonder	E. Koho	98	64	162	97	Schwarz. 14 Scholen met gezet opkomende 65,9 %.
25	„	Kiawa	S. Rakian	94	57	151	95	
26	„	Leilem	N. Malingkonor...	22	30	52	39	
27	„	Timboekar	N. Roemokoi	26	8	34	27	
28	„	Tangkoenei	L. Geroeng	20	15	35	30	
29	„	Moente	A. Raoe	23	7	30	19	
30	„	Soeloe-oen	A. Sarajar	51	14	65	47	
31	„	Pinapalangkow	S. Kamagi	38	29	67	42	
32	„	Kapoja	Th. Sangeroki	52	18	70	53	
33	*Kawangkoan*	Kajoe-Oewi	N. Momongan	45	27	72	47	
34	*Tomohon-Sarongs.*	Tondango	Z. Pio	28	21	49	27	
35	„	Pinaras	D. Moningka	22	15	37	26	
36	„	Ramboenan	H. Kambei	23	3	26	16	
37	„	Pangolombian	D. Wajong	33	14	47	26	
				575	322	897	591	

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
38	*Tombassian*	Pondan	K. Winokan	32	23	55	42	van de Liefde. 13 Scholen met gezet opkomende 72,3 %.
39	„	Pinalin	K. Egeten	14	13	27	24	
40	„	Ritei	P. Ondang	50	51	101	69	
41	„	Kaneian	L. Ratag	65	44	109	105	
42	„	Koieng	Z. Sinjal	34	26	60	51	
43	*Sonder*	Toempaän	A. Tangkilisan	41	27	68	55	
44	„	Popnetolen	O. Pratasis	13	11	24	22	
45	„	Paslaten	P. Lintjewas	39	18	57	37	
46	„	Leleima	A. Pangkei	18	22	40	38	
47	*Kawangkoan.*	Roemoön-atas	J. Toemiwa	55	67	122	66	
48	„	Talaitad	O. Ratag	32	35	67	47	
49	„	Toemaloentoeng.	P. Rorong	33	25	58	50	
50	„	Roemoön-bawah...	Vacant.	50	15	65	12	
				476	377	853	618	
51	*Tomohon-Sarongs.*	Tomohon	C. Palar	149	71	220	139	Louwerier. 3 Scholen met gezet opkomende 60 %.
52	„	Sarongsong	S. Rotti	65	24	89	51	
53	*Kakaskassen*	Kakaskassen	N. Sandah	109	62	171	98	
				323	157	480	288	
54	*Kakas-Remboken..*	Kajoewatoe	N. Roemajar	36	26	62	41	Brouwer. 13 Scholen met gezet opkomende 67,5 %.
55	„	Sombokei	M. Moemeh	7	10	17	11	
56	„	Toulian-ketjil... ..	J. Mamahit	53	38	91	61	
57	„	Touloemembet	Z. Loemoindong..	15	7	22	16	
58	„	Kaweng	S. Roemondor	62	49	111	75	
59	„	Panassen	J. Soerentoe	33	21	54	37	
60	„	Pareipei	J. Pangemanan	47	41	88	46	
61	„	Kasoeratan	A. Loementah	79	57	136	81	
62	*Kawangkoan*	Tompasso	G. Tampanawas..	110	95	205	191	
63	„	Tollok	M. Mandang	52	44	96	47	
64	„	Kanonang	J. Moemek	62	21	83	43	
65	*Langowan*	Palamba	K. Masinambow..	45	26	71	55	
66	„	Talawatoe	J. Geroengan	31	13	44	25	
				632	448	1080	729	
67	*Maoemby*	Kolongan	P. Sambud	15	25	40	21	ten Hove. 13 Scholen met gezet opkomende 57,9 %.
68	„	Soewaän	A. Wariki	20	15	35	23	
69	*Menado*	Tongkeina	D. Lantang	30	13	43	27	
70	„	Talawaän..	P. Pandi	12	6	18	8	
71	„	Kajoewatoe	J. Polit	22	16	38	21	
72	„	Paniki di atas	H. Pongoh	32	18	50	38	
73	„	Kamanta	J. Pantouw	23	24	47	36	
74	„	Toemboeloean	D. Soerentoe	13	3	16	14	
75	*Kakaskassen*	Waremboengan	E. Waworoedeng.	43	5	48	26	
76	„	Kali	E. Matindas	27	9	36	21	
77	„	Koka	H. Wowor	39	15	54	32	
78	*Tomohon-Sarongs.*	Kembes	S. Rengkoe	49	10	59	18	
79	*Bantik*	Talawaän	P. Roemambi	30	—	30	13	
				355	159	514	298	

Nommer.	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
	Passan-Ratahan							
80	*Ponosakan*	Wian	H. Toemando......	14	3	17	13	Rinnooij. 9 Scholen met gezet opkomende 55,5 %.
81	"	Benthenan..........	A. Ikele..............	7	9	16	10	
82	"	Tatengessan.........	W. Sandaag	22	16	38	14	
83	"	Wioi	H. Walelang........	36	18	54	40	
84	"	Watoelinei	J. Kawenas..........	22	17	39	12	
85	"	Belang	E. Ngongoloi	30	10	40	21	
86	*Tonsawang*	Kali	G. Mokat............	19	13	32	25	
87	"	Silian..................	F. Siwi...............	20	13	33	16	
88	"	Loboe.................	J. Polla...............	42	—	42	22	
				212	99	311	173	
89	*Tombarin*	Lemo	P. Palit...............	20	11	31	20	Graafland. 16 Scholen met gezet opkomende 61,4 %.
90	"	Ranotongkor........	J. Roring	19	21	40	32	
91	"	Woloan	J. Wahentouw	52	19	71	40	
92	"	Sendoek...............	J. Raintoeng	42	15	57	37	
93	"	Mokoepa	L. Poeah	14	8	22	18	
94	"	Poôpoh	M. Siwi...............	13	15	28	16	
95	"	Koemoe Arakan..	Vacant.	—	—	—	—	
96	"	Sondaken............	A. Soemendap	7	7	14	7	
97	*Kakaskassen*	Kajawoe	J. Soemendap......	35	17	52	40	
98	"	Kenilow..............	E. Nangka	30	19	49	39	
99	"	Tinoör.................	L. Lioew	34	8	42	32	
100	"	Tateli..................	U. Sompi	18	12	30	20	
101	"	Koha	M. Sembel...........	45	28	73	25	
102	*Bantik*	Kalasei	L. Londong	21	—	21	21	
103	"	Malalajan	W. Walanda........	35	—	35	—	
104	*Sonder*................	Poparen..............	D. Malag	17	6	23	14	
				402	186	588	361	
105	*Tompasso*............	Ongkow	J. Rasoe	21	13	34	18	de Vries. 15 Scholen met gezet opkomende 65,3 %.
106	"	Pitjoean..............	J. Paät	37	27	64	35	
107	"	Lompad	J. Rasoe....	30	18	48	23	
108	"	Poöpoh	H. Dotoeloeng	43	47	90	78	
109	"	Mapolo	M. Sarongsong....	41	33	74	66	
110	"	Raänan	J. Rompas	13	7	20	12	
111	"	Wanga.................	D. Rindorindo	43	30	73	30	
112	"	Tokin..................	J. Mowoto..........	35	21	56	32	
113	"	Karimbow	N. Piring	59	31	90	74	
114	"	Molola...........	M. Rantoeng........	28	20	48	30	
115	*Roemoön*	Eloesan	J. Tanor	36	23	59	28	
116	"	Tewassen..............	J. Rempowatoe.	42	21	63	50	
117	"	Teëp	Gesloten.	—	—	—	—	
118	"	Radei..................	M. Oemboh....... ..	33	21	54	23	
119	"	Pakoe-Oerei	J. Warong	50	30	80	58	
				511	342	853	557	

RECAPITULATIE.

NAMEN DER HULPPREDIKERS.	NAMEN DER RESSORTEN.	Aantal Scholen.	Getal kinderen.			
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.
H. Rooker........	Tondano...	15	622	488	1110	729
H. J. Tendeloo....	Ajermadidi..... ..	8	279	197	476	232
J. A. T. Schwarz..	Sonder...........	14	575	322	897	591
C. J. van de Liefde.	Amoerang........	13	476	377	853	618
J. Louwerier......	Tomohon.........	3	323	157	480	288
Ressort Langowan..	Langowan	13	632	448	1080	729
J. ten Hove	Maoemby	13	355	159	514	298
N. Rinnooij	Ratahan.	9	212	99	311	173
E. W. G. Graafland	Tanawangko......	16	402	186	588	361
J. S. de Vries.....	Koemelemboeaai ..	15	511	342	853	557
	Totaal ..	119	4387	2775	7162	4576

Gezet opkomende.......... 62 %.

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

AANTEEKENINGEN

op den Staat der Genootschapsscholen in de Minahassa, op ultimo December 1888.

Deze staat vermeldt een totaal cijfer van 119 scholen. Daarvan is No. 95, die te Koemoe-Arakan, vacant; niet alléén, dat er tijdelijk geen onderwijzer werkzaam is, maar het schijnt, dat de school tijdelijk gesloten is, want er zijne geene leerlingen opgegeven. Van No. 117, die te Teëp worde bepaald gezegd, dat die gesloten is. Feitelijk bestond er dus ultimo 1888 een aantal scholen van 117.

Al deze scholen worden door de Zendingvereeniging genootschapsscholen genoemd. Het mag verondersteld worden algemeen bekend te zijn, dat door Genootschapsschool verstaan wordt eene school door of van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap opgericht en onderhouden. Tot den huidigen dag bestemt dat Genootschap jaarlijks een aanzienlijk bedrag voor de scholen in de Minahassa. Ten dezen zou allicht misverstand kunnen gevoed worden door het feit, dat verschillende bijdragen van de inlandsche Christengemeenten in dit land, tevens ten nutte van de scholen gebruikt worden, boven zoo even genoemd aanzienlijk bedrag. Maar ook die bijdragen moeten beschouwd worden als door het Genootschap voor de scholen ten beste gegeven. Zij worden in de Kas des Genootschaps gestort, en onder de ontvangsten van het Genootschap opgenomen. Hiervan is uitgezonderd, wat de gemeenten voor het eigen land afzonderen. Men noemt die bijzondere gaven onderling Hulpbetoon. Bijzonder had men bij de oprichting van de Vereeniging van dien naam, en heeft men nog daarbij ten doel, wordende gemeenten te voorzien van onderwijzervoorgangers. Men mag evenwel feitelijk niet spreken van scholen, die door onderling Hulpbetoon onderhouden worden. De vaste, betrekkelijk aanzienlijke bijdrage van het Genootschap, met de liefdegaven in de gemeenten, vormen een bijzonder fonds, dat schoolfonds heet, wijl het tot onderhoud van de scholen strekt. Naar mate de gemeente-bijdragen meer of minder mild vloeien, kan ook ruimer of minder ruim in de behoeften der scholen voorzien worden. Zooveel mogelijk wordt steeds voldaan aan aanvragen tot oprichting van scholen; want dat is ongetwijfeld altijd gewenscht in het belang van eenige gemeente. Moge de werkzame, offervaardige liefde

toenemen in kracht, zoo in Nederland als hier te lande, opdat altijd in de behoeften der bestaande scholen, en in den nood van eenige nieuwe of wordende gemeente zal kunnen voorzien worden.

De school No. 1, die te Tondano, wordt niet uit het schoolfonds onderhouden. In de wandeling wordt die gemeenteschool genoemd. De gemeente zelve draagt echter slechts weinig bij tot haar onderhoud. De kosten worden bestreden uit bijzondere fondsen. Meer algemeene deelneming der gemeente moet zeer wenschelijk geacht worden.

Aan de school No. 23, die te Kawĕroean, is J. Pondonoewoe met waarneming van de onderwijzersplaats belast.

Aangaande de scholen No. 24, 25, 26, 30, 31, 32 en 33 wordt nadrukkelijk opgemerkt, dat aldaar, n. l. te Sonder, Kiawa, Leilem, Soeloeoen, Pinapalangkow, Kapoja en Kajoeoewi, de Marktdagen een' zeer nadeeligen invloed op het gemiddeld getal gezet opkomende kinderen uitoefenen. Terwijl het getal schoolbezoekende kinderen te Sonder en Kiawa b. v. op Maandag, Dingsdag, Vrijdag geregeld tot boven de 130 was, was dat ter zelfde plaatsen op Woensdag en Zaterdag, en te Kiawa nog op Donderdag (marktdag te Kowangkoan) meestal beneden 60 of 50 kinderen.

Ongetwijfeld wordt die zelfde nadeelige invloed gevoeld op verscheidene andere plaatsen, al is dit niet opzettelijk vermeld.

De school No. 50, die te Roemoön-bawah, werd slechts in de eerste maanden van het verslagjaar bezocht. Later moest die tijdelijk gesloten worden wegens gebrek aan localiteit. Bij den aanvang van het jaar 1889 zou dat bezwaar, althans tijdelijk, worden opgeheven, door dat de oudmeester zijne woning voor eenigen tijd ten gebruike wilde afstaan.

Aangaande de scholen No. 105 tot No. 119 wordt in het algemeen opgemerkt, dat de trouwe opkomst veel te wenschen overlaat. Markt- en sterfdagen zijn daartegen groote hinderpalen. Het was zelfs allengs gewoonte geworden, op zulke dagen eenvoudig geen school te houden: de kinderen gaan mede naar de markt en helpen het graf delven. Terecht wordt deze gewoonte krachtig tegengegaan, en den onderwijzers verboden, bij en om zulke gelegenheden de school te sluiten.

De Secretaris van de Zendingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa, over 1888.

„Want de aarde brengt van zelve vrucht voort; eerst het kruid, daarna de aar, daarna het volle koorn in de aar."
Markus 4 : 28.

Het is gelegen met het Koningrijk Gods, gelijk of iemand het zaad toevertrouwt aan de aarde. Nadat de landman gezaaid heeft, moet hij den wasdom overlaten, deels aan de groeikracht van het zaad, deels aan de vruchtbaarheid van den grond. Zoo ook is de vrucht der evangelieprediking afhankelijk van de levenskracht van het woord, dat verkondigd wordt, en van de gesteldheid des harten, waarin dat woord gelegd wordt. De landman volgt zijne gewone levenswijze, zonder verder aan het zaad als zoodanig iets te doen. Hét ontkiemt en ontwikkelt, zet vrucht en wordt rijp, zonder toedoen van den mensch. De inzameling van het rijpe koorn is weder het werk van den landman.

Voorts, de landman zaait in hope, stelt voor zeker, dat zijn arbeid en moeite niet vergeefs zullen zijn. Hij verwacht de kostelijke vrucht des lands, en heeft geduld met haar, tot dat zij den vroegen en den spaden regen zal ontvangen hebben.

De evangelieprediker leere van den landman geduld te oefenen, te bedenken, dat het zaad des Woords tijd moet hebben om zich te ontwikkelen, tot vrucht te zetten, en de vrucht rijp te doen worden. Al staat de ontkieming

en groei niet in zijne macht, hij verbeide biddend den Goddelijken zegen, en geve acht op wat hem te doen staat, ten einde den grond van onkruid zuiver te houden en den schadelijken invloed van gure winden af te wenden. Planten en natmaken is voor den prediker; den wasdom geven tot gewenschte vrucht is van God.

Dit alles wordt bevestigd bij den enkelen mensch, maar ook bij de volken. Voortgaande ontwikkeling van godsdienstigen zin, doorwerking van den christelijken geest in hart en leven, in huisgezin en maatschappij, het is niet in volkomenheid te wachten onder een volk, in eene spanne tijds van eenige tientallen van jaren. Eerst het kruid, dan de stengel, dan de aar, eindelijk het volle koorn in de aar, dat tot volle rijpheid komt.

De Zendelingvereeniging in de Minahassa, geroepen om haar jaarlijksch Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa, te schrijven, heeft zich wel het bovenstaande te herinneren. Nieuwe mededeelingen kan zij niet doen, buitengewoon belangrijke feiten kan zij niet aanwijzen. Als men de gedaante der christelijke Minahassa gadeslaat, zou men geneigd zijn te verklaren, dat alles bij het oude bleef. En toch, niet alles bleef zooals het was. Voortgang van het werk der Evangelisatie bestaat er ongetwijfeld. De opmerkzame beschouwer merkt die op in menige zoogenaamde kleinigheid, die op het gebied des geestes en der zedelijkheid niet zelden van groote beteekenis is. Stilstand ware de dood. Wij mogen vrijmoedig zeggen, niets zoozeer te vreezen als stilstand, versteening der christelijke gemeenten, een opgaan van het Christendom in eenige uitwendige godsdienstige handelingen en vormen: wij meenen wat de Heer Jezus bedoelde, toen Hij zeide: „alléén de geest maakt levend, het vleesch is niet nut."

Het zaad, dat ontkiemt, de stengel, die zich ontwikkelt, de aar, die zich vormt, het koorn in de aar, dat rijpt, alles wijst op voortgaanden groei en wasdom, die ook geen oogenblik stilstaan. Maar uiterst moeielijk is het, zoo niet onmogelijk, ieder uur aan te wijzen, tot hoeverre groei en wasdom toenemen. Wat zal dan de Vereeniging aan 't einde van een jaar doen? Zal zij roepen: "ziet hier, of, ziet daar!" ten einde met feiten en toestanden aan te wijzen, dat "het woord Gods wies en vermenigvuldigde"? Zij doet dat niet. Zij verheugt zich dankbaar in God, als zij mag en kan getuigen, dat de Goddelijke plant des Christendoms leeft, frisch en welig groeit, dieper wortelen slaat in den grond; dat de aren zich vermenigvuldigen, en het koorn allengs meer rijpt, ja, dat zelfs reeds koorn wordt ingezameld.

Het Evangelie wordt in de Minahassa gepredikt, godsdienstonderwijs wordt aan oud en jong gegeven; tegen een bloot vormelijk Christendom wordt gewaarschuwd en geijverd; een werkdadig Christendom, zich openbarende in heiliging van hart en leven, wordt aangeprezen en beoogd; Doop en Avondmaal worden bediend, waarbij men streeft naar begrip en beleving van de beteekenis en het doel, opdat de vorm voorbijgezien en het wezen gezocht worde.

Wij gelooven, dat door dit alles de betrekkelijk nog jeugdige plant des Christendoms in dit land, onder dit volk, toeneemt in kracht en groei; wij verbeiden daarop, geloovig vertrouwend, den zegen van God. Het kon niet anders, of ook gedurende het verslagjaar was er voortgang der Evangelisatie onder ons goede volk.

Overgaande tot de behandeling, meer in bijzonderheden, van de werkzaamheden en verrichtingen der personen, die in de Minahassa arbeiden aan de bevestiging en verbetering

van het bestaande, aan de uitbreiding in kracht en leven, meer dan in uitgebreidheid en hoeveelheid der gemeenten; van de toestanden en levensteekenen der gechristende bevolking, spreken wij eerst oyer de voorgangers in de gemeenten. Die zijn: de Predikant van Menado, de Hulppredikers ten dienste der inlandsche christengemeenten, de Inlandsche leeraars, en de Onderwijzers, die tevens, krachtens hun ambt, of uit vrijwillige toewijding, voorgangers in de gemeenten zijn.

De Predikant van Menado bezocht de Protestantsche gemeenten, zoo inlandsche als Europeesche, in de Assistent-Residentie Gorontalo, en op de Sangi- en Talaut-eilanden. Tevens bracht hij bezoeken aan de leden der Europeesche gemeenten, hier en daar in de Minahassa verspreid. Daarbij had hij ook het doel, zooveel mogelijk de standplaatsen der Hulppredikers te bezoeken, en zich te vergewissen van den goeden gang der werkzaamheden en van de zaken, de gemeentebediening aangaande.

Bij den aanvang van het verslagjaar waren negen van de tien Hulppredikers-standplaatsen in de Minahassa bezet. Ééne plaats was vacant, die te Koemĕlĕmboeaai. Het geheele ressort van dien naam, omvattende al de gemeenten ten zuiden van de Rano-i-apo, werd tijdelijk bediend door den Hulpprediker van Amoerang, C. J. v. d. Liefde. Met zijn' bekenden ijver en zijne gewaardeerde nauwgezetheid, heeft hij, in weerwil van veel werk in eigen ressort, tijd en krachten te koste gelegd, om de belangen der gemeenten te behartigen, en het den eventueelen opvolger van den Hulpprediker J. Boddé, die om gezondheidsredenen in September 1887 het ressort had moeten verlaten, zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

In het begin van het verslagjaar werden twee jeugdige mannen in Nederland benoemd tot Hulppredikers ten

dienste der inlandersche christengemeenten in Nederlandsch Oost-Indië. Het waren de BB. E. W. G. Graafland en J. S. de Vries. Beiden hebben hunne opleiding ontvangen in het Zendelinghuis van het Nederlandsche Zendeling-genootschap te Rotterdam. Zij werden door de Indische Regeering voor de Minahassa bestemd, en kwamen in de maand Mei van het verslagjaar te Menado aan, waarna zij dadelijk de plaats hunner benoeming opzochten. Br. Graafland was voor Tanawangko, en Br. de Vries voor Koemĕlĕmboeaai bestemd. Laatstgenoemde werd dus feitelijk opvolger van Br. Boddé, en het ressort Koemĕlĕmboeaai had weder een' eigen' Hulpprediker.

Omstreeks denzelfden tijd was de Hulpprediker van Maoemby, Br. M. H. Schippers, benoemd tot Hulpprediker van Batjan, met standplaats Ternate, om bij ontstentenis van een' Predikant aldaar, den dienst tevens waar te nemen bij de Europeesche en inlandsche gemeente. Die Hulpprediker heeft in de Minahassa met ijver en toewijding gearbeid. In 1880 aangekomen, zou hij acht jaren in deze streek hebben gewerkt, ware het niet dat hij reeds spoedig genoodzaakt was, wegens ziekte, met verlof naar Nederland te gaan. Eerst was hem het ressort van Tanawangko toevertrouwd, later, na zijn terugkeer uit Nederland, in 1884, dat van Maoemby. Ofschoon de Vereeniging hem van harte gaarne een' werkkring gunde als Ternate-Batjan, meer met de lichaamskrachten hem geschonken strookende, dan één der ressorten in dit land, zag zij hem toch noode uit haren kring treden. De Heer stelle hem, ook elders, tot zegen voor velen.

Het ressort Maoemby werd alstoen opgedragen aan den Hulpprediker van Tanawangko, J. ten Hove, zoodat Maoemby niet vacant geweest is.

Het ressort Tanawangko werd nu arbeidsveld van den jeugdigen Hulpprediker E. W. G. Graafland.

Alzoo zou het aantal Hulppredikers voltallig geweest zijn, indien niet de Hulpprediker van Langowan, Br. M. Brouwer, een tweejarig verlof naar Nederland, en die van Tondano, Br. H. Rooker, een verlof van drie maanden naar Java, hadden aangevraagd en verkregen. In het dienstwerk van beide genoemde Hulppredikers werd voorzien, zonder dat nieuwe arbeiders werden aangesteld.

Bij besluit van den Resident van Menado, d.d. 14 April 1888, No. 739 werden tijdelijk belast met het dienstwerk van den Hulpprediker ten dienste der inlandsche christengemeente te Langowan:

a. Voor zoover dit dienstwerk betrekking heeft op de gemeenten te Tompasso, Tollok en Kanonang, de Hulpprediker te Sonder, J. A. T. Schwarz.

b. Voor zoover dit dienstwerk betrekking heeft op de gemeenten te Atep, Palamba en Talawatoe, de Hulpprediker te Ratahan, N. Rinnooij, en

c. Voor zoover dit dienstwerk betrekking heeft op de gemeenten te Kakas, Passo, Panassen, Toulian, Kaweng, Kajoewatoe, Karor, Remboken, Kasoeratan, Parepei, Sombokei, Touloemambet en Langowan, de Hulpprediker te Tondano, H. Rooker.

Aangezien den Hulpprediker H. Rooker, een binnenlandsch verlof naar Java werd verleend van drie maanden, besloot de Resident van Menado, i.d. 14 April 1888 No. 737, tijdelijk te belasten met het dienstwerk van den Hulpprediker ten dienste der inlandsche christengemeente te Tondano, zooals dit dienstwerk tijdelijk uitgebreid is bij Z.H.E.Gs. besluit van gelijken datum No. 739, en zulks gedurende den tijd, dien genoemde Hulpprediker zich buiten zijne standplaats zou bevinden, den Hulpprediker te Tomohon, J. Louwerier.

Alzoo was tijdelijk in alles voorzien. De Hulpprediker

van Tondano verliet zijne standplaats den 25sten April, en kwam den 4den Augustus van het verslagjaar terug. De Hulpprediker van Tomohon bericht aangaande de tijdelijke waarneming het volgende:

„Voor korten tijd werd mij opgedragen het toezicht over de gemeente van Tondano c. a. Slechts weinig kon ik voor dit ressort doen, doch had de ervaring, dat dit weinige door die gemeenten zeer gewaardeerd werd. Met genoegen trad ik bij herhaling in de hoofdgemeente te Tondano op. Moge ook, onder Hooger zegen, dat werk eenige vrucht afwerpen." Ondergeteekende slaakt gaarne die bede mede, en betuigt den nauwgezetten prediker openlijk zijn' dank voor de wijze waarop, de liefde, de toewijding en den ijver, waarmede hij zich van de hem opgedragene taak heeft gekweten.

Gedurende het verslagjaar, in het eerste semester, werden zes nieuwe inlandsche leeraars aangesteld. Zij hadden reeds in Juli 1887 examen gedaan. Hunne benoeming kwam in April 1888 tot hen. Dadelijk daarop werden zij aangesteld: één in het ressort Ratahan; één in dat van Sonder, twee in dat van Tanawangko, en twee in dat van Maoemby.

Een inlandsche leeraar is door den dood aan het werk ontvallen. Het is C. Wohon, laatstelijk belast met de zorg voor de inlandsche Christengemeenten te Roeroekan en te Koemĕlĕmboeaai, District Tomohon-Sarongsong, welke gemeenten sedert de vereeniging van de kweekelingen ter opleiding tot het inlandsch leeraarsambt te Tomohon, tot het ressort van Tondano behooren. C. Wohon was een man op gevorderden leeftijd. Bijna vijftig jaren was hij verbonden aan het werk der Evangelisatie in de Minahassa; eerst als onderwijzer aan de genootschapsschool te Tomohon, onder de leiding van den Zendeling-leeraar N. Ph. Wilken;

later als hulpzendeling, tal van jaren, in den werkkring van genoemden Zendeling-leeraar. Hij was een man uit het volk, gevormd in en door het werk, en heeft zijne plaats waardiglijk vervuld. Zeker mocht der groote schare, die hem na zijn verscheiden de laatste eer bewees, het Apostolische woord herinnerd worden: „Gedenkt uwe voorgangeren, die u het Woord Gods gesproken hebben, volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandeling." (Hebr. 13 : 7).

De zorg voor de gemeenten te Roeroekan en te Koemĕlĕmboeaai werd tijdelijk opgedragen aan den inlandschen leeraar te Tondano-beneden, die, in weerwil van overvloedig werk in eigen afdeeling, zich met ijver van de taak kweet. Overigens bleef het getal inlandsche leeraars onveranderd.

Een groot aantal onderwijzers bleven als voorgangers in de gemeenten arbeiden. Het grootste deel hunner zijn onderwijzers aan de genootschapsscholen, die als zoodanig tevens dienst doen in de gemeente, waar zij geplaatst zijn. Maar ook verscheidene onderwijzers aan gouvernementsscholen namen vrijwillig de betrekking van voorganger op zich, wat steeds ten zeerste gewaardeerd wordt.

Iederen Hulpprediker zijn eenige inlandsche leeraars toegevoegd. Het kan niet anders dan het werk in de gemeenten ten goede komen, dat het aantal van zoodanige functionarissen allengs toeneemt. Elke inlandsche leeraar ziet zich een bepaald aantal gemeenten als arbeidsveld aangewezen. Langsamerhand kan dat aantal verminderd worden. Voor eenige jaren had een inlandsche leeraar de zorg voor tien, twaalf, en meer gemeenten. Bij de uitbreiding van het personeel konden de afdeelingen worden ingekrompen. Dat is nog altijd zeer gewenscht. Voor geregelde godsdienstoefeningen in al de gemeenten, en niet minder voor degelijker, doelmatiger godsdienstonderwijs aan

jeugd en jongelingschap, is vermeerdering van het aantal inlandsche leeraars wenschelijk. Thans zijn de afdeelingen van deze arbeiders beperkt tot vier of drie gemeenten, terwijl er ook nog gevonden worden, en dat geen klein getal, die nog voor zes of meer gemeenten te zorgen hebben, waardoor tijd en krachten te veel verbrokkeld worden.

Bij de aanstelling van inlandsche leeraars, die steeds zooveel mogelijk plechtig geschiedt, worden zij bevestigd tot de bediening des Woords. Zij zijn dus predikers en catecheten. Tot heden zijn zij niet bevoegd tot de bediening der Sacramenten. Doop en Avondmaal worden in alle gemeenten uitsluitend door de Hulppredikers bediend. Eenige meer dan oppervlakkige kennis van de bevolking, en over het algemeen van den Minahasser, zal doen beseffen, dat het onraadzaam zou zijn en ontijdig, den inlandschen leeraars de bevoegdheid tot de bediening dier plechtigheden te verleenen. De besten hunner, wien wij desgevorderd allereerst die bevoegdheid zouden meenen te moeten toekennen, deinzen met schroom voor de gedachte terug. Minder diepgevoelenden zouden zich de eere wel willen gegeven zien, maar daardoor ongetwijfeld tot dwaze zelfverheffing vervallen, waardoor zij reeds de zaak zouden veroordeelen. De meestgevorderde gemeenten zouden allicht ter wille van de plechtigheden zelven, den persoon door wien die bediend worden voorbijzien. Maar ongetwijfeld zou een groot deel der christenen zich redelijk of onredelijk ergeren, tot groote schade van den wasdom, de bevestiging en de stichting der gemeenten. Het mag alleszins geraden geacht worden, in de Minahassa, de bediening der godsdienstplechtigheden door inlandsche leeraars nog in de verre toekomst te verschuiven. Er bestaat bij de tegenwoordige indeeling der werkzaamheden ook geen enkele reden, om de Hulppredikers daarvan voor een deel te ontheffen.

De inlandsche leeraars, die reeds in functie waren, gingen voort met lust en ijver hunne ambtsplichten te vervullen. Eenigen, die reeds den last der jaren beginnen te gevoelen, of ook aan ziekelijkheid onderhevig zijn, ontmoeten daarin eenige belemmering in hun werk. Ook de nieuwelings aangestelden hebben lof voor hunnen ijver. Steeds wordt door deze medehelpers gewerkt op de gemeenten tot versterking van het bewustzijn, van de zelfstandigheid der gemeenten, de verbetering van het huiselijk leven, en vermeerdering van het besef van wat, in christelijken zin, goed en betamelijk moet heeten. Onberekenbaar is de invloed van een' geloovigen, trouwen, ijverigen inlandschen leeraar in de gemeenten waar hij arbeidt. Naar de wet van het Koningrijk der hemelen, dat, naarmate het licht helderder schijnt, de duisternis te meer uitkomt, ontmoet zoodanig inlandsch leeraar strijd, moeite en verdriet, maar aan de andere zijde oogst hij verblijdende vrucht. Het Evangelie maakte geene enkele overwinning zonder soms heftigen strijd. Er zijn inlandsche leeraars, die dat bij ervaring weten, en wij danken er God voor. Overigens, is het wonder, ook bij dit personeel groote verscheidenheid van gaven en krachten, van toewijding en ijver, van geloof en liefde, van invloed en zegen te vinden?

Dat menig onderwijzer als voorganger slechts ten halve voldoet, en als catecheet veel te wenschen overlaat, kan niet bevreemden. Als men nagaat, hoe betrekkelijk weinig opleiding sommigen hunner erlangden, hoe gering ten gevolge daarvan de ontwikkeling, de kennis en het begrip, dan verwondert men zich daarover niet. Toch is verre van te verwerpen wat de onderwijzers verrichten. Door hunne medewerking is het mogelijk, dat steeds overal geregeld godsdienstoefening gehouden en godsdienstonderwijs gegeven wordt. De uitbreiding van het aantal inlandsche

leeraars is ook in dit opzicht verblijdend. De onderwijzers kunnen vaker door den inlandsche leeraar vervangen, en geregelder en beter door dezen geleid worden. Wat zouden we niet met rasscher schreden vooruitgaan, als al de onderwijzervoorgangers degelijk opgeleid, flink bekwaam en geschikt waren! Doch is dat niet het onbereikbare wenschen? Maar ook, wij kennen voorgangers onder de onderwijzers, die wij hoog achten om huns werks wil. Vrome en vroede mannen, die zich tot levenstaak stellen, jeugd en jongelingschap en ouderdom tot Jezus te brengen; mannen met een helder verstand en een warm hart, met geloof en liefde, die hunne zielen hebben overgegeven voor den naam van den Heer Jezus. De dag der dagen zal het openbaren, hoeveel zegen menig eenvoudig man om zich heen verspreid heeft.

Gedurende het verslagjaar, 't is uit het bovenstaande reeds gebleken, hadden de godsdienstoefeningen in al de gemeenten op zon- en feestdagen geregeld plaats. Tot de hooge uitzonderingen behoort het, wanneer te eeniger plaats de godsdienstoefening geen' voortgang hebben kan, wegens geheele ontstentenis van een' voorganger. Is ergens eene onderwijzersplaats vacant, of de voorganger door ziekte verhinderd, of anderszins niet in staat het dienstwerk te verrichten, dan is vaak een' broeder ouderling of diaken bereid de gemeente voor te gaan. Niet zelden vergoedt alsdan het geloovig gemoed wat aan redebeleid ontbreekt. Een eenvoudig woord uit het hart tot het hart heeft den Goddelijken zegen.

De Predikant van Menado en de Hulppredikers deden geregeld dienst. De eerste naar den aard zijner betrekking, meest in de gemeente te zijner standplaats. Deze en gene der Hulppredikers zijn vaak des zondags in de hoofdgemeente van hun ressort werkzaam. Dat is vooral het geval te

Tondano, waar de hoofdgemeente een zielental telt nagenoeg even groot als dat der acht-en-twintig filiaalgemeenten te samen. Voor zooverre dit met bezoekreizen bestaanbaar is, gaat de Hulpprediker aldaar des zondags steeds in die hoofdgemeente voor. Buiten de bezoekreizen doet hij geen dienst in de buitengemeenten, dan alleen bij hooge uitzondering en noodzakelijkheid.

Andere ressorten daarentegen omvatten meer groote gemeenten dan die ter standplaats van den Hulpprediker, zoodat deze in die gemeenten des Zondags beurtelings dienst doet. De Hulppredikers over het algemeen bepalen hunne zondagwerkzaamheid niet tot ééne preekbeurt. Meest altijd gaan zij tweemaal voor, soms zelfs driemaal, en vaak in onderscheidene gemeenten. Hetzelfde moet gezegd worden van de inlandsche leeraars; terwijl de onderwijzer-voorgangers behalve de godsdienstoefening des morgens, op zondag nog andere werkzaamheden te verrichten hebben.

De bediening van Doop en Avondmaal had evenzeer overal geregeld plaats. In groote gemeenten wordt de Doop aan kinderen bediend op gezette tijden, dus meermalen, wat ook wel noodig is, wijl door eene ophooping van het aantal te doopen kinderen allicht aan de heiligheid der handeling en aan de stichting der gemeente schade wordt toegebracht. Overigens wordt de Doop bediend bij gelegenheid van bezoekreizen aan de gemeenten, door de Hulppredikers ondernomen.

De viering des heiligen Avondmaals had op vele plaatsen, in de meeste ressorten, in den loop van het verslagjaar, tweemaal plaats. Elders werd die plechtigheid slechts éénmaal gevierd.

Overigens behoort tot de werkzaamheden het huisbezoek. Er zijn Hulppredikers, die daarmede geregeld voortgaan, voor zooveel tijd en gelegenheden dat veroorloven. Anderen

hebben zich opzettelijk huisbezoek niet tot regel gesteld. De talrijkheid der gemeenten, de omvang van die ter standplaats, de vele werkzaamheden in al de gemeenten, benevens veel bijkomends ter hoofdplaats, dit alles te samen maakt het ondoenlijk. Toch brengen zij gemeenteleden bezoeken aan hunne huizen; het huis, dat buitengewonen zegen ontving, meer nog dat der rouwe, van ziekte of beproeving, wordt dan bezocht, als geacht wordende dat te behoeven.

Inlandsche leeraars bezoeken menigeen aan huis, of ook wel in de tuinen, waar, op vele plaatsen, het huisgezin meest verblijf houdt. Zoo doen ook de onderwijzers. Menig ouderling en diaken, godvreezende mannen, godvruchtige vrouwen, doen in dat opzicht onberekenbaar veel. Ziende op onverschilligen, afgedwaalden, onwetenden, in een woord, op zoovelen, die verre zijn van de onderlinge bijeenkomst en gemeenschapsoefening, zoo mede van alle godsdienstonderwijs, moet men van harte wenschen, dat het huisbezoek meer algemeen, meer herhaaldelijk, doelmatiger mocht worden. Immers behooren wij, ons medewerkend personeel, al onze medestanders in de gemeenten, steeds meer te worden navolgers van Jezus, die in de wereld gekomen is, om te zoeken en zalig te maken dat verloren was. Waar ons, zooals boven gezegd is, vaak tijd en gelegenheid tot geregeld en herhaald huisbezoek ontbreekt, moeten wij in deze aangelegenheid veel hopen van de zelfwerkzaamheid der gemeente. Opwekking en aanmoediging daartoe, raad en leiding daarbij, moeten steeds meer van ons uitgaan, en tot de gemeente komen, dan zal ook de opzoekende liefde van de waarachtige discipelen en discipelinnen des Heeren steeds meer aan den dag treden, zich vrijmoediger betoonen en zegenrijker arbeiden tot behoud van velen. Het zaad aan de huizen

in de harten gelegd, zal ontkiemen: eerst het kruid, daarna de aar, en zeker ook wel het koorn in de aar, en vrucht ten eeuwigen leven.

Aangaande de opkomst ter godsdienstoefening, bijzonder des zondagmorgens, luiden de berichten, die tot ons kwamen, tamelijk onderscheiden. Wij mochten alweder niet het genoegen smaken, uit al de hulppredikers-ressorten bouwstoffen voor dit bericht te ontvangen. Daardoor kan het zeker niet beschouwd worden als eene objective voorstelling van de toestanden in de Minahassa. Bij benadering echter kunnen wij ons voorstellen, hoe de toestand is in een paar ressorten, van waar ons geen bericht toekwam; want veel zal die niet verschillen van die in andere, waaruit ons mededeelingen geworden zijn.

Over het algemeen was de opkomst ter godsdienstoefening goed. In sommige streken en plaatsen nam die zelfs verblijdend toe. Elders is de gemeente ijverig en trouw in 't bijwonen der onderlinge bijeenkomsten. En wederom elders blijft in dat opzicht nog steeds te wenschen over; afwisselend soms van verblijdend tot bedenkelijk. Men bevroedt aanstonds, dat het gehalte der gemeente in deze alles beslist. Terecht wordt vaak, minder echter onder de inlandsche christenen dan wel onder de Europeesche, gezegd, dat het niet in het kerkgaan gelegen is. Wat is daar niet in gelegen? Men bedoelt, meenen wij: godsdienstzin, vroomheid, wèl leven. Maar evenzeer terecht mogen wij vragen, of dat „het" dan wel gelegen is in het niet kerkgaan; waarop men ons wel niet dan ontkennend zal antwoorden. Tegenover de inlandsche christengemeenten spreken we ten dezen over honger, waarvoor men spijze, en dorst, waarvoor men lafenis zoekt. Uit sleur en gewoonte naar de kerk gaan, zullen ook wij niet als iets verblijdends begroeten. Wij streven er naar,

behoefte te doen ontstaan aan de openbare eeredienst of Godverheerlijking. Wij wenschen oprechtheid en waarheid in het hart, behoefte, om te samen met gelijkgezinden en gelijk gevoelenden God te loven en te danken, te bidden en te smeeken in het bedehuis; behoefte om God te verheerlijken, en uiting te geven aan het gevoel des harten, en zichzelven te stichten door het gezang; behoefte om getroost en bemoedigd, geleerd en geleid, opgebouwd en versterkt, bekrachtigd en gewapend te worden tot den strijd tegen zonde en wereld en dwaling, door de prediking van het Goddelijk Evangelie. Dáárom wenschen wij velen in de kerk, herhaaldelijk, gezet en trouw. Immers, de aarde brengt van zelve vrucht voort, en het Koningrijk Gods is gelijk, of iemand het zaad toevertrouwt aan de aarde. Wij gelooven nog steeds aan de waarachtigheid van het Apostolische woord: „het geloof is uit het gehoor, en het gehoor uit het Woord Gods". Wakende en waarschuwende tegen het kerkgaan uit gewoonte, zonder te hooren, veel minder nog te verstaan, en allerminst zonder te betrachten, wekken we op met al de kracht, die in ons is, om „de onderlinge bijéénkomsten niet na te laten, zooals sommigen de gewoonte hebben."

Laat het algemeen trouw kerkbezoek hier en daar nog altijd veel te wenschen over, elders is dit verblijdend. Moet men van een deel kerkgangers wel eens zeggen, dat zij alleen voor het uiterlijke aan de openlijke Godsverheerlijking deelnemen, van een ander deel mag vrijmoedig getuigd worden, dat zij met geheel het hart de bijéénkomsten bijwonen. Onderscheiden zijn geheele streken, zijn wel ook de verschillende gemeenten in hetzelfde ressort, zijn de christenen in dezelfde plaats. Ofschoon het volkomen waar is, dat ook in dezen het voorbeeld en de invloed van velen niet zonder uitwerking blijven op anderen,

zoo ter rechter als ter linkerzijde, niet minder waarachtig is het, dat de gesteldheid des gemoeds, de behoefte des harten, de meer of minder te voorschijn tredende godsdienstzin, of ook de sterker sprekende wereldzin, in dezen veel beslist. Geene gemeente zonder vlek of rimpel; overal onkruid tusschen de tarwe. Ook in de beste gemeenten vindt men onverschilligen.

Men bericht ons: „Zoo moet nog steeds geklaagd worden over geringe opkomst bij de godsdienstoefeningen. Dooreengenomen is die opkomst nog alles behalve verblijdend. Er zijn echter gemeenten, die zich daarin gunstig van andere onderscheiden en dit blijven doen; er zijn er ook, bij wie eenige verbetering niet te miskennen valt. In de meeste echter vindt men slechts bij enkele gelegenheden eene opkomst, die eenigszins bevredigen kan." Men zal deze mededeeling wel niet voor opgeschroefd houden. De werkelijkheid is er als in afdruk in weêrgegeven. Of wellicht zag de schrijver met een donker oog? Men hoore wat er dan vooraf gaat, en oordeele daarna: „Tot de omstandigheden, die het streven bemoeielijken, om door den invloed der evangelisatie een' opgewekten christelijken geest onder de vele gedoopten alhier te doen toenemen, blijft nog altijd in de eerste plaats behooren het ingewortelde gebruik, van den rustdag tot passar-bezoek te besteden, en verder het houden van feesten en andere samenkomsten, en het bezoeken van familiebetrekkingen in andere, soms tamelijk ver gelegen plaatsen, op dien dag. Wie den inlander kent en weet hoever hij in het onderhouden van familiebetrekkingen gaat, en die daarbij weet, hoevele personen bij zijne festiviteiten en gastmalen betrokken worden, zal hierin geen hinderpaal van slechts luttel beteekenis voor eene behoorlijke heiliging van den rustdag zien. Bovendien zijn er nog een aantal personen, die ieder voor zich

door het een of ander stoffelijk belang, al is dit dikwijls ook zeer onbeduidend, gedreven worden, om op zon- en feestdagen hunne woonplaats te verlaten; maar ook onder hen, die tehuis blijven, worden er velen gevonden, die aan gansch andere dingen denken, dan aan eene samenkomst met de gemeente." Zoo hangt het een met het ander samen, spruit het een uit het ander voort. De behoefte aan licht en troost, aan leiding en besturing in het dagelijksch leven, moet luide gaan spreken, dan zal men het ééne noodige leeren zoeken: "hongeren en dorsten naar de gerechtigheid", het bedehuis begroeten als een huis Gods, waar der ziel lafenis wordt gereikt.

Van elders komt tot ons de mededeeling: "Wat vooral in dit ressort, eigenlijk een deel er van, aanleiding zou kunnen geven om ontmoedigd te worden, is het voortdurend verblijf der bevolking in hare tuinen, waarin nagenoeg allen de geheele week tot des zaterdagmiddags vertoeven, om zondagmiddags of des Maandags weder terug te gaan; ja verre de meesten der mannelijke bevolking blijven ook des Zondags aldaar. Van hoe weinig invloed het godsdienstonderwijs onder deze omstandigheden is, behoeft geen betoog. Het aantal kerkgangers, bepaaldelijk dat der mannen, is dan ook zeer gering."

Dat verblijven van het geheele huisgezin in de tuinen, d. i. de velden, die men bebouwt, is in sommige streken van de Minahassa zeer algemeen, terwijl elders wederom slechts eene enkele familie dit tot gewoonte maakt. De negeryen vertoonen in de week eene stilte, alsof de bevolking uitgestorven ware. Er zijn plaatsen, waar slechts ongeveer de helft der inwoners huizen hebben. De andere helft bouwt zich ietwat voldoende tuinhutten, en vergenoegt zich daarmede. Bij sterfgevallen, bij huwelijken, of andere omstandigheden, waarbij een verblijf in de negery tijdelijk

geboden wordt, leent men dan een huis. Deze omstandigheid is zeker belemmerend voor een trouw deelnemen aan de samenkomsten der gemeente, zoo mede aan de heiliging van den rustdag in 't algemeen, voor godsdienstonderwijs en gezet schoolgaan der jeugd. Evenwel, wij kennen onder de lieden, die liefst en meest in de tuinen vertoeven, belangstellende christenen, die deswege de gemeenschapsoefening met de gemeente niet verzuimen; maar zich ijverig betoonen in 't bijwonen van de openbare godsdienstoefeningen.

Het zaad, bij den weg gezaaid, door de menschen vertreden, of door de vogelen des hemels weggenomen, is verloren, hoe zou 't kunnen ontkiemen! Maar het zaad in den grond geworpen, komt op, heeft behoefte aan licht en lucht, aan regen en warmte. Schiet het zaad des Evangelies eenmaal wortel in 't menschenhart, dan komt van zelf de vrucht, eerst de stengel, daarna de aar. Het nog onbewogen menschenhart, niet aangeblazen door heiligen geest, zoekt geene verkwikking des geestes, of spijze voor de ziel. Maar het gemoed, dat de kracht der Evangeliewaarheid gevoelde, leert dorsten naar God, naar den levenden God, en zoekt gemeenschapsoefening met Hem, ook door op den rustdag met de gemeente zich voor Zijn heilig aanschijn te stellen in het huis des gebeds. De vrucht zet zich in de aar en gaat voort te rijpen tot den oogst.

Wederom elders bleek opwekking tot waardeering van godsdienstoefening en onderwijs gelukkig niet te vergeefs. De belangstelling in de openbare godsdienstoefening en het gemeente-onderwijs nam zichtbaar toe. Waar langzame vooruitgang is, hebben wij stof tot danken en bemoediging om onverdroten voort te gaan.

Voorts, wij mogen het met een dankbaar hart vrijmoedig

verklaren, op menige plaats, in een aantal gemeenten, is zoowel de zondagsviering als het deelnemen aan de bijeenkomsten der christenen hoogst verblijdend. Zoo overkwam het ons, dat aan eenige gemeenten „dat eeuwige kerkgaan" ten kwade werd geduid. Wij mochten ons over de uitdrukking als zoodanig, en meer nog over den grond waaruit die voortkwam, bedroeven, voor de gemeente zagen wij er eene lofrede in. Verscheidene gemeenten in verschillende oorden des lands, betoonen zich over het geheel ijverig in kerkbezoek. Het is als een deel van hun Christendom, van hun bestaan geworden. Groot is het aantal dergenen, die het in de morgenure gehoorde in de Maleische taal, ook waar dat zeer goed verstaan is, en ter harte genomen, des namiddags nog eens hooren, als dat overgebracht wordt in de landstaal, de taal des dagelijkschen levens, dus de hartetaal. Of wel, een grooter of kleiner aantal welgezinden vereenigt zich in de woning van dezen of genen, en bespreekt de prediking van des morgens. Daarbij wordt dan medegedeeld wat men voor verstand, hart en leven van die prediking medenam. Konden wij die besprekingen beluisteren, wij zouden zeker veel hooren tot beschaming, maar ook veel tot bemoediging, en 't zou ons eene leerschool worden, hoe wij te prediken hebben, opdat dit steeds meer worde: zaad in den grond werpen, planten en natmaken.

Intusschen, de voorgangers der gemeenten, hoe die dan ook naar hunne betrekking tot de gemeenten genoemd worden, moeten zich wel wachten voor overschatting van de woorden: eene zoogenaamde „volle kerk." Is dat altijd bemoedigend, men zij voorzichtig daaruit te besluiten tot de godsdienstigheid der christenen. Men denke bij iedere godsdienstoefening aan de gelijkenis van het vischnet, dat uitgeworpen in de zee, wel eene menigte van visschen

omvat, maar tevens allerlei visschen omsluit. Zeker, wij verblijden ons in talrijke opkomst, en betreuren vaak de afwezigheid van anderen, te meer, als de vrees ons bekruipt, dat onverschilligheid en wereldzin daarvan de oorzaken zijn. Maar we laten ons niet verblinden door de groote menigte. Ons komt in de gedachte eene oude spreekwijze, die onderscheid maakt tusschen het aantal en het gehalte der hoorders. Wij herinneren vaak der gemeente het woord van Jezus: „Ziet dan, hoe gij hoort." Een geoefende blik op de verzamelde menigte in de bedehuizen zal den prediker leeren hoe hij prediken moet, om zooveel mogelijk voor allen iets te geven, teerkost op den levensweg. En dat niet alleen naar de onderscheidene levensomstandigheden, maar ook en vooral naar de groote verscheidenheid van vatbaarheid en godsdienstige ontwikkeling der hoorders.

Wij mogen vrijmoedig verklaren, dat een goed deel der gemeenten, wij bedoelen van iedere gemeente, en in streken waar het kerkgaan verblijdend mag heeten, tot de aandachtige toehoorders gerekend mag worden. Voor velen is het kerkbezoek in volle waarheid eene oefening in den godsdienst, even hoog gewaardeerd als ernstig gezocht. Bij menigeen is dan ook, mede daardoor „het toenemen in alles openbaar." Groote bemoediging geeft dat gedeelte der gemeenten om voort te gaan in de kracht Gods. Het vertoont bij stengel en aar het volle koorn in de aar. Menig ziek- en sterfbed getuigt, dat de oogst dáár is. Wij betreuren vaak het afsterven van een godvruchtig christen, van eene waarachtige discipelin des Heeren, omdat wij dien broeder en die zuster missen, maar in werkelijkheid geeft het heengaan derzulken stof tot dankbare blijdschap, want het rijpe koorn wordt vergaderd in de schuur.

De opkomst der lidmaten bij de Avondmaalsvieringen was over het geheel wel voldoende. Waardeering van die

plechtigheid vindt men nagenoeg overal. Zij het ook, en het kan wel niet anders, dat ook in dit opzicht de gewoonte veel doet, en niet alle Avondmaalsgangers aan den gewijden disch plaats nemen met een geloovig hart, toch stellen wij dat komen op prijs, en willen daarin gaarne eene meer of minder gevoelde behoefte zien van het menschelijk gemoed aan iets hoogers dan wat de wereld geeft. Waar nog steeds geklaagd wordt over geringe opkomst bij de godsdienstoefeningen, vinden wij tevens de betuiging: „Bij de Avondmaalsvieringen was de opkomst over het geheel grooter dan in het voorafgaande jaar, ofschoon die ook toen, evenals steeds, tamelijk bevredigend was." Onverschilligheid, ook omtrent deze plechtige handeling, is wel een bedroevend bewijs van afwezigheid van alle godsdienstige behoeften. En toch worden ook de zoodanigen gevonden. Het aantal der zulken is echter betrekkelijk klein. Toch ontbreekt bij de bediening des Avondmaals steeds een grooter of kleiner deel der gemeente. Slechts in enkele groote gemeenten is bij iedere Avondmaalsviering tweemaal gelegenheid, om daaraan deel te nemen. Men begrijpt, het is, omdat die gemeenten voor slechts éénen keer bediening een te aanzienlijk zielental tellen. Maar in al de andere gemeenten is slechts éénmaal bediening. Daardoor worden verscheidene leden verhinderd mede aan te zitten. Meestal toch zijn in de gevestigde gemeenten, niet alleen de ouderen en gehuwden, maar ook de jongelingen en jonge dochters tot lidmaten der gemeente aangenomen. Allicht moet een vader of eene moeder, of ook een der oudste kinderen tehuis blijven, om op de kleinen te passen, wat dan vaak om de beurten geschiedt. Voorts hebben vrouwen met zeer jonge kinderen, ouden van dagen, zieken en zwakken in die omstandigheden wettige verhindering. Bovendien komt het voor, dat wegens

ergerlijk gedrag, enkele leden voor een' tijd van den gewijden disch geweerd worden.

Wel zal het voorkomen, dat in eenige gemeente de voorbereidende werkzaamheden tot de Avondmaalsviering zich bepalen tot de zoogenaamde, overal gebruikelijke, voorbereiding, in eene kerkbeurt, onmiddellijk aan de bediening der plechtigheid voorafgaande. Daarbij heeft dan de vernieuwing der geloofsbelijdenis plaats, waaraan zeker over het algemeen, als dit geschiedt zonder meer, niet zeer veel waarde is te hechten. Immers, al behoedt waarachtige godsvrucht daartegen, voor de groote menigte wordt dat allicht een doode vorm.

Daarom dan ook behoort in verreweg de meeste gemeenten in de Minahassa meer dan dat tot de voorbereidende werkzaamheden. Menige gemeente ontwikkelt alsdan groote bedrijvigheid. Alles toont aan, dat de gemeente als zoodanig beseft, dat zij iets buitengewoon ernstigs gaat verrichten. De leden van den kerkeraad komen samen, en hunne medestanders met hen, om de bijzondere belangen der gemeente te bespreken. Buitengewone bijeenkomsten van de gemeente zelve worden gehouden, des avonds, niet zelden na een' dag van vermoeienden arbeid. Men wekt elkander op tot ernstig zelfonderzoek, tot verootmoediging voor God, tot vernieuwing van hart en wandel, tot meer algeheele overgave aan den Heiland door het geloof. Het doel is duidelijk: zich te heiligen, om op eene waardige wijze den dood des Heeren te verkondigen, en daarvan een' zegen weg te dragen voor het leven. De inlandsche leeraar, tot wiens afdeeling de gemeente behoort, houdt met de gemeente eene opwekkende bijeenkomst. Maar ook buiten het bedehuis is de gemeente werkzaam. Meestal worden door de kerkeraadsleden al de lidmaten aan hunne huizen bezocht, en

opgewekt om zich voor de aanstaande plechtigheid voor te bereiden. Vaak worden oneenigheden weggenomen, vredebreuken hersteld, afgedwaalden terecht gebracht. Maar ook heeft men moeielijker plichten te vervullen, als men genoodzaakt is, personen aan te zeggen, dat zij zich van de aanzitting hebben te onthouden. Wij hebben daarbij wel eens op hardheid gestooten, maar meestal de waarachtige liefde werkzaam gezien. Over het geheel spreekt het geweten der gemeente luide genoeg, zoodat in verreweg de meeste gevallen de tucht ootmoedig wordt aangenomen. Waar een enkele maal daardoor wrevel werd opgewekt, was minder gebrek aan schuldbesef de oorzaak daarvan, dan wel boosheid des harten.

Aan den vóóravond van de Avondmaalsviering, zoo die in kleine gemeenten plaats heeft, houdt de Hulpprediker eene algemeene vergadering met de gemeente, waarbij hij niet alleen spreekt, maar ook vraagt: eene samenspreking met de gemeente, waarbij niet uitsluitend, maar toch ook over de te vieren plechtigheid gehandeld wordt.

Men mag dus veronderstellen, dat de gemeente als zoodanig, als geheel opgewekt en gestemd is tot de vernieuwing der belijdenis bij de vormelijke voorbereiding, en tot de viering van het Avondmaal. Wat dan de enkele personen betreft, och, we wanen niet, dat allen, en ieder voor zich, in oprechtheid zich scharen om den gewijden disch. Maar wij weten, dat de aarde van zelf vrucht voortbrengt; het zaad, aan den bodem toevertrouwd, zal ontkiemen; zonder ons toedoen zal het zijne levenwekkende kracht toonen; eerst het kruid, dan de aar. Wij houden vast aan de profetische belofte: „Mijn woord zal niet ledig tot mij wederkeeren, spreekt de Heer, het zal Mijnen wil doen op de aarde."

Wel niet overal evenzeer, maar toch in vele gemeenten

is de Avondmaalsviering plechtig, ordelijk, stichtelijk. De meest onaanzienlijke kerk, zelfs de bamboeloods op den grond, verkrijgt door die handeling eene zekere wijding, wordt een Bethel.

En de zegen der Avondmaalsviering? Zullen wij trachten de werking van het Evangeliewoord en van de bediening der sacramenten na te gaan? Hoe zouden we dat kunnen, wijl die werking eene verborgene is, gelijk aan die van het zuurdeeg in het meel! Moge bij enkelen de goede indruk wellicht spoedig verflauwen, en door de zorgvuldigheden des levens geheel verdwijnen, bij anderen is die blijvend, zich openbarende in het leven. Menige gemeente betoont na de plechtigheid nieuwen ijver, verhoogde opgewektheid, een toenemen in al wat liefelijk is en wèl luidt. Nabetrachting geschiedt niet alleen in eene opzettelijk daartoe bestemde kerkbeurt, maar ook in de huizen, in de vergaderingen van vereenigingen, enz. Men begint te gevoelen en te begrijpen, dat de zegen aan het Avondmaal ervaren moet worden medegedeeld aan anderen, allereerst aan de leden des huisgezins, maar ook aan de broeders en zusters, die verhinderd waren, en mede aan anderen, die wellicht uit onverschilligheid van verre bleven staan.

Reeds is boven gesproken over de bediening van den doop aan kinderen. Een aantal van 5053 kinderen werd gedurende het verslagjaar door den doop in de christelijke gemeente opgenomen. Verreweg de meesten dier kinderen zijn uit wettigen echt gesproten. Een gering aantal, immers betrekkelijk gering, ofschoon in de christelijke gemeente het geval nooit moest voorkomen, zijn kinderen van als man en vrouw samenlevenden, zonder dat dit samenleven door een wettig huwelijk geheiligd is. En wederom betrekkelijk slechts enkelen zijn in den waren zin des

woords onecht. Zoo kwalificeeren wij de kinderen, die geboren worden, zonder dat de ouders samenwonen, hetzij de vader het kind erkent, doch de moeder niet wil huwen, hetzij de vader, ofschoon niet onbekend, zich gemakkelijk van de zaak afmaakt, door ontkenning en loochening. Van kinderen, waarbij het laatste geval aanwezig is, wordt de vader niet vermeld, noch in de doopboeken, noch in de doopacte. Aangaande zeer enkele gevallen is het maar het beste, in 't geheel niet naar den vader te onderzoeken.

Uit één ressort nog de mededeeling, dat de als onecht aangegeven kinderen, die in 1888 gedoopt zijn, op een paar uitzonderingen na, kinderen zijn, wier ouders nog heidenen zijn, die, ofschoon voor zichzelven geene begeerte hebbende gedoopt te worden, evenwel geen bezwaar hadden, dat hunne kinderen in de christelijke gemeenschap werden opgenomen.

De statistieken wijzen een cijfer aan van 481 volwassenen, die gedurende het verslagjaar gedoopt werden. Voor een gering deel zijn dat lieden, die de Roomsche kerk verlieten, en zich tot de gemeenschap der Protestantsche gemeente wendden. Het is zeker niet gemakkelijk uit te maken, of het betamelijk en doelmatig is, de zoodanigen door den Doop in de gemeente in te lijven. Het gebeurt dan ook wel, dat iemand, van Protestant, Roomsch geworden, en als zoodanig door den Roomschen geestelijke herdoopt, enkel op openlijke belijdenis weder in de gemeente wordt opgenomen.

Betrekkelijk het doopen van Roomschen tot de gemeenschap der Protestantsche christenen, is ons bericht:

„Onder de gedoopte volwassenen behoort een volwassen man, die vroeger door een' Roomschen priester was gedoopt, plotseling, zonder dat hij, toen nog een knaap, wist, wat er eigenlijk met hem gedaan werd." Voorts:

„Ik doopte op twee plaatsen onlangs verscheidene Roomschen. In hoeverre of in dezen terugkeer nog andere dan geestelijke invloed werkzaam was, laat ik liefst in 't midden; toch waren bij enkelen de beweegredenen niet af te keuren." Deze berichtgever doopte ook een' Roomschen meester. Men gelieve hierin niets te zien of te zoeken, dan eenvoudige mededeeling tot volledigheid van het Bericht.

De Predikant van Menado bericht: „Ettelijke heidensche jongelingen uit de Minahassa en van de Sangi- en Talaut-eilanden, die soldaat wilden worden, werden door mij gedoopt, wat mij wel zeer tegen de borst stuitte, omdat zij niet de minste notie van onzen godsdienst hadden, en alleen den Doop verzochten, om „als christenen" op voordeelige voorwaarden in militairen dienst te kunnen treden, maar waartoe ik met het oog op de Roomsche propaganda gedwongen werd."

Mochten de Hooge Autoriteiten, militaire zoowel als burgerlijke, een' weg vinden, en bepalingen kunnen maken, die zoo'n overhaast en onredelijk christen worden van inlanders onmogelijk maken.

Verreweg het grootste deel der gedoopte volwassenen zijn de zoodanigen, die het Heidendom voor het Christendom vaarwel hebben gezegd. De meesten komen voor in de ressorten Sonder en Koemĕlĕmboeaai; en mitsdien in de districten Sonder, Roemoön en Tompasso. In die streken worden dan ook nog de grootste overblijfselen van het Heidendom gevonden. Men weet, dat de stam Bantik nog steeds vast houdt aan de van de vaderen overgeleverde godsdienstige verrichtingen. Het schijnt, dat er teekenen zijn, die de hoop wettigen, dat Bantik naar het Christendom begint te neigen. De laatste heiden in de standplaats van den Hulpprediker van Koemĕlĕmboeaai werd gedoopt. De dag, waarop hij door den Doop in de ge-

meente werd opgenomen, was voor haar een vreugdedag. Te Pontak was onder een groot aantal doopelingen ook een heidensch priester. Er bestaat hoop, dat het Heidendom, in eene niet al te ver verwijderde toekomst, in het district Tompasso zal hebben uitgediend. Nog slechts enkele lieden blijven de instellingen hunner voorouders getrouw. Gaarne wenschen wij met den jeugdigen Hulpprediker, dat ook dezen spoedig mogen leeren kennen den Heiland en Zijn Evangelie, dat vrede schenken kan voor het gemoed. Intusschen brenge ook hij in toepassing: „die gelooven haasten niet." Aangaande eenige gedeelten van het district Roemoöen, met name de standplaatsen aldaar, luiden de berichten niet zoo bemoedigend. Daar blijft nog het Heidendom en zijn bijgeloof heerschen. In eene dier plaatsen werd de zoon van een' heiden gedoopt. De vader was niet tot overgang genegen. Hij kon het goede en den zegen van het Christendom niet vatten, en sneedt alle betoog af met de verklaring: „de tijd om van godsdienst te veranderen, is nog niet aangebroken." Laat den man. Beter dezulken, dan anderen, die de groote menigte volgen zonder ernst in het hart. Komt zóó iemand wellicht later er toe christen te worden, dan zal het zijn uit overtuiging. Ook te Poïgar zijn nog velen het Heidendom toegedaan, zoodat het aantal christenen aldaar niet groot is. Nog wordt medegedeeld: „Te Roemoöenbawah openbaarde zich in de eerste maanden van 1888, onder de heidenen een vernieuwde ijver voor hunne fosso's, blijkbaar in het ijverig en ontijdig houden van Maĕngkĕt; doch langzamerhand verflauwde die beweging."

(*Vervolg later*).

DE ZENDINGWETENSCHAP.

De Zendingschool in haar karakter, haren toestand en hare noodige verbetering, door N. Graafland.

Bij de oprichting eener Zendingschool liggen, al of niet bewust of uitgesproken, twee idéeen tot grondslag:

1°. De heidensche wereld heeft nog niet de hoogte van ontwikkeling, die noodig is om den christelijken godsdienst in zijne essentieele waarde te kunnen bevatten;

2°. De jeugd is het best geschikt om zaden van godsvrucht en deugd in de harten te ontvangen en aan te kweeken.

Die beide idéeen bepalen het karakter der zendingschool.

De Zendeling onder onbeschaafde heidenen heeft al spoedig de ervaring, dat het volk aanvankelijk alle ontwikkeling mist om idéen te vatten, die buiten den kring zijner dagelijksche omgeving liggen. Idéen van zonde en schuld, geloof, verlossing, dankbaarheid, liefde tot God en den naaste, strijd tegen de zonde en heiligmaking, berusten op begrippen en gevoelens, die der onbeschaafde heidensche wereld vreemd zijn. In hoeverre die bekend zijn, zij het ook met gewijzigde voorstellingen, bij den Hindoe, hebben wij niet te onderzoeken, en wat daarvan onder mohammedanen gevonden wordt, toont verwarring van denkbeelden en woorden zonder gezonden zin: onze O. I. bezittingen kunnen geen volk aanwijzen, waar die idéeen in gezonden zin kunnen verstaan worden, dan na voorafgaande opleiding en ontwikkeling daartoe.

Bijbelwoorden als: „Alzoo lief had God de wereld, dat Hij Zijn' eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve maar het eeuwige leven hebbe."

„Die in Christus Jezus is, is een nieuw schepsel."

„De godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en des toekomenden levens", zijn woorden die idéeen bevatten, waarvoor de inlandsche talen zelfs nog niet dadelijk gepaste woorden aanbieden, omdat de begrippen zelven dien volken nog vreemd zijn. Het „Onze Vader" ligt zelfs boven hunne bevatting.

Ziedaar dan de Zending genoodzaakt zich te wenden tot het onderwijs, om ontwikkeling te brengen, en de volken vatbaar te maken om het Evangelie te ontvangen.

Maar . . . daar stuit men bij de ouderen al dadelijk op zulk eene botheid en stompzinnigheid, dat de zaak hopeloos lijkt, om die ouden nog tot eenig begrip van geestelijke zaken te brengen, en onwillekeurig slaat de Zendeling het oog op de jeugd, ook dáár hoopvol, om bij haar ontwikkeling der geestvermogens, en kennis, en zaden van godsvrucht en deugd aan te brengen.

En dat doet men niet te vergeefs: de inlandsche jeugd is zeer vatbaar voor ontwikkeling, als men daartoe de wegen en middelen weet te kiezen, die aan haren oorspronkelijken aanleg passen. Weet men zich echter niet los te maken van zijne eigene westersche voorstellingen, en weet men zich niet in den gedachtengang des inlanders, oud en jong, te verplaatsen, en dus tot hen af te dalen, dan zal men hen ook nooit tot zich opheffen, en zal bitterlijk weeklagen over de onvatbaarheid der inlanders, maar men beseft niet, dat de schuld geheel en al ligt bij den zendeling zelven.

- - - -

Welnu, de boven aangegeven stellingen leiden van zelf tot de oprichting eener school, onder welken vorm dan ook, en bepalen tevens het karakter der Zendingschool.

Het is der Zendingschool, goed opgevat, wel degelijk te doen om ontwikkeling der geestvermogens en vermeerdering van kennis aan te brengen; waar men dat niet wil erkennen of durft uitspreken, is dit ter wille van het streven om bekrompen vrienden der zending niet te ergeren, die maar niet vatten kunnen, dat er een zoo laag peil van begripsvermogen bestaat, waarvoor de eenvoudigste waarheden uit het Evangelie onverstaanbaar zijn.

Maar het doel voor oogen houdende, heeft de Zendingschool zich altijd bepaald tot de elementaire schoolvakken, en de beoefening daarvan dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van het begripsvermogen en aan vermeerdering van kennis, die voor het dagelijksch leven van waarde is, en tevens vormt om met vrucht de godsdienstig - zedelijke idéeen van den christelijken godsdienst te bevatten.

Het karakter der school wordt aldus maatschappelijk en christelijk-godsdienstig.

Van de zijde der maatschappelijke eischen, in verband met de behoeften der inlandsche maatschappij, heeft de Zendingschool, waar zij goed was in hare soort, altijd het best beantwoord aan de eischen eener volksschool in de inlandsche maatschappij, terwijl dit met de gouvernementsschool niet het geval is.

Catechisatie wordt op de school niet gehouden, en alzoo is er geen sprake van onderwijs in de Christelijke leer, en is het geheel in strijd met haren aard en de strekking van het onderwijs in die scholen, als men ze bestempelt met den naam van „godsdienstscholen." Dat zijn ze niet. Wel mogen zij den naam dragen van "godsdienstige scholen", en dit dan in tegenstelling van de gouvernementsscholen

waar alle zweem van godsdienst is buitengesloten. Ten aanzien van hare waarde tot vorming van gemeenten, of bevordering van het godsdienstig gehalte der gemeente, kan men zich te groote, maar ook te geringe voorstellingen maken.

Te hoog is de schatting, als men zich die scholen voorstelt als alle aan een bescheiden beeld beantwoordende: velen dier scholen blijven verre beneden gematigde, maar gepaste eischen, en kunnen dan noch der maatschappelijke ontwikkeling, noch der uitbreiding of bevestiging van de christelijke gemeente ten goede komen.

Maar men schat ze te laag, als men meent, dat ook zonder die school de Evangelieprediking even vruchtbaar zou zijn. Neen, juist in de goede scholen van deze soort wordt de jeugd vatbaar gemaakt om godsdienstige kennis in zich op te nemen, en worden de zaden van godsvrucht en deugd werkelijk in de jeugdige harten gezaaid. Het is dan ook niet zonder voorbeeld in de zending-geschiedenis, dat de school de eerstelingen gaf voor eene wordende gemeente, zooals te Tompasso onder wijlen Br. Schwarz, en zeker is het door het onderwijs op die scholen, dat de geestelijke ontwikkeling in de meeste gemeenten der Minahassa zoo geregeld en degelijk is toegenomen. Zelfs gaat er van die scholen invloed uit op het huisgezin, en zijn de gevallen vele, dat heidensche ouders door hunne kinderen zijn bekend geraakt met het Evangelie, en alzoo zijn gewonnen voor de gemeente van Christus.

Hebben wij ons bij de voorstelling van het karakter dier scholen meer tot het algemeene moeten bepalen, waar wij thans over gaan om den toestand te schetsen, zullen wij meer in bijzonderheden moeten afdalen. Er was een tijd, dat de toestand dier scholen, over 't algemeen

genomen, beter was dan de tegenwoordige. Dat was vóór twintig jaren, toen de Zendelingen in die scholen nog den krachtigsten hefboom vonden voor de uitbreiding en bevestiging der gemeenten; toen die school nog de eenige was in de Minahassa waarmede gerekend werd: (de weinige gouvernementsscholen waren toen in alles aan haar gelijk); toen de hoofden nog gewillig voorzagen in de behoeften aan schoolbanken en borden, en de ouders gewoon waren de leermiddelen voor hunne kinderen aan te schaffen, en de onderwijzers nog blijmoedig hun werk deden in school en gemeente.

Hoe is dat alles veranderd! — De hulppredikers slaken een zucht, als zij aan het lot dier scholen denken, en dewijl in de meeste plaatsen reeds gemeenten gevestigd zijn, hebben zij meer oog op en verwachting van de werkzaamheden van den onderwijzer in de gemeente, dan van den invloed der school. Mijns inziens is dat verkeerd. Maar het is verklaarbaar: er is een geestdoodend malaise ontstaan onder die onderwijzers, sedert zij hunne ambtgenooten aan gouvernements-inlandsche scholen, zich zien baden in de weelde van hooge tractementen, en zij zelven hun leven voortsukkelen als paria's der onderwijzerswereld. Het verschil toch geeft eene verhouding van 10 tot 1: waarlijk, eene te groote beproeving voor een arm menschenkind, dat daarbij geroepen is voor dat karig loon het dubbele werk te verrichten, terwijl de maatschappelijke toestanden meerdere uitgaven vereischen dan vroeger. Wat kan de Hulpprediker daaraan doen? — Hij gevoelt zich noch bij machte, nog gerechtigd om ferm op te treden, en meer ijver van den onderwijzer in de school te vorderen, en vergenoegt zich reeds, als de gemeente maar goed bediend wordt.

Ook zijn de onderwijzers dier scholen gaandeweg van

minder gehalte geworden. – Immers, wat was het geval? Bij de opening van de gouvernementsscholen onder het tegenwoordige regime, gingen de beste onderwijzers van de genootschapsscholen over bij het gouvernement, en zoo bleven de minder ontwikkelden en minder energieken aan de genootschapsscholen verbonden! – En wat is nog het geval? — Als een jong mensch in zich de kracht gevoelt om zich wat hooger op te werken, dan gaat hij aan den arbeid. Hij tracht zich te bekwamen voor het onderwijzersexamen van den 3den rang of hulponderwijzer. Heeft hij dat met goed gevolg afgelegd, dan stelt hij zich beschikbaar voor eene betrekking aan eene gouvernementsschool, waar hij dadelijk twee, drie, soms viermaal het tractement geniet van den genootschapsonderwijzer, en gaat heen! Tot lof van enkelen dient vermeld te worden, dat zij toch aan de genootschapsschool werkzaam bleven; maar de verzoeking is groot. De meesten gaan heen, en alzoo blijven voor de genootschapsscholen over al wat intellectueel op den laagsten trap staat, al wie geen energie hebben, of... reeds versleten zijn. Gelukkig dat daaronder dan nog enkelen zijn, die aan vroomheid voor de gemeente vergoeden, wat zij aan intellectueele ontwikkeling voor de school missen.

De hoofden zien minachtend op den armelijken toestand der genootschapsscholen neder, en terwijl het Gouvernement in naastbij gelegen negerijen in alles voorziet, wat gebouwen en schoolmeubelen aangaat, vinden zij het thans zeer bezwarend daarin zelf, door de bevolking, te doen voorzien; zij onttrekken zich dus zooveel mogelijk aan eenige zorg of hulp voor die school.

De ouders, die sedert het algemeen ontstaan van passers overal en gedurig in de gelegenheid komen — misschien beter gezegd: in de ongelegenheid — om de verdiende

penningen uit te geven, zijn niet meer gezind om voor leerbehoeften. hunner kinderen iets af te zonderen. Waarom zouden zij dat doen, terwijl in de naastbij gelegen negery alles wordt verstrekt door het Gouvernement, en zij toch evenveel lasten dragen?! Het gevolg is, dat die scholen haar bestaan voortslepen met loome schreden, met onderwijzers, die moedeloos zijn wegens te geringe bezoldiging, met gebouwen, waar het noodige meubilair ontbreekt, en met leermiddelen, die gebrek en armoede tot cachet dragen.

Dat is de toestand in 't algemeen. Of er geen betere scholen zijn, waarvan die voorstelling niet kan gelden?

O, zeker! maar zij behooren tot de uitzonderingen, die den regel bevestigen. De school te Tomohon, wordt door Br. Louwerier van alles voorzien, en is goed, zoo wat inrichting, meubilair, leerbehoeften en onderwijs betreft; maar reeds die te Saronsong en te Kakaskassen, ook door hem verzorgd, en ook nog goed te noemen, zijn toch reeds minder van gehalte, omdat daarvoor niet zooveel kan worden gedaan. De school te Tondano, door Br. Rooker verzorgd, voldoet ook aan gepaste eischen, en zoo heeft hij er nog enkelen aan het strand van Tondano, maar anderen zijn weer veel minder om bovengenoemde oorzaken. Evenzoo worden in den werkkring van Langowan en Amoerang enkele goede aangetroffen, en een paar in het ressort van Tanawangko en Sonder, maar voor het meerendeel past de boven gegeven beschrijving in meerdere of mindere mate.

Wilt gij u, M. H.! een beeld van zulk een school vormen? Ik teeken kortelijk in enkele krijttrekken eene middelmatig slechte.

Ik noodig u binnen te gaan in eene school, die gehouden wordt in een huis, vroeger tot woonhuis gediend hebbende, maar waaruit de wanden voor afscheiding van

kamers, zijn weggenomen, terwijl de stutpalen van den zolder, en het geraamte van vroegere deuren, ook al tot stevigheid dienende, zijn blijven staan. De zolder is te laag voor eene school, en bestaat uit nibong; de vensters te klein voor eene school, laten geen licht en lucht genoeg binnen; de vloer is van planken, maar vereischt voorzichtigheid om ongelukken te voorkomen.

Er zijn losse banken, die wat heel los zijn en nu en dan bij de leerlingen angst, of — hilariteit verwekken. Vóór enkele banken staan schrijftafels, zijnde eene plank, ruw bewerkt, met of zonder richel, en steunende op vier of zes stelten of stutten, die ook al niet vast zitten, en waardoor zij bij onvoorzichtig leunen der leerlingen eene andere richting aannemen. Aan den wand ziet gij eene beschadigde onoogelijke kaart van de Minahassa, en soms ook eene dergelijke van Palestina. Daar hangen ook platen met Bijbelsche voorstellingen, waaronder enkele, die tamelijk goed zijn, maar andere die geen goede voorstelling geven.

Op de tafels en banken liggen de boeken der kinderen: veelal ontoonbaar beduimeld, vuil en gescheurd. Daar zijn spelboeken en leesboeken en de Bijbelsche geschiedenis, maar hier en daar verspreid. Sommigen hebben boeken; anderen niet. Daar zijn leien met of zonder lijst, of stukken daarvan. Het papier, dat tot schrijfoefeningen moet dienen, is onoogelijk, bestaat uit enkele gevouwen vellen, maar eigenlijke schrijfboeken ziet gij weinig. Die er zijn, bevatten een mixtum van allerhanden aard: een stukje Bijbelsche geschiedenis, afgeschreven uit het gebruikelijke leesboek daarvan; verder een paar verzen uit het Gezangboek, een lied, en daarop volgende de namen der twaalf apostelen, de namen van de maanden des jaars, en die der week, enz. enz.

De klassenverdeeling laat alles te wenschen over, en de onderwijzer kan u niet goed zeggen, waartoe deze en die bank behoort, of wel, of op eene zelfde bank niet leerlingen zitten van verschillende vorderingen.

Het onderwijs in de laagste klasse is nog zeer primitief, en van methode is geen sprake. Met gedurig herhaald voor- en nazeggen, het trekken van streepjes en lettervormen en cijfers op de lei, wordt de tijd doorgebracht, en een der oudste jongens der school, of een kweekeling houdt orde.

Gesteld, er is eene tweede klasse, dan worden daar de oefeningen op de lei voortgezet met het afschrijven uit boekjes, het opdreunen van het hoogere spelboek, en het maken van optelsommetjes met een of twee cijfers onbenoemde getallen.

In de hoogste klasse leeren de leerlingen uit een leesboekje over de negery en hare omstreken, of in eene Bijbelsche geschiedenis. De toon is droog, eentonig en zonder eenig teeken dat het gelezene verstaan wordt, en bij onderzoek blijkt, dat dit ook zeer luttel is, want antwoord krijgt men bijna niet.

Het rekenen omvat soms de vier regelen der cijferkunst, maar geschiedt werktuigelijk, en veelal zonder toepassing met benoemde getallen. — Uit het hoofd rekenen kunnen zij niet, omdat dit te veel inspanning kost voor den onderwijzer.

Het onderzoek naar de kennis der Bijbelsche geschiedenis stelt ons teleur: wij meenden dat dit hier ten minste zou uitmunten.

Het geheel geeft den indruk van iets ontmoedigends: er is geen opgewektheid, geen aangename schooltoon; het gaat alles droog en dor, en verveling leest men op het gelaat van onderwijzer en leerlingen. Verwondert u dan

ook niet, dat het schoolverzuim op die scholen grooter is, dan bij goede toestanden kan gedoogd worden; dat de orde, vóór begin en bij einde van den schooltijd dikwijls niet wordt in acht genomen; dat het onderwijs zonder gang of opgewektheid is; en dat de resultaten veelal bedroevend zijn.

En wat wordt nu op die scholen van het godsdienstig onderwijs? — Zou het mogelijk zijn, dàt in dien verwarden en benarden toestand ten minste de godsdienstige leiding tot haar recht komt?

Och, ook daarin kan men hetzelfde malaise waarnemen. Dat er nog gebeden en gezongen wordt — immers de gewoonte brengt dat mede, en dat zegt dan toch niet veel, als het feu sacré ontbreekt; maar waar wij proeven namen ten opzichte van de kennis der Bijbelsche geschiedenis, ondervonden we even groote teleurstelling, als op het gebied van het aldaar gegeven maatschappelijk of gewoon schoolonderwijs.

Ik schetste u eene middelmatig slechte school, er zijn er, diė veel slechter zijn, en waar bijna niets is van leermateriaal, zelfs geen schoolbord, en alleen een droevig stuk plank hangende aan een touw: dáár is de ellende ten top.

Maar daar tegenover staan andere scholen, die ik onder de goede rangschik, en die ik zou wenschen te stellen tot norm van de toekomstige volksschool in de Molukken, en voor gansch de inlandsche wereld. Daar zijn goede localen; daar is goed meubilair; daar is ruimte van leermiddelen; daar ziet alles net onderhouden uit; daar is eene goede klassenverdeeling; daar is min of meer goede methode; daar is een opgewekte toon, met prettige gezichten van de schoolgaande jeugd, en iets energieks in houding en oog der onderwijzers; daar is schoolverzuim gering; en daar gaat het onderwijs tot eene hoogte, dat men zich

mag tevreden stellen, omdat die voldoet aan de eischen van de inlandsche maatschappij.

Dat er ook scholen zijn, waarvan het gehalte tusschen die beide uitersten in licht, behoeft niet gezegd te worden. In mijne schatting beantwoorden die echter niet geheel aan redelijke eischen.

Ziedaar u den toestand zoo objectief mogelijk geschetst, en het verlangen is bij u opgewekt om te vernemen, wat er te doen zij om de noodige verbeteringen aan te brengen.

Dat de scholen onder zekere voorwaarden goed kunnen zijn, is u gebleken: het is nu maar de vraag, welke die voorwaarden zijn?

Het ontbreekt die scholen over het algemeen aan materieelen, intellectueelen en moreelen steun.

Het tractement van *f* 5,- *f* 6,- *f* 7,- of *f* 8,- in de maand is geen bezoldiging voor het werk, dat verricht wordt, in verband met den standaard der loonen, die voor tuinarbeid en ambachtsbedrijf worden betaald, en in verband met de werkelijke behoeften zonder buitensporige uitgaven.

„De arbeider is zijn loon waard,” is in betrekking tot deze paria's der ambtbekleedenden nog niet in toepassing gebracht. Sedert tal van jaren heb ik op die leemte gewezen, en zonder voorziening daarin, is geen verbetering mogelijk.

Daarom heb ik elders den wensch uitgesproken, dat de particuliere school moge gesubsidieerd worden door het Gouvernement, en dat wel zóó ter voorziening in de bezoldiging der onderwijzers, als in de behoefte aan leermiddelen.

Wel bestaat er van gouvernementswege reeds een subsidiestelsel, maar dat gaat mank aan zooveel leemte, dat het totaal ongeschikt is in dezen eenige voorziening aan te brengen.

Dat subsidie voorziet alleen in de leerbehoeften, maar daarmede kunnen de onderwijzers en hunne gezinnen niet gevoed worden.

Dat subsidie mag niet verstrekt worden, als er een zweem van godsdienst in de school wordt toegelaten: reden waarom dit voor de genootschapsscholen niet verleend wordt. Alleen, wanneer de Regeering tot de ware liberaliteit zal komen, en zich werkelijk neutraal zal houden, door subsidie te verleenen, of er al dan niet godsdienst op de school zij, eerst dan kan ook de genootschaps- of zendingschool gebaat worden.

En dan ware het beter, dat de massa gouvernementsscholen met die exorbitante hooge tractementen voor de onderwijzers, werden terug gebracht tot zendingscholen, opdat het schreeuwende contrast tusschen onderwijzers en onderwijzers eindelijk werd weggenomen.

Aan de negery moest dan weder de verplichting worden opgelegd, om als in vroeger jaren, een goed schoollocaal en het noodige meubilair te bezorgen, als voorwaarde om eene school te mogen bezitten. Dat zou nergens eenig bezwaar opleveren.

Zietdaar de materieele steun, dien de zendingschool behoeft, en zonder welken geen verbetering mogelijk is.

Want M. H.! die materieele steun is de grondslag, om een beter intellectueel gehalte bij de onderwijzers tot eisch te kunnen stellen.

De meesten der thans aanwezige onderwijzers der zendingscholen, zijn — de zaak van het onderwijs goed opgevat, — voor hunne taak niet berekend. Zij hebben òf niet de noodige opleiding gehad, òf hebben zich niet blijven oefenen, en zijn zoodoende tot een zeer laag peil van ontwikkeling en kennis en bedrevenheid gekomen, zonder maar ook eenige gedachte of wensch te koesteren

tot verbetering van dien toestand. Er is volslagen malaise. Waartoe zouden zij zich inspannen? Er zijn toch geen betere vooruitzichten! — Geef hun die echter wel, in den vorm van betere tractementen, onder voorwaarde, dat zij het gouvernements-examen der 3de klasse hebben afgelegd, en men zal zien welk élan er onder dat onderwijzerspersoneel zal ontstaan! Langs dien weg zal men de scholen kunnen voorzien van degelijk en voldoende onderlegd onderwijzerspersoneel, en men heeft ze den intellectueelen steun gegeven, waardoor zij aan het doel zullen kunnen beantwoorden.

Maar ook aan zedelijken steun is behoefte. Die scholen kunnen wel gesubsidieerd worden door het Gouvernement, zoodat zij kunnen bestaan, en geen ellendig leven behoeven voort te sleepen; er kan ook de voorwaarde gesteld worden, dat de onderwijzers aan bepaalde eischen zullen kunnen voldoen; maar bij dat alles is en blijft noodig eene verstandige en belangstellende leiding ter ééne, en goed toezicht ter andere zijde.

Dat is de zedelijke steun, dien de zendingschool behoeft. Voor de leiding zou ik de Hulppredikers wenschen te zien aangewezen, als de, mag ik zoo eens zeggen, natuurlijke en verantwoordelijke leidslieden der opkomende jeugd, dier jeugd, die later de gemeente zal vormen, die de Zendeling of Hulpprediker op het hart draagt. Hem moet de leiding dier scholen worden opgedragen; hij stelt aan of ontslaat onderwijzers; hij houdt het oog op al wat de school betreft; hij zorgt voor het richtig gebruik der toegestane fondsen, onder verantwoording aan de Regeering, en dient de vereischte rapporten en staten in.

En opdat ook voor het publiek en de hoofden des volks de zaak het noodige gewicht erlange, moet het toezicht op alles worden uitgeoefend, namens het Gouvernement, door de bestaande Inspectie bij het Inlandsch

onderwijs, die de scholen dient te bezoeken, en contrôle dient te houden op al wat tot het onderwijs in betrekking staat.

Langs dien weg kan de zendingschool bloeien, en zal er eene degelijke volksschool kunnen bestaan tot bevordering en bevestiging der christelijke gemeente, en tot heil van de bevolkingen van den Indischen Archipel.

Iets naar aanleiding van eene veroordeeling en eene verdediging van den Protestantschen zendingarbeid, door R. H. Drijber.

In het Engelsche tijdschrift „Fortnightly Review," Oct. 1888, verscheen van de hand van den geestelijke Taylor eene beoordeeling van het werk der Church Missionary Society in 't bijzonder en van den Evangelischen zendingarbeid in 't algemeen, die geen gunstige getuigenis van dat werk geeft. Aan dat oordeel is gewicht gehecht ook in ons vaderland. Dit blijkt uit het feit, dat het genoemde stuk straks vertaald werd opgenomen in het Tijdschrift „Wetenschappelijke Bladen," Febr. 1889. Daardoor werden de door den Engelschman tegen den aard en de vruchten der Protestantsche zending ingebrachte bezwaren in ruimeren kring onder ons bekend gemaakt. En dit is niet alleen door die vertaling geschied. In de Nieuwe Brielsche courant van 21 Oct. 1888 reeds verscheen een hoofdartikel, waarin het Engelsche stuk niet wordt genoemd, maar waarin dezelfde berekening, dezelfde getallen, als die daarin voorkomen, onder de oogen worden gebracht van de lezers van dat locale blad, en daarmede dus van „iedereen" in de streken, waar zulk een blad gelezen wordt. En terwijl nu de schrijver van dat artikel met hooge waardeering over de goede bedoeling en den ijver der zendingmannen spreekt, meent hij toch, op grond van die cijfers, met het oog op het onvruchtbare in vergelijking van de groote krachten en kosten en den tijd, die de zendingarbeid

eischen, in gemoede dezen te moeten ontraden, en spreekt hij uit, dat het toch beter zou zijn, dat al dat geld en al die krachten in onze eigen omgeving met al hare nooden werden gebruikt.

Wanneer nu blijkbaar menschen van die ontwikkeling als de redacteur der Wetensch. Bladen en de schrijver van genoemd hoofdartikel groote waarde hechten aan wat door Taylor werd in 't midden gebracht, dan kan het ons niet verwonderen, dat op hunne beurt hun schrijven indruk heeft gemaakt op de lezers daarvan. Hier kan ik spreken uit eigen ervaring. Een lezer van de Wetensch. Bladen, die voor de zending niet werkt, maakte mij spoedig attent op dat stuk, omdat het hem bekend was, dat ik de zending liefhad. En na de kennismaking met het genoemde courant-artikel, zeiden mij een paar belangstellende vriendinnen der zending: „als men dat zoo leest, dan kan men er toe komen de zending niet meer te steunen."

Hieruit volgt, mijns inziens, dat bedoeld stuk van Taylor nergens onbesproken en onweêrlegd mag blijven. Wij, die de zending en haren arbeid liefhebben en waardeeren, niet alleen omdat wij gelooven aan de bestemming van het Christendom tot wereldgodsdienst, tot wereldhervormende en zaligmakende, alles vermogende macht, maar ook omdat wij over dezen arbeid, zooals hij in de werkelijkheid wordt gezien en uit zijne vruchten wordt gekend, hebben nagedacht, wij mogen niet geschokt worden in ons geloof door redeneeringen als die van dezen Engelschman, ja met het volste recht de schouders misschien ophalen over sommige van zijne wel wat onnoozele argumenten. Maar het feit alleen, dat zulk schrijven zoo met zorg wordt verspreid tot onder de oogen van de lezers van een locaal blad, moet ons reeds zeggen, dat het niet genoeg is uit

de hoogte op deze dingen neêr te zien en stilzwijgend maar voort te gaan op onzen weg. Zij, die mij over het courant-artikel spraken, onthielden hare gaven niet, en lieten zich gaarne beter inlichten. Maar wat is het gevolg van het lezen van deze dingen bij hen, die er niet toe kwamen ze te bespreken met een', die voor de zending arbeidt? Wat bij hen, die nog niets voor de zending geven, en die zoo noodig voor haar gewonnen moeten worden?

Laat ons geen illusies ons maken. Zeker, daar wordt nog al iets onder ons gegeven voor de zending in 't algemeen, voor ons Genootschap in 't bijzonder, en het werk er van wordt meer dan vroeger gewaardeerd door Indische ambtenaren, door velen, die Indië en dat werk zagen. Maar is de vrucht daarvan nu wel zoo groot, als wij billijkerwijze zouden mogen wenschen en verwachten? Zuchten wij niet al weêr over een aanzienlijk tekort? Stroomen ons de nieuwe contributiën toe, nu daar wordt bekend gemaakt, dat vier nieuwe zendelingen moeten worden uitgezonden, omdat, uit den aard der zaak, ons arbeidsveld zich uitbreidt? Als wij zien op het groot aantal christenen, dat de zending nog niet steunt, moeten wij dan niet zeggen, dat de gemeente nog weinig bezwaard zou worden, als zij ons jaarlijks een paar ton opbracht?

Dat een stuk als dat van Taylor niet onbesproken mag blijven, begreep Dr. Warneck, al hechtte ook hij aan de argumenten van den tegenstander op zich zelf zoo weinig waarde, dat hij ze soms „philiströs" noemt, dat hij den schrijver toevoegt: „u voor wijs houdende, zijt gij dwaas geworden," en dat hij aan zijne stukken hierover, in zijn „Allg Miss. Zeitschrift" Jan. en Febr. 1889, de titels geeft: „Eine thörichte Rechnung," en „Eine ungerechte Kritik."

Het zij mij vergund hier Warneck's stukken in hoofdzaak in herinnering te brengen, en daaraan hier en daar

eene opmerking toe te voegen, in de hoop daardoor eenigszins de werking van de genoemde aanvallen te neutraliseeren, ja er iets toe bij te dragen, dat uit het kwade onder ons het goede voor de heilige zaak der zending voortvloeit.

Op de vraag: hebben wij redenen tot tevredenheid over de resultaten van het zendingwerk? antwoordt Taylor ontkennend. Met cijfers gaat hij die slotsom bewijzen.

Hij zegt, dat de jaarlijksche vermeerdering van de heidenen en mohammedanen door geboorten veel grooter is dan het getal van hen, die voor het Christendom onder hen gewonnen worden. Gemiddeld worden er twaalf in het jaar op de duizend geboren. Dat is op de negen honderd en twintig millioen niet-christenen in Azië en Afrika jaarlijks eene vermeerdering van elf millioen menschen. De zending wint daarentegen jaarlijks zestig duizend. Hieruit volgt, dat honderd drie en tachtig jaren noodig zijn om de niet-christenen, die in één jaar geboren worden, nog maar te bekeeren. Ja, het is waar, gelijk de zendelingen zeggen, zij gaan vooruit. Maar het is met dien vooruitgang als met dien van de schildpad, die een' wedloop waagt met een' sneltrein. Zij gaat vooruit, maar hoe langer de strijd duurt, des te meer raakt toch de schildpad, ondanks haren vooruitgang, ten achteren.

Zoo redeneert Taylor, en hij past dit dan toe ter nadere toelichting op sommige streken, waar de zending werkt.

Ik kan mij voorstellen, dat iemand bij den eersten oogopslag, ziende de juistheid der berekening in die cijfers, genegen is die „wiskundige", „exacte" bewijsvoering afdoende te vinden. Maar dat een weinig nadenken ons daarvan aanstonds doet terugkomen, bewijst Dr. Warneck, als hij deze cijfers met andere cijfers volkomen weërlegt.

In den tijd der Apostelen, zoo spreekt Warneck, was de bevolking van het Romeinsche rijk honderd en twintig millioen menschen. Bij twaalf geboorten op de duizend gaf dat eene jaarlijksche vermeerdering van een millioen vier honderd en veertig duizend menschen. Nu waren er aan 't eind der eerste eeuw, dus ± zeventig jaar na Jezus, ongeveer twee honderd duizend christenen in dat rijk. Bij dezen vooruitgang had het vijfhonderd jaar moeten duren, eer door de christelijke missie ook slechts zooveel waren gewonnen, als in één jaar geboren werden. Maar gesteld zelfs, dat de bevolking stationair was gebleven, dan zouden toch, naar den gang in de eerste eeuw, twee en veertig duizend jaren noodig geweest zijn, om het geheele Romeinsche rijk christelijk te maken.

En wat zegt nu de werkelijkheid? Naar Taylor's berekening hadden er in den tijd van Constantijn den groote slechts acht honderd duizend christenen moeten zijn. Er waren toen echter zes millioen. Aan het einde der zesde eeuw is het oude Romeinsche rijk nagenoeg geheel gekerstend. Dat is dus gansch iets anders dan in twee en veertig duizend jaar! De schildpad heeft het den sneltrein afgewonnen!

Wat was nu de fout in de schijnbaar zoo juiste berekening? Men zag voorbij, dat, al gaat 't begin der uitbreiding der christelijke gemeenten langzaam, zij daarna zich vermeerderen als een oogst, die altijd weêr meer overvloedig nieuw zaad geeft. Het geplante Christendom is een kapitaal, dat rente op rente oplevert.

De Apostelen geloofden in den Christus der Evangeliën, maar daarom ook, dat aan eene minderheid met Jezus de toekomst en de overwinning behooren.

De nieuwe zending is ook nog in haar begin. Als zij in haar tweede en derde eeuw zal zijn, zal het vermeer-

deringscijfer der bekeeringen ook dat van de vermeerdering der bevolking overtreffen.

Maar niet slechts weêrlegt Warneck deze berekening met de analogie van het verleden. Ook de uitkomsten der tegenwoordige zending leeren iets anders dan Taylor beweert.

Ziet op Indië. In de eerste zestig jaar van haar werk won de zending daar jaarlijks dooreengenomen drie duizend vijf honderd zes en vijftig menschen voor het Christendom. In de daarop volgende tien jaren echter tien duizend vier honderd negen en negentig; en in de weer daaropvolgende tien jaren een en twintig duizend twee en twintig. De vooruitgang was dus niet, wat het uitgangspunt van Taylor's berekening is, stationair. En als het daar nu zoo vooruitgaat, zullen er in 1926 reeds vier millioen christenen in Indië zijn, en zal dan reeds het getal der christen-inlanders dat der vermeerdering door geboorte overtreffen.

Ziet op China. In de eerste vijftien jaar won de zending daar ± honderd drie en dertig, en in de drie volgende tientallen jaren twaalf honderd en tachtig, vier en twintig honderd en dertig, en zes en vijftig honderd. Zoo doende zal reeds in honderd jaren het geboortecijfer der niet-christenen daar worden overtroffen.

Ziet ook op Japan. In 1876 waren daar drie duizend christenen; in 1882 veertien duizend vijf honderd; in 1886 drie en veertig duizend; in 1887 acht en vijftig duizend. In twee à drie jaar is daar dus het aantal verdubbeld. Maar ook al geschiedde dat slechts in vijf jaar, ook dan zou reeds in 1902 het geboortecijfer der niet-christenen overtroffen worden door dat van hen, die christenen werden.

Denzelfden gang van zaken wijst Dr. Warneck ook aan van de Goudkust en Madagascar.

Wij weten uit de gezegende geschiedenis van den arbeid van ons Genootschap, dat, een groote halve eeuw geleden, de Minahassa bewoond werd door menschen, die in den vollen zin van dat woord wilden waren, van wie velen naakt liepen in de bosschen en koppen snelden. Thans reeds mag echter die Minahassa in 't algemeen een christenstreek worden genoemd, en dientengevolge als eene getuigenis tegen Taylor's berekening worden aangevoerd.

Ja, bij eenig nadenken zal ieder, dunkt mij, zeggen: het is dwaas deze beschouwing van Taylor een oogenblik gewicht toe te kennen, en het is meer dan raadselachtig, hoe het toch mogelijk is, dat een man als hij met zulk een bespottelijk argument voor den dag durft komen.

Taylor stelt voor, dat de uitbreiding van het Christendom altijd door gelijkelijk voortgaat. Dat is de grondfout van zijne beschouwing. Wie zoo redeneert als hier is geschied vergeet, dunkt mij, eenvoudig, dat hij hier te doen heeft met menschen, die, onder den invloed van zeer verschillende toestanden en omstandigheden en werkingen, door hunne rede en hun gemoed ook gedrongen worden verschillend te handelen. Denkt aan de historie. Zoolang in de eerste drie eeuwen het Christendom door verschrikkelijke martelingen werd tegengegaan, lag het in den aard der zaak, dat de menigte niet zoo in grooten getale er toe overging, als toen keizer Constantijn het Christendom begunstigde. En is het nu zonder eenigen twijfel waar, dat zij, die onder zulke omstandigheden een' nieuwen godsdienst aannemen, daardoor nog weinig in zich hebben opgenomen op het oogenblik, waarin zij tot dien nieuwen godsdienst overgaan, aan de andere zijde zien wij zeker ook allen in, dat daardoor toch die menschen zich onder den invloed plaatsen van dien nieuwen godsdienst, en zoodoende zelf en vooral ook hunne kinderen

daarin vervolgens gemakkelijk en zeker worden opgeleid. Zulke feiten kunnen ook in de nieuwe zending plaats vinden, en hebben daarin werkelijk plaats; denkt b. v. aan de gevolgen van de bekeering der koningin van Madagascar.

Op stoffelijk gebied mogen berekeningen als die van Taylor vaak doorgaan. Als in een vat vol water een gaatje wordt gemaakt, waar slechts één druppel telkens door kan, dan kan met juistheid wellicht worden berekend, wanneer dat vat geheel ledig zal zijn, op grond van de hoeveelheid, die men in één dag er uit zag druppen. Maar als men te doen heeft, gelijk in de zending, met redelijke, naar Gods beeld geschapen, min of meer zedelijk vrij kiezende en werkende menschen, dan zullen telkens de uitkomsten anders zijn dan men zich misschien had voorgesteld op grond van wat men heden aan hen zag.

Daar komt nog bij, gelijk ook door Warneck is opgemerkt, dat de Evangelische zending niet onafgebroken voortgaat het getal der bekeerlingen te vermeerderen. Zij toch is niet tevreden — het zij tot haar eer gezegd — met de uitwendige aanneming van het Christendom. En wanneer dan eens, tengevolge van de bekeering van een' vorst, of een' priester, of van eene andere omstandigheid, in korten tijd velen tot het Christendom overgaan, dan zal onze zending zonder twijfel een' tijd lang minder zich toeleggen op de uitwendige uitbreiding van het Christendom, maar meer op de verdere opvoeding van de bekeerden. En wel verre dat de betrekkelijke stilstand der uitwendige verbreiding van het Christendom altijd het onvruchtbare onzer zendingen bewijst, is die soms juist het sterkste bewijs voor de degelijkheid van haren arbeid.

Niet slechts schermt Taylor met getallen, door te wijzen

op het aantal der bekeerden, ook komt hij met de cijfers der kosten voor den dag.

Hij zegt: In Egypte, Perzië, Palestina, Arabië, kostte de zending in de laatste twee jaar 23,500 pond sterling. En wat is voor al dat geld verkregen? In Egypte waren verleden jaar twee menschen, die kennis wilden nemen van het Christendom, maar die straks zich weêr terugtrokken. In Arabië was er één, die, door een' zendeling van eene ziekte genezen, beloofde in tien dagen niet te zullen stelen. In Palestina was één bekeerling, een zwakhoofdig meisje. Van Perzië wordt gezegd „eene deur is ons daar geopend"; maar men heeft er intusschen geen bekeerlingen. En zoo gaf men verder uit, op Ceylon 11,003 pond sterling voor 189 bekeerlingen; in China 14,875 pond voor 167 en in 't noorden van Indië 34000 pond voor 173. Zoo komt Taylor tot de ontdekking, dat de onvruchtbaarste zendingen de duurste zijn!

Wanneer wij nu zelfs daar laten het belangrijke feit, dat Taylor de ongunstigste arbeidsvelden neemt, en daarnaar de gansche zending schijnt te beoordeelen, dan blijkt nog uit hetgeen Warneck schreef, dat ook deze beschouwingen al bitter weinig hout snijden.

Warneck zegt: als ergens eene plantage wordt aangelegd, dan zal het eerste jaar de rekening daarvan luiden: aanlegkapitaal: 5 millioen; winst : 0.

Of: Uitgaven: kosten van land, huizen, werktuigen, loon, enz. enz. 1,099,000 mark.

Inkomsten: 100 centenaren tabak à 50 m.: 5,000 m.

Dan komt naar Taylor's berekening de centenaar tabak op 10,900 mark. Dat zou eene uitkomst zijn, die zeker iedere kolonie den nek breekt. De koopman, die deze plantage aanlegt, lacht echter hartelijk om zulk eene rekening. Over tien jaar brengt de aanleg misschien 5000

centenaars tabak op, en over twintig jaar zal, zonder buitengewone tegenheden, een tamelijk goed dividend worden uitgekeerd.

Niet anders is het op het gebied der zending. Hoe ouder het arbeidsveld is, des te vruchtbaarder zal het zijn, en dan ook des te goedkooper.

Ja, en bovendien wordt op den duur het ontgonnen veld ook hier vruchtbaar voor andere akkers. Wie thans maar onze maandberichten inziet, merkt op, dat in de christengemeenten, die door onze zending zijn gesticht, gedurig gelden reeds worden bijeengebracht voor dezen arbeid. Wie hieraan denkt, en zich voorstelt de groote gevolgen daarvan na verloop van tijd, die zal ten slotte niet meer eene groote som krijgen, die voor deze bekeerlingen wordt uitgegeven, maar integendeel eene ondenkbaar kleine.

Ook wordt nog door Warneck gezegd: stelt u voor, dat een landheer in zijn landgoed heeft beste, minder goede en slechte gronden, die alle door hem worden bewerkt. Wat nu te zeggen van iemand, die zwijgt van de opbrengst der beste gronden, die alleen optelt de kosten aan de slechte deelen van zijn' grond besteed, en dan op grond van deze wijst op de slechte gevolgen en weinige vruchten van de exploitatie van dat landgoed?

Welnu - zoo doet Taylor met de zending. Hij zwijgt van de vruchtbaarste werkzaamheid van haar; hij wijst op een paar minder vruchtbare akkers, en daarnaar berekent hij de kosten van de zending in 't algemeen. Hoe is het toch mogelijk, dat iemand, bij zulk eene ernstige zaak als deze, zoo iets durft doen?

Na deze veroordeeling van den zendingarbeid op grond van de getallen, spreekt Taylor over de kwaliteit van

de vruchten der zending, en ook uit dit oogpunt beschouwd komt zij er niet best af.

Taylor zegt niet, dat onder de nieuwe christenen zwakken, onvolmaakten, slechten, huichelaars zijn. Dat zou ieder hem toestemmen. Neen, maar hij generaliseert; hij zegt, dat de bekeerde heidenen dat zijn.

Dat is onbillijk. In den Apostolischen tijd immers waren er ook niet alleen zwakken, maar ook ontrouwen, afvalligen, huichelaars, gelijk uit de brieven aan de Corinthiërs, uit die in de Openbaring, uit de Handelingen duidelijk blijkt. Toch is die tijd een glanspunt in de geschiedenis des Christendoms.

Taylor ignoreert al het goede in de nieuwe christenen. Hij doet dat op grond van eenige getuigenissen slechts, getuigenissen, die niet over elk zendinggebied spreken, maar alleen van sommige streken. Wie ziet niet in, dat deze wijze van handelen niet billijk is?

Hooren wij echter de getuigenissen, die Taylor aanhaalt.

De Afrikaansche reiziger Johnston zegt: „In vele belangrijke districten, waar de zendelingen reeds twintig jaar lang aan het werk zijn, kunnen zij nauwelijks twintig oprechte bekeerlingen aanwijzen. In andere streken, waar een groot aantal naamchristenen bestaan, wordt hun godsdienst in minachting gebracht, doordien al de dronkaards, leugenaars, schurken, in 't kort allen, die slecht leven, er toe behooren. In de oudste onzer West-Afrikaansche bezittingen noemen zich al de niet berouwvolle Magdalena's van de voornaamste stad christenen, en eene der meest bekende snoefde er op, dat zij nooit bij een' communiedienst de kerk verzuimde.

„Drie jaar geleden brak er een twist uit in een z.g. christendorp, en verschillende menschen werden bij die gelegenheid gedood; de overwinnaars slachtten, kookten en

aten hunne tegenstanders; tot straf werden hun de „„voorrechten der kerk"" ontzegd. Menscheneters gestraft met tijdelijke uitsluiting der kerkelijke gemeenschap!" Van de inboorlingen, die als zendelingen of geestelijken werkzaam zijn, zegt Johnston: „met eenige zeer weinige uitzonderingen zijn al de geboren Afrikaansche leeraars, catechiseermeesters en geestelijken, die ik ontmoet heb, slechte menschen, hoewel de een erger dan de ander. Zij trachten toomelooze onzedelijkheid met schandelijke huichelarij te verbergen onder den dekmantel van godsdienst en vrome kwezelarij, welke voor een eerlijk gemoed nog stuitender is dan de onzedelijkheid zelve."

Nu en dan krijgen wij dezelfde getuigenissen van zendelingen zelven. De heer Halle, een zendeling van de Church Missionary Society in Bengalen, schrijft van een der dorpen: „Helaas! ik moet bekennen, dat noch de voorlezer, noch de schoolmeester veel invloed op het volk heeft. Beiden zijn aan den drank verslaafd, en de schoolmeester is om slecht gedrag weggejaagd. Dronkenschap, krakeelen en vechten zijn aan de orde van den dag." Van een ander dorp zegt hij: „Helaas! hetzelfde geldt ook hier. Er zijn ernstige klachten tegen den schoolmeester; ik kan geen' enkelen man in ons dorp aanwijzen, dien ik voor een oprecht bekeerling houd." Van een derde dorp heet het: „de menschen zijn hier slecht en komen er rond voor uit."

Wat wordt nu daartegen door Warneck in 't midden gebracht? Taylor heeft eenige reizigers gehoord, eenige verslagen gelezen, eenige oordeelen vernomen, die eenige streken bespreken, en op grond daarvan gaat hij allen zendingarbeid in de wereld veroordeelen. Gesteld dat alles waar is wat hier is vermeld, dan nog zou Taylor's oordeel dwaas zijn, nog dwazer dan wanneer Tscheng Ki

Tong zijnen mede-Chinezen gaat vertellen, dat geheel Europa bewoond wordt door een echtbrekend, ontuchtig volk, en het Christendom als een de echtbreuk begunstigenden godsdienst gaat voorstellen, omdat hij alleen in zekere lichtzinnige kringen der voorname Parijsche wereld veel gebrek aan huwelijkstrouw zag.

Wanneer alles waar is wat door Taylor is gezegd, dan is daardoor niets anders bewezen dan de waarheid van Jezus' woord, dat de vijand onkruid zaait onder de tarwe.

In onze christelijke gemeenten zijn naamchristenen, huichelaars, afvalligen, dronkaards, twistzoekers, onboetvaardige Magdalena's. Wat zou de eerwaarde Taylor wel zeggen, als men op grond daarvan hem nu toevoegde: uw werk is geheel vruchteloos? In Engeland en Duitschland en overal groeit nog onkruid onder de tarwe. Moet daarom het Christendom hier eene mislukking worden genoemd? Den bekwamen chirurg mislukken vele operaties. Wilt gij daarom nu de geheele chirurgie veroordeelen? Zelfs onder de twaalf discipelen van Jezus was een verrader. Het zou dan al heel zonderling zijn, als in de jeugdige christelijke gemeenten thans alles rein was. Ieder zendeling en zendingvriend weet, dat dit niet het geval is, en niemand stelt de nieuwe christenen als volmaakten voor. Taylor deelde dus eigenlijk mede wat allen weten en zeggen.

Inderdaad de zendingvrienden kunnen het zoo niet goed maken. Deelen zij alleen het goede, dat uit hun' arbeid voortvloeit, mede, dan wordt hun ten laste gelegd, dat zij overdrijven. Spreken zij echter ook van het zeer gebrekkige, dat nog kleeft aan de vruchten van hun' arbeid, dan heet het, dat hun arbeid vruchteloos is!

In Johnstons getuigenis worden niet de namen der streken en dorpen genoemd. Wij kunnen hem dus niet controleeren.

Karakteristiek zijn die „onboetvaardige Magdalena's"! En wonderlijk goed zijn veel reizigers met de geslachtszonden bekend! Zijn het echter niet de in den regel op het punt van het geslachtsleven zeer lichtzinnige blanken, die de boetvaardigheid der Magdalena's tegengaan? Juist in West-Afrika bekommeren zich de blanken bitter weinig om 't goddelijk gebod tegenover de gekleurde vrouwen.

En wie brengt aan die menschen den brandewijn? Zeker de zendelingen niet. Het is wel bitter, te moeten zien, dat dezelfde menschen, die de inboorlingen door den brandewijn demoraliseeren, later de zending onvruchtbaar noemen, omdat er drinkers zijn onder de bekeerden.

Taylor verzwijgt, dat Johnston ook getuigt, dat de zending eene zegenrijke civiliseerende macht is, en dus volstrekt niet altijd en overal onvruchtbaar is. Hij oefent dus waarlijk wel eene onrechtvaardige kritiek uit!

Bovendien hebben veel reizigers geen zin voor en begrip van de geestelijke zijde van den arbeid der zending. Zelden doen zij onderzoek naar het geestelijke leven der menschen. En vaak zijn zij ook incompetente getuigen daarvan, omdat dit geestelijke niet als kleeding, huizen, plantage wordt gezien, en een lang verblijf en taalkennis noodig zijn om dat te leeren kennen. Ja, ook hier geldt het woord van Paulus: „de zinnelijke mensch begrijpt niet de dingen, die des geestes Gods zijn; hij kan ze niet verstaan, omdat zij geestelijk beoordeeld worden."

En nu nog de getuigenis van den zendeling. In een dorp met elf gezinnen is de schoolmeester wegens dronkenschap afgezet, en de voorlezer geschorst. In een ander, waar vijftien christenen zijn, was de schoolmeester ontslagen, omdat hij de drankzucht niet verliet. En in een derde was eene groote opschudding, omdat men wegens

slecht gedrag werd geëxcommuniceerd. Maar is het dan zoo vreemd en niet goed, dat de zendeling, nadat hij in acht maanden niet kon komen in de afgelegene dorpen, er de tucht uitoefent, om de treurige toestanden zoo mogelijk te verbeteren? Op eene andere plaats werd een zendeling bedrogen, d.i. de man, dien hij onderwees, kwam niet terug. Ja, maar dat gebeurde een' Paulus óók met Felix (Hand. 24: 25). Niemand zal daarom zijn' arbeid wel vruchteloos noemen!

Op elken akker, waarop aardappelen worden gekwéekt, treft men zieke aan. Stel nu, dat men de goede aardappelen en de zieke elk op eene afzonderlijke plaats legt, en dat iemand dan, wijzende op de zieke alleen, zegt: ziedaar 't resultaat, en onze aardappelbouw is dus geheel mislukt, dan hebt gij dezelfde manier van handelen als die van Taylor tegenover de zending!

Neen, wij behoeven de oogen niet te sluiten voor al de vruchteloosheid van den zendingarbeid hier en daar een tijdlang. Maar ondanks die vruchteloosheid gaan wij voort dien arbeid te verrichten, ook omdat de schoonste vruchten ons treffen, als wij enkel maar een' blik slaan op wat ons Nederlandsche Zendelinggenootschap mocht tot stand brengen.

Waardoor werd Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum die ijverigste zendingvriend onder ons? Door dat hij zelf het werk en de vruchten in Indië met eigen oogen aanschouwde.

Ziende op de Minahassa van Menado mocht worden gezegd: „Daar stort van alle kanten eene uit de duisternis van het Heidendom geredde bevolking sprake uit van het Evangelielicht, hetwelk zijne stralen verspreidt heinde en verre. Daar heeft het negeryen herschapen in modeldorpen, allen verrijkt met scholen, en de meesten met kerken. Daar

deed het de koppensnellers wedergeboren worden, en, met Gods hulp, de oude zondaars vernieuwen tot bekeering."

Denkt aan het kleine eilandje Savoe. De dierlijke bevolking is daar in korten tijd door de zending zoo veranderd, dat wij daar bij de grootste rampen, die door een' orkaan hen troffen, de menschen zagen wedijveren in zelfverloochenende liefde om elkaâr te helpen, terwijl zij, wat hun lijden betrof, stil berustten in den wil van God.

Slaat een' blik op Java, en hoort wat de koopman Hermann getuigt van Swaroe. Daar zag hij eene hechte kerk en school, met groote moeite en op eigen kosten door de bevolking gebouwd. Daar merkte hij op, dat men niet meer bang was als vroeger voor de booze geesten op het kerkhof, maar dat men er 's avonds voor Paschen eene godsdienstige samenkomst hield. Hij was getroffen door den eerbied en de aandacht, die hij er zag in de kerk, alsmede door de orde, die hij opmerkte bij een volksfeest. Bij de christenen te Swaroe zag hij welvaart en reinheid, bij de mohammedanen elders armoede en vuilheid. Wat hij daar zag doet hem uitspreken: „'t Christendom kweekt nijvere en ontwikkelde burgers van den staat en verheft het volk." In dien zelfden geest getuigt Dr. Schagen van Zoelen, dat onder de christen-Javanen het opiumschuiven bijna niet voorkomt, en de echtscheidingen, onder de mohammedanen zoo menigvuldig, uiterst zelden meer plaats hebben.

In een' brief getuigde een officier van ons Indische leger schoon over den arbeid der Barmer-zendelingen onder de Batakkers. Eerst zegt hij, dat deze een vuil, half naakt, lui, verdierlijkt, bang volk zijn, dat zeer gesteld is op menschenvleesch. Maar met goed gevolg werkten de genoemde zendelingen onder hen. Waar dezen arbeidden is het menscheneten opgehouden, terwijl men elders nog

de ouden, die niet meer werken kunnen, verslindt. Toen de officier met den ommegaanden rechter daar eens reisde, werden zij ergens ontvangen met muziek, door Bataksche muziekanten geleverd, terwijl die menschen ook verder zichtbare blijken van beschaving toonden.

Op Madagascar werkt de zending, sedert de koningin er Christin werd vooral, met goed succes. Maar niet slechts in getalsterkte nam daar de gemeente toe. Een schoone levensvrucht van het Christendom zien wij in het volgende feit. Officieren van dat land werden eens gruwelijk beleedigd door de bemanning van een Fransch schip. Des nachts strandde dat schip, en de bemanning dreigde te verdrinken. Maar nu werd zij gered door de door haar beleedigde officieren, die daardoor schitterend toonden, dat er in hen iets was van den geest van Hem, die aan het kruis voor zijne vijanden bad.

Zoo zouden er zeker duizend bewijzen zijn aan te halen voor de vruchtbaarheid der zending, tegenover die, welke naar Taylor er de onvruchtbaarheid van aantoonen.

En mocht men nu meenen, dat het dan toch wel goed zou zijn de onvruchtbare akkers te verlaten, dan, meen ik, kunnen wij ook dat niet onvoorwaardelijk toestemmen. Het zou zeker kunnen gebeuren, en is wel gebeurd, dat men zich begaf tot nog te laag staande volken. En niets weêrhoudt de zendingmannen, dat opgemerkt hebbende, zich eerst weêr terug te trekken. Maar niet moet dat altijd geschieden, ook al zijn de vruchten van den zending-arbeid door eene bijzondere omstandigheid niet groot en bijna niet te zien. Daar zijn ook onzichtbare vruchten. Daar zijn ook vruchten der voorbereiding, die niet gering geschat mogen worden.

Johannes de Dooper bracht zelf het Godsrijk niet, en baande slechts den weg voor den Christus; maar daarom

zullen wij niet zijn voorbereidend werk vruchteloos noemen. De Waldenzen, Wiclef, Huss, Geert Groote hebben de hervorming niet kunnen in 't leven roepen; maar wij zien nu in, dat Luther's werk nooit zou zijn gelukt, als door die anderen de grondslag niet was gelegd. Zoo is het ook op 't gebied der zending. Zaaier, zaai in Gods naam voort! Wees voor de eerste uitkomst vrijmoedig, vaak willig blind! Ook op den akker der Heidenwereld gaat het zoo: eerst het gras, daarna de aar, daarna eerst het volle koren in de aar. En zelfs al ziet gij ook daarvan nog niets, toch is uw arbeid niet ijdel. Al blijft het zaad, dat wij uitstrooien, nog lang soms sluimeren in den grond, in later dagen zal het blijken, dat het in de stilte, in de diepte toch heeft gewerkt, dat door ons werk is voorbereid de doorbreking van het christelijk licht. Wie christen is, die kan gemakkelijk verdragen, dat het een ander is, die maait, dan die zaait.

Taylor heeft niet alleen de onvruchtbaarheid der Evangelische zending aangewezen, maar ook heeft hij zijn best gedaan de oorzaken van die onvruchtbaarheid aan 't licht te brengen. Laat mij thans ook daar nog op mogen wijzen, en bij het antwoord van Warneck daarop nog een paar opmerkingen mogen voegen.

Als eerste oorzaak van het niet slagen der zending, geeft Taylor op den onderlingen wedijver van de verschillende zendinggenootschappen en van hunne zendelingen.

Daar zal wel niemand zijn, die niet erkent, dat er in dit opzicht veel is gezondigd. Maar men wachte zich toch ook hier, de zonden der vaderen den kinderen onrechtvaardig ten laste te leggen; men ga ook hier niet het „pars pro toto" gebruiken, en aan allen ten laste leggen dat, waaraan zeer weinigen zich misschien schuldig maken.

Met het volste recht mocht Warneck zijn' tegenstander herinneren aan het congres, wij mogen om de talrijkheid der deelnemers wel zeggen aan het monster-congres, dat verleden jaar door de Evangelische genootschappen te Londen is gehouden. Bewees dat congres niet, dat men er ernstig naar streeft om in vrede naast elkander te werken en van elkander te leeren?

Zoo is het ook in ons Vaderland. Met ingenomenheid is door alle zendingvrienden opgemerkt, hoe voorstanders van verschillende genootschappen zendingconferenties hielden. En is het zeker diep te betreuren, dat hier zooveel genootschappen bestaan, niemand vergete, dat, hoeveel dogmatische ijveraars hier en daar nog onder ons ook op dit gebied werken mogen, de zendelingen der verschillende vereenigingen, als zij de linie gepasseerd zijn, geen oogenblik meer tegenover elkaâr, maar doorgaans broederlijk naast elkaâr staan en werken, omdat de practijk der zending al heel duidelijk leert, dat onder de heidenen en mohammedanen de verschillende dogmatieken en de verschillende richtingen nooit ter sprake kunnen komen. Hieruit volgt, dat al bestaat hier te lande zeker nog wel eenige rivaliteit tusschen de voorstanders der verschillende genootschappen, deze der zending zelve in Indië zeer weinig schaden kan.

Intusschen blijft het gewenscht, dat die rivaliteit geheel verdwijne. Wanneer bestuurders van eene vereeniging niet toelaten, dat hunne leden ook leden zijn van een ander genootschap, dan hebben wij zeker nog groote bekrompenheid te betreuren. 't Gebeurt nog, dat aan het Nederlandsche Zendelinggenootschap geen deel der collecte gegeven wordt, die op de zendingfeesten wordt gehouden. Uiterst zelden treedt op die feesten een zendeling van dat genootschap op. Wij zijn nog niet, waar wij in dezen wezen moeten. En zouden wij gaarne den wensch willen uit-

spreken: mochten al onze genootschappen samensmelten tot ééne Evangelische vereeniging, die alleen het Bijbelsche Christendom onder de heidenen wil brengen, ik vrees, dat dit nog wel lang tot de onvervulde, vrome wenschen zal blijven behooren. Maar met nadruk spreek ik echter uit, dat dit niemand weêrhouden kan de zending thans te steunen. Ieder kieze voor zich die vereeniging, die het meest zijne beginselen voorstaat, terwijl men gerust mag zijn, dat onze verschillende zendelingen elkander in Indië niet bestrijden, wel steunen.

De tweede oorzaak van de onvruchtbaarheid der zending is, naar Taylor, dat de zendelingen te veel de bewoners van Afrika en Azië tot Engelschen, Duitschers, Nederlanders, in 't algemeen tot Europeanen maken willen.

Warneck erkent gaarne, dat het nog niet gelukt is, overal volkomen het Christendom een karakter te geven, dat geheel aan de eigenaardigheid van de verschillende volken beantwoordt. Maar niemand vergete toch, dat schier alle Protestantsche genootschappen zich daarop met hart en ziel thans toeleggen. Taylor en allen, die zijne beschuldiging overnamen, praatten eigenlijk anderen na; anderen, die in hun' tijd recht hadden tot deze opmerking, welke nu inderdaad een anachronisme is. Zij, die nu nog deze beschuldiging in 't algemeen uitspreken, letten er niet op, dat, door de ontwikkeling, door de ervaring en het wetenschappelijk nadenken, de methode van den zendingarbeid zeer is veranderd en verbeterd. Ook houden zij geen rekening met de groote moeielijkheden, die zonder eenigen twijfel verbonden zijn aan het streven, om zooveel mogelijk den volksaard te bewaren. Laat mij een enkel voorbeeld noemen. Wanneer men de kerk van Kruyt ziet te Môdjô-Warnô, dan zal men opmerken, dat daarin stoelen en

banken zijn aangebracht voor de Javaansche Christenen. Komt gij daarentegen in de kerk van Kreemer te Swaroe, dan mist gij die zitplaatsen. Waarom? Kreemer tracht zooveel mogelijk alles te behouden, wat tot den volksaard behoort, en wil daarom ook dat de Javaansche christenen naar hunne volksgewoonte in de kerk nederhurken of plat op den grond zitten. Ziedaar nu, in een betrekkelijk niet zoo gewichtig punt, verschil van opvatting, dat niet maar zoo in eens kan worden weggenomen. „Men moet zooveel mogelijk den volksaard behouden", zegt Kreemer, en daarom moeten de Javanen blijven neêrhurken. Ja maar, zouden wij willen zeggen, dat „den volksaard behouden," gelijk die zich in de levenswijze en de levensvormen openbaart, mag toch slechts tot zekere hoogte geschieden. Er zijn b. v. heidenen, die naakt loopen, en niemand zal er aan denken, die leefwijze te willen bestendigen, ook als zij christenen worden. En zoo kunnen wij nu ook in dat nederhurken licht iets zien, dat vernederend is, iets dat de menschen zoo gelijk maakt aan de op den grond liggende dieren. En terwijl nu het Christendom het geheele bestaan der menschen verheffen en veredelen moet, is er toch veel voor te zeggen, de Javanen ook af te leeren neêr te hurken op den grond als de dieren, en hen te gewennen aan verhevener, meer menschwaardige zitplaatsen. Ziedaar een voorbeeld, dat ons duidelijk laat zien, dat wij in de practijk niet dadelijk klaar zijn, al erkennen wij in beginsel, dat zooveel mogelijk de volksaard moet worden bewaard. Dat wij een' neger of een' Indiaan niet meer in zwarten rok en pantalon, met een witte das om den hals en een' hoogen hoed op, moeten steken, weten allen wel, en is gemakkelijk te begrijpen. Maar daar zijn tal van andere, vrij wat gewichtiger en dieper gaande zaken, die niet zoo spoedig zijn uit te maken. Niemand make de zending

er een verwijt van, dat zij daarmede nog niet geheel klaar is, en soms ook zich nog wel eens vergist. En wetende, dat zij er ernstig naar streeft om ook in dit opzicht steeds meer zich te volmaken, verdient zij onafgebroken den steun en de sympathie der christenen, die haar ook juist in staat stellen moeten in dezen ernstig hare onderzoekingen te kunnen doen.

Eene derde oorzaak voor de slechte gevolgen der zending is, naar Taylor, de gebrekkige vorming en onbeschaafdheid der zendelingen. De zendingbisschop Steere zelf klaagt, dat wij mannen uit een' minderen stand der maatschappij nemen, die uitgezonden, bestuurd en betaald worden door mannen van hooger stand, die in Londen eene commissie gevormd hebben; dat wij verder een stel examinators kiezen om toe te zien, dat de zeer middelmatige zendelingen niet al te middelmatig zijn, en een stel goedkoope kweekscholen bezitten, waar de hoogst middelmatige zendelingen eene zeer middelmatige opvoeding krijgen.

Ook hierop heeft Warneck nog al iets af te dingen.

Wel is die klacht, die veroordeeling van de vorming der (Engelsche) zendelingen, vreemd bij een' Steere, die zelf zendeling was, en, zoo gevormd, nu toch geschikt werd geacht zendingbisschop te zijn.

Men vergete niet, dat Jezus' Apostelen en Jezus zelf niet aanzienlijk, maar zeer arm en zeer eenvoudig, zeer slecht naar de wereld onderwezen waren. Toch droeg hun arbeid de schoonste vruchten. Zoo kan het ook nu nog met Jezus' dienaars gaan, die als eenvoudige zendelingen de wereld intreden.

Bovendien, wie geen paarden heeft, moet met ossen ploegen. De zonen der lords, der graven, aanzienlijken,

rijken, bieden zich niet aan voor de zending, maar wel die van boeren en handwerkslieden.

En inderdaad, daarom zijn de zendelingen niet juist minder: Krapf was een boerenzoon, Livingstone was een wever; Williams was een slotenmaker; Carey was een schoenmaker. En was toch niet de vrucht van hun' arbeid schoon en groot? Gode zij dank! dat er nog „mindere" menschen zijn, die zich aan dezen arbeid willen wijden, en die uitnemend werken ook.

Zeker daar zijn ook zeer gebrekkige arbeiders onder de zendelingen. Maar waar zijn die niet? Zijn die misschien niet onder de mannen, die aan de universiteiten studeerden, niet onder de geestelijken in onze streken?

Bovendien, de vorming der zendelingen is niet zoo slecht. Dat bewijst wel, wat zij voor de wetenschap doen.

Dit laatste mogen wij zeker ook met nadruk zeggen van onze zendelingen. Hunne opvoeding, hun leven in ons Zendelinghuis vormt hen ongetwijfeld tot waarachtig beschaafde mannen. Zij worden onderwezen in 't Maleisch, Javaansch, in Indische land- en volkenkunde, in kennis van het Evangelie, kerkgeschiedenis, geschiedenis van de zending, paedagogie, zendingmethode en wat dies meer zij. Met zorg trachten de Bestuurders den rechten man op de rechte plaats te brengen, en met het oog daarop hun onderwijs te doen geven in de geneeskunde of eenig handwerk. De stukken over land- en volkenkunde en over de paedagogische opvatting van den zendingarbeid, die vóór en na in dit tijdschrift „Mededeelingen" voorkomen van de hand onzer zendelingen, bewijzen zonneklaar, dat zij voor hun' arbeid goed gevormd en ruim van blik zijn.

Wij behoeven dus zonder eenigen twijfel ons de klacht over de slechte vorming der zendelingen niet aan te trekken. Integendeel, niet slechts hun geloof en hunne liefde, maar

ook hunne ontwikkeling, kennis, wetenschap, beschaving moeten alle ontwikkelde christenen onder ons met vreugde den arbeid onzer zending doen steunen.

Hoe intusschen Taylor kan klagen over de geringe ontwikkeling der zendelingen, is wel wat vreemd, als wij hebben opgemerkt, dat hij de wijze van werken van de mannen van het heilsleger prijst, en den spot drijft met die zendelingen, die door wetenschappelijke redeneeringen Indië willen bekeeren. Consequent schijnt mij dat niet toe. Twijfel aangaande Taylors ernstig onderzoek eer hij sprak, moet zoodoende wel in ons worden gewekt.

Een vierde bezwaar bij de Evangelische zendelingen is, naar Taylor, hun comfortable leven, hun gebrek aan ascese. Tegenover hen wijst hij op de Jezuiten en de mannen van 't heilsleger, als voorbeelden van de rechte ascetische leefwijze. Daarom had Xaverius, de Jezuit, zoo groot succes.

De aanhaling van Xaverius en de Roomsche zendelingen is al heel dwaas, blijkens de mededeelingen van Warneck. Immers Xaverius at, toen hij dit meer gepast achtte, aan de tafel van den vice-koning; in zijde en satijn gekleed trad hij op; in Indië fungeerde hij als koninklijke commissaris; met koninklijk geld kocht hij bekeeringen; de geheele koninklijke macht wilde hij aangewend hebben ter verbreiding van het Catholiek geloof; in twee jaar, die hij in Japan doorbracht, nam hij van den vrijgevigen koning van Portugal meer dan 1000 gouden dubloenen aan.

Robert de Nobili leefde als een boeteling, als een brahmaan in schijn. Hij had daarmede zeker zijne eigenaardige bedoelingen, maar toch moet dat bedrog worden afgekeurd. Die methode is misschien geoorloofd voor den Jezuit, wij rekenen het eene eer, dat wij dien weg niet volgen kunnen.

Zeker, daar was bij Roomschen menigmaal veel zelf-

verloochening en armoede te bewonderen. Maar elders vertoonen zij ook zoozeer een vorstelijke pracht, die eene bespotting van de apostolische armoede is, dat zij onmogelijk in 't algemeen als voorbeelden van ascetische leefwijze kunnen worden aangehaald. Vóór niet al te langen tijd trok monseigneur Fauris in China rond met de pracht van den onderkoning; hij at ontzettend rijk; vergezeld van een muziekkorps, met eene begeleiding van verscheidene duizenden personen te voet en te paard vóór en achter hem, trok hij voort onder onophoudelijk kanongebulder.

Vervolgens merkt Warneck op, dat het een feit is, dat de getallen bewijzen dat de Protestantsche zending vruchtbaarder is dan de Roomsche missie.

Over het heilsleger behoeft niet te worden gesproken. Dit trad eerst zoo kort geleden op, dat over de vruchtbaarheid van zijn werk nog niets kan worden gezegd.

Naar Taylor moet de man, die de harten der Indiërs het zekerst treffen zal, zijn ongehuwd en asceet; hij moet zich van sterken drank onthouden; even als de inlanders van rijst leven; zonder salaris als bedelaar of door eigen handenarbeid in zijn onderhoud voorzien; alle gemakken vaarwel zeggen, en een leven van absolute zelfverloochening leiden. Dat is, volgens hem, de taal, die de Hindoe alleen verstaat. En daartegenover stelt hij nu de Evangelische zendelingen voor als voorname heeren, die jaarlijks een inkomen hebben van *f* 3600; equipage houden; met vrouw en kinderen in een ponywagen een wandelrid doen, en zegt dan: als Paulus, eer hij op reis ging om de heidenen te bekeeren, van Jacobus en een genootschap te Jeruzalem geeischt had, dat men hem jaarlijks een inkomen van *f* 3600 zou verzekeren, en op reis getogen was met een tent, een draagstoel, een ponywagen en eene vrouw, dan zou hij geen verandering gebracht hebben in den loop der wereldgeschiedenis.

Hier tegenover merkt echter Warneck op: Paulus zou zeker anders gesproken hebben, b.v. aldus: gelijk ik mijnen mede-apostelen niet heb opgelegd, dat zij met betrekking tot hunne inkomsten en het coelibaat zouden leven als ik (1 Cor. 9.), zoo werp ik ook u geen strik om den hals in de wijze, waarop ik gereisd heb. Ik was niet in de tropen. Wilt gij u van een zonnescherm, eene reistent, een rijpaard, een' wagen of draagstoel bedienen, zooals het nu op uw arbeidsveld noodig is en gebruikelijk, doet dat in den naam van God! Daar een arbeider zijn loon waard is, moogt gij salaris aannemen, en gelijk mijn collega Petrus eene vrouw had, moogt ook gij wel gehuwd zijn.

Inderdaad het zendelingleven ver van bloedverwanten en vrienden; onder eene gansch andere temperatuur dan die van het vaderland; afgescheiden van beschaafde kringen en wat dies meer zij, brengt op zich zelf reeds zooveel ontberingen mede, dat de zendeling er nu juist niet opzettelijk ascese bij behoeft te zoeken.

De ervaring heeft reeds geleerd, dat een leven als Taylor eischt menigmaal de gezondheid benadeelt en een' vroegtijdigen dood bezorgt; waarlijk niet dienstig om de vruchten der zending te vermeerderen!

Ook is het niet waar, dat de ascetische leefwijze juist de vruchten zoo groot maakt. In Tinevelly en onder de Karenen waren de gevolgen der zending zoo best mogelijk, terwijl er de zendelingen volstrekt niet als asceten leefden.

Zonder eenigen twijfel is het de ervaring, dat het gehuwde leven van den zendeling zijn' arbeid bevordert. In de eerste plaats toch zal de vrouw van den zendeling uitnemend op hare plaats zijn, als zij zich met de vrouwen in betrekking stelt, en meisjes in huis neemt om ze op te voeden en te onderwijzen. Bovendien, wie schetst de vrucht, die de zending plukt van het geloovig, bemoedigend woord,

dat de vrouw den zendeling toespreekt, als deze, die ook altijd zwak en kleingeloovig mensch blijft, dreigt moedeloos te worden door de weinige vruchten, die hij ziet van zijn' arbeid? Is eindelijk het huiselijk leven van 't gezin van den zendeling niet ook eene der beste levensgetuigenissen voor de onschatbare waarde van ons Christendom?

Als eindelijk Taylor eens wil nagaan de vruchten van den arbeid van de 150 ongehuwden, die onder de 350 zendelingen van de Church Miss. Soc. worden gevonden, dan zal hem blijken dat hun werk volstrekt niet vruchtbaarder is dan dat der anderen.

Bij alles wat wij hier nu van Warneck gehoord hebben, vergete men niet, dat hij uitdrukkelijk heeft uitgesproken, dat er eenige waarheid ligt in de opmerkingen van Taylor. Maar zeker overdrijft Taylor het gebrekkige, verzwijgt hij het goede, en gaat hij onrechtvaardig het geheele werk der Evangelische Zending veroordeelen. Dat alle zendingwerk, gelijk alle aardsch, menschelijk werk onvolmaakt en gebrekkig is, wordt wellicht door de zendingvrienden het eerst erkend.

Zoo zullen er ook natuurlijk zendelingen zijn, die juist niet als voorname heeren leven, maar die toch ook door uitwendig roijaal voor den dag te komen, indruk willen maken en invloed willen krijgen bij het volk. Dit moet, naar ik meen, afgekeurd worden, al willen wij nu ook niets weten van een ascetisch leven. Het spreekt wel van zelf, dat de kosten groot worden, wanneer de zendeling in zijne uitwendige leefwijze, met zijn rijtuig en wat dies meer zij, zooals men dat noemt, flink voor den dag komt. Men zegge niet: maar is het Evangelie dat dan niet waard? Zeker, dat Evangelie is meer dan de geheele wereld waard; maar zij, die het Evangelie aan de Heidenen willen helpen brengen, hebben niet de geheele wereld tot hunne be-

schikking. Een groot gedeelte van de inkomsten der zending wordt door cents- en driecents-collecten bij elkaâr gebracht. Dat is dus door de gaven der mingegoeden en armen. Want de waarheid is, dat de rijken over 't geheel ons niet helpen, de goeden niet te na gesproken. Vele rijken geven niets. Vele gegoeden hebben er niets op tegen, een 15 à 20 gld. contributie te geven voor het lidmaatschap hunner societeiten. Maar voor geestelijke, liefdadige doeleinden in 't algemeen, voor de zending in 't bijzonder, geven dezelfde personen niet zelden slechts een' enkelen gulden, als zij niet geheel onverschillig zijn. Nog eens, wij willen de goeden niet te na spreken. Maar toch is het gezegde de waarheid. En al is het niet aangenaam, al bedroeft het ons voor de heerlijke zaak van het Evangelie, daaruit volgt toch, dat wij ons in den zendingarbeid vaak met weinig behelpen moeten. En dan spreekt het wel van zelf, dat wij er in de eerste plaats niet aan mogen denken, om door uitwendigen glans invloed te krijgen. Die moet alleen worden gezocht, en kan toch ook alleen blijvend worden verkregen, door het geloof, door de liefde, door de geestelijke schatten des Evangelies, die de zendeling bezit, betoont en brengt. Zelfs de schijn van iets van het leven van een „voornaam heer" moet worden vermeden, en de leefwijze van elken zendeling moet dadelijk bewijzen, dat eene beschuldiging als de laatste van Taylor geheel onverdiend is.

Aan de hand van Warneck hebben wij dan gezien, dat Taylor's kritiek van den Evangelischen zendingarbeid onbillijk is. Moge dat door een ieder worden uitgesproken en aangetoond, overal waar men iets van den invloed bemerkt, waarvan wij aan het begin van dit opstel spraken.

Oo nog uit een ander oogpunt dan het daar genoemde

moet deze kritiek worden beschouwd. Warneck wees daarop reeds. Het heilsleger n.l. heeft Taylor's stuk zegevierend doen drukken en als tractaatje overal in den lande verspreid!

En vooral heeft de ultramontaansche pers zich op Taylor als een' Protestantschen en daarom onpartijdigen, objectieven getuige beroepen, als bewijs voor het nietswaardige der Evangelische en van het overheerlijke van de Roomsche missie. En die pers heeft op hare eigenaardige manier dit schrijven overgebracht aan hare lezers. Taylor vermeldt, dat in het laatste jaar de Church Miss. Soc. in China 167 volwassenen won. In een orgaan der ultramontanen is daarvan gemaakt, dat het „grootste" Protestantsche zendinggenootschap, zoolang het in China werkt, slechts 167 personen in 't geheel won! Ik weet wel, tegen zulk verdraaien der woorden kan men zich niet wachten. Maar toch roept deze manier van handelen ons ook ernstig toe, nauwkeurig toe te zien, als men over 't Protestantisme in 't openbaar spreekt, en nooit meer eenzijdig alleen op de gebreken van 't werk daarvan te wijzen, en intusschen hier en daar met een enkel woord het Roomsche werk te verheerlijken.

En, die verheerlijking van Rome is al zeer onverdiend.

De Roomsche missie gaat er op uit om het werk der Protestantsche zending te verstoren en te bederven. Paus Leo XIII noemde in 1880 nog alle Protestantsche zendelingen bedriegers, verspreiders van dwalingen, die de heerschappij van den vorst der duisternis trachten uit te breiden. De Protestantsche zending heeft, naar de Roomschen, geen recht van bestaan; zij maakt inbreuk op het uitsluitend recht der Roomsche kerk, en derhalve staat het deze vrij haar te vernietigen. Het Protestantisme, zoo zegt men, is de laatste geesel van 't Heidendom; de protestantsche zendelingen kunnen de heidenen slechts in

atheïsten veranderen; hun Christendom is bedrog; hunne vertegenwoordigers zijn bedriegers; de Protestantsche bijbelvertalingen zijn het werk van waanzinnigen.

Hun eigen schandalen leggen de Roomschen onbeschaamd ons ten laste. Zij schrijven: het geld is het geheim van de macht van het Protestantisme; zijne apostelen bekeeren tot den god dollar. En dat terwijl in de Roomsche zendingsorganen zelven wordt gezegd, dat het aantal catechumenen vermindert, naarmate men minder ondersteuning ontvangt uit het vaderland; dat men in Tongkin velen door aanzienlijke geldelijke offers trachtte over te halen om zich te laten doopen. Het geld is niet slechts de ziel van den oorlog, maar ook van de missie, schrijft de apostolische prefect van Kwangton en Kwangsi, de heer Guillemin zelf.

Overal dringen de Roomschen zich stelselmatig in 't arbeidsveld van Protestantsche zendelingen in. Zij zeggen: naast elke Protestantsche een Roomsche school stichten, dat moet onze politiek (!) zijn; de Protestantsche dwaalleeraars zijn goed om de ware bekeeringen voor te bereiden, zeggen zij, en dat beteekent, het allereerste, moeielijkste werk, om ingang te krijgen bij de heidenen, te doen. Wij weten, dat zij in de geheel Protestantsche Minahassa zich nestelden, nadat zij verlof hadden gekregen om een paar menschen aldaar een- of tweemaal te bezoeken.

Pater Oscar, die in Bagamoyo werkte, vertelt, dat zij veel kinderen, die op sterven lagen, doopten, en dat met list, omdat de zwarten het meestal niet hebben willen. Zij namen daarvoor een fleschje welriekend water, en terwijl zij de moeder wijs maakten, dat zij slechts de slapen van het zieke kind met dit water als met eene artsenij inwreven, doopten zij de kinderen in het geheim. Elders doopte men bij massa's, en in Europa werd dit door bisschoppen veroordeeld, niet omdat de doop als eene louter uiterlijke,

onbegrepen ceremonie aan eene geheel onvoorbereide menigte was toegediend, maar omdat hij niet geheel overeenkomstig de kerkelijke voorschriften verricht was.

De Roomsche zendeling Desgodins, uit Tibet, bericht, dat geheele dorpen in een ommezien werden bekeerd en gedoopt. Men liet de menschen zeggen: geloofd zij Jezus Christus en Maria; beval hun het crucifix te kussen; het teeken des kruises te maken, en verlangde slechts, dat zij hunne amuletten zouden overleveren.

En dat Roomsche zendingwerk wordt door den Protestant Taylor omhoog geheven en geroemd, terwijl hij zoo onbillijk mogelijk de Protestantsche zending beoordeelt en veroordeelt!

Mogen de oogen geopend worden voor de treurigheid van dit verschijnsel des tijds, voor die ongemotiveerde, eenzijdige verheerlijking van Rome, die, als wij haar niet aan onedele drijfveeren mogen toeschrijven, voortkomt uit de beschouwing van het zelfverloochenende werk van sommige Roomschen, met voorbijzien van zooveel onedels, onvruchtbaars van den arbeid van vele anderen onder hen, met voorbijzien vooral ook van den geest der Roomsche kerk en daarmede van de Roomsche missie.

Inderdaad, als wij kennis hebben gemaakt met 't werk der Roomsche missie, dan komt een oogenblik de gedachte bij ons op, dat alleen haar werk door regeeringen in koloniën moest worden geduld, als zij vooraf duidelijk liet zien, door uitlegging van methode en leerstof, dat zij waarachtig verheffend en veredelend werken wil. Ons beginsel van vrijheid op dit gebied verbiedt zoo iets zeker. Maar onbegrijpelijk moet het toch worden geacht, dat eene regeering niet met de grootste kracht en met onverbiddelijke gestrengheid verbiedt en tegengaat, dat Rome zich indringt in 't zendinggebied van Protestanten.

Intusschen laat ons kracht ontwikkelen op 't gebied

der zending! Laat ons onze vrienden, die zich anti-clericaal noemen, doen gevoelen, dat hun beginsel hun voorschrijft, de Evangelische zending te steunen door hunne aanzienlijke gaven! Laat ons hen doen gevoelen, dat als onze koloniën niet door de Evangelische zending worden gewonnen voor het Christendom, de Roomsche missie er beslag op leggen zal!

Laat ons allen, die christenen willen zijn, zich waarachtig bewust doen zijn van den heiligen plicht der zendingwerkzaamheid voor ieder.

Zeker, de eigenlijke zendingmannen moeten en willen en zullen luisteren naar en winst doen met elke ernstige, opbouwende kritiek van hun werk.. Dat werk is nog onvolmaakt en gebrekkig. Zij, die het meest er zich meê hebben ingelaten, gevoelen dat het diepst. Maar dat neemt niets weg van de waarheid, die er ligt in deze schoone uitspraak, door Francken aangehaald uit Cust's werk „A scetch of the modern languages of Africa": „De zending is het bijzondere voortbrengsel, de hoogste roem der 19de eeuw. Eene lange ondervinding in Azië en Afrika heeft mij geleerd, hoe goed het is voor het menschdom, dat nevens het rumoer van den krijg, het egoïstisch geschreeuw van den handelaar, het klappen van de zweep des slavenhaalders, dat in de meest afgelegen deelen der wereld een eerlijk, zich zelf vergetend man gevonden wordt, die den hoogsten en edelsten vorm der moraliteit daar te aanschouwen geeft, waar zij anders niet te vinden is."

Laat ons die waarheid verkondigen van de daken, tot zij ingang heeft gevonden bij allen! Dan zal de heilige, door God gewilde en gezegende, door Christus uitdrukkelijk bevolene zaak der zending eens waarachtig bloeien.

LEEUWARDEN, December 1889.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

De Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur en het Inlandsch onderwijs.

(*Eene voorlezing*).

Door N. GRAAFLAND.

M.H.! Toen ik mijne toezegging had gegeven om in uw midden te spreken, kwam de overweging welk onderwerp ik voor u zou behandelen, dat uwe aandacht waard kon zijn. Immers een stukje Land- en Volkenkunde over een der afgelegen gedeelten van mijn vorig inspectie-ressort, moge zijne aantrekkelijkheid hebben, en van nut zijn voor een gemengd publiek: hier meende ik mijzelven andere en hoogere eischen te moeten stellen. Ik bedacht, dat ik zou spreken meest tot toekomstige ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, en had ik iets te zeggen, dan diende dat eene bijdrage te zijn, hoe gering ook, om van nut te kunnen zijn voor uwe toekomstige bestemming.

Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur! Heerlijke bestemming inderdaad, als die niet slechts wordt aanvaard als een begeerlijk baantje, en het leven voor u wat meer is dan een "empty dream"; als gij gevoelt eene roeping te hebben, en iets te zijn, meer dan "the dumb driven cattle", waarvan de dichter spreekt.

Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur! Dat zegt nog iets anders en iets meer dan eene rekenmachine te

zijn, oftewel een sleeperspaard. De stomme rekenmachine kan, ja! haar nut hebben, en het gedweeë trekdier kan noodig geacht worden, maar is het goed bij u, dan wilt gij meer zijn dan die: gij moet bestuurder zijn en mensch. En zouden administratieve bekwaamheden daarvoor toereikend zijn? Velen wanen het, maar beseffen dan niet, dat zij hoogstens geschikt zijn om de zaken goed gaande te houden, zonder eenig streven naar verbetering of vooruitgang! „'t Zal mijn tijd wel uithouden!" „Après nous le déluge". Dat zijn de stomme rekenmachines en trekbeesten!

Van de jeugd, die nog hare illusies heeft, mag men betere verwachting koesteren, en tot eer van de Indische ambtenaarswereld mag het gezegd worden, dat daar ginds onder de tropen tal van mannen wordt gevonden, die denken, gevoelen, energie ontwikkelen, werken en weldoen, en een spoor achterlaten ter bemoediging van anderen.

In de veronderstelling dat gij, M.H.! het voetspoor van dezulken wilt volgen, heb ik mij voorgenomen tot u te spreken over de gelegenheid, die er voor u zal zijn om de volken in onze Overzeesche Bezittingen tot betere intellectueele ontwikkeling te brengen, en wel vooral door degelijk onderwijs te bevorderen. Ik wensch dus te handelen: over den Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur en het Inlandsch Onderwijs.

Het is nu eenmaal een voldongen feit, dat wij uitgestrekte bezittingen hebben onder de tropen, slechts door eene enkele mogendheid overtroffen, al wordt ons gezag ook op enkele punten betwist of betwijfeld. Maar de tijd is voorbij, dat het nog ten volle gelden kon, dat „Indië de kurk is, waarop het moederland drijft". Die groote zinsverbijsterende winsten vloeien ons van daar niet meer toe, als vroeger. Toch blijven „die eilanden, die zich daar slingeren om den evenaar," voor ons van onbereken-

bare waarde voor den handel, een der bronnen van ons volksbestaan, als débouché der industrieele voortbrenging; en — last not least! — tot levensbestemming en middel van bestaan voor onze jongelingschap.

Elk bezit brengt verantwoordelijkheid en plichten mede. Of het recht van ons bezit dier eilanden zich grondt op usurpatie, annexatie, kolonisatie, overeenkomst of contract, altijd neemt onze houding het karakter aan van den meerdere, die bepalingen maakt, welke kracht van wet erlangen, met straffen op niet-nakoming van beloften, en grijpen wij zelfs nu en dan in waar het de eigene huishouding der inlanders geldt. Straks moeten die bondgenooten eenigermate bijdragen tot de instandhouding van de nieuwe orde van zaken door ons aangebracht en ingevoerd; er ontstaat belastingheffing in arbeid, of producten, of geld, en wij zijn gekomen tot een geregeld bestuur.

Welk karakter onze voogdijschap nu ook moge dragen, altijd zullen wij daarmede zedelijke verplichtingen op ons nemen. Het kan en mag onze toeleg niet zijn, die volken te beschouwen, als „ces gens corvéables et taillables à merci!" Zulk een gedrag zou ons veroordeelen voor de rechtbank der zedelijkheid, ook zou de gerechte straf niet uitblijven. (1) Menige onlust en uitbarsting van volkswoede had haren grond in verkeerde handelingen van ambtenaren, die zich vergrepen aan de rechten der maatschappij, en menig ambtenaar werd het slachtoffer van eene willekeurige opvatting zijner verhouding tot den inlander.

Moge het aantal derzulken gaandeweg verminderen: het doet mij leed te moeten verklaren, dat dit minder geschiedt uit overtuiging, dan wel uit zucht tot zelfbehoud.

---

(1) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht

Het streven om zich te wachten fouten te begaan, kwaad te doen tegen de zeden en gewoonten der bevolking, aanranding van den eigendom in welk opzicht ook, is goed en prijzenswaardig tegenover vroegere schending van het gemeene recht; maar men zal moeten bekennen, dat hier nog slechs sprake is van negatieve deugd!

Welnu, vele ambtenaren brengen het niet verder! Ik rangschik ze onder de middelmatigen, van wie, gelukkig! geen kwaad is te vreezen, maar ook helaas geen goed is te verwachten. Wil men werkelijk iets zijn, en als ambtenaar eene nuttige en eervolle plaats innemen, dan moet men positief het goede willen en betrachten in het belang der bevolking; dan moet men middelen weten aan te grijpen om maatschappelijke welvaart te bevorderen, recht en gerechtigheid te handhaven, en het volk intellectueel vooruit te brengen.

Maar, daar hoor ik nog eens dien ouden twijfel opperen: of het wel goed is, het volk intellectueel hooger of vooruit te brengen? Of kennis wel inderdaad gelukkiger maakt? Hoe meer ontwikkeld, hoe meer behoeften; hoe dieper gevoel, hoe meer pijn! „Laat den onnoozele in zijn half bewusten slaap voortdommelen, en stoor hem niet: hij is gelukkig naar de eischen van zijn wezen en lagen trap van ontwikkeling!"

Meent gij het? Wilt gij zijne sluimerende vermogens niet opwekken, en tot helder bewustzijn brengen? Pak dan zoo spoedig mogelijk uwe koffers, en maak u op om hem voor goed te verlaten en aan zijn eigen isolement terug te geven; want uwe tegenwoordigheid alleen is reeds genoeg om onrust bij hem te wekken; hij wrijft zich de ontloken oogen, en komt half tot bewustzijn, wat gij voor hem noodlottig acht!

Neen, M.H.! er blijft geen ander uitzicht, geen andere

keus: òf gij moet verre blijven van den inlander, en daarmede is alle bezit van koloniën prijs gegeven; òf gij moet de noodzakelijkheid aanvaarden, om eene verkeerde of nadeelige uitwerking van uw contact met den inlander te voorkomen, door zelf het werk der beschaving wijs, humaan te leiden. Laat ons aan de goede inspraak van het hart van velen gelooven; maar sta mij toe te twijfelen aan het goede inzicht om het intellect van den inlander werkelijk op eenen goeden, heilzamen weg te leiden. Aan humaniteit geloof ik bij velen: aan wijsheid en verstand heb ik reden te twijfelen.

Men kan in deze te veel doen, of te weinig doen, of verkeerd doen. „Men kan in deze niet licht te veel doen," meent ge. Zou het waar zijn? Ik wil hier geen anecdotes meêdeelen uit eigene ervaring, want het kan mij niet te doen zijn, om uwe aanstaande ambtgenooten in een bespottelijk daglicht te stellen, hoezeer velen daartoe aanleiding geven, door in de school of bij inlandsche hoofden hunne kennis te luchten te hangen, door de onderwijzers bij het inlandsch onderwijs – inlanders dus van betrekkelijk geringe ontwikkeling – vragen te doen, die geheel en al buiten het bereik hunner kennis of bevatting liggen.

Laat ons liever onze aandacht vestigen op het streven in het algemeen, op de toepassing van beginselen.

Het is u bekend, dat van Regeeringswege onderwijs wordt gegeven aan inlanders. Loffelijk, inderdaad! Twintig jaren geleden is men begonnen dat op ruime schaal te doen, niet karig maar rijk in te richten. Eene organisatie kwam tot stand, die lof mag hebben om het wel sluitende, goed geregelde van alle daarbij opgenomen wetten en bepalingen en voorziening in allerlei mogelijke gevallen. Kweekscholen verrezen tot opleiding van Inlandsche onder-

wijzers, waarbij middelbaar onderwijs tot maatstaf werd genomen, en het eigenlijke volksonderwijs werd veronachtzaamd, terwijl in die kweekscholen de Nederlandsche taal de taal was bij uitnemendheid, waaraan alleen of meest aandacht werd geschonken. Het gevolg was, dat die aldus opgeleide onderwijzers geen volksschool konden vormen, en zij met hun Hollandsch niets konden uitrichten, en het eindelijk zelfs nog vergaten.

Ziedaar dus een voorbeeld in het groot, hoe men te veel en verkeerd kan doen. Na vijftien jaren aldus gepronkt te hebben met klatergoud, moest men terug: het Nederlandsch werd afgeschaft, en nog een paar overbodige vakken vielen ook.

Maar ter anderer zijde was er te weinig gedaan. Men had namelijk niet genoeg rekening gehouden met de behoeften der bevolking, en het lage standpunt van ontwikkeling waarop de inlandsche maatschappij zich bevindt. Daardoor sloot het onderwijs zich niet bij bepaalde volkstoestanden aan, en had het dan ook, als boven het niveau van de maatschappij liggende, geen' invloed op degelijke volksontwikkeling, en maakte het hen, die er het meest van genoten, ongeschikt om nog de handen uit te steken om in hun gewoon onderhoud te voorzien.

Is dat eene grieve tegen onderwijs in het algemeen; en moet daarom de school veroordeeld worden? Neen: onze grieve geldt zulk onderwijs, dat buiten de maatschappij staat, en tegen die school, die geen volksschool is.

Evenzeer als die fouten zijn begaan in het groot, loopt nog elk ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur gevaar, òf te veel, òf te weinig te doen. Laat ik u de ervaring van een' Controleur verhalen, mij door hemzelven medegedeeld.

Hij kwam op eene plaats in de Lampongs. Toen hij

goed geïnstalleerd was, maakten de inlandsche hoofden hem opmerkzaam, dat ter plaatse eene inlandsche school was, door zijnen ambtsvoorganger geopend.

Onze Controleur was der school niet genegen; het is zijne eigene bekentenis. Meermalen had hij scholen gezien, zich ambtshalve er mede moeten inlaten, maar hij zag daarin geen heil voor de bevolking. Om de hoofden genoegen te geven, ging hij de school eens bezoeken, maar liet haar verder aan haar lot over. Hij had vernomen, dat zijn voorganger allerlei pressie had uitgeoefend om de school op gang te brengen, en te bevolken. Hij verwachtte, dat zij van zelf wel zou verloopen, en toen hij van daar vertrok, was de school al gesloten bij gebrek aan leerlingen.

Hier was klaarblijkelijk te veel, en later te weinig gedaan. Door pressie was de school ontstaan: dat is altijd gevaarlijk voor haar voortbestaan. Zeker! het is schoon en lofwaardig, dat die voorganger van onzen Controleur, bij zichzelven overtuigd van het nut van onderwijs, had getracht haar in het leven te roepen, en allerlei middelen had aangewend om haar te doen bloeien. Maar hij zag niet in, dat de stabiliteit eener school niet dient gezocht te worden in de aanwezigheid van zijn persoon, maar in de aantrekkelijkheid van het onderwijs; en de meeste waardeering eener school wordt gevonden dáár, waar het onderwijs zich aansluit aan de maatschappij en voorziet in bestaande behoeften. Blijkbaar was dat met die school niet het geval geweest.

Maar onze Controleur, die de school, hoe die ook zijn mocht, niet waardeerde, had te weinig gedaan. Zulk eene opzettelijke absentie van alle belangstelling, werkt ook voor eene goede zaak nadeelig. Men kan door totale onthouding van alle medewerking ook de beste zaken lam slaan. Ik hoop dat gij, M.H.! nooit eene dergelijke

ervaring zult opdoen; maar van uwe zijde hoop ik ook, dat gij het nooit zult laten ontbreken aan uwe gewaardeerde medewerking, als er iets goeds is tot stand te brengen, of het bestaande in het leven te houden.

Onze Controleur kwam in eene streek waar veel scholen waren – en wel gouvernementsscholen, – en daar werd hem, o! wreede beschikking van het lot! opgedragen ambtshalve het secretariaat van die scholen te aanvaarden!

„Nu ja! dacht hij, ze zullen wel weer dood gaan, als ik er mij maar niet mede bemoei! Dat zijn liefhebberijen van quasi-philantropen, die haar eigen dood sterven, bij gebrek aan asem!"

Maar in zijne woonplaats was ook eene school. Onze Controleur zag de kinderen dagelijks in vrij groote getalen voorbij gaan, en de zang dier school bereikte dagelijks zijne ooren. Was het nieuwsgierigheid – ofte wel eenig plichtgevoel van den „Secretaris der schoolcommissie?" genoeg, onze Controleur wou de school eens bezoeken, – onverwachts! – en ging daartoe met het districtshoofd onaangemeld derwaarts, half gemelijk, half nieuwsgierig.

Daar zag hij eene goed gevulde school in vollen gang. Er was een levendige toon, en de resultaten van het onderwijs deden zijne verbazing klimmen. Die uitkomsten konden niet verkregen zijn in korten tijd: die moesten de vrucht zijn van jaren lang schoolbezoek!

– „Hoekoem besar! komen hier dagelijks zooveel kinderen?"

– „Ja, Heer Controleur, dagelijks."

– „En hoelang bestaat deze school reeds?"

– „Meer dan 40 jaren, Mijnheer!

– „En hoe komen die kinderen ter school, door dwang van de hoofden?"

– „Door dwang?" Er is geen dwang."

— „Is er geen dwang, hoe komen zij dan?"

— „Hunne ouders zenden ze, Mijnheer."

— „Zoo!"

En na mij dit verhaald te hebben, voegde hij er eerlijk bij: „Vroeger had ik met de school voor inlanders niets op; maar sedert ik hier de scholen heb gezien, en weet, dat de bevolking ze wil, ben ik er mede verzoend, en ben ik een voorstander daarvan. U kunt op mijne medewerking rekenen."

En hij heeft woord gehouden.

„Te veel of te weinig!"

M.H.! Als gij in Indië komt, dan zullen velen uwer, ambtshalve, al spoedig geroepen worden zich met schoolzaken in te laten; zelfs den adspirant-Controleur wordt dikwijls het secretariaat eener schoolcommissie opgedragen. Wat denkt gij te doen?

Het is juist niet noodig, òf te veel, òf te weinig te doen, òf verkeerd. Maar men vervalt licht tot een of ander, als men geen beginselen heeft, en zich geen rekenschap geeft van zijne handelingen. In Indië verliest men zich zelden in de massa, zooals hier te lande het geval is; daar staat men meest op zichzelven, zonder steun, zonder dwang van anderen; dáár is men een individu, iets, iemand! Gij moet daar uwe eigene, individueele inzichten en overtuigingen hebben, anders zijt gij niets: een verzilverde of vergulde nul! En daarom is het noodig, u eene overtuiging eigen te maken, gegrond niet op ijdele bespiegelingen, maar op waarneming van de werkelijkheid.

Of gij voor de Inlandsche maatschappij iets zult zijn, en wat gij zult zijn, zal meest afhangen van het standpunt dat gij zult innemen tegenover den inlander. Er is een ontzaggelijk wijde kloof tusschen den zichzelven overschattenden dwazen Europeaan, die in Javaan, Maleier of Alfoer

slechts variaties van apen ziet, en den ziekelijken philantroop, die den eersten den besten bruine of zwarte om den hals valt, met den uitroep: „lieve broeder!" Ik mag u niet laten kiezen tusschen die beide uitersten; want de een zal den inlander aan zijn lot overlaten, of behandelen als onnut vee; de andere zal hem bederven! Geen van beiden zullen nut stichten.

Maar, beschouwt gij den inlander als mensch, hoewel nog op zeer lagen trap van ontwikkeling, maar toch als mensch, met bewustzijn van zijn bestaan, en gevoel voor goede of slechte behandeling, met hartstochten en alle menschelijke uitingen van vreugd en smart, en aanleg tot hooger ontwikkeling, dan zult gij uzelven vinden aangespoord om hem de helpende hand te bieden, hem te leiden, het goede in hem te voorschijn te roepen, en het verkeerde tegen te gaan.

Mag ik u daartoe enkele wenken geven, uit mijne ervaring geput, en uit het leven van enkelen uwer aanstaande ambtgenooten?

Gij zult moeten besturen, en dewijl gij dat ietwat hooger wilt opvatten, dan het werktuigelijk voortdraaien aan eenen koffiemolen, wilt gij uw bestuur dienstbaar maken aan de ontwikkeling van welvaart bij de bevolking. Gij weet het: de voornaamste motor voor den vooruitgang eener maatschappij is kennis! Hoe wilt gij die brengen? En wat zult gij brengen?

Het is mijne ervaring. M.H.! dat men met bejaarden onder de inlanders moeielijk opschiet. Zij hebben hunne ingewortelde vooroordeelen, en met dezen ineengegroeide gewoonten: er is geen snoeien en enten meer aan zulke oude boomen. Het geslacht van middelbaren leeftijd is veelal eigenzinnig, wederstrevend, wil niet gaarne geleid worden, en heeft ook al de frischheid en vatbaarheid van

de jeugd verloren. Slechts enkelen laten zich vreemden invloed welgevallen.

Tot de jeugd moet gij u wenden! Er is waarheid in het woord: „Wie de jeugd heeft; heeft de toekomst!" Ook bij den inlander is de jeugd frisch en kneedbaar, en te leiden, mits verstandig aangelegd. De inlandsche jeugd heeft aanleg tot ontwikkeling, en waar men de rechte snaren weet aan te slaan, daar verneemt gij verrukkelijk heerlijke toonen, en ligt het slechts aan u schoone melodieën te doen weêrklinken. En, langs welken weg bij die jeugd kennis aan te brengen?

Wellicht zijt gij wars van de school!? Welnu, toon mij eenen anderen weg: gij zelf hebt geen tijd u dagelijks aan de jeugd te geven, en niet iedereen heeft geneigdheid, aanleg, slag om als onderwijzer, onder welken vorm ook, op te treden. En al wildet gij nu alleen mondeling onderwijs in de vrije natuur, en geen gebruik van de gewone schoolvakken, toch moet gij eindigen met u te bedienen van onderwijzers, tot dat doel bepaaldelijk opgeleid, maar die ook al een vaste leiddraad en methode moeten volgen om zelven het spoor niet bijster te worden. Daar is ook bij die onderwijzers geen of weinig initiatief, en daarom dienen zij te blijven in een min of meer bepaalde lijn. Of ik dan nu heil zie voor de inlandsche maatschappij in die kennis van lezen, schrijven en rekenen?

Ja! En dat wel èn voor ontwikkeling in het algemeen, èn voor gebruik in hunne, zelfs nog primitieve, maatschappij.

Hoe elk schoolonderwijs dienstbaar is en kan gemaakt worden om ontwikkeling te bevorderen, behoef ik hier niet aan te toonen. Het is genoeg te herinneren, dat de zintuigen geoefend worden, en naar mijne opvatting van volksonderwijs ook de handen; dat het denkvermogen wordt ontwikkeld, terwijl de kennis bij dat alles onafge-

broken toeneemt, en een blik op het leven wordt geopend, waardoor de handelingen der menschen aan kritiek worden onderworpen, en onwillekeurig gevoel voor waarheid, recht, menschenmin en medelijden wordt gewekt.

Maar ook het dadelijk nut in de inlandsche maatschappij is niet gering te schatten; de tijd ontbreekt mij thans om dit uit het inlandsche leven aan te toonen; maar als enkel staaltje, waarin de ambtenaar kan betrokken worden, heb ik slechts op het nut van gewoon, eenvoudig rekenen te wijzen. Hoe vaak heb ik het, dertig à veertig jaren geleden, niet bijgewoond, dat in eene negery geld moest verdeeld worden van koffieproduct, door den ambtenaar toegezonden aan het negeryhoofd. Hoe dat te doen? Hoeveel moet elk hebben? Van berekening van het geld, gedeeld in zooveel deelen naar het getal deelhebbenden, geen sprake! Daar werd de gansche bevolking bijeen geroepen. Men liet alle deelgerechtigden op rijen zitten; men wou beginnen met eerst ieder een duit te geven (er waren nog geen centen), maar men begreep, dat daaraan gevaar was verbonden; als anderen bij het ronddeelen eens te kort kwamen, zouden de bezitters het ontvangene niet meer willen afstaan. Hoe dan te doen? Men kwam overeen om elk deelgerechtigde te vertegenwoordigen door een mais-korrel, en die op een rij te leggen, en nu in tegenwoordigheid van allen bij elken korrel een duit te leggen, en daarmede bij herhaling voort te gaan tot al de duiten waren uitgeteld. Kon niet ieder evenveel krijgen, waren de duiten niet deelbaar door het aantal deelgenooten, dan begon men weder eens van een' anderen kant, en zoo ging het voort, dagen achtereen, tot men eindelijk ten einde raad den schoolmeester eener nabij gelegen negery raadpleegde, die hun dan in weinige minuten ieders deel aanwees, en ten aanzien van het resteerende, ondeelbare

eenen of anderen raad gaf. Thans zou in elk dier negeryen de gewone schooljongen het probleem oplossen.

Wat - vindt gij beter: dat tijdverlies en de onvermijdelijke onaangenaamheden, voortspruitende uit ontevredenheid en wantrouwen bij het uittellen gewekt of ontstaan, of de eenvoudige berekening, die ten slotte door iedereen is na te gaan, en in weinige minuten is volbracht? Toch blijven velen eene antipathie koesteren tegen de school, maar m.i. zonder redelijken grond. Misschien brachten zij dien tegenzin wel mede uit hunne eigene schooljaren!

Van Schoppe was een ijverig ambtenaar, maar kende geen bezadigdheid en goed overleg. De inlander heeft voor zulke personen een onuitstaanbaar flegma, zoo lang de hartstochten hem niet voortzweepen: is dat eenmaal het geval, dan vindt gij zijn beeld terug in den dolgeworden karbau.

Van Schoppe meende, dat alle spreken en redeneeren met den inlander eene absurditeit was, eene kolossale dwaasheid. Onderwijs voor inlanders was voor hem onzin in de *n*/de macht! De school in de inlandsche maatschappij, een mispunt! Waarom? Zijn eenig antwoord was: „omdat het toch niets geeft"; maar eenige gezonde redeneering vernam ik nooit!

„De school! Och, hemel! wat zou die uitwerken? En hoelang moet het duren, eer de maatschappij daarvan vruchten kan plukken? Weg dus met dat *a*, *b*, *c*! Een Controleur heeft nog wel wat anders te doen, dan dat blaten in de school aan te hooren.

Hij zal een' weg vernieuwen! Aan ijver geen gebrek: 's morgens te 6 ure is hij reeds op het terrein. Links en rechts deelt hij standjes en beleedigingen uit aan de Hoofden, omdat zij nog niet op gang zijn, en dat luie vee nog niet aan 't werk is. Straks heeft hij geen geduld

meer om zijne bevelen door de Hoofden te laten uitvoeren, maar gaat zelf op de werklieden los! ......

Hij zwaait, en stampt en raast en tiert; het volk verstaat hem niet.... „Ellendige ezels! zij verstaan mij niet eens! En dat vee zou men nog scholen geven!"

Ja, zeker! Van Schoppe! Laat hen leeren, en zij zullen u beter verstaan, en minder op ezels gelijken, zoo als gij ze gelieft te noemen!

Van Schoppe maakte zichzelven en anderen het leven lastig: gaandeweg nam hij in zenuwachtigheid toe; het spooksel van door de bevolking gezocht te zullen worden, wel mogelijk! vervolgde hem dag en nacht, en hij moest eindigen met te repatrieeren.

Zijt gij van zulk temperament, dan zal de school wel niet op uwen weg liggen; tenzij dan dat uw gezond verstand u leidt tot zelfbeheersching, en gij leert begrijpen, dat die langzame weg tot ontwikkeling der bevolking het zekerst leidt tot het gewenschte doel.

Maar de groote vraag rijst: „wat verlangt gij van de school?"

Jammer, M.H.! dat men zich die vraag niet eerst ernstig gesteld heeft, eer men tot de organisatie van het bestaande Inlandsch onderwijs is gekomen. Had men dit gedaan, dan zou men zich gewacht hebben voor de opdrijving en overdrijving van het onderwijs voor den inlander, waarmede noch hij, als individu, noch zijne maatschappij gebaat is?

Weet ge wat de fout was?

Dat men niet begon met te vragen: wat heeft de inlander noodig voor zijn' stand in de maatschappij, en voor den trap van ontwikkeling, die daar wenschelijk is?"

Neen, dat deed men niet. Men meende: „onderwijs is onderwijs; en waar zouden we beter model kunnen vinden,

dan in Holland?" En zoo bracht men de Hollandsche school naar Indië over om te dienen voor de Inlandsche jeugd!

Geen grooter fouten kan men begaan, dan door toestanden hier te lande pasklaar te willen overbrengen bij de inlandsche maatschappij.

M.H.! Onze grootste les, als wij pas naar Indië gaan, is: afleeren! Afleeren, dat alles daar moet zijn zoo als het hier is. Afleeren, dat onze leefwijze, onze beschouwingen, ons streven, onze bedoelingen hier, allen even goed daar ginds van toepassing zijn. Gelukkig, dat velen dit, na eene en andere teleurstelling en min aangename ervaring, binnen weinig tijds leeren. Anderen leeren niet, en zij worden dan ook nooit geschikt om voor de inlandsche maatschappij iets te zijn.

En nu in zake het volksonderwijs. Gij gevoelt het: die inlander in zijne primitieve maatschappij en zijn eenvoudig primitief bestaan, heeft geen behoefte aan een onderwijs, dat boven zijn sfeer ligt: brengt gij hem dat, dan rukt gij hem uit zijn element, en gij maakt hem ongelukkig.

Dat begreep de Heer van Klaveren niet. Hij was vol ijver voor de ontwikkeling der inlandsche maatschappij, en deed daarvoor alles wat in zijn vermogen was. De school was hem welkom; maar het onderwijs bevredigde hem niet; het was hem te laag bij den weg. Als zijne overige werkzaamheden het veroorloofden, vond men hem in de school. Daar moest gerekend worden, hooger, nog hooger! De aardrijkskunde des lands was al te min. Europa, Nederland moest gekend worden, zelfs de dorpen van Friesland. 's Avonds liet hij den onderwijzer bij zich komen, om hem nog verder in te wijden in de geheimen der Europeesche kennis; ijverig was hij boven velen, maar

hij paarde daaraan geen verstand. Al die kennis was voor den Inlander ballast: voor zijn dagelijksch leven gaf zij niets! Van Klaveren had nuttig kunnen zijn, als zijn ijver was gericht op een beter doel, naar een plan dat daar was toe te passen. Nu stichtte hij geen nut.

Wat ik dus voor de inlandsche maatschappij wenschelijk acht, en waarvoor ik, M.H. gaarne uwe sympathie zou winnen in het belang van den inlander, is een volksonderwijs, dat ethnisch gerechtvaardigd is, m. a. w., dat zich aansluit aan de bestaande toestanden, en middel kan zijn om den inlander werkelijk vooruit te brengen in ontwikkeling en degelijke welvaart.

Het zal u, na het voorafgaande, duidelijk zijn, dat wij ons hier niet kunnen bedienen van abstracties, hier in Europa, of waar ook, gevormd op de studeerkamer; ook kunnen wij niet gediend zijn van schoon klinkende utopieën, die een heerlijk vergezicht openen, maar in de werkelijkheid nooit kunnen verwezenlijkt worden, omdat het kasteelen zijn zonder grondslag in de lucht gebouwd.

Wij moeten hierbij uitgaan van den werkelijken toestand, en den waren blik daarop kunt gij niet verkrijgen hier in uwen studietijd: deze is slechts voorbereiding om u den weg tot verder onderzoek te doen kennen. Gij zult het ervaren, hoe het alles zoo gansch anders is in die inlandsche wereld, dan gij u dat had voorgesteld. Ergert u daaraan niet: allen, die u zijn voorgegaan, hebben dezelfde ervaring gehad. Maar, wacht u voor ééne groote fout van den baar: dat gij zoudt meenen, dat alles fout en verkeerd is, wat gij ziet. Weest toch nooit zoo dwaas, en zegt niet als Van Schoppe: „zie nu toch zoo'n ezel eens: hij snijdt van zich af, in plaats van naar zich toe, zoo als wij." „Hier, kerel! ik zal je toonen hoe het moet!" "

't Is maar één voorbeeld uit honderd. Gij meent armoede

te zien: geen betamelijk stuk kleed hangt dien inlander in sommige streken om het lijf. Is dat armoede? Gij zoudt u zeer kunnen vergissen; daar kan overvloed zijn; maar de lieden hebben nog geen behoefte aan kleedij leeren kennen: uw medelijden zou dus wel misplaatst zijn, en gij zoudt zeker verkeerd doen, met dadelijk à tort et à travers van die schoolkinderen, pas uit het bosch bijeengebracht, te eischen, dat zij zich in betamelijke kleedij vertoonen. Kan uwe echtgenoote, die ik hoop dat gij hebben zult, dat gezicht niet verdragen, dan houde zij zich daarvan verwijderd, gaandeweg zal het haar wellicht minder „shocking" voorkomen, en zal zij zich misschien gedrongen gevoelen in dit opzicht iets bij te dragen tot beschaving van hare omgeving.

Summa summarum. Willen wij voor den inlander werkelijk iets zijn, dan moeten wij beginnen met hem te leeren kennen in zijn maatschappelijk leven, en in zijn denken en doen.

Dan eerst kunnen wij zijne werkelijke behoeften leeren kennen, en dan eerst zullen wij niet mistasten, als wij pogingen willen aanwenden, om hem uit den lagen staat, waarin hij verkeert, met beleid op te heffen.

Wij zullen ons dan ook wel wachten hem denkbeelden en toestanden op te dringen, die met zijn eigenlijk bestaan in strijd zijn; en bovenal zullen wij ons wachten voor groote sprongen, en het bijbrengen van wat in onze westersche maatschappij past, maar dáár een hors d'oeuvre zou zijn.

Dat ik nu toch gebruik maak van de gewone vakken van het lager onderwijs, lezen, schrijven en rekenen, is niet „faute de mieux", maar omdat die elementaire vaardigheid van veel nut kan zijn tot ontwikkeling. Dat onderwijs, goed ingericht, en niet tot werktuigelijk africhten verlaagd, zal de zintuigen oefenen, het waarnemings-

vermogen prikkelen, het denkvermogen ontwikkelen, en den inlander leeren rondzien om zijn bestaan te kennen, en dat gaandeweg te verbeteren.

Leert men nu daarbij de jeugd nog genot vinden in iets te vervaardigen uit de in die streek voorhanden grondstoffen, dat haar of den ouders van nut kan zijn, of haar in staat stelt zich benoodigdheden aan te schaffen; leidt men die jeugd op tot reinheid, netheid, orde; vormt men het karakter tot oprechtheid, eerlijkheid, hulpvaardigheid; doet men haar gevoel krijgen voor al wat goed, schoon en edel is, dan heeft men het groote doel bereikt, die jeugd gevormd tot menschen in de beste beteekenis van het woord.

Meent niet, M.H.! dat deze voorstelling gaat buiten en boven de werkelijkheid! Wel wil ik erkennen, dat dit mijn ideaal is van eene goede volksschool; maar ik mag niet toegeven, dat dit ideaal onbereikbaar zou zijn. Immers ben ik in de gelegenheid met feiten te staven, dat veel van het opgenoemde reeds is te vinden in goede scholen, zoo als die gevonden worden in de Minahassa, in de Molukken, op Java, al is de volmaaktheid nog niet bereikt, en al dragen niet alle scholen dergelijk cachet.

Maar, M.H.! De scholen, waarvan u straks het beeld is geschetst, zij bestaan, en geven u een waarborg en aanmoediging om later ook uwe krachten te wijden, voor zoover de gelegenheid u gegeven wordt, aan de vorming van het opkomend geslacht, de spes patriae van Insulinde! Uw eigen leven zal daardoor eene hoogere beteekenis verkrijgen, als gij de overtuiging bij u omdraagt, dat gij niet te vergeefs hebt geleefd. Reiken wij daartoe elkander de hand, en moge mij het voorrecht ten deel vallen, later nog menig uwer op mijnen weg tot ontwikkeling der inlandsche maatschappij te ontmoeten, strevende naar hetzelfde doel!

Een Doodenfeest te Rendé, op Soemba, door Ph. Bieger. (1)

Rendé ligt ruim een uur van Melolo landwaarts in. De vorst van Rendé is nog een krachtig jongman. Zijn vader is evenwel reeds ongeveer 16 jaar overleden. En . . . zal men zijn' stand als hoog geplaatst Soembanees ophouden, en eere aandoen, dan moeten de dooden niet alleen een' eervolle begrafenis ontvangen, maar er moeten later ook andere plechtigheden plaats hebben. Daartoe is echter noodig, dat men geld genoeg bijeen heeft, en dat, voor een vorst, niet weinig. Omdat de begrafenis op zich zelve reeds zooveel kost, wordt de tweede plechtigheid gewoonlijk wat uitgesteld. Bij mijne komst te Melolo waren de vorst Ama Loedji en ook Elias Loedji niet aanwezig. Zij hadden eene uitnoodiging van den Radja van Rendé ontvangen, om door hunne tegenwoordigheid den luister van zijn feest te verhoogen. Het feest had reeds een' tijd geduurd, en zou nog langen tijd aanhouden. Honderden Soembaneezen waren te Rendé vergaderd, en onder hen de meeste vorsten van Soemba, ook de beruchte: „Radja Lewa", wel No. 1 onder hen allen. De hemel van den Soembanees is op Soemba. In oostelijke richting van La-aoe licht het bosch Kaba-aoe, ook genoemd de Paray-merapoe (Heiligland). Dit bosch staat in 't bergland Massoe, 1700 à 1800 voet boven de zee, wellicht het hoogste gedeelte van Soemba. Er zijn, naar men zegt, een massa wilde paarden, ontzaggelijk groote slangen en ander gedierte; doch de menschen durven hier niet komen, want hier is 't zalig verblijf van alle Soembaneesche dooden. Niemand zal 't in zijn hoofd

(1) Zie de Aanteekeningen.

krijgen, hier paardenroof te plegen, evenmin als men het op Savoe en Soemba in 't hart zal hebben, de graven te berooven van de schatten gouds daar sedert jaren bewaard.

Zooals wij zeiden, de kosten voor deze plechtigheid zijn aanzienlijk. De man was gestorven, en allereerst moest toen den familieleden behoorlijk kennis worden gegeven. Vrienden en kennissen komen onderwijl het lijk aankleeden. Een paar mannen helpen den overledene overeind houden. Heeft de doode alzoo zijne gewone kleeding aan, en is zijn hoofd goed omwonden met eenige vademen wit en zwart katoen, dan wordt hij naar de binnengaanderij gebracht, in de nabijheid van de stookplaats, den rug naar het vuur gekeerd; voorts in zittende houding, op een matje, de beenen ingetrokken, zóó dat de knieën de borst raken, de ellebogen tusschen de knieën, beide handen aan de wangen en de kin door de handen ondersteund. Soms gebeurt het wel, dat de doode de helft van een klappernoot op beide aaneengesloten vuisten houdt en daarop de kin laat rusten. Want, dit zij in 't voorbijgaan aangeteekend, hij moet in de andere wereld ook zijn zeep meebrengen; de Soembanees wascht zich, merkten wij boven reeds aan, nooit, alleen wordt het lichaam nu en dan met 't speeksel van uitgekauwde klappernoot (kokosvocht) ingewreven. (1) Om in deze positie voortdurend te blijven zitten, heeft de doode allerlei steunsels: in den rug een soort laddertje van bamboe, om de beide beenen, strengen garen en allerlei lijnwaad.

Dan beginnen de bezoekers te komen; ieder brengt wat meê, al naar gelang van den stand, zoo van den doode

(1) De Soembanees is er niet minder gezond om. Hij is groot, flink gebouwd, meesttijds gezet en sterk. Onder hen worden zelden gebrekkigen, blinden, kreupelen, mismaakten gezien. De klapper is daardoor op Soemba duur en gezocht.

als van den levende: oorhangers, paarden, buffels, varkens, gouden dukaten, sarongs, enz. Er wordt geslacht, de gasten worden onthaald; men eet, ontmoet menschen van heinde en verre. Is de doode maar een gewoon mensch, dan wordt hij na vier of vijf dagen begraven. Het graf, een ronde kuil, is niet breeder of dieper dan noodig is om 't lijk in zittende houding te bevatten. Boven 't hoofd wordt een matje gelegd, daarop een steen, rondom met leem en steenen aan de zijden of wanden van den kuil in rust en vastheid gebracht. Ook krijgt het lijk vaak kostbare dingen mede in 't graf, soms zelfs gouden buikbanden of gordels. Is de afgestorvene een vorst, dan duurt alles veel langer, en is de begravenis veel kostbaarder, dan wordt het lijk wel acht maanden of langer in die zittende houding vertoond, eer het begraven wordt.

Op den grafkuil van den vorst ligt een droge buffelhuid; daarop zitten vijf slaven en slavinnen, met een klein bamboe schutje boven zich, om tegen zon en regen beschermd te zijn. Zij zijn zoo bont mogelijk gekleed, blijven daar nacht en dag zitten, en men zegt, dat zij ook worden geslacht, om den overledene in den hemel te dienen. Natuurlijk mag het Gouvernement zulks niet weten. En die slaven, zij wijden zich gaarne. Ook wordt iederen morgen en avond bij zons op- en ondergang 't geliefde, schoone rijpaard van den vorst bij den grafkuil gebracht, opgetooid met katoen en lint, enz. Zoo staat het een uur lang, telkens te treuren bij 't graf. En wordt het lijk van den vorst in den kuil geplaatst, dan wordt dit paard en nog een van 's vorsten beste paarden, een doodelijke slag aan den hals toegebracht, waarna zij worden losgelaten, wegloopen en neêrvallen ten prooi van honden en vogels. Deze beide paarden gaan direct naar Massoe, het hemeloord van Soemba, en wachten hunnen heer daar af.

Het behoort niet tot de bijzonderheden, als de vorst een *f* 3000 op zijn minst meê krijgt in 't graf. En zeker is 't, dat bij zijne begrafenis een 300 tal paarden en even zooveel buffels worden geslacht. Dan is 't een goede tijd voor den kleinen man, want er is veel vleesch.

Te Melolo konden we het schieten van kanon en geweer hooren, dat te Rendé, ter eere van den nu 16 jaar geleden begraven vorst, werd afgeschoten. Onwillekeurig voelden wij de begeerte bij ons opkomen om ook eens een kijkje te gaan nemen. De heer R. v. A. had evenwel niet veel lust mij te vergezellen; ongetwijfeld zag hij een en ander van de bezwarén en gevaren daaraan verbonden beter in dan ik, maar op mijn aanhouden om meê te gaan, gaf hij zich gewonnen. Ook de vorst van Melolo zou ons vergezellen. Wij hadden ons slechts van een geschenk te voorzien, en konden op reis gaan. Een sarong en eenige snoeren kralen waren voldoende, om althans eenigszins aan de adat te voldoen. De weg, gedeeltelijk langs het strand, gedeeltelijk te land, en ten laatste over en langs bergen, is voor 't paard niet bijzonder moeielijk. Na ruim een uur rijdens waren wij te Rendé.

Een macht van Soembaneezen, allen in feestdos gehuld, was daar bijeen. Flinke, dikke, gezette kerels, het bovenlijf naakt, velen met ivoren armringen, en dito krisgevest, 't hoofd met den gewonen blauwen hoofddoek gedekt, of ook wel omwonden met een gekleurde kabala, van boomschors. Het terrein, waarop deze massa menschen zich beweegt, bevat de erven van 't huis van den vorst van Rendé en zijne geburen. Het kerkhof, of liever graf van den gestorven vorst ligt in 't midden. Daaromtrent heeft dan ook de slachting plaats van een groot aantal karbouwen en andere offerdieren.

Wij stijgen van 't paard en worden niet aan den vorst

van Rendé, maar wel aan Radja Lewa voorgesteld. Hij komt uit de binnenkamer van een tamelijk groot Soembasch huis, in eene soort voorgaanderij, iets lager dan genoemde kamer, en met deze eigenlijk één, of liever het vertrek van 't huis vormende. Wij mogen gaan zitten en overhandigen onze geschenken. Radja Lewa is een klein, smerig mannetje, hij heeft in kleeding noch aan 't lichaam bijzondere onderscheidingsteekenen, die ons in hem den vorst doen kennen. Een bedelaar in Holland kan er niet zoo armzalig uitzien als deze Radja Lewa, en toch is deze man millionair. Op 't hoofd heeft hij een' platten hoed, gedeeltelijk met goud en zilver beslagen, en dit is dan ook het eenige, dat hem van zijne onderdanen onderscheidt. Voorts zijn bovenlijf, aangezicht, armen, handen met korsten vuil bedekt. Hij is vriendelijk, spreekt door tusschenkomst van een' tolk, en zit geruimen tijd zoo met ons te keuvelen. Hoe gemeener of platter de woorden zijn, die hij den heer de R., die een weinig Soembasch verstaat, toevoegt, hoe beter zich deze op zijne plaats gevoelt; want het is een gewoonte der Soembaneezen, als zij op goeden voet met elkâar staan, dat zij elkâar scheldwoorden van Soewanggi, (1) of wel namen van bijzondere deelen des lichaams voor 't hoofd werpen.

De heer de R. is er niet minder lekker om, en ik die dat voorrecht niet geniet, voeg mij naar den loop van 't oogenblik, en verzoek den vorst om wat eten. Ik mag dit vrij doen; want ik kom van verre, en ben een vreemdeling. Wat roode rijst en een stuk boven 't vuur gebrand buffelvleesch wordt mij aangeboden. Daar het evenwel erg flauw is, verzoek ik er wat zout bij. Radja Lewa verzoekt mij om wat buskruit; ik antwoord, dat niet te

(1) Soewanggi = mĕmaroeng = iemand, die ilmoe heeft, maar ilmoe die immer verdervend werkt. (Zie Aant. 4).

bezitten. Hij vraagt mijne hulp in 't beslechten van eenige geschillen over veediefstal, enz.; ik zeg dat ik een ratoe (Soemb.), pandita ben, en mij met zulke dingen liever niet inlaat; dat 't doel van mijn bezoek is te zien, hoe de Soembaneezen hunne dooden gedenken.

Radja Lewa staat mij dit toe, en ik begeef mij naar de plaats, waar de meeste Soembaneezen vereenigd zijn. Op 't midden der plaats, niet ver van 't graf, zijn een tien à vijftien palen in den grond geplaatst, waarop zoovele doodshoofden van verslagen vijanden. Dáár ligt een buffel zoo pas geslacht, naar den laatsten adem te hijgen, hier wordt weder een andere aangevoerd om zoo straks ook den genadeslag te ontvangen. Een der Soembaneesche grooten neemt de lever van den geslachten buffel en brengt deze naar Radja Lewa, die haar in zijne vuile handen neemt en bekijkt. En telkens als er weêr een buffel afgemaakt wordt, bezichtigt Radja Lewa de lever.

Niet ver van 't slachttooneel is een groote buffelkraal, een vijftig à zestig prachtig-groote, breedgeschouderde karbouwen wachten hier ook hunne beurt. Een dertig à veertig mannen begeven zich naar de kraal; lange, sterke touwen worden door de neusgaten der buffels aangelegd en zoo worden zij geleid, aan weêrszijde door deze mannen getrokken, en van achteren geslagen en gepriemd tot aan de slachtplaats. Hier aangekomen wordt de kop zoo hoog mogelijk opgetrokken, een Soembanees treedt al tandakkende te voorschijn. Hij heeft een kort slagzwaard in de hand, en ziet hij 't oogenblik gunstig, dan brengt hij den buffel een vervaarlijken slag aan de keel toe; is dit niet voldoende dan nog een; andere Soembaneezen geven lanssteken, en zoo zakt het beest eindelijk ineen.

Nog zieltogend wordt het gevild en hier en daar een stuk van zijn vleesch weggenomen, gedeeltelijk aan stukken gehakt, en overigens weggesleept, door honden en vogels

verteerd. Onderwijl ligt er weêr een andere buffel voor den grond, en zoo gaat dit afmaken voort; men zegt, dat er alleen op dien dag een 70 tal werden afgemaakt. Voorwaar een afschuwelijk tooneel, vol stank en stof en bloed. Terugkeerende naar de plaats waar we aankwamen, vonden we Radja Lewa aan 't touwvlechten. Voor wien zal dit koord moeten dienen? Immers de geheime moorden, die zoo dikwerf op Radja Lewa's last worden volbracht, geschieden door worging.

Een en andermaal gaf ik mijn verlangen te kennen om te vertrekken, wat mij evenwel door Radja Lewa niet werd toegestaan. Noodzakelijk moest ik hem helpen in 't bijleggen van geschillen. Hij gaf mij geschenken: een stuk sarong en een jongen buffel, dien ik mijn' gastheer den vorst van Melolo overdroeg.

Hoofden en vorsten werden bijeen geroepen; ik zou en moest beslechten. En ik, vermoeid van de reis en aangedaan door 't bloedtooneel, nam het besluit te vertrekken. De Radja Lewa had mij ook verzocht, als ik weêr kwam, hem te komen opzoeken, wat ik beloofde. Tot verwondering van de andere Soembaneesche vorsten liet Radja Lewa mij gaan, en ik dankte God er zoo goed afgekomen te zijn. Immers ik was niet uitgenoodigd, en daar 't Gouvernement een prijs op 't hoofd van Radja Lewa heeft gesteld, kon hij in mij wel een spion van de Regeering hebben gezien. Ook behoefde ik niet op verzoek van Radja Lewa te bidden, gelijk dat vroeger aan Br. v. A. was verzocht. Radja Lewa vond dat gebed wel goed, maar wilde vooreerst nog liever bij 't zijne blijven. Van verdere woestheid of wildheid bespeurde ik te Rendé niets.

Wij reden spoedig naar Melolo terug, en na verloop van eenige dagen keerden wij over Kambeniroe en Wai-ngapoe terug naar Savoe.

Aanteekeningen van de Redactie.

1. Over deze doodenfeesten kan men met vrucht raadplegen: Dr. G. A. WILKEN, Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiëns, 1886 en bijzonder ook zijn: Het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel.

In het eerste geschrift lezen wij daaromtrent het volgende:

„Het is bekend, dat volgens de voorstelling der primitieve volken het leven hier namaals slechts eene voorzetting is van het tegenwoordige. Zij die van hier gaan, hebben daar dezelfde behoeften als de hier levenden, en in deze behoeften moeten de achtergeblevenen voorzien. Alles wat men begrijpt, dat de overledene hier namaals noodig zal hebben wordt hem dus mede gegeven: menschen worden gedood, opdat het hem daar aan bedienden niet ontbreke; dieren en allerlei zaken, spijzen, kleederen, huisraad, wapenen, enz. worden geofferd, opdat hij geen gebrek hebbe, maar zijne dagen in overvloed doorleve. Nu is genoeg bekend, dat, volgens de oorspronkelijke voorstelling, zoo als die nog bij enkele natuurvolken wordt gevonden, niet alleen menschen, maar ook dieren, ja zelfs levenlooze voorwerpen eene ziel hebben. Men neemt dus aan, dat van al wat geofferd wordt ook alleen de ziel den overledenen ten goede komt. Het is onverschillig wat met de zaak zelve plaats heeft, en er bestaat geen bezwaar tegen het gebruik, als spijze, dat de offeraar zelf daarvan maakt; het vleesch der geslachte dieren, ofschoon in enkele gevallen met het lijk begraven, wordt dus ook meestal gegeten, en hieruit zijn de schitterende doodenmalen en doodenfeesten ontstaan, die wij bij vele volken ontmoeten. De doodenfeesten zijn dus niets anders dan doodenoffers; de zielen der groote menigte dieren, die daarbij als eerste vereischte geslacht worden, gaan naar het zielenland over, en worden daar eigendom van den overledene. De pracht waarmede het feest gevierd wordt staat in verhouding tot den rang en het aanzien des overledenen

in het volgende leven. Het ligt in den aard der zaak, dat het doodenfeest bij de begrafenis moet plaats hebben; dan toch gaat de ziel naar het zielenland, en dus is het gewenscht haar dadelijk reeds alles mede te geven, haar rijkelijk te voorzien, opdat haar eene goede ontvangst te beurt moge vallen. Geschiedt dit niet, wordt het lijk begraven zonder gelijktijdig vieren van het doodenfeest, dan keert de overledene nu en dan terug, en staan de achtergeblevenen bloot aan zijne vervolgingen, tot dat zij hunne plichten vervuld hebben (Zie, Dr. G. A. Wilken, das Haaropfer, p. 34 en Anim. p. 163, e. v.)

Aant. 2. De voorstelling, dat de ziel op aarde blijft totdat het lijk begraven is, of wel het doodenfeest is gevierd, vinden wij ook vermeld van de Savoeneezen en Soembaneezen. Van deze laatsten lezen wij, dat bij overlijden, vooral van vorstelijke personen, het lijk gewoonlijk bewaard wordt in den grafkuil, die echter slechts voorloopig gesloten wordt met een karbouwenhuid. De eigenlijke sluiting heeft eerst plaats maanden later, als al de bloedverwanten en genoodigden bijeen zijn. Tot zoo lang wordt de overledene geacht in het dorp aanwezig te zijn. Op het oogenblik, dat het graf gesloten wordt, verlaat hij echter zijne voormalige woonplaats, en gaat naar paraimerapu, het zielenland. (Dr. G. A. Wilken, het Animisme p. 53, en daar aangehaald Roos, Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk van Soemba, Verh. v. h. Bat. gen. v. k. en W. D. XXVI, p. 58).

Aant. 3. Ter gelegenheid van de ter aarde bestelling, vooral van hoofden op Soemba, worden de twee schoonste rijdieren van den overledene gedood. Reeds den volgenden dag zouden zij in een bosch in de nabijheid van parai-merapu, het in het midden van het eiland gelegen zielenland herleven en ten dienste komen van hunne vroegere eigenaars. De waarschijnlijk verwilderde paarden, die in dat bosch gevonden worden, beschouwt men dan ook als afkomstig van die dus geofferde dieren; zij zijn derhalve heilig. Niemand zal het wagen een daarvan te vangen. Doch het is niet alleen het dooden van deze twee dieren, waartoe men zich bepaalt. Weken, ja zelfs maan-

den lang na het overlijden worden er, ten behoeve van de doodenfeesten, bijna dagelijks paarden en buffels geslacht, ongerekend de varkens, geiten en kippen. (Zie: Dr. G. A. Wilken, het Anim. p. 89 en voorts Roos, o.c.).

Aant. 4. In de Molukken is suwangi of swangi eene uitdrukking voor heksen in het algemeen. Dit woord is blijkbaar een vorm afgelijd van wangi, het javaansche wĕngi, het Makassaarsche bangi, enz., nacht, en beteekent vermoedelijk wel: nachtelijk, dus: spookachtig. Tijdens ons verblijf in de residentie Ambon, hoorden wij deze benaming dikwijls toepassen op dezelfde soort van wezens als de Maleische pĕnanggalan's, enz. Ook in de residentie Ternate, bij de Alfoeren van Halmahera, wordt het woord bepaaldelijk in die beteekenis gebruikt. De swangi's"", aldus lezen wij, „zijn bij de Alfoeren, wat men in Europa vampiers noemt. Even als deze leeft de swangi van het bloed zijner medemenschen. Volgens Alfoersche verhaal verlaat de booze geest, die den swangi bezielt, des nachts het door hem bewoonde lichaam, en dwaalt onzichtbaar, óf als een hoofd met vleugels, óf in de gedaante van een' vogel rond; hij dringt de woningen binnen, bijt den buik van het slachtoffer open, en voedt zich met het bloed en de ingewanden, zonder dat men den volgenden morgen de wond zien kan. Dat de patient op den duur tegen eene dergelijke behandeling niet bestand is, spreekt echter van zelf. Het geloof aan deze wezens is vast ingeworteld, en het behoort juist niet tot de zeldzaamheden, dat iemand, die verdacht werd een swangi te zijn en beschuldigd een ander op vermelde wijze gedood te hebben, door vrienden en familie van den overledene met knuppels werd doodgeslagen. Dit geloof werd wel eens te baat genomen, om zich van een' doodvijand te ontslaan; het vertelsel, dat de een of ander zich in het bosch afzondert, enz. kan, wanneer het gepaard gaat met toevallige omstandigheden, dikwijls genoeg zijn om zijn vonnis te doen vellen."

Uit het Koloniaal verslag van 1889.

Godsdienstzaken, voorkomende in het 1ste gedeelte.

Java en Madura.

Het verslag bevat uitvoerige mededeelingen omtrent het oproer te Tjilegon, in de residentie Bantam. Het volgende is genoeg om de beteekenis van de gebeurtenis in betrekking tot de godsdienstige toestanden te doen kennen.

„De Afdeeling Anjer is, even als het geheele noordelijk gedeelte van het gewest, bewoond door eene gemengde bevolking, welke, sedert de opheffing van het voormalig sultanaat van Bantam, steeds door een' minder gunstigen geest jegens het Gouvernement bezield is geweest, en was dan ook herhaaldelijk het tooneel van min of meer belangrijke pogingen tot verzet tegen de gevestigde orde van zaken.

„Onder deze bevolking, van oudsher als zeer fanatiek bekend, hadden de godsdienstige secten of devotiën, als de „naqsabandyah" en de „qadiryah-naqsabandyah", tal van belijders gevonden, zelfs onder de inlandsche ambtenaren en hoofden, welke belijders, ingevolge een der stelregels dier secten, blinde gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de leeraren („goeroe's" of „kiai's"), en niet worden aangenomen dan na een' eed van volstrekte geheimhouding te hebben afgelegd.

„Van deze omstandigheden is, gelijk later bleek, – waarschijnlijk in opvolging van de inblazingen van een tegen het laatst van Juni 1888 weder naar Mekka teruggekeerden sjech Hadji Mardjoeki of Marzuqi, geboortig van Tanara, die in 1887 uit Mekka naar Bantam was overgekomen. – gebruik gemaakt om eene krachtige poging te wagen, ten einde een

nieuw Mohammedaansch rijk te stichten. Het is bekend geworden, dat niet alleen in de afdeeling Anjer, doch ook in de afdeeling Serang, en wellicht elders, reeds van het najaar van 1887 af, door de voornaamste goeroe's vergaderingen waren gehouden, zoo onderling, als met hunne leerlingen en aanhangers, ten einde een gemeenschappelijk optreden voor te bereiden; van welke vergaderingen, gedeeltelijk door de medeplichtigheid, gedeeltelijk door het plichtverzuim van de inlandsche ambtenaren, het bestuur evenwel geheel onkundig is gebleven. De bedoeling was, om, na het uitmoorden van de Europeanen en ook van de inlandsche ambtenaren, voor zoover die zouden gebleken zijn ons bestuur getrouw te willen blijven, den kiai Hadji Ismail uit te roepen als vorst van het te stichten Moslimsch rijk, hoewel als het hoofd der samenzwering, of althans als leider der uitvoering beschouwd moet worden de kiai Hadji Wasid, uit de kampong Bedji in de nabijheid van Tjilegon. Het vervroegen van het tijdstip waarop de onlusten zouden uitbreken, is oorzaak geweest, dat de plannen der samenzweerders alleen in de afdeeling Anjer tot een begin van uitvoering zijn gekomen. Hoewel in verschillende desa's der afdeeling Serang de kiai's met hunne moerids (leerlingen of aanhangers) zich gereed hielden om de gewestelijke hoofdplaats (Serang) aan te vallen, hebben zij daarvan afgezien, toen de bende muiters, die van Tjilegon reeds derwaarts op weg was, door de in allerijl van Serang afgezonden militairen uiteengedreven, en denzelfden dag ook de komst van troepen uit Batavia bekend geworden was."

Omtrent den uitslag van het gerechtelijk onderzoek in deze zaak bevat het verslag het volgende:

„Zoo aanvankelijk door ondervraging van enkele, der schuldigen de indruk werd verkregen, dat behalve fanatisme, ook ontevredenheid over eenige bestuurshandelingen en over den druk der belastingen eene voorname oorzaak was van de bloedige rustverstoring te Tjilegon, die indruk moest, zooals uit het voorafgaande valt af te leiden, plaats maken voor de door nadere meer volledige onderzoekingen verkregen overtuiging, dat de rustverstoring uitsluitend beraamd en voorbereid is

door de godsdienstijveraars. Wel hebben dezen, om enkelen hunner volgelingen te overreden, wellicht gewezen op de belastingheffing waaraan zij onderworpen waren, en hun voorgespiegeld, dat in het te stichten Moslimsch rijk geen belastingen zouden behoeven te worden opgebracht, doch het is voldoende gebleken, dat fanatisme de eenige drijfveer is geweest.

„Niettemin is, na het herstel der rust, door het bestuur er naar gestreefd, om door verlaging van den aanslag der belastingen (de landrente was in 1888 reeds aanzienlijk verlaagd) als anderszins, de toestanden in de residentie Bantam te verbeteren, welk streven tot dusver de gewenschte uitwerking niet heeft gemist."

„Spoedig na het voorgevallene te Tjilegon, zonder dat evenwel tot dusver van eenig verband daarmede gebleken is, kwam aan het licht, dat ook in Midden- en Oost-Java pogingen werden beraamd om de gevestigde orde van zaken omver te werpen.

„In de tweede helft van Juli 1888 vernam het gewestelijk bestuur van Soerakarta van verschillende zijden, dat ook in dat gewest eene ongewone beweging op mohammedaansch godsdienstig gebied viel waar te nemen, doordien tal van geestdrijvers onder de bevolking leerstellingen verkondigd hadden, welke de omverwerping van het bestaand gezag en de stichting van een nieuw zuiver Moslimsch rijk beoogden. Reeds waren enkelen hunner gevat, toen zich in de eerste dagen van Augustus een gewezen ambtenaar van den Soesoehoenan bij het bestuur aanmeldde met de mededeeling, dat die agitatie zich ook over de residentiën Madioen, Kediri en Pasoeroean uitstrekte, en dat zekere Djaspanie in de afdeeling Blitar (residentie Kediri) opstand verwekken en met zijne volgelingen van daar over Ponorogo naar Soerakarta oprukken wilde.

„Dit bericht bleek bij onderzoek juist te zijn, en stelde de betrokken ambtenaren in gemelde gewesten in staat, om door arresteering van de hoofdaanleggers en hunne nog weinig talrijke volgelingen, de evenzeer tegen het Europeesch gezag als tegen de inlandsche rijken Djokjokarta en Soerakarta gerichte voornemens, nog vóórdat daaraan een begin van uitvoering

was gegeven, geheel te verijdelen. Aan het hoofd der samenzwering stond, althans in naam, Amat Moekiar, uit Toeloeng Agoeng (Kediri) (1), een bekend godsdienstleeraar, die twee zijner voornaamste vertrouwelingen, vroeger gewone desalieden, den reeds genoemden Djaspani in Blitar en zekeren Amat Sahodo in Ponogoro (Madioen), had aangewezen, om in een zuiver Islamitisch rijk, dat ook de vroegere vorstenlanden Madioen en Kediri zou omvatten, eene hoofdrol te vervullen. Bij de arresteering van deze personen en van eenige raddraaiers in Soerakarta (die waarschijnlijk allen in onderling verband handelden) (2) werden wel veel djimats (toovermiddelen), doch wapens werden slechts in zeer geringe hoeveelheid aangetroffen. De bevolking, bij wie de plannen en verwachtingen dezer geestdrijvers nagenoeg geen instemming hadden gevonden, evenmin als bij de inlandsche hoofden, bleef bij de door het bestuur genomen maatregelen volkomen rustig, hetgeen echter niet belette, dat onder de Europeanen in Midden- en Oost-Java, nauwelijks bekomen van den indruk der berichten omtrent de moordtooneelen te Tjilegon, aanvankelijk groote ontsteltenis heerschte."

"Met de evenbedoelde woelingen waarschijnlijk niet in eenig

---

(1) Deze Amat Moekiar zou in den laatsten tijd in aanraking hebben gestaan met handlangers van den in 1883 naar Menado verbannen Djokjoschen pangeran Soeriëng Ngalogo, die door sommigen als de ziel van de tijdig gefnuikte beweging in Midden-Java wordt beschouwd. Ook werd, behalve aan ettelijke ontevredenen in de Vorstenlanden, een kwade invloed toegeschreven aan een in het voorjaar van 1888 in de residentie Batavia uit zijne gevangenschap ontsnapten en sedert in Midden- en Oost-Java rondgezworven hebbenden Soloschen geestdrijver Raden Sosro Widjojo, die in Januari jl. te Bondowosso in Bezoeki weder gevat werd.

(2) Aanvankelijk waren in de genoemde gewesten ook talrijke volgelingen der aanleggers in hechtenis genomen, doch dezen konden voor het meerendeel, nadat zij in verhoor waren genomen, weder worden vrijgelaten, omdat het bleek, dat zij zich hadden laten misleiden en verder geen schuld hadden.

verband staande, doch overigens daaraan nauw verwant wat aard en strekking betrof, was een voorval, dat in de maand October 1888 in de residentie Soerakarta plaats greep.

„Zekere Imam Redjo, een geestdrijver uit de desa Girilajoe, welker inwoners met de bewaking van de graven van het Mangkoe Negorosche Huis zijn belast, had, na eenigen tijd in de afdeeling Ngawi (Madioen) in godsdienstige afzondering te hebben doorgebracht, gedurende ongeveer eene maand een zeker aantal volgelingen door godsdienstige opwinding in zoodanigen staat van geestverbijstering gebracht, dat zij zonder aarzeling gehoorzaamden aan een in October door hem gegeven bevel om, gezamenlijk met vrouwen en kinderen, op te trekken naar een te Srikaton – op eenige uren afstands van de hoofdplaats Soerakarta – gelegen lustverblijf van het hoofd van het Mangkoe Nogorosche gebied. Zijn – slechts aan enkelen hunner bekend – voornemen was, om van daar uit een' opstand te beginnen tot zuivering van den godsdienst, en vervolgens tot Ketonggo onder Ngawi door te gaan, welke plaats de zetel van het te stichten Moslimsch rijk zoude moeten worden. De afsluiting van het buitenverblijf werd door Imam Redjo en zijne metgezellen verbroken, en zij nestelden zich daarin, zonder zich in 't minst te storen aan de aangerukte inlandsche politie. Zoodra het gebeurde te Soerakarta bekend werd, begaven de resident en het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis zich met eene vrij aanzienlijke militaire macht (behalve de cavalerie van 's prinsen legioen ook de beschikbare manschappen van de lijfwacht-dragonders en 30 militairen van het garnizoen te Soerakarta) naar Srikaton, teneinde de bende te omsingelen en haar te noodzaken zich over te geven. Na eenige sommatiën kwam het meerendeel der aanwezigen te voorschijn en gaf zich zonder verzet gevangen. Imam Redjo en een elftal andere onwilligen boden hardnekkigen tegenweer, ten gevolge waarvan 9 hunner (daaronder het hoofd der bende) gedood en 3 gewond werden. Geheel buiten de schuld der troepen werden in de verwarring ook 2 vrouwen en 1 kind gedood. De ondoordachte en op zich zelve dan ook weinig gevaarlijke poging tot rustverstoring was hier-

mede voorgoed bedwongen. De bevolking in den omtrek was daarbij volkomen rustig gebleven.

Overigens viel gedurende het afgeloopen jaar schier overal op Java en Madura onder de inlandsche bevolking, ook onder de grooten aan het Solosche Hof, een meer opgewekt godsdienstig leven waar te nemen, dat zich hoofdzakelijk uitte in het nauwgezet vervullen der uiterlijke godsdienstplichten. Van de verschillende onder haar bestaande Mohammedaansche secten telde die der „naqsjabandyah" de meeste aanhangers. Ook het aantal bedevaartgangers nam in bijna alle gewesten aanmerkelijk toe. Tot die toeneming droeg echter zeer veel bij de omstandigheid, dat in 1888 het zoogenaamde jaar Akbar viel, hetwelk om de acht Arabische jaren terugkeert, en waarin, volgens de begrippen der mohammedanen, de bedevaart bijzonder verdienstelijk is.

Wat de evangelisatie op Java betreft, deze maakte in 1888 in de meeste gewesten, waar zendelingen werkzaam zijn, eenige vorderingen, maar vooral in Djokjokarta, waar ongeveer 200 Javanen tot den christelijken godsdienst overgingen. Omtrent den geest jegens het Nederlandsch gezag en de levenswijze der leden van de inlandsche Christengemeente wordt vrij algemeen een zeer gunstig oordeel uitgesproken, terwijl hunne verhouding tot de omringende mohammedanen geen aanleiding gaf tot moeilijkheden. Op twee zendingscholen in Soerabaija (Modjo-warno en Bongsoredjo), welke ook door meisjes en door mohammedaansche kinderen bezocht worden, moesten maatregelen worden genomen om den steeds aangroeienden toevloed van leerlingen te beperken. Vermelding verdient, dat in deze streek, waar de zendelingen J. en A. Kruyt met gunstigen uitslag werkzaam zijn, in 1888 de eerste spaarbank voor inlanders, zonder onderscheid van godsdienst, tot stand kwam.

Atjeh en onderhoorigheden.

„Op de Oostkust verzamelde zekere Hadji Bin Abas, door den heiligen oorlog te prediken, een' aanhang, voornamelijk be-

staande uit peperplanters, die door de hoofden des lands verongelijkt waren, en uit lieden zonder middel van bestaan. Deze vagebonden bewogen zich aanvankelijk als eene weinig beteekenende bende tusschen Edi Besar, Pedawa en Perlak, zonder schade aan te richten, doch nadat zij zich in Pedawa hadden genesteld, sloten zich nog meer ontevredenen bij hen aan, en werden zij tot grooten overlast voor de rustige bevolking uit den omtrek. Het hoofd van Pedawa, Habib Mohamad, besloot daarom de bende te verdrijven, en legde dat voornemen al spoedig ten uitvoer. Dezelfde Hadji bin Abas stond aan het hoofd van de bende, die onlangs ernstige rustverstoring in Edi veroorzaakte.

Sumatra's Westkust.

„Bleef de politieke rust in het gewest allerwegen ongestoord, botsingen tusschen de zoogenaamde vrije en de erkende of adatgeestelijken waren niet zeldzaam. Eerstbedoelde geestelijkheid, welke drie verschillende secten vertegenwoordigt, streeft steeds naar eene meer zelfstandige plaats, dan haar door de landsinstellingen is aangewezen. Van bestuurswege werd steeds getracht den adat-geestelijken de hand boven het hoofd te houden, door hen in alle zaken met den godsdienst in verband staande, en telkens als daarvoor eenige aanleiding bestond, te raadplegen. De adat is echter in godsdienstzaken over het algemeen in de laatste jaren hier en daar verwaarloosd geworden, hetgeen als eene oorzaak van de aanmatigende houding der sectenleeraren moet worden aangemerkt. Daarbij komt, dat de adat-geestelijkheid zelve in gehalte is achteruitgegaan, doordat dikwijls als imam-chatib lieden zijn opgetreden, die óf op dat ambt in het geheel geen recht hadden, óf om hun' leeftijd nog niet in aanmerking hadden mogen komen. Vooral kwam het drijven der vrije geestelijkheid aan het licht bij de zoogenaamde sindangquaestiën. Volgens de adat behoort namelijk in elke marga slechts één missigit te zijn, met een kerkbestuur (sindang), dat ondergeschikt is aan het bestuur der negri. Nu is dit laatste een doorn in het oog van de hoofden en leden der secten, die

onafhankelijk willen zijn van het wereldlijk gezag, en van daar hunne neiging om zich af te zonderen en eene eigene missigit te hebben met een eigen bestuur, terwijl zij om dezelfde reden in dit streven worden tegengewerkt door de panghoeloe's en de wettige geestelijkheid der negri.

„Aan den assistent-resident van Batipoe en X Kotta (Padangsche Bovenlanden) kwam in December 1888 een brief in handen, welke heette geschreven te zijn door zekeren Toeankoe Sawa Singoer, die betrokken is geweest bij de vroeger in de onderafdeeling Solok beproefde pogingen tot opruiing, en sedert naar de Kwantan-districten was gevlucht, in welken brief het voornemen tot een' algemeenen opstand in de Padangsche Bovenlanden in Februari of Maart 1889 besproken werd. Dit feit, dat aanvankelijk eenige opspraak onder de bevolking verwekte, en tot de opvatting van vier verdachte goeroe's leidde, had echter niet veel beteekenis, daar het onderzoek leerde, dat de brief valsch was.

„Hier en daar blijkt duidelijk, ook uit het verrijzen van nieuwe bedehuizen, dat van het vervullen der godsdienstplichten meer dan vroeger werk werd gemaakt, waartoe vooral de ijver der sectenhoofden bijdraagt. Van de naqsahbandyah-devotie wordt gezegd, dat zij zoowel onder mannen als vrouwen steeds aanhangers wint. Bepaalde uitbreiding van het Mohammedanisme viel alleen waar te nemen in de residentie Tapanoli, waar het aantal heidenen dientengevolge meer en meer afneemt. De propaganda blijkt niet moeilijk, hetgeen te begrijpen is, daar van de proselieten niet anders gevorderd wordt, dan het doen van eenige gebeden en het zich onthouden van het eten van varkensvleesch. Een enkel geestelijke, die nu nog aan het hoofd staat der missigit te Sipirok, heeft in een kwart eeuw de geheele bevolking dier onderafdeeling tot den Islam bekeerd, met uitzondering van de – meest tot den vroegeren slavenstand behoorende – personen, die daar het Christendom belijden."

„De evangelisatie onderging eenige uitbreiding, vooral in de onderafdeeling Toba, waar het aantal inlandsche christenen in 't laatst van 1887 bedragende 1179, bij het einde van

1888 gestegen was tot 1874, welke cijfers voor het geheele gewest respectievelijk beliepen 12,886 en 13,707."

Benkoelen.

„Van uitbreiding van het Mohammedanisme viel niets te bespeuren. Wel heet de bevolking den Islam te zijn toegedaan, doch dit geldt meer de bewoners der kuststreken, die meerendeels van Maleische afkomst zijn. Het andere en grootste deel der bevolking, waaronder het Redjangsche element, laat zich weinig aan de voorschriften van den koran gelegen liggen.

In de bergstreek Pasoemah Oeloe Manna zijn thans van Roomsch-Katholieke zijde, als voorbereiding tot het christelijk bekeeringswerk, twee bijzondere inlandsche scholen geopend. De zendeling-leeraar van het Nederlandsch Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending, die mede onder de heidensche bewoners der bovenstreken van dit gewest zou gaan arbeiden, heeft sedert van dit voornemen afgezien, en een ander zendingveld gekozen in het gouvernement Sumatra's Westkust."

Lampongsche districten.

„Van de onder de verschillende bestanddeelen der bevolking heerschende goede gezindheid jegens het Europeesch bestuur, werden herhaaldelijk blijken ondervonden. Zelfs bij hadji's en geestelijken vond de politie in het afgeloopen jaar een' gewenschten steun, bij het opsporen van de naar dit gewest gevluchte Bantammers, die verdacht werden aan de onlusten in Tjilegon een werkzaam aandeel te hebben gehad. Ten aanzien van de in dit gewest aanwezige hadji's in 't algemeen wordt nog gezegd, dat zij bij terugkeer uit Mekka in den regel hun vroeger beroep of bedrijf weder opvatten. Ook nemen zij geen bevoorrechte of invloedrijke plaats onder de bevolking in. Hoogstens worden zij met eenige onderscheiding door hunne geloofsgenooten bejegend. Niettegenstaande de Lamponger zich over 't algemeen onderscheidt door strenge waarneming van zijne godsdienstplichten, viel zoomin onder de inheemsche bevolking als onder de van elders afkomstige inlanders (Javanen, Boegineezen, enz.) eenig spoor van fanatisme waar te nemen."

Oostkust van Sumatra.

„In de Maleische gedeelten van dit gewest viel niet veel belangrijks voor. Godsdienstige bewegingen onder de bevolking werden niet opgemerkt."

Billiton.

„Onder de inheemsche en Chineesche bevolking breidde zich de Islâm evenmin uit als het Christendom; het aantal christen-Chineezen nam integendeel eenigszins af."

Westerafdeeling van Borneo.

„Onder het mohammedaansche gedeelte der bevolking openbaarde zich vrij algemeen een meer opgewekt godsdienstig leven, maar nergens sloegen de ijveraars over tot botsingen met het bestuur."

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

„De Islâm breidde zich onder de heidensche Dajaks steeds uit, hoewel niet op groote schaal. In een paar districten van de afdeeling Amoenthai waren twee hadji's werkzaam tot verbreiding der leer der naqsabandyah, tot welke devotie aldaar bij het einde des jaars reeds meer dan 500 belijders waren toegetreden. De predikingen dier geestdrijvers gaven echter geen aanleiding tot rustverstoringen."

„Nopens het werk der evangelisatie wordt gemeld, dat het in 1888 eenigszins betere uitkomsten opleverde dan vroeger over het algemeen het geval was. Vooral de bewoners van het stroomgebied der Kahajan (Groote Dajak) gaven in den laatsten tijd blijken van geneigdheid tot aanneming van den christelijken godsdienst.

Celebes en onderhoorigheden.

„Bewegingen op godsdienstig gebied werden in het gewest niet waargenomen. Onder de heidensche Alfoeren, die Centraal-Celebes en het zuidoostelijk schiereiland bewonen en onder de To-donggo's op Soembawa maakte de Islâm nog steeds vorderingen."

„De bevolking in den omtrek van de Palos-baai bestaat uit tot den Islâm bekeerde Toradja's (Alfoeren) en Boegineezen."

Menado.

„In de afdeeling Gorontalo viel een meer opgewekt godsdienstig leven onder de mohammedanen op te merken, zich uitende in ijveriger bidden en zorgvuldiger viering van groote feestdagen."

„Op het eiland Groot-Sangi mocht het aan een' der aldaar gevestigde zendelingen van de Gossnersche zendingvereeniging (1) gelukken ruim 250 mohammedanen, die vroeger het Christendom beleden, weder tot dien godsdienst te doen toetreden."

Amboina.

[Door een daartoe opzettelijk in commissie gestelden assistent-resident werden in 1888 (nadat hij in 't laatst van 1887 op de Kei-eilanden vertoefd had) de Timorlaut-, Tenimber-, Babber-, Sermatta- en Letti-eilanden en vervolgens ook de Aroe-groep bezocht, hoofdzakelijk om na te gaan waar in die streken eene verbetering van bestuursmiddelen het meeste nut zou kunnen stichten. Dientengevolge is reeds in beginsel besloten om de genoemde eilanden, die thans rechtstreeks ressorteeren onder den resident op de ver verwijderde hoofdplaats Amboina, te vereenigen tot ééne afdeeling, bestuurd door een' op het eiland Klein-Kei te vestigen ervaren controleur. Het maakt in Indië nog een punt van overweging uit, of sommige der op die eilanden geplaatste posthouders, die thans, ingeval zij zich te water moeten verplaatsen, te veel afhankelijk zijn van de bevolking, niet van eigen gemeenschapsmiddelen moeten worden voorzien.]

„Op de Sermatta-, Letti- en Aroë-eilanden vindt men eenige honderden inlandsche christenen; maar nog verreweg het grootste deel der bewoners is heidensch. Onder de inboorlingen van Aroe -- dus ongerekend de daar blijvend gevestigde vreemdelingen (459 Makassaren en Boegineezen en 87 Chineezen) -- telt men bovendien een 400-tal mohammedanen."

---

(1) Deze bestaat sedert lang niet. De zoogenaamde Gossnersche mannen worden van wege de Regeering bezoldigd. *Red.*

„Voor de verbreiding van den Islâm ijveren vooral op de Kei-eilanden de daar ten handel komende Arabieren, ook ten einde langs dien weg, ter bevordering van hunne handelsoogmerken, invloed op de bevolking te verkrijgen. De middelen, die zij daartoe bezigen, worden gezegd niet altijd van dien aard te zijn, dat zij het licht mogen zien. Omtrent de kansen van slagen der pas aangevangen roomsch-katholieke missie aldaar valt nog weinig te zeggen. Omtrent de mede sedert kort ondernomen evangelisatie op Boeroe (van wege de Utrechtsche Zendingsvereeniging) luiden de berichten bemoedigend. Van uitbreiding van het Mohammedanisme wordt, behalve voor de Keieilanden, ook gewag gemaakt voor het tot de afdeeling Banda behoorende gedeelte van Ceram en de daarbij gelegen Ceramlaut en Goram-eilanden. In maatschappelijken zin is de bevolking aldaar in de laatste jaren eenigszins vooruitgegaan, door veel- vuldiger aanrakingen met de overige gedeelten van den Archipel en met Oostersche vreemdelingen."

Ternate.

Uitbreiding van Mohammedanisme viel in dit gewest als gewoonlijk bijna niet te bespeuren; slechts enkele Alfoeren gingen in 1888 tot den Islâm over.

Van bekeeringen tot het Christendom vindt men alleen gewag gemaakt voor zooveel betreft een 12 tal lieden van Timori (Batjan).

Nopens de op Nieuw-Guinea en op Halmaheira arbeidende zendeling-leeraren wordt gezegd, dat zij zich hoofdzakelijk wijdden aan het geven van onderwijs, en zich zorgvuldig onthielden van alles, wat aan de nagenoeg in den natuurstaat levende bevolking, in wier midden zij zich ophouden, aanstoot kan geven.

Timor en onderhoorigheden.

„Het aantal den Christelijken godsdienst belijdende inlanders nam weder toe, vooral in Larantoeka. Van vooruitgang in beschaving was daar echter nog weinig te bespeuren.

Niettemin konden de roomsch-katholieke geestelijken, die voornamelijk door het uitoefenen van invloed op de hoofden naar verbetering der toestanden streven, op sommige plaatsen op niet onbelangrijke uitkomsten wijzen. In het landschap Sicka (zuidkust van Flores) schijnt echter die invloed zich te sterk te hebben doen gelden, althans hieraan wordt het toegeschreven, dat in December jl. eenige kwaadwilligen op den radja en op een der geestelijken een aanslag pleegden, waarbij de eerste een' klewanghouw en de laatste twee schoten in de armen kreeg. Geen der kwetsuren is gevaarlijk gebleken."

Bali en Lombok.

„Toen in Mei en Juni 1888 in verschillende streken van Bali, vooral in Bangli, Tabanan en Mengoei, aardbevingen vrij belangrijke schade aanrichtten, terwijl eenige bewoners onder aardstortingen bedolven geraakten, verkondigden de Hindoe-priesters in de beide laatstgemelde rijkjes, dat men die onheilen aan de koffiecultuur had te wijten. Het gevolg was dat de bijgeloovige bevolking de Chineesche opkoopers, waaronder ook enkele gouvernements-onderdanen, verjoeg en sommigen dezer vreemdelingen van hunne gelden en goederen beroofde. Het bestuur trok zich deze uitspattingen aan, en de bij de betrokken vorsten ingediende vertoogen hadden ten gevolge, dat het geleden onrecht, behalve in één (nog aanhangig) geval, werd hersteld en de koffieopkoopers verder niet bemoeilijkt werden."

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Bericht nopens den voortgang der Evangelisatie in de Minahassa, over 1888.

(*Vervolg van pag. 86*).

Boven is reeds van een enkel ressort de Zondagsviering, de heiliging van den rustdag ter sprake gebracht. Verkeerd gebruik van dien dag werkte belemmerend op de opkomst ter godsdienstoefening. Recht gebruik van den Zondag hangt over het algemeen zeer nauw samen met het deelnemen aan de onderlinge bijeenkomsten in het bedehuis. In de toestanden kwam gedurende het verslagjaar weinig verandering. Ter hoofdplaats Menado zag men Zondags eene drukte en beweging, zooals op geen der dagen in de week. De pasar behield groote aantrekkelijkheid voor oud en jong, vooral uit de streken van Maoemby en Tonsea.

Te Tondano en te Kakas werd evenzeer op den rustdag markt gehouden. Wel werd die niet zóó druk als andere dagen bezocht. Wel waren de bezoekers voor een goed deel vreemde oosterlingen. Maar toch was die Zondagsche markt eene aantrekkelijke plaats voor de jongelingschap, die liever rondslentert, dan aan iets Hoogers denkt, of iets beters zoekt voor 't leven. Voorts mochten wij ook nog niet het genoegen smaken, dat vergaderingen op Zondag van inlandsche negeryhoofden met hunne onderhoofden, ter bespreking en regeling der werkzaamheden, werden

afgeschaft. Meermalen nog worden op den rustdag geschillen onderzocht en zoo mogelijk berecht. Bij de beoordeeling van zulke zaken moet men bedenken, dat de Minahasser, christen of heiden, geen volkomen vrij man is. Wij wenschen niemand tot Zondagsviering of tot kerkgaan gedwongen te zien. Maar wij hopen op toestanden, die elkeen zullen veroorloven, op Zondag vrij te zijn in doen en laten, en wagen het zelfs te wenschen, dat er bepalingen mochten kunnen gemaakt worden, die de Zondagsviering in de hand werken.

Overigens – een zeer groot deel van de christelijke Minahassa vertoont des Zondags een geheel ander voorkomen dan door de week. De anders stille en ledige straten worden nu opgevroolijkt door volwassenen en kinderen in zondagsche kleedij, die de kerk bezoeken, daarna familieleden en vrienden begroeten, tot onderlinge samenkomsten zich vereenigen, oftewel ook gaan wandelen. De gewone werkzaamheden staan stil. Zelfs de onverschilligen omtrent de godsdienstoefeningen gaan niet naar de tuinen. 't Is Zondag, rustdag, klein en groot, oud en jong, is onder den invloed daarvan.

Op verscheidene plaatsen is er des morgens vroeg of des namiddags gelegenheid voor de kinderen, om samen te komen, aan wie dan de bijbelsche geschiedenis verteld wordt; de gemeente houdt in den vóórmiddag hare godsdienstoefening, des namiddags, hier vergaderingen van vereenigingen, vooral van vrouwenvereenigingen, van medearbeiders in de gemeente; dáár bijeenkomst der gemeente in het bedehuis, of verdeeld in bijzondere woningen; elders mede onderwijs voor kinderen en jongelingen en jonge dochters. Vele gemeenten geven des Zondags eene aangename werkzaamheid te aanschouwen. Dan vooral kan men zien, in een christenland, onder eene christelijke bevolking te zijn.

Elders is de Zondagsviering niet zoo algemeen. Dat is reeds van zelf het geval, als te eeniger plaatse de bevolking voor een deel nog heidensch is. Maar ook, waar de bevolking wel gechristend is, doch de gemeente als zoodanig niet leeft. Dáár vindt men op Zondag wel iets, dat men liever niet zou zien. Lust tot luidruchtig vermaak, wereldzin, ijdel vertoon vervangen dan wel eens den godsdienstigen zin. Groote plaatsen bieden wel eens groote verscheidenheid aan op den Zondag. Dáár ziet men bij hooge waardeering, betreurenswaardige onverschilligheid; naast loffelijken ijver, laakbare lauwheid; tegenover verblijdende medewerking, bedroevenden tegenstand; een geheel zich wijden aan de godsdienstige handelingen bij den één, en als volstrekte afwezigheid van eenige godsdienstige behoefte bij den ander.

Gaan wij over tot de behandeling van den godsdienstig zedelijken toestand onder de christelijke bevolking der Minahassa, met name het huwelijksleven; wat groote verscheidenheid merken wij dan op! Het bestek van dit Bericht laat niet toe, die verscheidenheid breedvoerig te aanschouwen te geven. Eenige omtrekken mogen voldoende zijn.

Godsdienstig zedelijke ontwikkeling door het Christendom is aan verlerlei belemmering onderhevig, voor een deel afhankelijk van toestanden en omstandigheden. De volgelingen van Jezus moeten niet van deze wereld zijn, maar toch in de wereld leven. Zij mogen zich niet afsluiten, want zij moeten zijn het zout en het licht der aarde. Zij zijn geroepen zich zuiver te houden van de besmettingen der wereld, maar ook om het kwaad te overwinnen door het goede. Daarbij, de christen is niet altijd volkomen; hij moet bidden, waken, strijden, opdat hij in de verzoeking niet valle. Veel is er, ook in onze maatschappij, wat eene onbelemmerde doorwerking van den christelijk-gods-

dienstigen zin in den weg staat, menigen veelbelovenden bloesem deed verdorren, en de vrucht vóór den tijd deed afvallen.

Men bericht ons: „De eigenaardige volksaard, die in een zeer groot gedeelte van dit ressort aan het licht treedt, in verband tot een steeds levendiger wordend handelsverkeer, waarop reeds vroeger werd gewezen, roept hier vele en machtige belemmeringen op. De belangstelling in de stoffelijke dingen heeft bij zeer velen de bovenhand op die in de hoogere belangen des levens, zelfs in die mate, dat daardoor bij niet weinigen geheele onverschilligheid ontstaat. Afzondering van het handels- en wereldverkeer, althans in die mate, dat de schadelijke invloed daarvan geweerd wordt, blijkt hier ten duidelijkste eene onmisbare voorwaarde te zijn voor de goede ontwikkeling van godsdienstige belangstelling bij inlandsche gemeenten. Verscheidene, meer afgelegen plaatsen in dit ressort, waar de toestand beter is, kunnen hiervan getuigen. Ook bij den meesten ijver en ware volharding, zullen de vruchten steeds zijn naar de evenredigheid van den bodem."

Daarentegen mag van vele gemeenten in geheele streken over het algemeen gezegd worden: „Waar belangstelling en waardeering gevonden worden, ziet men niet enkel kennis toenemen, maar ook de openbaring van de troostvolle, heiligende kracht des Evangelies in 't leven. Hier werd verleiding met kracht weêrstaan, elders onttrok men zich wijselijk aan gelegenheden, die de verleiding in de hand werken. Menig gerezen geschil tusschen echtgenooten, in tijds ontwaard, werd uit den weg geruimd. Steeds begrepen meer ouders het nut van schoolonderricht voor hunne kinderen, en zonden die tevens naar Zondagschool, kinderkerk en onderwijs, waarvan niet anders dan verblijdende vrucht gezien werd. Er deden zich gevallen voor, dat men liever schade leed, dan te willen twisten."

Over het algemeen nemen de gemeenten toe in kennis en begrip van de Evangeliewaarheid. Is het weten nog zeer gering in onderscheidene plaatsen, zoodat wij ernstig moeten trachten steeds meer onderwijs te geven, te doen geven, tot bijwonen daarvan op te wekken, den leeslust aan te moedigen, maar ook, om in prediking en onderwijs te spreken en te doen spreken naar de vatbaarheid van de hoorders; het meest noodzakelijke is schier overal bekend. Wij bedoelen daarmede: de ellende door de zonde, de liefde van God in Christus ter verlossing, en de verplichting tot dankbaarheid in eenen Gode welgevalligen wandel. Hoe weinig ontwikkeld ook soms naar het verstand, nagenoeg algemeen weet men, dat God oprechtheid en reinheid zoekt in het binnenste, dat het kwade na te laten en het goede te doen, de weg is tot waarachtig geluk.

Maar wij kennen ook gemeenten, waar de mate van kennis alleszins verblijdend is, zoowel die der gewijde geschiedenis als die aangaande het Evangelie, of de zoogenaamde geloofs- en zedeleer. Menigeen is tehuis in zijn Bijbel, althans in zijn Nieuw Testament. En hoe menigmaal is het ook hier: „wat den wijzen en verstandigen verborgen is, is den kinderkens geopenbaard." Daarbij, wat al blijken van ervaring op het gebied des christelijken levens! Wat, diep besef van den zegen der gemeenschap met Christus, van den verborgen omgang met God! Wat heldere blik soms in de leidingen van het Godsbestuur en de roerselen van 's menschen daden en handelingen! Wat al ijver tot helderder begrip, uitgebreider kennis, hartelijker geloof, oprechter liefde, onwankelbare hope, reiner leven! Wat een streven om zichzelven den Heer te heiligen, het huisgezin tot eene woonstede des vredes en der liefde te vormen, anderen tot Christus te leiden! Voorwaar, de godsdienstige ontwikkeling neemt toe in diepte en in kracht, in rijkdom

en omvang. Hier pas het zaad in de aarde, daar het kruid, ginds de aar, elders het volle koorn in de aar. Het Koninkrijk Gods is gekomen, komt en zal komen. Moge het ons maar gegeven zijn verstandiglijk te leiden, te arbeiden overeenkomstig de velerlei behoeften, te planten, nat te maken en op te bouwen. Aan den zegen van God zal 't niet ontbreken.

„De Godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en toekomenden levens." Een godsdienstig leven blikt niet alleen naar de toekomst, het vestigt tevens het oog op het tegenwoordige. De zuurdeesem des Evangelies, de christelijke geest, werkt over het heden, doortrekt en bezielt, reinigt en volmaakt steeds meer al de betrekkingen en omstandigheden van het dagelijksch leven. Een hulpprediker ontmoette in eene zijner gemeenten een oude van dagen, een christen. De oude merkte op, dat het christen-zijn iets anders is dan landbouwer zijn. Bij nader onderzoek bleek de man te bedoelen, dat het Christendom zich niet bemoeit met het dagelijksch leven. Op het zeer lage standpunt van christelijke ontwikkeling, waarop die man klaarblijkelijk stond achtte hij, dat men in den tuin, bij den landbouw, gewoonten moet volgen, zeden en gebruiken moet beoefenen, en die geeft het Christendom niet. Men bemerkt, de oude Alifoersche zuurdeesem was nog werkende in den oude. Toch geeft zijne opmerking te denken. De godsdienst heeft beloften ook voor het tegenwoordige leven. Gevorderde christenen, vroom en vroed, brengen hun' godsdienst ook in de tuinen. Zij zullen toch dáár, even als tehuis, bidden en danken, het Evangelie lezen, zich in alles christelijk betoonen. Zij zullen, als zij het zaad aan de weltoebereide aarde toevertrouwen, en den akker van onkruid zuiveren, Gods zegen daarover afsmeeken, zich bij den

oogst verblijden met een dankbaar hart. Zóó de waarlijk godsdienstigen. En de anderen? Die zullen in den tuin even onverschillig zijn als tehuis, en wel niet denken aan gebed en dankzegging. Zou het niet goed zijn, bij zaaiing en oogst iets godsdienstigs te verrichten? Wij meenen, dat in één ressort de gewoonte bestaat van een oogstfeest te houden, kerkelijk; zou dit en dergelijken niet algemeen kunnen worden?

Want de oude van dagen dwaalde overigens wel zeer, als hij meende, dat het Christendom zich met het dagelijksch leven niet bemoeit. Hij dacht aan handelingen, door hulpprediker, inlandsch leeraar of onderwijzer-voorganger te verrichten, waarbij het op de gemoedsstemming der betrokkenen weinig aankomt, heidensche begrippen, heidensch bijgeloof. Dat was ook werkzaam in een negery van het nog heidensche Bantik, maar eene negery met eene school en een' christenonderwijzer, eene plaats, gerekend te behooren tet het ressort van den hulpprediker straks bedoeld. In 1888 had men in dit land en dus ook dáár buitengewoon langdurige droogte. De priesters deden wat zij konden, de regen bleef uit. Men vroeg den onderwijzer om te bidden. De man bad in de kerk om regen, in 't bijzijn van priesters en andere heidenen. En ziet, weldra kwam er regen! En als er nu geen regen gekomen ware? Dan zou men toch even onbepaald gelooven in de kracht van het gebed van den christenonderwijzer, als dat geloof ongeschokt bleef in de aangewende middelen door de heidensche priesters.

Wij zouden nog meer feiten kunnen bijbrengen, om te doen zien, dat, waar het Christendom nauwlijks gekend is, maar toch aangenomen werd, de heidensche zuurdeesem overheerschend blijft, en de geest des Christendoms geen of luttel invloed oefent op het dagelijksch leven in zijne

rijke verscheidenheid. Maar waartoe meer? De zegen van het Christendom, ook voor het tegenwoordige leven, is voor elken onbevooroordeelde duidelijk. De enkele persoon, het huisgezin, de maatschappij, alles wijst op een ommekeer in het leven der bevolking, die alleen uit het levend, werkzaam Christendom ontspruit.

Wij denken aan het huwelijksleven. — Duizenden en nog eens duizenden paren werden door het huwelijk verbonden voor het leven. — In het verslagjaar alleen 1122. — En hoe zelden hoort men van echtscheiding, van ontrouw of overspel! Huwelijkstrouw onder de Minahassers is voorbeeldig. Ja, — er zijn gevallen van vrijwillige verlating, van uit elkander gaan met wederzijdsch goedvinden, maar als men 't eens kon berekenen, hoe gering zou het pct. der zulken zijn! Ontucht als zoodanig komt ook hoogst zelden voor onder de christenen in de Minahassa. 't Is bij het medegedeelde omtrent de gedoopte kinderen reeds gebleken. Onwettig samenleven als man en vrouw, het is een droevig feit, dat het bestaat, toch mag dat gerekend worden tot de uitzonderingen te behooren. De christelijke gemeente veroordeelt dat; die er zich aan schuldig maken, worden, indien zij lidmaten der gemeente zijn, van het Avondmaal geweerd. De christelijke liefde betoont zich echter in 't opzoeken van de zoodanigen met liefderijk ernstig vermaan. Telken jare smaken wij het genoegen, dat eenige paren het onwettig samenleven eindigen door wettig te trouwen. Maar ook ieder jaar is ons het verdriet beschoren, dat anderen zoodanig leven beginnen. In eene menigte kleine gemeenten komen die gevallen zelden voor. Daar is alles meer onder direct toezicht van de gemeente, die zich beijvert, misdragingen ten spoedigste te keeren. Wij verwachten ook in dezen heil van de doorwerkende kracht

des Evangelies. Al wat openbaar maakt, is licht. Gedurig getuigen van de noodzakelijkheid der heiligmaking, zooveel mogelijk onderwijs, daarbij opzoeken wat afdwaalde en verloren dreigt te gaan, dat moet steeds meer het streven zijn van voorgangers en gemeenteleden.

Het christelijk godsdienstig huisgezin vertoont in menigen trek, dat het Christendom beloften heeft voor het tegenwoordige leven. Liefde bindt echtgenooten saâm; ouders en kinderen leven in vrede; de eersten beijveren zich de laatsten op te voeden in de vreeze des Heeren; de laatsten, mede als vrucht daarvan, eeren de ouders. En het gaat allen wél. Waar liefde woont, gebiedt de Heer den zegen; daar woont Hij zelf, daar wordt Zijn heil verkregen. Menig huisvader is als een priester onder de zijnen; menige huismoeder als eene priesteres voor de haren. Dagelijks gemeenschappelijk gebed; zoo mede het lezen van de Schrift; daarbij het recht gebruik van den bijbelschen Almanak, waaruit menig kind dagelijks den tekst van buiten leert. Hoe snoert dat alles de huisgenooten samen in liefde en vrede; twist en gekijf nemen de vlucht; het huis wordt eene woonstede des Heiligen Geestes.

Zóó zijn er; en dat zij er zijn, en toenemen, is een blijk, dat het Christendom onder ons volk leeft. Zijn er velen zóó? Daarop willen we niet onvoorwaardelijk toestemmend antwoorden, want „veel" is in dezen zeer betrekkelijk. Maar wel weten wij, dat in vele gemeenten zoodanige huisgezinnen gevonden worden.

En de maatschappij? Zou die niet den invloed van het Christendom ervaren, niet reeds vertoonen? Ongetwijfeld. Wij willen in geen enkel opzicht te kort doen aan de zegeningen, der inlandsche maatschappij toegekomen door de zorgen der Regeering. Maar wij herinneren ons het woord van een' vorigen Resident van Menado, wiens naam

en daden na dertig jaren nog in gezegend aandenken onder het Minahassavolk leven, gesproken en geschreven bij zijn vertrek uit dit land, dat het door de Evangelisatie mogelijk was geworden, de Minahassamaatschappij zóó te verheffen.

Bovendien, overoude gewoonten, wortelende in het Heidendom, veroordeeld door een rein Christendom, verliezen allengs meer hunne kracht op zin en gemoed. Er leeft en werk een andere geest in de harten. Het huis der vreugde en dat der rouwe, hoe vaak nog, op hoevele plaatsen nog, hoe lang nog, ook bij christenen, ofschoon niet allen, de plaats waar heidensche gebruiken in zwang waren of nog zijn – het is bij menigeen, bij steeds meerderen, geheiligd door het Christendom. Ja, in geheele plaatsen en streken is in dit opzicht het oude voorbijgegaan, en alles nieuw geworden, beademd door den Geest van Christus. Zelfs waar met aandrang gepoogd wordt een en ander te doen herleven, slaagt men niet. Andere tijden, andere zeden; in deze zaak betere zeden.

Voorts wat een streven naar nette kleeding, naar zich behoorlijk voor te doen; wat al nieuwe gebruiken in de samenleving! Maar hier zouden wij gevaar loopen een doornig pad te betreden. Want van het betamelijke en prijzenswaardige tot het bespottelijke en laakbare is maar ééne schrede. Op dit gebied waterloten in menigte, bedroevends in overvloed.

Maar nog een ander verschijnsel doet zich voor, en wel het streven om oude lappen op een nieuw kleed te zetten; heidensche gebruiken een waas van christelijkheid en beschaving om te hangen. Wij lezen in één der tot ons gekomen berichten: „De godsdienstige ontwikkeling, zoowel bij jeugdigen als bejaarden, is over het algemeen zeer gering wat m. i. is toe te schrijven aan eene groote mate van

lichtzinnigheid, welke weder op hare beurt gevoed wordt door het aantal feesten, bijna uitsluitend huwelijksfeesten, die een zeer wereldsch karakter dragen. Daarin wortelt een ander en zeer tegen den Geest van Christus strijdend kwaad, t. w. het koopen der vrouw van hare naastbestaanden. Als ik zeg, dat die zaak in eerstgenoemde wortelt, dan wijs ik daarmede op den innigen samenhang, die tusschen beiden bestaat, alzoo, dat, indien men kan besluiten tot die feesten de allernaaste betrekkingen te noodigen, het koopen der vrouw van zelf vervallen zou; terwijl daarentegen, zoolang men voortgaat aan die feesten den meest mogelijken luister bij te zetten, de opheffing der tweede genoemde gewoonte tot de vrome wenschen zal blijven behooren. Het koopen der vrouw toch heeft - gelijk mij verzekerd werd - geen ander doel, dan om de familie der bruid schadeloos te stellen voor de onkosten, die bij gelegenheid van het huwelijk, hoofdzakelijk ten haren laste komen, en veroorzaakt worden door het aanzienlijk aantal gasten van heinde en verre samen geroepen. Doch ook van dit gebruik zal men niet afwijken, tenzij dan na vernieuwing van hart en leven, aangezien hoogmoed en ijdelheid zich tegen de afschaffing daarvan nadrukkelijk zouden doen gelden."

Dit geldt één' hoek van ons land. Elders, ofschoon niet overal, is het betalen van harta, - bruidschat, - afgeschaft, of liever verdwenen. Men ziet uit het bovenstaande, hoe oude zeden en gebruiken overgebracht worden in de christelijke samenleving. Wij veronderstellen, dat, ook in het zoo even bedoelde ressort, de beste christenen harta en feesten zullen trachten te vermijden.

Hoe staat het met het godsdienstonderwijs, bijzonder het catechetisch onderricht aan kinderen, de jongelingschap en ouderen, ter voorbereiding tot het lidmaatschap? Hier

valt niet onbepaald te roemen; veeleer slaken we desaangaande een zucht. Er zijn gemeenten, wij meenen zelfs geen gering aantal, waar de toestand van het godsdienstonderwijs reden tot blijde tevredenheid geeft, en voortschrijdt op den weg tot meerdere volkomenheid. Daarentegen laat dit elders veel, en wederom elders zeer veel te wenschen over. Men gevoelt, de toestand hangt voor een groot deel samen met het standpunt, dat de enkele gemeente inneemt in zake christelijke ontwikkeling, godsdienstzin, godsvereering en godvruchtig leven.

Gedurende het verslagjaar werden 1557 personen aangenomen tot lidmaat der christelijke gemeente. Wij zouden niet durven zeggen, dat allen wèl-onderwezen mochten heeten. In eigen kring weten wij, dat het aantal catechisanten, in groote gemeenten vooral, tamelijk vlottend is, en ook, mede tengevolge daarvan, zeer onderscheiden in kennis, begrip en godsdienstige ontwikkeling. Velerlei omstandigheden en niet weinig overwegingen hebben stem in het kapittel, als er in eenige gemeente nieuwe leden zullen worden aangenomen. Veeltijds is het resultaat, allen die te samen leerden, ongeacht verzuim en weinig kennis, als er op gedrag en wandel niet is aan te merken, aan te nemen. Wij willen niet zeggen, dat dit overal als regel geldt; wij kennen ook gemeenten, waar het mogelijk is eene keuze uit de catechisanten te doen. Maar vaak is men genoodzaakt in te schikken, ten einde geheele onverschilligheid, en erger nog, te voorkomen.

Uit één ressort wordt ons bericht: „Hoewel weder een vrij groot aantal lidmaten werd aangenomen, kan niet geroemd worden over veel belangstelling voor het godsdienstonderwijs, of over de vruchten daarvan, voor zoover die in verkregen kennis bestaan. Eensdeels is het de ver gedreven zucht naar vermaak en luidruchtig samenzijn bij

het jongere geslacht, die velen van dat onderwijs terughoudt; anderdeels is de oorzaak te zoeken bij het personeel met dit onderwijs belast, waarvan niet allen dezelfde geschiktheid bezitten, en het verscheidenen aan den rechten lust daartoe ontbreekt, vooral omdat zij deze taak min of meer als een toevoegsel tot hun eigenlijk ambtswerk beschouwen, waarvan zij zich liever zagen ontheven. Alléén van vermeerdering van het aantal inlandsche leeraars kan in dezen werkelijke verbetering verwacht worden. Ter standplaats van een inlandsch leeraar werd de verkregen kennis meestal bevredigend gevonden; daarbuiten moest dikwijls meer gelet worden op ijver en goed gedrag bij de aan te nemen lidmaten, om hen voor de aanneming geschikt te achten."

Het is weder de schets van een deel. „Zucht naar vermaak en luidruchtig samenzijn," vindt men in andere streken niet, althans niet in die mate. Wij kennen gemeenten, of wil men plaatsen, waar het der bevolking tot een verwijt gemaakt werd en wordt, dat zij afkeerig is van luidruchtig vermaak, en alleen behagen schept in 't zingen van Evangelische gezangen. Och, arme! is er dan geen genoegen en gulhartig samenzijn denkbaar, dan bij danspartij en drinkgelag? Meent men waarlijk, zich verdienstelijk te maken voor de christenbevolking, als men haar tracht af te trekken van een ernstig godsdienstig streven, en zelfs met zachten dwang tot luidruchtigheden meent te moeten overhalen? Doch wij gaan hierop niet verder in. Wij wilden alléén maar zeggen, dat bovenstaande schets slechts een deel der jongelingschap aangaat. En dat is reeds droevig genoeg. Bij het jongere geslacht, de gevorderde jeugd, vindt men vaak onverschilligheid omtrent het godsdienstonderwijs, weinig leerlust, gebrek aan volharding en ernst. Van de meer geavanceerden in

beschaving en verlichting, zoo het heet, moet nog gezegd worden, dat men zich te hoog waant voor het godsdienstonderwijs, alsof dat het deel ware van minder verstandelijk ontwikkelden. Men bedenke, dat ofschoon we in 't algemeen spreken, dit niet allen geldt. Er zijn verblijdende uitzonderingen, en in menige gemeente is de uitzondering regel. Veel hangt ten dezen af van de godsdienstige gesteldheid der gemeente zelve. Zoo eenige gemeente waarlijk leeft, zoodat het christelijk godsdienstig beginsel het geheele leven bestuurt; is zij, in 't algemeen gesproken, één in streven, zoodat één geest allen bezielt, dan zal de vrucht daarvan der jeugd en het opkomend geslacht ten zegen zijn, zoo door de godsdienstige opvoeding te huis, als door van klein af gewoon te zijn school en catechisatie te bezoeken. Het voorbeeld van den één werkt allicht gunstig op den ander. Is daarentegen de gemeente, als geheel genomen, koud, niet recht belangstellend, dan zal dit invloed hebben op de kinderen en de jongelingschap, in zake schoolonderwijs en godsdienstonderricht.

Het komt ons voor, dat nog maar al te vaak het catechetisch onderwijs tot te laten leeftijd verschoven wordt. In vroegere jaren vertrouwde men te veel op de school; den kinderen moest daar de bijbelsche geschiedenis verteld worden. Ware dat steeds overal goed gedaan, dan zou men inderdaad hebben mogen veronderstellen, dat dit als godsdienstonderwijs voor de jonge jeugd voldoende was. Maar het werd vaak niet gedaan, althans niet goed. De kleinen namen daarvan zeer weinig mede. De zendelingen, later de hulppredikers, moesten, wegens den omvang van hunnen werkkring, te veel overlaten. Hulpzendelingen waren er slechts weinigen, vaak slechts één voor een geheel arbeidsveld. Die toestanden hingen natuurlijk samen met den loop der dingen. De gemeenten waren veelal nog in

wording; deze moesten geleid, bestuurd, geleerd worden; men had te zorgen voor onderwijs ten behoeve van doopkandidaten, straks mede voor dat aan adspirant-lidmaten; voor de kinderen werd, meenen wij, buiten de school weinig gedaan. Tevens lag in den aard van de ontwikkeling van het zendingwerk de omstandigheid, dat de adspirant-lidmaten uitsluitend volwassenen waren, niet zelden lieden op leeftijd, zelfs ouden van dagen. Men herinnere zich, hoe de heiden, christen wordende, wel door den Doop in de christelijke gemeenschap werd opgenomen, maar eerst deel erlangde aan de volle gemeenschap, wanneer hij tot lidmaat was aangenomen, waartoe hij voorbereidend onderwijs ontvangen moest. In den loop der ontwikkeling van de gemeenten was ingeweven het opkomend geslacht, dat gechristend was. Evenmin als voor jonge kinderen, was er voor ouderen van leeftijd gelegenheid tot het ontvangen van godsdienstonderwijs, dan de school, en de onderwijsuren bestemd voor volwassenen en bedaagden. Weldra vormden zich gelijkgezinden, of wil men jongelingen en meisjes van gelijk streven, tot een aantal catechisanten, die dan geregeld tot het lidmaatschap werden voorbereid. Het hing meest af van eigen wil en lust, zoodat menigeen terug bleef. Deze toestanden en omstandigheden werken nog maar al te zeer na. Op verscheidene plaatsen begint men voor de aflegging der geloofsbelijdenis te leeren op betrekkelijk gevorderden leeftijd, indien men daartoe nog komt. Er is geene vorming van der jeugd af. Gevolg daarvan is, onwetendheid, en een zeker schaamtegevoel daarover tegenover anderen, maar ook gebrek aan lust, aan ernst, aan volharding.

In dezen toestand is geene verbetering te brengen, meenen wij, dan door geregeld, goed geordend godsdienstonderwijs voor kinderen, opvolgend iets breeder van omvang naar

den leeftijd. Bij ervaring weten wij maar al te goed, dat men, in 't streven daarnaar, op velerlei groote bezwaren stoot. Weldenkenden in de gemeenten begroeten de gedachte met blijde dankbaarheid, maar menigeen in de gemeente zegt of denkt, typisch-Minahassisch: „dat zijn wij niet gewoon." Men moet dus trachten de gemeenten als zoodanig te overtuigen van het wenschelijke en nuttige van catechetisch onderwijs voor de kinderen. Maar de onderwijsuren vermenigvuldigen: één uur in de week voor kinderen beneden de tien jaar; één uur voor kinderen van tien tot vijftien jaar; dan nog de gewone catechisatie voor adspirant-lidmaten, waarvoor op vele plaatsen tweemaal in de week een avonduur, en dan nog een Zondagnamiddaguur bestemd is. Bovendien, kinderen moeten liefst een uur van den dag, niet van den laten avond hebben. Menigeen denkt aan de hulp zijner kleinen bij den veldarbeid, en zegt hoofdschuddend, „'t zal niet kunnen". Voorts, wie zal al dat onderwijs geven? Och of het ons gegeven ware, den nood en de behoefte in dit opzicht recht duidelijk voor te stellen. Terecht lazen wij straks de betuiging, dat een groote oorzaak van weinig deelnemen aan, en weinig vrucht van het godsdienstonderwijs, gezocht moet worden bij het personeel met dit onderwijs belast. Zij het ook, dat van vele onderwijzers, die tevens voorgangers en catecheten zijn, niet kan en niet mag gezegd worden, dat zij het geven van godsdienstonderwijs min of meer als een toevoegsel tot hun ambtswerk beschouwen, zeker is het, dat niet allen dezelfde geschiktheid daartoe bezitten, of met denzelfden lust daartoe bezield zijn. Wij weten het, hoe weinig vaak den kinderen bijblijft, oftewel gegeven wordt, als hun in de school de bijbelsche geschiedenis wordt verteld. In 't kort, wij stuiten op gebrek aan personeel ter eener, en op gedeeltelijk minder geschikt

personeel ter anderer zijde. Zeker, de inlandsche leeraars nemen, vooral ook door vermeerdering van het aantal, een deel van dit bezwaar weg. In eene afdeeling van drie en vier gemeenten kunnen de catechisaties op verschillende dagen gesteld worden, zoodat de inlandsche leeraar zelf dat onderwijs in zijne gemeenten leiden kan. Maar dan de groote gemeenten? Daar ligt het groote bezwaar wegens den omvang, de uitgebreidheid der gemeenten, en wegens gebrek aan gelegenheid en personeel. Onze ondervinding is het, dat in kleine gemeenten tamelijk gemakkelijk toestanden als gewenscht in 't leven kunnen geroepen worden, al treedt ook dáár den goeden gang veel in den weg, maar dat dit uiterst moeielijk is in groote gemeenten.

Wij meenen dan, dat het voor eene gewenschte ontwikkeling van het opkomend geslacht in godsdienstige kennis, voor de verbetering van het gehalte der gemeenten it 't algemeen, in dit opzicht, zeer wenschelijk is, dat de jeugd geregeld en naar den eisch onderwezen worde; dat er catechisatiën voor kinderen, voor de gevorderde jeugd en voor de jongelingschap moeten zijn; dat het onderwijs voor beide eerstgenoemde afdeelingen de bijbelsche geschiedenis zij, en voor de laatstgenoemde meer bijzonder godsdienstonderwijs, de Evangelieleer, geloofs- en zedeleer, of hoe men dat dan liefst noeme.

De catechisatie voor kinderen moet met de school medewerken, één zijn met het onderwijs daar gegeven in de gewijde geschiedenis. Met blijde dankbaarheid heeft de Vereeniging begroet het besluit van de Hooge Indische Regeering, dat ook op de gouvernementsscholen, waar die door christenkinderen bezocht worden, gelegenheid mag gegeven worden, gedurende den schooltijd onderwijs in de bijbelsche geschiedenis te geven. Wij mogen vrijmoedig verzekeren, dat niet alleen wij, Hulppredikers met ons

medewerkend personeel, maar velen met ons in de gemeenten, die beschikking hoog waardeeren. Wij tasten zeker niet mis, als wij meenen, dat daardoor de band, die de Minahassa aan Nederland, speciaal aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië verbindt, bij een groot, het beste en uitnemendste deel der Minahassabevolking aanmerkelijk nauwer is toegehaald. Wij vermelden het feit in dit Bericht met groote ingenomenheid, en betuigen daarvoor openlijk onzen dank. Moge Gods zegen daarop rusten in ruime mate!

Reeds is op verscheidene plaatsen, waar gouvernementsscholen zijn, van de gunstige beschikking gebruik gemaakt. Elders is dit nog afhankelijk van omstandigheden, voornamelijk betreffende geschikt personeel. Wij hopen op eene gewenschte uitwerking van de zaak, en willen ons beijveren, daartoe het onze te doen.

Als van zelf komen wij tot de scholen. In ons laatst voorgaand verslag is uitvoerig gehandeld over dit onderwerp. Wij hebben daarin de genootschapsscholen vergeleken bij die van het Gouvernement, en een zeer groot onderscheid in 't licht gesteld. Localiteit, leermiddelen, meubilair, schoolbehoeften, onderwijzend personeel, hoe steekt dit alles gunstig af in de gouvernementsschool bij dat in de genootschapsschool. Flinke lokalen, althans doeltreffende gebouwen, schier overal; leermiddelen, ruim voldoende; meubilair, alleszins overeenkomstig de behoefte, wat hoeveelheid en gepastheid, als wat het samenstel aangaat; schoolbehoeften met milde hand verstrekt; onderwijzend personeel, voor het groote meerendeel geëxamineerde onderwijzers der Eerste, Tweede en Derde klasse, benevens kweekelingen, die practisch geschikt mogen heeten; daarbij allen zeer ruim bezoldigd. Over het algemeen maakt de genootschapsschool daartegenover eene povere figuur. Mogen wij ook al op een

groot aantal lokalen kunnen wijzen, die alleszins voldoende mogen geacht worden, omdat schier overal de kerk van de gemeente tot schoollokaal dient, er zijn daaronder ook zeer primitieve gebouwtjes. Grooter verschil is er wat leermiddelen, enz. aanbelangt. Sober is soms de aanwezige voorraad van leermiddelen, armelijk de toestand en ontoereikend de hoeveelheid van het aanwezige schoolameublement; behoudens prijzenswaardige uitzonderingen, veelal gebrek aan schoolbehoeften. En wat het onderwijzend personeel aangaat, de genootschapsschool heeft zich nog niet kunnen herstellen van den geweldigen schok haar toegebracht door den overgang van haar beste personeel naar de gouvernementsschool. Wij duiden dat niemand euvel, allerminst de personen zelven, die zich aan de gouvernementsschool verbonden. Zij verbeterden hunne maatschappelijke positie zeer, en konden immers evenzeer nuttig werken, zelfs ten behoeve der christelijke gemeenten. Maar wij betreuren dat om de genootschapsschool. Het minder verstandelijk ontwikkeld gedeelte van ons onderwijzend personeel bleef ons over. Er was veel meer aan te vullen dan de Kweekschool voor inlandsche onderwijzers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap leveren kon. Die inrichting had bovendien met velerlei wederwaardigheden te kampen, zoodat niet alleen de opleiding eenigszins onvolkomen moest blijven, maar ook het aantal onderwijzers, dat van de kweekschool kwam, geringer was dan voorheen. Intusschen, de scholen moesten onderwijzers, de gemeenten voorgangers hebben. Zonder groote, blijvende schade voor beiden kan eene onderwijzersplaats niet lang vacant blijven. Vandaar aanstelling van niet rechtstreeks opgeleide, betrekkelijk weinig ontwikkelde, ook wel eens in de practijk minder geschikt gebleken personen. Dezelfde oorzaken moesten tevens weêrhouden minder geschikt personeel te

ontslaan, zoodat ons wel eens, en niet geheel ten onrechte, gezegd wordt, dat wij een stelsel van barmhartigheid voorstaan. Men bedenke toch, dat er zoovele nooden zijn, zoo groote behoeften, zoo velerlei aangelegenheden, waarmede wij rekening te houden hebben. Men late zich verklaren, hoe het komt, dat onze scholen wel eens, – wil men vaak? óók goed –, gebrekkig opgeleid, weinig ontwikkeld, minder geschikt onderwijzend personeel hebben. Het hulponderwijzerspersoneel in 't bijzonder, 't is vaak in waarheid niet meer dan hulp, die men ons bieden wil, die wij nog dankbaar moeten aannemen, waarbij we nog veel door de vingers moeten zien, om niet te verliezen wat we hebben.

Evenwel, wij mogen ook op scholen wijzen, waar een degelijk, verstandig, geschikt onderwijzer aan het hoofd staat. Niet alle gewaardeerde onderwijzers hebben ons verlaten. En nu de gouvernementsscholen ruim voorzien zijn, zoodat niet alle personen, die met goed gevolg examen als onderwijzer Derde klasse hebben afgelegd, kunnen geplaatst worden, is de overgang van onze scholen naar die van het Gouvernement gestremd, zoodat het bekwaam en geschikt gedeelte ons niet verlaat. Wij zouden eene onrechtvaardigheid plegen tegenover menigen genootschapsonderwijzer, als we niet nadrukkelijk verklaarden onder ons personeel degelijke personen te hebben, met hoofden en harten, met ijver en toewijding, met zegen werkzaam.

Eindelijk nog de bezoldiging. Wat is het inkomen van den genootschapsonderwijzer uiterst schraal, vergeleken bij dat van dien van het Gouvernement! De ervaring echter heeft ons geleerd, dat ijver, trouw en toewijding niet altijd gelijken tred houden met de bezoldiging. Van heeler harte wenschen wij, dat in eene niet ver verwijderde toekomst, onzen onderwijzers eene betere bezoldiging zal

kunnen worden toegelegd. Maar wij hebben reeds te veel geleerd, om te wanen, dat daardoor de genootschapsschool een beter aanzien zal krijgen. Beslist spreken wij het uit: het ligt niet in 't hooge tractement.

Ultimo 1888 wijst de staat der genootschapsscholen in de Minahassa op een cijfer van 119 scholen. Twee daarvan waren gesloten, zoodat er feitelijk 117 scholen waren. Het totaalcijfer der ingeschreven kinderen bedroeg 7162, waaronder 2775 meisjes. Voor gezet opkomenden is een cijfer 4576 aangegeven. Toch wel een aanzienlijk getal kinderen, die althans de gelegenheid tot schoolgaan hebben, iets kunnen leeren, zelfs genoegzame kennis kunnen opdoen voor hun later leven als leden eener gechristende maatschappij, als leden der christelijke gemeente.

Wij zullen niet uitvoerig spreken over gehalte, omvang en methode van het onderwijs op de genootschapsscholen. Liever staan wij een oogenblik stil bij het eigenlijke doel dat beoogd, de vrucht, die gezocht wordt. Waartoe schoolonderwijs voor de Minahassa-jeugd, en wel zoo algemeen mogelijk? Wij laten de gouvernementsschool hier geheel rusten. Wij plaatsen ons geheel op ons standpunt. En dan zijn de eischen niet groot. Wij willen trachten goede burgers, goede christenen te vormen. Daarbij houden wij rekening met de maatschappelijke en gemeentelijke toestanden. Wij bedenken alzoo, dat ons volk is een onderworpen volk, dat heeren- en cultuurdienstplichtig is, een landbouwend volk, dat van veld en akker en weide zijn bestaan zoekt, een gechristend volk, dat voor een goed deel nog op de laagste sporten staat van christelijk-godsdienstige ontwikkeling. Wij houden in het oog, dat ons volk bestaat uit onderscheidene stammen, met verschillenden volksaard, onderscheidene talen en dialecten, maar die bestemd zijn, door het Christendom allengs meer één

te worden. Wij mogen niet vergeten, dat, bij alle waardeering van wat reeds gedaan is tot verheffing der bevolking, en de onmiskenbare verblijdende resultaten daarvan, ons volk, als geheel, nog op een betrekkelijk laag standpunt van ontwikkeling staat. En wij moeten ten zeerste wenschen, dat het christelijk beginsel onder het Minahassavolk allengs meer van kracht worde, en het geheele volksbestaan steeds meer doordringe; overtuigd als wij zijn, dat een bloot maatschappelijk onderwijs wellicht meer schaadt dan nut, en het zoogenaamd neutraal onderwijs onder dit volk een onding is.

Op dit alles het oog houdend, wenschen wij het schoolonderwijs zoo eenvoudig mogelijk. Wij zouden het reeds eene groote schrede voorwaarts achten op den weg der volksontwikkeling, als de jeugd, de geheele jeugd, dus zoo algemeen mogelijk, de Maleische taal goed leerde verstaan, met oordeel leerde lezen, door de school aan orde en regel, aan gehoorzamen gewend werd, vlug uit het hoofd leerde rekenen overeenkomstig de maatschappelijke behoeften. Als bijkomende en hulpmiddel, schrijven, kennis van het land der inwoning, maatschappelijke inrichting en bestuur, volksbestaan, enz. Daarbij zang, tot oefening van het gehoor, tot veraangenaming van het leven, tot verbetering van het kerkgezang. De bijbelsche geschiedenis komt daarbij, als opvoedingsmiddel, zoowel voor de samenleving en het huisgezin, als voor bevordering van godsdienstige kennis.

Nu reeds nagenoeg zestig jaren geleden begonnen de eerste zendelingen in school en kerk de Maleische taal te bezigen als voermiddel. Zij deden dat, wijl die taal gebruikt werd bij alles, waarin de bevolking in aanraking kwam met de Europeanen. Wij treden nu niet in eenige beoordeeling van het meer of min doelmatige daarvan.

De omstandigheden hebben bewerkt, dat nu overal in school en kerk het Maleisch voermiddel is. Voorts: bijbel, gezangboek, vraag- en leerboeken, schoolboeken, alles is in de Maleische taal aanwezig. Nu moet, onzes inziens, de school de kennis der Maleische taal aankweeken, en wel zoo volkomen mogelijk, opdat jeugd, jongelingschap en ouderen die taal verstaan, en dus in kerk en catechisatie niet alleen klanken hooren, of ook maar half begrijpen, maar goed verstaan wat gesproken en geleerd wordt. Daaraan sluit zich van zelf de noodzakelijkheid aan, dat de jeugd met oordeel leert lezen. Het lezen is hoog noodig voor den christen Minahasser. Maar lezen zoo goed mogelijk, zoodat men verstaat wat men leest. Een groot hulpmiddel daartoe zal zijn: verstandsontwikkeling van jongs af. Het moet den jongen of het meisje geene groote moeite kosten, vragen en antwoorden te lezen en van buiten te leeren, met vrucht verhalen uit de bijbelsche geschiedenis te lezen. Het moet jongelingen en jonge dochters gemakkelijk vallen de Evangeliën te lezen, of in 't algemeen de Schrift, zóó dat zij daarvan vrucht plukken voor verstand en hart en leven. Dan zal de leeslust allengs meer toenemen, bevrediging vinden, nut doen voor het leven. Rekenen uit het hoofd, komt het ons volk niet schier dagelijks te stade, op de markten, of ook aan huis bij den verkoop van producten en den inkoop van benoodigdheden? Laat de jeugd daarin flink ervaren worden, men heeft er wat aan op lateren leeftijd. Zij komt er verder mede in 't maatschappelijk leven, dan met het vaardig uitwerken van ingewikkelde vraagstukken.

De school zij en worde steeds meer de plaats, waar de kinderen gewend worden aan orde en regel, waar zij leeren gehoorzamen. Wij allen weten het wel, hoe schier algemeen het kind den baas speelt in huis, terwijl dan de

jongeling volstrekt eigen zin en wil volgt. Wij weten het wel, dat de groote moeielijkheid om het opkomend geslacht algemeen en geregeld aan het godsdienstonderwijs te doen deelnemen, voor een goed deel wortelt in de omstandigheid, dat in de jeugd het kind niet gewend is aan orde en regel, en niet leerde gehoorzamen. En vanwaar komt den inlandschen Hoofden de grootste moeite, om cultuur- en heerendienstplichtigen ten allen tijde te doen arbeiden? Is het niet van dezulken, die niet geleerd hebben te gehoorzamen? Ongetwijfeld zal het bestuur den meesten last hebben van wie geen orde en regel gewoon geworden zijn. Men waant wel eens, dat de zoogenaamde domme inlander, de onbeschaafde, onontwikkelde, gemakkelijker te regeeren is dan de christen-inlander, die behoorlijk onderwezen is. 't Is niets dan waan, evenzeer als het overbekende, te veel eer genietende gezegde, den inlandschen christen in den mond gelegd: „ik ook christen, ik niet werk." Eilieve, staat de christelijke Minahassa dan ten achter bij zoovele andere streken, in volvaardigheid om te doen wat de Regeering van haar vordert? Wellicht is het omgekeerde meer waar. Laat de jeugd op de school orde leeren, zich gewennen aan gehoorzamen; laat de jeugd en de jongelingschap in christelijk-godsdienstigen zin worden opgevoed, dan zal steeds meer in de Minahassa worden bewaarheid, dat de beste christen tevens de beste burger is.

Om al het vorenstaande zijn wij op onze bezoekreizen in iedere gemeente er op bedacht, op te wekken, met al den ernst die in ons is, dat de gemeenten het dáárheen trachten te leiden, dat alle kinderen, zoowel meisjes als jongens, schoolgaan, en daarin getrouw zijn. Mochten de gemeenten ten deze steeds meer haren plicht en haar welzijn behartigen. Immers nog altijd zijn er een menigte ouders, die het nut van de school voor hunne kinderen

niet inzien. Naar ons inzien moet daar de gemeente doen wat den ouders betaamde, n.l. zorgen, dat de kinderen der gemeente ter schole gaan, onverdroten op ouders en kinderen werken door den zachten drang en de overredingskracht der christelijke liefde. Van de school verwachten wij veel voor de toekomst, zoowel voor de maatschappij als voor de christelijke gemeente. Maar vooral van de school met eenvoudig degelijk onderwijs, gebaseerd op de eigenaardige volksbehoeften, de school voor het volk. (1)

Wat betreft de uiterlijke godsvereering, willen we, behalve het bovengezegde omtrent godsdienstoefening en kerkgaan, nog eene wijle vertoeven bij de lokalen daartoe gebezigd. Iedere negerij, waar christenen zijn, heeft voor dat doel een gebouw, op eenige uitzonderingen na, steeds tot tweeledig doel, n.l. school en kerk. In den mond des volks zijn het altemaal kerken. De eigenlijke benaming zou moeten zijn: kerk-school. Hoofddoel bij den bouw was altijd eene plaats voor de onderlinge samenkomsten, de tweede gedachte daarbij was schoollokaal. In het verslagjaar werd hier en daar voortgegaan aan den bouw van nieuwe, aan het doel beantwoordende kerken; elders werd de bouw voltooid en het nieuwe bedehuis met dankbare blijdschap ingewijd; wederom elders ging men voort houtwerken tot hetzelfde doel te verzamelen. Maar ook werd op vier van de belangrijkste plaatsen in het ressort Tonsea een gebouw ingewijd, dat tot schoollokaal dienen moet, maar tevens als kerk gebruik wordt. Het tweeledig doel is bij den bouw in het oog gehouden. Belangrijk is, wat de Hulpprediker desaangaande mededeelt:

„Tegenover veel in den boezem der gemeenten, dat nog

(1) Men vergelijke hier het opstel van N. Graafland: „De Zendingschool in haar karakter, haren toestand en hare noodige verbetering" (Mededeelingen D. XXXIV p. 87 e.v.). *Red.*

altijd aanleiding geeft tot het herhalen der zelfde klachten, kan thans melding gemaakt worden van blijken van belangstelling, die op verassende wijze aan het licht traden, en ondubbelzinnig deden zien, dat het ook in deze gemeenten niet geheel ontbreekt aan dezulken, die uit oprechten vromen zin tot het brengen van milde offers volvaardig gevonden worden.

„De aanleiding tot deze verblijdende openbaring van belangstelling en liefde werd gegeven door de voltooiïng en inwijding van gebouwen, die mede ten behoeve van den openbaren eeredienst moeten strekken. Van eigenlijke „kerken" kan hier niet gesproken worden, aangezien deze gebouwen, zoowel uit- als inwendig weinig vertoonen, wat hen als kerkgebouwen kan doen kennen. Zij zijn dan ook niet alléén en zelfs niet in de eerste plaats bestemd, om tot „kerk" gebruikt te worden. Bij hunne oprichting werd allereerst aan de school gedacht, en dien overeenkomstig gedaante en inrichting bepaald. Daar echter ook de gemeente dringend behoefte had aan nieuwe kerkgebouwen, maar het al te bezwarend moet geacht worden, om gelijktijdig twee gebouwen van omvang op te richten, werd goed gevonden, de schoolgebouwen tevens voorloopig ten gebruik te geven aan de gemeente, en bij de afmeting daarvan zooveel mogelijk aan hare behoefte te denken. Zoo kwamen er op vier van de belangrijkste plaatsen van dit ressort gebouwen tot stand, die voor de gemeente wel niet aan alle eischen voldoen, maar toch eene groote verbetering in den toestand teweeg brengen,, vooral daar de gemeente sedert jaren genoodzaakt was, zich te behelpen met gebouwen, wier vervallen, onoogelijk aanzien alle aanlokkelijkheid deed missen, terwijl bovendien de enge ruimte veel ongemak deed ontstaan. Thans daarentegen vindt de gemeente behoorlijk plaats in een gebouw, dat door zijn uiterlijk voorkomen, goede afmeting en frisschen tint, reeds aantrekt."

Laat ons ter wille van de volledigheid nog een gedeelte afschrijven van wat die Hulpprediker mededeelt:

„De opwekking boven genoemd, als ontstaan door het betreden der nieuwe gebouwen, bleef niet bepaald tot de gemeenten, ten wier behoeve zij werden opgericht, maar vond ook meer of min weêrklank in andere gemeenten. In de eersten had zij ten gevolge eene merkbaar betere opkomst bij de gewone godsdienstoefeningen en bij het Avondmaal, en bovendien nog, dat er op drie plaatsen, – op elke plaats één, – echtparen in de gemeente te voorschijn traden, die, uit dankbaarheid voor verkregen zegen, de nieuwe gebouwen van de noodige petroleumlampen voorzagen, geheel toereikend voor eene behoorlijke verlichting. Zulk een geschenk, al behooren de personen, die het gaven, tot de welgestelden onder huns gelijken, is niet gering te achten. Het vorderde een belangrijk geldelijk offer, en het verdient te meer waardeering, daar de gedachte aan zulk eene gift, bij de eerste gevers althans, volkomen zelfstandig uit het eigen gemoed opwelde."

De goede daden vonden navolging. Een ander echtpaar voorzag de Avondmaalstafel van een volledig stel tafelgoed. Elders bracht men belangrijke sommen samen voor het aanschaffen van kerkklokken, of van nieuwe lampen. Nog elders, altijd in hetzelfde ressort, werd een nieuw kerkje ingewijd, dat in blijkbare opgewektheid gebouwd was.

In alle ressorten mag men zeggen, is een streven, hoezeer dat dan ook steeds moet worden aangemoedigd, naar goede kerkgebouwen, zoomede tot de aanschaffing van steeds beter meubilair. Over het geheel hebben de christenen wel wat over, van hun overigens sober deel, tot instandhouding van den openbaren eeredienst.

Maar de christelijke liefde denkt niet uitsluitend, niet allereerst aan zichzelve. Ook de Minahassa-christenen, als

geheel beschouwd, wenschen den zegen des Evangelies, dien zij deelachtig werden, ook anderen volksstammen toe. Zij weten voor de Evangelieprediking in andere gewesten en voor de landgenooten wel wat af te zonderen. Bij verscheidene christenen is de offervaardige liefde vaak even beschamend als verblijdend. Wat groot onderscheid in deze in de verschillende deelen des lands! Hoe dieper besef van den zegen, dien men ontving, des te hooger de dankbaarheid, des te reiner de liefde, des te onbekrompener de gaven. Moet één der Hulppredikers de betuiging van het hart: „In zake bijdragen, die in bidstonden en jaarlijksche collecten van de gemeente worden gevraagd, en waarvan de opbrengst moet strekken tot bevordering van het zendingwerk, allereerst in het land van geboorte en inwoning zelf, valt tot heden nog niet van vooruitgang te gewagen, en blijft dit ressort nog ver ten achteren bij andere ressorten, hoewel het ook daarin niet alleen staat," anderen mogen zich verblijden in toenemend liefdebetoon.

Die niet met ons zijn, onze tegenstanders, hebben wel eens zonderlinge gedachten aangaande de inzameling van liefdegaven onder de inlandsche christenen. Wij willen onze wijze van werken voor de geheele wereld bloot leggen. Eenige apologie ten deze ware zeer zeker hier misplaatst. De Apostel Paulus verheugde zich over het liefdebetoon der christenen te Philippi, en betuigde daarvoor zijne dankbaarheid. Maar hij voegt er nadrukkelijk aan toe: „niet dat ik de gave zoek, maar ik zoek de vrucht, die meerder wordt voor uwe rekening." Zoo zijn ook ons de bijdragen op zichzelven het hoogste niet. Wij zien daarin gaarne het dankbare, liefderijke hart, als vrucht van geloof in Christus, en verblijden ons, dat voortdurende beoefening van liefde den christenen zelven ten goede komt. Zegt

niet dezelfde Apostel: „die met zegen zaait zal ook met zegen maaien?"

Wij stellen het op hoogen prijs, als de maandelijksche bidstond voor de uitbreiding van het Koninkrijk der hemelen veelvuldig en door velen bezocht wordt; als de gave daar nedergelegd, en de bede daar uitgesproken, blijken dragen van geloof en liefde; als de gemeenten bij gelegenheid gaarne, volgaarne iets van het hare willen afzonderen voor de Evangelieprediking elders. Waar hierbij waarachtige liefde aan het geloof ontsproten, drijfveer is, en het waarachtig heil van den medemensch doel, dan is dat werk Gode welgevallig. Hij legt er een' zegen in en een' zegen op, een' zegen met wisselwerking. God heeft den blijmoedigen gever lief. Moge maar de overtuiging steeds meer harten vervullen: „gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet"!

In eenige gemeenten werden in het verslagjaar, zonder bepaalde collecte, vrijwillige bijdragen verzameld voor de te bouwen kerk te Nickerie. De roepstem om hulp, van de Commissie voor de zaken der Protestantsche kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië vond weerklank in menig hart, zoodat velen kleine gaven verzamelden tot gezegd doel.

Een ander verschijnsel op het gebied des christelijk-godsdienstigen levens is, toenemende behoefte aan gemeenschapsoefening met gelijkgezinden, en daardoor de vorming van vereenigingen. In ons vorig Bericht sloegen wij eene vrouwenvereeniging gade. Zulke vereenigingen bestaan thans op reeds vele plaatsen. Zij dragen niet weinig bij tot den bloei der gemeenten en de bevordering van huiselijke godsdienstigheid. Elders ook reeds vereenigingen van jonge meisjes en van jongelingen, ofschoon minder in aantal en kleiner van omvang.

Van groote beteekenis en ver strekkenden zegen is, dat het medewerkend personeel in de gemeenten, de leden der kerkeraden en hunne medestanders, geregeld opwekkende bijeenkomsten houden, ter bespreking van de gemeentebelangen, ter verdeeling van den arbeid, ter verlevendiging van ijver, volharding en trouw. Nauw daarmede samenhangend zijn de vergaderingen, die de inlandsche leeraars houden met het medewerkend personeel uit al de gemeenten hunner afdeeling. Dat alles komt der gemeenten ten goede, opdat zij opwassen in kennis, geloof en heiligmaking, voortschrijden op den weg tot volkomenheid.

Niet gering te achten is de werkzaamheid van gemeenteleden. Men wete, dat die werkzaamheid uit de gemeente voortkomt, door haar gevoed wordt, wederkeerig haar ten zegen is. Nooit stelt die werkzaamheid zich tegenover de gemeente, zoodat wij eenige bedrijvigheid in die richting steeds met blijdschap begroeten, en gaarne naar ons vermogen daaraan leiding geven en wijding. Wij stellen deze zaak te meer op prijs, omdat, zooals boven – te zijner plaatse – reeds gezegd is, wij over het geheel gebrek aan personeel hebben.

Allengs wint de christelijke vrijheid veld. „De waarheid zal u vrij maken," zeide Jezus. Vrij van zonde en dwaling vrij van de heerschappij der duisternis, vrij van door de vaderen overgeleverde gewoonten en zeden, maar vrij ook in de ontwikkeling van het godsdienstig leven en in de uiting daarvan. En komt die vrijheid niet wel eens in botsing met maatschappelijke toestanden? Zeker niet, waar de milde Regeeringsbeginselen betrekkelijk de uitoefening van den godsdienst worden gehandhaafd. Wij zijn erkentelijk voor wat hooger en lager geplaatste Ambtenaren in dezen tegenover de christelijke bevolking doen. Toch moeten wij ons wel eens bedroeven, dat het raderwerk van het inlandsch

bestuur der vrije ontwikkeling belemmerend in den weg treedt. Voorts, de gemeenten worden wel eens door een licht verklaarbaar gevoel van afhankelijkheid teruggehouden te doen, wat zij in haar belang noodig en nuttig zouden achten. Doch ook op het gebied der christelijke vrijheid zal de aarde van zelf vrucht voortbrengen, eerst den stengel, daarna de aar, daarna het volle koorn in de aar.

Wat aangaat onderworpenheid aan de over haar gestelde machten, het „eeren van den Koning," gehechtheid aan het Gouvernement, waardeering van de zegeningen voor het maatschappelijk leven van de Regeering haar toekomende, in dat alles heeft de Minahassabevolking zeker haars gelijke niet in den geheelen Archipel, veel minder wordt zij daarin door eenig volk overtroffen. Wij mogen ook in dat opzicht de vrucht des geestes opmerken. Het Christendom bevestigt wet en orde. Het Apostolisch woord: „Eert een iegelijk; hebt de broederschap lief; vreest God; eert den Koning," behoudt ten allen tijde, onder alle volken, ook onder ons, zijne volle kracht.

Aan het onderwijs voor de gemeente te Tomohon werd een werkzaam aandeel genomen door de oudste kweekelingen, die tot het inlandsch leeraarsambt worden voorbereid. „Menigeen hunner toonde daarbij, dat niet alleen kennis was bijgebracht, doch ook, dat hij aanvankelijk door Christus Geest bezield werd."

„Het onderwijs aan de inrichting ter opleiding tot genoemde betrekking werd in 1888 aangevangen met veertig leerlingen, van welken zes reeds examen hadden gedaan, en op eene benoeming wachtten. Deze volgde in April van 't verslagjaar. In Augustus daaraan volgende legden weder 10 leerlingen met gunstig gevolg examen af, die nu op een besluit wachtten."

„Het onderwijs kon geregeld voortgezet worden, en de

Hulpprediker, met de opleiding belast, werd daarbij krachtdadig geholpen door de beide inlandsche leeraars van dit ressort (Tomohon). Van gevaarlijke ziekten bleef de inrichting bevrijd; alleen een der kweekelingen deed vreezen, dat hij, wegens bedenkelijke ziekte, niet zal kunnen voortleeren."

Aan deze mededeeling van den Hulpprediker voegen wij toe, dat hij de taak hem toevertrouwd, nauwgezet, volijverig, met groote toewijding, tracht te vervullen. Voorts, de kweekelingen zijn zeer goed gehuisvest, en worden opperbest onderhouden.

Moge de inrichting toenemen in bloei, de Hulpprediker en zijne bijstanders gespaard en gesterkt worden, maar ook steeds meer bekwaamd tot het gewichtig werk der opleiding; ziekte en beproeving van anderen aard van haar verwijderd blijven. Worde zij steeds meer een zegen voor de Minassagemeenten!

Men weet, dat te Tomohon tevens gevestigd is de kweekschool voor inlandsche onderwijzers van het Nederlandsche zendelinggenootschap. Die inrichting was en is nog ten nauwste verbonden aan de Evangelisatie in de Minahassa. Gedurende het verslagjaar hadden geene bijzondere voorvallen met die kweekschool plaats. Er was voor geen der kweekelingen eindexamen, en tengevolge daarvan werden er ook geen nieuwe kweekelingen opgenomen. De zendeling Leeraar H. C. Kruijt, Directeur der kweekschool, ging voort krachten en gaven te wijden aan de opleiding der kweekelingen. Zijn ijver is genoegzaam bekend, zijne toewijding boven allen twijfel verheven. Hij wordt in het werk der opleiding bijgestaan door twee inlandsche onderwijzers, die wegens ijver en geschiktheid, van hem goede getuigenis hebben.

Ook deze inrichting bleef gespaard voor belemmerenden

invloed van ziekten en andere beproevingen. De Vereeniging verblijdt zich daarin met dankbaarheid aan God.

Wel niet tot de Evangelisatie in eigenlijken zin behoorende, maar toch uit haar voortgekomen, door haar mogelijk geworden, wellicht ook noodzakelijk, en tot haar in nauw verband staande, is de Meisjesschool te Tomohon. Het doel is, dochters van Hoofden en aanzienlijken bij degelijk onderwijs eene zorgvuldige opvoeding te geven, te vormen voor de maatschappij en het huisgezin, die beiden allengs meer vorderen in de vrouw.

De school ging vooruit in bloei. Het aantal internen nam verblijdend toe. De Dames Cramer en Makkink, respectievelijk Directrice en onderwijzeres aan de school, beijverden zich een' goeden klank te geven aan de inrichting, en kweten zich met liefde en toewijding van hare niet gemakkelijke taak.

Ofschoon internen en externen betalende leerlingen zijn, kan de school niet in eigen behoeften voorzien. Kost- en leergeld is betrekkelijk laag gesteld, ter wille van het doel. Jaarlijks moet de zoo even genoemde commissie een aanzienlijk bedrag bijpassen, opdat de school zal kunnen blijven voortbestaan. Moge de deelnemende belangstelling in Nederland, en waarom niet ook in Indië? steeds toenemen, opdat deze school allengs meer aan het doel harer oprichting beantwoorde, en een zegen zij voor huisgezin en maatschappij in de Minahassa!

Ter wille van de volledigheid van dit bericht zouden wij nu nog moeten vermelden overgangen van de Protestantsche naar de Roomsch Katholieke Kerk en omgekeerd. Eenige statistiek des aangaande kunnen wij niet leveren. Wij meenen, dat die bij het Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nêerlandsch Oost-Indië ingediend is door den Secretaris van de Commissie van Hulppredikers in de

Minahassa. Wij bepalen ons tot de mededeeling van wat ons desaangaande is bericht.

Uit één ressort: „De Katholieke propaganda bleef ook dit jaar hier werkzaam. Hiervan werd echter weinig openbaar. De twee kleine katholieke gemeenten, die in dit ressort gevonden worden, namen niet in omvang toe. Voor zooverre bekend is, staan tegenover een paar gevallen van overgang tot de katholieke kerk, een tiental van terugkeer tot Evangelische gemeenten, en onder dezen die van een paar personen, op wier terugkeer tot de gemeente meer prijs gesteld wordt, dan op dien van vele anderen. Over het geheel schijnt de neiging, om de Evangelische gemeente te verlaten voor de Katholieke Kerk, hier nog niet groot."

Uit een ander ressort: „Slechts enkele overgangen, meest om huwelijksredenen, hadden naar de Roomsche kerk plaats, terwijl wederkeerig anderen verzochten, om in den schoot der Evangelische gemeente opgenomen te mogen worden. De Pastoor trouwde eenige paren, zonder inachtneming van de wettelijke voorschriften. De Hulpprediker meende ook om ergerlijkheden in de samenleving te voorkomen, deze zaak bij het bestuur te moeten brengen."

Van elders: „Aangaande de Roomschen, ook in de buitengemeenten, kan ik niet veel schrijven. Begint de Pastoor met de biecht, dan is het te voorzien, dat hij vele aanhangers verliezen zal. Te . . . ging men tot de Roomsche kerk over, omdat de Pastoor geen geld vraagt, en wij wel (in de kerk). De Roomsche godsdienst is goedkooper. Naar men zegt, wilde de Pastoor op een paar plaatsen met de biecht beginnen, toch werd hem dit door zijn' helper ontraden."

Het lijdt bij ons geen twijfel, dat overgangen van protestantsche christenen tot de Roomsche Kerk, nimmer in

overtuiging hun' grond hebben. Laat ons ter wille der voorzichtigheid er bij voegen: dan in een enkel geval wellicht, bij hooge uitzondering. Velen weten niet wat zij doen; en nog steeds zijn de oorzaken meest hoop op stoffelijk voordeel, ontevredenheid en wrok jegens voorgangers en medearbeiders, dus vaak tegen waarheid en recht, en ook onbekeerlijkheid des harten, ongeneigdheid om een zondig leven vaarwel te zeggen. Moge het waarachtige licht steeds helderder schijnen, en steeds meerderen door dat licht van dwaalpaden teruggehouden worden!

Wij staan aan het einde van ons Bericht. Groote verscheidenheid geeft het te aanschouwen. De Evangelisatie in ons land is niet overal even ver gevorderd. Velerlei oorzaken hebben daartoe medegewerkt. In sommige streken is het Evangelie tientallen van jaren vroeger tot de bevolking gebracht dan in andere. De persoonlijkheid en de wijze van werken der eerste Zendelingen was onderscheiden. Ieder hunner drukte den stempel zijner eigenaardigheid op het werk en de gemeente die hij stichtte, af. Hier langzame, steeds voortgaande overgang van de bevolking, na doeltreffend onderricht, tot het Christendom; dáár de toetreding in massa, zonder voldoende voorbereiding. In den éénen werkkring één persoon met zijn personeel langen tijd onafgebroken werkzaam, in het andere herhaalde afwisseling, met tijden van waarneming door anderen. Daarbij, onderscheiden bodem naar den verschillenden volksaard, onderscheiden zeden en gewoonten. Bij den eenen volksstam ernst en degelijkheid, bij een' anderen onverschilligheid en oppervlakkigheid, bij een' derde lichtzinnigheid en wuftheid, als hoofdtrekken van het volkskarakter.

Toch betoont het Christendom zich ook in dit land als alles in zich te hebben om wereldgodsdienst te zijn. De Geest van Christus doordringt steeds meer allen en alles.

Voor het tegenwoordige, zoowel de Minahassa in haar geheel als iedere gemeente in het bijzonder, overal zien wij, dat de aarde van zelf vrucht voortbrengt: eerst het kruid, daarna de aar, daarna het volle koorn in de aar.

Aan alle hooger en lager geplaatste Ambtenaren, Europeesche en inlandsche, betuigt de Vereeniging haren dank voor ondervonden welwillendheid en medewerking.

De Heer der gemeente doe genadig verzoening over alles wat in en aan ons werk niet was naar de reinheid der heilige dingen, en legge een' blijvenden zegen op al wat hem welgevallig was.

De genade van onzen Heere Jezus Christus, de liefde Gods, en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij en blijve met ons allen tot in eeuwigheid!

De Zendelingvereeniging in de Minahassa,
In haren naam,
H. ROOKER, *Secretaris.*

DE ZENDINGWETENSCHAP.

De nieuwe zending onder de Battaks.

(*Overgenomen uit de Deli-courant No. 9 en 10, van 1 en 5 Februari 1890*).

In de Delicourant van 11 Januari heeft de Lezer een bericht kunnen opmerken, ontleend aan het Maandbericht van het „Nederlandsche Zendelinggenootschap." Daaruit bleek, dat tengevolge van pogingen, gedaan vooral door den heer J. T. Cremer te Haarlem, eene nieuwe zending onder de Battaks staat begonnen te worden, en wel – afgescheiden van het thans reeds bestaande arbeidsveld – west- en noordwaarts van de hier bestaande tabaksondernemingen.

Gelijk boven herinnerd werd, is het voornamelijk de heer Cremer, die daartoe den stoot gegeven heeft. In Juli des vorigen jaars werd door hem eene circulaire verspreid, waarin het doel duidelijk en klaar werd uiteengezet.

Politieke rust, zegt de steller, is een der belangrijkste factoren voor blijvenden bloei in vreemde gewesten. Die dreigde indertijd ernstig verstoord te worden door de twisten der Battaks met de Maleische vorsten. Talrijke schuurbranden toonden genoegzaam het nadeel van zoodanige twisten.

Thans dreigt gevaar, dat, door de Alas- en Goejoelanden heen, de betrekking der Battakkers met Atjeh, dat niets onbeproefd laat, hechter wordt; 't is daarbij alleen nog maar een geluk, dat de Atjehers mohammedanen en de

Battaks heidenen zijn. Evenwel, de Islam verdringt op den duur het Heidendom – dat is zoo goed als zeker, en nu komt het er maar op aan, tegenover dien Islam het Christendom te stellen. Kunnen de Battakkers daartoe worden gebracht, dan kunnen wij verzekerd zijn, dat zij voor ons, bij een wijs en eerlijk bestuur, goede buren of onderdanen zullen zijn.

Voor het bovengenoemde doel zijn noodig *f* 30,000; zijn deze bijeengebracht, dan is het bestaan der zending voor minstens drie jaren verzekerd; in dat tijdsverloop kunnen pogingen worden aangewend om, door het verzamelen van vaste jaarlijksche bijdragen, die zending te bestendigen.

De heer Cremer wendt zich in deze circulaire alleen tot de in Europa gevestigde belanghebbenden bij Deli; „later kan ook getracht worden de ter kuste wonende Europeanen en andere belangstellenden te winnen voor de instandhouding der zending."

Die oproeping schijnt niet te vergeefs geweest te zijn. Uit het bovenvermeld Maandbericht blijkt, dat de *f* 30,000 zijn bijeengebracht, en dat de heer H. C. Kruijt, hoofd van de onderwijzers-kweekschool te Tomohon, de eerste zendeling op het nieuwe arbeidsveld zal zijn.

Voor zoover wij tot oordeelen bevoegd zijn, gelooven wij, dat moeilijk een beter keuze kon gedaan zijn, want, als wij ons niet bedriegen, is dit de zoon van den heer J. Kruijt, die te Môdjô-warnô (bij Soerabaia), een gemeente heeft tot stand gebracht, die de sympathie en bewondering van allen wegdraagt.

Drukt de zoon, in methode en in eene verstandige en practische opvatting van den arbeid, de voetstappen des vaders, waarvan hij, meenen wij, reeds bewijzen heeft geleverd, dan hebben wij de verzekerheid, dat de taak

onder de Battaks met voorzichtig beleid zal worden terhand gevat, en dat de eerste arbeid niet alleen geen schadelijke gevolgen zal hebben (wat ook zeer goed mogelijk zou kunnen zijn), maar, op den duur voortgezet, het beoogde doel zal bereiken.

Dat laatste hopen wij zeer, en het hoofddoel dezer regelen is dan ook, de nieuwe zending met een „Glück auf!" te begroeten.

Er zullen er zonder twijfel ook wel zijn, die zich daarmede niet vereenigen kunnen.

Laat men – zoo wordt er geredeneerd – die eenvoudige lieden liefst laten blijven wat zij zijn; dan zijn ze het gelukkigst. Wij brengen hun misschien beschaving, ja, maar daarmede ook een groot deel van den vloek der beschaving: „the Struggle for life" en het proletariaat. Bovendien, zegt men, zijn onze westersche opvattingen voor deze menschen toch volkomen ongeschikt, en met name de voorstellingen en de moraal van het Christendom voor hen veel te hoog.

Ongetwijfeld schuilt er waarheid in deze bedenkingen, maar toch slechts in zooverre, als zij gericht moeten worden tegen eene verkeerde, soms dwaze inrichting van den zendingarbeid, als deze wel vaak verzuimde in te gaan op de eigenaardigheden van de te bearbeiden volksstammen, en het hoofddoel scheen te zoeken in het hervormen van natuurkinderen naar ons westersch – niet zelden Theologisch-dogmatisch model. Hierdoor werd dan eene menschensoort gekweekt, die, wel eens met reden, aanleiding tot bespotting gaf.

Men mag die bedenkingen evenwel niet overdrijven. Toch doet onze eeuw dat niet zelden.

Vroeger stelde men eenzijdig voorop, dat wij, Westersche-Christenen, het nec plus ultra van beschaving en volmaaktheid hebben bereikt, de waarheid volkomen in pacht hebben,

en nu van onze volle tafel de kruimkens aan de heidensche volken moeten brengen. Die eigenwaan heeft in onze eeuw een' gevoeligen knak gekregen, waar door de besten gulweg erkend wordt, dat zoogenaamde heidenen ons dikwerf heel wat kunnen leeren, en voor sommige doeleinden ook wel eens zendelingen mochten afvaardigen naar de Centra der Westersch-„Christelijke" beschaving. Maar aan den anderen kant mag men ook niet doordrijven – gelijk men thans doet – dat wij aan onwetende volkeren niets goeds van het onze zouden kunnen mededeelen.

Laat ons de zooeven geopperde bedenkingen even onder de oogen zien. Men zegt:

1°. Die menschen zijn gelukkig. Maar wat men ook spreke van dien toestand van idyllisch geluk der „natuurvolken", die is toch ook al heel betrekkelijk. De welbekende wijsgeer der Hermitage, Jean Jacques Rousseau is met die verheerlijking voorgegaan, en had een' tijd lang in de periode van „herders en herderinnetjes" – een geweldig succès, terwijl er ook thans nog velen zijn, die min of meer in zijne meening deelen.

Nu is ieder begrip van geluk natuurlijk betrekkelijk; maar de toestand der onbeschaafde volkeren doet toch doorgaans denken aan zooveel luiheid en vuilheid, zooveel onophoudelijke en vaak bloedige onderlinge veeten, zooveel beangstigend en ieder levensgeluk vergallend bijgeloof, dat men wel moed behoort te bezitten om dien toestand als het geluk bij uitnemendheid te schetsen. De geschiedenis ook van Indië toont ons metterdaad, dat er van al dat idyllisch geluk der „eenvoudige natuur-kinderen" al bitter weinig overschiet, en dat onze invloed in deze gewesten – ofschoon gebrekkig hier, verderfelijk ginds – toch alles te samen genomen heeft gestrekt om het peil van geluk van den inlander te verhoogen.

En als het den zendelingen gelukt, eenvoudige deugden aan te kweeken, te beginnen met zindelijkheid en arbeidzaamheid; als zij iets kunnen doen voor de opvoeding der jeugd (het voornaamste van alles) en de verheffing der vrouw, dan zal men ook van hen moeten getuigen, dat zij de brengers zijn geweest van rein menschelijk geluk.

Het feit is, dat er wel degelijk iets goeds kan gedaan worden. Ambon, Menado, Larantoeka, enz. toonen ons, dat een eenvoudige, beschavende invloed op den inlander kan uitgeoefend worden, zonder dat deze uit zijn' kring gerukt en daarmede een rampzalig wezen wordt.

't Hangt alles maar af van innige belangstelling en wijzen tact.

Werkelijk is en wordt niet zelden de zending gedreven in 't belang van „de katoentjes", om aan de productie van het dierbare vaderland nieuwe afnemers te bezorgen; edoch uit het bovenstaande blijkt reeds, dat er toch ook eene betere en meer edele opvatting bestaat.

2°. Men zegt ook: De christelijke voorstellingen en moraal zijn voor deze lieden verkeerd.

Deze stelling, zoo vaak in onze eeuw gebruikt, is waarlijk zeer zonderling. Gerust mag men zeggen, dat het zedelijk ideaal van het Christendom zeer verheven is; maar ook de westersche beschaving en wij allen, die ons christenen noemen, staan er nog ver beneden. Men kan dus onmogelijk verwachten – hoewel men vaak werkelijk zoo onbillijk is – dat pas „bekeerde' volksstammen zoo in eens zouden uitblinken door ernst en diepte van levensopvatting.

Maar waarom ook zij niet langzamerhand zouden kunnen opgevoed worden tot zoogenaamde christelijke deugden, verklaren wij niet te begrijpen. Als maar hunne opvoeders in het opleggen van verplichtingen wijselijk den Hora-

tiaanschen stelregel volgen: "wat de schouders kunnen dragen en wat nog niet"!

Werd in de circulaire van den heer Cremer deze zending aanbevolen op politieke gronden "om de Battakkers tot onze vrienden te maken" – dan is daar niets tegen te zeggen; integendeel moet die aanbeveling zeer verstandig en practisch genoemd worden. In het bovenstaande werd getracht bovendien om te toonen, dat, afgezien van de politieke redenen, eene practische zending mag aanbevolen worden, omdat zij geluk en zegen verspreidt.

Men zou gerust nog eene schrede verder kunnen gaan, en beweren, dat het hier eene verplichting geldt, door de geschiedenis voorgeschreven. Wanneer meer beschaafde en daardoor machtiger natiën in nauwe aanraking komen met minder beschaafde volksstammen, dan kunnen zij in de behandeling van dezen twee wegen inslaan:

Of zij laten die stammen geheel aan hun lot over, zien het kalm aan, dat deze het slechte van de zoogenaamde beschaving overnemen, en daardoor langzamerhand te gronde gaan, en gebruiken ten slotte hunne overmacht om te vernietigen, wat reeds ontzenuwd was – óf men kiest den beteren weg, door die minder beschaafden, door opvoeding en onderwijs, zooveel mogelijk tot zich op te heffen.

Een derde weg is nauwelijks denkbaar; één van beiden: vernietiging, of opheffing tot een hooger standpunt.

Dan is de keus voor den weldenkenden mensch niet moeilijk.

In hoeverre de aan te wenden pogingen bij de Battakkers kans van slagen hebben, zal in een volgend artikel besproken worden.

Een gunstige kans voor het welslagen der zending is ongetwijfeld, dat het hier heidenen geldt, en wel van een'

lageren rang, belijders van fetichisme en animisme. Gold het volgelingen van den Islam, dan zou men die zending eerder moeten ontraden; want de Islam treedt, gelijk bekend is, met minstens even stoute pretentiën op als het Christendom om wereldgodsdienst te worden, zoodat het wel van zelf spreekt, dat iemand, die meent de absolute waarheid te hebben, niet spoedig de vlag strijkt voor een ander, die hem met dezelfde bewering aanklampt om hem te bekeeren. Van daar dan ook, dat de zending onder de mohammedanen tot dusverre vrij onvruchtbaar was; en dat het den in ons vorig artikel genoemden heer J. Kruyt gelukte, in Modjowarno eene dergelijke bloeiende gemeente met scholen en kerk, bijeen te brengen, die voor een groot deel uit eigen middelen alles bekostigd heeft, mag bepaald een wonder genoemd worden in een land, waar de Islam, zij het dan ook in eene grove gestalte, zoozeer de overhand heeft.

Geheel anders is het bij volken als de Battaks. Wel verre van er op uit te zijn om bekeerlingen te maken, gevoelen zij hunne eigene minderheid, en zijn geneigd om aan te nemen wat de vreemdeling hun brengt – zij deze mohammedaan of christen.

De heer M. Buys, ook ter Oostkust als predikant welbekend, bezocht, toen hij op Padang's Westkust geplaatst was, tal van zendingstations, en daar wij alle reden hebben dezen reiziger een even onbevangen als scherp oordeel toe te kennen, daar voorts dit oordeel mede gegrondvest is op verklaringen van de zendelingen zelven, wenschen wij in de onderstaande regelen vooral aan zijne hand ons bescheiden oordeel over de levensvatbaarheid der bewuste zending mede te deelen. Over die zucht der Battaks om met hun eigen verleden te breken, schrijft de heer Buys (1):

(1) Twee jaren op Sumatra's Westkust door M. Buys, Predikant in Nederlandsch Indië. Amsterdam. A. Akkeringa 1886.

Allerwege openbaart zich onder dat volk, bepaaldelijk in die streken, waar zij met de Maleiers en Europeanen in aanraking komen, eene levendige zucht naar verandering van godsdienstig geloof en wat daarmede samenhangt. Deze zucht is niet hieraan toe te schrijven, dat zich dieper en reiner godsdienstige behoeften bij hen doen gevoelen – aan hetgeen wij gemoedsleven noemen schijnen de Bataks over het algemeen tamelijk arm te wezen – maar is het gevolg van de minachting, waarmede zij op zichzelven en hun verleden neerzien.

Zij schamen zich over dit verleden, aldus werd mij door den heer Dirks, en ook later door de zendelingen in het Sipiroksche verzekerd, en willen daarom gaarne van godsdienst veranderen. De naam Battak of Batta geldt bij hen voor een' scheldnaam, en zij gebruiken dien nooit, wanneer zij over zichzelven spreken. Mandhélinger, Ankolees, Tobanees, aldus worden zij liefst genoemd, naar de landschappen, waar zij wonen. De hoofden en andere aanzienlijken onder hen spreken bij voorkeur Maleisch, als zij in de gelegenheid geweest zijn deze taal aan te leeren, en doen zich gaaane, althans in die streken, waar ons bestuur gevestigd is, als Maleiers voor.

Diezelfde ondervinding heeft ieder, die de Battaks. hetzij in de doesoen, hetzij op de hoogvlakte, (de eigenlijke negri-Battak) heeft leeren kennen, kunnen opdoen, dat n.l. deze lieden met een verbazend welgevallen kunnen uitweiden over de onwaardigheid, domheid en luiheid van hun eigen volksstam.

Het is zeker vooral door deze omstandigheid, dat de zending tot op zekere hoogte zeer vergemakkelijkt wordt. En ongetwijfeld zou men hier allicht een' overgang in massa kunnen zien, als b. v. vroeger in Ambon, en in deze eeuw in Menado, ware het niet dat de Islam, die van het zelfde voordeel profiteert, klaarblijkelijk sterkeren invloed uitoefent dan het Christendom.

Boven werd reeds gewag gemaakt van de pogingen, die in andere Battakstreken zijn aangewend. In Si Lindoeng, Toba, Si Pirok, en Siboga arbeiden reeds sedert jaren tal

van zendelingen van het „Rhijnsche Zendelinggenootschap te Barmen."

Met welk succès?

Geven wij aan den zooeven genoemden heer Buys het woord, om ons een en ander mede te deelen, wat hij van dien arbeid zag.

In uiterlijk voorkomen wonnen het de christenen van hunne heidensche stamgenooten:

Toen wij Pakanten naderden, ontmoetten wij een paar groepjes vrouwen, die een vrij wat aangenamer voorkomen hadden dan de pas beschrevene. Zij droegen het hoofdhaar netjes gescheiden, en waren behoorlijk in een' zindelijken sarong en kabaja gekleed. Zij verrasten ons met een' vriendelijken morgengroet, iets zeer ongewoons in deze streken, alwaar de Europeaan slechts zelden van inlanders, allerminst van de inlandsche vrouwen een' groet ontvangt. Weldra bleek het, dat het christenvrouwen en meisjes waren, en het aangenamer uiterlijk, waardoor zij zich kenmerkten, was mede te danken aan den beschavenden invloed des zendelings, waaronder zij gestaan hadden.

De beschrijving der bijgewoonde godsdienstoefening is zeer interessant te noemen:

Wij mochten ook het genoegen smaken, eene godsdienstoefening van de Sipiroksche christengemeente bij te wonen. De vrij groote kerk was geheel gevuld. Er waren zeker bij de driehonderd menschen, mannen, vrouwen, en kinderen, die dicht opeen gedrongen zaten, zoodat de atmosfeer, die wij hier inademden, niet bepaald frisch was te noemen. Tot verbazing der Europeesche bezoekers en ongetwijfeld te hunner eere, begon de dienst met het zingen van een Hollandsch Psalmvers (Ps. 68: 10). De zendeling zeide telkens bij het eindigen van een' regel de eerste woorden van den volgenden aan de gemeente voor, maar voor de meesten was deze tegemoetkoming niet eens noodig, hoewel het Hollandsch niet door hen werd verstaan, en zij de woorden dus bloot werktuigelijk zongen. Evenals de meeste inlanders in deze gewesten en andere volken, bij wie het lezen en schrijven niet algemeen in zwang is, of slechts zelden in praktijk gebracht wordt, onderscheiden zich ook de de Battaks door een bijzonder goed geheugen. Ook de Battaksche liederen, die gedurende de godsdienstoefening aangeheven

werden, zong de gemeente bijna geheel uit het hoofd. Ik vond het eene gelukkige gedachte, dat men deze gezangen van levendige, opgewekte melodiën in eene snelle maat had voorzien, zoodat men ze in hun geheel kan laten zingen. De talrijke schare nam met eene eerbiedige houding en vol aandacht aan de godsdienstoefening deel, en het kwam mij voor, dat hierdoor de leelijke en strakke gelaatstrekken der mannen en vrouwen eene zekere verzachting ondergingen en een vriendelijker voorkomen kregen.

Vooral de opvoeding der jeugd trekt onze aandacht:

Toen wij de hoogte opkwamen, waar de kerk met hare omgeving staat, begonnen de klokjes vroolijk te luiden, en de aan weerszijde van den weg geschaarde schoolkinderen een welkomstlied aan te heffen, op een van die teedere en tegelijk opwekkende melodiën, waarvan de Duitschers zoo goed het geheim verstaan. De kinderen van allerlei leeftijd – ook hier zagen wij er, die nog niet lang geleden gespeend waren, – hadden een vrij zindelijk voorkomen en waren meerendeels behoorlijk gekleed. Voor zoover de meisjes geen baadjes droegen, hadden hier zelfs de jongsten onder haar de sarong op de borst onder de armen vastgemaakt . . . . . De kleine zendingschool, hier een afzonderlijk gebouw, was geheel gevuld, toen de kinderen er binnen waren gegaan en neergehurkt zaten voor de lage bankjes, die tot schrijf- en leestafel dienden. Lezen en schrijven, rekenen, bijbelsche geschiedenis en zang vormen de vakken van het onderwijs. Inlandsche meesters helpen den zendeling in de school tegen een klein salaris met veel ijver.

En elders:

De schooljeugd te Prau Sorak werd eenigszins in den trant der Fröbelmothode opgeleid. Vroolijke liedjes, van allerhande sprekende gebaren vergezeld, werden alleraardigst door de Battaksche jongskens en meiskens van zeer jeugdigen leeftijd gezongen, en vielen blijkbaar zeer in den smaak. De vrouw van den zendeling liet zich door hare moederzorgen niet weerhouden om hare krachten aan de schooljeugd te wijden. Zooals zij zich met haar kleine op den arm te midden der inlandsche kinderen bewoog, was zij mij een vriendelijk beeld van de wijze, waarop de liefde zich weet te vermenigvuldigen en in staat stelt tot toewijding aan zeer uiteenloopende belangen.

Ontegenzeggelijk doen deze schetsen weldadig aan en toonen duidelijk genoeg, dat de arbeid in ieder geval nut

sticht, gelijk trouwens door allen erkend wordt, die met den werkkring dier gemoedelijke Duitschers kennis maakten.

Ook begrijpt de Battakker zeer goed hetgeen hem wordt voorgesteld. Onderscheidene mannen, zegt de heer B., en zelfs een paar aankomende knapen beantwoordden de vragen van hun' leeraar vlug en met een vloed van woorden (de Battakkers zijn geboren advocaten), die meestal de uitgesproken denkbeelden juist teruggaven.

Een andere vraag is, of het Christendom het daar van den Islam winnen zal. In Sipirok oefent deze reeds zulk een' sterken invloed uit, dat de varkens, elders de onafscheidelijke medebewoners van de christelijke Battakkampongs, hier in 't geheel niet worden aangetroffen. Men durft deze dieren, op wier vleesch men zeer verzot is, niet houden, uit vrees voor ongenoegen met de mohammedaansche stamgenooten. Het blijft met die twee godsdiensten, zonderling genoeg, eb en vloed. De zendeling te Sipirok deelde o. a. aan den heer B. mede, dat kort voor diens komst eene menigte afvallig geworden Battaks met een belangrijk aantal nieuwe bekeerlingen bezig waren, zich weêr aan de Christengemeente te verbinden, door het voorbeeld van enkele hoofden hiertoe aangevuurd, nadat de gemeente in het vorige jaar een aanzienlijk aantal leden tot den Islâm had zien overgaan.

En als men, bij dien onderlingen wedijver, in aanmerking neemt, dat de Islâm reeds tevreden is met een' uitwendigen overgang, bestaande in het aannemen van eenige gebruiken, en tevens de polygamie gedoogt, dan spreekt het wel van zelf, dat het Christendom met zijne strenge zedeleer minder populair is. De zendelingen waren reeds door den nood gedrongen, eenige concessies te doen, maar kunnen daarmede niet te ver gaan.

Eene andere moeilijkheid is de afgezonderde positie, die

de jeugdige christenen onder hunne stamgenooten innemen. Zoo spoedig iemand zijne huwbare dochters aan de markt moet brengen, raakt hij met die positie verlegen, gaat de natuur boven de leer, en moet hij terwille van die dochters afvallig worden, als hij onder zijne medechristenen geene schoonzoons kan vinden.

Eindelijk – en dit is wel de hoofdzaak – neemt men eerder den godsdienst aan van menschen, met wie men zich, door kleur en ras verwant blijft gevoelen.

Zoo zijn er tal van bezwaren; maar met dat al kan men toch gerust zeggen, dat de christelijke zending onder de Battaks tot dusver niet zonder succes gedreven is.

Een en ander geeft ook voor de nieuwe zending goede verwachtingen.

De kennis van taal- land- en volkenkunde zal er weêr door verrijkt worden. Ook op dat gebied hebben de zoo-even genoemde zendelingen op waardige wijze de voetsporen van Junghuhn en van der Tuuk gedrukt, en in ieder opzicht aan de Nederlandsch-Indische regeering zoovele diensten bewezen, dat zij door deze met veel onderscheiding bejegend worden.

Voorts zal door het verstrekken van medicijnen, het geven van goeden raad, enz. enz. de band der vriendschap met den Europeaan nauwer toegehaald worden.

Het onderwijs en de beschaving der jeugd zal ongetwijfeld ook hier min of meer vruchten afwerpen.

Zoodat, ook al mocht het doel: de Battakkers tot een christenvolk te maken, niet of slechts ten deele bereikt worden, toch de moeite en de kosten niet te vergeefs zouden zijn.

Ten slotte verdient de vraag overweging, of het niet wenschelijk zou zijn, ten einde het gestelde doel beter en

sneller te bereiken, eerst niet intensief maar extensief te werk te gaan en, met wettige middelen, te streven naar een' overgang in massa.

Men heeft dan later tijd en gelegenheid, om, wat eerst vluchtig werd aangenomen, grondiger te onderwijzen.

Het springt in het oog, dat vele der bezwaren, die de oudere zending onder de Battakkers drukken, daarmede zouden worden opgeheven, en het is ook algemeen bekend, dat het Christendom bij de meeste volkeren op eene dergelijke wijze is gegrondvest.

Indien b. v. wat duidelijk op den voorgrond werd geschoven, dat het Christendom een band van vriendschap, broederschap en bescherming aanbrengt met den Europeaan, dan kan hierin niets onbetamelijks gevonden worden.

Hoe het zij, wij eindigen met den wensch, dat het der zending gelukken moge, onzen naburen geluk en welvaart te brengen. En moge dan ook die schoone, frissche hoogvlakte van Sumatra, niet meer geteisterd door eindelooze veeten en oorlogen, zich krachtig ontwikkelen, tot zegen van hare bewoners, en tevens een waarborg te meer worden voor den vrede op Sumatra.

v. L.

SCHETSKAART VAN DR C. KRUIJT.

Bind
Hr. R

Deli hotel

Schets van de verkenningstochten in de Doesson van Deli, door H. C. KRUIJT.

(*Zie schetskaartje*).

1ste Reis. *Groen.*

Per spoor: Medan, Deli-tuwa, den Heer V. D. WATER.
〃 karretje: tot den Heer HAVINGA OORTWIJN.
Te voet: naar Naman Rendang, den Heer INGERMAN. Kuwali, Petumbukan, Ladja, Buloh Haür, Kota Bungkai, Tangkohan, Mertelu, Tjingkem.

Dezelfde route terug, met een bezoek aan den Heer VERWEY van uit den Heer INGERMAN.

2de Reis. *Blauw.*

Per karretje: Medan naar den Heer PONSE.

Bezoek Sungei Siput, naar den Heer VAN BEUNINGEN VAN HELSDINGEN.

Te voet: Naar den Heer THOMSON, – Rambung, Bengkawen, Sembah, Sibolangit, Betimus. Terug naar Sibolangit, Batu Belin, den Heer HEIJNEMAN.
〃 paard: naar den Heer KROL.
Per karretje: 〃 Medan.

3de Reis. *Rood.*

Per spoor: naar Bindja, den Heer RAPPARD.
〃 karretje: 〃 den Heer HEINOLDT, Belintang, den Heer NIEUWENHUIS. Terug den Heer HEINOLDT, den Heer DE VRIES.
Te voet: *met gids* naar Radja TINONGKOWAN, Lau Melgap, Sapuruk, Beringan, Rumah Batjang Kawung?

zonder gids naar Tandjung beringin.

met 〃 〃 Pinondjohan, Tambunan.

zonder 〃 〃 Redah Bernah, Pongodjah, Sibolangit.

met gidsen, die den weg niet wisten, naar Rumah-Sembul, Tangguran, Buloh Haür.

zonder gids (weg reeds bekend) van Buloh Haür naar den Heer INGERMAN.

Te paard: naar den Heer OORTWIJN.
Per karretje: 〃 Deli tuwa-station.
〃 spoor: 〃 Medan.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Het Inlandsch onderwijs.

(*Voorlezing*).

M. H. Wat men gewoonlijk bedoelt met de benaming „Inlandsch onderwijs", is geen onderwijs dat uit de inlandsche maatschappij zijn' oorsprong heeft, maar dat aan inlanders door ons gebracht is en gegeven wordt. Die benaming heeft echter burgerrecht gekregen, en kan dan ook heden dienst doen.

Dat ook aan Inlanders, d. z. h. de bewoners van den Oost-Indischen Archipel, onderwijs gegeven wordt, zal wel niemand uwer wraken, als die reeds door uw' stand in onze maatschappij een blik hebt voor de belangen der menschheid in het algemeen, en als Nederlanders onzer natie ten plicht rekent, aan de volken, die wij onder ons Bestuur hebben betrokken, datgene te brengen, wat wij onontbeerlijk achten om hen tot ontwikkeling en beschaving te leiden. Alleen omtrent het hoe? en hoeveel? zou bij ons nog verschil van meening kunnen bestaan!

Daaraan heeft men, jammer genoeg! niet tijdig gedacht, en denken velen nog niet. Men acht niets natuurlijker, dan dat ons europeesch onderwijs, zoo goed mogelijk, bij de inlanders worde overgebracht, behoudens het gebruik van eene inlandsche taal, zij het ook niet juist van de taal des lands!

De onderwijzers, die bij het inlandsch onderwijs eene plaatsing vonden, vergaten meest en vergeten tot heden, een der meest bekende hoofdstellingen bij het onderwijs en de opvoeding: „Voed uwen kweekeling op overeenkomstig zijnen eigenaardigen aanleg en zijne uiterlijke betrekkingen!"

Men begon niet, waarmede men moet beginnen, met de studie van land, en volk, en karakter, en aanleg, en, last not least! van de werkelijke behoeften des volks in die maatschappij.

Zal de school nut stichten, en dus reden van bestaan hebben onder een volk, dan moet zij geven wat in die maatschappij past, en wat die maatschappij werkelijk ten goede komt. Onze europeesche toestanden passen niet op de inlandsche maatschappij, en ons onderwijs, als zoodanig, evenmin!

Hoe er alzoo met dat onderwijs is gesold, kan een overzicht van de geschiedenis daarvan in breede trekken aantoonen. Wij bepalen ons tot de laatste vijftig jaren.

Onderwijs en scholen bestonden in de Molukken vroeger dan elders in den Archipel, omdat met de prediking van het Evangelie door de zending altijd de oprichting van scholen gepaard ging, dewijl er voor eene gewenschte waardeering van den christelijken godsdienst eene hoogere ontwikkeling vereischt wordt, dan de inlandsche maatschappij bezit. Het wordt dan ook in de zending erkend, dat het onderwijs – gewoonlijk volksonderwijs – een der voornaamste factoren is tot eene degelijke vestiging van het Christendom.

Dat dit onderwijs niet altijd den toets van degelijkheid kon doorstaan, behoef ik niet te zeggen. Toen ik, nu ongeveer 40 jaren geleden, Depok bij Batavia, Ambon en de Minahassa bezocht, was de spelmethode nog in vollen

gang, met spelboeken van het begin tot het einde, bestaande uit woordenlijsten met opklimming van twee lettergrepige woorden tot drie, vier en vijf lettergrepige, even als in het begin dezer eeuw de spelboeken van van Driel. Maar, zij leerden toch lezen, zou men Brugsma kunnen nazeggen, hoewel hij toch aan de klankmethode verre den voorrang gaf. Toch waren er spelboeken; maar op de Sangi-eilanden leerde men èn letters, èn spellen, èn lezen van een enkel blad uit den Bijbel, nu en dan door een ander blad afgewisseld.

De eerste die aan dit spel-onderwijs eenen beteren gang wilde geven, en het voor de jeugd gemakkelijker en aangenamer wou maken, was de Heer Roskott, die aan het hoofd stond van eene kweekschool voor Inlandsche onderwijzers en voorgangers in de christelijke gemeente te Ambon. Hij maakte tabellen met eenvoudige verbindingen en langzaam opklimmende, maar hij bleef bij de spelmethode, en kwam te laat achteraan met leesoefeningen, die pas den smaak voor het leeren lezen aangenaam maken en prikkelen.

Dat dit inzicht niet zoo algemeen is, of liever nog schaarsch, moge daaruit blijken, dat in de laatste jaren nog door het Gouvernement een spelboek bij herhaling is herdrukt, waarin een ruim twintigtal bladzijden enkel woordenlijsten bevatten, en aan het slot enkele leesoefeningen als toegift voorkomen.

Dat ik na drie jaren verblijf in Indië spel- en leesboeken gaf naar den eisch van dien tijd, en rekening houdende met land en volk, behoef ik niet te zeggen. Zij worden tot heden in de zendingscholen in de Minahassa gebruikt. En de klankmethode is daarin toegepast.

Met het lezen bracht men het gewoonlijk zoo ver, dat de leerlingen daarvan het gebruik kenden, en het nut ondervonden in kerk en catechisatie; en ook wel nu en

dan, een of ander boek in 't Maleisch of eene courant lazen.

Maar treuriger stond het geschapen met het rekenen. Over de methode zal ik maar niet spreken; maar wat nut men mag hebben gezien in het werktuigelijk aanleeren van de hoofdregelen der cijferkunst met onbenoemde getallen, waarmede de meesten de school verlieten: dat begrijp ik niet!... Of ja! Iets is te begrijpen... Men redeneerde aldus: „In Nederland behoort het rekenen tot een der schoolvakken. Dat moet dus hier ook zoo zijn." Maar naar het nut, en mogelijk gebruik voor het leven werd niet gevraagd. Als er maar gerekend, ik bedoel gecijferd werd!

Aan schrijven, dat voor het leven van den inlander nog minder waarde heeft, werd ook tijd en moeite gegeven buiten evenredigheid van het nut daarvan verkregen.

Men versta mij wel: ik verlies niet uit het oog, dat elk onderwijs, ook het slechte, eene vormende kracht heeft, maar ik wil er alleen op wijzen, hoe weinig men rekenschap hield met de werkelijke behoeften der inlandsche maatschappij. In de zendingscholen had het lezen de grootste waarde in verband met onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis.

Tot vóór 20 jaren werd door het Gouvernement weinig gedaan in het belang van het Inlandsch onderwijs. Wel had het hier en daar inlandsche scholen voor zijne rekening, met onderwijzers op eene geringe bezoldiging, en meest overgelaten aan de zorg van de Hoofden van Gewestelijk bestuur, die naar onderwijzers uitzagen, en die gedurende eenigen tijd in de Molukken en de Minahassa verkregen van de zending-kweekscholen te Ambon en Tanawangko, terwijl voor Java eene gouvernements kweekschool te Solo was, onder Palmer van den Broek, en in de Padangsche Bovenlanden onder den Batakker Willem Iskander; maar de

aandrang moest uit Nederland komen, eer men met kracht tot eene organisatie van het onderwijs besloot.

Toen nam men echter op eens een te groote vaart, en was daardoor onberaden. Er moesten kweekscholen verrijzen te Bandong en Probolinggo, terwijl die van Solo naar Malang werd verplaatst, verder te Tondano, Ambon, Makassar, Bandjermasing, Fort de Kock, en later nog te Padang Sidempuwan, terwijl de voor Palembang geprojecteerde later verviel. Aan die kweekscholen mochten geen kosten gespaard worden: prachtige gebouwen voor school, onderwijzerswoningen, verblijf der kweekelingen; groote voorraad van leermiddelen, waaronder voor het onderwijs in Natuurkunde, zooals wellicht onze H. B. S. ze niet prachtiger bezitten, even als voor gymnastiek, teekenen, landmeetkunde, enz. De onderwijzers aan die kweekscholen hadden eene bezoldiging, die hun eene plaats aanwees tusschen een' Assistent-Resident en een Resident; maar waren verplicht om, behalve het examen voor Hoofdonderwijzers-acte, ook dat voor Wiskunde, Landmeetkunde en Landbouwkunde te doen, later vervangen door examen in het Maleisch, en de Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Er werd eene inspectie georganiseerd van één Inspecteur te Batavia, (voor West-Java, Zuid-Sumatra) en Adjunct-Inspecteurs te Magelang, (voor Midden-Java en Borneo), Probolinggo (voor Oost-Java en Makassar), Fort de Kock (voor Sumatra en Riouw) en te Tondano, later geplaatst te Ambon (voor de Molukken).

De examens der inlandsche onderwijzers werden voorgeschreven, en naar klassen geregeld, met de aan hun' rang verbonden tractementen, die voor sommige streken alles overtreffen, wat voor inlandsche ambten wordt toegekend, zoodat naar die betrekking werd gedongen door hooger en lager geborenen.

Voor de scholen moest in ruimte voorzien worden in meubilair, waarbij de kwestie van het al of niet doeltreffende van Amerikaansche schooltafels meermalen te berde kwam; in leerbehoeften, die soms tot overdaad aanleiding gaven; in schoolboeken, die wegens de hooge premies in overvloed werden aangeboden, maar niet altijd doelmatig gekozen. Het moet erkend worden; daar was een streven om alles een' vasten grondslag te geven, en een goed georganiseerd geheel te verkrijgen. Wat er aan ontbrak? Degelijke kennis van zaken: er werd niet geraadpleegd met de toestanden, met de behoeften van de inlandsche maatschappij. Men ging uit van de vage voorstelling: „er moet onderwijs zijn, zoo goed, zoo degelijk, zoo volkomen, als het met de rijke, beschikbare middelen, naar de beste organisatie te verkrijgen is!" Maar, men bedacht niet, dat het een onderwijs moest zijn voor het volk, voor inlanders, voor landvolk meest, dat geen nut kan trekken van allerlei uitheemsche en niet-bruikbare kennis en vaardigheid, of wel hen ongeschikt maakt voor hunne samenleving, hun stand, hun werk!

Evenmin als de wetgevers, evenmin begrepen de onderwijzers der kweekscholen hunne plaats en roeping in de inlandsche maatschappij: het was verwonderlijk, hoe weinig zij zich inlieten met die maatschappij, of zich op de hoogte stelden van de toestanden en behoeften dier maatschappij; zelfs leerden sommigen niet eens goed Maleisch, gezwegen van de eigenlijke landtaal, omdat er in het Hollandsch, zegge de Nederlandsche taal, werd onderwezen, gedoceerd moet ik zeggen, terwijl de kweekelingen, eenmaal van de kweekschool ontslagen, hun onderwijs in de scholen moesten geven in het Maleisch, of welke taal daar bruikbaar was, en zij kenden.

Neen: aan eigenlijke voorbereiding en opleiding dier

kweekelingen voor de practische werkzaamheden in de school werd niet gedacht; alleen kennis te verzamelen als van uitgebreid lager- of middelbaar onderwijs, was het doel van hunne aanwezigheid in de kweekschool.

Wel was er bij de oprichting der kweekscholen ook gedacht aan de toevoeging van externen-scholen, waar kinderen werden toegelaten, als op eene gewone school, en waar de kweekelingen der kweekschool, onder leiding en toezicht van de onderwijzers der kweekschool, zich moesten oefenen in de praktijk, in de kunst van onderwijzen!

„Uitstekend!" zou men zeggen. „Goed bedoeld", zeg ik, maar verkeerd toegepast. Wat werd daar gevonden? Alweer onderwijs in de Nederlandsche taal aan die kinderen, en als toegift wat Maleisch, maar meest weêr om het Hollandsch, ter vertaling en oefening .... Dus alweer geen voorbereiding voor de inlandsche school, einddoel der kweekschool! Daar was geen eigenlijke voorbereiding voor hun werk, en dus ook geen methode, ten minste geen volledige en doeltreffende methode! .... Op die externenscholen werden te Tondano en Ambon alleen kinderen toegelaten, die de eerste beginselen van schoolonderwijs reeds genoten hadden, en dus bleven de kweekelingen der kweekschool geheel vreemd aan de kennis en de kunst van het eerste onderwijs aan de jeugd, en daarmede van alle methode. En niemand zag dat, en niemand dacht daaraan!

Dat men geen vrede had met de resultaten van die opleiding op de kweekscholen mag daaruit blijken, dat men ook proeven nam met eene opleiding van jongelieden uit de inlanders, in Nederland, en wel bij den Heer Hecker te Amsterdam. Tot hun volk teruggekeerd, zouden zij de ware leidslieden worden van hun volk, „dewijl zij met land en volk bekend zijn, en de behoeften des volks kennen."

Zou het waar zijn? Maar dat spreekt immers duidelijk voor zich zelf!

M. H. Om daarvoor een blik te hebben, wordt meer en hooger ontwikkeling vereischt, dan die jongelingen in staat waren te verwerven. Dat verkrijgt men niet door het opnemen van eene zekere hoeveelheid schoolkennis. Die jongelieden werden geeuropiseerd, en kwamen terug, als would-be Europeanen, die de vruchten van hun land niet kenden! Zij wilden per se Europeanen zijn, en voor de werkelijke behoeften van hun volk kregen zij ook later geen blik. De boven genoemde Willem Iskander, de uitnemendste onder hen, vertaalde "de Brave Hendrik" voor de Battaksche jeugd!

Die proef heeft volkomen fiasco gemaakt, en thans is, gelukkig! van het nemen van meerdere proeven afgezien.

Gaan wij nu de vruchten van het onderwijs op de kweekschool in oogenschouw nemen: bezoeken wij eene school, waar een onderwijzer aan het hoofd staat van eene kweekschool afkomstig.

Het uiterlijk voorkomen der school, met die rangschikking in klassen, goede schooltafels, borden, wandkaarten: O. en W. Halfrond, Nederl.-Indië, Minahassa, of Ambon afzonderlijk, Azië, Europa en Nederland; kaart van maten en gewichten; verder een letterkast, kleederkasten, ingericht tot boekenkast, wat goed is tegen bederf, een globe zelfs, dat alles maakt eenen aangenamen indruk. De kinderen zien er zindelijk en net uit, met wat meer dan alledaagsche kleedij, en de onderwijzers zijn geheel in indo-europeesch gewaad, als onzer één!

In de Minahassa en de Molukken moogt gij een welkomstgroet verwachten u door de schooljeugd toegezongen; die staat op het bord in ons gewoon notenschrift, twee- of driestemmig, en wordt tamelijk goed gezongen, maar

is op het gehoor geleerd. De eerste beginselen van den zang worden niet geleerd. De onderwijzer wil ons de hoogste klasse laten zien. Wij verlangen echter eerst de laagste te zien. Daar is een kweekeling om haar bezig te houden en de orde te bewaren. De eerstbeginnenden zitten daar met de letterkast voor zich. In de richels voor de plaatsing der letters staat het geheele alphabet van a–z, en de kleinen murmelen die min of meer luid achtereen af. Die letterkast is geheel Hollandsch, met klanken die in de Maleische taal niet eens bestaaan, terwijl er medeklinkers ontbreken, die in 't Maleisch wel zijn. De kweekeling zal hen leiden. Hij begint: *a*, en de kleinen volgen in koor: *a*; hij *b*; zij: **b**; enz. tot **z**.

Een gedeelte, dat al wat verder is, zal, spellen. De kweekeling zegt voor, en de leerlingen volgen. Er staat het Maleische woord: k o e - d a, d.i. p a a r d. Hij begint: o e; zij: o e; hij: k - o e; zij: k - o e - k o e; hij: a; zij: a; hij: d - a - d a; zij: d - a - d a - k o e d a.

Wij trachten den onderwijzer, die er bij staat, te beduiden, dat de kinderen hooren en zeggen: oekoe-ada, dat onzin is; het moet zijn: k: o e - k o e, d, a - d a: k o e d a. Genoeg; gij hebt het gezien: alles gaat werktuigelijk; van zelfwerkzaamheid, zelfzoeken, geen sprake.

Ik heb het echter nog erger gezien! Daar zaten op een bank met den rug naar de school gekeerd, om afleiding te voorkomen, een tiental kleinen, half ineengedoken; vóór hen aan den muur hing een plank, waarop al de letters van het alphabet geschreven stonden. Het was daar stil.... „Meester! wat doen die daar?" „Zij leeren de letters mijnheer!" „Wie leert ze dan?"

„Zij leeren zichzelven."

„In stilte?"

„Ja in stilte!"

Kunt gij u nog verbazen, dat mijn ergernis soms zoo groot was, dat ik moest uitroepen: Goddank! dat ik hier niet heb moeten leeren! En verwondert het u wel, dat die kleinen twee jaar en langer noodig hadden eer zij tot geregeld spellen kwamen?

Een weinig meer methode was bij het rekenen in zwang, door het gebruik van het telraam, als dit nu en dan door een der hulponderwijzers of een vluggen kweekeling werd geleid. Daarvan was blijkbaar op de kweekschool meer werk gemaakt. Ook moet ik tot lof vermelden, dat op vele scholen met onderwijzers van de kweekschool al dadelijk gebruik werd gemaakt van benoemde getallen, dat middellijk de voorstelling te hulp komt.

Een gebrek was, en is nog op vele scholen, dat de volgorde van het rekenen, en de daarvoor gekozen boeken verre van logisch is, zoodat ik veelmaals bij de inspectie zelf moest bepalen, en ook wel in een Maleisch blad heb aangegeven, welke boeken op elkander dienen te volgen. In Europa weet elk onderwijzer dat zelf: daar ginds is het noodig, dat de onderwijzer die leiding heeft.

Dat blijkt vooral in de tweede klasse. Weinig onderwijzers weten daarvoor een goed peil te stellen. De meesten lieten vroeger die klasse zoo wat voortsukkelen; daar was niets degelijks; niets geheel of afgerond, zelfs geen goede voorbereiding tot de hoogste klasse. Alle inspanning gold die hoogste klasse, en de afstand van deze tot de tweede was dan ook zóó groot, dat bij noodzakelijken overgang wegens ontvolking der hoogste klasse, niet wegens vorderingen in de tweede, het onderwijs in die hoogste tot een zeer laag peil moest dalen, om zoo spoedig mogelijk met een voorbeeldige inspanning en ettelijke ongeoorloofde acrobatische sprongen weder op de hoogte te kunnen zijn, dat men goede sier kon maken met die klasse.

Vergeten werd, dat meer dan de helft der schoolgaande bevolking, de school verlaat uit de tweede klasse, en er dus dringende noodzakelijkheid is, die klasse op eene hoogte te brengen, dat de kennis en ontwikkeling daar opgedaan, reeds kan gelden als bruikbaar materiaal in de inlandsche maatschappij. Wat dat bevat, is niet veel en spoedig gezegd; het is de hoogte, die eigenlijk voor de gewone inlandsche volksschool in het geheel moest gelden en voldoende worden geacht: lezen met begrip; rekenen, genoeg voor 't dagelijksch gebruik, en dus vooral hoofdrekenen; schrijven tot het mededeelen der gedachten: dus opstelletjes en brieven; en de aardrijkskunde van het eigen land.

Mocht iemand meenen, dat dit al tamelijk wel is uitgebreid, dan moet ik verkaren, het met het oog op het verlaten der school met niet minder te kunnen doen, of de school draagt niet veel vrucht voor het maatschappelijk leven, afgezien dat de algemeene standaard van ontwikkeling door elk onderwijs en door elke school verhoogd wordt. De onderwijzer werkt nooit te vergeefs. Ik had in den laatsten tijd scholen in mijn inspectie-ressort, waar die vorm was verkregen.

De onderwijzer wacht ons in de hoogste klasse. Daar staat op het bord een groote som uitgewerkt. De onderwijzer heeft die gekozen uit Boeser, of Closse of Raadersma en in 't Maleisch vertaald: dat staat beter dan eene som te nemen uit een der rekenboeken in 't Maleisch, die over 't geheel ook niet zoo hoog gaan, b.v. als Raadersma's zesde stukje. Er is gewerkt met breuken, of 't geen geld kost. Een der leerlingen leest het voorstel, en expliceert de bewerking met een radheid en gemakkelijkheid van verklaring, die menig onderwijzer tot jaloerschheid zou prikkelen! Nu, dat is oefening, en soms niets dan afroffelen van wat de onderwijzer herhaaldelijk heeft voor-

gedaan. Maar, waartoe die hooge sommen? Waartoe die voorstellen, die in het maatschappelijk leven van den inlander nooit kunnen voorkomen? Wat zal hij doen met zijn kennis en vaardigheid? Vraagt gij het den onderwijzer, dan zal hij u antwoorden, dat hij het zoo heeft geleerd op de kweekschool, en zoo deed op de externenschool, en misschien is 't voor zijne leerlingen goed, om te worden toegelaten op de kweekschool, of op de school voor zonen van Inlandsche Hoofden, of wel, zij kunnen schrijvers worden!

De zaak is, dat onder hoog en laag in de inlandsche maatschappij de dwaze voorstelling ingang gevonden heeft, dat de 74 gouvernementsscholen in de Minahassa, of laat ik liever in eens zeggen: de 218 scholen in mijn ressort, door het Gouvernement bestemd waren om inlandsche ambtenaren te kweeken. Van eene volksschool was geen sprake, en noch de scheppers dier organisatie, noch de onderwijzers der kweekscholen, noch de onderwijzers der inlandsche scholen, hebben zich rekenschap gegeven van de eischen en het doel van eene eigenlijke volksschool. Het volk gevoelde bij intuitie, dat het geen volksschool was, en men nam de meisjes van de school: immers konden zij geen gouvernements-ambtenaren worden!

Nog eene cardinale fout gaf aanleiding tot het verdwijnen der meisjes van de school.

In de staatkunde woei de wind uit den liberalen hoek. Men moest dus ook liberaal zijn op het gebied van het onderwijs, en wegens neutraliteit verbande men tot den minsten zweem van godsdienst. De naam van Jezus mocht niet genoemd worden in de scholen, waar allen zich naar Hem noemden, en zijne woorden of ook eenige spreuk uit het Bijbelboek waren contrabande voor de kinderen van ouders, die nog in hun' christelijken godsdienst het

hoogste zagen wat zij bezaten. Is het wonder, dat die ouders voor hunne meisjes ten minste de school overbodig achtten, al kon die voor de toekomst der jongens nog iets goeds opleveren? Is het bevreemdend, dat hier en daar eene bijzondere school, met veel minder middelen en zonder eenigen steun of hulp van het Bestuur, naast de gouvernementsschool kon voortbestaan, ja beter bezocht werd dan deze, vooral als de gouvernements-onderwijzer zich vijandig tegenover de christelijke gemeente stelde!?

Vijandig?! Wat dwaasheid! En waarom dat? Och, vergeeft het hun: zij wisten niet recht wat zij deden! Zij meenden hunne meerderen, die over hen gesteld waren, een' dienst te doen! Wisten zij niet, dat geen man van gezag of naam of rang, ook geen hunner onderwijzers zich nog met godsdienst inliet? Die was voor het volk, voor de onwetenden; maar zij waren dat ontwassen! Dit gold de christenlanden, de Molukken; in de Islamsche wereld had men niets uit te roeien, en vergrijpt men zich niet licht aan wat den godsdienst raakt: „'t volk mocht zich eens wreken; het is zoo fanatiek! En bovendien: het gaat niet aan, anderen te krenken in wat hun heilig is!" Dat meen ik ook!

Gij begrijpt, T.H.! dat die som op het bord niet alleen staat: die is slechts de standaard van de opvatting van het onderwijs door dezen onderwijzer en allen, die hem daarin versterkt hebben. Wij zullen dat verder zien. Maar vóór wij van het rekenen afstappen, willen wij den onderwijzer opmerkzaam maken, dat het ons vooral te doen is, dat het onderwijs ten goede komt van het dagelijksche leven.

„Meester! rekenen de kinderen ook uit het hoofd?"

Ik weet niet of ik een sarcastisch of pijnlijk lachje over het gelaat van den onderwijzer zie glippen. Hij antwoordt echter:

„Ja, wel! mijnheer!"

„Nu, dan zal ik maar eens iets heel ordinairs vragen: wij kunnen straks hooger gaan. Kinderen! als ik vijf kippen koop, te zamen voor 165 cents, en ik geef er aan iemand drie over: hoeveel moet hij mij dan betalen, als ik geen winst of verlies wil hebben."

. . . . Weer dat lachje! Ik herhaal het voorstel. De onderwijzer wil iets zeggen ter verduidelijking? Misschien! maar mogelijk ook om eene kleine aanwijzing te geven hoe het antwoord te zoeken is. Ik verzoek hem te zwijgen. Een poos later begint hij: „Maar hoe is 't nu mogelijk, mijnheer zegt . . . . . . „Genoeg, meester! zij zullen dat wel weten! zeg, ventje! wat heb ik gezegd?" En het manneke zei het goed. 't Duurde nog wat, en daar kwamen vingers in de hoogte! „Nu, gij! Hoeveel moet die ander mij betalen?"

— „ *f* 4,95.

— „Wat?" „Hoeveel?" Gij, hoeveel?

— „ *f* 3,30."

— „Hoe is dat, meester?"

„Ik begrijp hen niet, mijnheer!"

— „Ik wel. Zij zijn niet gewoon zulke eenvoudige dingen te berekenen, en nu zijn zij de kluts kwijt. 't Zal goed zijn, dat gij de kinderen maar meer uit 't hoofd laat rekenen, en dan maar dagelijksche zaken!"

Toen de jongens begrepen hadden, dat zij eerst den prijs van éène kip hadden moeten zoeken, moesten zij zelven lachen. De onderwijzer echter niet!

Het lezen gaat beter; alleen ontbrak een natuurlijke leestoon: er was iets stouts, iets bravourachtigs in hun toon: zij wilden toonen het te kunnen! Ook het begrip van het gelezene was hier tamelijk goed. Trouwens ik heb u niet binnen geleid in eene slechte school, maar in eene goede in haar soort.

Ik ben ook in scholen gekomen, met een onderwijzer eerste klasse aan het hoofd, waar het lezen slecht was, en de leerlingen van het gelezene niets begrepen, en op de eenvoudigste vragen het antwoord schuldig bleven. Maar daar was dan ook alles slecht; rekenen zonder eenig begrip; schrijven beneden laag peil.

Als gij in deze school het schrift ziet, dan zult gij slechts te prijzen hebben. Bovendien wordt hier niet onaardig geteekend op papier, ook landkaarten.

Wij hooren ook enkele opstellen, door de leerlingen op de lei geschreven; over de zee, de bosschen, land- en zeewind, regen, schepen, enz. Daarin is iets eenvormigs, en zijn zij voor elk onderwerp blijkbaar afgericht. Een enkele brief over een' brand kwam mij natuurlijker voor.

De onderwijzer verneemt, dat wij der leerlingen kennis van de aardrijkskunde wenschen te weten. Hij is aanstonds bereid, en blijkbaar is dit hem welkom. Hij begint van de school, de negery, het district, het land, de bergen, rivieren, zeeën, eilanden, en gaat al verder: de Molukken, den Archipel en zou waarschijnlijk nog verder gaan. Wij zijn voldaan: d.i. wij zagen, dat de leerlingen goed geoefend waren in het opnoemen van namen, en de aanwijzing daarvan op de kaart, die daar voor de klasse was opgehangen.

Alweder moet ik opmerken, dat het hier betrekkelijk goed ging. Maar daar staat tegenover, dat ik in tal van scholen kwam, waar het ook met die aardrijkskunde naar stond, gelijken tred houdende met de andere vakken van onderwijs.

Aberraties op dit gebied trof ik ook aan. Onder vele noem ik een bezoek in eene school op Timor, bij een' der meest geprezen onderwijzers aldaar. Ik begon met in elke klasse schriftelijk werk op te geven: hier sommen, daar volzinnen, elders een opstelletje, en had zoo tijd om eerst

de laagste klasse te onderzoeken. Die was letterlijk aan een' kweekeling overgeleverd. Niettegenstaande aanwezigheid van letterkast en telraam werd daar eenvoudig niets gedaan, dan geestdoodend schrijven van letters of cijfers. Een rekenboekje eenigszins gevolgd naar Wisselink's eerste stukje, was aanwezig, maar werd niet gebruikt. Kortom, noch daar, noch in de andere klassen vond ik iets degelijks. Ik sprak daarover met den onderwijzer; hij weet dit aan de slechte opkomst. Ik hield hem voor, dat veel afhing daarvan, dat men het onderwijs aangenaam wist te maken: „adalah goela adalah semoet!" zeide ik: „waar suiker is, zijn mieren!" Hij meende, dat het onderwijs aangenaam genoeg was.

Ook daar was het hoofdrekenen het groote struikelblok, en in de hoogste klasse niet het minst .... tot groote verbazing van den onderwijzer zelf, die zich daarmede echter niet had opgehouden. Het rekenen ook op de lei was slecht. Toen kwam de beurt aan de aardrijkskunde. Ik verzocht den onderwijzer maar voort te zetten wat hij begonnen was, en waar hij was. Nu haalde hij een groote globe, zoo als die vroeger aan de inlandsche scholen zijn verstrekt, hoewel ze op de europeesche scholen in Indië niet worden toegestaan.

Onze onderwijzer stond te doceeren. Waarover hij het had? Over de afplatting der aarde aan de polen! We zijn op Timor, in het binnenland onder half wilden, die ook al den prijs van drie kippen niet wisten te vinden, als die van vijf kippen bekend was! Wij zagen daar de globe! Dat is niet het eenige overtollige, misplaatste in deze scholen. Als wij gindsche boekenkast eens in ons onderzoek opnemen, en dat behoort zoo, dan zien wij daar heel wat, dat hier niet van pas kan zijn. Ziehier eene theorie van de rekenkunde, thans gedeeltelijk verou-

derd, maar die alleen voor de kweekschool of school voor zonen van hoofden dienstbaar kan zijn. Ziedaar eene Maleische spraakkunst, die op de kweekschool op hare plaats zou zijn, maar hier zeker niet. Maar bovenal, zie hier eene wiskundige aardrijkskunde, in eenige deeltjes, die zelfs voor de kweekelingen der Kweekschool en voor de zonen van Hoofden moeielijk, zeer moeielijk is te bevatten.

Hoe die boeken daar kwamen? Vroeger werden die van Batavia wel toegezonden, zonder dat de onderwijzers ze hadden aangevraagd; later werd door de onderwijzers meermalen gevraagd, wat zij zelven niet kenden, en er was geen goede contrôle: de plaatselijke inlandsche school-commissie had fiat verleend, soms zonder de boeken te kennen. Thans is de contrôle bij de inspectie.

Men heeft op die plaatselijke inlandsche schoolcommissies wel eens smadelijk afgegeven, en ze als onnut, of het vijfde wiel aan den wagen uitgekreten. Ik zeg: „ten onrechte!" Ik blijf ze waardeeren, en pleiten voor het behoud. Zij zijn samengesteld uit een president, een secretaris en twee of drie leden. De Resident, hoofd van gewestelijk bestuur, is president van al de plaatselijke inlandsche schoolcommissies in zijn gewest. Namens den Directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, reikt hij besluiten uit van aanstelling, overplaatsing en ontslag, die van den Inspecteur uitgaande en voorgesteld, door zijne tusschenkomst bij den Directeur werden ingediend. De Secretaris is een europeesch ambtenaar bij het Binnenlandsch bestuur of een Hulpprediker. Hij behartigt al de schriftelijke bescheiden, die de school betreffen, ontvangt de staten door de onderwijzers in te leveren, en controleert de goede, richtige uitvoering daarvan, alvorens ze bij den Inspecteur in te dienen, terwijl

hij ook de aanvragen voor de school beoordeelt en toelicht, en ze aan den Inspecteur zendt, met verzoek om uitvoering. De leden dier plaatselijke inlandsche schoolcommissie zijn inlandsche hoofden of voorname inlandsche ingezetenen: op hoofdplaatsen ook wel Europeanen en daarmede gelijkgestelden.

Ik waardeer die inlandsche schoolcommissiën, niet alleen om die belangrijke hulp bij de schriftelijke bescheiden, die de inspectie noodig heeft, maar, waar het goed is, ook om het toezicht op de school en de bezoeken nu en dan aan de school gebracht. Dat toezicht geldt de gebouwen, het meubilair, de leerbehoeften, de opkomst der leerlingen, gedrag en ijver der onderwijzers; en doet zich kennen in verstandige leiding dikwijls, en wegruiming van geschillen.

Of er nu bij het onderwijs geen verbetering heeft plaats gehad. Ik zou het eene schande achten, als dit niet het geval ware, tenzij dan dat ik met onmacht ware geslagen geweest.

Dat was echter niet het geval. Niettegenstaande het gareel van enkele bindende bepalingen, is er met goeden wil, verstandig beleid en onverdroten volharding veel goeds tot stand te brengen.

Die onderwijzers hebben leiding noodig. Och, ik wil ze niet onmondig houden, als zij in staat zullen zijn op zichzelven te staan; maar dat is thans nog het geval niet. Meent toch niet, dat zij zijn als één onzer, al laat ik 't in mijn omgang met hen niet ontbreken aan bewijzen van waardeering. Zij kunnen niet buiten leiding, zoowel voor hun maatschappelijk en zedelijk bestaan, als voor hun werk in de school. Gij hebt het gezien, hoe zij zich vijandig stelden tegenover de christelijke gemeente. Of dit beginsel was? Och, zij hebben nog zoo weinig beginsel. Oogendienaars waren zij, en zijn zij misschien nog: de goeden of oprechten daarbij niet miskend. Dezulken heb-

ben steun noodig, en zij doen veel goeds. Zij zullen zich gemakkelijk één gevoelen met hunne negerygenooten, en met de gemeente, en langs dien weg een' grooten invloed hebben op het gezin, en door zedelijken invloed de school bevolkt zien.

En die anderen? De weelde heeft hen bedorven in figuurlijken en letterlijken zin. In figuurlijken: o, hoe heerlijk was het zich te koesteren in die gouden stralen van genadig welgevallen, die daar neder schoten van de hoogte der gezaghebbenden. Maar ook in letterlijken zin zijn zij door de weelde bedorven, en ongeschikt geworden voor de betrekking waarin zij geplaatst waren. De hooge tractementen, buiten alle evenredigheid van hunne werkelijke behoeften, en den standaard der maatschappij, waartoe zij behooren, hebben hen ijlhoofdig gemaakt. Zij waren hunnen meerderen, den hooggeplaatsten nabij gekomen, hen straks op zijde gestreefd: in kleederdracht behoefden zij niet voor hen onder te doen! Hoe heerlijk, hoe zalig! Maar ook: wat afstand nu tusschen hen en die arme negerylieden in hunne gewone inlandsche kleedij! Hoe konden zij nog tot zulk volk afdalen? Neen, àlleen Europeanen, en nu, ja! enkele hoofden, die ook eenigszins vooruit, hooger op wilden, konden geacht worden den omgang met hen waard te zijn! Zoo vervreemdden zij zich van hunne landgenooten en de gemeente: was het wonder dat de school slecht werd bezocht? De onderwijzer klaagde dan, met een blik van diepe verachting voor het volk, dat hem en zijn onderwijs niet wist te waardeeren! Gaandeweg begon zijn ijver in de school te verslappen, gaf hij zich over aan het spel, straks aan den drank, maakte schulden door onzinnige uitgaven, en was eindelijk onbruikbaar geworden voor zijne betrekking! Ik heb de geschiedenis van velen in de Molukken geschetst: zij waren bedorven door de

weelde der vleierij en verheffing buiten hun stand, en de te hooge tractementen.

Velen zijn echter ook tijdig gewaarschuwd en door verstandige leiding behouden. Toch blijft het gevaar van de te hooge tractementen voor de Molukken voortbestaan. Of zij op Java en Sumatra evenzeer buiten verhouding der maatschappelijke toestanden zijn, is mij niet bekend. Misschien niet, maar dan blijkt weder dat generalisatie ook hier nadeelige gevolgen heeft.

Die leiding geldt bovenal het onderwijs. Er was te veel kennis bij die onderwijzers aangebracht, zonder acht te slaan op het practisch nut, dat daaruit te trekken is, in verband met de behoeften der maatschappij waartoe zij behooren. Daarentegen was er te weinig methode medegedeeld; en wat zij daarvan nog hadden opgedaan, mocht misschien bruikbaar zijn in eene europeesche school: voor die inlanders is dat niet van waarde. Te veel werd verondersteld, dat die inlanders tot onderwijzers benoemd, nu ook werkelijk onderwijzers waren! Zij, die later tot beter inzicht zijn gekomen, en door leiding een' goeden blik op het onderwijs in zijne practische toepassing verkregen, moesten het erkennen: „kennis hebben wij op de kweekschool wel veel opgedaan, maar onderwijzers werden wij daar niet." Sedert is de richting van het onderwijs aldaar meer overeenkomstig eene verstandige opleiding tot onderwijzers voor de inlandsche school.

Het Nederlandsch is afgeschaft, en het Maleisch of de landtaal is daarvoor in de plaats getreden! Eene groote verbetering inderdaad! Nu leeren de kweekelingen der kweekschool, en onderwijzen zij in de externenschool ten minste de taal, die zij later in de school zullen gebruiken. Maar daarmede verviel ook het gebruik van leerstof, die was ontleend aan westersche toestanden: een kachel en

eene stoof zijn in de keerkringen niet op hunne plaats. Zoo wordt men van zelf er toe geleid zijne leerstof te kiezen uit zijne omgeving: zij behoort eene specifiek inlandsche te zijn. De eischen van examens in het Maleisch en de land- en volkenkunde van Nederl.-Indië hebben dus eenen rationeelen grond.

Maar nu het gebruik van de leerstof uit de omgeving, en de methode: ook daarin hebben die onderwijzers voor het meerendeel leiding noodig; slechts enkelen leeren gaandeweg zelf zoeken en kiezen wat, en hoe het is toe te passen. Mogen zij daarin dan wel eens mistasten: geen nood! dezulken komen weêr spoedig op den goeden weg. Zij beginnen te begrijpen, dat de eerste grondslagen goed en degelijk moeten zijn: dat het werk in de laagste klasse van grooten invloed is op de geheele school. Zij zullen zich dus toeleggen op de ontwikkeling van de bevatting der kleinen: aanschouwelijk onderwijs wordt hunne kracht, en zelf zoeken en zelf doen de geheele richting en gang van hun onderwijs.

Lust het u zulk eene school uit den tegenwoordigen tijd te bezoeken? Ik noodig u dan uit tot een tocht naar de bergen van Lei-timor, het oostelijk deel van het eiland Ambon.

Wij doen de reis in eenen draagstoel: acht à tien man zijn noodig om ons over dat geaccidenteerde terrein te dragen: te paard is het onmogelijk te doen.

De eerste school, te Soija-diatas trekt mij voor ons doel niet aan: de onderwijzer betert zich, maar er is geen leven bij hem. Hoe geheel anders is dat in de tweede school, langs dezen weg, te Hatalai! Hier is een opgewekte, levendige toon, en het geheel ziet u zoo frisch, zoo uitnoodigend aan. Want zóó de onderwijzer, zóó de leerlingen. Dat open, ferme gelaat van den eerste is reeds van zelf

eene uitnoodiging. Hij weet, dat wij met de kleinen beginnen, en vraagt wat de andere klassen intusschen kunnen doen: het werk naar den rooster van werkzaamheden, of iets anders naar mijne keuze ......

Wij staan bij de laagste klasse: wij willen zien rekenen. De hulponderwijzer zal dat leiden. Hij laat de kinderen goed plaats nemen, leien en boeken bergen, en geeft aan die ± twintig kinderen ieder een lei-telraam in de hand. Hij zelf houdt het gewone telraam vast, rustende voor hem op de tafel. Het lei-telraam is u bekend, hoewel het nog niet algemeen in gebruik is. Ik durf het aanbevelen. Wat de hulponderwijzer met zijn telraam doet of toont, doen de kleinen met het hunne. Daar is spreken en vragen, en antwoorden in goede volzinnen, en aantoonen, bij vermeerderen, of verminderen, optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, deelen, altijd binnen de 20, want er zijn slechts twee rijen kralen, ieder van 10. Wij kunnen het niet beter wenschen. Daar is gang, ontwikkeling, boeien van de aandacht, levendigheid, wedstrijd bij de kleinen, en genot. Wat zij, bij een vervolg, eerst met kralen doen, teekenen zij daaronder met streepjes op de lei; later doen zij dat met cijfers.

Wij willen de 2de klasse hooren lezen in een middelmatig hoog leesboek. Dat lezen gaat goed in toon en gang. De leerlingen controleeren elkander; als er één fout leest, dan hoort men dadelijk: solah! (fout!), en die leest, verbetert zijne fout. Nu wordt er gevraagd naar de beteekenis der woorden, in 't Maleisch zeer noodig, en zij kennen die. Eindelijk deelt een den inhoud van de les duidelijk meê; waar hij hapert, ziet men vingers opsteken, en de aangewezene verbetert wat verkeerd is of overgeslagen: alles met gesloten boeken.

Waar de 2de klasse op die hoogte is met lezen, mogen

enkelen of velen de school uit die klasse verlaten: er is geen gevaar meer dat het onderwijs zijn doel niet zou bereikt hebben; voor die maatschappij is die hoogte voldoende.

Wij laten daar ook uit het hoofd rekenen: de geheele inlandsche markt of passar moet dienst doen; onderscheiden geldstukken dienen tot betaling, en dat gaat alles zoo vlug en juist, dat wij tot de verklaring komen: met dat rekenen kan de inlander ruim volstaan.

De kleintjes willen nog eens hunne bedrevenheid toonen: ditmaal in het spellen en lezen. De onderwijzer vraagt, of hij de les zelf mag waarnemen of leiden! Dat klinkt anders dan toen de hoofdonderwijzers zich nooit met de kleintjes bemoeiden! Wij willen hem gaarne dat genoegen gunnen.

Hij laat de kinderen op orde zitten, deelt lettercuben uit, waarvan elke school er een duizendtal bezit, door den onderwijzer zelven aangeschaft, en met goede letters en verbindingen beschreven, d.i. beteekend of bedrukt. De derde en vierde rij naar achter zijn wat meer gevorderd en hebben leien voor zich. Aan de ééne zijde staat schuinsch achter den onderwijzer de letterkast, en aan de andere zijde een schoolbord.

De onderwijzer noemt een woord, b.v. koeda, en vraagt:

„Wat is dat?"

„Een paard is een dier."

„Wie heeft wel eens een paard gezien. (Twintig handen gaan in de hoogte)."

„Waar hebt ge wel eens een paard gezien?"

„Te Ambon" zegt er een.

„Hoe moet hij dat zeggen?"

„Ik heb een paard gezien te Ambon."

„Vorm het woord „koeda".

Een gaat bij de letterkast, en vormt het woord; de twee voorste rijen doen dit met de cuben; een der verder gevorderden schrijft het op het bord, en de anderen doen dit op de lei.

Allen zijn bezig, en de onderwijzer overziet gemakkelijk of alles goed gaat. Hij laat spellen en vervolgt:

„Wat kunt gij van het paard zeggen?”

Genoeg voor u, om u te laten zien, op welke wijze de zaak thans wordt opgevat. 't Was niet te doen om iets nieuws te laten zien.

Het spreekt van zelf, dat er langs dien weg in de tweede en derde klasse genoeg tijd is om ook het zingen beter in te richten. De laagste klasse zingt kleine stukjes of liedjes op 't gehoor. De tweede gedeeltelijk, en leert reeds noten en maatverdeeling; de hoogste klasse moet kunnen lezen en zingen van 't bord, en heeft schrijfboeken voor notenleer en zangstukjes.

Waarom dat? Past dit onderwijs dan in de inlandsche maatschappij, en wat zal de leerling daarmede later doen? Ik acht een' goeden, aangenamen zang een der middelen om een volk te veredelen en te beschaven. De inlanders van de Minahassa en de Molukken hebben goeden aanleg en groote voorliefde voor muzijk en zang. Die aanleg te ontwikkelen acht ik onzen plicht en het belang van de veredeling des volks. En nu is het waarlijk zoo'n moeielijke taak niet om zulke kinderen zingen te leeren. Sommige onderwijzers gebruiken daartoe de Handleiding van Worp: de meesten in den laatsten tijd die van Richard Hol.

En hoever ze het brengen?

Ik heb een onbekend stukje op het bord geschreven. Terwijl ik schreef hoorde ik achter mij reeds neuriën. Nu staan de leerlingen voor het bord, en ik vraag en leid die oefening zelf.

Eerst de maatverdeeling: er zijn o.a. achtsten met stippen en zestienden; dito rustteekens. Ieder verklaart op beurt eene maat. Dat gaat goed. Nu, lezen op de maat. Dat hokt soms, maar bij herhaling gaat het. Nu, zingen. Enkelen vergissen zich; dat geeft verwarring; maar bij de herhaling gaat het goed.

En waarom dat nu juist zoo sterk gedreven? Hoog en ver is het niet: men kan bij het tamelijk eenvoudige blijven, maar zal de leerling iets aan dat zangonderwijs hebben ook voor later, dan moet hij het g o e d kennen. Ik heb er de schoonste resultaten van gezien in de Minahassa, en daardoor tal van jaren genot gesmaakt. Niet goed geoefend, of maar half, geeft geen resultaat hoegenaamd, en dan is de tijd daaraan besteed verloren.

En nu noodig ik u ten slotte uit, kennis te maken met den handenarbeid op de scholen.

„Een hobbyhorse?"

Toch niet, en in ieder geval niet meer dan voor land- en volk goed en noodig is. Wie uwer daarvan kennis draagt, zal weten, of zich herinneren, dat ik tien jaren geleden onderwijs in handenarbeid begonnen ben op de kweekschool en externenschool te Tanawangko. Sedert is mijne overtuiging van het nuttige en noodige van dat onderwijs op de inlandsche scholen zoozeer versterkt, dat ik maar voortdurend ben blijven zoeken naar den besten weg om het in toepassing te brengen, en wel zóó, dat de resultaten voor zichzelven konde spreken, en handenarbeid kon erkend worden eene waardige plaats te beslaan in het programma van de inlandsche school.

Zeker, met ons ingeworteld begrip van school, kunnen wij geen plaats vinden in de school voor handenarbeid; maar als wij tot uitgangspunt nemen, dat de school den leerling moet voorbereiden, klaarmaken voor het

leven der maatschappij waarin hij tehuis behoort, zoodat hij iets meêbrengt, dat hem in staat stelt eenigermate in zijn bestaan te voorzien, dan voldoen de gewone schoolvakken niet voor het leven in de inlandsche maatschappij, en kunnen min of meer overbodig worden geacht, omdat ze geen degelijk zichtbaar voordeel aanbrengen. Dat is met handenarbeid en de resultaten daarvan anders. Ik kon bewijzen leveren van de uitvoerbaarheid en het nut, en bij besluit van den Gouverneur-Generaal mocht ik in 1887 en daarna ook in 1888 proeven nemen met het onderwijs in handenarbeid op de kweekschool te Ambon en de scholen in het Ambonsche en in de Minahassa.

In het Ambonsche, waar ik meer mijn' invloed kon doen gelden, heb ik resultaten verkregen boven mijne verwachting. Wij zijn hier in eene der vele scholen, waar ik die oefeningen in vlechtwerk, voorshands het werk, dat ik als specifiek indisch op den voorgrond stel, zulk eene vastheid wil verzekeren, dat het als eene volksindustrie in het volksleven zal worden opgenomen. Die oefeningen doen aan het overige onderwijs niets te kort: er wordt genoeg geleerd, en deze school overschrijdt reeds verre de grenzen, die ik aan de gewone inlandsche volksschool zou willen gesteld zien.

Dit laatste leidt mij tot de mededeeling van wat ik in het belang van de inlandsche maatschappij meende te moeten brengen onder de aandacht van hen, die invloed kunnen uitoefenen op den gang van zaken in Nederlandsch-Indië: de wenschelijkheid van eene radicale reorganisatie van het Inlandsch Onderwijs. De gronden daarvoor zijn:

1°. dat het gouvernementeel onderwijs boven het niveau van de inlandsche maatschappij staat;

2°. dat de inlander de kennis daar medegedeeld, niet kan gebruiken, noch voor zijn maatschappelijk standpunt, noch voor zijn bestaan;

3°. dat men die school is gaan beschouwen als kweekplaats voor ambtelijke baantjes;

4°. dat de leerlingen ongeschikt worden voor het leven en werken in de maatschappij, waartoe zij behooren.

Wat ik dus wensch is u zeker reeds bekend: eene volksschool, wat de thans bestaande gouvernements-inlandsche school niet is.

In die school wensch ik onderwijs, dat voor den inlander past. Of zoudt gij, M.H. meenen, dat voor het kind, dat hier en daar op het land slechts gedurende de wintermaanden onderwijs geniet, uwe school voor Uitgebreid Lager Onderwijs op hare plaats zou zijn? Welnu, verreweg het grootste deel der inlandsche maatschappij staat nog eenige trappen lager dan de kinderen, die ik straks bedoelde, en het onderwijs op de gouvernements inlandsche scholen staat betrekkelijk niet lager dan dat van die voor uitgebreid lager onderwijs hier. Is die school dan geene abnormaliteit?

De volksschool, door mij bedoeld, moet laag bij den weg blijven, en eenvoudig bedoelen: ontwikkeling van het verstand en vorming van het hart. De kennis, die daarbij wordt aangebracht, moet gepast zijn voor de behoeften der inlandsche maatschappij, terwijl hier en daar, waar daaraan behoefte is, scholen kunnen blijven voor uitgebreid lager onderwijs. Dit laatste geldt vooral de hoofdplaatsen, waar het volksleven meer ontwikkeld is, en ook gelegenheid moet bestaan tot opleiding voor enkele inlandsche ambten.

Op de volksschool wensch ik te zien toegepast de gewone elementaire schoolvakken: lezen, schrijven en rekenen, naar de behoeften dier maatschappij, met uitsluitend practische richting. Facultatief wensch ik te stellen: aardrijkskunde van het eigen land, zangonderwijs en han-

denarbeid, omdat er streken zullen zijn, waar die vakken nog niet zullen kunnen worden toegepast, en andere streken, waar daaraan behoefte zal zijn, of wel geschikte gelegenheid ter toepassing.

Hoe die scholen tot stand kunnen komen; welk karakter zij dienen te dragen; hoe ik vrijheid wensch van godsdienst al of niet toe te laten; hoe die scholen kunnen staan onder leiding van wie hart hebben voor den inlander, en onder toezicht van het Gouvernement, heb ik elders aangetoond, en zal u genoegzaam bekend zijn.

En hiermede, M.H.! acht ik mijne taak volbracht. Ik heb u eene schets trachten te geven van het Inlandsch onderwijs, zooals het was, zooals het is, en zooals het naar mijne meening dient te worden.

Ik sprak uitsluitend over het gouvernementeel onderwijs, en niet over de pogingen van particulieren om der inlandsche bevolking onderwijs te verstrekken. Het particulier initiatief is overal voorafgegaan, meestal van de zendelingen, die zich eerst en meest het lot dier volken aantrokken. Hun onderwijs blijft bepaald tot de elementaire vakken van het lager onderwijs, en die scholen werden door den Verslaggever van het laatste vijfjarig verslag van het Inlandsch onderwijs bestempeld met den naam van volksscholen. Dat zijn zij inderdaad, en kunnen als zoodanig dan ook dienen tot norm van de school, die voor den inlander past. Alleen wensch ik dan, bij algemeene toepassing van dat karakter der school, dat zij niet gedrukt ga onder het geestdoodend malaise, wegens gebrek aan ondersteuning, zooals de tegenwoordige vertoont.

Die scholen kunnen thans niet tot goede ontwikkeling komen, en naar haren aard voldoen aan haar doel, omdat zij vleugellam zijn geslagen door gebrek aan de noodige middelen tot onderhoud der onderwijzers en voorziening

in leerbehoeften. Wil het Gouvernement daarin voorzien door subsidie, dan kunnen, èn deze scholen, èn het grooter deel der tegenwoordige gouvernementsscholen één geheel vormen van vrije, gesubsidieerde, particuliere scholen, en ontstaat er voor de inlandsche maatschappij een voldoend onderwijs, dat voorziet in de behoeften, en alzoo beantwoordt aan het groote doel, dat wij met de school moeten beoogen: menschen te vormen, geschikt voor de maatschappij, waartoe zij behooren.

N. GRAAFLAND.

Uit het Koloniaal verslag van 1890.

(*Hoofdstuk* K. *Afd.* III).

EEREDIENST.

§ 1. *Christelijke godsdienst.*

a. Protestantsche eeredienst.

Omtrent de grondslagen waarop eene dezerzijds wenschelijk geachte reorganisatie van de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië zou kunnen en moeten rusten, zijn zoo hier te lande als in Indië overwegingen aanhangig. Over vroeger in 't werk gestelde, doch zonder gevolg gebleven pogingen, om ten deze tot eene nieuwe regeling te geraken, werd laatstelijk gehandeld in het verslag van 1875, blz. 118.

In verband met de uitkomsten van een reeds met het Indisch Bestuur ter zake gehouden overleg, is tevens nader in behandeling genomen de vraag, op welke wijze 't best ware tegemoet te komen aan een, zoowel te Batavia als hier te lande tot de Regeering gekomen wensch, dat de Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia (en c. q. elders in Nederlandsch Indië), nevens het Protestantsche Kerkgenootschap, als zelfstandig lichaam worde erkend. In 1888 was door de Indische Regeering afwijzend beschikt (besluit dd. 2 Juni 1888 n°. 29) op een door twee ingezetenen van Batavia, respectievelijk als praeses en scriba van den kerkeraad der Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia, onderteekend verzoek om erkenning van die Kerk als rechtspersoon. Die afwijzing, waarbij – toen de adressanten daartegen bezwaren hadden ingebracht – volhard werd bij Indisch besluit dd. 28 September 1888 n°. 26, grondde zich op de overweging, dat de adressanten, als naar het inzien der

Indische Regeering rechtens (1) behoorende tot het Protestantsche Kerkgenootschap in Nederlandsch-Indië, zoolang zij niet vrijwillig en duidelijk verklaard hadden zich daarvan af te scheiden, vooralsnog onbevoegd waren ten behoeve van de Kerk, waarvoor zij optraden, rechtspersoonlijkheid aan te vragen. Tevens werd hun bij eerstgemeld besluit opgemerkt, dat zij, na eventueele afscheiding op hun verzoek willende terugkomen, alsdan statuten zouden hebben over te leggen, bevattende – overeenkomstig den eisch van art. 2, alinea 2, van het Koninklijk besluit dd. 28 Maart 1870 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 64), regelende de rechtspersoonlijkheid van vereenigingen in Nederlandsch-Indië – het doel, de grondslagen, den werkkring en de overige regelen der vereeniging. Inmiddels werd door de Indische Regeering uitstel verleend voor de overschrijving ten name der rechthebbenden, van een door een der adressanten, ten behoeve van het Christelijk Gereformeerd Kerkgenootschap in Nederland, gekocht en tot kerk en pastorie verbouwd perceel te Batavia.

Predikanten, enz. Van de 39 predikantsplaatsen, bij Koninklijk besluit dd. 1 Augustus 1886 n°. 16 (Indisch Staatsblad 1887 n°. 28) toegestaan ten dienste der Protestantsche Gemeente in Nederlandsch-Indië, waren er op 31 December 1888 33 bezet (2 meer dan op ult. 1887), namelijk 32 door predikanten en 1 – Bonthain in Zuid-Celebes – voorloopig nog door een bij de invoering van het aangehaald Koninklijk besluit in functie gebleven hulpprediker der 1ste klasse. Bovendien bevonden zich op ult. 1888 met verlof buiten Nederlandsch-Indië 3 predikanten (1 minder dan het jaar te voren). Deze 3 waren allen in 1888 met verlof vertrokken, hetzij wegens ziekte, hetzij wegens langdurig onafgebroken

---

(1) Zie art. 1 van het in Indisch Staatsblad 1844 No. 34 afgekondigd Koninklijk besluit dd. 11 December 1835 No. 88, zoomede art. 2 van het in datzelfde Staatsblad opgenomen, bij Koninklijk besluit dd. 28 October 1840 No. 57 vastgestelde, reglement op het bestuur der „Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië".

Over de „Britsche Protestantsche Gemeente" te Batavia zie men Indisch Staatsblad 1885 No. 130.

verblijf. Tegenover deze 3 tijdelijk opengevallen plaatsen, kwamen in 1888 5 predikanten beschikbaar, namelijk 4 nieuw benoemden, die hier te lande voor den Indischen dienst bestemd waren geworden, en 1 van de 4 op ult. 1887 met verlof afwezigen, die zijn dienstwerk in Indië hervatte. Aan de drie anderen werd in den loop van 1888, op hun verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend. (1)

Bij het einde van 1888 was op de drie hoofdplaatsen van Java en Madura het vereischte getal van 9 predikanten in functie, doch voor de 14 kleinere standplaatsen aldaar waren slechts 12 predikanten beschikbaar (onbezet waren Cheribon en Pasoeroean), terwijl in de buitenbezittingen 10 standplaatsen, overeenkomstig de formatie, door 11 predikanten bezet, doch vacant waren Benkoelen, Pontianak, Ternate en Koepang, terwijl te Bonthain, zooals gezegd, de plaats van predikant voorloopig nog door een hulpprediker 1ste klasse bleef vervuld.

Te Cheribon werd voorloopig door zendelingleeraren van de Nederlandsche Zendingvereeniging in het werk van den afwezigen predikant voorzien (eerst door eene opdracht aan de twee, die te Indramaijoe en te Koeningan gevestigd waren, en later, toen één hunner zijne standplaats van Koeningan naar de hoofdplaats Cheribon overbracht, aan dezen laatste alleen). Voor Benkoelen was, in den aanvang van 1888, de waarneming van den dienst (viermalen 's jaars) mede aan een zendelingleeraar opgedragen, doch deze voorziening is, door het vertrek van genoemden zendeling naar een ander gewest, slechts van korten duur geweest. Ook voor Pasoeroean (trouwens eerst in November 1888 vacant geraakt) was bij het einde des jaars nog geen tijdelijke of definitieve voorziening kunnen worden getroffen, terwijl Pontianak het geheele jaar door onbezet bleef.

---

(1) Te hunner vervanging zijn in de eerste maanden van 1889 hier te lande drie nieuwe predikanten voor den Indischen dienst benoemd geworden, die reeds hun dienstwerk aanvaard hebben. Intusschen zijn onder de overige in functie zijnde predikanten weder drie nieuwe vacatures ontstaan (2 door eervol ontslag uit 's lands dienst en 1 door overlijden).

Echter maakte in Mei/Juli 1888 een der predikanten van Batavia, ingevolge opdracht van het Kerkbestuur, eene dienstreis naar Pontianak en de verdere gemeenten in de Westerafdeeling van Borneo, zoomede naar Billiton. De gemeenten te Ternate en Koepang werden, evenals vroeger, bediend door de hulppredikers ten dienste der inlandsche Christengemeenten te Batjan en Babauw, die zich daartoe tijdelijk op de genoemde hoofdplaatsen gevestigd hadden.

Met wijziging van de in April 1887 tot stand gekomen nieuwe verdeeling van het dienstwerk der predikanten (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4395), werden bij Indisch besluit dd. 9 Maart 1889 n°. 20 aan het ressort van den predikant te Padang, tot dusver omvattende alle gemeenten der Padangsche Benedenlanden en van Tapanoli, onttrokken de onderafdeelingen Klein-Mandheling, enz. en Groot Mandheling, enz. van laatstgenoemde residentie, zoomede de onderafdeelingen Rau, enz. en Ophir-districten der Padangsche Benedenlanden, tot welke streken nu de met den dienst in de Padangsche Bovenlanden belaste predikant te Padang Pandjang voortaan zijne bezoekreizen zal hebben uit te strekken. Evenals vroeger, zullen die bezoekreizen tweemaal 's jaars moeten plaats vinden.

Bij de inlandsche Christengemeenten waren, op 31 December 1888, 21 hulppredikers 2de klasse in functie, zijnde 5 minder dan de formatie toestaat, doch 4 waren met buitenlandsch verlof afwezig, en 1 hulpprediker moest nog aangesteld worden. (1) Op 31 December 1887 waren er, blijkens het vorig verslag, 20 in functie, 2 afwezig met buitenlandsch verlof, en 4 nog niet benoemd. Onder bedoeld personeel vielen in 1888 de volgende mutatiën voor. In het begin van het jaar vertrokken, wegens ziekte of wegens onafgebroken langdurig verblijf in

(1) Ter vervulling van deze laatste plaats en ter voorziening ook in de vacature, ontstaan door het aan één der 4 hulppredikers met verlof in Juni jl. verleende eervol ontslag uit 's lands dienst, zullen waarschijnlijk binnenkort twee geschikte candidaten kunnen worden aangewezen. Van de 3 andere hulppredikers met verlof kunnen er spoedig weder 2 in Indië worden terugverwacht.

Indië, 2 hulppredikers met verlof naar Europa, namelijk de tijdelijk te Koepang gevestigde hulpprediker van Babauw, die vervangen werd door den mede tijdelijk naar Koepang overgeplaatsten hulpprediker van Baä (eiland Rotti), en de hulpprediker van Langowan in de Minahassa (residentie Menado), wiens dienstwerk tijdelijk werd verdeeld onder drie andere hulppredikers in de Minahassa. Daarentegen kwamen 3 nieuwe hulppredikers uit Nederland aan, allen daartoe opgeleid door het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, waarvan er twee in de Minahassa werden geplaatst, namelijk te Tanawangko en te Koemelemboeai, en de derde te Serwaroe op Letti (residentie Amboina). (1)

Drie der in functie zijnde hulppredikers waren bij het einde van 1888 niet op hunne eigenlijke standplaatsen gevestigd, namelijk die van Babauw en van Batjan, welke, zooals reeds gezegd, tijdelijk te Koepang (2) en te Ternate werkzaam waren, zoomede die van Hoetoemoeri (Amboina), die tijdelijk ter hoofdplaats Amboina gevestigd bleef, voor de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de residentie van dien naam. De standplaatsen der 18 anderen waren: in de residentie Menado: Tanawangko, Koëmelemboeai, Aijer Madidi, Maoembi, Ratahan, Tondano, Tomohon, Amoerang en Sonder; – in de residentie Amboina: Waai (op Amboina), Allang (mede op Amboina), Saparoea, Haroekoe, Ameth (op Noessalaut), Amahei (op Ceram), Lokki (mede op Ceram) en Serwaroe (op Letti); en eindelijk in de residentie Batavia:

---

(1) De hulppredikers van Babauw en Langowan zijn thans weder op hunne standplaatsen.

De op Serwaroe geplaatste hulpprediker was opgeleid door de Nederl. Zendingvereeniging, te Rotterdam. Red.

(2) In November 1885 was aan den hulpprediker te Koepang op Timor opgedragen om tweemalen 's jaars een dienstbezoek te brengen aan de inlandsche Christengemeenten op Savoe, die, wegens het vertrek van den daar gevestigden zendelingleeraar, van herderlijke zorg verstoken waren. Deze regeling kon in Augustus 1888 worden ingetrokken, daar zich inmiddels weder een zendelingleeraar op Savoe gevestigd had.

Depok. Behalve het nader aan te wijzen ressort voor den hulpprediker, die nog aan de formatie ontbrak, waren, bij het einde van 1888, 4 standplaatsen onbezet, zijnde Baä en Langowan (zie hooger), zoomede, evenals op ult. 1887, Wonreli op Kisser en Wangil op Aroe. In de vacante ressorten werd het dienstwerk der hulppredikers, waar mogelijk, aan geëxamineerde inlandsche Christenleeraars opgedragen, als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1870 n°. 125 (zie ook n°. 3786 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

In 't geheel waren, bij het einde van 1888, 75 zoodanige inlandsche Christenleeraars aangesteld (4 meer dan op ult. 1887), namelijk 51 in de residentie Menado, 23 in de residentie Amboina en 1 op Timor. (1) Twee hunner ontvielen aan den dienst door overlijden, doch daarentegen werden 6 nieuwen aangesteld, die in 1887 te Menado aan het gevorderd examen hadden voldaan (2 van dit zestal, die wegens comptable redenen aanvankelijk op tijdelijken voet waren aangesteld, werden later definitief benoemd).

Onder de voor het inlandsch leeraarsambt in opleiding zijnde candidaten vielen in 1888 11 plaatsen open (6 door voltooide opleiding en 5, in de residentie Amboina, door tusschentijds ontslag). Slechts 6 plaatsen (5 in Amboina en 1 in Timor) werden aangevuld door nieuwe kweekelingen, zoodat bij het einde van 1888 66 jongelieden in opleiding bleven. Daarvan had de hulpprediker van Tomohon in Menado er 34 onder zijne leiding, die van Hoetoemoeri (daartoe te Amboina verblijf houdende) 28, die op Timor 3 en die van Depok op Java 1 (deze laatste kweekeling was met zijn leermeester van Batjan medegekomen).

In den aanvang van 1889 verminderde het aantal kweekelingen met 10, door de benoeming tot inlandsch leeraar van hen, die in 1888 (te Menado) in het eindexamen waren geslaagd. Daarentegen werd een gelijk aantal nieuwe kweekelingen te Menado aangenomen.

(1) Ingeval de hierbedoelde godsdienstleeraars voor hunne dienstreizen van particuliere stoomschepen gebruik maken, worden zij, ingevolge Indisch Staatsblad 1888 no. 108, vervoerd als gouvernementspassagiers 2de klasse.

Voor zooveel de Regeering zich met de zorg voor de opleiding tot het inlandsch leeraarsambt belast, is die opleiding tot dusver enkel aan hulppredikers 2de klasse opgedragen, en wel tot een beperkt getal kweekelingen, tegen eene vergoeding van *f* 20 's maands per kweekeling, ter bestrijding van de kosten hunner verpleging (de verstrekking van kleeding en leermiddelen daaronder begrepen). Onlangs is dezerzijds bij den Gouverneur-Generaal de vraag aanhangig gemaakt, of de Regeering zich niet in ruimeren kring de vorming van en het toezicht op kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt zou behooren aan te trekken, door bijv. de bepalingen van Indisch Staatsblad 1870 n°. 71 en 125 uit te breiden tot zendingleeraren, die zich met de opleiding van inlandsche godsdienstvoorgangers ten behoeve der inlandsche Christengemeente bezig houden, of tot inrichtingen voor zoodanige opleiding, zooals het Seminarie te Depok. Ten aanzien van de aan de hulppredikers 2de klasse opgedragen opleiding van kweekelingen als de bedoelde, zijn in 1873 de noodige bepalingen door het Protestantsch Kerkbestuur vastgesteld, waarbij tevens de verplichtingen als inlandsch christenleeraar geregeld zijn, omtrent welke verplichtingen nog eene nadere regeling in 1880 is gemaakt.

Openbare eeredienst, godsdienstonderwijs enz. Aan de gemeenten te Salatiga en Willem I werden voor 1889, evenals in vroegere jaren, weder kleine maandelijksche tegemoetkomingen toegekend voor de kosten van den openbaren eeredienst.

Nevens de 35 Europeesche gemeenten zonder eigen leeraar, aan welke in 1888 toelagen (à *f* 30 's maands) voor het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke zedeleer waren verleend, kwam daarvoor in den verderen loop van het jaar nog de gemeente te Loemadjang (Probolinggo) in aanmerking, zoodat het getal tot 36 steeg (32 op Java en Madura, en voorts de gemeenten te Benkoelen, Muntok, Pontianak en Maros). Het ligt in de bedoeling deze toelagen te doen vervallen, vermits zij meestal werden genoten door personen (doorgaans onderwijzers der Europeesche openbare lagere school ter plaatse), die tot het geven van kerkelijk onderwijs bevoegd noch

geschikt zijn te achten, terwijl bovendien dit hun onderwijs ook weinig nut kan stichten, als door de opvolgende titularissen geheel op uiteenloopende wijze en aan telkens andere leerlingen gegeven. In de werkelijk gevoelde behoefte aan godsdienstonderwijs zal in 't vervolg op betere wijze kunnen worden voorzien, door aanstelling van de personen, bedoeld bij Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 170).

Voor het godsdienstonderwijs bij inlandsche Christengemeenten werd voor 1888, evenals voor 1887, weder een bedrag van *f* 863 's maands beschikbaar gesteld, namelijk ten behoeve van die te Toegoe (Batavia) en Gorontalo (Menado) elk *f* 15 's maands, en voor zoodanige gemeenten in de residentie Amboina, waar geen uit 's lands kas bezoldigde Europeesche of inlandsche leeraar geplaatst is, in 't geheel *f* 833 's maands. Ook voor 1889 is dit bedrag ten behoeve der Ambonsche gemeente beschikbaar gesteld.

Zendelingen. Werd reeds in het vorig verslag vermeld, dat in den aanvang van 1888, met vergunning van de Indische Regeering, 3 door het Java-comité te Amsterdam uitgezonden zendingleeraren hun arbeid hadden aangevangen op de Sangi- en Talaut-eilanden, en een ander, behoorende tot de Ermelosche Zendelingvereeniging, in de dessa Njemoh en omstreken (afdeeling Salatiga, residentie Samarang), gedurende den verderen loop van het jaar werd de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, nog verleend: 1°. voor het eiland Savoe en de van dat eiland afkomstige inlandsche christenen op Soemba, aan een zendingleeraar, thans in dienst van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam (vroeger reeds in Midden-Java werkzaam geweest zijnde in dienst van eene andere zendingvereeniging); (1) 2°. voor het landschap Oeloe en Pakantan (residentie Tapanoli), aan een zendelingleeraar van de Doopsgezinde Zendingvereeniging; 3°. voor de Dajaksche streken der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, aan een zendelingleeraar van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, en 4°. voor de onderafdeeling Toba (residentie Ta-

---

(1) Sedert weêr op Java geplaatst, terwijl de zendeling Wijngaarden definitief voor Savoe werd aangewezen. RED.

panoli), aan een anderen zendingleeraar van hetzelfde Genootschap. Deze laatste had ook nog aanvraag gedaan om tot de nabijgelegen onafhankelijke Battaksche landschappen te worden toegelaten; omtrent dit gedeelte van het verzoek werd – daargelaten de vraag of eene regeeringstoelating voor dergelijke streken wel te pas kwam – voorloopig nog geen beslissing genomen, in verband met het in overweging genomen denkbeeld, om weder van kracht te verklaren de sedert September 1883 voorloopig buiten toepassing gebleven machtiging van Maart 1880, volgens welke het aan de binnen ons gebied in Toba en Silindong toegelaten zendelingleeraren kon worden vergund, zich ook naar het onafhankelijk gebied te begeven, wanneer de hoofden aldaar voor de veiligheid der zendelingen verklaarden in te staan.

In 't vorig verslag werd overigens nog melding gemaakt van de vergunning tot uitoefening van het zendingwerk, in Juni en Juli 1888 achtereenvolgens verleend voor de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna der residentie Benkoelen, aan een zendelingleeraar van het Nederlandsch–Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending te Amsterdam, en voor de residentiën Banjoemas, Tagal en Pekalongan, aan een reeds in Bagelen toegelaten zendelingleeraar van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingvereeniging te Amsterdam. Met betrekking tot deze zendelingen kan nog worden vermeld, dat de eerste van het zendingwerk in Benkoelen heeft afgezien, en sedert (in Februari 1889) toelating heeft verkregen voor de zuidelijk van Nias gelegen Batok-eilanden, behoorende tot de afdeeling Aijer Bangies en Rau der Padangsche Benedenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust), terwijl de ander, ingevolge eene in Maart 1889 verkregen vergunning, zijn arbeidsveld nog zag uitgestrekt tot de residentie Kadoe.

Van andere in de reeds verloopen maanden van 1889 verleende vergunningen tot uitoefening van het zendingwerk, zal eerst in het volgende verslag zijn melding te maken.

Aanteekening verdient, dat in Augustus 1888 van het bestuur der Algemeene Nederlandsche Zendingconferenties,

(1) waarop de meeste Protestantsche vereenigingen voor de zending in Nederlandsch-Indië vertegenwoordigd waren, de mededeeling ontvangen werd, dat bedoelde vereenigingen zich tegenover elkander verbonden hadden, „elkanders arbeidsveld te eerbiedigen, nimmer elkander te bemoeilijken, en waar één genootschap den arbeid heeft aangevangen, nooit anders dan in gemeen overleg met dit genootschap eene aanvrage tot vestiging van een zendelingleeraar aan de Regeering te richten".

Ten einde aller godsdienstvrijheid te eerbiedigen en aan niemands recht tot Evangelieprediking afbreuk te doen, meende de Regeering zich er van te moeten onthouden, voor de verschillende godsdienstige gezindheden bepaalde gedeelten van Nederlandsch-Indië aan te wijzen, waar zij, met uitsluiting van elke andere gezindheid, bevoegd zijn zouden te arbeiden.

Op verzoek van den president der in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gevestigde zendelingen van het Rijnsche Zendelinggenootschap, werd in Juli 1888 ook aan een inlandschen hulpzendeling aldaar vergunning tot uitoefening van zijn dienstwerk verleend, en wel voor het district Oost-Doesoen der afdeeling Doesoenlanden.

Inlandsche Christenen. Naar aanleiding van bemoeilijking die zekere Christen-inlander uit Salatiga en eenige lieden uit de desa's Temlpoeroeng en Walang (districten Singen-Kidoel en Grogoe der afdeeling Samarang) van dc zijde der inlandsche politie hadden ondervonden, ter zake o. a. van beweerde, schoon niet bewezen, oproeping of verzameling van andere desalieden, en niet-opvolging van gegeven bevelen, waarbij tijdens hun verhoor voor het regentschapsgerecht de patih hunne godsdienstige gezindheid aan bespotting had bloot-

---

(1) Het bestuur der Zendingconferenties bestond uit afgevaardigden van het Centraal comité voor het Seminarie te Depok, van het Hulpcomité voor de Rijnsche zending, van het Christelijk nationaal zendingfeest, van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, van de Nederlandsche Zendingvereeniging, van het Java-Comité, van de Utrechtsche Zendingvereeniging en van de Nederlandsch-Luthersche Zendingvereeniging. Ook de Doopsgezinde Zendingvereeniging trad sedert toe. RED.

gesteld, werd de resident uitgenoodigd (Januari 1889) om aan de in zijn gewest dienende Europeesche en inlandsche ambtenaren de regeeringsaanschrijving van 9 September 1887 in herinnering te brengen, waarbij het stellig verlangen van den Gouverneur-Generaal was kenbaar gemaakt, dat christen-inlanders ter wille van hun geloof niet noodeloos worden lastig gevallen, en dat daartegen door de Europeesche bestuursambtenaren zooveel mogelijk gewaakt dient te worden.

Over hetgeen van bestuurswege te doen of te verordenen zou zijn om christen-inlanders in sommige opzichten aan eene bejegening op den voet hunner mohammedaansche landgenooten te onttrekken, en over de nog in andere opzichten te nemen voorzieningen om aan rechtmatige wenschen van de zending (zoo Protestantsche als Roomsch-katholieke) tegemoet te komen, zijn in Indië overwegingen aanhangig.

b. Roomsch-katholieke eeredienst.

Gelijk uit vorige verslagen en uit het lager voorkomende overzicht blijken kan, zijn bij de Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië, naast de van landswege bezoldigde geestelijken, ook hulppriesters buiten bezwaar van den lande werkzaam, die geheel voor rekening van het vicariaat komen, en wier kosten van uitrusting en overtocht uit Nederland door de kas der missie worden gedragen. Uitsluitend uit deze hulppriesters worden al sedert jaren de vacatures onder de van landswege bezoldigde geestelijken aangevuld, waarbij dan aan de benoemden, evenals of zij van landswege waren uitgezonden, als tegemoetkoming in de kosten van vestiging, eene gratificatie van *f* 1000 wordt toegelegd, doch geen restitutie plaats vond wegens de door de kas der missie gedragen kosten van uitrusting en overtocht naar Indië. De Roomsch-katholieke missie zag zich derhalve tot hiertoe met de kosten van uitzending van al hare geestelijken bezwaard, terwijl die uitgaven, voor zoover ze althans de van landswege bezoldigde geestelijken betreffen, naar de bedoeling van den wetgever voor rekening van den lande moeten komen (Koninklijk besluit dd. 25 December 1855 n°. 64, Indisch Staatsblad 1856 n°. 21,

aangevuld bij dat van 25 Mei 1864 n°. 53, Indisch Staatsblad Staatsblad n°. 130). Om aan de hieruit voortvloeiende bezwaren, waarop de Indische Regeering door den Roomsch-katholieken Kerkvoogd gewezen werd, tegemoet te komen, is bij het Koninklijk besluit van 10 Januari jl. n°. 19 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 82) bepaald, dat hulppriesters, die voor het eerst in eene van staatswege bezoldigde kerkelijke betrekking worden benoemd of geplaatst, voortaan in stede van *f* 1000, eene som van *f* 3000 als gratificatie ontvangen, zooals (in rond cijfer) ook betaald zou zijn geworden, indien zij van landswege waren uitgezonden.

Omtrent de mutatiën onder de in Nederlandsch Indië dienstdoende Roomsch-katholieke geestelijken, is het volgende aan te teekenen. Zes hulppriesters, die blijkens het vorig verslag voor den dienst van het vicariaat in 1888 naar Indië vertrokken, werden vóór het verstrijken van dat jaar bij de statiën te Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang te werk gesteld. (1) Daarentegen ontvielen door den dood aan het vicariaat één der van landswege bezoldigden, wiens overlijden reeds in het vorig verslag werd vermeld, en één hulppriester buiten bezwaar van den lande, die te Atapoepoe (Timor) werkzaam was. Bij het einde van 1888 beschikte de Roomsch-katholieke missie derhalve over 4 geestelijken meer dan op ult. 1887, toen de dienst door 36 geestelijken werd waargenomen. Onder de bedoelde 40 geestelijken waren er 21 van landswege bezoldigd (het voornemen bestaat, om in 1890 dit aantal op 23 te brengen).

In het volgende overzicht vindt men opgaven (over de eerste maanden van 1888) omtrent het zielental der Roomsch-katholieke bevolking in de verschillende kerkelijke ressorten en omtrent het aantal in elk dier ressorten op ult. 1888 bescheiden geestelijken, waarbij voor het eerst in eene afzonderlijke rubriek zijn aangeduid de hulppriesters, die uitsluitend voor het missiewerk zijn aangewezen op plaatsen waar nog geen gemeente wordt aangetroffen.

(1) Eerlang vertrekken weder 3 geestelijken naar Indië, die het radicaal bezitten om, bij vacature, onder de van landswege bezoldigden te worden opgenomen.

STANDPLAATSEN.	RESSORTEN.	Zielental der Roomsch-katholieke bevolking (waaronder ook militairen)	Aantal dienstdoende geestelijke, van landswege bezoldigd. Pastoors.	Aantal dienstdoende geestelijke, van landswege bezoldigd. Onder pastoors.	Aantal dienstdoende geestelijke, buiten bezwaar van den lande. Hulp-priesters.	Aantal dienstdoende geestelijke, buiten bezwaar van den lande. Missio-narissen.	Te zamen.
Batavia	Residentiën Batavia, Bantam en Krawang, zoomede de afdeelingen Tjandjoer en Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen . .	4179	a) 1	b) 3	2	„	6
Cheribon	Residentiën Cheribon, Tagal, en Preanger Regentschappen (wat dit laatste gewest betreft met uitzondering van de reeds genoemde twee afdeelingen)	428	1	„	„	„	1
Samarang	Hoofdplaats Samarang en residentiën Pekalongan, Japara en Rembang	3174	1	„	3	„	4
Ambarawa	Assistent-residentiën Ambarawa en Salatiga (residentie Samarang) en residentiën Soerakarta en Madioen	1713	1	„	„	„	1
Djokjokarta . . .	Residentiën Djokjokarta, Kadoe, Bagelen en Banjoemas c)	3373	1	1	„	„	2
Soerabaija	Residentiën Soerabaija, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madura en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	2613	1	1	2	„	4
Padang	Gouvernement Sumatra's Westkust en residentie Benkoelen	1542	1	d) 1	2	e)	4
Medan	Residentie Oostkust van Sumatra.	445	f) „	„	„	„	„
Kotta Radja . . .	Gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	1140	g) 1	„	„	„	1
Soengeislan. . . .	Residentiën Banka, Palembang en Riouw	801	1	„	„	„	1
Singkawan	Residentie Westerafdeeling van Borneo en assistent-residentie Billiton	490	1	„	„	„	1
Menado	Residentiën Menado, Amboina en Ternate	(1)4692	1	„	„	„	1
Larantoeka (Flores)	Eiland Flores (gedeeltelijk), met omliggende eilanden, zoomede de hoofdplaats Koepang op Timor (residentie Timor en onderhoorigheden) en gouvernement Celebes en onderhoorigheden h)	5619	1	1	3	„	5
Maumeri (Flores) .	Eiland Flores (residentie Timor en onderhoorigheden) voor zoover het niet tot de statie Larantoeka behoorende gedeelte betreft	14176	1	1	2	„	4
Atapoepoe (Timor)	Landschappen Fialarang en Djenillo op het eiland Timor	976	„	„	„	2	2
Kendari-baai . . .	Kuststreken der Kendari-baai (Zuid-Celebes)	. . .	„	„	„	i) „	„
Toeal (op Klein-Kei)	Afdeeling Kei (residentie Amboina), omvattende het eiland Groot-Kei, de kleine Kei-eilanden, en de westelijk gelegen Kei-Tenimber-, Tiandoe- en Kooreilanden	. . .	„	„	„	k) 2	2
Laoera (Soemba) .	. . . .	. . .	„	„	„	k) 1	1
			13	8	14	5	40

(1) Bijna uitsluitend inlanders. (RED.)

a) Deze geestelijke (aartsbisschop van Sirace, apostolisch vicaris en pastoor van Batavia) is het hoofd der Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië.

b) Een der onderpastoors is waarnemend pastoor.

c) Het ressort van den pastoor te Djokjokarta is in Mei jl., na verkregen toestemming van de Indische Regeering (zie Indisch Staatsblad 1889 no. 65), gesplitst, door de plaatsing van den onderpastoor als pastoor te Magelang (residentie Kadoe), tot wiens ressort nu behooren de gewesten Kadoe en Banjoemas (dit laatste met uitzondering van de assistent-residentie Tjilatjap), zoomede één der vijf afdeelingen van de residentie Bagelen, namelijk de assistent-residentie Ledok.

d) Deze onderpastoor was tijdelijk te Tandjong Sakti (Benkoelen) werkzaam voor het missiewerk onder de bevolking der Pasoema-landen (verg. vorig verslag). Ook deze geestelijke is derhalve te rangschikken onder de missionarissen.

e) Verg. de voorgaande noot.

f. Voor dit ressort kon ook in 1888 nog geen vaste geestelijke worden aangewezen. Inmiddels wordt het gewest tweemaal 's jaars bezocht door een in dienst reizenden geestelijke.

g) De standplaats in Atjeh is slechts tijdelijk ingesteld.

h) Ingevolge eene machtiging van Maart jl. zal het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, ofschoon behoorende tot de statie Larantoeka en door den geestelijke aldaar eenmaal 's jaars te bezoeken, gedurende 1889 nog bovendien tweemalen voor 's lands rekening kunnen worden bezocht door een der geestelijken van Soerabaija.

i) De in 1887 naar elders overgeplaatste missionaris aan de Kendari-baai was bij het einde van 1888 nog niet door een ander vervangen.

k) Het missiewerk of de voorbereiding van het missiewerk op Klein-Kei en op Soemba heeft eerst in den loop van 1888 een aanvang genomen (verg. vorig verslag).

Evenals in vorige jaren werd het kerkelijk bezoek aan de verschillende gemeenten ook in 1888 door den Roomsch-katholieken Kerkvoogd meermalen opgedragen aan onbezoldigde hulppriesters, waartoe tot September van dat jaar telkens eene afzonderlijke machtiging door de Indische Regeering placht verleend te worden, ook om aan die hulppriesters aanspraak te geven op vergoeding van reis- en verblijfkosten. (1)

(1) Door ons gespatieerd. RED.

Bij Indisch besluit van den 20sten dier maand n°. 23 is echter aan den Aartsbisschop in het algemeen de bevoegdheid tot het doen van dergelijke opdrachten toegekend, mits de kerkelijke dienstreizen beperkt blijven tot het bij de betrekkelijke bepalingen vastgestelde aantal, terwijl aan de hulppriesters, die daarvoor worden aangewezen, het recht is verleend om hunne reizen in rekening te brengen overeenkomstig de 3de klasse van het reglement op de reis- en verblijfkosten van burgerlijke ambtenaren (Indisch Staatsblad 1862 n°. 153*a*).

De Roomsch-katholieke gemeenten in de verschillende statiën of kerkelijke afdeelingen werden gedurende het afgeloopen jaar zooveel mogelijk overeenkomstig de bestaande bepalingen door de dienstdoende geestelijken kerkelijk bezocht. Bovendien werden, krachtens speciale vergunning der Indische Regeering, nog dienstreizen gemaakt door een der geestelijken van Batavia binnen de statie Cheribon, waar toen tijdelijk geen geestelijke was aangesteld; door een der geestelijken van Soengeislan en door den pastoor te Singkawan naar de residentie Oostkust van Sumatra (zie hooger noot *f*); door den pastoor te Kotta-Radja naar de noordelijke havens van Sumatra's Westkust, en door den pastoor te Menado (voor wiens ressort nog geen vaste regeling der dienstreizen was tot stand gekomen) binnen het gewest zijner plaatsing, zoomede naar de residentiën Amboina en Ternate. Verder verkreeg de Roomsch-katholieke Kerkvoogd in het begin van 1888 toestemming om, vergezeld van een der geestelijken van Batavia, op 's lands kosten de statiën Soengeislan en Singkawang te bezoeken, doch deze dienstbezoeken hebben niet plaats gehad.

In verband met de in noot *c* hiervóór vermelde splitsing van de statie Djokjokarta, werd bij Indisch besluit dd. 27 Juni 1889 n°. 23 eene nieuwe regeling vastgesteld van de kerkelijke dienstbezoeken der geestelijken te Djokjokarta en Magelang naar de buiten deze hunne standplaatsen gelegen gemeenten in de residentiën Djokjokarta, Bagelen, Kadoe en Banjoemas.

In den loop van 1888 werden voor het eerst, ook ten behoeve van Roomsch-katholieke gemeenten, toelagen uit 's lands

kas aangevraagd en toegekend voor het Christelijk onderwijs der jeugd. Deze toelagen bleven beperkt tot enkele plaatsen, die slechts zelden door geestelijken kunnen worden bezocht. In het geheel deelden 10 gemeenten in bedoelde geldelijke tegemoetkoming.

Voor de kosten van den openbaren eeredienst zag alleen de gemeente te Soerabaija zich, evenals in vorige jaren, een klein bedrag uit 's lands kas toegelegd.

Omtrent den arbeid der Roomsch-katholieke missionarissen in Benkoelen en op Klein-Kei zie men het aangeteekende hiervóór, (1) zijnde nopens het werk der missionarissen op Timor en Soemba in de over 1888 voor dit verslag ontvangen bestuursberichten niets gemeld. (2) Ten vervolge op eene in 1884 verleende vergunning (zie het verslag van 1885) om eene missie onder de Dajaks in de Westerafdeeling van Borneo te vestigen, is in Juli jl. nader door de Indische Regeering verklaard, dat bij haar geen bezwaren bestaan tegen de vestiging van missionarissen te Bengkaijang en te Smitau, aan welke laatste plaats de Regeering de voorkeur gaf boven Nanga Badou.

§ 2 *Mohammedaansche godsdienst.*

Over de in 1888 op Java waargenomen woelingen op Mohammedaansch gebied is reeds gehandeld in hoofdstuk C § 2 terwijl in datzelfde hoofdstuk ook reeds eene plaats heeft gevonden hetgeen voor dit verslag is bericht geworden omtrent het Mohammedanisme in de verschillende gewesten der buitenbezittingen. (3)

Ontbrak het van bestuurswege niet aan de noodige waakzaamheid tegenover geestdrijvers en andere slechtgezinde personen, aan de hoofden van gewestelijk bestuur is tevens voorbehouden, dat niet met blinden ijver tegen het fanatisme behoort te worden

---

(1) Zie Mededeelingen hiervoor p. 169 en 172. (Red).

(2) Over de bij de gevestigde gemeenten op Flores geplaatste geestelijken is het een en ander gezegd op blz. 172 hiervoor.

(3) Zie Mededeelingen hiervoor, pag. 161 e. v. Red.

opgetreden, of dat niet als voor de rust en orde gevaarlijk behooren te worden aangezien samenkomsten van inlanders, die slechts het karakter bezitten van eene gemeenschappelijke, niets kwaads bedoelende godsdienstoefening ter onderlinge stichting, ter opwekking van zedelijk leven, of ter bestrijding van volkszonden. Voor het verzamelen van gegevens omtrent de Mohammedaansche instellingen, gelijk zij in Nederlandsch-Indië toepassing vinden, beschikt de Indische Regeering, na het vertrek met verlof van haren vroegeren adviseur voor Mohammedaansche zaken, thans tijdelijk over een nieuwen deskundige.

Aan de door de besturende ambtenaren over 1888 verzamelde opgaven omtrent het aantal Mohammedaansche Godsdienstscholen en het cijfer harer bezoekers, ontleent men onderstaand gewestelijk overzicht, waarin echter slechts sommige gewesten der buitenbezittingen zijn genoemd, omdat in de meesten daarvan, evenals in Djokjokarta, geen eigenlijke Mohammedaansche godsdienstscholen worden aangetroffen, zij het ook, dat er veelal in iedere desa of kampong van beteekenis eenig elementair onderricht wordt gegeven, bestaande in het lezen en van buiten leeren van enkele verzen uit den Koran en in de uiterlijke vormen door een Moslim bij de vervulling zijner godsdienstplichten in acht te nemen.

GEWESTEN.	Aantal Mohammedaansche godsdienstscholen.	Aantal leerlingen.
JAVA EN MADURA. *a*)		
Bantam	*b*) 995	15 061
Batavia	1 432	14 785
Krawang	260	1 948
Preanger Regentschappen	1 640	32 809
Cheribon	804	10 042
Tagal	1 057	14 461
Pekalongan	646	8 665
Samarang	1 678	21 012
Transporteere	8 512	118 783

Transport . . .	8 512	118 788
Japara	630	c) 15 875
Rembang	546	14 329
Soerabaija	2 507	26 226
Pasoeroean.	813	8 784
Probolinggo	1 234	10 829
Bezoeki.	1 193	20 340
Banjoemas	152	8 387
Bagelen.	289	6 638
Kadoe	150	1 289
Djokjokarta	d)	„
Soerakarta	297	3 209
Madioen	442	7 692
Kediri	198	4 182
Madura.	2 933	52 453
Te zamen . . .	19 896	293 466
BUITENBEZITTINGEN.		
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden .	2 182	31 685
„ „ Benedenlanden.	593	11 000
Tapanoli	288	2 584
Palembang (hoofdplaats)	e) 215	e) 8 668
Billiton.	52	206
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	398	7 518
Amboina	f) 176	f) 1 649
Te zamen . . .	3 904	58 305

a) Onder de hier voorkomende opgaven zijn niet begrepen de op een vijftal plaatsen van Java bestaande 12 scholen voor Arabieren, 5 voor Mooren en 8 voor Bengaleezen. Afzonderlijke vermelding verdient eene zeer druk bezochte, eenigszins op Europeesche leest geschoeide Arabische school te Magelang (Kadoe), onder leiding van zekeren panghoeloe Naib. De leerlingen, bestaande uit Javanen en enkele Arabieren en Maleiers, ontvangen voornamelijk onderricht in lezen, schrijven en rekenen in het Arabisch. Verder wordt er eenig onderwijs gegeven in zingen, aardrijkskunde en het lezen en schrijven in het Maleisch.

b) Hieronder 149 scholen voor meer uitgebreid en 846 voor elementair godsdienstonderwijs.

c) Hieronder 2980 vrouwelijke leerlingen.

d) In Djokjokarta bestaan geen eigenlijke Mohammedaansche godsdienstscholen (zie hooger).

e) Hieronder 56 scholen voor meer uitgebreid en 159 voor elementair godsdienstonderwijs. Voorts zijn er ook onder begrepen 14 scholen voor kinderen van Arabieren, waarvan 8 voor elementair en 6 voor meer uitgebreid onderwijs, die respectievelijk door 104 en 212 leerlingen bezocht werden.

f) Hieronder, voor zooveel is opgegeven, 108 meisjes, en 1 school met eene vrouw aan het hoofd. Andere opgaven, verzameld door den inspecteerenden ambtenaar van het inlandsch onderwijs in dit gewest, maken melding van 118 scholen met 1731 leerlingen (waaronder 50 meisjes). In de afdeeling Banda worden 5 Mohammedaansche godsdienstscholen aangetroffen met 100 leerlingen (waaronder 14 meisjes).

In 1888 ondernam een veel grooter aantal personen de bedevaart naar Mekka dan in de twee voorgaande jaren, waartoe vooral zal hebben bijgedragen de bijzonderheid, dat in 1888 de zoogenaamde dag van Arafat, weder op een Vrijdag viel, hetgeen in de oogen van den Mohammedaan de bedevaart bijzonder verdienstelijk maakt. Blijkens het bij het Nederlandsch consulaat te Djeddah (Arabië) aangehouden passenregister klom het aantal der zich bij het consulaat aangemeld hebbende Nederlandsch-Indische bedevaartgangers, dat in 1886 en 1887 achtereenvolgens bedragen had 2524 en 2426, in 1888 tot 4387. Toch was dit cijfer niet zoo aanzienlijk als in de aan 1886 voorafgegane tien jaren, toen het gemiddeld per jaar 5417 was geweest, en wel:

in 1876 . . .	4604	in 1881 . . .	4605
〃 1877 . . .	6155	〃 1882 . . .	4302
〃 1878 . . .	5115	〃 1883 . . .	5262
〃 1879 . . .	5331	〃 1884 . . .	4540
〃 1880 . . .	9541	〃 1885 . . .	4712

Hoevelen er, voor zoover bekend (1), in de jaren 1886, 1887 en 1888 uit elk gewest vertrokken en in diezelfde jaren in Nederlandsch-Indië terugkeerden, vindt men in het volgende overzicht opgegeven.

(1) Bij het vertrek uit Nederlandsch-Indië voorzien niet allen zich van passen; dit is o. a. het geval met vele vertrekkenden uit Atjeh en andere inlandsche staten. Ook neemt jaarlijks het aantal van die Nederlandsch-Indische bedevaartgangers toe, met wie onze autoriteiten onbekend blijven, omdat zij in Mekka komen, na zich vooraf korteren of langeren tijd in de Straits-Settlements te hebben opgehouden, en ook bij het verlaten van Mekka niet aanstonds weder naar Nederlandsch-Indië terugkeeren.

GEWESTEN.	Uit Nederlandsch-Indië vertrokken (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Te Djeddah (Arabië) aangekomen (volgens opgaven van den Nederlandschen consul aldaar).			In Nederlandsch-Indië teruggekeerd (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
JAVA EN MADURA.									
Bantam	94	59	165	87	98	161	125	71	89
Batavia	165	172	162	105	63	149	113	77	104
Krawang	3	6	16	3	3	17	3	8	15
Preanger Regentschap.	92	73	276	94	67	277	122	39	226
Cheribon	77	63	158	80	56	149	51	37	127
Tagal	37	32	50	36	32	46	33	31	52
Pekalongan	44	53	45	43	49	30	43	49	31
Samarang	149	45	218	187	48	229	159	70	177
Japara	34	23	66	25	20	60	45	25	63
Rembang	32	24	66	30	23	63	28	23	48
Soerabaija	258	312	587	265	242	632	195	150	370
Pasoeroean	48	63	66	50	79	72	49	59	80
Probolinggo	31	9	47	31	10	54	33	9	42
Bezoeki	15	9	57	16	8	53	26	4	41
Banjoemas	30	19	26	25	18	21	21	28	43
Bagelen	81	137	284	74	82	282	75	71	233
Kadoe	63	61	173	39	24	126	42	28	104
Djokjokarta	3	31	73	3	11	59	4	5	32
Soerakarta	30	9	30	27	14	30	2	30	22
Madioen	32	40	44	51	31	36	30	53	37
Kediri	24	46	107	24	20	130	21	15	120
Madura	80	67	217	84	60	209	57	58	143
Totaal	1422	1353	2933	1379	1058	2885	1277	935	2199
BUITENBEZITTINGEN.									
Sumatra's Westkust ..	324	319	435	274	369	391	179	290	316
Benkoelen	28	29	23	23	28	28	16	21	16
Lampongsche District.	29	171	26	27	166	29	39	172	51
Palembang	159	157	252	151	156	248	185	152	235
Oostkust van Sumatra	49	242	210	11	54	81	61	108	193
Atjeh	25	28	3	134	67	49	36	?	„
Riouw	9	9	31	„	„	11	?	9	21
Banka	23	16	6	21	13	5	12	27	4
Billiton	„	6	„	„	6	„	„	6	„
Transporteere ..	646	977	986	641	859	842	528	785	836

Transport ..	646	977	986	641	859	842	528	785	836
Westerafd. van Borneo	120	99	187	116	91	164	93	134	130
Z.- en O.afd. v. Borneo	235	115	173	98	109	185	188	141	209
Celebes en onderh.h.	203	77	108	97	75	96	57	58	70
Menado..	5	18	10	„	21	11	2	20	7
Amboina	*a*)28	19	16	18	16	25	*a*)14	22	6
Ternate..	„	6	12	„	6	11	5	5	8
Timor	„	„	„	„	„	„	„	4	„
Bali en Lombok	4	7	6	4	5	7	7	3	4
Totaal Buitenbezitt.	1241	1818	1498	974	1182	1341	894	1167	1270
Totaal Java en Madura	1422	1358	2933	1379	1058	2885	1277	935	2199
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indië	2663	2671	4431	2353	2240	4226	2171	2102	3469
Bovendien meldden zich bij het consulaat te Djeddah nog aan zonder passen,				151	182	153			
en met passen die elders (buiten Nederlandsch-Indië) waren afgegeven ..				20	4	8			
Totaal				2524	2426	4387			

Onder de voor de bedevaart aangekomenen waren er 2296, die de reis rechtstreeks uit Nederlandsch-Indische havens hadden gemaakt, met stoomschepen onder Nederlandsche vlag (die van de maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd"), op welke wijze er 2005 naar Nederlandsch-Indië terugkeerden. De overigen kwamen of gingen via Singapore en Pinang. Velen zagen zich echter bij hun vertrek van gemelde plaatsen genoopt, om via Bombay naar Djeddah te reizen, wegens de moeilijkheid om rechtstreeksche scheepsgelegenheid te vinden, uithoofde van de stijging der vrachtprijzen voor goederenvervoer.

Over het geheel was de gezondheidstoestand onder de te Mekka aanwezige pelgrims gedurende het geheele bedevaartseizoen voldoende te noemen.

Toen in Juni jl. bij de Regeering hier te lande bericht werd ontvangen, dat in Arabië eene besmettelijke ziekte was uitgebroken (die voor pest werd gehouden) en dat dientengevolge

(*a*) Aan dit cijfer ontbreekt de opgaaf betreffende de afdeeling Banca.

in Algerië de bedevaart naar Mekka verboden was geworden, is het wenschelijk geacht, een en ander ten spoedigste in Nederlandsch-Indië bekend te maken, ten einde de bevolking te waarschuwen tegen het gevaar van besmetting, en tegen ontberingen waaraan bedevaartgangers wellicht zouden zijn blootgesteld.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Verslag aangaande den werkkring Môdjô-warnô over het jaar 1889.

"Wij wandelen in geloof, niet in aanschouwen." 2 Cor. 5 : 7.

Behoudt dit woord van Paulus zijne beteekenis, totdat het koninkrijk Gods in al zijne volheid op aarde zal gekomen zijn, den diepen zin er van leert menig zendeling eerst in de practijk begrijpen. En vooral zij, die op Java arbeiden, mogen het zich wel dagelijks herinneren, als een spoorslag om altijd voort te gaan, verzekerd, dat zij, die na ons komen, zullen aanschouwen, wat wij slechts in den geloove verwachten. Gelijk Paulus wandelde in het geloof, en altijd goeden moed had, zoo ook mogen wij, na hetgeen de eeuwen ons geleerd hebben, niet vertragen in het werk ons opgelegd.

In het algemeen spreekt men over Java, als over een onvruchtbaar arbeidsveld. Het is waar, het indifferentisme, de indolentie, het gemis aan karakter, het zedenbederf zijn zoovele oorzaken, waardoor het Christendom zich niet meer uitbreidt onder dit volk. Java is, om met Br. Albers (1) te spreken, een rotsachtige bodem; maar toch ....

(1) Zie zijn belangrijk opstel: "De zending en de school", opgenomen in het Overzicht van de vierde Zendingsconferentie te Batavia en te Depok.

een verweringsproces kan ook dien bodem geschikt maken om goede vruchten voort te brengen.

Feitelijk heeft dat proces hier en daar reeds plaats gehad. Zoo wel in West- als Midden- en Oost-Java vindt men plekken, die het goede zaad opnamen en het deden ontkiemen. Gaat men na, sedert hoe lang de zending op Java bestaat, en de resultaten reeds nu verkregen, in vergelijking met andere mohammedaansche landen, dan mag men tevreden zijn. Het gaat niet aan te zeggen, gelijk meermalen geschiedt: „zooveel christenen, in zooveel jaar! Die zending op Java levert dus per jaar zooveel bekeerlingen, die dus per stuk kosten zooveel!" Op deze wijze wordt het een gemakkelijke taak de zending op Java als eene dwaasheid voor te stellen! Terecht merkt Dr. Warneck op deze redeneering aan, dat elke ontginning in den aanvang veel geld kost, maar op zijn' tijd ook vruchten voortbrengt, zoo zij slaagt.

De vraag is dus: Mag men van een aanvankelijk slagen spreken? Wie nu met de feiten te rade gaat, zal dit op Java niet ontkennen. Om ons te bepalen tot dezen werkkring. Reeds in 1884 merkte Br. Poensen op, dat men in Engelsch Indië spreekt van een vruchtbaar arbeidsveld, wanneer de verhouding van christenen tot niet-christenen is 1 : 500. In de residentie Soerabaja nu is die verhouding 1 : 653. Houdt men daarbij in het oog, dat in Engelsch Indië reeds bijna eene eeuw gearbeid is, dan mogen zeker de resultaten hier, waar men eerst sedert een veertigtal jaren werkzaam is, als buitengewoon gunstig worden aangemerkt. Men vergete daarbij niet, dat tot dusverre op Oost-Java nog geen enkel hoofd tot het Christendom is overgegaan, zoodat van die zijde van medewerking geen sprake kan geweest zijn. Wel verre dat wij daarover zouden klagen, is het ons een waarborg te

meer voor de oprechtheid der beweegredenen van hen, die overgingen. (1)

Het komt mij voor, dat de valsche voorstellingen aangaande de zending in het algemeen, en die op Java in het bijzonder, voorspruiten uit onbekendheid met de zaak. Toen Jellesma zich op Java ging vestigen, was de verwachting hoog gespannen. Het valt niet te ontkennen, dat Jellesma zelf, zich illusies maakte. De reactie bleef niet uit en ..... helaas ook vele zendingvrienden wendden zich van Java af. Ik ontken niet, dat ons werk door enkelen gewaardeerd wordt, maar in de algemeene sympathie van de christenen in het Vaderland deelt het niet.

Wat zullen wij zeggen? Het verschil in toestanden is zoo groot, dat het inderdaad hoogst moeielijk is een voor allen helder beeld van ons werk te geven. Om het te kunnen waardeeren naar recht en billijkheid, behoort men zich geheel te verplaatsen in de toestanden, zeden en gewoonten van dit volk; moet men in aanmerking nemen de middelen en krachten, die dezer zending ten dienste staan, en de moeielijkheden, waarmede zij te kampen heeft. Zonder aan deze voorwaarden te voldoen, blijft de kennismaking oppervlakkig, en de bepaling der waarde dezer zending voor de uitbreiding van het Godsrijk op Java onjuist.

Moge het mij gelukken, bij velen de overtuiging te wekken, dat ons werk niet ijdel is in den Heer; dat wij, wandelende in het geloof, gegronde hope hebben, dat ook op Oost-Java alom de vruchten der prediking van het Evangelie zullen gezien worden!

Onze gemeenten namen tijdens het verslagjaar zeer in

---

(1) Een Regent zeide eens tot wijlen Harthoorn: „Als ik eens christen werd, wat zouden er dan spoedig massa's tot uw geloof overgaan!"

bloei toe. Het duidelijkst spreken eenige cijfers in vergelijking met die van het vorige jaar. In 1888 toch bedroeg het gemiddeld aantal kerkgangers des Zondag's 894, in 1889 gemiddeld 905. De Zondagscholen en de catechisatie's werden in 1888 bezocht door gemiddeld 534 kinderen, in 1889 door gemiddeld 627. In 1888 waren er gemiddeld 977 avondmaalgangers, in 1889 gemiddeld 1034. Het getal ingeschreven leerlingen op de zendingscholen in ons ressort bedroeg ult. 1888 123, tegen 913 ult. 1889. De dagelijksche opkomsten bedroegen in 1888 gemiddeld 609, tegen gemiddeld 640 in 1889. Op elk gebied merkbare vooruitgang, iets van het zaad, „dat opschoot en lang werd, en zij wisten niet hoe."

De gemeenten in ons ressort namen echter, in haar geheel, niet zoo sterk in zielental toe. De reden daarvan moet voornamelijk gezocht worden in: 1°. de verhuizing op groote schaal van hier naar elders, (64 zielen, alléén uit de hoofdgemeente 50, tegen 42 in 1888) en 2°. de groote sterfte gedurende het verslagjaar (90 zielen tegen 58 in 1888).

In mijn jaarverslag over 1888 sprak ik over de oorzaak dezer volksverhuizing. (1) Dat zij met het jaar grootere verhoudingen gaat aannemen, is wel een bewijs, dat de grens der uitbreiding hier reeds lang is overschreden. De Javaan toch stelt begrijpelijkerwijze het ontginnen van woeste gronden zoolang mogelijk uit; maar eindelijk komt de tijd, dat hij door de omstandigheden er toe gedrongen wordt, daar het hem niet meer mogelijk is, op de plaats zijner geboorte behoorlijk in zijn levensonderhoud te voorzien. Alsdan heeft er uitzwerming in massa plaats. Nu acht ik het gelukkig, dat de meesten dezer lieden zich aansluiten bij Br. Poensen's nieuwe ontginning, Sĕgaran.

---

(1) Med. D. XXXIV, blz. 301 v.v.

Door vereenigd te blijven kunnen zij meer kracht ontwikkelen en tot den bloei dier ontginning mede werken. Het komt mij zelfs niet onwaarschijnlijk voor, dat later Sĕgaran zal blijken een geschikt middelpunt te zijn voor de Kediri-missie.

De groote sterfte moet voor een deel worden toegeschreven aan het heerschen van eene cholera-epidemie in het begin van 1889. Velen bezweken reeds na enkele uren; in één christengezin zelfs drie personen. Het waren dagen van groote spanning, en zware beproeving voor de gegemeenten. In het geheel behandelde ik 103 gevallen, waarvan 61 met gunstig gevolg. Ik bezocht de lijders zelf, en verzorgde hen met de mij ten dienste staande middelen, zoo goed mogelijk. Daardoor mocht ik zeker menigen patient, die zonder doelmatige behandeling zou zijn bezweken, in het leven behouden. En waar geen menschelijke hulp meer baten kon, vonden de woorden van troost en opbeuring weêrklank in menig hart. Onder Gods leiding was daarom ook deze beproeving voor velen het middel tot nauwere aansluiting bij de gemeente, de weg tot waarachtige bekeering. En als zoodanig beschouwen wij dit verlies, als winste voor tijd en eeuwigheid.

Gaf ik elders (1) een overzicht van de toestanden in onze gemeenten, thans wensch ik te wijzen op twee middelen, die krachtig kunnen medewerken tot de verbreiding van het Christendom in dit gewest. Ik bedoel de ziekenbehandeling en de school. Enkele belangrijke voorvallen kunnen tevens daarbij vermeld worden.

In 1864 begon mijn vader met de ziekenbehandeling ter plaatse, daarin weldra gesteund door Br. Kijftenbelt en later door Br. Roskes, beiden tijdelijk te Môdjô-warnô.

(1) Med. D. XXXIV, blz. 302 v.v.

Paulus Tô Sari was tegen het plan, omdat, zoo hij meende, de toevloed van zieken zoo groot zou zijn, dat wij hunne behandeling niet zouden kunnen volhouden. Inderdaad nam het aantal patienten van jaar tot jaar toe, ja bereikte in 1889 het cijfer van 4884.

Alléén door het vaststellen van bepaalde uren voor de behandeling van de gewone ziektegevallen, konden wij, met behulp van één bezoldigd en twee onbezoldigde helpers, hier opgeleid, tot dusverre aan den wassenden stroom het hoofd bieden, en onze patiënten geregeld afdoen. Wij mogen daarbij niet onvermeld laten de belangelooze hulp, die wij mochten ondervinden van Dr. v. Buuren, geneesheer, sedert ruim een jaar, te Djombang gevestigd.

Het groote aantal patiënten, dat hier voor allerlei ziekten hulp komt zoeken, wekt bij menigeen verwondering.

Wij willen trachten dit verschijnsel te verklaren. Vooraf echter zij opgemerkt, dat elke Europeaan, 't zij ambtenaar of particulier, zoo hij zich een weinig op geneeskunde toelegt, in de binnenlanden steeds eenige patiënten trekt. Het is waar, de Javaan heeft een vooroordeel tegen europeesche medicijnen en europeesche behandeling van zieken. Maar daar zijn dan toch nog wel enkelen, die, nadat zij geen baat hebben gevonden bij eigen doekoen's, en nadat zij vergeefs verschillende dowô's of montrô's (1) hebben beproefd, eindelijk bij Europeanen hulp gaan vragen. Sommige geneesmiddelen als kinine, santonine, castor-olie hebben zelfs min of meer burgerrecht verkregen. Dit alles neemt echter niet weg, dat de groote meerderheid wantrouwen blijft koesteren.

Wat mag dan wel de reden zijn, waarom zich zoovelen

---

(1) Doekoens zijn (mannelijke of vrouwelijke) inlandsche geneeskundigen; dowôs en montrô's, tooverformulen of spreuken.

tot den zendeling wenden? Vooreerst noemen wij onze christenen. Zij vormen steeds, zij het ook een klein, contingent onzer patiënten. Van hen hebben wij de meeste voldoening; want zij komen, enkele oudjes uitgezonderd, (1) met vertrouwen tot ons; op hen kunnen wij min of meer staat maken, dat zij onze voorschriften volgen.

Toch is hun aantal betrekkelijk klein, ook omdat in het algemeen de gezondheidstoestand onder de christenen heel wat minder te wenschen overlaat dan elders, hetgeen vooral bij epidemieën blijkt. De groote meerderheid onzer patiënten komt dus voort uit de mohammedaansche wereld. Het is bij deze lieden, dat wij eerst vertrouwen moeten wekken. Daarmeê gaat het ongeveer op de volgende wijze: A. uit de desa K. waagt het, na vergeefs eigen middelen beproefd te hebben, bij ons medicijnen te vragen. Er volgt beterschap. B., C. en D. uit dezelfde desa, of uit een nabij gelegene, hooren van het geval. Ook zij willen nu wel eens een proef nemen. Het gebeurt dan, dat zij, òf zelf komen, of A. de boodschap opdragen, en zoo komt het dan wel voor, dat *één* persoon, met de noodige flesschen gewapend, komt vragen voor nog wel drie of vier anderen. Gaat nu alles naar wensch, dan komt men geregeld medicijnen halen, en veelal ook de beterschap melden. (Wij dringen er telkens op aan, dat men ons geregeld bericht komt doen, ook als de patiënt

(1) Een aardig staaltje hoe sommigen over onze kunst denken! Aan een onzer christenen, dien ik ziek te huis vond, vroeg ik, waarom hij mijne hulp niet was komen inroepen, daar hij daarvan blijkbaar niet afkeerig was, omdat hij vroeger al eens medicijnen voor zich had gevraagd. „Och mijnheer, antwoordde de oude man, „u is wel knap, maar van mijne ziekte weet u niet af!" Ik vroeg toen, welke ziekte dat dan wel was? „Ja, zoo'n kruipend gevoel in de buik!" En daarvoor liet hij nu zoeken naar een slingerplant, die dat zelfde kruipende karakter in groeiwijze vertoonde.

hersteld is.) Neemt echter de ziekte geen gunstig verloop, dan zien wij deze lieden soms nog eens, soms tweemalen terugkomen, maar dan is het uit. Vrij algemeen toch is onder het volk de meening verbreid, dat de Hollanders, zoo zij niet spoedig resultaten zien van hunne medicatie, er maar een eind aan maken, door iets te geven, dat den dood ten gevolge heeft. Hoewel wij steeds open met de menschen omgaan, en hen dus ook te voren waarschuwen, dat hunne ziekte eene is van langen duur, zoo schijnt toch het vooroordeel den meesten te sterk. In chronische gevallen is dit bepaald een bijna onoverkomelijk bezwaar voor eene goede behandeling.

Het is duidelijk, dat wij meestal niet de eerste doekoen zijn, die geraadpleegd wordt. Zelfs in ernstige gevallen van acuten aard hebben wij meermalen met vijf, zes, doekoens te gelijk aan het ziekbed gestaan! Doorgaans roept men eerst den naastbijzijnde. Na eenig tobben een tweeden, die na vergeefsche pogingen op zijn (of haar) beurt weêr door een derden wordt vervangen, enz. Eindelijk raadt deze òf gene aan, onze hulp in te roepen; helaas, in vele gevallen als het reeds te laat is.

Behalve menschen uit de buurt van Môdjô-warnô, melden zich ook dikwijls patiënten aan uit naburige afdeelingen of residentie's. Ja, enkele malen komen er ook lieden van ver af, uit Madioen, Probolinggo of van Madoera. Deze laatsten hebben dan meestal ongeneeselijke ziekten. Zij gaan op reis om middelen te zoeken voor hunne kwaal. Het gebeurt dan soms, dat zij al reizende in aanraking komen met menschen, die òf van ons gehoord hebben, òf zelf baat gevonden hebben bij onze middelen. Men beveelt ons aan; ja gaat soms zelf mede, om den nieuw geworven patiënt aan te bieden, en dan als tusschenpersoon te fungeeren, omdat ..... de nieuweling eigenlijk nog niet goed

zelf durft. En zoo neemt het aantal onzer patiënten hand over hand toe. Teekenen wij hierbij nog aan, dat wij door het gebruik van de landstaal, door eene vriendelijke, tegemoet komende behandeling der menschen spoedig hun vertrouwen wekken, en het zal niemand meer verwonderen, dat de ziekenbehandeling hier zulk een' omvang verkregen heeft.

Dan, kost het betrekkelijk weinig moeite patiënten te krijgen, het is, gelijk wij reeds opmerkten, zeer moeielijk ze te houden. Vooral wanneer eene dagelijksche behandeling vereischt is, heeft men met allerlei bezwaren te kampen. En toch het gebeurt vaak, dat zich zulke patiënten aanmelden!

Wat te doen? Vroeger kreeg ik het een enkele maal gedaan, dat zij voor eenigen tijd bij familie of kennissen in de buurt hun' intrek namen, of, bij ontstentenis van beiden, gebruik maakten van het logies, door voorganger, schrijver, of een der onderwijzers welwillend aangeboden. Toch was en bleef deze methode gebrekkig. Behalve de moeielijkheid om zulke patiënten te controleeren, liet veelal het diëet te wenschen over, en waren aan dit logeeren voor den gastheer financieel bezwaren verbonden. In het laatste bezwaar werd soms door den patiënt zelf tegemoet gekomen, meestal echter kwam het op eene geldelijke ondersteuning van onze zijde neêr.

Wat te doen om deze zaak afdoende te regelen? De eenvoudigste weg ware zeker, zelf de patiënten te huisvesten in een daartoe geschikt lokaal, en zelf voor voeding als anderszins te zorgen, maar ...... hoe vaak ook voorgesteld, men wilde van zoodanige hulp niet gediend zijn! Waarschijnlijk zoekt men er nevenbedoelingen achter: Of het vrees was, christen gemaakt te zullen worden, of wel dat men de behandeling zelve wantrouwde,

wij konden daar nimmer achter komen. Om kort te gaan, zij wilden wel belooven terug te zullen komen; maar blijven wilden zij bij ons niet.

In dezen toestand echter is tijdens het verslagjaar merkbare verandering gekomen. Nu ruim anderhalf jaar geleden kwam een man, die zich Môrô noemde, mijne hulp inroepen voor een' gangreneuzen voet. De man kon niet meer loopen, maar kroop over den weg, en smeekte mij hem niet te verstooten, maar hem een plaatsje te gunnen, al ware het onder het afdak van de medicijnkamer. Oorzaak zijner ziekte was algeheele uitputting, tegevolge van armoede en gebrek. De man had bijna geen kleêren om de knoken van zijn vermagerd lichaam te bedekken.

Om kort te gaan, genoemde Môrô behoorde tot die klasse van Javanen, welke men zou kunnen aanduiden onder den naam van zelfkant van het Javaansche proletariaat. Het zijn lieden, die huis noch erf bezitten, vriend noch maag, die te lui zijn of te krachteloos om te werken. Het zijn echte zwervelingen, die al bedelende trekken van de eene markt naar de andere. Men vindt onder hen de rampzalige restes van den opiumschuiver, soms met afzichtelijke wonden overdekt. Het zijn de Lazarussen der Javaansche maatschappij, door een ieder veracht, vertrapt, verstooten; ongelukkigen, levende van den afval, dien zij vinden hier en daar; ellendigen, overal en nergens thuis!

Voor den man, die mij om hulp vroeg, liet ik eene slaapplaats inrichten en hem voorzien van het noodige. Dan, ik meende niet anders, of hij zou spoedig uit zijn lijden verlost zijn. Van eene amputatie van den voet, kon vooreerst althans geen sprake zijn, daartoe was het lichaam te uitgeput. Er bleef mij dus niets te doen over, dan den algemeenen toestand te verbeteren. En dit gelukte boven verwachting.

Toen ik nu langsamerhand begon te spreken over een operatief ingrijpen, wilde de man daarvan niets weten. Ja hij verborg zich steeds achter eenige kisten, wanneer de dokter hier kwam, uit vrees gedwongen te zullen worden, de kunstbewerking te ondergaan. Gelukkig echter deed de natuur na vele maanden, wat de kunst niet had mogen volbrengen. De man herstelde volkomen, met verlies van een gedeelte van den voet.

Het schijnt nu, dat deze in het oog van den Javaan wonderbaarlijke genezing het wantrouwen bij velen heeft overwonnen. Althans, sedert logeeren geregeld een zeven of achttal patiënten, die eene dagelijksche behandeling behoeven. En dit acht ik een hoogst belangrijk verschijnsel, eene groote overwinning, door geduld en liefde behaald.

Meer dan eens is door zendelingen en zendingvrienden gesproken over de oprichting van hospitalen op Java. (1) Ik zou de verwezenlijking van dit denkbeeld zeer toejuichen. Toch moeten wij voorzichtig zijn. Het komt mij voor, dat wij vooraf moeten onderzoeken, of de Inlanders van onze hospitalen gediend willen zijn. Wat toch zou het baten, zoo de inrichting bestond, maar de patiënten zich lieten wachten?

Uitgezonderd op de hoofdplaatsen wellicht, is het een feit, dat de inlandsche bevolking van hospitalen niet wil weten. In die op de afdeelings-hoofdplaatsen worden verpleegd: 1°. zij, die daartoe van gouvernementswege gedwongen zijn; 2°. zij, die op den openbaren weg een ongeluk gekregen hebben, of in eene bloedige kloppartij kwetsuren hebben bekomen, beide categoriën ter behandeling door de politie geleverd en 3°. zij, die voor rekening van particulieren (meest industrieelen) worden

(1) O. a. door Br. Albers op de 2de zendingconferentie.

verpleegd (inlandsche opzichters, arbeiders of bedienden). Slechts zelden gebeurt het, dat iemand zich uit vrije beweging laat opnemen.

Gaan wij nu na, dat eerst na ruim 25 jarige ziekenbehandeling, zich vreemden (1) geheel aan ons hebben willen toevertrouwen; dat wij, behalve met andere vooroordeelen, ook nog te kampen hebben met die van religieusen aard; dat wij, bij eenigszins openbaar optreden, van verdachtmaking van inlandsche zijde niet verschoond zullen blijven; dan nogmaals, komt het mij voor, dat men zich eerst wel eenige malen bedenken mag, eer men tot de oprichting van een hospitaal overgaat. Wij moeten trachten eerst patiënten te krijgen en te houden, en daarna een hospitaal oprichten. Wij moeten, op Oost-Java althans, niet met een hospitaal beginnen, maar er mede eindigen.

Acht men nu, na overweging van het bovenstaande, dat aan de gestelde voorwaarden tot het slagen eener inrichting voor verpleging van zieken alhier, is voldaan, dan voorzeker is de tijd gekomen tot de oprichting over te gaan; dan kan langer dralen slechts een bron zijn van moeielijkheden èn voor den zendeling èn voor de patiënten. De huisvesting der zieken, zooals die nu alhier plaats heeft, kan zelfs aan de allerbescheidenste eischen, die men daarvoor stelt, niet voldoen.

Het is duidelijk, dat hoe eenvoudig men ook zulk een' ziekeninrichting (om nu maar het wijdsche "hospitaal" niet te gebruiken), wenscht tot stand te brengen, de kosten voor bouw en verpleging te hoog zijn, dan dat het Genootschap die zou kunnen dragen. Ook de bijdragen der gemeente voor dit doel zullen niet voldoende zijn. Ons

(1) Ik merk nogmaals op, dat wij hier onze christenen buiten bespreking laten, en met vreemden uitsluitend mohammedanen bedoelen.

rest dus niet anders, dan op nieuw een beroep te doen op de offervaardigheid van zendingvrienden in het Vaderland en in Indië. Wij vragen geen duizenden, gelijk de zendelingen in Engelsch-Indië en China voor hunne hospitalen. Onze ziekeninrichting toch kan op veel bescheidener voet tot stand komen, geschikt voor de behoeften der inlandsche maatschappij.

Welke de vruchten zijn van onze ziekenbehandeling voor de zending? Laat ons nagaan! Vooreerst voor zoover de gemeente zelve betreft. Het behoeft geen betoog, dat het verleenen van geneeskundige hulp ons in voortdurende aanraking brengt met onze gemeenteleden. Wij leeren hen daardoor meer dan oppervlakkig kennen, en zij ons. Wij zien hen in hun huis, en zoo als zij zijn. Het geeft aanleiding tot nauwere aansluiting bij de gemeente, tot getrouwer kerkbezoek, tot grooter ijver in het ter schole en ter catechisatie zenden der kinderen. Het is ons een middel om practisch, helderder denkbeelden omtrent hygiëne als anderzins, te verspreiden. (Hier wat meer licht, daar wat meer lucht, ginds weer een weinig zand tot ophooging van den vloer, etc.) En ten slotte eene geschikte gelegenheid om het goede zaad te zaaien, in harten, daartoe meer dan anders vatbaar. Alleen daarom reeds zouden wij de ziekenbehandeling niet mogen prijsgeven.

Daar is echter meer. Door onze ziekenbehandeling blijft onze gemeente in voortdurende aanraking met de buitenwereld. Haar isolement zou voor haar zelve noodlottig zijn. Door de ziekenbehandeling wordt het Christendom in ruimer kringen bekend; wordt menig vooroordeel tegen het Christendom weggenomen, leert men inzien, dat het in nog iets anders bestaat dan in uiterlijkheden. (1)

---

(1) Ik luisterde eens een gesprek af tusschen twee mohammedanen, die medicijnen kwamen vragen. Het liep over de (verborgen) reden

Het komt dan ook enkele malen voor, dat er van onze patiënten overgaan tot het Christendom. Dit zijn dan de directe vruchten, die wij zien, maar de indirecte gevolgen, die wij niet zien, zijn veel grooter. Op den duur toch zullen alle misverstand en vooroordeel worden weggenomen, en steeds meerderen worden gedrongen, heil te zoeken bij den Medicijnmeester der ziel.

En wat onze ziekeninrichting betreft, ik stel mij voor, dat zij van onberekenbaar veel nut zal zijn voor de komst van het Godsrijk in deze streek. Niet, dat wij plotseling op een groot aantal bekeerlingen zullen kunnen wijzen! Maar nu, beter dan vroeger, zal men het Christendom leeren kennen en de waarde er van leeren gevoelen! Wij wandelen in geloof, niet in aanschouwen.

In de tweede plaats noemde ik de school. Zij heeft niet minder recht op onze aandacht. Zij kan mede een middel zijn tot de verbreiding van het Christendom. Ik zeg: kan zijn. Het is toch een feit, dat bij de zendingscholen, daar waar de gemeente klein is, van haren invloed ten goede zoo goed als niets bespeurd wordt. Vooral op de hoofdplaats is dit sterk. Te Soerabaja toch hebben wij eene bloeiende school, geheel bevolkt door mohammedaansche leerlingen; (1) maar tot dusverre hebben wij daarvan geen resultaten voor de gemeente gezien.

---

onzer hulpvaardigheid. Na eenig over en weêrpraten kwamen deze lieden tot het besluit, dat het wel niet was, om aardsch voordeel, maar dan zeker toch om later, in den hemel een beter plaatsje te krijgen! Een der christenen, mede tegenwoordig, lichtte hen beter in. Hij zeide, dat het niet alleen ons doel was, om voor ons zelven de eeuwige gelukzaligheid te verkrijgen, maar dat wij ook trachtten anderen er toe te leiden, opdat zij die mede deelachtig mochten worden.

(1) De christenen te Soerabaja doen veelal hunne kinderen te Môdjôwarnô op school.

Wij maken daaruit op, dat, voorloopig althans, de school als zoodanig geen merkbaren invloed ten goede oefent. Daarentegen is zij, gedragen door de gemeente, een krachtig middel tot de verbreiding van het Christendom. Afgescheiden daarvan, vervult zij mede eene behoefte. Haar ondergang zou gelijk staan met versterf der gemeente, haar bestaan wil zeggen: bevestiging der gemeente.

Boven spraken wij van eene zendingschool, geheel bevolkt door mohammedaansche leerlingen. Op ééne (die te Mlatèn) vormen zij de meerderheid, op de anderen behooren zij tot de minderheid. Op al onze scholen komen echter ook mohammedaansche leerlingen voor. Te Môdjô-warnô is de verhouding der mohammedaansche leerlingen tot de christen-leerlingen, wat de jongens aangaat 1: 1,6, wat de meisjes aangaat 1: 7,4. Hieruit blijkt, dat de verhouding der jongens veel gunstiger is dan die der meisjes, in vergelijking met hunne christenmakkers. Toch beschouwen wij het als een opmerkelijk teeken, dat ook dochters van mohammedanen de school alhier bezoeken. Op de overige scholen in ons ressort wordt slechts hoogst zelden een mohammedaansch meisje als leerlinge ingeschreven. Opmerking verdient het tevens, dat het meerendeel der mohammedaansche meisjes, na volbrachten schooltijd, tot de gemeente toetreedt.

Om tot eene juiste beoordeeling van de school te komen, moeten wij onze leerlingen onderscheiden in twee soorten: 1°. Zij, die de geheele school doorloopen en 2°. zij, die bijv. maar voor een jaar, soms ook gedurende een paar maanden slechts, haar bezoeken. Tot de eerste soort moeten gebracht worden nagenoeg alle christen-leerlingen, zoowel jongens als meisjes, voorts het grootste deel der mohammedaansche meisjes en enkele mohammedaansche jongens. Tot de tweede soort behooren verscheidene mo-

hammedaansche jongens, vooral die, welke op gevorderden leeftijd (17, 18 jaar) de school komen bezoeken. Denzulken is het alléén te doen om wat kundigheden op te garen, soms een bitter klein beetje, om daarmede hun voordeel te doen in de maatschappij. Ook enkele jongere mohammedaansche leerlingen geven soms al spoedig den moed op. Het nieuwtje is er af, en nu blijven zij eenvoudig weg. Hadden de ouders nu maar het noodige gezag over hun kroost en den noodigen tact om het te leiden, dan zouden ze er wel weêr toe komen, naar school te gaan. Maar, helaas, regel is het, dat de ouders hunnen kinderen in alles toegeven; ja! want anders zou het heeten ...... „dat zij niet van hunne kinderen hielden!"

Toch zien wij dat, vergeleken met vroeger, de tweede categorie steeds in aantal afneemt. Daarentegen dat er steeds meer mohammedaansche leerlingen de geheele school doorloopen. Het ligt in den aard der zaak, dat men, in het algemeen, van deze leerlingen het meest verwachten kan. Toch mag men den invloed der school ook op de tweede soort niet als geheel verloren beschouwen.

Het zij dan voor korter, het zij voor langer tijd, allen hebben, tijdens hun schoolgaan, als 't ware geademd in eene christelijke atmosfeer. Zij zijn min of meer bekend geraakt met uitdrukkingen en spreekwijzen in de gemeente gebruikelijk. Zij hebben de zeden en gewoonten der christenen van nabij leeren kennen. Zij zijn, even als hunne christenmakkers, vertrouwd geraakt met de Bijbelsche geschiedverhalen. Kortom, bij velen ontbreekt slechts de beslissende stap, om onzer een te zijn. Er zijn dan ook enkele oudleerlingen, die op rijperen leeftijd dien stap doen.

Wat is nu de reden, dat niet meerderen zich bij de gemeente aansluiten? Wij meenen, dat de oorzaak daar-

van moet gezocht worden in den toestand der Javaansche maatschappij. Buiten den kring der christendesa's, in het Môdjô-warnôsche toch, is en blijft elke overgang een daad, die van zedelijken moed getuigt. Het bestrijden van eigen zinnen en lusten, te midden van eene omgeving, die geen zonde ziet in veel, dat den christen niet past, schijnt sommigen onmogelijk te zijn. Om de gemoedsbezwaren tegen hun' overgang bij familie of vrienden het hoofd te bieden, daartoe hebben de meesten geen moed. Om smaadheid en tegenstand, en soms zelfs vervolging, te dragen, daartoe ontbreekt den meesten het geloof. Laten wij hen niet hard vallen! Daar moet vaak heel wat strijd gestreden zijn, eer men den beslissenden stap kon doen.

Tot dusverre is de strooming in de Javaansche maatschappij van het Christendom af. Langzamerhand echter zal dit veranderen. Ook het zaad in deze harten is niet vergeefs gestrooid. De meeste kinderen onzer oudleerlingen zullen ook op hun tijd de school bezoeken. Meer nog dan hunne ouders zullen zij de waarde van het Christendom leeren gevoelen, en zij, of hunne kinderen, zullen eenmaal de kern vormen van de scharen, die tot het Christendom zullen overgaan, zoodra de strooming in de Javaansche maatschappij naar het Christendom toe zal zijn.

Wij achten echter dien tijd nog verre. Thans mogen wij slechts wijzen op eenige tientallen, die zich bekeeren. Eerst dan, wanneer geheele desa's overgaan, zullen wij mogen gewagen van eene veranderde strooming in de Javaansche maatschappij. Zijn de voorteekenen daarvan aanwezig? Wij meenen ja, indien wij namelijk ook de geringste verschijnselen in rekening mogen brengen. Zoo b.v. vinden het tractaatje van Br. P. Jans: „Ratoe adil" enz., het door een' ongenoemde, uit het Maleisch vertaalde boekje: „Ngibadah batin", enz., en last not least,

Br. Hoezoo's 104 Bijbelsche verhalen, met plaatjes, gereeden aftrek, ook onder mohammedanen. Het gebeurde zelfs, dat de zoon van een mohammedaansch dorpshoofd mij vroeg, om Br. Poensen's uitgebreide Bijbelsche geschiedenis (O. T.), een duur boek. Als leerling der hoogste klasse eervol ontslagen, kwam hij mij bedanken voor het genoten onderwijs, en zou nu ook gaarne genoemd boek koopen „om het geleerde niet te vergeten."

Wij wandelen in geloof, niet in aanschouwen. Het zuurdeeg kan slechts langsaam doorwerken! Laat ons daarom geduld hebben, en voortgaan in het geloof, dat, zoo niet wij, dan toch onze kinderen de komst van Gods rijk, ook op Java, zullen mogen aanschouwen.

Onze plicht is het, dag aan dag maar weêr op nieuw te zaaien, dag aan dag maar weêr op nieuw nat te maken, en daarop Gods zegen af te wachten. Wij hebben te doen, wat onze hand vindt, te doen; niet in den ouden sleur voortgaande, maar uitziende naar nieuwe wegen en nieuwe middelen, om het Christendom ingang te doen vinden. Dan voorzeker zal ons geloof niet beschaamd worden!

Dr. Warneck heeft gezegd: (1) „Wel verre dat de betrekkelijke stilstand der uitwendige verbreiding van het Christendom altijd het onvruchtbare onzer zendingen bewijst, is die soms juist het sterkste bewijs voor de degelijkheid van haren arbeid." Zouden wij deze woorden niet mogen toepassen op de zending in Oost-Java? Als jongste onder de broeders, hier werkzaam, mag ik met vrijmoedigheid wijzen op den degelijken arbeid van broeders in den dienst des Heeren vergrijsd, mannen, die reeds 20 tot 40 dienstjaren tellen, en nog met onverflauwden

(1) Mededeelingen XXXIV pag. 108.

ijver werkzaam zijn, wandelende in geloof, niet in aanschouwen.

Hoe gering zijn wij in aantal, en hoe klein de middelen, over welke wij beschikken! Toen Br. Kreemer met verlof naar Europa ging, werd mijn vader aangewezen zijne plaats tijdelijk in te nemen. Maar daaronder moest noodzakelijk deze werkkring lijden. Thans heeft mijn vader zijn' arbeid te Môdjô-warnô hervat, en daarmede is in de behoefte aan europeesch personeel hier ter plaatse voorzien. Maar hoe dringend roepen nu niet onze gemeenten in het Môdjôkertôsche en in het Sidhôardjôsche, om een' eigen zendeling! Ja waarlijk, wij hebben behoefte aan jeugdige krachten, aan flinke, geloovige mannen, die berekend zijn voor hunne taak.

Dat zij spoedig tot ons mogen komen, opdat wij te samen mogen arbeiden aan de komst van het Koningrijk Gods, wandelende in geloof, niet in aanschouwen!

Môdjô-warnô, April 1890. A. KRUIJT.

Staat van de gemeenten, de scholen, en de zieken-practijk, in den werkkring Môdjô-warnô, over 1889.

A. STAAT DER GEMEENTEN.

1. Zielental op ult. 1889.

Namen der desa's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	511	572	432	442	1957
Bongsô-rĕdjô	72	75	76	67	290
Kertô-rĕdjô	88	104	68	69	329
Ngôrô	72	73	71	69	285
Sĕgaran	52	53	47	44	196
Goejangan	36	36	24	28	124
Wioeng	43	39	31	23	136
Poelé	6	6	9	6	27
Soerabaja	19	15	8	16	58
Sĕmarang	7	13	2	3	25
				Totaal	3427

2. Aantal doopelingen.

Môdjo-warnô	15	13	35	34	97
Bongsô-rĕdjô	1	2	13	6	22
Kertô-rĕdjô	—	—	4	3	7
Ngôrô	—	—	1	9	10
Sĕgaran	1	—	3	4	8
Goejangan	—	—	1	7	8
Wioeng	5	2	3	1	11
Soerabaja	1	2	1	—	4
				Totaal	167

3. Catechumenen.

Môdjô-warnô	21	10	31
Bongsô-rĕdjô	6	3	9
Wioeng	—	3	3
Soerabaja	—	1	1
		Totaal	44

4. Van elders overgekomen.

Namen der desa's.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	—	1	—	—	1
Ngôrô........................	1	1	3	—	5
Goejangan	3	1	—	—	4
Soerabaja	—	—	—	2	2
				Totaal..........	12

5. Naar elders vertrokken.

Môdjô-warnô	10	11	10	19	50
Goejangan	2	3	—	—	5
Wioeng	—	—	1	1	2
Soerabaja	2	5	—	—	7
				Totaal..........	64

6. Overleden.

Môdjô-warnô	19	21	11	13	64
Bôngsô-rĕdjô	1	4	1	1	7
Kertô-rĕdjô...............	—	—	—	1	1
Ngôrô........................	2	1	1	1	5
Goejangan	—	1	—	3	4
Wioeng	—	—	—	1	1
Semaroeng	1	7	—	—	8
				Totaal..........	90

7. Afvalligen.

Geene.

8. Tot de gemeenten teruggekeerden.

Geene.

9. Huwelijken.

	gesloten.	ontbonden.
Môdjô-Warnô..	18	
Bongsô-rĕdjô	3	
Kertô-rĕdjô..	3	
Ngôrô	3	geene.
Sĕgaran	1	
Wioeng	3	
Goejangan	1	
Totaal.........	32	

B. STAAT DER OPKOMST IN KERK EN CATECHISATIE.

1. Zondagmorgendienst.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô		896	211	389
Bongsô-rĕdjô		124	57	89
Kertô-rĕdjô		110	59	70
Ngôrô		100	54	70
Segaran	Segaran	85	7	16
	Soekôrame	26	13	22
	Môdjô-kertô	40	40	40
	Randoe-rĕdjô	14	14	14
	Boewoer	15	15	15
	Karang-woengoe	14	14	14
	Kedoengplôsô	39	39	39
Goejangan		71	24	40
Wioeng	Wioeng	36	22	28
	Poel	18	12	14
Soerabaja		40	13	21
Semaroeng		29	19	24
	Totaal	1607		905

2. Kinderkerk.

		Hoogste.	Laagste.	Gemidd.
Môdjô-warnô	Kinderkerk	344	95	158
	Kleine jongens catechisatie	108	43	56
	Kleine meisjes idem	111	34	64
	Groote jongens idem	84	48	69
	Groote meisjes idem	97	61	80
Bôngsô-rĕdjô	Catechisatie Dinsdags	25	18	18
	idem Woensdags	27	14	20
Kertô-redjô	Kinderkerk	70	38	58
	Catechis. Woensd. en Donderd.	73	31	46
Ngôrô	Catechisatie	36	18	28
Sĕgaran	idem	15	6	10
Goejangan	idem	12	4	6
Wioeng	Kinderkerk	28	12	16
	Catechisatie	12	6	8
	Totaal	1042		627

3. Avondmaalsbediening.

	Aantal malen.	Aantal avondmaalgangers.	Gemidd.
Môdjô-warnô	2	996	498
Bongsô-rĕdjô	2	242	121
Kertô-rĕdjô, Ngôrô	1	201	201
Segaran	1	38	38
Soekôrame	1	28	28
Randoe-rĕdjô	1	9	9
Goejangan	1	43	43
Wioeng	1	53	53
Soerabaja	1	23	23
Semaroeng	1	20	20
		Totaal	1034

C. STAAT DER SCHOLEN.

1. Aantal leerlingen op ult. 1889.

	Van christenouders. Jongens.	Van christenouders. Meisjes.	Van Mohammed. ouders. Jongens.	Van Mohammed. ouders. Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô	226	193	140	26	585
Bongsô-redjô	37	24	17	1	79
Kĕrtô-redjô	Gouvernementsschool.				
Tĕbĕl	17	17	51	5	90
Segaran	8	8	7	—	23
Goejangan	5	2	45	—	52
Wioeng	12	8	4	—	24
Soerabaja	2	—	58	—	60
	307	252	322	32	913

2. Aantal leerlingen opgenomen 1889.

Môdjô-warnô	38	40	64	11	149
Bongsô-rĕdjô	14	12	3	—	29
Tĕbĕl	6	6	10	2	24
Sĕgaran	1	—	7	—	8
Goejangan	—	—	43	—	43
Wioeng	—	1	1	—	2
Soerabaja	2	—	55	—	57
				Totaal	312

3. Aantal leerlingen, dat in 1889 de school bezocht en weder verliet.

	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô..	1	—	3	—	4
Bongsô-rĕdjô ..	—	—	1	—	1
Tĕbĕl.............	—	1	3	—	4
Segaran	—	—	1	—	1
Goejangan	—	—	14	—	14
Soerabaja........	—	—	10	—	10
				Totaal.........	34

4. Vroegere leerlingen, die de school in 1889 verlieten.

Môdjô-warnô..	21	20	52	5	97
Bongsô-rĕdjô ..	1	—	12	—	13
Tĕbĕl.............	2	1	11	4	18
Segaran	—	—	1	—	1
Goejangan	1	—	35	—	36
Wioeng	4	—	3	—	7
Soerabaja........	—	—	16	—	16
				Totaal.........	188

5. Staat van de ouders der leerlingen.

	Van	Hoofden.	Van	minderen.	Totaal.
Môdjô-warnô..	1	—	365	219	585
Bongsô-rĕdjô ..	—	—	54	25	79
Tĕbĕl.............	—	—	68	22	90
Sĕgaran	4	—	11	8	23
Goejangan	1	—	49	2	52
Wioeng	—	—	16	8	24
Soerabaja........	—	—	60	—	60
				Totaal.........	913

6. Dagelijksche opkomst.

	Aantal schooltijden.	Hoogste.	Minste.	Gemidd.
Môdjô-warnô.. ..	284	542	316	436
Bongsô-rĕdjô	234	78	32	55
Tĕbĕl................	276	70	35	57
Sĕgaran	274	22	7	18
Goejangan	288	52	22	36
Wioeng	241	20	10	15
Soerabaja.........	261	47	13	31
			Totaal.........	640

D. STAAT VAN DE LEEFTIJDEN DER SCHOOL-KINDEREN EN DER KLASSENVERDEELING.

1. Leeftijden der leerlingen, ult. 1889 op de school aanwezig.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô..	13	29	107	71	128	98	90	21	28	—	585
Bongsô-rĕdjô..	—	—	14	10	22	14	18	1	—	—	79
Tĕbĕl..............	—	—	31	8	31	6	5	8	1	—	90
Sĕgaran..........	—	—	2	2	9	4	4	2	—	—	23
Goejangan......	—	—	10	—	21	2	17	—	2	—	52
Wioeng..........	—	—	2	2	6	6	8	—	—	—	24
Soerabaja........	—	—	5	—	32	—	22	—	1	—	60

2. Leeftijden der leerlingen die de school in 1889 verlieten.

	4–5 j.		6–8 j.		9–12 j.		13–16 j.		17–20 j.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô..	—	—	6	7	24	10	23	7	14	—	101
Bongsô-rĕdjô..	—	—	—	—	6	—	7	—	1	—	14
Tĕbĕl..............	—	—	1	—	6	—	8	6	1	—	22
Segaran..........	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2
Goejangan......	—	—	4	—	17	—	27	—	2	—	50
Wioeng..........	—	—	2	—	—	—	2	—	3	—	7
Soerabaja........	—	—	2	—	10	—	14	—	—	—	26

3. Leerlingen die de school verlieten naar hunne klassen.

	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	
	1e	kl.	2e	kl.	3e	kl.	4e	kl.	5e	kl.	6e	kl.	7e	kl.	Totaal.
Môdjô-warnô.	9	6	4	3	9	—	6	3	10	2	30	5	6	8	101
Bongsô-rĕdjô.	5	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
Tĕbĕl............	—	—	5	1	11	5	—	—	—	—	—	—	—	—	22
Sĕgaran........	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Goejangan....	7	—	8	—	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50
Wioeng........	1	—	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	7
Soerabaja......	1	—	4	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26

4. Verdeeling der klassen op ultimo 1889.

	1e kl.		2e. kl.		3e kl.		4e kl.		5e kl.		6e kl.		7e kl.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	Totaal.
Môdjô-warnô.	36	14	23	14	40	11	43	24	55	34	91	50	78	72	585
Bongsô-rĕdjô.	14	4	40	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tĕbĕl	5	3	15	4	48	15	—	—	—	—	—	—	—	—	
Sĕgaran	—	—	11	—	4	8	—	—	—	—	—	—	—	—	
Goejangan	5	—	9	2	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Wioeng	2	—	1	2	5	—	7	6	—	—	—	—	—	—	
Soerabaja	18	—	21	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

E. STAAT DER ZIEKEN.

	Dagelijks behandelde oogzieken.	Oogzieken, die geen dag. behandeling behoeven.	Andere zieken.	Totaal.
Aantal.	330	325	4229	4884
Aantal malen medicijnen verstrekt	9451	1074	8915	19440
Herstellingen gemeld	112	67	2400	2579
Overleden.	5	1	97	103
Geen bericht of nog onder behandeling	213	257	1732	2202
Bedrag der ontvangen vergoedingen.	—	—	*f* 649,34½	*f* 649,34½

Voor de opgave,

MÔDJÔ-WARNO. A. KRUIJT.

Voorgangers, Helpers en Onderwijzers in den werkkring te Môdjô-warnô 1889.

Asiël Ider, Voorganger te Môdjô-warnô.
Bernardus Ngamidin, Schrijver te Môdjô-warnô.
Sarpô pak Tjondrô, Hoofdonderwijzer te Môdjô-warnô.
David Ngamidin, Onderwijzer te Môdjô-warnô.
Elisô, 〃 〃 〃
Amasijô Rasijô, 〃 〃 〃
Sastrô wiriô Nar, 〃 〃 〃
Saminô, 〃 〃 〃
Pariman, 〃 〃 〃
Djansen. 〃 〃 〃
Singsim Mĕstôkô, 〃 〃 〃
Josian, 〃 〃 〃
Bindjamin, 〃 〃 〃
Tjondrô 〃 〃 〃
Mastôkô, Aspisant onderwijzer 〃 〃
Boendjamin, 〃 〃 〃 〃
Talidjô 〃 〃 〃 〃 Kweekeling van Br. Jansz.
Epraim Meri, helper bij de zieken.
Joram Djongkô Voorganger te Bongsô-rĕdjô.
Sarimin, Onderwijzer 〃 〃
Sesam Midin, Voorganger 〃 Kertô-rĕdjô en Ngôrô.
Iprajim, tweede 〃 〃 〃 〃 〃
Rasijô, Onderwijzer te Tĕbĕl.
Semsom Sagiô, Voorganger te Sĕgaran.
Ananias, Onderwijzer 〃 〃
Warnô pak Mastôkô, Voorganger te Goejangan.
Akimas Djariô, Onderwijzer 〃 〃
Soleman Sabrang, Voorganger te Wioeng.
Kipoes, Onderwijzer 〃 〃
Mattheus Maddakin, Voorganger te Soerabaja.
Kanapi, Onderwijzer 〃 〃
Kweekelingen, twaalf.

Is uitbreiding van het Christendom langs vreedzamen weg op Java en Sumatra mogelijk?

Onder dit opschrift verscheen in het „Algemeen Handelsblad" van 7 Maart j.l. een artikel, ingezonden door „Een Nederlander in Indië", dat werd overgenomen door de Redactie van „De Locomotief" in haar eerste blad van 11 April d. a. v., waarop Br. J. KREEMER een antwoord indiende, dat wij hieronder willen overnemen.

Vooraf diene ter toelichting, dat de Schrijver van boven bedoeld artikel de beantwoording dezer vraag beschouwt als „meer dan immer gemoeid met Nederlandsch staatsbelang," met het oog op „het nieuw ontwaakt christelijk bewustzijn", waarbij hij verwijst naar „de nota van het kamerlid VAN NUNEN" en naar de memorie van beantwoording van den Minister van Koloniën op het Kamerverslag en diens rede bij de behandeling der Indische begrooting. Hij meent, dat hieraan gevaar verbonden is, met het oog op den invloed van den Islâm op Java, als algemeen erkenden volksgodsdienst.

Hij wijst op het gering aantal Inlandsche christenen (12091) tegen het groot getal Inlandsche mohammedanen (22,127,533); op het gezag der vorsten en regenten, die „allen mohammedanen en tegelijkertijd hoofden van den godsdienst zijn."

Hij verwacht droevige gevolgen van „godsdiensthaat en verbittering, te ontstaan uit het propageeren door nog wel elkander vijandige christen kerk-genootschappen," waarbij hij veronderstelt, dat van Regeeringswege bescherming

daaraan verleend wordt. Iets anders is het propageeren onder Dajakkers, Alifoeren, Battakkers en Papoesen.

„Vreedzame uitbreiding van het Christendom van eenige beteekenis is voor Java en het grootste deel van Sumatra, onder de gegeven omstandigheden onmogelijk, een utopie" zegt hij.

„De gegeven omstandigheden, die dat in de genoemde streken onmogelijk maken, zijn: 1°. de geheele inrichting van bestuur en volksgewoonten bij een reeds lang bestaanden en algemeen beleden, in den smaak vallenden godsdienst; 2°. het gezamenlijk optreden van een congregatio de propaganda, samengesteld uit twee elkander vijandige richtingen, Rome en Calvyn, aanspraak makende op dezelfde vermeende rechten en staatshulp voor oogenschijnlijk dezelfde, doch in waarheid tegenstrijdige doeleinden, beiden echter even weinig in den smaak vallende van hen, op wier eeuwig heil het gemunt is; 3°. de onrustige geest in den laatsten tijd onder de mohammedaansche bevolking merkbaar.

Hij beweert, dat de „enkele christenen op Java zich veelal van hun mohammedaansche broeders afzonderen; dat de zendeling er naar streeft, „behalve als geestelijk ook als wereldsch hoofd over zijne schapen te kunnen bevelen en heerschen, waarbij hij een vrij zorgeloos en materieel ruim bestaan geniet"; dat het „aan het bestuur menigmaal moeite kostte, de Inlandsche christenen met hun voorganger te overtuigen, dat zij aan dezelfde wetten en regelingen onderworpen zijn als hun mohammedaansche landgenooten, en zij, tot den christelijken godsdienst overgaande, van dien overgang behoorlijk kennis hadden te geven aan het bestuur, of aan de wettig over hen gestelde hoofden en oudsten."

En ten slotte wordt over een en ander gesproken, dat

betrekking heeft op klachten over tegenwerking van de zijde der zendelingen.

Hierop nu verscheen in „de Locomotief" van 6 Mei 1890 het volgende:

Antwoord van J. Kreemer.

Laat 't ons maar belijden: in Indië komt men niet zoo licht tot schrijven als in Europa. 't Klimaat is er niet naar. Daarom kan het zeker aanspraak maken op belangstelling, als een Nederlander in Indië, ongeroepen en con amore, in een vrij uitvoerig stuk, zijn landgenooten in patria advies geeft, en dat nog wel in zake de zending, een onderwerp van niet allemans competentie. Men dient er lang en geheel in te leven, om er een oog op te krijgen. Misschien is het mede noodig, er hart voor te hebben, om haar te kunnen schatten.

Maar in onzen tijd wordt schier de aandacht van een ieder bij de missie bepaald. De christelijke zending is bij toeneming „the topic of the day", het groote werk dezer eeuw. Vooral de evangelisatie in onze Oost trok in de laatste jaren steeds meer de aandacht, ook van onze staatslieden. Als men de zending mag vergelijken bij de schuchtere maagd, die liefst stillekens en zonder geruisch haren weg gaat, dan heeft men recht te beweren, dat zij, haars ondanks, met veel politiek rumoer voor 't voetlicht gebracht is. Wij waren er aan gewoon geraakt, dat de onderwijskwestie bij ons te lande dienst deed als stormram, wanneer men was aan het politiseeren.

Dat de missie haar als zoodanig kon vervangen, het was niet te vermoeden. Hare roeping toch is te edel om haar te vernederen tot een machine de guerre.

Niet zonder politieken hartstocht blijkbaar, rijk aan affirmaties, aan apodictische verzekeringen, zwak in afdoende argumenten evenwel – want de man toont zich in 't geheel

niet op de hoogte van zijn onderwerp – en ten zeerste vooringenomen tegen het corps zendelingen, heeft de schrijver met voorliefde zich geschaard onder de would-be tegenstanders der zending op Java.

Of kan iemand onpartijdig en welwillend genoemd worden, die zonder meer, in het geval dat hij geen kwaad van zijn sujet kan zeggen, in casu den zendeling, hem zonder reden als „heer en heerschzuchtig" voorstelt? Zoo zelfs dat deze zou verlangen als plaatsvervanger van de mohammedaansche hoofden en machthebbenden, behalve als geestelijk, ook als wereldlijk hoofd over zijne schapen te kunnen bevelen en heerschen?"

Men kan zóó wel een' geheelen stand blameeren, door het slijk sleuren, maar maakt dan ook geen aanspraak meer op den naam van nobel beoordeelaar.

Wanneer de auteur verder, niet zonder voornamen onwil, „de positie van den zendeling in den regel vrij zorgeloos" noemt, als hebbende „materieel een ruim bestaan", kunnen wij de verzekering geven, dat hij – het zal zijn uit onwetendheid – den bal geheel misslaat. Iedereen weet dat trouwens. Een „Nederlander in Indië" moge zich hieromtrent illusies maken, de betrokken personen worstelden aldoor te zeer met financieele bezwaren, dan dat zij met hem mede zouden kunnen gaan. Trouwens om het groote inkomen werd men geen zendeling. Waarlijk niet!

Om van het meer bijzondere tot de algemeene strekking van het onderhavige opstel te komen: de Schrijver heeft eigenlijk slechts getracht te antwoorden op de vraag: is de verbreiding van het Christendom op Java raadzaam al dan niet. Hij komt tot een ontkennend antwoord, daartoe geleid, niet door nauwkeurige waarneming van feiten, maar naar de uitwerking eener vooraf opgevatte meening, naar den drang zijner antipathie.

Sedert '58 zijn wij aan de zending verbonden. In het jaar

'69 kwamen wij als zendeling op Java. Gesteld de „Nederlander" had gelijk, het zou dan meer dan tijd worden, dat wij onze matten oprolden, en volgens zijne aanwijzing elders, b.v. onder de wilde en regeeringlooze stammen op Nieuw-Guinea, gingen werken. Zendeling zouden wij immers toch wenschen te zijn.

De Schrijver zegt: uit staatsbelang tegen „gevaarlijk drijven" op te komen. Wij nemen gaarne aan, dat hij dit oprecht meent. Waarom zouden wij een' tegenstander, die zich niet noemt en ons onbekend bleef, verdenken?

Ons aangaande, wij hebben van dat „drijven," zooals het heet gevolg van „de veranderde regeeringsinzichten", niets, hoegenaamd niets gemerkt. Alles liep als gewoonlijk, zijn eenvoudigen, eentoonigen weg. Onder Keuchenius niet anders dan b.v. onder Fransen v. d. Putte. „Voorrechten" werden niet verleend, ook niet één aan de inlandsche christenen. Zij werden en worden ook niet verlangd. ZIJ ZOUDEN WORDEN GEWEIGERD. Men kan daarop gerust zijn.

Recht wordt gevraagd. Handhaving der vrijheid van godsdienstbelijdenis, volgens het Regeeringsreglement. Anders niet. Meer niet. Sedert wanneer is men dat onbillijk gaan heeten? Moet dan de Javaansche christen, gelijk veelvuldig geschiedde, per se gemaltraiteerd worden door op hun' invloed en macht naijverige hoofden? Trouwens er was ook menig Inlandsch ambtenaar, die niet alleen zich niet verzette tegen het werk der zendelingen, maar na nadere kennismaking hen steunde en voorthielp. Alzoo van „godsdiensthaat en verbittering" geen sprake. Veel hing hier af van de houding der Europeesche ambtenaren. Gedroegen dezen zich onpartijdig tegenover de missie, — zij deden dit al dan niet onafhankelijk van eenig regeeringsbeleid, en in den regel deden zij het wèl — dan betoonden regenten en districts-hoofden zich onzer mede genegen;

zoo b. v. offerde de regent van Môdjô-kertô met zijn ondergeschikte hoofden rijkelijk voor den schoolbouw te Môdjôwarnô. De oude regent van Malang beval op vergaderingen van dorpshoofden de leer der Inlandsche christenen zelfs aan, stelde hen ten voorbeeld, en prees hun gedrag. Dit zijn feiten.

Voor zoover wij weten, zijn er geen ambtenaren gedwongen om de Inlandsche christenen te beschermen. Dit is zeker niet noodig geweest. Kwam er eene aanschrijving van den Minister „om het recht te handhaven," men kan veilig aannemen, dat zij daartoe uit beginsel genegen zijn geweest.

Volgens den Regeeringsalmanak zijn er nu 13219 Inlandsche christenen op Java. Door het meerdere toenemen in den laatsten tijd, vooral in Midden-Java, is dit aantal zeker wel reeds op ± 15000 te schatten. De zending op Java is dus geen „utopie". En ook al waren ook al de Nederlanders het met den „Nederlander" te Batavia eens – wat intusschen op lange na het geval niet is – dan nog zou op Java de evangelisatie vooruitgaan. Daar kan gelukkig geen mensch iets tegen doen.

13219 inlandsche christenen! Mogen wij vragen: waar gaf hun aanzijn, door zendelingen geleid, aanleiding tot „verwarring in het presteeren van heeren- en kultuurdiensten? Wat geeft den Schrijver het recht te getuigen: „Want het is een algemeen bekend zeer begrijpelijk verschijnsel in het binnenland, dat het gros der nieuw bekeerde inlanders in den regel de beschermende vleugelen van hunne christenvoorgangers als dekmantel trachten te bezigen, om zich aan hunne maatschappelijke verplichtingen te onttrekken, die daardoor des te zwaarder op de overigen moeten drukken."

Ik tart den „Nederlander te Batavia" dit met de stukken te bewijzen.

Trouwens de Schrijver is hier in tegenspraak met zijn eigen getuigenis, daar hij enkele regelen vroeger ter neêr schreef "dat daarvan tot heden weinig of niets bespeurd werd." Toch is het "algemeen bekend." Sic!

Doch hoe 't zij: in Oost-Java althans, is hiervan nooit sprake geweest:

Tracht de auteur aan dit feit kracht en overtuiging te ontzeggen door te beweren, dat de uitbreiding van het Christendom op Java tot hier toe weinig of niets beteekende, en "de enkele inlandsche christenen op Java zich veelal van hun mohammedaansche broeders afzonderen," dan zij het ons vergund er hem op te wijzen, hoe velen onzer gemeenten, o.a. de zeer gunstig bekende te Môdjô-warnô, in dorpen wonen, waar een groot deel der bewoners nog mohammedanen zijn.

Te Môdjô-warnô en omstreken wonen ruim 3000 christen-inlanders. Zoo'n heel klein aantal toch ook niet.

Wij kunnen de stellige verzekering geven, dat de inlandsche christenen in Oost-Java aan de zelfde "regelen en wetten" onderworpen zijn als hunne mohammedaansche landgenooten, zich houdende aan de eigen kleeding en gewoonten, zich steeds voorbeeldig van al hun verplichtingen kwijtende, en dat èn de Inlandsche èn de Europeesche ambtenaren hun deswege genegen zijn. De auteur meent dat de Islâm "eerbied leert voor de gestelde machten." Maar als deze gestelde machten nu eens tot de ongeloovigen, tot de kapir's behooren? Wij meenen, dat hierover wel eens anders is gedacht geworden. De jongste opstand in het Bantamsche drukt in geen geval het zegel op 's Schrijvers beweren. Wat wij in den Koran (H. 9. v. 29) lezen: "Doet hun den oorlog aan, die niet in God en den laatsten dag gelooven" en v. 124 "O geloovigen, bestrijdt de ongeloovigen, die u omringen, dat zij altijd een strenge

ontvangst bij u vinden," enz. is daarmede evenmin in overeenstemming. Hoevele geschriften, van Arabische origine meestal, zijn er niet op Java verspreid, waarin de „prang sabil", de heilige strijd, schering en inslag is! Nog pas kwam mij onder de oogen de „Djami nambar", waarin als grootste verdienste den held van het verhaal wordt toegedicht: „dat hij 't niet kan verdragen, dat er ongeloovigen, d.i. niet-Islamieten, zijn. De oorlog tegen de kapir's is zijn lust, zijn roem.

Aandacht verdient wat de Heer van Limburg Stirum, eens geen vriend der zending, die een viertal jaren in Indië doorbracht, naar eigen bevinding, in dezen getuigt: „het Christendom zal op den langen duur niet alleen een dam tegen den stroom van het Mohammedanisme, maar een factor tot bevestiging van ons gezag op Java blijken te zijn. De indruk, dien ik van mijn bezoek aan de inlandsche christengemeenten in Oost-Java heb medegenomen, is deze, dat de verbreiding van het Evangelie het eenige middel is om den Javaan nader tot ons te brengen. (1) De Schrijver in het Amst. Handelsblad, meent de zending op Java, ook al te moeten ontraden met 't oog op al die „verschillende kerkgenootschappen." Als die eens met elkander gingen twisten en vechten! Ook al een chimère. Wij merken er nog niets van. Integendeel, de verschillende zendelingen in de Oost behooren bijna allen tot den „zendingsbond". Zij zijn 't zeer eens en brachten in dezen „de zonde van het westen" hier niet over.

(1) De zending op Oost-Java, uitgever, M. v. d. Beek, 's Hage 1889 3de druk p. 1. Een later en niet minder onverdacht getuige is de Heer Schmalhausen, Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, die in zijn brochure (Voorstel ter afschaffing van Heerendiensten enz. p. 4) de christen-inlanders zeer prijst, en zelfs als zijn meening uitspreekt, als zoude de zending gunstig op de ontwikkeling van de geheele streek gewerkt hebben."

„De „Nederlander te Batavia" ideäliseert de Javaansche wereld, die hij werkelijk niet kent. Hij spreekt van „een algemeen erkenden volksgodsdienst." „Geen andersdenkenden zouden op Java onder de inlanders worden aangetroffen." Maar de pasék dan? Practisch omvatten die stellig meer dan de helft der bevolking. Wil men weten, hoe deze inlanders over den opgedrongen godsdienst, den Islâm, denken, men raadplege dan eens het echt-Javaansche spotschrift Gato-lotjo. (1) Hier worden 's schrijvers landgenooten slechte Javanen genoemd, wijl zij den godsdienst van de Arabieren hebben overgenomen. Van hadji's en santri's toont de Schrijver van dit geschrift een bijzonderen afkeer te hebben. Hij dweept met den „godsdienst der vaderen", niet den „Islâm," zooals de „Nederlander" meent, maar de agama Boeddha.

De zaak is, dat de Islâm hier nooit is opgenomen in het volksleven. Op hooger last, (2) met ruwen dwang ingevoerd, schier zonder onderwijs gehandhaafd, won zij van weinigen de sympathie. Door staatsgodsdienst te worden, kreeg de Islâm overwicht op de maatschappelijke instellingen, en lijkt de Javaansche wereld voor den oppervlakkigen beschouwer ten volle mohammedaansch; inderdaad is zij ten volle heidensch gebleven.

Nog steeds leeft de traditie omtrent het gewelddadig opdringen van den Islâm onder het volk voort. Gij vraagt den inlander: „van waar dat legio bosch- en berggeesten?

---

(1) „Mededeelingen" van het Nederl. zendelinggenootschap. Jaargang 1873 p. 227.

(2) Hageman, een man bij uitnemendheid thuis in de Javaansche maatschappij, getuigt (Tengger-gebergte en bevolking 1871, Pasoeroehan): „De Tenggereezen laten zich besnijden. en trouwen in de mesigit op prentah negri (bevel). Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro, de verdienstelijke regent van Brebes, schafte nog niet lang geleden, met een machtwoord het Boeddhisme in het Tegalsche af, alsof dat zoo behoorde. (Tijdschrift v. h. Bat. Gen. p. 1885 p. 517 en 522).

En hij antwoordt u: „het zijn onze boeddhistische voorvaderen. Overwonnen door de Islamieten, vluchtten zij naar de bosschen, naar de bergen. Ook daar achterhaald, vroegen zij den wereldgeest onzichtbaar te mogen worden. Het geschiedde alzoo."

Een Javaansch schrijver (Babab Padjadjaran, Soerakarta, 1871 II p. 4) legt Bro-widjôjô, den laatsten vorst van Môdjô-paït, o. a. ook deze woorden in den mond: „Ik heb mijne onderdanen niet verhinderd den Islâm te omhelzen. Zelfs heb ik de mohammedanen beschermd. En nu zijn zij in staat in open vijandschap tegen mij op te treden... Laat die mohammedanen mijn ongeluk bewerken, zij zullen er voor boeten."

Mogen wij vragen: zou het nu zoo'n laakbare handeling, zoo'n misdaad zijn, de kinderen van zoo'n verleden „afvallig te maken"; immers niet van den „voorvaderlijken godsdienst, maar van een met geweld opgedrongen godsdienstvorm.

Vreemd, dat men zich daarvoor zoo in de bres stelt.

Bovendien, wij zendelingen „maken niet afvallig." Wij komen niet op tegen Mohammed. Ook drijven wij geen propaganda. De „Nederlander te Batavia" is slecht op de hoogte van hetgeen wij doen. Wij reiken geneesmiddelen uit, meer aan mohammedanen dan aan christenen; aan mohammedaansche en christenleerlingen geven wij gewoon lager en een weinig hooger opgevoerd onderwijs. Wie ons en onze helpers wil hooren over het Evangelie, hij mag luisteren. Niemand wordt daartoe overreed of geprest. Wij meenen, dat de zendeling allereerst goeddoende, in navolging van den Meester, die ook geen nieuwen godsdienst bracht, behoort rond te gaan. 't Overige komt van zelf terecht. Wij zijn daarover niet 't minste bezorgd. De „Nederlander te Batavia" scheppe zich ook

maar geen schrikbeeld. Hij zou toch op deze wijze den menschen in Nederland wijs kunnen maken, dat wij zendelingen staatsgevaarlijke lieden zijn, en dat zou jammer zijn ter wille der waarheid, ter wille ook van dit veel sympathie en bijstand vragend werk, dat reeds rijkelijk vruchten droeg.

Nog een enkele opmerking zij ons geoorloofd. De schrijver meent, dat de Inlanders, overgaande tot het Christendom, daarvan kennis behooren te geven aan de over hen gestelde hoofden, daar deze immers ook hoofden van den godsdienst zijn. Behalve dat dit zou zijn bij den duivel te biecht gaan, daar de hoofden aanvankelijk zeer gekant zijn tegen het „Hollander worden", is hier tegen in te brengen, dat het toezicht der hoofden op den godsdienst moet geacht worden van zuiver administratieven en politioneelen aard te zijn (Staatsblad 1867, n°. 114, art. 17). Moge de Regeering hen vroeger ook al verkeerdelijk als hoofden mede van den godsdienst hebben aangemerkt, volgens Bijblad n°. 57 en 2795 is dit niet meer het geval. Men raadplege ten overvloede over dit onderwerp „de mohammedaansche geestelijken" door Mr. L. W. C. van den Berg.

„Schrijvers sympathieën liggen niet bij de zending." Hieraan nu is, meenen wij, weinig te veranderen. Men overtuigt zoo iemand niet. De oude grieven komen steeds weder boven. (1)

„Intusschen kan het onpartijdigen gebleken zijn, dat 's mans invectieven geen steek houden, en dat de zending langzaam maar zeker veld wint tot zegen van den Javaan."

(1) Zeer lezenswaard is hier wat reeds de Heer Brumund, (Indiana 2 st. 1854 p. 268 enz.) in zijn opstel: „de waarschuwende stem uit de binnenlanden van Java tegen de evangelisatie in Indië, aan waarheid en werkelijkheid getoetst", tegen de „oude grieven" inbracht.

Spaarbank voor Inlanders te Môdjô-warnô.

Verslag over 't jaar 1889.

Goedgekeurd bij Gouvernements Besluit d.d. 2 Nov. 1888 werd deze gelegenheid tot sparen opengesteld op den 1sten Januari 1889. Achtereenvolgens werd in den loop van het verslagjaar door 51 personen ingelegd, tot een totaal bedrag van *f* 4,898,15 (vierduizend acht honderd acht en negentig gulden, vijftien cent).

Teruggenomen totaal *f* 200 (twee honderd gulden). Aan rente berekend ad 1/3 °/o per maand (art. 11), werd te goed gedaan *f* 91,70 (een en negentig gulden zeventig cents); en ingevolge art. 14 bestemd om te dienen als reservefonds, het surplus der gekweekte rente ad *f* 29,35 (negen en twintig gulden, vijf en dertig cents).

Onder de inleggers behooren enkelen tot de categorie der welgestelden; de meerderheid wordt gevormd door inlandsche ambtenaren en personeel bij particulieren in dienst; ook een enkele daglooner of kleine landbouwer komt in de boeken voor.

De meeste inleggers behooren in de afdeeling Djombang of Môdjô-kertô thuis, een tiental in de residentie Pasoeroewan; één in de residentie Kediri en één in de residentie Solo.

Drie personen legden in tot een belangrijk bedrag, een groot aantal tusschen *f* 10 en *f* 100 en enkelen beneden de *f* 10.

Het Bestuur acht deze uitkomst bevredigend, in aan-

merking genomen de nieuwheid dezer instelling en het begrijpelijke wantrouwen in eene wijze van sparen, zoo geheel afwijkende van de steeds gevolgde (holle stijlen, begraven en dergelijke), en de betrekkelijke afgelegenheid van Môdjô-warnô.

Het Bestuur meent op grond van art. 1 van het Reglement: „De vereeniging Spaarbank voor Inlanders, gevestigd te Môdjô-warnô, heeft ten doel het sparen aan te moedigen onder Inlanders zonder onderscheid", een beroep te mogen doen op de welwillende medewerking van allen, inzonderheid van Heeren ambtenaren en industrieelen, voor zoover zij in de gelegenheid zijn hun inlandsche kennissen en personeel op deze instelling opmerkzaam te maken. De Directeur is bereid alle belangstellenden de noodige inlichtingen te verstrekken.

Het Bestuur,

A. Kruyt *Directeur*

H. E. Steinmetz, *Comm.*

R. Adipati Kromodjojo Adi Negoro, *Comm.*

H. E. B. Schmalhausen, „

(Overgenomen uit de *Delicourant.*)

DE ZENDINGWETENSCHAP.

De zendingzaak in Oostenrijk.

(Overgenomen uit de Ev. Kirchenz. für Oesterreich, door Dr. C. J. van Ketwich.)

De zending in de heidenwereld is eene zaak, die aan de Oostenrijksche evangelische kerk – in onderscheiding van de meeste andere landskerken – nog tamelijk vreemd is. In onze gemeenten bestaat over het algemeen weinig belangstelling in de bekeering der heidenen, en heeft men tot dusverre zeer weinig bijgedragen. De meesten onzer Oostenrijksche geloofsgenooten kunnen zich daarvan dan ook geen goed denkbeeld vormen. Wij hebben immers, zoo hooren wij hen zeggen, met ons zelven genoeg te doen, en ons overvloedig bezig te houden met onze eigene uit- en inwendige beschaving en daaraan offers te brengen. Hoe zullen we ons dan kunnen bekommeren over de verre heidenen? Maar elders heeft men even goed voor de Vaderlandsche kerk te zorgen en te ijveren, en toch heeft men nog belangstelling, tijd en geld over voor de zaak der verbreiding van het Christendom. Daargelaten de landen, waar de evangelischen de meerderheid uitmaken, wijzen wij, om een voorbeeld te noemen, slechts op Frankrijk, waar het aantal protestanten nagenoeg gelijk is aan dat van Oostenrijk (aan deze zijde van de Leitha): en toch bestaat er sedert 1824 een Parijsch (evang.) zendinggenootschap, dat zijn eigen zendelingen naar de verre heidenwereld zendt, gewis der eigene vaderlandsche kerk veeleer tot zegen dan tot schade. Want de heidenzending, d.i. de verwezenlijking van het godsdienstige leven naar

buiten in de uitbreiding van het Godsrijk onder hen, die er nog van vervreemd zijn, berooft de kerk niet van haar kracht – neen, veeleer werkt zij zegenvol terug op haar inwendige ontwikkeling: zij sterkt, verkwikt en bezielt.

Het kan en zal ook gebeuren, dat voor de zaak der heidenzending, waarvoor in andere landen de belangstelling steeds toeneemt, ook in onze Oostenrijksche evangelische kerk de harten warmer kloppen en de handen zich openen zullen.

Eene verdienstelijke opwekking voor deze zending is in dezen winter van den predikant Dr. P. V. Zimmermann, den predikant Dr. R. A. Witz, predikant te Schönberger en Prof. Palotta uitgegaan, door de in de gereformeerde kerk te Weenen gehoudene zendingvoordrachten (op 1 Febr. j.l.). De zuivere opbrengst dezer toespraken, ten bedrage van 140 fl., is aan het Evangelisch zendinggenootschap te Bazel overgezonden, waarvoor Dr. R. A. Witz een schriftelijke dankbetuiging ontvangen heeft, met belangrijke mededeelingen over de arbeidsvelden van genoemd zendinggenootschap, hetwelk wij hier mededeelen, als hoogst geschikt om belangstelling voor de zaak der zending te bevorderen.

Bazel, 20 Maart 1890.

Den H.E.W. Heer Dr. A. Witz,
te *Weenen*.

HoogEerw. Heer Doctor!

Nevens mijn' hartelijken dank voor de uitnemende gave mij toegezonden, zend ik enkele woorden. Dank ook de andere Heeren, die door hunne voordrachten aan de zaak der zending hebben medegewerkt, terwijl ik u verzoek, de gevers der liefdegaven uit naam van de Bazeler zending te danken. 't Is inderdaad uitnemend, dat de leden van beide evangelische kerken zich hebben vereenigd, om on-

derling door spreken en hooren aan de uitbreiding van het Godsrijk mede te werken en haar met gaven te steunen. En hoe meer in Duitschland en Zwitserland de belangstelling in de zending toeneemt onder de langzamerhand talrijk geworden zendinggenootschappen, des te verblijdender is het voor ons, nieuwe vrienden te winnen, door wier medewerking 't ons mogelijk wordt, het in uitgebreidheid toegenomen werk, dat steeds uit den aard toenemen moet, voort te zetten.

Sedert wij in 1866 het Cameroenland als nieuw zendinggebied hebben opgenomen, zijn wij op vier zendingposten werkzaam. In Afrika maakt het werk de snelste vorderingen. Zeker reeds twintig jaren achtereen is men aan de Goudkust werkzaam geweest, zonder éénen neger te kunnen doopen, terwijl intusschen vele zendelingen ten grave daalden. Eens hing het bestaan der zending daarvan af, of de eenig overgebleven zendeling den moed had, voor de tweede maal tot nieuwen arbeid uit te gaan. Hij besloot er toe: men verplaatste eenige christelijke negers uit West-Indië naar de Goudkust, met welke men echter niet veel uitvoerde, maar toch langzamerhand grond won. Omtrent het jaar 60 hadden wij eenige honderden negerchristenen, thans zijn we bijkans op 9000, ongeveer 3 °/o der bevolking, die onder den invloed der zending staan. Daarmede is de grond gelegd tot eene evangelische kerk op de Goudkust. Een seminarie te Akropong vormt sedert jaren onderwijzers en predikanten, en reeds zijn meer dan 100 predikanten en 60 onderwijzers uit de inlanders in dienst der zending. Hetgeen de inlandsche christenen tot kerkelijke doeleinden en voor scholen bijdragen, mag wel op ongeveer 20,000 fr. per jaar worden begroot. Ongeveer 2000 christenkinderen en 6–700 heidenkinderen bezoeken onze school. Maar onze zendelingen en hunne

echtgenooten hebben veel smart te verduren. Wij hebben thans op de Goudkust ongeveer 90 graven, waarin zendelingen en zendingvrouwen rusten. Velen onzer zendelingen moeten met halve kracht werken, afgetobt door de aanhoudende, vaak zware koortsen waarvan niemand verschoond blijft. Toch ontbreekt het ons aan geen mannen of vrouwen, bereid naar het doodenland henen te trekken, en menigeen heeft stervende getuigd, geen berouw te hebben, dat hij naar Afrika getogen was.

In het Cameroengebied staan wij nog maar aan het begin. Wij zijn daar getreden op het arbeidsveld der Londensche Baptisten, die ons hunne huizen hebben verkocht. De voorbereidende werkzaamheden door hen verricht komen ons ten goede, en ofschoon de bevolking, hoe dan ook, eenigszins tegen het Christendom en de zending is ingenomen, waren toch velen bereid ons behulpzaam te zijn bij het werk. Daarentegen gelukte het niet, de Baptistische gemeenten te Bethel en Victoria te bewegen de leiding onzer zending op zich te nemen. Het verbod van handel in brandewijn, hoofdzakelijk de strenge tucht door onze gemeenteverordening tot hen gebracht, was hun onaannemelijk, en in plaats dat ze ons een' grondslag voor onze zendingkerk geworden zijn, zijn ze als onze tegenstanders opgetreden en trachten zelfstandig, gesteund met engelsch geld, doch zonder europeesche zendelingen, voor de zending te arbeiden. Bovendien wordt het land nu ook bedreigd met eene katholieke zending. Het klimaat, of, om duidelijker te spreken, de gezondheidstoestand, zoo als we voorzien hebben, blijkt ongunstig. Reeds is een derde deel der zendelingen, die in den loop der drie laatste jaren werden uitgezonden, ten grave gedaald, maar de poorten zijn geopend voor de boden des Evangelies, zoodat wij, trots alle nooden en bezwaren, vertrouwend onze hoop

vestigen op dit zendinggebied, waar reeds christenen zijn, die ter wille van het Christendom afstand hebben gedaan van hun' overvloed – welke daar hoofdzakelijk bestaat in vrouwen, die tegelijk voor arbeidskracht dienen – of geduldig zich mishandeling hebben getroost.

In Indië strijdt de zending een' zwaren strijd tegen het oude Heidendom met zijn voornaam bolwerk, het kastenwezen, dat den overgang tot het Christendom uitermate bemoeielijkt, tegen den Islâm en tegen het moderne Heidendom, uit Europa en Amerika door middel van de engelsche taal ingevoerd, het atheïsme en welke namen deze antichristelijke tijdstroomen al dragen. Vandaar dat het langzaam vooruitgaat, terwijl toch ieder jaar eene vermeerdering van gemeenten aanwijst, welke thans te samen tusschen de 9 en 10,000 leden tellen. In de laatste jaren was de aanwinst gemiddeld 290 zielen. De bevolking, waarover onze arbeid zich uitstrekt, zal ongeveer zes millioen bedragen, terwijl er gewerkt wordt met drie hoofdtalen, Kanaresisch, Toeloe en Malajalim. Tot op heden vond het Evangelie den meesten ingang bij het nog geen half millioen sterke Toeloevolk, waaruit thans 4000 christenen in gemeenten zijn vereenigd. In Indië wordt veel op de heidensche jeugd gewerkt door scholen: zoo worden in onze scholen ongeveer 4000 heidensche meisjes en jongens in Gods woord onderwezen. Ongetwijfeld heeft het Heidendom reeds een' zwaren schok ontvangen: christelijke denkbeelden, ja de Heilige schrift zelve of althans gedeelten daarvan zijn ver verspreid, maar den werkelijken stap tot overgang te doen, valt den Hindoe zwaar. Langs den natuurlijken weg kan menigmaal het besluit niet tot rijpheid komen. Ons is aangewezen te hopen en te vertrouwen op de kracht van Gods geest.

Met blijdschap vestig ik het oog op ons arbeidsveld

in China, althans op een deel daarvan, meer in het midden van de provincie Kanton, waar wij, onder het ongeveer 6 millioen sterke volk der Hakka's werkzaam zijn. Daar zijn nevens vele oppervlakkige christenen toch ook weder standvastige, zelfstandige belijders, die den bijbel lezen en onder hunne familie en stamgenooten arbeiden. Ik voor mij geloof, dat de nog kleine Chineesche zendingkerk (3 tot 4000 zielen) inderdaad zeer degelijke bestanddeelen bevat en een hoopvolle toekomst vóór zich heeft, even als de uiterlijke vermeerdering, althans op eenige stations, zeer verblijdend is.

Gij ziet, hoe uitgebreid de werkkring onzer zending is. Ze is maar een lid in den grooten kring van evangelische zendinggenootschappen in Duitschland en Engeland; toch is de vooruitgang van het evangelisch Christendom, welks drager onder Gods gunst de Bazeler zending mag wezen, reeds een oorzaak van dank en blijdschap, en strekt tot sterking des geloofs in een' tijd, waarin de anti-christelijke machthebbers in de oude Christenheid geweldig om zich heen grijpen.

Mogen deze mededeelingen tot opwekking strekken voor onze vrienden, om niet te vertragen in deelneming aan ons christelijk werk.

THEODOR ÖHLER.
Zendinginspector.

Regenafweerders.

Zoogenaamde „regenbidders", die bij vele andere volken voorkomen, kent de Javaan niet. Wel weet hij er iets op, om na lange droogte het aardrijk te doen bevochtigen, maar die wetenschap berust niet bij één man. (Zie Tijdschrift „Mededeelingen" D. XXX, p. 111).

Daarentegen heeft de Inlander hier wel zijn toekang njarang, iemand, die den regen kan tegenhouden. Heeft iedereen, zooals wij zullen merken, hiervoor ook een eigen middel, als 't er op aankomt, bij huwelijks- en besnijdenisfeesten van eenigen omvang b.v., durft men het daarop niet wagen.

In de feestmaand Bĕsar, (Doelkidjah, ongeveer overeenkomende met de laatste helft van Juli en de eerste helft van Augustus), ook wel in den tratjap-tijd, (wanneer de regens dreigen door te komen), heeft de gastheer er alles voor over, dat het droog blijft. Men stelt hem daarvoor dan ook verantwoordelijk. Hoe zou het anders? De kĕbajan arissan, de persoon op een dorp, die ook buiten zijn désô rondgaat om de toegezegde soembangan (bijdragen voor het feest) in te zamelen, heeft zijne taak met succes volbracht. Ook uit den wijden omtrek staan de gasten op te komen. De gamelan, een vol orkest, is besteld. Een paar koeien of buffels heeft men voor de slacht in gereedheid. De noodige djadjan (koekjes) en wat al niet meer, moet vooraf aangekocht en bereid worden. Daar gaan soms honderden meê heen. En als het

nu eens regende, en de gastheer zou niet bij den toekang njarang zijn geweest, dan had hij niet gedaan wat hij kon en immers voor de hand lag, om het te voorkomen. De gasten, die toch reeds met weêrzin offerden, zouden hem dit nooit vergeven.

Dat de toekang njarang wel eens door europeesche fabrikanten en dito ondernemers van groote werken in den arm wordt genomen, kan hier buiten bespreking blijven. Men doet dat natuurlijk ter wille van zijne inlandsche werklieden.

De gastheer in spé dan gaat er, eenige dagen aan het feest voorafgaande, op uit, regelrecht naar den kjai, die er voor bekend is den regen te kunnen tegenhouden. 't Doel van zijne komst is spoedig opgehelderd. „Naardien het in den regentijd is, verzoek ik u te stutten." (de wolken, die er mochten hangen.)

In geval de kjai de zaak op zich neemt, wat niet altijd het geval is — de regenman is voorzichtig — vraagt hij wanneer het stutten moet aanvangen.

De dag wordt bepaald. Den datum voor het feest moet er wierook gezonden worden, ter zwaarte van een reäal, — twee gulden koper = samas — met en benevens de pĕtjo'k bakal: het offer aan den dorpsgeest: een kleine boemboeng met baḍèg (1), eieren en djĕnang-abrit (2), dat op een der balken van het huis een plaats zal vinden.

Het spreekt van zelf, dat de man het noodige voor den toovenaar medebracht, of wel hem toezendt: pisang-ajoe, verschillende soorten, sĕdah-ajoe (sirihblad) en pinang, eene streng javaansch garen, twee kokosnoten, een pak suiker, een pakje borehzalf en de 44 kètèng (44 halve duiten) —

(1) Een bamboekoker met sterkendrank gevuld. RED.

(2) Dikke gelei met suiker. RED.

kalih wang sagobang – een vast stuk geld. Men noemt dit cadeautje sandingan, daar het gewoonlijk naast den begiftigde, hij zij dan toekang-njarang, ḍalang of voorlezer, wordt neêrgezet. Getal en gehalte er van zijn bepaald. Er mag niets aan ontbreken. Weleens doet men er koekjes bij, doch dat is niet verplicht. Een en ander, dat voorloopig zorgvuldig geborgen wordt, mag pas genoten worden na afloop van het feest.

Zoodra zijn lastgever vertrokken is, breekt voor den toekang njarang de tijd der onthouding aan: hij mag niets drinken, niet baden, moet alles droog eten en in het geheel geen water aanroeren.

Den feestgever met al zijne mannelijke en vrouwelijke hulpen geldt het voorschrift, zoolang het feest duurt geen kleêren te wasschen en niet te baden. Beide partijen hebben zich, zoolang de kuur duurt, van zingenot te spenen.

In zijn slaapsteê, op eene nieuwe mat bij het licht van een klein oliepitje gezeten, lispelt de toekang njarang, kort voor den aanvang van het feest, de ondervolgende tooverformules: „Kaki Sroekoel, Nini Sroekoel, sirô moeliô mĕnjang djagat sirô! Akkĕmat djagat sirô; gĕntong sirô sirô loemahnô! sirô toetoeppônô sing rapĕt! pĕt mampĕt; satètès tan ônô mili; oleh pĕndikané Allah. Jô Allah, jô Rasoel. Jô Allah, jô Rasoel. Jô Allah, jô Rasoel."

Hiervan is te maken: Grootvader en grootmoeder, Sroekoel (naar 't schijnt willekeurig gekozen namen; Sroekoeng en Bégô Nondô, Bégô Nandi komen ook voor) keert weder tot uw land! Akkĕmat is uw land. Legt uw watervat neer! Sluit het terdege! Dat er geen droppel uitkome! Ontvangen hebbende Gods woord. Ja God, ja Gezant (Gods)! Ja God, ja Gezant (Gods)! Ja God, ja Gezant (Gods)!

Bij 't uitspreken van zijn rapal ziet de toovenaar naar boven en brandt middelerwijl wierook en doepô.

Misschien dat het, niettegenstaande al de krachtige maatregelen, toch regent; ja, maar dat zal dan weinig, zeer weinig of niets zijn, daar de wind den regen dadelijk zal afdrijven.

Mocht dat niet gebeuren, het blijkt dan, dat òf de tooverformules van den toekang-njarang krachteloos zijn, òf dat het verbodene niet nauwkeurig is nagelaten. Wie zal het uitmaken? De trage, spoedig zich in het onvermijdelijke schikkende geest van den Inlander, zal zich daarmede echter het hoofd niet breken.

Zoo als wij reeds met een woord vermeldden, komt het ook voor, dat men zelf den regen tracht tegen te houden.

Het is in den oogst. De garven padi worden nog eens losgemaakt, uitgespreid en in de zon te droogen gelegd. De vrouwkens, hiermede belast, zien met zorg de lucht betrekken. Geen nood evenwel. Fluks wordt een bezem, van de ribben van een palmblad gemaakt, omgekeerd in den grond gestoken: een afdoend middel om de wolken te doen overdrijven.

Men is op reis. Steeds donkerder schaduwen trekken over den weg. 't Geruisch van den regen wordt reeds van uit de verte vernomen. Een nat pak schijnt onvermijdelijk, Toch niet. Komt tijd, komt raad. De man is voorzien van een kris, zijn onafscheidelijk wapen, minder gebruikt om zich te verweren, zoo weinig noodig onder het vrede- en rustaanbrengend Bestuur der Londô's, dan wel om zich den regen van het lijf te houden. 't Is toch zoo maar geen gewone kris! Door een ĕmpoe singkir, een tooversmid, in vroeger tijden vervaardigd, bezit het ding — naar de wijze van het animisme der heidensche volken bezield gedacht — bovennatuurlijk vermogen. Heeft de

eigenaar niet geregeld op iederen djoemaät-manis — Vrijdag samenvallende met den pasardag lĕgi — wierook voor zijn wonderwapen gebrand, en, de schede er aftrekkende, tot het blanke staal al fluisterend gesproken: wĕsi adji! (Zeer waard ijzer!) Rikô da'k soegôtô sĕkoel aroem (ik onthaal u op welriekende rijst, eigenlijk: ontstoken wierook). Akoe djaloe'k sawab pandongô rikô. (Ik vraag om uw zegen en voorbede). Ngĕdohnô bilaïkoe. (Weer (van mij) af ongeluk en ramp). Ngĕdôknô rĕdjĕki slamĕtkoe! (Doe tot mij komen het noodige levensonderhoud en zegen!) Slamettô saking Allah." (Zegene (mij) van God!)

Hij is ook nu weêr met volle gerustheid op reis gegaan. Wat zou hem kunnen schaden op den weg, dien hij zal hebben te gaan?

Maar zie, daar dreigt onweêr, regen. Geen schuilplaats biedt zich aan; geen waroeng, geen wachthuisje is te bekennen. Edoch, op eens trekt hij zijn wonderkris, schermt er mede in de eenzaamheid tegen het zwerk, en ..... dadelijk trekken hem de donkere wolkgevaarten voorbij: geen droppel, die hem treft. Links en rechts valt de regen misschien bij stroomen neder, Saridjô loopt er vrij van, het is alsof het hemelwater bang voor hem is. In werkelijkheid echter vreesde het voor de in den gordel gestoken kris.

J. KREEMER.

Berichten van Br. H. C. Kruijt uit Deli.

In mijne vorige letteren d.d. 18 April deelde ik u mede, dat ik met den Heer van den Honert afgesproken had, de zuidelijk gelegen „estates" te bezoeken en eene geschikte plaats van vestiging in de zoogenaamde doesoen te kiezen.

Drie reizen heb ik achter den rug. Hiernevens gaat een schetskaartje met lijstje der bezochte plaatsen. Eéne reis moet ik nog ondernemen. Maar deze laatste zal geen invloed uitoefenen op de keuze van vestiging, daar het landschap Senembah te oostelijk ligt. Eveneens is Sunggal te ver westelijk gelegen. Er moest tusschen Kampung baharu, westelijk grenzende aan Senembah, of Hamperan perak, oostelijk van Langkat, gekozen worden. Kampung baharu dunkt mij de beste gelegenheid te geven, en voornamelijk het plaatsje Buloh Haür. (*u* als *oe* uit te spreken).

Van Medan uit bereikt men Buloh Haür in 5 uur, n.l. een half uur sporens, anderhalf uur rijdens in een karretje, en drie uur loopens. Van Buloh Haür naar het plateau is 't ongeveer 6 uur reizens te voet; 3½ uur door de Tjimgkem-pas naar de hoogvlakte. Deze laatste reis heb ik nog niet kunnen ondernemen, ter oorzake van het u bekende verbod van den Resident.

Redenen tot keuze van B. H. als plaats van vestiging zijn:

1°. Buloh Haür ligt dicht bij den door zijne kortheid en betrekkelijke gemakkelijkheid meest geschikten bergpas.

Van Buloh Haür uit kan ik naar het Sunggalsche, Hamperan peraksche, en Senembahsche komen. De wegen, hoewel zwaar, zijn met een weinig voorzichtigheid bij klimmen en vooral bij dalen, wel te begaan. Aardig is het te zien, hoe de Battahs in de steenen van de steile ravijnen inkervingen gemaakt hebben, die op treden van een touwladder gelijken. Op enkele plaatsen zijn bamboes bevestigd, om zich vast te kunnen houden. Mijn 3de reis heeft voornamelijk ten doel gehad die wegen te onderzoeken. De steilte van de ravijnen, het hooge gras, enkele rivieren, drassige plaatsen, groote gladde steenen, daarbij de tropische warmte maken het reizen niet gemakkelijk. Maar – hier zijn noch de eeuwige wouden van Afrika, noch de steile rotsgevaarten van Amerika te vinden.

2°. Paarden worden, behalve door de Bekantjen-pas (Langkatsche – Sunggal), zoo goed als uitsluitend door den Tjingkem-pas naar de benedenlanden gebracht. De geleiders behooren niet onder de domsten. Zouthalers en haalsters zijn van minder gehalte. Welnu, te Buloh Haür is een station voor paarden en hunne geleiders. Daar maakt men halt en wordt 's avonds gezellig gekout. Ik hoop in aanraking te komen met verscheidene plateaubewoners. Van hen verneem ik den stand van zaken betreffende de Atjehroovers, etc. Zij kunnen zien, wat ik te Buloh Haür verricht, en kunnen dat al vast verder brengen.

3°. Buloh Haür is een der grootste kampongs.

4°. In de nabijheid (te Tangkohan) woont de eenige guru van de Battahs. Misschien zijn er wel meer; maar de Battahs, die ik ontmoette, spraken alleen van den eenen van Tangkohan. Ik wil mij bij dezen guru aansluiten. Sluit hij zich later bij mij aan, zooveel te beter voor hem en voor de zaak.

5°. Beide keeren werd ik te Buloh Haür zeer vriendelijk ontvangen.

6°. Buloh Haür ligt op terrein van de Deli-Maatschappij. Ik kan dus zeker zijn van directe hulp.

Voornemens ben ik over een paar dagen Buloh Haür te bezoeken en den penghulu een Battahsch huis te vragen. De bewoners kunnen zich gemakkelijk in een ander zoo lang opschieten. Zoo lang, want ik hoop een huis te bouwen in Battahschen stijl, doch grooter, frisscher, geriefelijker, hopende een model voor later door Battahs te bouwen huizen te geven.

We moeten in 't oog houden: Battahs moeten Battahs blijven. Zendelingen moeten ter wille van het volk zich veel geriefelijks ontzeggen.

Wanneer het eenmaal tot onderwijs komt, hoop ik den Battahs het Latijnsch schrift niet te leeren. Dat zou tot Maleisch kunnen leiden. Uitsluitend hun letterschrift moet gebruikt worden. Maleisch is totaal contrabande. Deze taal zou aanleiding geven tot het binnensluipen van Islamietische gedachten. Het Maleisch, dat zij te Medan of in de kedai (winkels) gebruiken, behoeft niet op school geleerd te worden. En als men hen wil onderwijzen en veel geleerdheid bijbrengen, dan moet alles gedrukt worden in hun letterschrift.

De algemeene indruk, dien ik van de Battahs in de Doesoen, in betrekking tot het doel van mijne komst gekregen heb, is, dat het gros vragen zal, als 't er op aan komt: „hoe veel geeft het?" Men is te veel in aanraking geweest met Europeanen. Voorts, opium kost geld, en opium wordt door velen gebruikt.

Gij kunt begrijpen, dat ik niet met de deur in het huis val, en eerst een gesprek over dagelijksche zaken met hen aanknoop. Ook dan, wanneer het gesprek levendig wordt,

spreek ik niet van: „masok serani." Ik vertel hun niet, dat ik een guru ben. Wel stem ik toe, als zij zelf tot die overtuiging komen, zooals het mij tweemaal gebeurd is. Eens was het, dat een man zeide: „Als dat zoo en zoo is, dan is u guru besar."

De algemeene gang van vragen is: „Komt u het land bezien voor de tabak?" – „voor de koffie?" – voor eenig ander gewas?" „Is u controleur?" – „Spion van den controleur?" In 't algemeen: „komt u voordeel zoeken?" – heeft u tractement?" (Antwoord: wat ik noodig heb, krijg ik.) „U is rijk?" (Antwoord, neen, ik heb zelfs bijna al mijne goederen verloren; maar rijk ben ik in andere zaken.) Ik ga dan vertellen, met kalmen ophef en rustige, doch vele gebaren, wat ik alzoo ken, en wat ik wil.

„Ik wil Battahsch leeren en de gewoonte der Battahs kennen." „Waarom?" Omdat ik zooveel van de Battahs houd. Ik wil met hen zeer bevriend worden, vriend van de gurus hier zijn en van den guru besar te Tangkohan. Als de Battahs willen hooren, zal ik mooie dingen vertellen, geschiedenissen van machtige, vriendelijke, goede gurus, die vroeger geleefd hebben en die, welke nog leven. Als er iemand ziek is, ik wil hem helpen. Kinderen wensch ik mooie dingen te leeren maken. Ge hebt wel wat gehoord van „Batara guru diatas" (hun hoogste godheid) „Ja, maar heel weinig." „Nu, ik weet heel veel van Hem te vertellen. De guru besar van Tangkohan weet veel van Batara guru, ik ook."

„Vertel ons wat van hem."

„Ik wacht liever tot ik je taal goed versta en spreek, dan is het duidelijker voor je."

„Neen, maar we verstaan Maleisch ook, vertel maar." En dan vertel ik met veel herhalingen.

5 à 6 personen zeiden, mij te willen volgen. „Eerst

moet ik een vaste woonplaats hebben", antwoord ik. Intusschen kunnen zij bekoelen. Wellicht, dat zij zich aanbieden, om wat bij mij te verdienen.

Jodium-tinctuur geef ik aan hen, die kropgezwellen hebben. Mannen, zoowel als vrouwen naderen zonder beschroomdheid, en geven zich vertrouwelijk goedmoedig over. In eene kampong, waar ik voor de tweede keer kwam, riep men vroolijk bij het binnentreden: „tuwan, tuwan!" en ik werd met zulke vriendelijke gezichten ontvangen, dat het mij speet spoedig hen te moeten verlaten, daar ik, vóór de duisternis inviel, op de „estate" terug moest zijn. Men wil mij ter vergoeding van de medicijn rijst en eieren geven; palmwijn (zoete) en klapperwater wordt met genoegen verstrekt.

Verschillende vragen werden tot mij gericht over rheumatisme, venerische ziekten, opzetting van den buik (gevolg van opiumrooken), lendenwêe, over middelen om eene vrouw te betooveren, haar te dwingen een' man te volgen zich het opiumrooken af te wennen, enz.

Lichamelijke ontwikkeling. (Een en ander uit oppervlakkige beschouwing). Mannen over 't gemeen: schraal, zwak. Oorzaken: opium, te licht werk (naaien, vlechten), palmwijn-tappen, suikerbereiding, luilakken (spel, soezen, slapen, babbelen), het van kindsbeen af rooken. Vrouwen over 't gemeen flink gezet, stevig. De vrouwen ziet men immer in de weer. Ik heb nog geen vrouwen zien rooken.

Verstandelijke ontwikkeling. Verscheidene mannen wisten te lezen met hun schrift. Velen verstaan Maleisch, kinderen (jongens) in kluis. De meesten kunnen schaken. Weven, indigo bereiden is vrouwenwerk. Van geneesmiddelen hebben zij hun voorraad. Ik ondervond de kracht van het vocht van een bladsteel, toen eene soort bij mij gestoken had.

Geestelijke ontwikkeling. Komt mij zeer min voor. Er zijn er, die openlijk met hunne gebruiken spotten. Zeker, om mij aangenaam te zijn. Ik echter zette een bedenkelijk gezicht. Op zoo iets rekenden zij niet. De geesten van afgestorvenen (begu) zeggen zij, kunnen alleen in vrouwen varen. De begu zijn voor mannen bang. Toen ik den tweeden keer te Buloh Haür kwam, was juist een feest in vollen gang. Het doel was, de verschillende hantu (geesten) vriendelijk te stemmen bij het ophanden zijnde begin der rijstteelt. 't Waren vrouwen, die dansen uitvoerden, etc. Op mijne vraag, waarom de mannen niets deden dan toekijken (enkelen bespeelden de instrumenten), was het antwoord: de verschillende hantu zijn bang voor de mannen."

Het Mohammedanisme heeft weinig invloed naar het schijnt. De datuk van Sunggal is wel een geloovige, maar fanatiek is hij niet.

Over het equipement op reis, de reizen zelf, over de gidsen, koelies, over de taal, zeden en gewoonten der Battahs zal ik nog niet schrijven.

Ik ben dankbaar voor de hulp mij geschonken door den Heer Rappard, Inspecteur te Bindjai, door de administateuren v. d. Water, Ponse en Heinoldt, door de assistenten Havinga, Oortwijn, Ingerman, v. Beuningen, v. Helsdingen alsmede door de Heeren Krol, Heijnemann, Hanegraat en de Vries, van andere Maatschappijen.

't Battahsch neem ik elk anders verloren oogenblikje ter hand.

Het werk: het reizen, het binnenkomen van een kampong, het ingaan van huizen of van de vergaderplaats en daar verwijlen, het praten, eten met, zitten bij, liggen, slapen tusschen de bruine broeders in, dat lijkt op een gedeelte van het werk van een' zendeling.

Bij het weinige, dat over Batara Guru soms gehandeld wordt, kan ik een voorsmaak hebben van de heerlijkheid der Evangelieverkondiging.

Ik moet nog even in 't Senembahsche een kijkje nemen, en daarna vestig ik mij zoo spoedig mogelijk te Buloh Haür. De politieke toestand, waarin de rijkjes op het plateau verkeeren, geeft den Resident nog geen vrijheid, mij verlof tot reizen aldaar te verleenen.

Het eiland Randjoewa.

In het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië vindt men omtrent dit eiland het volgende: „Randjoewa of Benjoar, een der Savoe-eilanden, residentie Timor, op 10° 40′ Z. Br. en 121° 35′ O. L. Het heeft een Radja en maakt een regentschap van Savoe uit."

In een vóór eenige maanden van onzen zendeling Wijngaarden ontvangen schrijven komt het volgende voor omtrent een bezoek, dat hij aan dit eiland bracht, in gezelschap van den Posthouder van Savoe, den Heer Fransz, terwijl nog aan den tocht deelnamen de Fettor van Seba, een paar Arabieren en de inlandsche vaccinateur. Hij schreef het volgende:

Ik heb thans twee maanden, Augustus en September, (1889) op Savoe doorgebracht. In Augustus bleef ik te Seba; September gebruikte ik om de gemeenten Liaai, Messara, Timoe, Rai Lioe en Mania te bezoeken. In iedere gemeente vertoefde ik 3 of 4 dagen. Ook bezocht ik het eilandje Randjoewa.

Dit reisje was alles behalve aangenaam. Wij hadden te worstelen met wind en stroom. Des namiddags ten half drie vertrokken wij, en eerst den volgenden morgen kwamen wij op Randjoewa aan. Het is nu juist niet alles, in eene kleine prauw op zee te moeten overnachten, aangezien alles in zulk een vaartuigje ontbreekt. Er is geen plaats om behoorlijk te zitten of te liggen, niets wat beschut tegen den wind.

Wij hadden geducht met den stroom te kampen, en konden de straat tusschen Savoe en Randjoewa niet direct oversteken, wilden wij geen kans hebben naar Soemba af te drijven. Wij waren dus blijde toen wij op Randjoewa geland waren.

De Radja was aan het strand om ons te verwelkomen, en leidde ons naar de „roemah Compagnie", waar wij zouden logeeren. De muren van deze woning zijn ter hoogte van een meter boven den grond opgetrokken van stukken krijt, waaraan dit eiland zeer rijk is. Zij biedt weinig gemakken aan. Van slaapplaatsen was geen sprake, wij waren genoodzaakt op den grond te vernachten. Gelukkig hadden wij matrassen meêgebracht. Daar Randjoewa geheel van het handelsverkeer is afgesloten, zijn de toestanden hier nog meer primitief dan op Savoe. Dit eilandje is zeer klein; men kan het gemakkelijk in twee uren rondrijden. De gesteldheid van den bodem en de voortbrengselen komen overeen met die van Savoe. Djagoeng wordt er in vrij groote hoeveelheid verbouwd. Tabak plant men er niet; dit is pĕmali (taboe). De bevolking gaat de 500 zielen niet te boven. Aan haar hoofd staat een radja, bijgestaan door een' fettor en eenige tĕmoekoengs. De vorst is een eenvoudig, goedig man. Men moet zich niet te veel van zijne waardigheid voorstellen. Hij is gewoon zijn eigen toewak (lontarsap) te tappen.

De Randjoeweezen zijn nog heidenen. Veel neiging tot het Christendom schijnen zij niet te hebben. Van hunne godsdienstige begrippen konden wij niets te weten komen. Op alles wat wij vroegen, luidde het antwoord: „Wij weten het niet." Waarschijnlijk achtten zij de zaak te heilig om er over te spreken. De taal is met eenige wijzigingen in uitspraak dezelfde als die op Savoe.

Er zijn op Randjoewa zes christenen. Onder dezen is

de oudste zoon van den Radja, de troonsopvolger. Hij werd door Br. Teffer gedoopt, en ontving toen den naam van Paulus. Ik geloof echter niet, dat hij veel prijs stelt op zijn christenzijn. Ik stelde hem voor, zijne kinderen te doopen; maar hij had zulks blijkbaar liever niet; telkens vroeg hij uitstel. Ik hoop, dat later van hem nog iets voor het Christendom op Randjoewa te wachten is. Als hij eenmaal zijn' vader opvolgt, zal de tijd waarschijnlijk weêr komen, daar een' goeroe te plaatsen. (1)

Wij brachten twee dagen op Randjoewa door. Onze terugreis ging niet met buitengewone bezwaren gepaard. Wij waren blijde weêr t'huis te zijn; Savoe is toch nog beter dan Randjoewa.

---

(1) Vroeger was daar een goeroe; doch toen deze wegens zijne gezondheid genoodzaakt was te vertrekken, wilde de Radja liefst verder van goeroes verschoond blijven. RED.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Sĕmboer-soewoek, djôpô-montrô.

Eenigen tijd geleden bood het „Weekblad van Nederl. Indië" (1) een artikel over „soewoeg". Het zij ons vergund te beproeven daarover ook iets mede te deelen.

(1) In het eerste nommer, van den loopenden jaargang van dat Weekblad. Het volgende komt daar voor over „soewoeg".

„Gericke vertaalt het: het prevelen van een gebedje en blazen op de kruin van het hoofd om een kwaal te doen ophouden (genezen). Dit bijgeloof is onder de Javanen nu nog in zwang, veelal toegepast op kleine kinderen, die zonder bekende reden, veel huilen.

„Schrijver dezes was eens getuige, dat soewoeg werd geappliceerd op een kind, dat niet wilde geholpen zijn door een zoog-min, hoewel men het zelfs te voren een weinig honger had doen lijden door onthouding van ander voedsel. Aanvankelijk begon het bitter te schreien, doch eindigde met gretig te zuigen aan de borst van de min.

„Als reden hiervan zal men gereedelijk opgeven, dat het kind te voren honger had geleden en nu natuurlijk de borst niet meer versmaadde, maar waarom had het in het begin ook niet willen zuigen, hoewel het evenzeer honger moet hebben gevoeld, doch de soewoeg nog niet toegepast was.

„Men zal mij tegenwerpen: hecht gij zoo aan soewoeg?

„Zijt gij ook nog niet vrij van bijgeloof, wat toch op niets kan gegrond zijn?

„Zacht wat mijn waarde! Wij zullen eerst een bepaald oordeel kunnen vellen, als we de zaak van alle kanten hebben beschouwd, dunkt me.

„Bij een kind van nauwelijks 2 maanden kan geen sprake wezen van geloof of bijgeloof, noch van hypnotisme, bij welke laatste immers geestelijk contact, althans die invloed te pas komt.

Bedoelde behandeling, allereerst een integreerend onderdeel van de inlandsche ziekenpractijk, bestaat in beblazingen, bespuwingen, besmeeringen, doorgaans vergezeld van formuliergeprevel, soms van het toedienen van medicijnen. Weleens komt er het branden van wierook bij te pas. Het aanbrengen van een bepaald teeken, † (een kruisje) is niet uitgesloten. Tikken en slaan met de hand behooren er een enkele maal ook bij.

De soewoek wordt toegepast op menschen en dieren, op voorwerpen en akkers, terwijl schier ieder inlander er meê terecht kan, en geen zieke er aan ontkomt.

In het bijzonder wordt het soewoeken uitgeoefend door ouderen van dagen, en strekt dan niet slechts tot stilling van huilende zuigelingen, tot afwering en genezing van ziekten, ter hereeniging van gescheiden echtgenooten, tot het opsporen van verloren of gestolen goed, tot betoovering of onttoovering, maar wezenlijk ook om opium-pěrkara's te helpen bedekken, om diefstal te doen slagen en erger dingen mogelijk te maken.

„Onbewust heeft de Javaan hypnotisme uitgeoefend, op lijders van vergiftiging door slangenbeten. Dit is meermalen gebeurd, waarbij algemeen de doenga (gebed) wordt geappliceerd; meestal met succes, zelfs wanneer het beleedigd deel reeds opgezwollen is, of blijkbaar reeds ontstoken.

„Hoe moet deze geneeswijze genoemd worden?

„Is het hypnotisme of iets anders? Men late het nuchtere verstand hier niet steeds den boventoon voeren, en geve ook andere opinies de gelegenheid een woord meê te spreken, dan zal men tot betere uitkomsten geraken. Ook is het, mijns inziens, niet geraden, zonder degelijk onderzoek alles te veroordeelen als behoorende tot kwakzalverij en dergelijke, waarmeê geleerden zulke verborgenheden trachten uit den weg te ruimen. Overigens zal schrijver gaarne het veld ruimen voor een beter oordeel, en wil hij op dit onderwerp terugkomen, als men belang stelt in de behandeling van vraagpunten op dit gebied, welke in lang nog niet opgelost zijn."

Het geweten der soewoekers van naam is meestal niet zuiver. Vraagt men hun naar hunne professie, dan toonen zij zich gewoonlijk niet op hun gemak. Vooral in dezen tijd, nu zij gehoord hebben van zoo menige arrestatie van beroemde collega's, vertrouwen zij de zaak niet. Een blanke vooral wordt vooreerst niets van hen gewaar. Door mededeeling aan tweeden en derden, loopen zij bovendien gevaar – zoo meenen zij – dat hunne wetenschap krachteloos wordt.

Maar hoe dan achter hunne practijken te komen?

Hoe anders dan door vertrouwde inlanders? Natuurlijk niet om de inlandsche wereld te begluren of om weder eenige land- en volkenkennis, bij wijze van rariteitenverzameling, op te doen; maar wel om door de opgedane gegevens beter in staat te zijn tot het leiden en onderwijzen van deze nog onmondige en op velerlei dwaalwegen zich verloopende maatschappij. Zij, die haar gelukkig noemen, kennen haar niet.

Wat ieder onderzoek van inlandsche toestanden bemoeilijkt, is de onbestemdheid, het vlottende in de beteekenis van vele woorden en voorstellingen.

De Javanen geven zich daarvan geen rekenschap, en kijken vreemd op als wij ons nauwkeurig informeeren.

Bij het soewoeken komen vooral de volgende uitdrukkingen voor: sĕmboer-soewoek, djôpô montrô.

Soewoek wordt ook gebruikt voor de geheele handeling.

Overigens heeft het woord soewoek eene eigene beteekenis.

De woordenboeken van Vreede en Jansz geven haar, in dezen zin (1) n.l., niet juist terug. 't Woord drukt slechts

(1) Vreemd blijft hier 't veelvuldig gebruik van 't woord soewoek dat toch eigenlijk "ophouden", b.v. "van een geluid", beteekent. Waarom komt voor de bedoelde verrichting, sĕboel, krachtig aanblazen, damoe,

uit het blazen door eenig persoon, 't zij dan man of vrouw, kind, jongeling, volwassene of grijsaard, eerlijke of dief, dansmeid of bordeelhouder, priester of leek, koopman of ambtenaar, leeraar of leerling, op de kruin van het hoofd of op het aangedane deel, soms op de geneesmiddelen en ook wel op een of ander kleedingstuk van den belanghebbende.

Waartoe dat blazen?

Enkelen zeggen mij: om zich bij de ongelegenheid, het accident, de ziekte aan te dienen: het is 't kloppen aan de deur. Het zou te ruw en onwelvoegelijk zijn, zoo maar in eens met de djôpô te komen. De meesten kunnen echter het algemeen gebruik van het soewoek niet verklaren.

Doorgaans begint de handeling er mede.

Men zegt: sĕmboer-soewoek, omdat het voor Javaansche ooren onwelluidend is soewoek-sĕmboer te zeggen.

't Sĕmboer, naar men zegt van een slang afgezien, is het spuitend uitspuwen van een gekauwd genees- of toovermiddel: wierook, uien, zout, adas, poelô-sari (1), water, speeksel en zoo meer, al naar gelang de gelegenheid, of wel de ziekte zich voordoet.

Zoo gebruikt men b.v. voor door geesten bezochte kranken: (voor [illegible] kang kénging ganggoe lĕlĕmboet) wierook, soms met masoji, (Filet: massooi,

---

blazen, naptoe, (نفث) aanblazing, niet vaker voor? Kan het laatste woord er misschien op wijzen dat de handeling is van Arabischen oorsprong? Professor Veth gewaagt in zijn „Java", Dl. I. 225, mede van dit tooverachtig „blazen".

(1) Adas, Foeniculum vulgare. (*a*)

Poelô-sari, (Bisschop Grevelink: soms Plassari). Alyvia stellata.

(*a*) d. i. venkel. *Red.*

ç·nnamomum kiamis) voor koortslijders: enkel mĕnjan; voor vergiftigden: zout; bij stuipen: dringngoe (kalmus) en uien, ook wel djagoeng (maïs), tegen spruw bij kinderen: kadjĕng-lĕgi (kaneel, cinnamomum zeylanicum); voor kraamvrouwen: mĕnjan.

Sĕmboer (1) verkeerdelijk door de Javanen met montrô (2) vereenzelvigd, als zou dit woord ook iets stoffelijks beteekenen, moet strekken ten geleide van de tooverspreuk, de djôpô; men behoort zich immers aan te dienen met een geschenk.

Het speeksel, laat ons nu eens zeggen van den „duivelbanner", of van den „medicijnman", zij de laatste ook slechts een kind, wordt geacht te zijn van geneeskundige kracht. Slechts het spuug van dezen of dien, door een djôpô gekruid, zal helpen. Ter genezing wordt soms niets anders gebracht of gehaald, dan het speeksel, dat door den betrokkene zorgvuldigst wordt ingenomen.

Schier onafscheidelijk van de soewoe'k is de djôpô. Men spreekt van djôpô-montrô, (3) alweder voor de

---

(1) 't Is zeker wel opmerkelijk, dat de mohammedanen van de christen-inlanders getuigen, dat de sĕmboer-soewoe'k geen vat meer op de „zoodanigen" heeft: [illegible] Tiang masoek kotĕnnan nikoe sampoen botĕn pasah sĕmboer-soewoe'k.

(2) Montrô, Skr. mantra, ook bij de Chineezen veelvuldig voorkomende, golden bij de Hindoe's voor „pijnstillende tooverspreuken". (Kern, Boeddhisme, p. 398, 399). In de oudste geneeskundige werken, komen zij, nevens zeer ware en behartigenswaardige noties in betrekking tot de medische wetenschap, in groote menigte voor. In verhouding echter worden zij veel meer aangetroffen in de Primbon's der Javanen en in de Oesada's der Balineezen. Bij de Inlanders beteekent montrô iets stoffelijks, in den vorm van speeksel of van eenig kauwsel.

(3) Djôpô-montrô is Hindoesch. Was de tooverformule eens misschien een bede tot de godheid? Werkelijk baden de oude Hindoe's —

welluidendheid en om tegenover sĕmboer-soewoe'k te figureeren.

Een dezer woorden drukt echter de zaak reeds uit. Beiden beteekenen: toovergebed, tooverformule, en zijn gelijkelijk van hindoesche origine. Van de Arabieren nam men hier voor het woord dongô of dowô over.

De djôpô, met het spuug of met een ander medicament meêgedragen, zou men onder weg kunnen verliezen; dies wordt de patiënt of diens afgezondene daartegen met nadruk gewaarschuwd, en gaat men er dan ook zeer voorzichtig mede om. Enkele soewoekers, geboren met een wit puntje aan de tong, oftewel met een helm (1) of een djoemaät manis, kunnen het zonder-djôpô doen. Reeds als kind deden ze wonderen alleen met hun sĕmboer-soewoe'k en een weinig speeksel.

Op de persoonlijkheid van den soewoeker komt het hier natuurlijk vooral aan. Wie hij of zij dan ook zijn moge, — trouwens men heeft meestal te doen met een

---

in vele opzichten de „geestelijke voorouders" van den Javaan — bij 't inzamelen van medicijnen en bij 't toedienen van geneesmiddelen. Weinig ontwikkelde, bijgeloovige menschen wordt het gebed zoo licht een formule, zelfs wel tooverformule. Hoe wordt niet door de geheele Christenheid heen 't „Onze Vader" mishandeld! In zijn Lehrbuch der Religionsgeschichte, eerste deel, spreekt ook Prof. la Saussaye van deze verbastering van het gebed (107). Onder de Inlandsche christenen kwam het wel voor, dat men het „Onze Vader" als tooverspreuk — tot herstelling van een zieke o.a. — aanwendde. Trouwens, de Javanen, die zich van djôpôs bedienen, roepen, voor den vorm althans, ook Allah, ook Pangéran (den Heer) tot hulp aan. Volgt genezing, dan kent men echter alleen den „medicijnman". Dezen zij de dank en de eere!

(1) Een kind met een helm geboren doet ook onder de Javanen opgeld. Tegen ziekte in het rijstgewas is hij een zeer gewild middel. Bij de gemaakte opening in de sawahdijkjes gebaad, keert hij de gevreesde kwaal af. Hiertoe wordt de kleine dikwijls geleend, ja zelfs wel gehuurd.

oud man — van te voren wordt de aanwezigheid of het bezit van bovennatuurlijke macht, zij het dan in mindere of meerdere mate, aangenomen. Men doet dat zonder er zich rekenschap van te geven. Soms noemt de soewoeker van beteekenis, meestal een geslepen, energiek inlander, zich zelfs Allah = God, en geeft met veel aplomb voor, dat niets hem onmogelijk is. Voor doodenopwekking staat de Kjai zelfs niet. Onthouding, (1) het 's nachts verblijven op begraafplaatsen, vasten en zelfkastijding hebben hem gebracht tot dit hooge standpunt. Zoo is hij dan van krachtige werking: [Javaans schrift] ampoeh; betooverend [Javaans schrift] dĕsṭi; machtig inwerkend [Javaans schrift] pĕḍĕs; wonder-

(1) Onthoudingsverboden gelden zoo wel voor den soewoeker als voor zijn cliënt. De Kjaï moet b.v. mĕṭak: aan 't „wit" zich houden, d.i. gedurende zeven dagen niets anders eten dan rijst, geheel geen toespijs; pati-gĕni: vuur dooden, d.i. in drie dagen eten noch drinken; tôpô ngloewat: eenigen tijd in een diepen, overdekten kuil, bij wijze van graf neêrliggen; tôpô ngalang: als een kalang — vliegende hond — slapen, met de beenen naar omhoog; tôpô ngéli: zich de snelvlietende rivier laten afdrijven op een los vlotje van pisangstammen, zonder een vin te verroeren; tôpô-ngidang: als een kidang — klein soort hert: Cervulus muntjak — leven in de bosschen, van bladen en wortels, zonder iemand te ontmoeten; tôpô bisoe: zich doofstom houden, maanden lang, e. d. m. Het is bekend dat de toovenaars bij andere volken zich aan deze en soortgelijke ascese mede hebben te onderwerpen (Schneider, die Naturvölker II dl. p. 61).

De patiënten hebben zich veelal van zingenot te spenen. In het bijzonder heeft de kranke, die een doorn in zijn been kreeg, zich te onthouden van paṭil-visschen, visschen met harde scherpe stekels; hij mag: geen lélé (Clarias punctatus); geen sĕmbilang (Plotosus lineatus); geen bandĕng (chanos orientalis); geen kipir (?) eten. Suiker is verboden. Iemand die een wond heeft, mag geen zeevisch, geen lombok (Capsicum annuum) en geen aardvruchten eten. Uit geneeskundig oogpunt bleken enkele van deze verboden ons doeltreffend. Zij worden echter geen van allen met dit uitgesproken doel gegeven. Zij hebben steeds het voorkomen van als dooding des vleesches te moeten gelden.

doend istidjab of tidjab; ook wel kédĕr: allerwege genoemd, vermaard.

Op één dorp zijn meestal drie, vier soewoekers van eenige beteekenis. De doekoen's kunnen doorgaans allen met het soewoeken te recht. De dorpsbewoners roepen echter zelden de hulp van hun eigen soewoekers of doekoen's in. Het moet, zooals dat elders ook wel gezien wordt, van verre komen, of in de verte gezocht worden.

Door herhaalde ascese moet de soewoeker zich wapenen tegen achteruitgang. Slaagt hij soms niet, dan is het zeker omdat hij zich niet genoeg onthouden heeft. 't Kan trouwens ook zijn, dat rapal, sarat en geneesmiddel niet djoḍo met den patient, niet bij hem passen, dan wel, dat de zieke of de soewoeker zich niet trouw aan de sirikkan (spijs- en andere verboden) heeft gehouden. Misschien was de toovenaar wel juist verlaten door den geest, (1) die hem anders steeds inspireerde.

De soewoekers (2) van dit laatste allooi, niet zelden

---

(1) Wij hadden hem dan kunnen hooren zeggen: „akoe orô bisô, karĕpkoe déwé, jen sadoeloerrakoe ora ônô". Ik kan niet, 't is zoo mijn eigen wil, als mijn broeder er niet is.

Kapiran, kasoeroepan, van een geest vervuld, komt onder de Inlanders, ook nog op andere wijze voor. Zoo gebeurt het b.v. dat een gewoon désaman, een eenvoudige boer, eensklaps een geest in zich voelt komen, medium wordt, om met de spiritisten te spreken, en dan het woord voert, als ware hij zelf totaal weggecijferd, als die geest: des geestes taal, naar des geestes wil.

(2) Men telt twee soorten van soewoekers: een, de pasek, staat nog met de voeten in het oude Heidendom; de ander, de santri, is uitgesproken Islamietisch.

halve krankzinnigen of kinderen, staan zeer hoog bij hunne landgenooten aangeschreven.

In 't algemeen doet men geen zedelijke eischen. Een bekende bordeelhouder, eene veile dansmeid, een gevreesde dief, een berucht misdadiger is niet zelden een gezochte doekoen of soewoeker.

De levensbeschouwing der soewoekers, vooral die der pasè'k is meestal zeer lichtzinnig,. „Hier goed, daar goed", „hier rijk, daar rijk"; „hier veel vrouwen, daar veel vrouwen"; „hier lekker levende, daar lekker levende"; ꦧꦼꦕꦶꦏ꧀ꦏꦺꦤꦺ꧈ ꦧꦼꦕꦶꦏ꧀ꦏꦺꦴꦤꦺꦴ꧈ bětjik kéné, bětjik kono." 't Komt er verder niet op aan, hoe een mensch leeft: zoo is de levensbeschouwing ook van bijna al de inlandsche ambtenaren en van schier al de Chineezen in Indië.

Van waar of van wien hebben de soewoekers, van professie altijd, hun kennis, hun ilmoe, hun rapal, hun tooverformulieren?

Volgens hun eigene verklaring: van de voorouders, door onderwijs aan de tjantriks (1) overgeleverd.

Tot leerling of tjantrik nu wordt niet zoo maar iedereen aangenomen. Die tot het ngadji, hier tot het aanleeren van de vereischte tooverspreuken, zal worden toegelaten, dient geboren te zijn op een gunstigen dag.

Daar biedt zich b.v. een leerling aan. Al spoedig vraagt de Kjai hem:

„Wel mannetje, hoe staat het met je naptoe, je geboortecijfer?" „„Dat is negen, oude Heer; want ik ben geboren op Sěnen-Manis."" „Zoo, zoo, ventje, dan zal 't

---

(1) De Hindoe's hadden hunne studenten in de geneeskunde, aan wie zeer hooge eischen werden gesteld. Op Java komen zij meer voor als knechtjes van de doekoen's en soewoeker's. 't Onderwijs dat zij ontvangen, is zeer onbeduidend.

met jou wel niet gaan. Gesteld ook, je leerde alle mogelijke djôpô van buiten, ze zouden niet pakken, niet aanslaan."

Men wete, dat tien het voorbeschikte geboorte-cijfer is voor a.s. doekoen's en soewoeker's.

Nu loopen er wel onder, die op een' ongunstigen dag zijn geboren, maar dezen zijn spoedig stomp gepractiseerd, op den duur gaat er geen kracht van hen uit.

Een eerste voorschrift voor den tjantrik is ascese. Daar ruimschoots zich aan onderwerpende, zal hij de aan te leeren ngelmoe eerst terdege snijdend, krachtig in zich opnemen.

Het brengen van offers aan de geesten en het geven van slamĕttan's is aan de zaak mede zeer bevorderlijk.

Dat de tjantriks niet zelden de eigen kinderen of kleinkinderen van den Kjaï zijn, zal niemand verbazen, die weet, dat de soewoek-wetenschap — de echte weet u — in bepaalde families erfelijk is.

De Kjaï's of doekoen's toeroenan, erfelijke soewoekers, zijn zeer geëerd.

Overal in den wijden omtrek hebben zij hunne "kinderen" menschen, die door hen geholpen of geleerd zijn.

Hun raad, hun wil is dezen ten wet. De Kjaï wordt blindelings gehoorzaamd. Nog na zijn' dood brengen zijne "kinderen" hem hulde. Op zijn graf strooien zij bloemen en herhalen er prevelend zijne kostbare djôpô's.

Het onderwijs van de soewoeker's of doekoen's, omvat vooral deze djôpô's, rapal's, dowô's, adji's d.i. tooverformules; verder het onderricht omtrent de sirikkan of verboden; dan de wijze van sĕmboer; verder ook wel de aanwijzing van djimat's of talismans, en laatstelijk van de in acht te nemen ascese.

Patiënten, zoowel als leerlingen, hechten zeer veel aan den zegen — (pangesṭoe of sawab) van den Kjaï.

De tjantrik's betalen geen leergeld, vooral niet, als ze nog jong zijn. Oudere volgelingen, die niet zelden huisonderwijs ontvangen, of slechts tijdelijk volgen — met name Javaansche ambtenaren, ter verkrijging van de noodige ilmoe om hooger op te komen — geven weleens kostbare geschenken: een paar koeien, een paard en zoo meer.

Dat Chineezen, (1) uiterst bijgeloovige lieden, hun toevlucht tot de Kjaï's nemen, kan ons niet verwonderen, maar dat de afstammelingen van Europeanen het somtijds ook doen, dat moet ons bevreemden. Zou 't ook komen door 't onvoldoende godsdienst-onderwijs? Wat zegt toch één of twee uur catechisatie per maand, niet zelden slechts kort, en dikwijls in 't geheel niet genoten?

De inlanders noemen de blanken smadelijk kapir's, ongeloovigen, heidenen, en waarlijk onze Europeesche maatschappij in Indië schijnt steeds meer aan dit leelijk epitheton te beantwoorden.

Hoewel wars van kleingeestige haarklooverijen en van walgelijk gefemel in zake godsdienst, kan deze toenemende onverschilligheid voor alle religie ons ten zeerste bezwaren.

Waar blijft dusdoende het gevoel voor het ideale; de zin voor belangelooze toewijding; waar onkreukbare trouw; waar piëteit? Zou de maatschappij werkelijk gelukkiger zijn zonder godsdienst?

---

(1) Wij moeten ons niet al te zeer over het bijgeloof van Javanen en Chineezen verbazen. Het dwaalgeloof is zoo hardnekkig. Hoe veel superstitie nog in Europa! Daar heeft men b.v. de Friezen. In Dr. Halbertsma's tijd (Rimen en Teltjes, — Dimter, de Lange, 1881, p. 9 enz.) namen zij nog wel hun toevlucht tot de zoo genaamde „jichtmasters" of „duivelbander's". Als deze noordsche hocus-pocus—maker, die niets van de komst van den jichtigen Pibe kon weten, bij diens verschijnen ernstig en bedenkelijk spreekt: „Daer komme jimme al oanriden? Ik hie jimme al forwachte, mar sa ier net," dan verkoopt hij niet minder charlatanerie dan de Kjaï, bij de ontvangst van diens patiënten; en wat betreft de goedgeloovigheid der slachtoffers, daarin is geen wezenlijk verschil.

Keeren wij terug tot ons onderwerp.

Worden de doekoen's en soewoeker's zeer ontzien en hooggeëerd, er rusten op deze menschen betrekkelijk ook nog al zware verplichtingen. Zij moeten o. a. steeds gereed staan. Het is voorgekomen, dat men het huis van een Kjaï in brand stak, omdat hij, daartoe uitgenoodigd, niet verscheen.

Onderscheiden van hunne landgenooten doen de soewoeker's en doekoen's zich gewoonlijk niet voor. Diensvolgens het spreekwoord: [illegible] di gembol orâ mrongkol di géndong orâ mĕḍongkol: iets in het baadje omgeslagen, niet opgezet; gedragen op den rug niet merkbaar.

De vergoeding, aan deze menschen door hun cliënteele toegekend, is over het geheel zeer miniem.

Eigen desagenooten en armen behandelen zij geregeld om Gods wil ([illegible] krônô Allah).

Soms brengt de patiënt een witte kip, beantwoordende aan leeftijd en kunne. Het honorarium (pĕsaren, wedjani, pĕsoembang) is overigens bepaald: [illegible] rong wang sagobang, of 44 halve duiten.

Na de vergoeding uit de Kjaï eene zegenbede. Is er iemand, die wel betalen kan, maar het desniettemin niet doet, de onverlaat krijgt een vloek naar het hoofd, stort weder in; geen hulp wordt hem weêr geboden.

Soms bereidt men een godsdienstig maal (slamĕttan) op last van den Kjaï, dat men dan ten zijnent met hem, zijne leerlingen, familie en vrienden gebruikt.

De helft van de meêgebrachte spijzen en vruchten is er intusschen eerst door de njaï-doekoen, de vrouw van den soewoeker afgenomen.

Van alles — het behoeft niet herinnerd te worden — geniet de désageest (danjang) de essence.

Het overige heeft men genuttigd, nadat de Kjaï wierook gebrand en de aanleiding tot den maaltijd ontvouwd heeft.

Weleens heeft men eene gelofte (kaul) gedaan, om b.v. bij herstelling of welslagen eene geit, eene koe of iets dergelijks den Kjaï aan te bieden, en men kwijt zich daarvan altijd zonder mankeeren.

Zij 't ons vergund hier onder een korte schets te geven van een' soewoeker, naar het leven genomen.

Wij hebben hem zeer goed gekend, den steeds diepzinnig kijkenden, slimmen, gesloten oude, steeds rondloopende in een lang baadje, (1) dat wit moest heeten, doch 't reeds voor lang was geweest. De man was van een soewoeker-doekoen familie. Zoo ver als het hem kon heugen, hadden zijne voorouders zich reeds als zoodanig onderscheiden. Hij zelf had als soewoeker een' gevestigden naam.

Op gevorderden leeftijd tot desahoofd verkozen, werd hij, na dit eenige jaren geweest te zijn, christen.

Deswege door het betrokken districtshoofd vervolgd, mishandeld en van zijn pĕtinggischap ontzet, bleef hij aan zijne belijdenis vasthouden. Bevreemden moet het ons, dat hij, die daar zooveel voor over had, als soewoeker-doekoen bleef fungeeren, hoewel het tevens mag worden opgemerkt, dat de Kjai geen van zijne kinderen in het vak kon opleiden. De christengemeente, tot welke hij nu eenmaal behoorde, wilde er niets van weten.

Eenmaal beproefde hij zijn ilmoe tegen den „panditô". Het was bij gelegenheid dat zijn zoon als toekang-

(1) Een lang baadje – djoebah – op de wijze der goeroe's en kjai's; lieden die zich zelven respecteeren. De veronderstelde witte kleur is ook hier het symbool van meer dan gewone reinheid en heiligheid.

korèk (1) optrad tegen een zeer te waardeeren desahoofd. De vermeende belangen van zijn meest geliefd kind waren hier overwegend. Doch hoewel door zoo'n krachtigen toovenaar geholpen, moest de zoon het afleggen. Nu heette het, dat de ilmoe van den „panditô" van veel meer uitwerking was dan die van den Kjaï.

Zooals wij zagen, bleef hij aan zijn métier getrouw. Gevraagd, hoe hij dit met zijne christelijke belijdenis kon overeen brengen, gaf hij ten antwoord, dat hij als soewoeker geen kwaad deed, maar de menschen genas en voorthielp, en dat dit toch niet streed met het Evangelie.

De man geloofde zeker zelf aan de deugdelijkheid van zijn bedrijf. Verrassende uitkomsten deden zich dan ook voor, immers als men de verhalen van vele inlanders zal gelooven. Ons aangaande, reeds vele jaren lang, behandelden wij tal van kranke Javanen, (2) van wie velen te vergeefs hulp bij de soewoekers hadden gezocht.

Vernemen wij hoe een Inlander in de leer is bij den Kjai.

Voor dit doel blijft deze weder een volle tien dagen bij den ouden heer logeeren, slaapt naast hem en volgt hem overal; op 't veld zoowel als in 't bosch, steeds door den oude onderwezen.

Dat naloopen heeft zijn reden. Er zijn toch tooverspreuken, die slechts op bed, andere die alleen in 't bosch, andere weêr die alleen op 't rijstveld, nog weêr andere, die slechts aan den oever van eene rivier kunnen worden geleerd. Iedere dowô heeft zoo zijn eigenaardige sirikkan, (beperking, verboden).

---

(1) Toekang-korèk, de opperste corrigeerder van zijn desahoofd.

(2) Ja, er zijn enkele Inlanders die wel bij den Europeaan, bij den ongeloovige komen om geneesmiddelen, maar deze wordt niet gewaar, hoevelen tegelijker tijd bij den „medicijnman" aangaan, om diens soewoek, sĕmboer en djôpô over die vreemde obat te vragen.

Voor dat de Kjai christen werd, was het getal volgelingen veel grooter dan later. Hij kon ze nu – het moet eenigszins tot 's mans eer gezegd worden – geen dowô geven voor schandelijke betoovering. Immers aan modong, (1) saṭet en toedjoe deed hij niet meer. Dit had zijne discipelen en cliënten zeer doen afnemen.

Eens op een avond kwam er een rijke Chinees tot hem. Diens broeder zat voor eene opiumzaak in voorloopig arrest. De kunst zou thans zijn, den delinquent uit de handen van het gerecht te houden.

De oude zit met den Babah op de rustbank in het voorhuis, op de wijze der Javanen. Hij begint het gesprek.

Wel, al zoo laat op den dag, komt gij nog hier! Wat verlangt gij?

— Ja vader, ik kom tot u voor eene dringende zaak.

Nadat zij binnenshuis gegaan zijn, verhaalt hij van zijn broeder hetgeen wij reeds weten.

— Best! Ik sta er voor in. Dat komt in orde. Maar één ding: gesloten hoor! Dat het Bestuur niets van mijne tusschenkomst merke!

— Goed, daar sta ik voor in. Vader make zich in geen opzicht ongerust.

— Breng mij zoo spoedig mogelijk een broek en een baadje van uwen gevangen broeder. Dan moet gij een witten haan uitzoeken met gele pooten: een mas koemambang. (2) De leeftijd van het dier moet met dien van uwen broeder overeenkomen. Alles moet ten mijnent zijn voordat de Landraad zijne zittingen weêr hervat.

---

(1) Mededeelingen D. XXX, p. 117.

(2) Mas koemambang, drijvend goud, de witte haan of kip, met gelen snavel en gele pooten.

— Zooals u het verlangt, vader! Mag ik vragen: houdt vader ook van het zoodanige? (1)

— Ja wel, zoo'n beetje! (2)

De Chinees had er reeds voor gezorgd, en reikte onzen soewoeker een blikken doosje met opium over.

Hierop keerde de voorname Babah met zijn bendi weder naar de stad terug. Den volgenden morgen reeds was het gevraagde gebracht.

Den Vrijdag vóór dat de Landraad zitting hield, zou er een gewijde maaltijd zijn ten huize van den Kjai, die intusschen onzichtbaar was, verscholen achter de vuile gordijnen van zijn rustbed.

Daar zat hij bij een klein lichtje, op een nieuwe mat, zijne blikken onafgebroken gevestigd op twee blinkende rijksdaalders, met de borstbeelden van Willem II en III. Den laatsten dag en nacht bleef hij geheel zonder eten en drinken. 't Stuk moest bestaan worden, den nieuwsten rijksdaalder te zien boven den ouden, dan toch zou de gekerkerde Chinees vrij komen.

Mocht Willem II boven geraken, dan zou de kans verkeken zijn.

's Morgens werd de opgesloten haan vrijgelaten. Dit deed de Kjai zelf, met de volgende bewoordingen: „Siliang!" (veronderstelde naam van den Babah) „verlaat uw kerker. Ik gelast het u."

Voor de kleedingstukken werd door den Kjaï wierook

---

(1) Het „zoodanige," noemt de Inlander iets waar voor hem een luchtje aan is, wat men maar niet zoo noemt in een fatsoenlijk gezelschap, zoo bijv. het Christendom – de godsdienst der ongeloovigen – en de opium.

(2) Vreemd van den oude, dat hij dit niet laten kon. 't Komt hoogst zelden bij christen-inlanders voor.

gebrand, daarna driemaal (1) er over gesoewoekt, voorts de djôpô uitgesproken en nog eens gesoewoekt. Ten slotte werden broek en baadje driemaal zachtjes met de hand geslagen.

Na deze behandeling gaf de oude de kleêren aan den Chinees terug, zeggende: „beveel uw broeder een en ander nog vóór de zitting van den Landraad te dragen. Verder geef ik u een sarat, een middel nog; n.l. dit stukje papier, (waarop deze [illegible] en soortgelijke hiëroglyphen). scheur dit in kleine stukjes, en strooi die zelf, of laat die uiterst behoedzaam strooien, langs den weg, dien de leden van den Landraad moeten passeeren. Dat niemand het merke."

Inmiddels zou het nog denzelfden dag gewijde maaltijd zijn. Alles liep voorspoedig van stapel. Na de slamĕttan kwam de koepat pĕngloewar: gele rijst, in een vierkant zakje van bladeren, voorstellende alweder de in vrijheidstelling van den gevangene.

En hij kwam vrij. De zaak bleek „koerang trang. (2) De Kjaï werd rijkelijk door den Chinees beloond.

Het bevreemde u niet, dat steeds tal van kranken mede tot den Kjaï hun toevlucht namen. Waren het dorpsgenooten, dan behoefden zij volgens oud gebruik niets te vergoeden. Vreemden offerden echter meestal hun 44 kèpèng – rong wang sagobang – benevens wierook en de ingrediënten voor een sirihpruim, niet zelden ook den Europeaan, die een' zieke behandelt, in de Binnenlanden aangeboden.

---

(1) Men zegt mij, dat de kjaï's driemaal soewoeken, om den danjang of geest niet te doen schrikken.

(2) Koerang trang, d.i. volgens Europeesche wetgeving en rechtspraak, niet steeds volgens inlandsch rechtsgevoel, en zelden volgens de gezonde opvatting van niet rechtsgeleerde Europeanen, onvoldoende bewezen.

Vernemen wij hoe de duivelskunstenaar in enkele bepaalde gevallen zich van zijne taak kweet.

Als er zich een patiënt met hoofdpijn bij den oude aanmeldde, dan betastte deze vóór alles zeer nauwkeurig de gevoelige plek, om te weten, waar 't haperde en hoe erg 't was. Dan nam hij een pinangnoot, sneed den steel midden door en stak in de snede een houten pen. Nu werd de noot driemaal gesoewoekt en even zoo veel keer gesĕmboerd.

Hierna vroeg de Kjaï aan den lijder:

— Wel, hoe gaat het? Voel je 't nog?

— O, 't is al veel beter.

— (Na een poosje.) 't Is geheel in orde, hoor! Werp nu de noot, zoo ver ge kunt, links van je weg. Pas echter op over niemand heen te gooien.

De kranke deed zoo als hem gezegd werd, en gevoelde zich als van hoofdpijn vrij.

Een ander geval. Het gold de toepassing van de poetĕrgiling, de tooverformule om een voortvluchtige terug te doen komen.

Een Bengalees, wiens baboe met het goed van hare meesteres was weggeloopen, kwam de hulp van den Kjaï inroepen.

— Gisteren is mijne bediende, Si Soetô er van doorgegaan, medenemende enkele kleedingstukken mijner vrouw. Ik heb haar overal te vergeefs gezocht. Kan u ze terug doen keeren? 't Koste dan wat het wil.

— Ja, dat zal wel gaan. Begin maar vast een nieuw rijstpotje met deksel aan te koopen, en breng dat hier, tegelijk met de enkele oude kleedingstukken der weggeloopen baboe.

De Kjaï krenkelde de laatsten als een touw, deed ze in den rijstpot en dekte die daarop toe. Hierna had

driemaal herhaald, 't uitspreken van een tooverformule plaats. De kĕṇḍil (1) werd daarop onder het bed van den toovenaar gezet. Zoo dikwijls de oude zich ter ruste begaf, sprak hij de tooverspreuk op nieuw uit, en noodigde hij den rijstpot, door hem als zuigeling beschouwd en naar ḍe voortvluchtige genoemd, te slapen.

's Morgens herhaalde hij deze handeling, en verzocht de kĕṇḍil op te staan. Voor en na iederen maaltijd had dezelfde manoeuvre plaats.

Men kan voorzeker niet zeggen, dat de Kjaï zich voor zijne cliënten niet uitsloofde. Zijne bedoeling hier was, de delinquente te verbijsteren en met verlangen te doen terugdenken aan de door haar verlaten woning. De historie meldt niet, of de oude ditmaal slaagde. Wel verhaalt men, dat dit dikwijls het geval was bij deze en soortgelijke gelegenheden.

Eens op een' dag kwam er eene vrouw, al eenigszins op leeftijd, tot den Kjaï met een dringend niet zelden gedaan verzoek. Haar man had het oog op eene jongere vrouw geslagen, omdat zij maar geen kinderen kreeg.

— Als u nu deze geheele verhouding wil te niet maken.

— Welzeker! Zeg me maar eens, hoe heette je man bij de geboorte?

— Sariman.

— Best kind! Ga nu gauw naar huis, en zoek een paar mĕlati's en kĕmbang boreh. Breng die hier, tegelijk met het kleedingstuk van uw man, dat hij het meest draagt.

De vrouw deed alzoo, en ontving het gebod, den daarop volgenden Vrijdag terug te komen.

(1) Om 't aardige, vreemde, onwaarschijnlijke van het geval wordt de kĕṇḍil, kleine rondachtige rijstpot, soms sprekende en handelende opgevoerd. "(Mededeelingen" D. XXVI, p. 389).

Nadat zij vertrokken was, nam de Kjaï de mĕlati-bloemen en bleef er onophoudelijk op staren. Eindelijk werd er driemaal een djôpô over uitgesproken, gesoewoekt, en werden de bloemen in de ooren gehangen.

Nu was de beurt aan de boreh, waarmede hij op de zelfde wijze handelde, uitgenomen dat hij deze terstond in den hoofddoek van Sariman wikkelde, waar ten laatste ook de mĕlati-bloemen in verdwenen. (1)

De Kjaï legde nu den hoofddoek op zijne bedsteê, 's mans uitsluitend domein, waar, naar de gewoonte der Kjaï's, zelfs zijne vrouw en kinderen niet kwamen. Zoo'n ledikant van de soewoeker's en doekoen's is tevens bergplaats van al hun hocus-pocus-zaken, ja, niet slechts magazijn, maar mede laboratorium. Geen oningewijde mag zijn oog hierin slaan.

's Vrijdags kwam de vrouw terug.

— Kom kind, ben je daar al? Ga zitten. Ik zal je een sarat, een toovermiddel geven.

Nu beschreef hij met een potlood een stukje papier, en gelastte de vrouw dat in het kussen van haren echtgenoot te verbergen, zorgvuldig met de kapok vermengd.

— Den hoofddoek laat je je man weêr als gewoonlijk dragen. De boreh moet je in de gaten van je slaapplaats stoppen.

Hier bedroeg het honorarium weder 44 halve duiten, een vol stel kleêren, benevens de verplichting een slamĕttan aan te richten.

Legio van Prijaji's zijn, zoo zegt men, door den Kjaï op hooger sport geholpen. Immers tal van districtshoofden en onder-districtshoofden dankten hem hunne promotie en noemden hem met nadruk „vader."

---

(1) Mĕlati (Jasminum sambac). Kĕmbang-boreh: verschillende soorten van bloempjes, onder boreh, een geel smeersel, gemengd.

Vele dorpshoofden, door hunne vijanden gezocht of door wandaden wankel, behielden door hem hunne betrekking.

Hij verstrekte de noodige ilmoe's of rapal's, tooverspreuken, en bovendien krachtig werkende sarat's, toovermiddelen: stukjes papier met allerlei kabalistische figuren bekrabbeld.

Gewoonlijk gaf hij aan een geprangd dorpshoofd twee zulke papiertjes: één om te begraven in den weg door al de dorpsgenooten te passeeren, één om voor de deur van den toekang-korèk te verstoppen.

Voorts werd zoo'n hoofd geboden, 's morgens op te staan vóór zijne dorpsgenooten ontwaakten, en dan telkens een wandeling om het dorp te maken. Op deze wijze zouden de tegenstanders, de een na den ander wel afdeinzen.

En het geschiedde alzoo.

De Kjaï werd steeds ruim beloond, en tal van zijne vele „kinderen" brachten hem op Javaansch nieuwjaar den voetkus.

't Laatste, waar de man nog voor zorgde, was zijn mausoleum. Kort vóór zijn verscheiden nam hij daartoe de noodige maatregelen.

De Kjaï had n.l. een paard, een trouwen knol, die hem naar menig „kind" had heengedragen. Dat ros moest worden verkocht, en de opbrengst besteed aan eene eeretombe op zijn graf.

Slechts korten tijd hield het pannen afdak – het verkregen grafteeken – het uit. De christengemeente had er geen sympathie voor, de familieleden verzorgden het niet, en de vrienden, des Kjaï's geesteskinderen, zij lieten het, een enkele uitgezonderd, onbezocht. De witte mieren deden het overige. En nu, na enkele jaren slechts, wordt aan den eens door velen gevierden Soewoeker-doekoen, den ouden Wônô-djôjô, schier door niemand meer gedacht.

Ons opstel zou niet volledig zijn, als wij niet in het bijzonder gewaagden van de behandeling van nog enkele der meest voorkomende ongesteldheden; als wij er niet nog even bij stil stonden, hoe de Kjaï's aan de zonderlingste wenschen hunner cliënten trachten te beantwoorden.

Si Dadap is door een slang gebeten. Had hij nu maar het uiterste puntje van den staart van het ondier, dan kon hij dat op de wond leggen en de genezing zou volgen. Doch helaas! de slang ontkwam.

Zoo is het dan aangewezen, den Kjaï soewoeker te roepen. Er zit niet anders op. Men laat hem te paard halen.

De patient is af en toe „dood", maar komt steeds weder bij. Hij is op het gevoel klam. De hartkuil is zeer gedrukt. 't Is of het bloed al stilstaat. Dit neemt echter niet weg, dat de soewoeker dezen dag niet kan arriveeren.

Hoe zou hij toch? 't Is immers djoemoeah-lĕgi. Daarom komt hij eerst den volgenden dag.

De Kjaï begint met te constateeren, dat de man inderdaad door een zeer vergiftige slang is gebeten en werkelijk reeds ver heen is.

Voor dat hij echter iets anders doet, brandt hij wierook, om die zoo tot spijze voor de geesten te doen dienen, misschien ook wel om den desageest te verzoenen. Hierna volgt de djôpô, voor hem zoowel als voor den kranke abracadabra:

„Bissĕmilah kimmanira kim. Samang rimang goeroené si oepas abang. Samang ritih, goeroené si oepas poetih. Samang rijo, goeroené si oepas idjoe. Samang riming goeroené si oepas koening. Samang rimĕng, goeroené si oepas irĕng. Oepas mati. Daging tangi. Rĕp

s i r ĕ p a d ĕ m a s r ĕ p, k ĕ b i t a n i d o e k o e p o e t i h. (1)

Na driemaal op de wondjes gespuwd te hebben, vraagt hij den zieke:

— En hoe voel je je nu, kind?

— Al koel (iet of wat handzamer) oom! Maar ik kan mijne oogen bijna niet open houden.

— Nu dat is niets. Een weinig sluimeren mag wel. Alleen slaap niet te diep in.

De vrouw ziet haren nog wezenloozen man hoogst ongerust aan. Eindelijk roept zij weeklagend uit:

— Och oom, merk het toch eens op! Zijn hartslag staat reeds stil ..... O vader van Djôjô! (haar zoon), zou je mij en je kind dan zoo maar kunnen verlaten?! Denk je dan geheel niet meer aan ons? Ach! Ach!

De s o e w o e k e r: Kom! kom! stel je toch zoo niet aan. Je man is niet dood. Wat je nu ziet, is niets anders dan de worsteling van de djôpô met het gift der slang. Daarom geen onnoodig geschreeuw.

Maar ik kan 't niet aanzien, oom, 't lijden van Djôjô's vader.

Nu, scheer je dan weg!

Tot een der omstanders: breng de moeder van Djôjô

(1) Men herkent in den aanvang de beginwoorden van ieder Koran-hoofdstuk (het 9de uitgenomen): b i s m i l l a h i r a h m a n i r a h i m. Zelden zijn er K j a ï ' s die weten, dat deze uitdrukking beteekent: „in naam van den goedertieren en barmhartigen God." En zeker komt het vreemd voor, dievenrapals en vervloekingsrapals op de eigen godvruchtige wijze te hooren beginnen. De Javaan is geen mensch van beginsel, van karakter: hij voelt niet dat hij hier heterogene zaken vereenigt.

Samang Rimang is de leermeester van het roode vergif, Samang ritih van het zwarte vergif, Samang rijô van het groene vergif, Samang riming van het gele vergif, Samang rimĕng van het zwarte vergif. De dood aan het gif! Het vleesch verrijze. St! Stil! Koud en koel! Mijn wit spuug valt er op.

weg, en tracht haar wat te calmeeren. Ik zal wel alleen op den zieke passen.

Terwijl zij wordt weggevoerd, zegt zij: Ik ben zoo bevreesd. Het zal niet gaan.

De gedienstige: Kom, wees nu zoo ongerust niet. Vertrouw maar op den Kjaï. Hij heeft er al zoo velen genezen. Ga jij nu maar naar de keuken en kook water, om voor oom koffie gereed te maken.

Den Kjaï worden koffie en versnaperingen aangeboden. Hij zal er echter geen gebruik van maken, vóór dat het geval zich gunstiger laat aanzien. 't Is toch als of de bloedsomloop reeds heeft opgehouden. De lijder ligt als zielloos neêr. De toovenaar vraagt wierook, kauwt die knarsend, en steekt daarna zijn laatste pijl af: een tweede djôpô:

„Bissĕmilah kimmani rakimoepas poetih! Endi omahmoe? Wetan. Ôpô koeṭamoe? Slôkô. Ôpô sĕgaramoe? Santĕn. Ôpô kwasamoe? Nampik poetjoekké Brôdjô. Oepas abang! Endi omahmoe? Koelon. Ôpô koeṭamoe? Tĕmbôgô. Ôpô sĕgaramoe? Kawah. Ôpô kwasamoe? Nampik poetjoĕkké Brôdjô. Oepas irĕng! Omahmoe ĕndi? Lor. Koṭamoe? Wĕsi. Sĕgaramoe? Nilô. Kwasamoe? Nampik poetjoekké Brôdjô. Oepas kang ônô tĕngah. Mĕnĕng! Mĕnĕng! Tĕkô mĕnĕng! Dijĕm! Dijĕm! Tĕkô dijĕm. Toeroe! Toeroe! Tĕkô toeroe! Kĕtiban banjoe ajoe. Adĕm, asrĕp kĕtiban idoe poetih. (1)

---

(1) Begin als voren. „Wit gift! Waar is uw huis?" „In het Oosten." „Waaruit bestaat uw burcht?" „Uit zilver." „Uw zee?" Uit klappermelk." „Uw macht?" „Ik weersta de punt van het wapen." „Rood gif!" „Waar is uw huis?" „In 't Westen" enz. (Al de windstreken worden

Volgen de bespuwingen, driemaal herhaald. De soewoeker vraagt nu op nieuw den lijder, die inmiddels weder bijgekomen is:

— Hoe voel je je op 't oogenblik, mijn jongen?

— Merkelijk verlicht, oom. De Kjaï voelt den pols.

— Kijk! het bloed daalt reeds naar beneden.

Een weinig later, terwijl hij wat eet: Zie, de zwelling der beenen neemt af.

Wij zullen den patiënt niet verder op den weg van herstel volgen. Genoeg zij 't ons te weten, dat hij, naar men ons vertelt, langzamerhand bijkwam en geheel genas.

Volge een ander geval.

Eene moeder brengt haar eenig zoontje, aan koorts lijdende, bij een' ver afwonenden soewoeker. 's Mans nederig kluisje ontsluit zich voor haar.

— Kom maar binnen en zet je op de rustbank in het voorhuis. Dat is je zoon zeker?

— Ja. Kjaï, mijn eenig kind.

— Zoo! Een moeilijk bezit. Want zoo'n kind moet van den Kôlô (1) vrij worden gemaakt. Volgens gewoonte doe je het best daartoe de wajang Batôrô Kôlô." voor hem te geven.

— Gaat hij al te leeren (njadji)?

— Ja zeker Kjaï. Ik stel er prijs op, dat hij den

---

zoo achtereenvolgens genoemd, dezelfde vragen herhaald, en met eenige wijziging dezelfde antwoorden gegeven. Dan volgt:) "Gift in het midden! Rust! Rust! Wel! het rust al. Slaap! slaap! Wel! het slaapt al. Heerlijk water valt er op. Koel, koud! Wit spuug valt er op.

(1) De Kôlô der Javanen (Fonseka, Altindische Mythologie p. 17, 108) is hier de personificatie des doods; een vreeselijke draak, een nôgô, is zijn beeld. Het is de serpent, die zich om de aarde, om het heelal kronkelt, en wee den mensch, die niet lettende op zijne gangen, tegen hem inloopt of werkt. Kôlô wordt heel wat meer ontzien dan Allah, de God der mohammedanen.

verlichten weg, „margi ingkang paḍang" kenne. Hij zal mij dan eens in een volgend leven tot hulp en steun kunnen zijn.

— Maar kind, wat voert je hier heen?

— Mijn jongen heeft reeds geruimen tijd de koorts, Kjaï! Hij is al bij herhaling door den modin van ons dorp gesoewoekt. Doch dat gaf niets. En zoo is het, dat ik uwe tusschenkomst inroep. Misschien past uw spuug voor zijne ongesteldheid. Wees zoo goed den jongen te soewoeken.

— Zoo, zoo! Wanneer komt de koorts bij hem op, en schudt hij dan erg?

— Ja, heel erg. De koorts laat zich op dezen tijd reeds gevoelen.

— Wel, wel! Ik zal maar met radjah (×) (1) beginnen.

Tot zijne vrouw:

— Kom njaï, geef me maar een weinig koenir, (kurkuma) en een korrel zout.

Beiden worden gestampt en fijn gewreven.

De jongen moet nu bij den Kjaï komen, zich ontdoen van zijn baadje en den ontblooten rug den oude toekeeren. Op zijne schouderbladen wordt hierop door den soewoeker, door met kracht uitgestooten adem, driemaal geblazen (soewoek) en over de koenir een tooverformule uitgesproken. Deze wordt vervolgens tot driemaal toe met den mond op de schouderbladen uitgespoten (sĕmboer). Ten laatste heeft 't radjah plaats, het met een houten pennetje, daartoe in het mengsel van de koenir en 't zout gedoopt, aanbrengen van kruisjes (×) op de schouderbladen.

---

(1) Radjah, geheimzinnige krassen en strepen, in den vorm van een haspel en daarom wel b.v. bij de handteekening van iemand die zijn naam niet kan zetten, radjah alikassan genoemd. Wij zagen dit teeken ook op het offergereedschap in het Tĕnggĕrsche.

Na deze handeling worden de schrijfstift en de overgebleven koenir enz. zoover mogelijk weggeworpen. Het zou toch kunnen zijn, dat een ander, die over deze zaken heenstapte, daardoor de koorts kreeg, die immers met de ingrediënten tegelijk werd uitgeschud. Het vertrouwen op den soewoeker is steeds onbeperkt. Daar de patiënten onder de nog al imponeerende behandeling niet zelden herstellen, ligt het wel eenigszins voor de hand, dat hier suggestie in het spel is.

Nog een geval.

Iemand kan niet urineeren, en heeft daarbij geen ontlasting. Twee, drie, vier soewoekers en doekoens worden, soms op één dag, door hem geraadpleegd. In enkele dagen heeft hij ongeveer een dertigtal geconsulteerd. Eindelijk wordt den man een soewoeker aanbevolen, van wien 't bekend is, dat hij nooit beide ontlastingen tegelijk doet, iemand, die door bestendige ascese zijne tooverspreuken extra krachtig houdt en ze bij niet aanwending rust geeft door baden, kramas (wassching van het hoofdhaar) en slamĕttan. Dien moest hij hebben. De beroemde oude wordt ontboden. De geest, die den Kjaï pleegt te vergezellen, is juist weêr bij hem. Dat treft dus.

De Kjaï dan hemt en vraagt:

— Hoe lang ben je al ongesteld?

— Nu reeds drie dagen.

— Heb je kort voor dat je ziek werdt ook met iemand over hoop gelegen of een of ander verbod overtreden?

— Ja, wat zal ik zeggen? Een mensch heeft altijd wel enkele vijanden. Misschien heb ik eenig verbod veronachtzaamd.

— Nu, ik wil je helpen, omdat je mij hebt laten roepen. Denk er om, dat ik slechts middel ben. Alleen Allah is machtig.

Je bent betooverd. Er is iemand, met wien je in onmin leeft, die je naar het leven staat.

Neem nu wierook, en doe dien in een wit kommetje met water. De Kjaï kauwt daarop de mĕnjan, onderwijl den kranke bevelende af en toe op te staan en weêr te gaan zitten.

De oude prevelt verder zijn djôpô en soewoekt tot driemaal toe den rug van zijn slachtoffer. Vervolgens wordt het water gerapald, gesoewoekt en met dat water gesĕmboerd. Hierna spreekt de Kjaï: drink van dit water, zoo dikwijls als je maar wilt. Na het verbruikt te hebben, doe je me weten hoe 't je gaat.

Het verloop dezer ziektegeschiedenis kwamen wij niet te weten. Dat zij meestal is als een schoone, bedriegelijke droom, behoeft ons niet te verwonderen.

Ook dieven bedienen zich van de soewoek.

Een paar fielten zijn b.v, overeengekomen ergens in te breken. Een gelukkige dag is uitgekozen. Huis en goederen zijn goed opgenomen. Er is wierook gebrand voor den ingang van eigen woning, en daarbij de volgende djôpô gepreveld:

danjang ing keblat papat, pôdô rĕksannônô akoe ing sawĕngi iki. Tĕpoengnô akoe lan danjang dĕri Anoe. Pomô-pomô akoe ôdjô sahi. (1)

Hierna gaat men uit, zorgvuldig acht gevende op den luchtstroom uit zijne neusgaten. Aan den kant, waaruit men 't krachtigst ademt, zet de overeenkomstige voet den eersten stap.

---

(1) „Dorpsgeesten der vier windstreken wilt mij dezen nacht beschermen. Doet mij ontmoeten den dorpsgeest van Kĕndal-pajak, (waar hij gaat stelen). Past toch op, dat ik niet van hem gescheiden of verlaten rake!"

Op het afgesproken erf gekomen, wordt de adji si rěppan of adji bégô nondô, de tooverformule, om de menschen diep te doen inslapen, gepreveld.

Soen amatěk adjikoe si begô nondô. Soen angaděk ônô wétan. Pinajoengan měndoeng sapajoeng. Pětěng dědět, lelimoenan. Soen angaděk ônô kidoel enz., al de vier windstreken worden zoo opgenoemd. 't Einde is: Rěp! Sirěp! Rěp! Sirěp! Djabang bajiné wong sadjroning omah Gaok! Gaok! Gaok! (1)

Na 't uitspreken van deze woorden neemt een der dieven een hand vol aarde, soewoekt en sěmboert die driemaal en strooit ze daarna op het dak van het huis. De uitwerking hiervan is, dat de menschen nog dieper inslapen. Maar de honden dan? Wel, daarop is gerekend. Men heeft er immers ook al een tooverspreuk voor:

Djandoe! Djandoe! (2) Si djandoe dak doewé ati. Miné di dékél sěgôrô kidoel, di wadai kéntjéng, di adep déwi Pertimah. Rěp! Sirep!

Vervolgens neemt men een handvol zemelen, soewoekt en sěmboert die driemaal en strooit ze daarna over de honden uit. Deze blaffen nu niet meer en vallen in diepen slaap. En nu is dan alle gevaar van ontdekt te

(1) Ik zeg op mijn tooverformule Bégô nondô. Ik sta in het oosten. De bewolkte lucht is mijn zonnescherm. Het is stikdonker, alles is onzichtbaar. Ik sta in het zuiden, enz. De vier windstreken worden op deze wijze allen genoemd. Eindelijk heet het: St! Stil! St! Stil! de zuigelingen in huis! (zuigelingen hier – gewezen zuigelingen) Gaok! Gaok! Gaok! (Onheilspellend ravengekras, als die op roof uit zijn; een uitroep van sympathie met gelijkgezinden).

(2) Djandoe! Djandoe! Een woord gebruikt voor iemand, die niets uitvoert, luiert, in 't gegeven geval voor honden. – De Djandoe zij niet waakzaam. Je omzichtigheid, je hart zij naar de Zuidzee verplaatst! Het zij gevat in een groote koperen ketel, neergezet voor Dewi Pertimah (Fatimah, de dochter van Mohammed) St! Stil!

worden bezworen? Neen, nog niet. Misschien maakt de bewoner gebruik van een veiligheidsmiddel. (1) Ook al geen nood. Hier weet men almede raad op. De adjidjô lô soetrô „de vier windstreken én onder én boven" worden er bijgehaald; met ingehouden adem op den grond gestampt en daarna driemaal gesoewoekt.

Door een gewezen dief is mij wel eens verzekerd, dat dit alles hem niets had kunnen helpen. Steeds was hij betrapt geworden en daarom maar uitgescheiden.

Een zeer gevaarlijk mensch is de soewoeker, die aan toedjoe, tĕnoeng en moḍong doet.

Er komt b.v. een man tot hem, die een medemensch zoo innig haat, dat hij den kerel uit den weg wil geruimd hebben. Tegen hoog loon belooft de toovenaar het noodige daartoe te zullen verrichten. De vraag is nog alleen maar, of zijn cliënt het slachtoffer een' spoedigen of een' langzamen dood heeft toegedacht.

Nadat men het hierover eens is, vangt de Kjaï zijn werk aan. Terwijl hij zich aan een streng vasten onderwerpt, maakt hij een soort van afschuwwekkende afbeelding van den heimelijk belaagde. In een' stikdonkeren nacht verlaat hij zijn huis, een naald of scherp gepunte houten pen in de linkerhand, de punt gekeerd naar de woning

---

(1) Veiligheids- of afweermiddelen bestaan er tegen allerlei soort van ongemak in groote menigte. Tegen dieven b.v. hangt men boven de deur een voozen klapperdop, een boschje rijststroo, een met Arabische karakters beschreven papiertje, enz., op. Door de kracht (sawab) van zoo'n voorwerp (toelak), ziet de dief bij 't binnenkomen van een erf, vele menschen op wacht, of overal bamboe stoelen, die hem den weg versperren, tal van mieren trachten hem overal te bijten, vergiftige slangen dreigen hem met den dood; alles niets dan optisch bedrog. Toch laat de boosdoener er zich niet door afschrikken, tenzij hij door zijn toelak of djôpô de sawab van het aangewende veiligheidsmiddel neutraliseere.

van den ter dood gedoemde, ondertusschen prevelende een dowô panĕnoengan. (1) Verder hebben de noodige beblazingen plaats en wordt aan de naald bovendien nog een djôpô meêgegeven: „Naald! ik vraag uwe werking, val op het hart van si anoe aan."

Nu wordt de naald met kracht weggeworpen.

Gevolg? Men zegt mij, dat de zoo betooverde het meestal besterft. Men mag vragen: zou dat dan alleen door de grimassen van den Kjaï zijn?

't Onderwerp is hiermede zeker nog niet uitgeput. Over bijzondere gevallen en daarmede overeenkomstige rapal's ware nog heel wat te zeggen. Wij vreezen echter het geduld onzer lezers reeds al te zeer op de proef te hebben gesteld.

Dat het semboer-soewoek, djôpô-montrô een machtig element vertegenwoordigt in de inlandsche maatschappij, is ons gebleken.

Dat het verre van onschuldig is, en het levensgeluk der menschen niet verhoogt, evenzeer.

Wie zal er de Javanen van verlossen?

Wij herinneren ons het getuigenis der mohammedaansche Inlanders, dat het op christen landgenooten blijkbaar geen vat meer heeft.

Ligt hierin geen aanwijzing?

---

(1) Dowô panĕnoengan, een heksenspreuk.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Eerste verslag van Br. J. K. WIJNGAARDEN.

Savoe.

Wachter! wat is er van den nacht? De morgenstond is gekomen en het is nog nacht. Jes. 21 : 11, 12.

Het was op den 5den Augustus, 's morgens 5 uur, dat de boot, die mij naar mijne bestemming bracht, Savoe naderde. Reeds vroeg was ik bij de hand, niet zonder spanning verbeidde ik den dag. Hoe kon dit ook anders? Weldra zou ik het eiland zien, waarvan ik reeds zooveel gehoord had, het eiland, dat mijn nieuwe werkkring zou worden, mijn nieuwe vaderland, Savoe mijn arbeidsveld, waar ik mijne krachten zal aanwenden voor de uitbreiding van het Godsrijk!

Het was nog donker, de nevelen van den nacht waren nog niet opgetrokken. Toch zag men in de verte iets schemeren. Aan den horizon vertoonde zich eene donkere, zwarte streep, een bewijs, dat er land in de nabijheid was, en dat land kon niets anders zijn dan Savoe. Langzamerhand verdween de morgenschemering en naar die mate werd ook het land meer zichtbaar. Als de zon eindelijk boven de kimmen verschijnt, is alle nevel verdwenen, en daar ligt Savoe voor ons in al zijne .... naaktheid. Men hoort dikwijls spreken van een land „in al zijne heerlijkheid", maar daarvan kan met het oog op Savoe geen

sprake zijn. Reeds de eerste indruk, dien men krijgt, is, dat de natuur Savoe schraal bedeeld heeft. Hoe arm is het land bij den eersten aanblik! Ziet de bergen eens, hoe kaal steken zij hunne kruinen omhoog. Geen groen, geen plant, geen boom. Toch een enkelen boom ontwaart ge hier en daar, het is de lontarpalm; deze stelt zich met weinig tevreden, en kan daarom op Savoe tieren. Stelt daarnaast eens de rijke vegetatie van Ambon, van Java. Hoe weelderig is de plantengroei daar! Hoe siert de natuur Java's bergen met al hare heerlijkheid! De tegenstelling is volkomen. Savoe is als 't ware een steenklomp, midden in den onmetelijken oceaan, niet waardig, zou men zeggen, dat de mensch er zijne aandacht aan schenkt, en toch heeft hij er een verblijf gevonden.

Zoo was het einddoel der reis bereikt. Het anker werd uitgeworpen en de boot lag stil. Men zette de sloepen uit om passagiers en goederen aan wal te brengen. Spoedig had ik plaats genomen in een der sloepen. Na een kwartieruur roeiens stapten we aan wal, en de reis was volbracht. De zee was kalm en de branding gering, zoodat het weinig moeite kostte van boord naar den wal te komen. Niet altijd is dit echter het geval; in den regentijd is het moeielijk te Seba te landen, zoo niet geheel onmogelijk; de boot doet in dat geval Timoe aan.

Zoo was ik dan eindelijk op de plaats mijner bestemming gekomen. Ik was dankbaar gestemd. De Heer had mij veilig hierheen geleid.

Het is voor de bevolking steeds eenige afwisseling in het eentoonige leven, als de boot Savoe aandoet. Er zijn dan ook altijd velen aan het strand verzameld. Den 6den Augustus waren er zeer zeker velen naar het strand gegaan om den nieuwen pandita te zien, dien men met deze boot wachtte. Het eerst werd kennis gemaakt met

den posthouder, den Heer Fransz, en daarna met de goeroe's, die allen voor deze gelegenheid naar Seba gekomen waren. Radja Seba was niet tegenwoordig; hij was naar zijne sawah's gegaan om bij het padi-snijden te zijn. Later op den dag, toen hem bericht van mijne komst gezonden was, kwam hij mij verwelkomen. Door de vriendelijke hulp van kapitein en stuurlui werden mijne goederen aan wal gebracht, en nog dien zelfden dag brachten de inlandsche christenen ze naar mijn huis.

Met den posthouder ging ik eerst naar diens huis en daarna naar de zendelingswoning, die 15 à 20 minuten van het strand verwijderd ligt. Een paar dagen logeerde ik bij den Heer Fransz, omdat ik eerst mijn huis eenigszins op orde wilde hebben, alvorens er in te trekken. Bij het uitpakken van de kisten werd ik trouw geholpen door de goeroe's, zoodat ik spoedig klaar was.

Br. Bieger heeft reeds uitvoerig over de „pastorie" geschreven, waardoor het onnoodig is, dat ik er op terug kom. Ter loops zij opgemerkt, dat er meer zaken zijn, die ik om dezelfde reden met stilzwijgen voorbijga.

Ik heb thans twee maanden op Savoe doorgebracht, Augustus en September. Gedurende de maand Augustus vertoefde ik te Seba; de andere maand gebruikte ik om de gemeenten Liaai, Messara, Timoe, Rai Lioe en Mania te bezoeken. In iedere gemeente vertoefde ik 3 of 4 dagen. Ook bezocht ik het kleine eilandje Randjoewa.

Dit reisje was alles behalve aangenaam. We hadden te worstelen met wind en stroom. 's Middags half drie vertrokken we en kwamen eerst den volgenden morgen op Randjoewa. Het is nu juist niet alles, in een kleine prauw op zee te moeten overnachten, aangezien alles in zulk een vaartuigje ontbreekt. Er is geen plaats om behoorlijk te zitten of te liggen; er is niets dat beschermt tegen den

wind; het is alles ellende. Wij hadden geducht met den stroom te kampen; wij konden de straat tusschen Savoe en Randjoewa niet direct oversteken, wilden we niet de kans beloopen van naar Soemba af te drijven. Zoover wilden we ons nu liefst niet in de groote zee wagen. Het gebeurt echter wel, dat Savoeneezen met hunne prauwen naar Soemba gaan. Een paar maanden geleden zijn nog 15 Savoeneezen in een prauw overgestoken naar Soemba, met het ongelukkig gevolg, dat ze op één na allen zijn verdronken, of liever door de haaien zijn verslonden, doordien de prauw, die op Soemba hersteld zou worden, lek werd en zonk.

Wij waren blijde, dat wij eindelijk op Randjoewa konden landen. De Radja was aan het strand om ons te verwelkomen en leidde ons naar de „roemah Compagnie", waar we zouden logeeren. De muren van deze woning ter hoogte van een meter boven den grond, zijn gemaakt van stukken krijt, waaraan dit eiland zeer rijk is. De „roemah Compagnie" biedt weinig gemakken aan. Van slaapplaatsen was geen sprake; we dienden op den grond te slapen. Gelukkig, dat we matrassen hadden meêgebracht.

Daar Randjoewa geheel van het handelsverkeer is afgesloten, zijn de toestanden hier nog primitiever dan op Savoe. (1)

Ik was nu twee maanden op Savoe. Ik heb dien tijd gebruikt om mij te oriënteeren, reeds eenigszins bekend te worden met toestanden, gewoonten, en wat dies meer zij. Wie wil, kan in twee maanden heel wat te weten komen. Door gedurigen omgang met de bevolking hoort en ziet men veel. Laat mij thans in ruwe omtrekken schetsen de indrukken, die Savoe en zijne bevolking op mij ge-

(1) Hier volgt de beschrijving, die wij reeds p. 332 e.v. van dezen jaargang opnamen.

maakt hebben. Daaruit zal blijken of ik teleurgesteld ben of niet, en of ik goede verwachtingen voor de toekomst heb.

Zooals bekend is, zijn er op Savoe ongeveer 3500 christenen, en wel ongeveer 2000 op Seba en de overigen te Liaai, Mania en Timoe. (Het juiste aantal christenen is niet bekend, daar mij gebleken is, dat de registers niet altijd betrouwbaar zijn). De geheele bevolking van Savoe bedraagt, volgens de laatste opgaven, 22000 zielen, zoodat er nog 18000 Savoeneezen zijn, die nog niet tot het Christendom zijn toegebracht.

Wat is hier nog een ruim arbeidsveld! De zendeling kan er naar hartelust werken. Terwijl ik dit schrijf, slaak ik onwillekeurig de zucht: och, of de Savoeneesche christenen beter waren! Was de toestand anders, zuiverder, vertoonde het Christendom zich in reiner, liefelijker gestalte, er zou kracht van uitgaan, maar nu is het er nog droevig mede gesteld. Doch laat ons zien, wat er is van mijne verzuchting.

Seba is de hoofdgemeente. Zij heeft eene kerk, tamelijk groot, plaats bevattende voor een 500 hoorders. Maar welk eene kerk! Ik zal haar niet vergelijken met die te Môdjô-warnô. Dit is trouwens ook niet noodig, daar ik voor een land als Savoe geen hooge eischen stel. Toch zeg ik nog eens: Welk eene kerk! Zulk een bedehuis is niet passend voor de christenen. Het geheele gebouw is wrak, en over een paar jaar heeft het uitgediend.

Van eene nieuwe kerk is nog geen sprake, en men is begonnen de dakbedekking van de oude te vernieuwen, of liever, men zou er mede beginnen, toen ik 5 October l.l. vertrok.

Een goed onderhouden kerkerf bestaat niet, het ameublement verkeert in betreurenswaardigen toestand. Treedt

ge onze kerk binnen, ge ontvangt geen aangenamen indruk; ge went het oog af, en haast u weêr buiten te komen. De grond is ongelijk; een paar paaltjes in den grond geslagen en daaroverheen eenige lontarlatjes, zietdaar onze kerkbanken. Was er maar eenige orde en netheid, maar juist die ontbreken. Wat ik heb kunnen verbeteren, heb ik gedaan. Zelf heb ik den eersten Zaterdag van mijn verblijf op Savoe mede de spade ter hand genomen om den grond in de kerk gelijk te maken. Ik zou zoo gaarne netheid en orde bij mijne Savoeneezen zien. Als deze eigenschap aanwezig is, staat zelfs het armoedigst kleedje goed.

Wat ik van de kerk te Seba zeide, geldt ook van de kerken in de andere gemeenten. Die van Liaai en Mania zijn nog de besten. Zoodra we de middelen hebben, gaan we nieuwe kerken bouwen. Ongelukkig dat Savoe zoo arm is aan bouwstoffen. Wat men noodig heeft voor kerkbouw, moet van elders ingevoerd worden.

Iedere gemeente heeft eene begraafplaats in de nabijheid van de kerk. Maar hoe treurig zien deze doodenakkers er uit! Men onderhoudt ze niet. Het is een en al onkruid. Paarden, schapen, koeien, varkens en wat dies meer zij, hebben vrijen toegang en kunnen vrij op de graven der afgestorvenen rondloopen. Hoe gemakkelijk zou dit te voorkomen zijn, als men een pagger rondom het kerkhof maakte, maar daaraan schijnt men niet te denken. Ook hierin moet verandering komen; de christenen moeten hunne dooden eeren.

Toch moet ik zeggen, dat de christenen hunne landgenooten, die nog heidenen zijn, vóór zijn wat de wijze van begraven betreft. Laatstgenoemden begraven hunne dooden onder hun huis. Men graaft een kuil, plaatst daarin het lijk in zittende, hurkende houding, waarna dit als in elkaâr

getrapt wordt door eenige mannen. Daarna wordt het graf gesloten. Dan doen de christenen het beter. Ik woonde laatst eene begrafenis bij. Er was een kindje van de vorstelijke familie gestorven. Men verzocht mij bij de begrafenis tegenwoordig te zijn. Op het uur, dat de doode begraven zou worden, begaf ik mij naar het sterfhuis. Daar waren al de grooten des lands verzameld. Men had op hunne komst gewacht. Dit is zoo de gewoonte op Savoe. Men begraaft niet voordat al de familieleden gekomen zijn. Aldus blijft het lijk dikwijls 2, 3 of meer dagen boven aarde staan. Zoo ook nu; het kindje was reeds vóór 2 dagen gestorven. Dat daardoor eene zeer onaangename lucht in het sterfhuis was, is te begrijpen.

Maar nu de begrafenis. Toen allen, die verwacht werden, gekomen waren, gaf ik het sein te beginnen. In huis werd eerst eene toespraak gehouden door den goeroe, daarna werd er gebeden en gezongen. Na afloop hiervan werd het kistje gesloten. Twee knapen droegen het nu naar het kerkhof, op 10 minuten afstands van de woning. Al zingende begaf men zich derwaarts. Het geheel had iets van eene processie. Op het kerkhof werd weder gesproken, gebeden en gezongen. Nu plaatste men de kist in de groeve, waarin men eerst eene mat gelegd had. Op de kist strooide men bloemen en reukwater. Ook de doeken, waarin het kistje gedragen was, werden in het graf gelegd. Daarna werd de groeve gesloten. Men stampte de aarde goed aan, misschien eene wijze voorzorg voor de varkens, die op Savoe overal vrij rondloopen. Op het graf strooiden de ouders en verwanten wederom bloemen en reukwater, hetgeen de eerstvolgende dagen nog herhaald werd. Ziet, dit is in alle opzichten beter dan de heidensche wijze van begraven.

Het is bij de Savoesche christenen de gewoonte, ge-

durende 3 avonden na de begrafenis, in het sterfhuis koempoelan te houden. Een paar keeren heb ik dit zelf gedaan, omdat ik een en ander had te zeggen; anders liet ik het aan de goeroe's over.

Ik sprak nog niet over de schoolgebouwen. Nu, dit zou mij ook moeilijk vallen, aangezien er nergens een schoolgebouw te vinden is. De school wordt overal in de kerk of in het huis van den goeroe gehouden. Over het onderwijs spreek ik thans niet, daarover straks. Dit wat het uitwendige der gemeente betreft. Maar nu, hoe danig is de inwendige toestand?

Ik wilde, dat ik u betere dingen kon berichten, dan ik ga doen. Men moet waar zijn, men mag niet idealiseeren, zooals wel eens geschiedt. Het gebeurt, dat men in Holland opgesmukte berichten ontvangt, niet aan de werkelijkheid ontleend. Dit mag niet; de zendeling moet den toestand nuchter inzien. Bij het lezen van sommige zendingberichten krijgt men den indruk, alsof pasbekeerden modelchristenen zijn. En dit is toch niet het geval. De christenen uit de heidenen zijn te diep in het Heidendom geworteld, dan dat zij bij hunnen overgang den ouden zuurdeesem zouden kunnen uitzuiveren.

Hoe is het met het Christendom op Savoe gesteld? Men moet er geen groote verwachtingen van koesteren. Er zijn op Savoe 3500 christenen, daarvan zijn slechts 120 lidmaat. Men zegt misschien, dat dit niet veel beteekent; doch dit beteekent zooveel, dat er slechts 120 zijn, die iets van het Christendom weten, die eenig godsdienstig onderwijs hebben genoten. De groote massa verkeert in volslagen onkunde omtrent onzen godsdienst. Dit is bedroevend. Men is gedoopt, maar daardoor alleen wordt men geen christen. En dit blijkt ook. Hoeveel christenen zijn er niet, die in alles volmaakt den heidenen gelijk zijn.

Er zijn er, die tot het Heidendom teruggekeerd zijn. Toen ik te Messara vertoefde, kwamen er drie christenen bij mij, die hun verlangen te kennen gaven terug te keeren tot het Heidendom. Op welken grond? Ja, men was slechts christen in naam, het hart volgde toch nog den ouden godsdienst. Twee wegen te bewandelen, dat ging niet, meende men. Ik trachtte hen nog tot andere gedachten te brengen, maar tevergeefs. Men bleef er bij, tot het oude te willen terugkeeren. Merkwaardig was, wat eene oude vrouw zeide. Zij was gedoopt door Br. Teffer, al jaren geleden. De nieuwe godsdienst had haar nooit iets gegeven. Eenigen tijd geleden stierf haar kind, dat ze nu nog beweende. Nu dit vóór haar gestorven was, wilde ze wederom tot het Heidendom terugkeeren. Zij was geheel onverschillig geworden. Zij wist niet of er een God bestond, of er een leven hier namaals was; of er vergelding was, wist ze evenmin. Ze wenschte alleen maar dood te zijn, om van alle ellende verlost te wezen.

Ik weet, dat er nog meerderen zijn, die ook tot het Heidendom wenschen terug te keeren. En verwonderen kan dit niet, met het oog op de bestaande toestanden.

Onkunde leidt ook tot onverschilligheid. Bij mijn bezoek aan Randjoewa was aldaar een christen, wien het onverschillig was of zijne kinderen gedoopt werden.

Wat mag de oorzaak wel zijn van deze verregaande onkunde? Deze is niet ver te zoeken. Het is de taal. Deze is het groote struikelblok. Gedurende 20 jaar is het Evangelie thans op Savoe gepredikt, en nog altijd geschiedt dit in het Maleisch. En hoe weinigen zijn deze taal machtig. Het zijn de enkelen, die vroeger een tijd lang op Koepang vertoefden, en naderhand naar hun land terug keerden, en zij, die de gouvernementsschool bezochten, die vroeger op Seba was, en de enkelen, die de

zendingschool bezoeken. De zendeling spreekt in het Maleisch, en het gesprokene wordt overgebracht in het Savoeneesch. Was nu de tolk maar een man, die gevoelde wat het Evangelie in zijne rijke, volle beteekenis is, dan zou het nog gaan; maar dit nu is niet het geval. Hierdoor natuurlijk gaat in niet geringe mate de kracht van het gesprokene verloren. De zendeling kan niet doordringen tot het hart der menschen, hoe gaarne hij dit zou willen. Het is onaangenaam in zulk een' toestand geplaatst te zijn. Men kan nooit eens gemoedelijk en vertrouwelijk spreken van hart tot hart. De zendeling kan niet het gemoed van zijne menschen doorgronden; hij leert den last en de moeite des harten niet kennen. Men durft er dikwijls niet mede te voorschijn komen, omdat er een derde bij is. Daarbij, de zendeling moet maar gelooven en voor waarheid aannemen, wat de tolk zegt. En dat deze niet altijd het gesprokene juist overbrengt, is mij reeds meermalen gebleken. Met opzet verzwijgt hij soms een en ander, dat naar zijne meening minder oorbaar voor den pandita is.

Wat wel de oorzaak mag zijn, dat het Christendom nog zoo weinig wortel geschoten heeft in de harten der Savoeneesche christenen? Ik noemde reeds onkunde. Maar er is meer. Ik denk hier onwillekeurig aan Môdjô-warnô. Hier is de zending nederig begonnen. Men is er „van onderen op" begonnen. De eerste christenen waren uit de laagste klasse der maatschappij. De overgangen daar hadden, en hebben nog plaats uit gevoelde behoefte des harten. Daar is de toestand zuiver. Niet alzoo op Savoe. Wie zijn daar het eerst tot het Christendom gekomen? De radja's met hunne families. Dit heeft nadeelig gewerkt op de gemeente, op haar gehalte.

Waar de vorst voorgaat, daar v o l g e n andere, niet uit

overtuiging, maar alleen, omdat de vorst is voorgegaan. Er zijn er, die overgaan, omdat ze meenen er voordeel mee te kunnen doen; anderen volgen uit behaagzucht. Met zulke overgangen is echter de gemeente niet gebaat. Ik behoef hierop niet verder in te gaan; aan de hand der geschiedenis zou menig voorbeeld aan te halen zijn, hoe nadeelig de overgang tot het Christendom zonder overtuiging werkt.

De weinige ontwikkeling der goeroe's mag ook genoemd worden als eene der oorzaken van den treurigen toestand op Savoe. De goeroe's zijn afkomstig van Ambon. Zij zijn 7 in getal. Onder hen zijn er 3, die hunne opleiding ontvingen in de inrichting van Br. Roskott. Hunne ontwikkeling is dan ook eenigszins beter, dan die der andere goeroe's, die weinig of niets geleerd hebben. Deze laatsten zijn gewone negery-lieden, die alleen belijdenis des geloofs hebben afgelegd.

Goeroe Likahéna van Seba is niet van gaven ontbloot; maar er zit geen leven, geen vuur in hem. Hij is niet uit zijn gewone doen te rukken; zijn spreken is uiterst langzaam; zijne bewegingen zijn afgemeten. Onder zijn spreken valt men in slaap. Hij is nu eenmaal in die sleur, en het is niet mogelijk hem daaruit te krijgen. Dag aan dag moet ik hem aansporen: „goeroe wees nu toch wat levendiger", maar och, het kost moeite.

Goeroe Sauisa van Liaai is een levendig mannetje. Hij is klein, maar dapper. Hij is de best ontwikkelde voorganger. Hoe is dit in alles te merken! Hij heeft de zaken in orde; zijne kinderen leeren het best; door zijn toedoen zien kerk en erf er netjes uit. Hij weet de Savoeneezen te leiden, en deze luisteren naar hem. Van de anderen kan zulks niet gezegd worden.

De goeroe van Rai Lioe, Patipiloehoe is een oud ge-

brekkig man, hij is moeilijk in beweging te brengen. Van hem is weinig meer te verwachten.

De 3 genoemde goeroe's zijn met Savoeneesche vrouwen getrouwd, waardoor ze het Savoeneesch eenigszins kunnen spreken. Tot dusver maakten ze er geen gebruik van in de godsdienstoefening.

Goeroe Silohai van Messara is oud. Hij is pas 2 jaar op Savoe. Hij verstaat nog geen enkel woord van het Savoeneesch, terwijl te Messara het Maleisch het minst gesproken en verstaan wordt. De man is te oud om nog iets te leeren. Hoe treurig wordt de zendeling gestemd, als hij zoo iets ziet.

Samello van Mania is nog jong, hij is getrouwd met eene Savoeneesche. Van hem zal nog wel iets te maken zijn. Hij is gewillig en wil leeren. Hetzelfde geldt van Toetoepari te Ledemanoe.

Goeroe Wattimena van Timoe is wel de minste onder de broeders. Hij was vroeger visscher. Hiervoor was hij zeker beter geschikt dan voor goeroe.

Met zulk personeel kan men weinig uitrichten. Verlangend zie ik den tijd te gemoet, dat ik Savoeneesche jongelieden kon opleiden voor goeroe. Het zal echter nog lang duren eer het zoover is. Dat die tijd zal komen, daaraan twijfel ik niet.

Onkunde is de bron van veel kwaad. Bij wat ik reeds noemde, voeg ik nog twijfelmoedigheid. Men kent het Christendom niet, en hoe zou men dan zijne vertroostingen kennen, Het geloof, dat vaste Godsvertrouwen, waar is het te vinden? Het is nog niet de gevestigde overtuiging des harten, dat wat God doet welgedaan is. Zulks is op Savoe zeldzaam. Ja, zoolang het goed gaat, kan men roemen; maar komt ziekte of ongeval, dan waant men zich van God verlaten.

Nog noem ik losbandigheid als gevolg van onkunde. Men kent het Christendom niet, noch zijne eischen voor het leven. Het Christendom eischt reinheid van het leven. Zoo gaarne zou ik iets daarvan bij mijne Savoeneezen zien. Misschien zal men mij tegenwerpen, dat ik uit het oog verlies, dat deze eilanders pas tot het Christendom zijn gekomen. Misschien meent men, dat ik veel eischend ben. Toch niet. Ik wil redelijk zijn, ik kan veel over het hoofd zien. Ik begrijp het zoo goed en ik val er de menschen niet hard over, als er zijn, die bij zaaien en oogsten de toewan-tanahs volgen, omdat ze vreezen, dat als ze eerder beginnen of later eindigen een ongeluk hen zal treffen. Ik vind het niet vreemd, dat men bij sterfgevallen nog de heidensche gebruiken volgt; wat jammeren en weeklagen en dies meer zij betreft. Ik begrijp, dat men er eenigszins tegen opziet lidmaat te worden, omdat men dan bij den dood van heidensche familieleden de feesten niet meê kan vieren. Het betalen van bélies (bruidschat) kan ik mij begrijpen. Men is te zeer één met deze dingen, dan dat men er bij den overgang tot het Christendom direct mede zou breken. Men moet om die reden veel over het hoofd zien. Wat onderscheidt echter den christen-Savoenees van den heiden-Savoenees? Ik weet het niet. Wel weet ik, dat er verscheidene christenen zijn bij wie het Christendom een dekmantel is voor allerlei kwaad. Wat te zeggen van christenen, die 2 of 3 vrouwen hebben? Er zijn er die getrouwd zijn, maar toch 2 bijwijven hebben. Wat te zeggen van een christen, die zich tegenover den pandita durft beroemen 2 goendiks te hebben? Dit kwaad schuilt bij velen. Het zijn vooral de grooten des lands, die zich daaraan schuldig maken. Waar men komt, overal treft men onechte kinderen aan, (niet kinderen van ouders, die bestendig samenleven doch

niet kerkelijk getrouwd zijn, maar kinderen van een' getrouwden man, verwekt bij eene andere vrouw dan de zijne). In dit opzicht staan de christenen beneden de heidenen. Deze toch, als zij hun' godsdienst volgen, hebben slechts éóne vrouw. Het is nog niet lang geleden, dat de overspeler doodgeslagen werd door de bloedverwanten der vrouw met wie overspel bedreven was.

De heiden ziet het slechte levensgedrag der christenen, en dit is voor hem eene reden om niet over te gaan.

Het kerkelijk huwelijk is nog niet algemeen onder de Savoeneesche christenen. Wel zijn er, die hun huwelijk laten inzegenen, maar dit bepaalt zich tot enkelen. Dat men dit niet doet, hangt weêr samen met de eigenaardige toestanden. De bélies (bruidschat) speelt hierin een voorname rol. Men zou b.v. wel willen trouwen, maar een der partijen kan geen' behoorlijken bruidschat betalen; nu kan er van een wettig huwelijk niets komen. Toch leeft men samen als man en vrouw.

Op Savoe komende bevond ik, dat het Ambonsche reglement aangaande het huwelijk hier ook in gebruik was. Ik ben niet tegen dit reglement, en toch heb ik het afgeschaft. De Savoeneezen staan nog te laag om aan alle bepalingen van dit reglement te voldoen. Later, als de toestanden beter geworden zijn, kan daarvan sprake zijn, nu nog niet. Daarbij, wij bevorderen het huwelijk niet door zulke voorschriften; men zou het de menschen moeilijk maken. Gesteld dat er in de buitengemeenten lieden zijn, die wenschen te trouwen. Daartoe moet men echter naar den posthouder op Seba gaan, gedurende 2 Zondagen moet vervolgens het voorgenomen huwelijk afgekondigd worden, en daarna eerst kan de voltrekking plaats hebben. Men ziet tegen de moeite op, en het gevolg is, dat het niet tot een huwelijk komt. Ik heb daarom in de gemeenten

bekend gemaakt, dat de zendeling trouwt. Op deze wijze zal het huwelijk veel meer in zwang komen. (1)

Nog sprak ik niet over het onderwijs. Ook hiervan kan niet veel goeds gezegd worden. Alweder bestaan hiervoor oorzaken. Voor dat de zending op Savoe geopend werd, was er een gouvernementsschool te Seba. Deze werd opgeheven, omdat er te weinig belangstelling was. Na de opheffing dezer school werd er voor het onderwijs op Savoe niets meer gedaan. Br. Teffer schijnt het niet als een deel van zijn werk beschouwd te hebben. Waren er kinderen, die iets verlangden te leeren, het onderwijs kwam geheel voor rekening van den goeroe.

Nu weten wij allen, dat als inlanders voor iets dienen te zorgen, er weinig van terecht komt; zij kunnen niet zelfstandig werken. Waarom bloeit de school te Môdjôwarnô? Omdat ze onder directe leiding van Br. A. Kruyt staat.

Na het genoemde zal men begrijpen, dat er van onderwijs op Savoe nauwelijks sprake kan zijn. Er zijn geen schoolgebouwen, evenmin leermiddelen. Het eenige wat men er heeft zijn de spel- en leesboekjes van Graafland. Zijn de kinderen daar doorheen, dan beginnen zij in het N. Testament te lezen.

Rekenonderwijs en zang beteekenen ook niet veel. De goeroe's hebben geen slag met de kinderen om te gaan. Er is gang noch methode in het onderwijs. Dat de school op deze manier niet gewild is, kan niemand verwonderen. Bij mijne komst waren er slechts een 20 kinderen, die de school te Seba bezochten. Nu is Seba nog wel nommer één wat schoolbezoek betreft. In de andere gemeenten is het nog treuriger gesteld.

---

(1) Toch moet de posthouder de huwelijken sluiten, zullen deze door het Gouvernement voor wettig erkend worden.

Ik heb getracht eenige indrukken terug te geven. Zeer bemoedigend zijn ze nu juist niet. Doch ik gaf terug wat ik zag.

Tot dusver heeft Savoe een' goeden naam gehad, het was gewild op de markt der zending. Ik hoop, dat dit zoo blijven mag, en dat Savoe zich bij voortduring in de belangstelling der zendingvrienden mag verheugen. Laat hetgeen ik schreef eene aansporing zijn tot meerderen ijver, tot meerdere offervaardigheid en meer gebed voor de komst van het Godsrijk. Er moet hier immers nog veel gedaan worden? Gedurig heeft mij den laatsten tijd het profetisch woord voor den geest gestaan: „Wachter, wat is er van den nacht? De morgenster is opgegaan en nog is het nacht." Ja, de morgenster is opgegaan over Savoe, het Christendom is er aanvankelijk gepredikt, en God dank! niet geheel zonder vrucht. Maar toch, het is nog nacht. Het volle licht des daags is nog niet opgegaan over Savoe. Nog is het nacht, al schijnt de morgenster en breekt de morgenschemering door.

Wat mijne verwachtingen voor de toekomst zijn? Ik zal niet twijfelmoedig nederzitten. Ik twijfel niet aan de overwinning van onze zaak. Met kracht de hand aan den ploeg geslagen, en het Christendom zal eene kracht ter overwinning, ter vernieuwing des levens zijn. Maar – en dit zeg ik uit volle overtuiging – er moet verandering in de bestaande toestanden komen, zullen de heidenen toetreden. Thans gaat er geene kracht van onzen godsdienst uit, hij vertoont zich niet in eene liefelijke gestalte, aantrekkelijk voor den heiden. Daarom, laat ons beginnen met onze kracht aan het bestaande te wijden. Is dit eenmaal beter geworden, dan zal de heiden ook tot het Christendom komen.

De zendeling moet de taal des lands spreken, eveneens

moet zijn hulppersoneel zich daarvan bedienen. Daarbij, zijne goeroe's moeten flinke mannen zijn, in staat te onderwijzen, te vermanen, te leiden, krachtig in alles wat tot hun werk behoort. Mijn werk zal in de eerste plaats daarop gericht zijn, flinke onderwijzers en voorgangers te vormen. Daartoe wil ik jongelieden in huis nemen, om hun door onderwijs en omgang datgene bij te brengen, wat een goeroe noodig heeft.

Of het mij mogelijk zal zijn in de goede richting te werken? In de eerste plaats dien ik daartoe het vertrouwen der menschen te winnen. Ik geloof, dat dit wel zal gaan. Men nadert den zendeling met vrijmoedigheid, men vraagt hem raad, men komt met zijne zieken tot hem. Vooral door geneeskunde kan men het vertrouwen winnen.

Er zijn enkele teekenen, die verblijden en moed geven voor de toekomst. Men komt ter kerk, in de catechisatie; de kinderen bezoeken de school, als de zendeling hen aanspoort. Ziet, daarover moet men zich verheugen.

Waar de zendeling in alle mogelijke richtingen werkzaam is, daar heeft hij veel te doen. Dat is mij nu reeds gebleken. Het zij mij vergund iets over mijne dagelijksche bezigheden te zeggen. Mijn dag begon om 6 à half zeven uur. Het eerst wijdde ik mij aan de zieken. Dit duurde tot 10 à half elf. Gaarne kwam men bij den zendeling om geneesmiddelen. Van alle kanten kwam men met zijne zieken. Einde September had ik iederen morgen 40 à 50 te behandelen. Tegen elf uur begaf ik mij naar de school, die tot half twee duurde. In den vooravond ging ik de kampongs in om zieken te bezoeken, waaraan dan het bekend worden met toestanden, zeden en gewoonten vastgeknoopt werd. Het bezoeken van de menschen is een belangrijk gedeelte van het werk des

zendelings. Men ziet het gaarne, dat de pandita komt en een praatje maakt. Op die manier komt men heel wat te weten. Vier maal in de week was er catechisatie of perhimponan (godsdienstige bijeenkomst), 's avonds om 7 uur. Maar genoeg hierover. Men ziet, Savoe zal een drukke werkkring zijn.

Hiermede eindig ik. Ik meen een en ander beschreven te hebben, zooals ik het op Savoe gevonden heb. Ik hoop, dat gij belang zult blijven stellen in Savoe, een akker bijna nog onontgonnen, maar die zeker vrucht zal dragen te eeniger tijd. Wij twijfelen toch immers niet aan de werking van Gods Geest, aan de overwinnende kracht van het Evangelie. De nacht der zonde zal op Savoe ook wijken voor het licht, het volle, heerlijke licht, opgegaan over de wereld in Jezus Christus. Zitten wij daarom niet moedeloos terneêr, maar gewerkt in Gods kracht! De Heere God zal wasdom geven.

„Waterstroomen wil ik gieten"
Spreekt de Heer, „op 't dorre land.
Koele bronnen zullen vlieten
Door 't verschroeiend Oosterstrand.
Waar nu pelgrims smachtend gaan,
Zal een hof des Heeren staan."

Seba (Savoe), Dec. 1889.

Uit een schrijven van 27 Februari 1890, toen Br. Wijngaarden met zijne Echtgenoot op Savoe was teruggekeerd.

Ik hoop, dat u onze vorige brieven, benevens mijn verslag ontvangen hebt. Wij genieten, mijne vrouw zoo wel als ik, eene goede gezondheid. Een enkelen keer hebben wij wel eens last gehad van koorts; doch dit is niet te verwonderen, daar de Savoeneezen zelven veel aan koorts lijden.

Sedert een paar weken is mijne vrouw begonnen met naailes aan een 15tal meisjes te geven, driemaal per week. Het gaat goed en mijne vrouw is alleszins tevreden.

Er heeft in de maand Februari op ons kleine eilandje eene gebeurtenis van belang plaats gehad. Den 12den dezer is de vorst van Seba gestorven, vrij onverwacht. Hij was reeds eenigen tijd lijdende aan eene borstkwaal. Van medicijnen wilde hij niet weten, althans hij liet er niet om vragen. Dit kan zijne reden ook hierin gehad hebben, dat hij mij liever niet ontmoette. Zoo kwam het, dat ik van zijne ongesteldheid weinig hoorde dan alleen bij geruchte.

Na eenigen tijd besloot ik hem op te zoeken, in zijne ziekte. Toen ik bij hem kwam, vond ik hem in treurigen toestand. Hij was bewusteloos en had eene harde koorts. Weinig vermoedde ik, dat zijne levenseinde zoo nabij zou zijn. In dien bewusteloozen toestand, bleef hij 24 uren, tot hij den laatsten adem uitblies.

Op den laatsten dag bezocht ik hem 3 maal, gaf hem nog eenige medicijn, maar het mocht niet baten.

Zelf heeft hij veel bijgedragen tot het verhaasten van zijn' dood. Op den dag, dat ik hem bezocht, had hij zich 's morgens in de rivier gebaad, waarop hij jenever met toewak was gaan drinken. Toen hij 's middags erge koorts had, ging hij zich wederom baden. Kort daarop kreeg hij eene vreeselijke benauwdheid en werd bewusteloos. Zoo vond ik hem, toen ik hem voor het eerst bezocht. Toen ik Woensdag avond, 12 Februari, voor de derde maal kwam, was hij reeds niet meer.

Wat werd er een rouwmisbaar bedreven! Wat werd er geweeklaagd! Familie en omstanders waren als radeloos. Men viel op het lijk, om aan zijne hartstochtelijkheid uiting te geven.

Eenige oogenblikken kwam er stilte, toen ik een gebed deed, den Heer bad de ziel van den afgestorvene genadig te willen zijn, en den Heer vroeg om troost voor de achtergeblevenen. Na het gebed zongen wij een gezang. Niet lang bleef de stilte bewaard, weldra begon weder het zelfde weeklagen.

Aan het volk werd de dood van den vorst verkondigd door het lossen van eenige kanonschoten. Naar de andere vorstendommen werden ijlings boden gezonden, om de treurige tijding aan de vorsten bekend te maken en hen uit te noodigen bij de begrafenis tegenwoordig te zijn met hunne familie en de grooten des lands. Een vorst wordt niet eerder begraven, dan wanneer al de andere vorsten en al de familieleden gekomen zijn. Hierdoor gebeurt het soms, dat het lijk dagen achtereen boven aarde blijft staan en tot ontbinding overgaat. Sterft een negeryman, deze wordt nog denzelfden of den volgenden dag begraven.

De vorst stierf Woensdag, en Zaterdag-avond werd hij begraven. De kist werd gedragen op de baar, die de

gemeente zich heeft aangeschaft, door leden van de vorstelijke familie (radja-moedas). Bij het verlaten van het huis werden er weer kanonschoten gelost. In de kerk, waar ik de kist liet brengen, sprak ik een kort woord, en herinnerde wie en wat de vorst geweest was. Daarna gingen we naar het kerkhof, en na het zingen van een toepasselijk gezang daalde de kist in de groeve, die gesloten werd, nadat wij nogmaals 's Heeren genade afgebeden hadden over den doode.

De eerste dagen na de begrafenis gaven heel wat bedrijvigheid. Wat was het mij eene drukte op Teni Hawoe, de woonplaats van den Radja. Aan al de onderdanen van Seba werd vleesch uitgedeeld, aan al de hoofden van huisgezinnen werd 12,5 pond verstrekt. Daartoe werden meer dan 300 karbouwen, varkens en paarden geslacht. Al deze beesten werden echter door het volk zelf opgebracht.

Ook de pandita kreeg een varken, en wel op den laatsten dag der uitdeeling. Dit is zoo de gewoonte. Van den zendeling verwacht men niets terug, daarom geeft men hem ten slotte. De goeroe's ontvingen ieder een half varken.

De overleden vorst heeft reeds een' opvolger, in zijn' broeder Alexander Djawa. De vorst was ouderling der gemeente, maar als zoodanig gaf hij dikwijls een slecht voorbeeld. Door Br. Teffer aangesteld, werd hij ook door dezen Br. ontslagen. Dit ontslag heeft voor hem nooit gegolden, hij is steeds ouderling gebleven. Dit zou misschien niet het geval geweest zijn, was Br. Teffer op Savoe gebleven.

Aan godsdienstzin ontbrak het den gestorven vorst niet, maar zijne zinnelijkheid, was hem te machtig. Hij had niet geleerd te strijden tegen de zonde. Dikwijls deed hij dingen, waarvan hij naderhand berouw had.

Wij hopen, dat de nieuwe vorst tot zegen zal zijn voor zijn volk, en ook voor de gemeente.

Uit een' brief van 1 April 1890.

Uw geëerd schrijven d.d. 3 Januari l.l. gewerd mij den 1sten Maart. Mijne vrouw en ik brengen u onzen hartelijken dank voor uwe goede wenschen. Met u hopen en bidden wij, dat onze Hemelsche Vader ons beiden gezondheid en krachten schenke om vele jaren op Savoe werkzaam te zijn, om velen toe te brengen tot onzen Heer en Heiland Jezus Christns.

In mijn vorig schrijven berichtte ik u den dood van den Radja van Seba, Lazaru Rohi Djawa, door de Savoeneezen genoemd Ama Koré, d. w. z. vader van Koré. De Savoeneezen nemen den naam aan van hun oudste kind, evenals dit op Java het geval is. Het Christendom heeft daarin geen verandering gebracht (hetgeen trouwens ook niet noodig is). Bij den overgang tot het Christendom neemt men wel een' christelijken of bijbelschen naam aan, maar in de meeste gevallen vergeet men dien al zeer spoedig. Te verwonderen is dit niet. De namen: Mattheus, Markus, Lukas, Johannes, Thomas, Abraham, Izaäk, Levi, (ook als naam van vrouwen hier voorkomende), Obed-nego, enz., moeten wel vreemd klinken in Savoeneesche ooren. Veel liefelijker en aangenamer voor ons volkje zijn namen als: Kahoe, Ratoe, Medo, Boenga, Togé, Toli, Bida, Mira, enz. Maar genoeg thans hierover.

De vorst is opgevolgd door zijnen broeder Alexander Rihi Djawa, door de Savoeneezen Ama Kahoe genoemd. De verkiezing van den vorst heeft hier plaats door de temoekoengs of kampongshoofden en de radja-moeda's. De keuze is vrij. Alleen in zooverre is zij beperkt, dat

de Radja uit het geslacht van Wadoe Lai moet zijn. Zoo werd mij althans medegedeeld. Is men alzoo vrij te kiezen uit genoemd geslacht wie men wil, zoo is toch reeds bekend, wie bij overlijden van den vorst. zijn opvolger wordt. Nu weet men reeds wie den pasgekozen Radja zal opvolgen. De vorst wordt alzoo door het volk gekozen, maar hij wordt door den Resident bevestigd. Zoo geschiedde het ook met den nieuwen vorst. Nu een veertien dagen geleden kwam de Resident van Koepang naar Savoe, opdat de bevestiging zou kunnen plaats hebben. De plechtigheid had plaats ten huize van den posthouder den heer Fransz. Ik was er bij tegenwoordig. De Resident hield den nieuwen vorst zijne verplichtingen tegenover het Gouvernement voor. Daarna moest de Radja den eed, of liever de eeden afleggen, want er waren er twee. Hij, de Radja, is christen en daarom is de christelijke eed voor hem bindend. Een groot gedeelte van zijne onderdanen zijn nog heidenen, en daarom moest hij ook aan de heidensche eedaflegging voldoen. Waarin die bestaat? In een glas wordt wat jenever gedaan. Daarbij voegt men eenig kruit en een geweerkogel. Nu komt de Resident met zijn staatsiedegen, raakt daarmede even den grond, en roert vervolgens met de punt van den degen in het glas. Is dit geschied, dan dient de persoon, die den eed aflegt, den inhoud van het glas uit te drinken, den kogel in den mond houdende. De beteekenis van deze handeling is duidelijk. De beëedigde persoon verklaart hiermede, dat hij bij ontrouw dient gestraft te worden met kruit en kogel.

Wij maken het goed. Onze gezondheid is, Gode zij dank, goed. Wij hebben thans de laatste periode van den regentijd. Over eene maand komen we in den moesim panas. Dan begint het zonnetje warmpjes te schijnen,

aan een' steeds onbewolkten hemel. Gedurende een half jaar valt er dan geen dropje regen. Geen wonder, dat tegen het einde vau den droogen tijd, alles naar regen smacht tot verkwikking en laving. Wij verheugen er ons in, dat wij ook dit jaar de 2 warmste maanden Savoe kunnen verlaten. Voor het werk natuurlijk zouden wij gaarne blijven, maar voor onze gezondheid is het zeer dienstig, dat wij nu en dan elders wat opfrisschen.

Over een paar dagen hebben wij Goeden Vrijdag en Paaschen. Er komen weer drukke dagen, vooral omdat ik met Goeden Vrijdag 's Heeren heilig Avondmaal met mijne gemeente hoop te vieren. Dit zal de eerste keer zijn, dat ik het bedien. Verwonderen zal het u niet, als ik zeg, dat ik er een weinig tegen opzie. Eene bediening is iets anders dan eene gewone preekbeurt. Ik hoop, dat de Heere mij goede woorden zal te spreken geven, en dat deze plechtigheid vruchten voor de gemeente mag dragen.

Zondag 30 Maart bevestigde ik mijne eerste nieuwe lidmaten en doopte ik 2 heidenen. Mijn hart en dat mijner vrouw klopten van blijde verrukking; dat waren onze eerstelingen! Onze Hemelsche Vader geve ons, dat wij nog velen tot Christus mogen brengen, opdat wij alzoo een zegen voor Savoe mogen worden!

STAAT der GEMEENTEN in KEDIRI–MADIOEN op Ult. 1889.

(Volgens opgave van Br. PH. BIEGER).

Residentie KEDIRI.	Gemeenten.	Huisgezinnen.	Mannen.	Vrouwen.	GEDOOPT.				Tot lidmaat aangenom.		Catechisanten.		Geboren.		Gestorven.		Afgevallen.	Getrouwd.	Naar elders vertrokken.	Van elders gekomen.	Schoolkinderen.		In 't geheel.
					Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.					Jongens.	Meisjes.	
Woonpl. des Zendelings. Kotta (AMIN.)	Semampir	7	7	9	—	—	1	—	—	—	7	8	1	—	2	—	—	—	6	—	7	4	31
	Baloewerti	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Medjenan	2	2	4	—	—	—	1	—	—	2	2	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	10
	Kwadoengan	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
	Sôbô	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5
	Sambiredjô	4	5	5	—	—	—	—	—	—	3	2	—	—	1	—	3	1	—	—	—	—	15
	Genengan	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	Sambiresik	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Soesoehan	2	1	2	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Môdjô-rôtô. (JULIAN.)	Wônô-hasri	43	44	52	2	4	1	2	8	2	10	5	3	—	6	6	—	4	15	—	18	15	183
	Selang	5	5	7	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	30
Godéan. (MARKUS.)	Adi-tojô	15	15	19	—	1	1	4	—	2	3	7	1	2	—	1	—	3	3	1	5	9	80
Djambean. (SYLVANUS.)	Segaran	27	28	34	1	—	3	2	4	6	—	8	3	—	2	—	—	2	—	17	22	17	149
	Koendjang	10	10	10	1	—	3	2	1	—	3	1	—	—	—	—	—	1	—	54	6	11	54
	Tjangakân	1	1	1	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Soekô-redjô. (LÉVI.)	Sambi-rôtô	40	43	57	—	—	—	—	6	8	70	45	1	1	1	1	3	3	—	13	16	12	224
	Blaroe	2	2	2	—	—	—	—	—	—	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
	Glagahhan	2	2	2	—	—	—	—	—	—	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
	Taloen	2	2	4	—	—	—	—	—	—	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
	Paré-redjô	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Papar. (APPIJÔ.)	Djati-wringin	19	21	24	2	—	—	—	1	1	4	2	1	1	2	1	1	5	8	1	13	4	80
	Ngampel-koeroeng	2	2	3	—	—	1	—	—	—	2	1	1	—	1	—	—	1	—	—	2	1	14
	Djanti	3	1	2	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	—	10
Soekô-redjô. (LARMÔ.)	Woengoe-redjô	11	12	14	—	—	—	—	2	6	1	1	2	1	1	1	—	1	—	2	14	12	96
Soekô-redjô. (HÉRMES.)	Gedangan	10	10	14	—	—	—	—	4	4	2	—	—	—	2	1	—	1	—	—	5	7	54
	Poelo-redjô	7	7	7	2	2	1	—	—	—	10	4	2	—	—	1	—	—	—	9	—	—	29
JOHAS.	Banarran	18	18	19	—	—	—	—	—	—	10	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70
Srengat. (TADDEUS.)	Maron	23	23	32	—	—	—	—	5	1	10	11	1	1	—	—	—	4	—	—	26	10	130
	Totaal: KEDIRI	260	266	329	8	7	11	11	34	83	159	127	16	7	21	11	8	27	86	98	184	102	1321
Resid. Madioen. Pônô-rôgô. (SÉMBRI.)	" NGOELOEP	16	16	22	—	—	—	—	—	—	26	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	89
	Totaal; zielen	276	282	351	8	7	11	11	34	83	185	152	16	7	21	11	8	27	86	98	184	102	1410

DE ZENDINGWETENSCHAP.

De Evangelisatie op Java,

a: in betrekking tot *de Inlandsche Hoofden;*
b: in betrekking tot *de Inlandsche Bevolking.*

(*Voorgedragen ter Jaarvergadering van het Nederlandsche Zendelinggenootschap in 1890, door* C. POENSEN).

In 1848 werd Br. J. E. Jellesma tot zendeling voor Java bestemd. Met zijne vestiging te Soerabaja was de zending van het Nederlandsche zendelinggenootschap op Java geboren. Sedert zijn met en na hem vele zendelingen op Java werkzaam geweest. Door hunnen nu 42 jarigen arbeid is veel kennis omtrent land en volk, veel ervaring in de practijk der zending op Java opgedaan. De zendingmannen van 1848 wisten wel wat evangelisatie onder een niet-christelijk volk was. Dat wist men reeds in 1797, toen op de banier des Nederl. zendelinggenootschaps werd geschreven: „Vrede door het bloed des kruises." Ja, deze zelfde spreuk getuigt, hoe ook onze vaderen bij dien Zendeling bij uitnemendheid waren ter schole gegaan, die het Evangelie, dat hij predikte, „niet van een' mensch ontvangen of geleerd had, maar door openbaring van Jezus Christus." (Gal. 1: 12). Is alzoo de zending, ook op Java, voor ons, christenen, door den Heer Jezus ons tot plicht – om niet te zeggen: tot eene eere

en voorrecht – gesteld; ja, is zij eene noodzakelijke, spontane uiting van christelijk geloofsleven, eene werkzaamheid, waarvan het niet de vraag is, of wij willen of mogen, maar aan welke wij veeleer als een heilig moeten ons zelven wijden, dan kan het ons ook thans niet te doen zijn om eene bespreking van het begrip evangelisatie in het algemeen. Ook kan het ons zelfs niet meer de vraag zijn, of het politiek-verstandig; of het mogelijk of raadzaam is, dat de christen als zendingman óók op Java zijne roeping en plicht vervulle. Neen, een practische vraag, door de ervaring ons voorgelegd, en gesteld naar aanleiding van het vigeerende Regeerings-Reglement van Nederlandsch-Indië – voor de zending op Java in haren tegenwoordigen toestand niet zonder belang, en voor de toekomst van het hoogste gewicht –, moet ons thans in de eerste plaats bezig houden. In de tweede plaats zullen wij trachten duidelijk te maken, hoe de zending nu alreeds op Java werkzaam is. Van daar dat het onderwerp, ons ter behandeling voorgesteld, in twee deelen werd gesplitst, waarvan het eerste aldus kan geformuleerd worden:

> „Hoe staat het met de evangelisatie op Java in betrekking tot de Inlandsche hoofden des volks?"

en het tweede deel:

> „Hoe staat het met de evangelisatie op Java in betrekking tot de Inlandsche bevolking in het algemeen?"

---

1. „Hoe staat het met de evangelisatie op Java in betrekking tot de Inlandsche hoofden des volks?" Het is voor mij eene minder aangename, maar toch noodzakelijke bekentenis, dat deze vraag en hare beantwoording geheel en al het piquante van het nieuwe mist; doch ik

kan mij troosten met de wetenschap, dat zij nog geheel actueel en van het hoogste belang is, voor de zending op Java. Ons tijdschrift „Mededeelingen" heeft al sedert jaren het onderwerp op meer of minder uitvoerige wijze aangewezen of besproken; en ook de Oud-zendeling, Dr. H. Smeding, thans predikant te Haarlem, heeft dit onlangs uitvoerig gedaan. (1)

Het zal misschien voor velen niet overbodig zijn, met een enkel woord te zeggen, aan welke personen wij bij de genoemde „Inlandsche hoofden des volks" te denken hebben. Het Javaansche volk wordt – onder leiding en toezicht van Europeesche Ambtenaren – bestuurd door zijne eigene „Inlandsche hoofden." De bestuurder, de kamitoewô van het kleinste gehucht is de laagst-geplaatste, en de Regent, de Boepati van eene bestuurs-afdeeling, is de hoogst-geplaatste op de ladder van het inlandsch Bestuurspersoneel.

Intusschen zijn alle dorpshoofden, (bekend onder de titels van kamitoewô, loerah, petinggi, bĕkĕl of kapôlô, en hier en daar nog een' enkelen anderen titel, die allen te samen zoo ongeveer de waardigheid van gehucht-, wijk-, of dorpsburgemeester bekleeden) uitgesloten van de klasse, die wij in onze vraag als „Hoofden des volks" aangeduid vinden. Voor al die Burgemeesters bestaat geen enkel bezwaar om christen te worden of te zijn, meer of minder dan zulks voor ieder lid der dorpsgemeenschap het geval is. Wij hebben dan ook in den kring onzer Oost Java-missie tal van christen-burgemeesters. Zelfs is het in dorpen, door christen-inlanders aangelegd, in het algemeen regel geworden, dat zij ook door christen-burgemeesters bestuurd worden. Waar dit niet het geval

(1) Zie „Stemmen voor waarheid en vrede," Jaarg. XXV, p. 1054–1070.

mocht zijn, moeten wij aan bijzondere omstandigheden denken, onafhankelijk van de vraag, of zij als zoodanig wel desa-hoofd zouden kunnen zijn. Ten opzichte van de desa en haar eigen, inlandsch Bestuur in zijn geheel komt Art. 119 van het Reglement op het Beleid der Regeering van Nederl. Indië volkomen tot zijn recht, dat „Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der algemeene verordeningen op het strafrecht."

Doch hier moeten wij u op eene bijzonderheid in het zuiver-oorsponkelijk bestaan des volks wijzen, waardoor het verklaarbaar kan worden, dat het zooeven aangehaalde Artikel 119 van het Reg. Reglement niet in allen deele tot zijn recht kan komen, omdat onze Europeesche Regeering in 1854, d. w. z. in een' tijd, toen de sedert door ons gestelde vraag nog niet aan de orde was, daarop een ander, het 124ste, heeft laten volgen, waardoor feitelijk de in onze vraag bedoelde „Hoofden des volks" verhinderd worden christen te zijn of te worden.

Het Javaansche volk onderscheidt zich zelf in twee, wat talrijkheid aangaat, zeer ongelijke deelen, welke door de inlandsche termen: Wong-tjiliq, – z.v.a. Kleine man – en: Wong-gĕḍé – z.v.a. de Grooten – aangeduid worden. Tot de Wong-tjéliq rekent men allen, die – in nederlandsche vertaling – aangeduid worden te behooren tot: „de Kleine man"; die vele millioenen, die in steden, dorpen en gehuchten als bestuurden en, naar Javaansche opvatting, als de minderen, wonen; ingesloten de straks reeds besproken gemeentebesturen. Het geval kan zich natuurlijk voordoen, dat zulk „een bestuurde", zulk, „een Kleine man" stoffelijk niet-onvermogend, voor een' Javaan zelfs

rijk te noemen is; maar dit doet niets tot de quaestie af. Hij is en blijft „een bestuurde", en dus behoorende tot „de Kleine man."

Tegenover dezen „Kleine man" – en dit veelmalen in den letterlijken zin des woords – staan de „Wong-gĕḍé". „de Grooten", de „Hoofden" in den engen zin des woords; òf, met eene inlandsche benaming, de „Prijaji's". Het is eene klasse, een stand volstrekt niet gelijk te stellen met onze patriciërs; en maar voor een deel met onze aristrocraten, aangezien slechts een deel van hen in enkele opzichten met dezen iets gemeen hebben; namelijk hun adeldom, of adellijke, liever vorstelijke afkomst. Tot de „Prijaji's" behooren alle ambtenaren, van den Assistent-wadônô II[de] klasse" als de laagstgeplaatste, tot den „Boepati" als de hoogstgeplaatste bestuurs-ambtenaar; d.w.z.; van het onder-districtshoofd tot den Regent of het hoofd eener afdeeling. Tusschen deze beide uiterste rangen op de Inlandsche ladder der hiërarchie staan allerlei rangen, ook die wier bezitters bijv. tot de Rechterlijke macht, enz. behooren; deze allen worden speciaal door den Gouverneur-generaal benoemd; terwijl ieder desahoofd door de stemgerechtigde leden eener dorpsgemeente bij meerderheid van stemmen gekozen wordt, en – op voordracht van het Hoofd van gewestelijk Bestuur – alleen, maar dan ook onvoorwaardelijk, slechts gesanctioneerd wordt door den Gouverneur-generaal. Dit is een absoluut beginsel van politiek en oeconomie der Indische Regeering in de Inlandsche maatschappelijke huishouding, dat krachtig gehandhaafd wordt. Tot den „prijaji-stand" behoort natuurlijk ook het gezin van eenen „prijaji". Maar om „prijaji" te worden is het niet noodzakelijk, al is dit ook in den regel het geval, van eenen al of niet adellijken „prijaji" af te stammen: want het komt een enkelen keer wel eens

voor, dat „een Kleine man" zelfs tot den rang van boepati opklimt, en een „prijaji" wordt.

Dezen „prijaji's" nu geldt, wat wij in het reeds genoemde Art. 124 van het Reg. Reglement lezen: „De priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaatst onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor zooveel betreft den godsdienst, dien elk hunner belijdt.

„Deze zorgen, dat door de priesters niets worde ondernomen strijdig met dit reglement en met de door of uit naam van den Gouverneur-generaal uitgevaardigde verordeningen."

De artikelen *120* t/m *123* kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan; zelfs *art. 123*, luidende: „De christen-leeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van eene door of namens den Gouverneur-generaal te verleenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch-Indië te mogen verrichten.

„Wanneer die toelating schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den Gouverneur-generaal worden ingetrokken."

Dit artikel levert belanghebbenden in onzen tijd — immers zoover mij bekend — geen enkel bezwaar op, dan het voldoen aan eene formaliteit, hetgeen men billijken kan met het oog op den plicht, die op de Regeering rust, de maatschappelijke orde te handhaven. Maar zonderling gevoelt de zendingman zich tegenover het ernstige van dit artikel, als hij waarneemt, hoe feitelijk eene doorgaande en uit een politiek en sociaal oogpunt zeer bedenkelijke vrijgevigheid en onbeperkte toelating of vestiging van

mohammedaansche leeraars plaats heeft, verderfelijk voor Nederland en Java beiden, zonder eenige andere bepaling, dan die in het meer genoemde art. 124 voorkomt, doch uit het oogpunt van een welbegrepen eigenbelang anders moest luiden, of door andere bepalingen nader omschreven diende te worden. Waar toch art. 123 spreekt van „christen-leeraars, priesters en zendelingen", kent art. 124 alléén „priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden." Wij willen er niet op wijzen, hoe de titel „priesters" voor het mohammedanisme eene noodige verklaring eischt; maar veeleer op het onvoldoende en onvolledige van dien enkelen titel, waar de politieke en sociale beteekenis van den Islâm op Java minder gezocht moet worden in de officieel erkende en bekende personen aan eenige masdjid (moskee) verbonden, dan in die duizenden kjaï-kjaï's, leeraren of onderwijzers in de desa's, waar zij — zonder eenige inspectie, of buiten wettige voorschriften en bepalingen — godsdienstscholen, de bekende pĕsantrèns, langgars of poṇdoqqan's, — openen, en geschikte plaatsen voor samenkomsten en ontmoetingen aanbieden, waar iedere godsdienstig-mohammedaansche beweging op Java voorbereid wordt, en van daar hare leiding ontvangt. Het zijn eenvoudig broeinesten van oproer en godsdienst-oorlog; kweekplaatsen van haat, onverzoenlijken haat en verzet tegen het Nederlandsch gezag. Dit dient bedacht te worden als misschien van nog grooter belang dan de quaestie of de Javaansche „prijaji" ook christen kan zijn of worden. Doch genoeg over dit onderwerp, daar 't hier maar ter loops aangeroerd mag worden. Moge het èn in het belang van Nederl. Indië, èn in dat van Nederland, door onze Regeering niet alleen eens ernstig overwogen worden, maar ook door afdoende maatregelen tegen zijne verderfelijke werking worden bedwongen.

Art. 124 dan schrijft in de eerste alinéa voor, dat „De

priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaätst onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor zooveel betreft den godsdienst, die elk hunner belijdt." Dit kan niet anders beteekenen, dan dat de godsdienst dier „vorsten, regenten en hoofden", laat ons verder gemaks- en duidelijkshalve maar zeggen „prijaji's", daar wij toch alléén over Java handelen, de godsdienst van de Javaansche „prijaji's" dezelfde is en moet zijn, als die van de bevolking, onder hun bestuur levende.

De bevolking van Java vóór en in 1854 was mohammedaansch; dus waren dit ook al de „prijaji's". En daar dit art. 124 nog tot op dezen dag van kracht is, en het Javaansche volk naar de beschouwing der Regeering nog mohammedaansch is, kan ook van het standpunt der Regeering geen „prijaji" christen zijn of worden. Hij moet per se mohammedaan zijn. Dit is geene willekeurige wetsinterpretatie, of eene in de lucht hangende meening, zonder toepassing of buiten het leven omgaande. Het geval heeft zich voorgedaan, dat een onberispelijk en bekwaam christen-inlander voorgedragen werd tot „assistent-wadônô IIe klasse", doch dat deze voordracht door de Regeering niet werd overgenomen, omdat de voorgedragene een christen was. Daar bestaat op Java volkomen vrijheid van godsdienst voor ieder, volgens art. 119, behalve voor den „prijaji" in functie. Een „prijaji" krijgt kennis aan het Christendom; hij wil christen worden; informeert bij de Regeering of daartegen ook bezwaren bestaan; en aan adressant wordt in antwoord te kennen gegeven, dat op Java voor ieder, dus ook voor hem, „prijaji", volkomen vrijheid van godsdienst bestaat, mits hij tegelijk wil ophouden „prijaji" te zijn.

Nu is alles duidelijk. Blijft die „prijaji" bij zijn voornemen volharden, en gaat hij tot het Christendom over,

dan is hem dat ook toegestaan, maar zijn christenworden komt hem op het verlies van zijn rang en levensonderhoud te staan. M.H.H.! Als dit niet: tegenwerking, of zachter uitgedrukt: belemmering voor de zending mag heeten, verzoek ik u een ander meer juist woord daarvoor te bedenken.

Hiermeê wordt niet bedoeld eene aanklacht tegen de Regeering van 1854; maar wel een eisch, dien men der tegenwoordige Regeering mocht stellen. In 1854 was het denkbeeld „Een prijaji christen!" zoo goed als onmogelijk; en in de Javaansche Inlandsche en Europeesche ambtenaarswereld, zoowel als voor vele particulieren, is in onze dagen dat denkbeeld nog vreemd; althans prematuur. Zij allen plaatsen zich op het standpunt der wet van 1854, en meenen, dat dezelfde toestanden, als toen, nog bestaan. Zij vergeten, dat de zending sedert op Java is opgetreden, en reeds duizenden Javanen christen zijn geworden. Zij bedenken niet, dat nu reeds de vraag onder de Inlandsche bevolking besproken wordt: „Zou een „prijaji" geen christen kunnen zijn?" Zij miskennen den voor de zending belemmerenden invloed van de bepaling, dat een „prijaji" geen christen kan zijn; en zij toonen de beteekenis niet te erkennen van het woord, door eenen boepati tot eenen zendeling gesproken: „Mijnheer! maak mij maar eerst christen; en mijne geheele afdeeling zal mij onmiddellijk volgen!"

Zóó is 't! Wat deze boepati zou gedaan hebben, als hij wèl christen had mogen zijn of worden, is niet te zeggen. Wij hebben hier met de reäliteit te doen, en niet te treden in de bespiegeling, hoe iets zou zijn, als iets anders eens niet zóó ware! Deze boepati – en waarschijnlijk is dit zoo bij alle Javaansche „prijaji's" – kon het zich, èn met het oog op de Regeering, èn met de gedachte aan

hetgeen altijd zoo was als het nu is, niet voorstellen, dat een „prijaji" christen zou kunnen zijn of worden; daar ligt voor hem iets ondenkbaars, iets onmogelijks in het geval. Bovendien heerscht er in den kring van het corps der „prijaji's" eene algemeene pressie op ieder der leden, geboren uit een zeker gevoel van solidariteit, uit een zeker antagonisme tegenover eene Europeesche, eene bovendien christelijke maatschappij en Regeering, die voor hen de meening even natuurlijk als plichtmatig doet zijn, dat een „prijaji" geen christen zijn kan. Wat er in de ziel van ieder dier „prijaji's" omgaat, of wat zij binnenskamers onder elkander behandelen, weten wij niet. Ongetwijfeld zijn er, die het Christendom, en mèt het Christendom de Nederlanders haten met een' innigen haat. Maar daar zijn er ook, bij wie dit niet het geval is. En in de streken, waar het Evangelie reeds onder den „Kleinen man" heeft ingang gevonden, hebben wij wel kennis gemaakt met „prijaji's", van welken wij meenen, dat zij in het diepst hunner ziel niet zoo afkeerig er van zouden blijken te zijn, om christen te worden, als zij maar m o c h t e n en d u r f d e n!

Zou een „prijaji" geen christen kunnen zijn of worden? Onder den „Kleinen man" is deze vraag, zelfs reeds buiten den kring van onzen zendingarbeid, aan de orde van den dag. Reeds vóór 30 jaar werd daar die vraag gedaan, en sedert met toenemenden ernst. 25 jaar geleden heb ik er reeds in onze „Mededeelingen" op gewezen, hoe de „mohammedaansche Kleine man" het Christendom van den „christen Kleinen man" bestreed met de opmerking, dat de Javaansche christenen zeker niet door God bemind werden, en het Christendom blijkbaar alléén voor de Hollanders bestemd was. Want, zoo redeneert hij, ware het Gode aangenaam, dat de Javanen christen werden, dan zou Hij den reeds christen geworden Javanen ook on-

getwijfeld wel Zijn gunst en welgevallen getoond hebben. Maar daarvan was niets te bemerken, wijl nog geen enkel christen-Javaan tot „prijaji" was verheven! M. HH.! Ik heb deze redeneering niet maar één enkel maal, of op ééne enkele plaats gehoord, maar overal in O. Java waar ik geweest ben. Ik weet, dat alzoo door geheel O. Java geredeneerd wordt. En nu moge deze zelfde redeneering velen misschien erg kinderachtig voorkomen, wellicht den indruk achterlaten, dat zij door den spreker niet zoo heel erg gemeend was, en dus niet ernstig behoort te worden opgevat; bij mij lijdt het geen twijfel, dat het bij velen wel zeer zeker hooge ernst is, dië zoo doet spreken; dat het in ieder geval op een denken, op een bespreken in den kring van den „Kleinen man" wijst, hetwelk ons eene onmiskenbare vingerwijzing behoort te zijn naar eene reeds in het aanzijn geroepen reeks van voor de Javaansche wereld nieuwere gedachten en denkbeelden, waarmeê rekening behoort gehouden te worden. Vooral in den kring der tegenwoordige Javaansche christenen — allen zonder onderscheid behoorende tot den „Kleinen man", — kan ik u verzekeren, dat de vraag wel ter dege ernstig overwogen wordt; zij het ook dat dit practisch tot geen resultaat kan leiden, omdat de sprekers slechts tot den „Kleinen man" behooren. Het is eene zeer ontmoedigende ervaring voor diezelfde christenen. Het werd hun droef te moede, toen zij vernamen, dat hun „christenbroeder" zelfs geen „Assistent-wadônô IIe klasse" kon worden, omdat hij christen was! Zij begrijpen het maar zeer slecht, dat de christelijke Regeering hun het tegenovergestelde van gunstige gezindheden laat ondervinden; zij vatten het niet, hoe God zoo weinig blijk van zijne hooge ingenomenheid met hun christen-zijn geeft. Zij weten wel, dat vele Europeanen op Java, zelfs enkele

ambtenaren, er zeer meê ingenomen zijn, dat ook zij christenen heeten, en die hun juist daarom wel eens helpend en vriendelijk tegemoet komen; maar toch ..... hoe! Zou een „prijaji" niet even goed christen kunnen zijn?!

Zou een „prijaji" niet christen kunnen zijn of worden? Daar zijn tal van Europeanen, zoowel op Java als hier te lande, inzonderheid ambtenaren, die zeer beslist antwoorden: Neen! – De één zegt: „De zending heeft nu volkomen vrijheid te werken op Java. Van de zijde der Regeering, of van welke zijde ook, wordt haar geen enkel beletsel in den weg gelegd. Zij heeft nu alreeds duizenden Inlanders voor het christelijk geloof gewonnen. Laat zij nu maar voortgaan, zóó, bescheiden en stil, met hare werkzaamheden. 't Is waar, zij vond nog slechts ingang bij den „Kleinen man"! Maar wat nood! Al voortgaande zal zij zich uitbreiden, en eindelijk – eindelijk, ja! zullen hare beginselen zoo zeer doorgewerkt hebben, dat zij van zelf in die richting eene sociale hervorming zal teweeg brengen!" En een ander, meer denkende aan het Reg. Reglement, en zich, met het oog op vroegere en tegenwoordige toestanden, niet kunnende voorstellen, hoe een „prijaji" christen zou kunnen zijn, zegt kortaf: „Neen! Het gaat niet! Het Reg. Reglement belet het! De Inlandsche huishouding en de geheele ambtelijke positie van den „prijaji" verzetten zich daartegen." Waaraan een derde, min of meer in dezelfde richting van dezen spreker denkende, maar daarbij meer voorzichtig, meer vreesachtig van nature, toevoegt: „Mijn hemel! wat zou er van worden, als wij zoo de geheele inrichting der Inlandsche huishouding onderste-boven gingen keeren! De geheele mohammedaansche wereld zullen wij tegen ons krijgen! Burger- en godsdienstoorlogen zullen het niet af te wenden gevolg van ons propageeren zijn; en .... Java is dan

tegelijk voor ons verloren!" En zoo vereenigen zich dan die allen in het zelfde refrein: "Godsdienstvrijheid voor ieder! Voor den "prijaji", zoowel als voor den "Kleinen man"! De Regeering werke meê noch tegen. Moge de zending maar stil en bescheiden haar plicht doen, en ieder zendeling een verstandig en wijs man zijn! Maar nu nog geen tornen aan het Regeerings Reglement! Nu nog geene veranderingen gemaakt in de eeuwenoude huishouding van staat, ter wille van den godsdienst! Nu nog niet toelaten, dat een "prijaji" christen zij of worde!"

M. HH.! Het zijn zeker niet allen vijanden van God en zijn gebod, of tegenstanders der zending, die meer of minder volledig dergelijke gevoelens zijn toegedaan. Ik zelf kan noch mag ontveinzen, dat de consequentie van het verlangen: "de toestanden zóó te regelen, dat ook een "prijaji" christen kan zijn of worden" van hoogst-ernstige beteekenis is. En daarom moet nog eenmaal, maar nu van ons standpunt, met het oog op de ambtelijke positie van den "prijaji" en zijne verhouding tot het Mohammedanisme, de vraag herhaald en beantwoord worden: "Zou een "prijaji" niet christen kunnen zijn of worden?"

Ik zou meenen, te moeten antwoorden: Neen! als de werkzaamheden en verplichtingen aan het ambt van den "prijaji" verbonden, noodwendig meêbrachten, dat hij een mohammedaan zij. Maar dit is niet het geval. En eigenlijk is de vraag, ook in betrekking tot het Mohammedanisme, alleen maar van beteekenis voor den boepati; en voor de overige "prijaji's", alleen in zooverre, als uit hun midden bij opvolging in rang en keuze van de Indische Regeering iemand tot boepati kan verheven worden. Bij voorkeur zal de Regeering iemand tot boepati verheffen, die hoe nader hoe liever verwant is aan een' voorgaanden boepati, onverschillig welken rang hij reeds bekleedt. En

van daar, dat oud-indische ambtenaren dan ook altijd van „Hoofden" zullen spreken, waarmeê zij te kennen willen geven, dat die „Hoofden" geen „ambtenaren" zijn. Die stap nu zal gedaan moeten worden, wil men dat een „prijaji" ook christen zal kunnen zijn! De „prijaji's" moeten tot „ambtenaren" verklaard, en als zoodanig moet hunne positie geregeld worden, waartoe niet zooveel veranderingen in de „instructiën" voor boepati's behoeven gebracht te worden. Volgens die „instructiën", allen van geheel administratieven aard, kan een „prijaji" even goed christen als mohammedaan zijn. Hierin ligt het bezwaar dan ook niet. Dit bezwaar schuilt in de bescherming en behandeling van den „prijaji" als mohammedaan. Daar bestaat op Java eene inrichting van zaken, eene algemeen heerschende meening en beschouwing, die den „prijaji" onmiddellijk aan het Mohammedanisme verbinden, gegrond in vroegere toestanden en eene kennis van zaken, waarbij het Christendom geheel was buitengesloten.

De Javaan heeft geen algemeene nationale feestdagen. Zijn algemeene feestdagen zijn: mohammedaansche godsdienstige feestdagen, en de woning van den „prijaji" is het middelpunt der feestviering. Op den 1sten der 10de maand van het mohammedaansche jaar is het een feestdag; en alle Europeesche ambtenaren begeven zich in costuum naar de woning van den boepati om hem en alle andere „prijaji's" te complimenteeren met den gelukkigen afloop der vasten. Wordt een „prijaji" tot boepati verheven, dan gaat hij naar de moskee om daar den ambtseed volgens mohammedaansch voorschrift af te leggen. Op de meeste plaatsen wordt de lagere school voor de Javaansche jeugd op Vrijdag gesloten, en is zij des Zondags geopend. Gedurende de vasten hebben er geen zittingen van den Landraad onder voorzitterschap van eenen Europeeschen rechtsgeleerde plaats,

omdat in dat collegie „prijaji's" als leden zitting hebben, benevens één met den titel: Pĕnghoeloe-landraad. Zoo is de geheele inrichting der maatschappij op mohammedaansche grondslagen gevestigd en door de Indische Regeering bevestigd. Zoo is ook de „prijaji" aan het Mohammedanisme verbonden, en hebben beschouwingen, meeningen, inzichten en daardoor weêr maatschappelijke inrichtingen en gewoonten door het gezag des Gouvernements bevestigd, het geheele inlandsch-maatschappelijke leven in eene mohammedaansche strooming gedreven en alles mohammedaansch gekleurd en getint. Komen wij nu met onze vraag in die maatschappij, dan wil dit niets meer en niets minder zeggen, dan: de „prijaji" worde los gemaakt van het Mohammedanisme, en verklaard een administratief ambtenaar te zijn, onverschillig welken godsdienst hij belijdt. En als de Nederl.-Indische Regeering zulks wil zal het ook zoo zijn! Daar zullen ongetwijfeld voor ons Gouvernement groote wijsheid en voorzichtigheid, nauwkeurige kennis van de bestaande verhoudingen en toestanden des volks, en eenige moed noodig zijn, om de zaken naar wensch te regelen, want de te overwinnen bezwaren, zullen blijken groot te zijn. Maar alles behoeft immers niet in éénen dag volbracht te worden. Men behoeft, ja, mag immers niet met woeste drift te werk gaan, om zulk eene diep-ingrijpende hervorming tot stand te brengen. De wil van het Gouvernement is voor den inlander alles en allen beheerschend. Dit is een groot voordeel voor de Regeering, die tevens op verschillende „prijaji's" kan rekenen, welke gaarne christen zullen willen worden. Wij meenen, dat het Gouvernement zeer wel die gewenschte verandering in den bestaanden staat van zaken kan brengen, als het zulks langzaam, zeer langzaam aan, langs voorbereidende wegen, wil ten uitvoer brengen. En wij weten ook, dat zoowel

eene goede als verkeerde bedoeling des Gouvernements tot treurige resultaten kan leiden, waar de wijze van toepassing en tenuitvoerlegging onhandig of met niet voldoenden tact geschiedt. Als met dwazen ophef dergelijke maatregel, als welken wij nu bespreken en wenschen, werd toegepast, zou het resultaat ongetwijfeld allertreurigst kunnen zijn, en misschien wel, buitendien toch altijd werkzame en het Gouvernement vijandige, mohammedaansche aspiratiën in werking brengen, waarvan de gevolgen moeielijk te berekenen zijn. Maar ook dit zij gezegd, dat, hoe langer men wacht het mogelijk te maken, dat een „prijaji" ook christen kan zijn of worden, hoe moeielijker het zal worden daartoe te komen.

2. De evangelisatie op Java in betrekking tot het volk in het algemeen.

De geschiedenis der evangelisatie op O. Java werd in de „Mededeelingen" tot in bijzonderheden beschreven, en mag dus als bij u bekend verondersteld worden. Mij gaf die geschiedenis aanleiding, de O. Java-zending te beschouwen als onder de leiding van Gods voorzienigheid geworden. Daarin ligt voor het vroom gemoed eene groote bemoediging en vertroosting; voor het Bestuur des Genootschaps een krachtige prikkel tot voortzetting van die zending; voor de zendelingen eene aansporing om met liefde in dien arbeid voort te gaan, wetende dat „de Heer met ons is!" In 1812 zond het Genootschap 3 zendelingen tegelijk met bestemming voor Java, en hunne uitzending beantwoordde niet aan de gekoesterde verwachtingen. 't Is later echter gebleken, dat die uitzending – maar als voorbereidende arbeid – voor de latere zending, in 1848 begonnen, onmisbaar was. Zij behoorde als een schakel in de keten der geschiedenis van de O. Java-missie.

Eene andere bijzonderheid van de O. Java-zending is

deze, dat zij zich nog uitsluitend onder den "Kleinen man" beweegt; en niet ongezegend heeft zij in die lagere kringen der Javaansche maatschappij gewerkt. Het was niet haar doel zich tot die kringen te bepalen; het is ons gebleken, dat de omstandigheden haar daartoe geleid en gedrongen hebben. In de zending moet men weten wat men wenscht en wil; maar, aangezien men niet altijd kan wat men wenscht en wil, moet men ook leeren te willen wat men kan. Daar is, vooral in de zending, en misschien wel bij uitnemendheid in de zending op Java, geloof, vertrouwen op Gods leiding, en overgegevenheid aan zijne beschikkingen, zoo iets als een drijven op Gods bestiering, noodig om goedsmoeds maar voort te gaan. God leidt de harten en overwegingen der vorsten als waterbeken; en zoo kan hij ook de overleggingen en beraadslagingen der regeerders van Nederl. Indië ten gunste van den arbeid der zending op Java leiden. Jezus Christus, heeft Paulus gezegd, moet als koning heerschen. En wij zeggen hem geloovig na: moet als koning heerschen, óók op Java. Heerschen, ook in de kringen der "prijaji's" op Java! De Heer Coolen, eene zeker zeer vreemde, maar toch altijd opmerkelijke persoonlijkheid, zoowel als de vriendenkring te Soerabaja, nu geheel verdwenen, even als de Heer Coolen, maar beiden na Gods raad gediend te hebben, beiden kwamen in aanraking met en verkeerden alleen in de wereld van den "Kleinen man"; en het Evangelie vond daar ingang. Maar Jellesma, zoo min als de andere zendelingen, heeft nagelaten, ook in aanraking en verkeer met de "prijaji's" te komen; doch wij weten nu, hoe het komt, dat in die wereld nog geen christenen gevonden worden; menschelijker wijze gesproken: ook nog niet gevonden kunnen worden. Maar dit zij hier tevens opgemerkt, dat verschillende "prijaji's" ongeveinsde ingenomen-

heid met den persoon, en ook met het werk des zendelings hebben getoond, en zekere welwillendheid jegens den „christen Kleinen-man" lieten blijken. In aanmerking genomen de bestaande belemmerende toestanden, hebben wij ook in die richting reeds veel gewonnen.

Ik kom tot eene andere opmerking aan diezelfde geschiedenis ontleend, en in het zoo even gezegde reeds aangeduid, namel.: dat de evangelisatie op O. Java als georganiseerde zendingarbeid wel door de zendelingen van het N. Z. G. is gesticht, maar tevens, dat zij bij die stichting zich aan het in 1848 reeds bestaande heeft aangesloten, en daardoor haren weg aangewezen vond. Het was geen willekeurige keuze - geen leap in the dark - dat Jellesma zich eerst te Soerabaja, en daarna te Môdjô-Warnô vestigde. De heer Coolen had honderden Inlanders met het Evangelie bekend gemaakt; de vriendenkring te Soerabaja had vele Inlanders tot de predikanten daar ter stede geleid, die door hen gedoopt en in de gemeente opgenomen werden. Maar door dien doop werden de Javaansche christenen in den grond der zaak leden der Europeesche gemeente. Een afzonderlijk doopregister werd eerst aangelegd sedert er zendelingen waren; d. w. z.: toen eerst werden de Inlandsche christenen in een organisch verband tot één geheel te samen gebracht en gehouden. Het is niet te zeggen, hoe het Evangelie zich verder een' weg onder de Inlanders zou gebaand hebben, als er eens geen zendelingen waren gekomen. Maar hoogst waarschijnlijk zouden met het verdwijnen van den heer Coolen en den vriendenkring te Soerabaja ook langzamerhand die Inlandsche christenen uitgestorven zijn. Gemeentevorming, en wel eene zelfstandige, Inlandsche gemeentevorming, onder leiding van eigen, Europeesche leeraren en door hen gevormde en opgeleide Inlandsche medehelpers, is

gebleken de conditio sine qua non der zending op Java te zijn. Deze opmerking — goed doorzien en begrepen — moet leiden tot de consequentie, dat het afvaardigen van zendelingen naar Java, als spontane uiting van het christelijk geloofsleven in Nederland, en dit in levendig contact met, zoowel als innig verbonden aan de georganiseerde gemeente in het vaderland, een eisch des tijds is.

En hiermeê komen wij weêr tot eene nienwe opmerking omtrent het karakter der evangelisatie op O. Java. Tot 1848 had de zending in de Minahassa en de Molukken gewerkt, en daar veel ervaring en kennis opgedaan. Het bleek al zeer spoedig, dat de zendeling op Java een nieuw, onbekend terrein had te ontginnen. Maar tevens vond hij daar iets, waaraan hij zich kon aansluiten. De wijze, zijne methode van werken op Java had hij echter nog te leeren; zij werd bepaald — even als overal elders — door bestaande toestanden en naar voorhanden gegevens. De zendeling vond op Java geen wild en zwervend volk; hij vond er ook geen hoog ontwikkeld, rijk en vrij volk. Hij vond er eene in eene goed geordende maatschappelijke samenleving en samenwerking levende bevolking; eene bevolking, die eene eeuwenoude, niet-christelijke, door inwerking van allerlei andere volken vervormde, nu eens ontwikkelde, dan weêr tegengewerkte polynesische beschaving was deelachtig geworden, waarvan ik het beeld in een paar verhandelingen onder den titel „De Javaan als Mensch", en „Het Javaansche Gezin" in de „Mededeelingen" geplaatst, trachtte te schetsen. Het was het beeld van een volk, dat gedurende den loop der eeuwen, altijd met hooger-ontwikkelde en krachtiger volken in aanraking, meestal in zeer nauwe aanraking, en ook wel onder drukkend verkeer, was geweest, en tot op dezen dag nog leeft, waardoor het in een' buitengewoon zonderlingen

beschavingstoestand is gekomen, die der zending even veel voor- als nadeelen aanbiedt. Daardoor werd de positie des zendelings in die maatschappij en zijne verhouding tot dat volk bepaald, zoowel als zijne methode van werken. Toen Jellesma zijnen zendingarbeid op Java begon, zag hij zich onmiddellijk van eenige Inlandsche christenen omringd, en kon hij - evenals dat ook al de zendelingen, die met en na hem gewerkt hebben, gedaan hebben — door middel van Inlandsche christenen zich met de bevolking in contact brengen. Dit was een niet te miskennen voordeel voor de zendelingen. Te meer, wijl de politiek-sociale toestand, waarin het Javaansche volk leeft, meê-brengt, dat de zendeling, als behoorende tot het volk der overheerschers, van geheel andere origine dan het Javaansche volk, altijd in eene verhouding als van meerdere tot mindere, van heerscher tot overheerschte, van Europeaan tot Javaan geplaatst wordt. Hij is en blijft een „Hollander", en de Javaan een „Javaan"! Daarmeê is alles gezegd. In dat alles ligt iets, dat den zendeling isoleert; hem het zéér, zéér moeielijk maakt, in eene hartelijke, ongeveinsde en onverdachte verhouding tot het volk te komen. Maar nu komen hem die reeds christen geworden Inlanders ter hulpe, die als de brug vormen, over welke hij de Inlandsche wereld kan naderen. De Inlandsche wereld heeft reeds door ervaring eenigszins geleerd, den zendeling uit een ander oogpunt en met een ander gevoel te beschouwen. De zendeling komt hoe langer zoo meer in het midden van de Inlandsche wereld te staan. Stapvoets gaat hij vooruit. Voorzichtig en met tact. Ongetwijfeld! Hier geldt 't vooral: zij die gelooven haasten niet. Hij wil niet alles op één dag winnen. Hij wil veel aan den tijd – neen! aan God – overlaten. Hadden de zendelingen op O. Java niet dien voorbereidenden

arbeid gevonden — hadden zij eens geen Inlandsche christenen leeren kennen — wellicht hadden de Inlandsche christenen een eenigszins ander karakter gekregen, daar het inwerken van den invloed van Europeesche zendingvrienden niet altijd even gewenscht is, en hunne wijze van omgang met de Inlandsche christenen meestal zonder methode, en ten slotte in het nadeel dier Inlandsche christenen zelven was. Langzamerhand zijn echter de Inlandsche christenen vrij gemaakt van dien invloed, en honderden hebben dien nu zelfs niet eens meer ondervonden, zoodat zijne nawerking hoe langer hoe flauwer wordt, en weldra zal verdwijnen. Ten slotte hebben wij er een Môdjô Warnô door gewonnen, en een groot aantal grootere en kleinere gemeenten daar omheen. Nu bloeit de O. Java-missie, meer dan men — de bestaande toestanden in aanmerking genomen — recht zou hebben te verwachten. De zendeling is nu in eene positie gekomen, die hem dagelijks in onafgebroken verkeer met de bevolking brengt. Hij heeft eenig burgerrecht in de Javaansche maatschappij verkregen. De Europeesche maatschappij begint hem als een gewenscht persoon op Java te beschouwen, en de Hooge Regeering denkt nu anders over de zendelingen dan in 1848.

Met voordacht werd dit alles gezegd, daar het ons voorbereiden moest tot de behandeling der vraag naar onze methode van werken op Java; en vooral hoe wij met den Inlander in aanraking komen, en gelegenheid vinden hem met het Evangelie bekend te maken? Die vraag is mij bij herhaling gedaan. En wezenlijk - 't is mij bijna moeielijk dit met juistheid te beschrijven, daar men er nu eens blijkbaar meer achter zoekt dan er in te vinden is, en dan weêr er als het ware iets geheimzinnigs in schijnt te willen zoeken. Somtijds ben ik dan ook

wel geneigd te antwoorden: Dat gaat bijna van zelf! Maar om het als van zelf te doen gaan, is het voor den zendeling op Java een vaste regel geworden, zooveel mogelijk in het midden der Inlanders te gaan wonen. Daar is de toegang tot zijn huis vrijer, en kan hij zich gemakkelijker onder en voor de Inlanders bewegen, dan te midden der Europeanen. En dan heeft hij duizend aanleidingen voor één, om met de bevolking in aanraking te komen en te blijven. Dit moet ons te gemakkelijker vallen, daar wij ons van Inlandsche christenen als bedienden, medehelpers of schoolmeesters onmiddellijk kunnen omringen. De zendeling heeft het een en ander voor zijne woning, zijne tafel, zijn vee, en wat dies meer zij noodig, waaraan de Inlander hem kan helpen; en voor geld is deze daartoe altijd bereid. In en door het onderhandelen daarover leert hij zijne omgeving kennen, en de Inlander hem. 't Wordt bekend, dat de zendeling ook geneeskundige hulp kan en wil verleenen - en het duurt niet lang, of dagelijks heeft hij aan menig verzoek te voldoen; eindelijk zelfs van personen op zeer verren afstand wonende. Ik zelf had daardoor het geluk, met de familiën van onderscheidene hadji's en santri's op goeden voet te komen. Deze hulp is eene evangelieprediking in daden: de woorden volgen als er eenige vertrouwelijkheid is geboren, en de zendeling met eenige vrijmoedigheid eene woning kan binnentreden als een bekende, om zich neêr te zetten en een dagelijksch gesprek over allerlei te beginnen, dat in een meer of minder ernstig onderhoud kan overgaan. Maar het is door den tijd, door het gedurig bezoek, door het herhaald elkaar ontmoeten, dat de Inlander eenen indruk van het karakter en de persoonlijkheid des zendelings kan ontvangen, die hem weêr vriendelijk kan stemmen. Hij merkt het zelf niet, dat hij door dat verkeer onder

den invloed van eene christelijke persoonlijkheid is gekomen, en nu en dan christelijke gedachten of denkbeelden in zich opneemt. Op deze wijze en in dit verkeer wordt hem het Evangelie eerst occasioneel, later meer rechtstreeks gepredikt. Dan is de zendeling als Europeaan op het moeielijkste punt van zijnen weg gekomen; hetzij door aanwezige mohammedaansche invloeden, of wel door godsdienstige onverschilligheid en indrukkeloosheid; altijd door de beperkte uitgebreidheid van de inlandsche gedachtenwereld en de zonderlinge vorming van het intellectueel vermogen dier wereld. De manier waarop een Inlander redeneert, waar het zedelijke of afgetrokken begrippen geldt, is altijd een spelen met woorden; een vergelijken of ontleden van woorden en zegswijzen en termen; een afgaan op den klank der woorden. De denkkracht voor het abstracte is niet groot; niet omdat die faculteit ontbreekt, maar omdat zij niet geoefend, en door de bestaande Inlandsche litteratuur, de wajang enz., en het Mohammedanisme op allerlei doolpaden eener dwarrelende fantasie werd geleid. Voegt daarbij, dat de evangelische religieuse, zoowel als ethische en dogmatische leeringen, zoo geheel nieuw voor den Inlander zijn, en in velerlei opzicht indruischen tegen al wat sedert eeuwen in de Javaansche wereld geloofd en betracht wordt; en gij zult het beseffen, hoe welkom ons dan de hulp van den Inlandschen christen is, die door zijn verblijf ten huize des zendelings en het verkeer in diens kring, een geschikt kanaal is geworden om aan te vullen, of voort te zetten, of om in voor den Inlander meer verstaanbare taal over te zetten, wat de zendeling reeds gezaaid mocht hebben. Maar de christen Inlander zelf moet toch ook wederom door den zendeling tot dien evangelisatie-arbeid opgeleid en bekwaamd worden. Op de bijeenkomsten, die wij elke

twee maanden met de Inlandsche medehelpers hebben, was mij altijd één der meest belangrijke onderwerpen van bespreking, hoe zij zich bij hunne evangelisatie te gedragen hadden. Nu eens was het een al te driftige persoon, die zijne verwanten als wilde dringen en dwingen tot het geloof, en recht op den man af van hel en verdoemenis sprak, als zij niet tot het christelijk geloof overgingen; het gevolg er van was, dat zij letterlijk afkeerig gemaakt waren van het christelijk geloof. Een ander meende „met list" de menschen te moeten vangen, en kwam geruimen tijd niet met de hoofdzaak van iedere evangelieprediking voor den dag; het gevolg was, dat toen hij eindelijk - door zijne collegen gedrongen - met de volle waarheid voor den dag kwam, allen zich van hem terug trokken, en dus niemand gewonnen was. - En alle medehelpers hebben geneigdheid, zich met niet-christenen in te laten in woordenstrijd en twistgesprekken, die maar zeer zelden tot een gewenscht resultaat leiden. In de „Mededeelingen" kunnen leerzame voorbeelden van een en ander gevonden worden. Laat mij als slotsom onzer overwegingen hier zeggen, dat een goed zendeling is: een volksman, een christen-volksopvoeder. Dit is het ideaal, waarnaar ieder zendeling, naar de mate der gaven en krachten en gelegenheden, door God hem verleend, heeft te streven. Beginnende met den kleinen kring, die zich rondom hem heeft gevormd, breidt hij dien gaandeweg uit, en laat hij zijne gedachten over alles en allen gaan. Zijn arbeidsveld vindt hij eindelijk in het gezin, in de kerk, in de school, in geheel het maatschappelijk leven en streven der bevolking. Zóó wordt het verklaarbaar, hoe er landbouwkundige plannen van den zendeling konden uitgaan, en hij het Nederlandsche volk op de voortwoekerende armoede en verarming des Javaanschen volks

kon en moest wijzen. Mannen, Broeders! De zending legt ons eene goddelijk verhevene, maar, o! zoo moeielijke en zware taak op, eene taak van zeer wijden omvang en verre strekking!

Wekken wij dan met al de kracht des geloofs en der liefde, die in ons is, het Nederlandsche volk op, de schuld des christens, zoowel als des volks als zoodanig, aan Java af te doen. Vooral, toonen wij zelf veel toewijding, besliste toewijding voor de zending te bezitten. En moge het ook van deze Jaarvergadering getuigd kunnen worden, dat zij allen, die daar tegenwoordig waren, met nieuwe lust en liefde en ijver voor de zending - met gewekt vertrouwen en versterkt geloof in het werk der zending, als een werk Gods bezield heeft; en eene nawerkende kracht van haar uitga, der zending in het algemeen en het Nederlandsche Zendelinggenootschap in het bijzonder tot zegen! Dat geve God!

De opleiding van onze Zendelingen.

In 1872 werd door het Comité voor de zendingfeesten besloten, den dag na het feest openbare conferenties te houden, ter bespreking van het zendingwerk. Eene eerste conferentie had reeds in dat jaar plaats te Arnhem. Men had mij uitgenoodigd de bespreking in te leiden van de vraag: „Welke soort van opleiding of vorming (van den zendeling) verdient de voorkeur en is als de meest geschikte aan te bevelen?"

De vraag veronderstelde dus, dat de wijze van opleiding bij verschillende genootschappen, in verschillende landen genoegzaam bekend was, om tot eene voldoende vergelijking te komen. Hieraan ontbrak veel; doch niet te vergeten was, dat men bedoelde, hier te lande, naar den aard van onze eigene toestanden en behoeften, tot zekere eenheid te komen, overtuigd, dat van eene gepaste opleiding van den zendeling veel afhangt voor zijne opvatting van den aard van zijn werk en voor zijne geschiktheid om dit in onze Oost te vervullen.

Ik begon met in het algemeen te stellen, dat de methode bepaald wordt door den aard van het zendingveld, dat men zich ter bearbeiding voorgesteld heeft, en daarbij door het aantal zendelingen, dat men opleidt; dat ook het karakter van het lichaam, dat uitzendt, aan de opleiding een bepaald karakter zal geven; dat b.v. een kerkelijk genootschap andere eischen zal stellen dan eene vereeniging die geen kerkelijken stempel draagt. Ik lichtte dit toe

door voorbeelden aan de statuten van verschillende buitenlandsche genootschappen ontleend, waarin men hier eene streng theologische, daar eene eenigszins classieke, elders eene zuiver maatschappelijke opleiding op den voorgrond zag treden, zonder echter dat ergens vergeten werd, dat de zendeling eene eigenaardige levensbestemming heeft. Ik eindigde met de ervaringen door ons Genootschap opgedaan bloot te leggen, en deed daarbij uitkomen, dat wij, Nederlanders, ons werk tot een betrekkelijk klein gebied, onze koloniën, hebben te bepalen; dat wij daar met vrij wel bekende regeeringsbepalingen en eigenaardige maatschappelijke toestanden te rade hebben te gaan; dat bij ons de opleiding een zelfstandig Nederlandsch karakter behoort te dragen, al wijzigt zich dit ook naar dat van de verschillende vereenigingen en genootschappen hier te lande; maar dat altijd noodig zal zijn de kweekelingen in een zendelinghuis te vereenigen, waar de Director alles en allen leidt en bezielt. (1)

Het komt mij niet ongepast voor, thans nog eens in het openbaar op dit onderwerp terug te komen. Ik ben oud, en spoedig kan de tijd daar zijn, dat een opvolger geroepen wordt om op de gelegde grondslagen voort te bouwen. Het kan zeer wel zijn, dat deze een ander leerplan wil opzetten. Het zal dan noodig zijn, dat hij, en met hem de mannen, die hem ter zijde zullen staan, een voldoend inzicht hebbe in het thans bestaande. Daarbij geloof ik niet, dat de inrichting van ons zendelinghuis, meer bepaaldelijk het onderwijs daar gegeven, naar zijn' aard en zijne bedoeling, zelfs bij de Bestuurders van ons Genootschap genoegzaam bekend is.

Ook schijnt mij noodig na te gaan, welke veranderingen

(1) Zie: „Stemmen voor waarheid en vrede" van Augustus, 1872.

de wetgeving op ons lager- en middelbaar onderwijs heeft noodig gemaakt in ons oorspronkelijk leerplan.

Terwijl ik eindelijk ook wensch te betogen, dat de opleiding van den zendeling steeds eene specieele zal moeten zijn.

Ik stel mij voor, een en ander in een tweetal artikelen te behandelen, en zal mij thans bepalen tot ons onderwijs.

I.

Ons Onderwijs.

Gaan wij in de eerste plaats na, wat in het sedert 1840 vigeerende „Reglement voor het Zendelinghuis van het Nederlandsche Zendelinggenootschap" in betrekking tot ons onderwerp voorkomt. Wij lezen daar onder het opschrift: „Betrekking van den Director tot de kweekelingen, hunne opvoeding, onderwijzing en verpleging" het volgende:

„Voor de opleiding der Zendeling-kweekelingen acht het Bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap een doorgaand toezicht en eene eenparige leiding noodig. Daartoe moet het Zendelinghuis dienen. Het moet de kweekelingen in één huis, met eenen bekwamen leidsman en christelijken vriend aan het hoofd, vereenigen, die hen bestuurt en helpt in hunne bezigheden, maar ook hun hart zoekt te winnen, en door onderwijs en raad en omgang hen opvoedt voor hunne bestemming. Hij moet de vader onzer jongere broeders wezen. Zou hij dengenen, die het Genootschap, als deszelfs kinderen, hem toevertrouwt, opdat hij ze voor den dienst van het Godsrijk opleide, aan welken zij zich zelven toewijden, zou hij dezen niet in den Heer al zijne liefde schenken? Deze liefde zal hem in zijne betrekking tot hen het best besturen. Wij vertrouwen, dat hij daarbij gedurig het oog zal houden op het voorbeeld van den Heer Jezus zelven onder zijne

twaalve. Van bedachtzaamheid in het opnemen van kweekelingen hangt zeker in de eerste plaats veel af. Maar dan ook zal van eene door christelijke liefde en wijsheid bezielde opvoeding de vrucht niet uitblijven: God zal den wasdom geven.

„*a*. OPVOEDING.

„Het gemeenzaam samenwonen van den Director met zijne kweekelingen heeft vooral ten doel, dat zijn christelijk leven ook hen beziele tot hetgeen waar en goed, rein en edel, in den geest van Christus is. Hun karakter moet daardoor voor hunne bestemming gevormd worden.

„1. Daartoe houde hij, als een vaderlijk vriend in Christus, een altijd waakzaam toezicht met nauwkeurigheid, maar zoo mogelijk ongemerkt en altijd liefderijk. Alle achterdocht zij daarbij verre van hem. Hij merke het goede in zijne discipelen op, ten einde dat op te wekken, en zie ook het kwade in hen, ten einde dat tegen te gaan, en lette op elks aard, bestaan en behoefte.

„2. De Director houdt met zijne kweekelingen gezamenlijk het ontbijt en middagmaal, opdat zij te zamen één gezin uitmaken. Het avondeten kan afzonderlijk plaats hebben.

„3. De Director wijdt elken dag één der vroege morgenuren aan practicale Bijbellezing voor allen te zamen. Ook ware het zingen van een lied daarbij wenschelijk.

„4. Hij houde van tijd tot tijd met ieder afzonderlijk een gesprek naar zijne behoefte, vooral bij Avondmaalstijden of andere plechtige gelegenheden.

„5. Het bestuur van den Director ga over geheel het leven der zijnen, over hunne studiën, hunne lectuur, hun verkeer in en buiten het Zendelinghuis, enz.

„Het gemeenzaam en huiselijk omgaan van den Director met zijne kweekelingen zal op de vorming van hunne

uiterlijke beschaving en manieren, alsook van hun oordeel en hunnen smaak, en bijzonder op de verlevendiging van den godsdienstigen zin het weldadigst werken, wanneer zij zich aan hem, hunnen leidsman, gaarne en gemakkelijk vastsluiten. Als zij hem liefhebben, zal hij ze het best tot liefde voor Christus kunnen brengen. In de school van Jezus onzen Heer zelven, hebben de elve uit de liefde voor hunnen Meester gewis voor hunne bestemming van Zendeling het meest geleerd.

„*b*. ONDERWIJS.

„1. De leiding van het onderwijs is geheel aan den Director toevertrouwd, wien de noodige door hem goedgekeurde hulp wordt toegevoegd.

„2. De kweekelingen zullen, gedurende het laatste jaar van hunne opleiding, wekelijks op eene welingerichte school eenen schooltijd doorbrengen, en aldaar onder de leiding van den hoofdonderwijzer werkzaam zijn.

„3. Eene Tabel van de dagorde, de opvolging en de uren der lessen, en door wie deze gegeven worden, zal in het leervertrek worden opgehangen.

„4. Opdat de kweekelingen meer aan het Genootschap bekend en aan hetzelve nauwer verbonden worden, als ook tot opwekking van hunnen ijver, zal ten minste éénmaal in het jaar, liefst ten tijde van de jaarvergadering, een examen van hunne vorderingen gehouden worden, tot welks bijwoning de Bestuurders worden genoodigd. (1)

„5. Na de jaarvergadering wordt eene vacantie gehouden van zes weken.

---

(1) Dit examen had al sedert vele jaren niet plaats, omdat daaraan geen voordeelen verbonden waren. Het is vervangen door examens ten overstaan van de „Commissie van onderzoek en toezicht op het Zendelinghuis.”

"c. VERPLEGING.

"De inrichting van het huiselijke leven en de lichamelijke verzorging moet zich wel wijzigen naar de omstandigheden van den Director, vooral of hij gehuwd zij of niet, maar zij moet altijd dienstbaar zijn aan het doel van het Zendelinghuis. De Director zie toe, dat alles ingericht worde naar de behoefte van den Zendeling. Bij de reizen en vermoeienissen, die hem wachten, hangt er veel voor hem van af, dat hij een gezonde ziel omdrage in een gezond, gehard, geoefend lichaam.

"1. Opdat de huiselijke vrijheid van den Director niet geheel weggenomen, en de kweekelingen niet al te zeer aan het gezellig verkeer gehecht worden, worde het huiselijke leven zoo ingericht, dat, zonder benadeeling van de gemeenzaamheid en den omgang in huis, er toch eene afzondering der huisgenooten van den Director van zijne kweekelingen bestaan blijve.

"2. Het voedsel zal gezond, maar niet overdadig moeten zijn, zoodat de broeders het noodige hebben, maar niet verwend worden, en leeren met het eenvoudige tevreden zijn.

"3. Lichaamsoefeningen, timmeren, draaien, drukken, roeien of andere, zijn in de tusschen-uren wenschelijk, ter bevordering van gezondheid, kracht en behendigheid.

"4. Ook worden wandelingen met den Director aangeprezen, waarbij deze tevens gelegenheid heeft, om hen onderweg uit het voorkomende te onderrichten in vele dingen, die in natuur en kunst, of in het bedrijvig leven voorkomen, en om hunne opmerkzaamheid te scherpen.

"5. Verder houde de Director het oog op hetgeen tot de inrichting en bewoning der vertrekken van de kweekelingen behoort, dat daarin alles geschiede, zoo als meest nuttig is voor de lichamelijke welvaart."

Omtrent de vakken van onderwijs komt in dat reglement het volgende voor:

„2. Het onderwijs wordt onderscheiden in voorbereidend en voltooiend.

„a. Tot het voorbereidend onderwijs behoort:

„1. Oefening in goed schrijven en rekenen, voor zooveel dit mocht noodig zijn.

„2. Eenvoudige wetenschappelijke taalleer, afgeleid uit de bijzondere beoefening van het Nederduitsch.

„3. Eenvoudige behandeling van de christelijke Geloofs- en Zedeleer.

„4. Eenvoudige Bijbel-uitlegging, bijzonder van historische boeken.

„5. Beknopt overzicht van het Zendingwerk en de hoedanigheden en werkzaamheden van den waren Zendeling.

„6. Algemeene begrippen van Heiden- en Mohammedanendom.

„7. Beginselen van Aardrijkskunde, Tijdrekening en Algemeene geschiedenis.

„b. Tot het voltooiend onderwijs behoort:

„1. Voortgezette Taalstudie, bijzonder door middel van onze Moedertaal. Daarenboven het Maleisch, Javaansch, enz. Voorts komt als bijzaak hier in aanmerking: Engelsch Fransch, Hoogduitsch.

„2. Opleiding tot de kennis, de uitlegging en het gebruik van den Bijbel in 't algemeen.

„3. Uitlegging van gedeelten des O. V., inzonderheid poëtische en profetische.

„4. Uitlegging van gedeelten des N. V., inzonderheid de Brieven.

„5. Uitlegkundige en practische Bijbeloefeningen, bepaaldelijk ook, om daarbij schriftelijk opstellen te vervaardigen over den inhoud en geest, de leer en strekking der behandelde stukken of van gedeelten derzelve.

„6. Christelijke Geloofs- en Zedeleer.

„7. Meer ontwikkelde voorstelling van Heiden- en Mohammedanendom, en de geschiedenis van het Zendingwerk, in betrekking hiermede.

„8. Geschiedenis der Christelijke kerk.

„9. Theoretisch en Practisch onderwijs en oefening in hetgeen vooral den Zendeling kan te stade komen in het catechiseeren, prediken, schoolonderwijs en de herderlijke bediening der gemeente.

„10. Door nadere bepalingen kunnen aan dit voorbereidend en voltooiend onderwijs, naar der kweekelingen aanleg, lust en behoefte, oefeningen toegevoegd worden in Genees- en Heelkunde, in Zang en Muziek, in lichaamsoefeningen, of eenige andere kunst of wetenschap."

Tot zoo verre het Reglement. Ik behoef hier niet stil te staan bij de opvoeding, noch ook bij de verpleging. De Director en de hem terzijde gestelde Adjunct-director trachten naar hun beste vermogen aan de bepalingen van het Reglement, die voor hen geen doode letter zijn, te voldoen. Hun streven was steeds aan de inrichting het karakter te geven van een groot, christelijk huisgezin. Wie weet wat dit beteekent, zal hier geen nadere toelichting verlangen. Alleen zij gezegd, dat de Echtgenoot van den Director, (sedert eenige jaren die van den Adjunct-director), door haar huishoudelijk bestuur niet weinig bijdraagt, om het huiselijk verkeer te veraangenamen.

Het onderwijs wordt in ons Reglement te recht onderscheiden in voorbereidend en voltooiend. Het eerste wordt wat de punten 1, 2 en 7 betreft, gegeven door een' hoofdonderwijzer. Daaraan is echter toegevoegd het onderwijs in Engelsch, Fransch en Hoogduitsch, in het Reglement opgenomen onder het voltooiende.

Op den voorgrond staat daarbij het Hoogduitsch, omdat

dit spoedig noodig is bij het gebruik van leer- en leesboeken. Het Engelsch volgt, en dit wordt beoefend met het oog op de algemeene verspreiding van die taal, maar niet minder wegens het gebruik van voortreffelijke werken, waartoe te brengen zijn, de belangrijke geschriften over de zending in die taal voorkomende. Het Fransch wordt als ondergeschikt, meest als behoorende tot den beschaafden omgang beschouwd, en van de beoefening worden ontslagen de kweekelingen, die niet reeds vóór hun intreden in het Zendelinghuis daarin onderwijs genoten hebben, of zij, die den aanleg missen om bij het vele, dat zij overigens te beoefenen hebben, daarin voldoende vorderingen te maken. Het valt in het oog, dat met het onderwijs in die talen reeds in het eerste en tweede studiejaar moet begonnen worden, behalve om bovengenoemde redenen, wegens de onmogelijkheid om daarin genoegzame vorderingen te maken, wanneer het te laat wordt aangevangen, maar ook, omdat het noodig is als voorbereiding tot de later te beoefenen talen, waartoe thans reeds het Javaansch en Maleisch, later andere Indische talen moeten gebracht worden. (1)

De onderwijzer is tevens belast met het onderwijs in de wis- en natuurkunde, in de cosmographie en, voor zoo ver daartoe tijd en gelegenheid kan gevonden worden, in de dier- en plantkunde. (2) Om welke redenen deze vakken zijn opgenomen, en dit, wat de drie eerstgenoemden betreft reeds sedert vele jaren, wensch ik later uiteen te zetten. Altijd worde bedacht, dat men hier slechts aan de gronden der genoemde wetenschappen te denken heeft,

(1) Reeds begon een onzer kweekelingen zich onder leiding van Dr. B. F. Matthes op het Boegineesch toe te leggen, en het is te voorzien, dat later het Batah's in den voltooienden leercursus zal moeten opgenomen worden.

(2) Ten deze moet gelet worden op het onderwijs, dat de kweekeling genoten heeft vóór zijne intrede in het Zendelinghuis.

in zoo verre de kennis daarvan moet strekken om een oog te krijgen op maatschappelijke toestanden, en niet verlegen te staan bij den omgang met beschaafde landgenooten.

Onder de voorbereidende vakken worden ook opgenomen, sub 3, "eenvoudige behandeling van de geloofs- en zedeleer," sub 4, "eenvoudige Bijbel-uitlegging, bijzonder van historische boeken," sub 5, "beknopt overzicht van het Zendingwerk en de hoedanigheden en werkzaamheden van den waren Zendeling" en sub 6, "algemeene begrippen van Heiden- en Mohammedanendom." Het is moeilijk te bepalen, waar hier de grenzen liggen tusschen het voorbereidend en voltooiend onderwijs.

De "eenvoudige behandeling van geloofs- en zedeleer" zal zich wel moeten bepalen tot de leerstof van de gewone catechisatie, en daar wij onze kweekelingen reeds op 15 à 16 jarigen leeftijd opnemen, ontvangen zij dit onderwijs van een' der predikanten, tegelijk met andere leerlingen. Zij worden daardoor genoegzaam voorbereid, om op zijn' tijd het voltooiend onderwijs in christelijke geloofs- en zedeleer met vrucht te kunnen ontvangen.

De "eenvoudige Bijbel-uitlegging, bijzonder van historische boeken" wordt opgevat als de gezette behandeling van de Bijbelsche geschiedenis. Het is daarbij niet te doen om een overzicht van de geschiedenis van Israël en van die van den Heer Jezus en zijne Apostelen, zooals die aan de hand van een leerboek te behandelen is. Ik meen, dat de kweekeling den Bijbel moet leeren lezen en verstaan.

En dat het noodig is de boeken met hem te lezen, heeft de ervaring al sedert jaren geleerd. Het lezen, maar bepaald het lezen van den Bijbel, laat bij de jongelingen van onzen tijd veel te wenschen over. Of het vroeger beter was, laat ik in het midden. Ik meen, dat goed lezen

eene eerste voorwaarde is voor goed verstaan, of wil men: dat alleen hij, die verstaat, goed kan lezen. Maar het komt ook juist aan op het verstaan; en is het niet een eerste vereischte in den zendeling, dat hij zijn' Bijbel goed versta? Heeft niet het historische gedeelte vooral hooge waarde voor zijne prediking? Wij lezen dus de historische boeken van het Oude Testament, met het doel ze te leeren verstaan. Daarbij valt te letten op de beteekenis van woorden en begrippen, op zinsbouw en verband. Wij trachten de feiten ons voor te stellen, ons te verplaatsen in de tijden waarin en de omstandigheden onder welke de personen voorkomen, die personen in onze voorstelling te doen leven. Wij vinden daarbij gelegenheid tot het maken van opmerkingen, toepassingen op zedelijk en godsdienstig gebied, kortom wij trachten ons lezen vrucht te doen dragen voor verstand en hart. Zóó behandelen wij de Evangeliën en de Handelingen der Apostelen. Met kritiesche vraagstukken houden wij ons niet op. Dit laatste zeg ik niet, omdat ik geen prijs stel op bezadigde kritiek, maar omdat ik werkelijk niet kan inzien, hoe de zendeling, die reeds bij zijne opleiding op dat veld geleid is, de nuchterheid kan behouden, zoo noodig om aan onkundigen, zegge onbeschaafde of half beschaafde heidenen het Evangelie te verkondigen. Ik ga verder: ik kan niet aannemen, dat de kritiek waarde heeft voor hen, die niet kunnen ingaan tot hare werkplaatsen, hare diepten niet kunnen peilen. Hoe veel blijft er echter over, dat bij dit onderwijs gebruikt kan worden, zonder dat men gevaar loopt zich aan de wetenschap te vergrijpen!

„Beknopt overzicht van het zendingwerk en de hoedanigheden van den waren zendeling." Verstaat men hierdoor het gebruikmaken van eenig geschrift, waarin de geschiedenis der genootschappen, met de plaatsen waar zij

werken, het getal hunner gemeenten, enz. in geregelde volgorde worden voorgedragen, dan moet ik verklaren, mij met zulk eene behandeling niet te kunnen vereenigen. Zij leidt tot geheugenwerk, zonder begrip van het karakter der zending, en kan dus ook niet dienen om den waren zendeling te leeren kennen. De zoogenaamde nieuwere zending heeft te grooten omvang, om haar in eenen leercursus te overzien. Beter doet men, enkele deelen nauwgezet te behandelen. Onze kweekelingen lezen reeds met den onderwijzer, bij hunne oefeningen in Engelsch en Hoogduitsch, vooral levensgeschiedenissen als van Williams, Moffat, Riedel, enz., voorts geschiedenissen van een enkel zendingveld, b. v. een gedeelte van de Zuidzee-zendingen; zij zien daardoor den zendeling aan het werk, terwijl zij als in het voorbijgaan voorstellingen opdoen van den aard der volken, onder welken deze werkt.

Meer bepaald wordt de zendinggeschiedenis behandeld naar een opstel, dat loopt over de oudere en een deel van de middeleeuwsche zending, voorts overgaat tot de zending van Portugeezen en Spanjaarden en die van onze Vaderen, waarbij zich dan aansluit die van ons Genootschap. Verder kan het bij het voorbereidend onderwijs niet gebracht worden; en zoo kan dan ook genoeg gedaan zijn, om den kweekeling in staat te stellen, zich verder door lectuur met de zendinggeschiedenis bekend te maken. Bij het voltooiend onderwijs is deze niet afzonderlijk opgenomen; hoewel zij occasioneel vaak te pas gebracht wordt.

„Algemeene begrippen van Heiden- en Mohammedanendom." Het is zoo lang niet geleden, dat men zich algemeen valsche voorstellingen maakte van het Heidendom, dat men daaraan het karakter gaf van duivelsdienst en wat daarmede in verband gebracht werd; dat men ook het Mohammedanisme niet in zijne beteekenis en in zijnen

invloed bij verschillende volkstammen kende, en het is wel jammer, dat zulks nog maar al te veel blijkt uit de berichten van vele zendelingen. Om tot een juist begrip te komen, dient men in te gaan in het wezen van het Heidendom, en ook het Mohammedanisme in zijne niet alleen godsdienstige, maar ook maatschappelijke en politieke beteekenis te leeren kennen. Een oppervlakkig overzicht leidt licht tot valsche voorstellingen, die men later moeilijk kan laten varen. Men behoeft slechts sommige werken te raadplegen, die den Islâm óf als afschuwelijk, óf als voortreffelijk voorstellen. Dit zij genoeg om te begrijpen, dat algemeene begrippen van Heiden- en Mohammedanendom niet onder het voorbereidend onderwijs kunnen worden opgenomen. Het behoort tot het voltooiend onderwijs, en wel bij de behandeling der godsdiensten.

Hiermede zijn wij dan aan het einde van het voorbereidend onderwijs, waartoe een tijdvak van drie jaren gevorderd wordt, zoodat de kweekelingen in den regel hun 18de of 19de jaar bereikt hebben, en eene mate van ontwikkeling hebben verkregen, die hen geschikt maakt voor het voltooiend onderwijs.

Als zoodanig wordt in ons reglement het eerst genoemd: „Voortgezette taalstudie, bijzonder door middel van onze moedertaal. Daarenboven het Maleisch, Javaansch, enz." De voortgezette studie van onze moedertaal kan hier niet anders in aanmerking komen, dan voor zoo ver het behandelen van de opstellen der kweekelingen daartoe aanleiding geeft. In vroegere jaren gebruikte ik niet zonder vrucht „Roorda's, deelen der rede"; doch dit werk is niet meer voorhanden. De behandeling moet ook strekken als voorbereiding voor de studie der Indische talen, bepaaldelijk van hare grammatica. Intusschen, de onderwijzer in deze talen vindt gelegenheid van de spraakkunsten, bijzon-

der voor het Javaansch, van Roorda gebruik te maken, en aan hem is dus opgedragen de verdere leiding van de taalstudie. Het is meermalen bij ons een punt van ernstige overweging geweest, of het onderwijs in het Javaansch niet op den voorgrond moest staan, juist omdat het van zooveel waarde is voor de taalstudie, en daarin het Maleisch verre te boven gaat. Zoo lag dan ook niet in de bedoeling, waar wij dit toepasten, de kweekelingen, die Javaansch leerden, juist voor Java te bestemmen. Het was meer eene quaestie van didactiek.

Doch streng was dit niet in toepassing te brengen. Er zijn kweekelingen, die men wegens hunnen aanleg niet wel met de studie van twee Indische talen kan belasten, en dan eischt de practijk, dat men aan het Maleisch, als „lingua franca" van Indië, de voorkeur geeft. Het spreekt echter ook weêr, dat zulke kweekelingen hunne bestemming niet op Java kunnen vinden.

De kweekelingen brengen het door deze studie zoo ver, dat zij gedrukte en geschreven stukken in die talen kunnen lezen en verstaan, waarbij zij kennis maken met gedeelten van de Maleische en Javaansche literatuur, en ook de Bijbelboeken op zijn' tijd in die talen lezen. Over het geheel zijn zij ten slotte zoo ver onderleid, dat zij, eenmaal in Indië aangekomen, zich na korten tijd bij den Inlander verstaanbaar kunnen maken, en voorts hunne taalstudie op de gelegde gronden kunnen voortbouwen.

„Opleiding tot de kennis, de uitlegging en het gebruik van den Bijbel in 't algemeen", sub 2 vermeld, kan worden opgevat als Inleiding op de Bijbelboeken, en Dr. van Koetsveld's „Van waar onze Bijbel?" dient bij dat onderwijs als leiddraad.

De sub 3, 4, 5, 6 en 8 vermelde vakken, zeker de gewichtigste voor den toekomstigen zendeling, worden

ieder op zich zelf door Predikanten, doorgaans leden der Commissie van Onderzoek en toezicht op het Zendelinghuis, behandeld. Ik kan hier in geen bijzonderheden treden; maar moet toch opmerken, dat de kweekelingen daaraan het grootste gedeelte van hunnen tijd besteden, waarbij dan wel de taalstudie nog krachtig wordt voortgezet, maar de overige vakken óf reeds blijven rusten, óf geheel op den achtergrond treden.

Ook de practische oefeningen, sub 9 vermeld, worden, voor zoo verre zij betrekking hebben op catechiseeren en prediken, door Predikanten geleid. Aanvankelijk nemen de kweekelingen deel aan het onderwijs op Zondagsscholen, waartoe te brengen is de Zondagsschool in de kapel van het Zendelinghuis, uitgaande van de „Vereeniging ter bevordering der Zendingzaak". Voor dit gedeelte wordt de leerstof vooraf met de kweekelingen besproken door den godsdienstonderwijzer met de leiding van die school belast. Het geldt hier voornamelijk het vertellen van de Bijbelsche geschiedenis en het zich daaraan verbindende ondervragen van de leerlingen. Op andere Zondagsscholen is het de Predikant, die den leergang regelt.

Een der predikanten stelt de kweekelingen in de gelegenheid eens in de week onder zijne leiding te catechiseeren. Dit geschiedt dan wel bij beurten, maar toch in tegenwoordigheid van een of twee medekweekelingen.

De oefeningen in prediken bestaan in het houden van Bijbellezingen. Vroeger bood de kapel van het Zendelinghuis daartoe de gelegenheid aan, doch sedert het getal Bijbellezingen van predikanten aanmerkelijk toenam, en ook wel ten gevolge van de afgelegenheid van ons Zendelinghuis, verminderde de opkomst zoo zeer, dat wij deze Bijbellezingen hebben moeten staken. In plaats daarvan treden de oudste kweekelingen gedurende de wintermaanden weke-

lijks op in het stedelijk Armhuis, waar zij een aandachtig gehoor vinden.

Voor de oefening in de herderlijke bediening bestaat te Rotterdam weinig gelegenheid. Van tijd tot tijd namen de kweekelingen deel aan ziekenbezoek, doch dit heeft zijne eigenaardige bezwaren, en om hen zelfstandig uit te zenden voor het bezoeken van kranken en armen, zouden zij meer levenservaring moeten hebben. Waar dit niet met wijsheid geschiedt, doet het stellig kwaad, geen goed. Iets anders is het bezoeken van huisgezinnen, in verband met de zondagsscholen en catechisatie. Doch hier mag niet vergeten worden, dat het herderlijk werk van den zendeling van geheel anderen aard is dan dat van den predikant in zijne gevestigde gemeente, en dat dan ook de zendeling zich eerst met goed gevolg op het herderlijk werk kan toeleggen, als hij eenmaal zijn' werkkring is ingetreden. Hij moet er niet toe gebracht worden, later den predikant uit te hangen. Men denke hierover niet licht. Er zou zeker wel eene buurt te vinden zijn, waar den kweekeling gelegenheid gegeven kon worden, onder armen te verkeeren; doch dit is iets anders dan als herder op te treden. Voor enkele kweekelingen wordt voor hunne practische vorming wel eens gelegenheid gezocht bij een' predikant van eene dorpsgemeente.

De scholen vormen een belangrijk deel van den zendingarbeid, en het is dus wel noodig, dat de kweekeling geoefend wordt in schoolonderwijs. Doch ook hier moet men zich bepalen tot het mogelijke. Niet vergeten mag worden, dat in vroegere jaren onze kweekelingen op later leeftijd in het zendelinghuis werden opgenomen; dat zij met weinige uitzonderingen de schooljaren ver achter den rug hadden en zich in den tusschentijd in het gewone bedrijf van het maatschappelijk leven hadden bewogen.

Tegenwoordig komen onze kweekelingen in den regel direct van de school, zoodat zij het verkeer daarin gewoon zijn, en zich rekenschap kunnen leeren geven van de methode door hunne vorige onderwijzers toegepast. Toen reeds werd met de kweekelingen de paedagogie behandeld, maar, gingen zij eens in de week naar eene school, dan was dit bijna uitsluitend om daar de Bijbelsche geschiedenis te vertellen.

Tegenwoordig wordt de paedagogie gedurende de beide eerste jaren van het voltooiend onderwijs zeer opzettelijk besproken, en daaraan toegevoegd de behandeling van den leergang, die bepaaldelijk voor de Inlandsche school zijne toepassing kan vinden, en waarbij vooral gewezen wordt op het belang van aanschouwelijk onderwijs. Wordt het onderwijs in lezen, schrijven en rekenen, ook dat in de Bijbelsche geschiedenis niet vergeten, daarbij wordt ook gedacht aan handenarbeid in de school, van zoo hooge beteekenis in onze Inlandsche scholen. En opdat het den zendeling daarbij aan vaardigheid en methode niet zou ontbreken, ontvangen de kweekelingen van een' daartoe bevoegden onderwijzer onderricht in wat men tegenwoordig noemt huisvlijt. (1) Dit is dus geheel practische oefening in schoolonderwijs. Doch ook in de school wordt hun gelegenheid verleend tot oefening. Door de welwillendheid van den schoolopziener worden de oudste kweekelingen als zoodanig toegelaten tot eene openbare school hier ter stede, waar zij, onder toezicht van een' onderwijzer, achtereenvolgens in de verschillende klassen gedurende twee of drie schooltijden in de week werkzaam zijn. Ook brengen zij bezoeken aan bewaarscholen.

(1) Dit onderwijs strekt zich uit tot vlechten, zaagwerk, bijtelwerk, enz. Het is opmerkelijk, welke fraaie voorwerpen op die wijze vervaardigd worden.

Nog blijft mij te bespreken wat sub 7 voorkomt als „meer ontwikkelde voorstelling van Heiden- en Mohammedanendom en de geschiedenis van het Zendingwerk in betrekking daarmede."

Zeide ik boven, dat deze leerstof niet meer is op te nemen onder het voorbereidend onderwijs, daarin lag opgesloten, dat zij zeer opzettelijke behandeling vordert bij het voltooiend.

De kennis der godsdiensten vormt tegenwoordig een afzonderlijke tak van wetenschap: de godsdienstwetenschap. Verscheidene belangrijke werken staan den onderzoeker ten dienste, en onder dezen dezulken, die voor den Zendeling van groot nut zijn. Ik behoef hier slechts te wijzen op de handleiding van Prof. Tiele, en bijzonder op de „vier schetsen uit de godsdienstgeschiedenis" van Prof. Chantepie de la Saussaye, en op diens „Religionsgeschichte," om niet te spreken van de werken van Max Müller, Réville, enz., en van verscheidene monographiën, waartoe o. a. te brengen zijn, die van Prof. Wilken. In al deze werken heerscht eene nieuwe methode, die de onderwzijer zich dient eigen te maken, al kan hij zich daarmede niet in allen deele vereenigen. Voor den kweekeling kunnen zij niet direct dienen. Wat hiervan zij, altijd zal voor onze zendeling-kweekelingen een bijzonder leerplan gevolgd behooren te worden, omdat het hier niet te doen is om opzettelijke beoefening van de godsdienstwetenschap, maar om heldere begrippen van godsdienst en wat daarmede in betrekking staat, terwijl ook niet mag uit het oog verloren worden, de bestemming van onze Zendelingen voor Oost-Indië.

In vroegere jaren bepaalde dit onderwijs zich tot de afzonderlijke behandeling van het Mohammedanisme. Wat verder tot de godsdiensten behoort, werd opgenomen bij het onderwijs in O.-Indische land- en volkenkunde.

Wij zijn thans gewoon het eerst den Islâm te behandelen, en dat wel in den regel in het tweede of derde jaar van het voltooiend onderwijs. Wij doen dit wel in de eerste plaats, omdat de Islâm zoo algemeen in Indië wordt aangetroffen, maar ook omdat die godsdienst zich het naast aansluit bij het Christendom, en het hier ook aankomt op de kennis van de gewijde schrift der mohammedanen, den Korân. Zoo wordt deze dan ook voor een groot deel in de hollandsche vertaling met de kweekelingen gelezen, waarbij bijzonder acht gegeven wordt op de historische en dogmatische elementen.

Na den Islâm komen de heidensche godsdiensten in aanmerking, en wel vooral zoo als die in O.-Indië voorkomen. Wat men verstaat onder animisme in den godsdienst, bekleedt hier de eerste en voornaamste plaats. Aan de overige godsdiensten wordt minder tijd besteed, en toch wordt bij het overzicht met de kweekelingen een en ander uit de Veda's, de Kings en de Zendavesta gelezen, ten einde hun eenig inzicht te geven in den inhoud van die boeken. Het kan dienen om hen onzen Bijbel te hooger te doen schatten, maar ook als een wapen tegen beweringen bij monde en in geschrifte, die hun zullen voorkomen, als hielden die boeken de hoofdwaarheden van het Christendom in, als waren zij met den Bijbel op éène lijn te stellen. Terecht heeft Max Müller gezegd: men behoeft die boeken slechts te leeren kennen, om den Bijbel op te hooger prijs te stellen, en het zou zeker gewenscht zijn, dat onze kweekelingen meer tijd aan bedoelde lectuur konden besteden.

Onze „Mededeelingen" bevatten vele stukken over de primitieve godsdiensten in het algemeen, vooral over het zoogenaamde Javanisme en den godsdienst der Alfoeren, waarvan met voordeel gebruik gemaakt wordt. De kweeke-

ling moet door dit onderwijs in staat gesteld worden de godsdienstige denkbeelden en handelingen der heidenen met billijkheid te beoordeelen, ze in hunne waarde te leeren schatten, en te bepalen in hoe verre hij bij zijne prediking daarvan kan uitgaan. Met enkele kweekelingen werd gelezen Max Müller's „Introduction to the science of religion", waarin veel voorkomt, dat de algemeene begrippen omtrent godsdienst kan doen verhelderen.

De Indische Land- en Volkenkunde vordert ook afzonderlijke beoefening. Wilde men dit vak als O. Indische ethnographie, beschrijving van de landen en volken van O. Indië, behandelen, dan zou men, óf zeer oppervlakkig worden, óf den tijd, dien men er aan besteden kan, ver overschrijden. Op den voorgrond moeten staan algemeene ethnologische begrippen, om daarvan de toepassing te vinden bij die volken en stammen, onder welke de zendeling geroepen kan worden op te treden. De bestaande leerboeken geven daartoe weinig aanleiding; onze „Mededeelingen" bevatten heel wat leerstof, waarnaar de onderwijzer verwijzen kan. Eene voor ons onderwijs geschikte handleiding bestaat tot nogtoe niet, en ook onze dictaten kunnen niet als zoodanig beschouwd worden. Wat de tijd ten dezen zal opleveren, moeten wij afwachten. Op den voorgrond stellen wij den regel, dat de zendeling, waar hij optreedt, bijzonder werk heeft te maken van de studie van land en volk; en hoe verscheidene van onze zendelingen dien regel in toepassing gebracht hebben, kan ook weêr blijken uit onze „Mededeelingen".

En nu dit alles „in betrekking tot het zendingwerk". Ik zou, na het reeds daaromtrent gezegde, bijzonder moeten uit een zetten hoe dit geschiedt; doch acht beter, te verwijzen naar mijne „Proeve eener handleiding bij het bespreken der zendingwetenschap", in 1879 verschenen

bij de HH. M. Wyt & Zonen. De onderwerpen daar behandeld geven, naar mijne ervaring, ruim stof tot bespreking, ook voor den onderwijzer, die zich met een en ander, dat daarin voorkomt, niet zou kunnen vereenigen.

En hiermede kan ik rekenen aan het einde te zijn van mijn eerste gedeelte: ons onderwijs. Ik sprak niet opzettelijk over het onderwijs in teekenen, draaien, gymnastiek enz., als behoorende tot de wel op prijs gestelde, maar altijd ondergeschikte onderwerpen.

Ik zou nog moeten spreken over de opleiding tot de practijk van de heel- en geneeskunde, zoo noodig voor onze zendelingen, doch laat dit rusten tot het tweede gedeelte van mijn opstel. (*Vervolg later*).

September, 1890. J. C. NEURDENBURG.

Uit de binnenlanden van Borneo.

Van zeer geachte en bevoegde zijde gewerden mij de volgende berichten uit de binnenlanden van Borneo, die op nieuw bewijzen, dat de macht der Radja's de ontwikkeling der bevolking belet; dat daar een veelbelovend veld voor de Evangelieverkondiging zou zijn, en dat de Heeren Ambtenaren, wel verre van de zending te belemmeren, die, altijd binnen de grenzen hun door de wet gesteld, zeer zeker zouden steunen. Bedoelde berichten luiden als volgt:

„Zoo als u weet, heeft het Gouvernement met de verschillende Radja's in deze streken contracten gesloten, waarin zij o.a. het Gouvernement als hun leenheer erkennen en verder verschillende verplichtingen op zich nemen. Die Radja's moeten gedurig gecontroleerd worden. Over 't algemeen staan zij op een' lagen trap van beschaving en ontwikkeling, terwijl zij de neiging hebben de Dajaksche volksstammen op allerlei wijzen uit te zuigen en te kwellen. Onophoudelijk moeten de ambtenaren dus op hunne gangen en handelingen letten.

„Ofschoon hun toestand, vergeleken met vroeger, over 't algemeen veel verbeterd is, ten gevolge van het plaatsen van Europeesche ambtenaren, zijn de Dajak's toch nog diep te beklagen. De afdeelingen toch zijn zóó uitgestrekt, dat men met den besten wil onmogelijk alle knoeierijen en knevelarijen van de zijde der Radja's en hunne trawanten kan te weten komen en beletten.

„De Dajaks zelven zijn nog geheel onbeschaafd, trouwens

tot onze schande moet erkend worden, dat het Gouvernement in deze richting nog niets voor hen gedaan heeft. Ik stel mij voor, dat de toestand van deze streken ongeveer overeenkomt met dien van de Minahassa, een 60–70*tal* jaren geleden. Het koppensnellen, hoewel wat verminderd, is nog aan de orde van den dag, vooral bij de Dajaks meer in 't binnenland en niet zoo onder ons bereik; oorlogen tusschen de verschillende stammen onderling komen telkens voor, enz. Naar mijne innige overtuiging kan in dezen ongelukkigen toestand slechts verandering worden gebracht door het oprichten van scholen en de daarmede gepaard gaande invoering van het Christendom. Overwegende bezwaren kunnen mijns inziens van de zijde van het Gouvernement daar tegen niet bestaan; wel zullen de verschillende Radja's daarmede niet erg ingenomen zijn, overtuigd als zij zijn, dat daardoor langzamerhand een eind zal komen aan de kneedbaarheid der Dajaks en dus ook aan de knoeierijen der hoofden, maar dat mag voor de Regeering volstrekt geen reden zijn om de zaak tegen te werken, integendeel. Men denkt over 't algemeen, dat de Ambtenaren tegen de invoering van het Christendom zijn; maar ik kan u de verzekering geven, dat de tegenwoordige ambtenaren, althans zij die hart hebben voor de bevolking, geen tegenstanders zijn van beschaving en Christendom.

„De zendelingen zullen hier echter, vooral in den eersten tijd, geen gemakkelijke taak hebben; zij zullen te strijden hebben niet alleen met de heimelijke tegenwerking der M a l e i s c h e R a d j a 's (1), maar ook zal

(1) Ik spatieer hier, om al weêr en ten hoeveelsten male? er op te wijzen, dat de Maleiers de dwingelanden der bevolkingen zijn, en reeds daarom en tevens als mohammedanen in het openbaar of heimelijk

't hun niet gemakkelijk vallen het vertrouwen van de Dajaksche bevolking te winnen. Bezadigde personen zullen daartoe noodig zijn, die ijverig zijn, maar „„niet ijveren zonder verstand"", ontwikkelde personen, die gewoon zijn zich in de maatschappelijke kringen te bewegen, daar zij hier in aanraking zullen komen met allerlei hooge autoriteiten. Maar vooral – willen zij het vertrouwen van de bevolking spoedig winnen en haar een' onschatbaren dienst bewijzen – moeten zij voldoende ervaren zijn in de geneeskunde, zoo mogelijk de bevoegdheid verworven hebben tot de uitoefening van de geneeskundige praktijk. Wel vindt men in deze Residentie, op de voornaamste plaatsen waar militaire bezetting is, officieren van gezondheid, maar uit den aard van hunne betrekking, kunnen zij slechts zelden hunne standplaats verlaten en zich naar de binnenlanden begeven; de Dajaksche bevolking heeft aan hen weinig. En toch beginnen de Dajaks nu reeds veel vertrouwen te stellen in Europeesche geneesmiddelen; telkens en telkens wenden zij zich daartoe tot de ambtenaren.

„Zoo als u zeker weet, hebben Amerikaansche zendelingen indertijd reeds getracht in deze streken te werken, maar wegens de geringe resultaten heeft men spoedig de missie opgegeven. Behalve dat men toen, mijns inziens, te spoedig den moed heeft laten zakken, geloof ik niet, dat de werkwijze van de Engelschen en Amerikanen voor deze streken is aan te bevelen. Daarenboven zijn de toestanden in dit gewest veranderd en gunstiger geworden. Ik ben overtuigd, dat eene missie thans alle kans van

---

vijandig moeten zijn aan het Europeesch element. Wanneer zal men hierop meer gaan letten? Waarom nog altijd het Maleisch in vele streken bij het schoolonderwijs gebruikt? De Maleiers vertegenwoordigen het oudtijds veroverende element, dat niet dan met innigen wrevel zich door het Europeesche zag en ziet verdringen. N.

slagen heeft, mits breed en gezond opgevat. „„Door de school tot het Christendom"" zou mijne leuze zijn. De Minahassa is daar om te bewijzen, hoe hoog men daardoor in betrekkelijk korten tijd eene bevolking kan opvoeren."

Zoo bij herhaling en van geheel verschillende zijden wordt in onzen tijd gewezen op de beteekenis der christelijke zending voor onze Oost; zoo ruim zijn de gelegenheden tot uitbreiding van het Godsrijk; zoo schoon zijn de vruchten, waar de zending met beleid optreedt, dat men zich verbazen moet over hen, die nog steeds allerlei bezwaren tegen dat werk inbrengen; maar niet minder dat de christelijke gemeente in ons Vaderland niet al hare kracht op dit niet slechts gewichtig, maar voor haar bestaan en haren bloei allernoodzakelijkst werk richt. Mogen geldelijke bezwaren hier den doorslag geven?

Augustus, 1890. J. C. NEURDENBURG.

Naschrift.

Vóór het afdrukken dezes ontvang ik het September-Nommer van de Indische Gids, waarin voorkomt onder het vervolg van de „Bijdragen tot de geschiedenis van Borneo's Westerafdeeling door den Heer Kielstra" de Memorie in 1856 door den Luitenant-kolonel Andresen, bij de overgave van zijn bestuur aan den Majoor W. E. Kroesen geschreven. Dit stuk bevat hoogst belangrijke mededeelingen omtrent de toestanden op Borneo.

J. C. N.

Uit de koloniale begrooting voor 1891.

Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid.

Uitgaven aan onderwijs voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden in het geheel.	*f*	2,120,990,—
Id. voor de Inlandsche bevolking. . . .	〃	1,143,312,—
Eeredienst, Protestantsche en Roomsch-katholieke, benevens *f* 8700 voor toelagen aan inlandsche priesters en tegemoetkoming in het onderhoud der graven.	〃	580,700,—

Als onderdeelen van deze begrootingen komen voor de volgende posten:

Onderwijs.

a.	Tractementen en indemniteiten voor schrijfloonen en schrijfbehoeften van den inspecteur en de adjunct-inspecteurs van het inlandsch onderwijs, alsmede van personen belast met het schooltoezicht.	*f*	41,000,—
b.	Indemniteit voor schrijfloonen en schrijfbehoeften van de secretarissen bij de plaatselijke schoolcommissiën.	〃	4,300,—
c.	Tractementen en toelagen van de onderwijzers en het verder personeel en tegemoetkoming aan kweekelingen bij de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers. . .	〃	
	Onderwijzers-kweekschool te Bandong. . .	〃	33,660,—
	id. te Probolinggo.	〃	38,780,—
	id. te Padang Sidempoean (Tapanoli). . .	〃	15,680,—

	Onderwijzers-kweekschool te Fort de Kock.	*f*	25,190,—
	id. te Amboina.	〃	28,860,—
	id. te Makassar.	〃	19,500,—
	id. te Bandjermasin.	〃	16,680,—
d.	School en lokaalbehoeften voor deze kweekscholen.	〃	6,000,—
e.	Kosten der scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, ten behoeve van de zonen van hoofden en andere aanzienlijke inlanders:		
	te Magelang.	〃	13,815,—
	〃 Bandong.	〃	15,940,—
	〃 Probolinggo.	〃	16,060,—
	〃 Tondano.	〃	12,090,—
f.	Kosten voor de opleiding van inlandsche hulponderwijzers van den 2^{den} rang. . .	〃	1,200,—
g.	Tractementen en toelagen voor het onderwijzend personeel bij de inlandsche scholen, alsmede toelagen voor het geven van onderricht aan dat personeel:		
	Java en Madura.	〃	390,797,—
	Buitenbezittingen.	〃	305,131,—
h.	Aandeel der onderwijzers bij de inlandsche scholen en de schoolgelden.	〃	6,450,—
i.	Kosten van de Depoksche school. . . .	〃	6,550,—
k.	Kosten van de school voor Ambonsche burgers, te Amboina.	〃	12,655,—
l.	Kosten van de school voor inlandsche militairen, te Magelang.	〃	8,890,—
m.	School- en lokaalbehoeften, leermiddelen, prijzen, drukwerk, alsmede kosten van de examens bij de inlandsche scholen:		
	Java en Madura.	〃	23,000,—
	Buitenbezittingen.	〃	30,000,—
n.	Opleiding van zonen en dochters van vorsten en rijksgrooten aan de inlandsche school, te Koepang.	〃	1,200,—

o.	Kosten van een cursus voor de opleiding van inlandsche ambtenaren van het openbaar ministerie.	*f*	16,500,—
p.	Tractementen van het personeel bij het depot van boeken en leermiddelen ten behoeve van het inlandsch onderwijs, alsmede bureelbehoeften en verdere benoodigdheden. . .	〃	7,284,—
q.	Subsidiën aan particuliere inlandsche scholen.	〃	25,000,—
r.	Vervaardigen en drukken van Nederlandsche, Javaansche, Maleische, Soendaneesche en andere leer- en leesboeken en van schrijf- en teekenvoorbeelden en plaatwerken. . .	〃	15,000,—
s.	Reis- en verblijfkosten van den Inspecteur en de Adjunct-inspecteurs van het Inlandsch onderwijs, alsmede van personen belast met het schooltoezicht.	〃	6,000,—
t.	Collecteloon voor den verkoop van schoolwerkjes voor het Inlandsch onderwijs. . .	〃	100,—

Eeredienst.

a.	Tractementen van den adjunct-secretaris bij het Bestuur over de Protestantsche kerk in Nederl. Indië, klerken en minder personeel, alsmede schrijfloonen en schrijfbehoeften.	〃	3,300,—
b.	Tractementen, voorloopige inkomsten, toelagen en gratificatiën van predikanten, hulppredikers, Roomsch-katholieke geestelijken, godsdienstonderwijzers en dergelijken tot voorziening in de godsdienstige behoeften der militairen in de garnizoenen en van minder gegoede leden der in christelijke gemeenten aangestelde personen, alsmede hulppredikers en inlandsche leeraars bij inlandsche christengemeenten:		

Java en Madura.	*f*	272,200,—
Buitenbezittingen.	〃	222,700,—
Zonder vaste woonplaats.	〃	25,200,—

(te zamen *f* 520,100,—; waarvoor met het oog op vacatures en mutatiën wordt gesteld *f* 460,100).

c.	Opleiding van élèves tot inlandsche leeraren bij de inlandsche christengemeenten. . .	*f*	16,000,—
d.	Reiskosten van predikanten, hulppredikers en Roomsch-katholieke geestelijken, alsmede van ouderlingen, die de predikanten vergezellen bij kerkvisitatiën.	〃	60,000,—
e.	Toelagen en onderstanden van zendelingen en zendelingleeraren:		
	5 zendelingen op de Sangi-eilanden à *f* 1800. .. .. *f* 9000		
	2 zendelingen op de Talaut-eilanden à *f* 1800. .. .. 〃 3600		
	te samen	〃	12,600,—
f.	Reis- en verblijfkosten van zendelingen. .		Memorie.
g.	Subsidiën aan kerkfondsen tot bezoldiging van kerkelijke bedienden en toelagen voor het geven van kerkelijk onderwijs, alsmede bijdragen in de kosten van den openbaren christelijken eeredienst op plaatsen, waar van Gouvernementswege blijvende geestelijken bescheiden en bezoldigd worden. . .	〃	20,000,—
h.	Tractementen en toelagen van inlandsche priesters en tegemoetkoming in het onderhoud van graven	〃	8,700,—

Corrigenda.

p. 6,	reg.	11 v. o.	*zijn eigen goed*	moet	zijn:	*zijn eigen goed hoog*.
〃 21,	〃	11 en 14 v. o.	*Savoe*	〃	〃	*Savoeneezen*.
〃 26,	〃	16 v. o.	*Roti*	〃	〃	*Rohi*.
